محمد رسول الله

KUR'AN'A GÖRE

HZ.

MUHAMMED'İN HAYATI

İZZET DERVEZE

1

KUR'AN'A GÖRE HZ. MUHAMMED'İN HAYATI İZZET DERVEZE

DÜŞÜN YAYINCILIK

Yayın No	191
Kitabın Adı	Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed (s.a.v) (1. Cilt)
Orjinal Adı	Asru'n-Nebi
Yazar	İzzet Derveze
Çeviren	Mehmet Yolcu
İç Mizanpaj	Mehmet Kartal
Kapak	Yunus Karaaslan
ISBN	978-605-4195-73-2
1.Baskı	Mayıs 2011
Yayıncı Sertifika No	12628
Baskı ve Mücellit	İstanbul Matbaacılık Gümüşsuyu Cad. Işık Sanayi Sitesi B Blok No: 21 Topkapı-Zeytinburnu/İstanbul Tel:(0212) 482 51 66
Yayıncı Adresi	Fatma Sultan Mh. Kahılbağı Sk. No:49/A Topkapı / İstanbul
Tel & Faks	(0212) 521 91 13 - 23 fax (0212) 521 90 86
Sipariş Tel & Web	(0212) 524 7 524 www.kidap.com.tr

Kur'ân'a Göre

Hz. Muhammed (s.a.v)

(1. Cilt)

İzzet Derveze

DÜŞÜN YAYINCILIK

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ BÖLÜM
BÖLGE VE YERLEŞİM

İKİNCİ BÖLÜM
SOSYAL HAYAT

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
DÜŞÜNCE HAYATI

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
DİNLER VE İNANÇLAR

BEŞİNCİ BÖLÜM
(MEKKE DÖNEMİ)
RASULULLAH(S)'IN SİRETİNE
(GENEL BİR BAKIŞ)

ÖNSÖZ

Bismillahirrahmanirrahim

1. Siret Kitaplarındaki Eksiklik:

Klasik siret kitapları yazanların çoğunun -Peygamberin (s) risâlet öncesi asrı ve çevresiyle ilgili konularda- titiz davranmamalarına ve bu konuya önem vermemiş olmalarına akıl erdirmek zordur. Onların bu asır ve çevre ile ilgili olarak kaydettikleri, Peygamberin şahsı ile alakalı olan konularla sınırlıdır: Peygamberin soyu, ailesi, kabilesi, doğumu, emzirilmesi, himaye edilişi, yolculukları ve evlilikleri. Çok nadir olarak bu asrın durumu ve bu çevrenin sosyal, ekonomik, siyasal ve dini konumu ile ilgilenirler. Rasulullah'ın ortaya çıktığı ve onun, büyük bir başarı ve geniş bir yayılma gösteren ve hâlâ tüm dünya hayatına her açıdan büyük katkılarda bulunmakta olan bu çağrısının ilk olarak gündeme geldiği ortamı aydınlatacak, onlara ışık tutacak malzemeye ne de az yer verirler.

Arapların İslâm'dan önceki durumlarıyla ilgili olarak, klasik siyer kitaplarının yaptığı kırpmalar bir yandan gelenek halini alırken öte yandan da o kadar genellemeler ve geniş çizgilerle ifade edilmiştir ki okuyucunun ondan kesin bir bilgiye ulaşması - çok az şeylerin dışında- olanaksızdır. Sonra belirtilen şeylerin hangi asra nispet edildiği de kesin biçimde belirlenememektedir. Kaldı ki, aktarılan bu kırpıntılar dahi düzmece ve uydurma olma ihtimalinden uzak değildir. Tedkik amacıyla bunlara dikkat edenle-

rin; onlardaki yumuşatma ya da birleştirmeyi, olaylar, olgular ve Kur'ân âyetlerini açıklama amacını görmesi zor olmaz. Hatta onların bizzat Kur'ân nassları ya da çağrıştırdıklarıyla çeliştiğini görmesi fazla çabaya ihtiyaç göstermez.

İşte zamanın bize kadar koruduğu en eski siret kitaplarından biri olan İbn Hişam'ın Sireti'nde -ki bu kitap üzerinde ciddiyet, güven damgası vardır. Peygamberlik döneminden önce olsun, sonra olsun ya da Peygamber (s) ve Ashabına nispet edilen saygı ve yüceltme ile ilgili olsun, kaydedilen rivâyetlerde titiz davranmayı, ihtiyatlı hareket etmeyi esas almış bu işin dindarlık ve günahkârlık açısından ne derece hassas olduğu bilinciyle hareket etmiştir. Naklettiği rivâyetlerin ve kaydettiği haberlerin, özellikle risâletten önceki vakıalarla ilgili olanlarında bu titizliği açıkça görebiliyoruz. Kitabını yazarken ve olayları kaydederken râvilerin ona ulaştırdığı ya da yazılı kitaplarda gördüğü şeyleri toptan vermeye çalışmıştır. Onlardan bazılarının zayıflığını bizzat kendisi belirtmiş ancak bir kısmını da belirtmemiştir.

Bu aksaklıkların çoğu, İbn Hişam'ın Sîret'i gibi eski, ciddi ve güvenli olan Taberi Tarihi ve Tabakat kitaplarının en muteberlerinden sayılan İbn Sa'd'ın Tabakât'ı için de geçerlidir.

Buna ek olarak klasik kitaplarda kaydedilen, nakledilen pek çok rivâyetlere ve haberlere karşı, düşünen bir insanın onları inkâr etmese bile, sürekli olarak dikkatli ve uyanık olması lazımdır. Çünkü bu haberler ve rivâyetlerle Peygamber'in, risâlet öncesi dönem ve ortamının maddî gelişme, edebiyat ve düşünce hayatı açısından küçümsenmesi amaçlanmaktadır. O dönem ve ortam; cehalet, geri kalmışlık, sefalet, itilmişlik, perişanlık, barbarlık, kültürel araç ve vasıtalardan mahrumiyet, düşünce, inanç, ahlâk ve edebiyatta katı bir maddecilik gibi sıfatlarla tanıtılmaktadır. Hâlbuki bu iddialar işlerin tabiatına ve apaçık mantıksal kurallara aykırı düştüğü gibi Kur'ân-ı Kerim'in bildirdiklerine ve nasslarına da ters düşmektedir.

2. Risâlet Öncesiyle İlgili Değerlendirmelerin Zayıflığı:

Klasik sîret kitaplarında yer alan daha önce işaret ettiğimiz karalama esasına dayalı değerlendirmelerden başka, bazı kitaplar ve risâleler bulunmaktadır. Öğretim amaçlı bu tür Arapça kitaplarda yer alan edebi, tarihi ve sanatsal bazı bölümler ve konuların İslâm'dan önceki Arapların hayatına, geleneklerine ve inançlarına ışık tuttuğunu biliyoruz. Yalnız bu risâleler ve kitaplar, çok genel bir üslupla yazılmıştır.

Bunlar öncelikle Peygamber asrı ve çevresiyle özel bir biçimde ilgilenmez. İkinci olarak; buralarda kaydedilen rivâyetler iyi-kötü, sağlam-zayıf, ger-çek-yalan demeden birbirine karışmıştır. Netice itibariyle düşünen bir araştırmacı yine onları titizlikle okumak zorundadır. Onları gerçek, tarihi, güvenilir rivâyetler ya da aşağı-yukarı doğru belgeler olarak almakta, çoğu zaman tereddüt etmek mecburiyetinde kalacaktır. Çünkü bu rivâyetlerin eski olanları ancak uzun bir zaman sonra kaydedilmiştir. Rivâyetler uzun zaman hafızalarda muhafaza edilmiş ve bu arada dilden dile nakledilmiştir. Tabii ki bu esnada bu rivâyetler üzerinde alabildiğince oynanmış ve eklemeler yapılmıştır. Artık o dönemden söz etmek bu rivâyetlere dayanmakla mümkün olagelmiştir. Onların yazarları da, onları tarihi gerçekler olarak kabul etmiş, konularını, bölümlerini, risâlelerini, değerlendirmelerini, çoğunlukla araştırma ve tedkike başvurmadan, bu rivâyetlerin üzerine bina etmişlerdir.

Yine ilginçtir ki, zamanımızda sîret kitapları ya da İslâm'ın ilk asrının (Sadr-ı İslâm) tarihini yazanlar, hatta Arapların düşünce hayatını açıklamaya çalışanlar, İslâmdan önceki hayatın bazı olgularına ulaşanlar bile bu çağı ve bu çevreyi bize yeteri kadar tanıtamamışlardır. Hatta üzelerek belirtelim ki, onlar bu çağı ve çevreyi çok az bile tanıtabilmiş değillerdir. Şu kadarını bilmek yeterlidir ki; Arap düşünce ve dini hayatı üzerine yazılan bir dizi Arapça kitap içinde en güçlüsü olan "Fecru'l-İslâm"da bile, Risâlet öncesi Arap dinleri ve inançlarının incelenmesi ihmal edilmiştir. Araplarda bulunan kahinlik, sihir/büyü, efsaneler, gelenekler ve âdetlere hiçbir

işarette bulunulmamıştır. Hâlbuki bu sahalar ve oralarda yer alan güçlü hareketler, özellikle Peygamberlikten önce olanları, Arap düşünce hayatının bir tezahürü ve somut örneği olması açısından araştırılmaya ve sözü edilmeye değer. Hâlbuki bu kitapta üzerinde durulan konuların tamamı Yahudilik, Hristiyanlık ile Yunan felsefesi ve bu felsefenin İslâm'ın ilk asrında bu hayat üzerindeki etkisinin zikredilmesinden ibarettir. "Hayat-ı Muhammed" kitabının yazarı da yaklaşık olarak bu yazarın yolunu izlemiştir. Bu son kitap parlak bir girişe, doyurucu konulara, araştırmalara, önemli ilâvelere ve değerli yaklaşımlara, mülahazalara özellikle sonraki baskılarında kavuşmuştur. Fakat temel yapısı önceki kitapla aynı paralelliktedir. Kaldı ki, herhangi bir halifenin, kralın/sultanın, başkanın/komutanın, alimin, şairin, edebiyatçının hayatını inceleyen bir kitaba baktığımızda, asrımızın son çeyreğinde kaleme alınan bu güzel çalışmaların birini tedkik ettiğimizde görürüz ki, yazar kendisinden söz ettiği kişiyi kuşatan çağı, bütün yönlerden incelemekten geri kalmamakta bu konuda kayda değer her şeyi vermektedir. Çevre şartlarını, onun doğumundan önceki edebi, siyasal ve sosyal yaşam biçimini ele almakta araştırmakta, incelemektedir.

Pek tabiidir ki, Peygamber asrının ve çevresinin bu şekilde kapsamlı olarak ortaya konmasının Arap ve İslâm Tarihinde ve Siret-i Nebi'de büyük ciddiyetle üzerinde durulması gereken konulardan olmadığını hayatı incelenen halifeler, krallar, komutanlar, şairler ve bilginlerin çağını ve çevresini geniş ve kapsamlı bir biçimde ortaya koymak kadar önemli olmadığını sanmak elbette ki isabetli olmaz. Peygamberin (s) ortaya çıktığı, ilahi vahyi gündeme getirdiği, İslâm Dinini, bütün yasaları, ilkeleri ve kurallarıyla yürürlüğe koyduğu, bütün dünyayı etkisi altına alan bu güçlü kuralların, yasaların ilk pratiğe aktarıldığı bir bağın ve çevrenin önemli olmadığı söylenemez. Sonra Arapların kendisinden hareketle medeni dünyaya yöneldiği, o zamana kadar sıra ile kendilerine hükmeden ve egemen olan iki süper devleti/imparatorluğu, eşsiz deha sahibi komutanlar, üstün yetenekli valiler, idareciler ve hakimlerin gücüyle enkaz haline getirecek bir güce kavuştuğu bu çağı ve çevreyi aydınlatmak için ne kadar büyük çaba sarf edilse yine azdır. Ne kadar çok da olsa bu konuya verilen önem yine de yetersizdir.

Arapça rivâyetlerde yer alan tedvin, yazım ve içerik yetersizliği, bazı değerli yazarların ve araştırmacıların bu konularda görüş be-

lirtmekten kaçınmalarının nedenlerinden biri olmuştur. Çünkü biz bu yazarları geniş bilgi sahibi, söz sanatı sahibi, yazarlık sanatının gereklerini halkaların birbirine bağlılığının zaruretini anlayan, kitaplarını ölçülü, dikkatli, muhakemeli ve basiretli olarak yazan birer şahsiyet olarak biliyoruz. Bizim burada kaydedeceğimiz tespitler, Peygamber asrını ve Peygamberlikten önceki çevreyi yeterli biçimde aydınlanmış olarak görmemizi sağlayacak ve bakış darlığından alıkoyacaktır. Böylece konunun önemi ve nazikliği ortaya çıkacak, yanlış algılamalardan ve hataya düşmelerden emin olunacaktır.

3. Oryantalistlerin Çalışmalarında Kullandıkları Kaynaklar:

Bazı müsteşrikler Peygamberin hayatı ve İslâm'ın ortaya çıkışı konusunda bu asır ve çevre hakkında birtakım şeyler yazmışlardır. Yalnız ifade edilmesi gereken gerçeklerden biri de oryantalistlerin araştırma ve hüküm çıkarmada kendilerine özgü yöntemleri olduğudur. İşte onların bu yöntemleri bazılarını -hatta kin ve heva-heves peşinde koşmayanlarını dahi- görüşlerinde ve vardıkları sonuçlarda belli ölçülerde zorlanmalara itmektedir. Onların bu tutumlarından dolayı büyük yanlışlıklara düştüklerini, kuruntulara kapıldıklarını görüyoruz. Bu yanlışlıklarının kaynağı çoğu zaman sahih olmayan yanlış bir haberi, ya da bir rivâyeti yahut da bir işareti büyütmeleri, saygı ile karşılamaları, ya da söz konusu haberi sağlıklı bir şekilde anlamamaları yahut sağlıklı bir gerekçe olmadığı halde, o haberi başkalarına tercih etmeleridir. Çünkü onlar genellikle meseleyi kılı kırk yararcasına incelemeyi, kırk dereden su getirmeyi, kuşku ile bakmayı ve değişik faraziyelerle ortaya çıkmayı alışkanlık haline getirmişlerdir. Bu nedenle onların aradaki önemli farka rağmen iki meseleyi mukayese ettikleri, olayların mantığının ve eşyanın tabiatının uygun görmediği şeyleri gâyet uygun gördükleri müşahede edilebilmektedir. Şuna da dikkat çekmek gerekir ki onlar, daha önce zaaf noktalarına ve tutarsızlıklarına işaret ettiğimiz rivâyetlere ve klasik Arapça kitaplara son çare olarak başvurmakta ve onları en son dayanak olarak algılamaktadırlar. Burada örnek olarak "**İslâm Tarihi**" kitabının yazarı İtalyan müsteşrik Caetani'nin, Abdulmuttalib'in Kureyş'ten

oluşundan hatta Arap oluşundan kuşku etmesini ya da bu sahada kuşkular yaratmaya çalışmasını gösterebiliriz. Çünkü rivâyetlerden biri, kardeşi Muttalib'in onu Yesrib'ten getirdiğini ve onu kendisine soranlara da kendisine ait "bir kölesi" (Abd) olduğunu söylediğini kaydetmektedir. İşte İslâm tarihi yazarı bu rivâyete yapışmakta ve Kur'ân'ın bu konudaki açık işaretlerini, yakîn ifade edecek dereceye ulaşan tevatür halindeki rivâyetleri görmezlikten gelebilmektedir. Hâlbuki bu yazar oryantalistler içinde küçük bir azınlığı oluşturan ve aşırı kin, karalama, karıştırma ve çirkin gösterme amacıyla yazmayan gruptan sayılmaktadır. Maksatlı olarak kaleme sarılanları ise, kin, düşmanlık saikleriyle araştırmalarının ve değerlendirmelerinin çoğunda yanlışlıklara düşmüşler ve bunların bazılarında ilim, araştırma, ciddiyet ve güven sınırlarının dışına taşmışlardır. Onların kitaplarını ve çalışmalarını, etütlerini inceleyenler bu olguları rahatlıkla müşahede ederler. Biz burada bu meseleyi daha fazla irdelemeyeceğiz. Zira bu, konumuzun sınırlarının dışına taşmaktadır.

4. Bu Çalışmayı Yapmanın Nedenleri ve Şartları:

Bir ara boş bir zamanım olmuştu ki o sırada Kur'ân-ı Kerim en güzel yardım ve arkadaşımdı.[1] Bu esnada ben onun hizmetiyle uğraştım, okudum ve ezber yaptım. Onu anlamakta derinleştim ve daha sağlıklı düşünme olanağı buldum. Bu arada dikkatim Resulullah'ın, risâlet öncesi çağı ve ortamında yürürlükte bulunan dinî, fikrî, sosyal ve ekonomik hayat ile onların yaşam biçimleri üzerine çekildi. Baktım ki Kur'ân'da bu konularla ilgili tanımlamaları, nitelemeleri, işaretleri kapsayan pek çok âyet mevcut olup, bunlarla o dönemin çevre şartlarını büyük ölçüde tespit etme olanağı bulunmaktadır. Kendi kendime dedim ki: Bu kadar âyeti ihtiva etmesine rağmen Kur'ân bu çağ ve çevrenin şartlarını büyük ölçüde tespit etme olanağı bulunmaktadır. Bu kadar âyeti ihtiva etmesine rağmen Kur'ân bu çağ ve çevrenin tasviri için ne-

1 Kitabın yazarı 5 Haziran 1939'da Şam'da Fransız Askeri Mahkemesi tarafından, Filistin davası nedeniyle tutuklanmış; 3 Kasım 1940'a kadar süren tutukluluğunun dörtte birini Mezze Askeri Cezaevinde, geri kalanını ise Şam'daki «Kale Cezaevinde» geçirmişti. Cezasını tamamlamasına az bir müddet kala, Fransız askeri yönetiminin çöküşüyle serbest bırakılmıştı.

den bir kaynak olmasın? Kaldı ki Kur'ân bir yazar ya da araştırmacının kendisine dayanacağı en güvenilir, en doğru ve en eski kaynaklardan sayılmaktadır. Sîret kitaplarında ve diğer kitaplarda yer alan rivâyetler geç zamanlarda yazıya geçtiğinden, hafızalarda taşındığı sırada güzel korunamama ve sağlıklı bir biçimde nakledilememiş olma ihtimali bulunduğundan, ayrıca bu rivâyetlere heva-hevesin ön yargıların, kasıtlı müdahalelerin, uydurmacılığın, ve uzlaşmacı gayretlerin etkisi uzanmış olabileceğinden, kişinin gönlünde pek çok kuşkulara neden olabilirse de Kur'ân böyle değildir. Çünkü Kur'ân tüm bu şaibelerden tamamen uzaktır, her türlü takdirin üstündedir. O tedvin/yazılış sağlamlığı ya da en kısa zamanda kaydediliş konusunda hiçbir kuşkunun erişemeyeceği kadar sağlamdır. Kur'ân'ın bu özellikleri, ırkları, dinleri, duygu ve düşünceleri farklı olmasına rağmen insanların büyük çoğunluğu tarafından kabul edilmiş bulunmaktadır. Harflerdeki fazlalıklar İrâb, Nahv ve Kıraatlardaki farklılıklarla ilgili rivâyetler hatta kelimelerin fazlalığı-noksanlığı ile ilgili bazı rivâyetler, bazı kelimelerin neshedilmesi, bazılarının bırakılması -bu konudaki rivâyetlerde öyle illetler ve açıklar vardır ki onları kabul etmeye yanaşmamızı engellemektedir.[2] İle ilgili söylentilerde Kur'ân'ın, Peygamber çağından ve onun Raşid Halifelerinin döneminden bu yana her çeşit şaibeden uzak olarak bize kadar sağlıklı ve güvenilir bir biçimde ulaştığına gölge düşürecek basit bir işaret bile yoktur. Buna bağlı olarak denebilir ki: Kur'ân'da, Rasul'un risâlet öncesi çağı ve çevresine ışık tutabilecek açıklamalar, pek tabii olarak her türlü kuşkunun üstünde olacaktır. Herhangi bir şüphe ya da kuşkulanmanın söz konusu edilmesi düşünülemez. Kur'ân Rasulullah'ın lisanı ile Allah'tan tebliğ edilmiş ise de ancak ve ancak pratik olayları ifade etmiş ve yürürlükte bulunan durumları gözler önüne sermeye çalışmıştır. Vahiy yaşanan gelişmeler üzerine inmiştir. İşte bu gelişmelerle ilgili olarak; Kur'ân, ne önünden, ne arkasından herhangi bir yanlışlığın ulaşamayacağı kesin söz ve ayırıcı hükümdür. Hatta bu olaylara bakış açısından dolayı, gayr-i müslimler bile onu; (sağlıklı, güvenilir, çağdaş bir belge olması nedeniyle) başka şekilde algılayamaz. Onu keyfi biçimde değerlendirmeye tabii tutamaz.

---

2 Allah'ın yardımıyla yazıp tamamladığımız «el-Tefsiru'l-Kavim» adlı eserimizin mukaddimesine, Kur'ân'ın tedvinine dair bir bölüm ayırıp koyduk. Orada şunu ispatladık. Bugün elimizde iki kapak arasında bulunan Mushaf, Rasulullah'ın vefatı esnasında bize bıraktığı mushafın aynısıdır.

Bu açıdan Kur'ân âyetlerini incelemeye başlayıp onları konularına göre tasnife tabii tuttuğumda Peygamber çağı ve çevresini değişik açılardan ele alan pek çok değerlendirmelerle, nitelemelerle

karşılaştım. Böylece bu çağı ve bu çevreyi Kur'ân'dan alınan tablolarla aydınlatmaya ve bunlarla pek çok olgunun tespit edilebileceğine olan inancım daha da sağlamlaştı. Evet bu tespitler ve tablolar tam yeterli olmasa da konunun ana başlıklarını, ana hatlarını belirleyecek ve olması gerekene ışık tutacaktır. Hatta bu çabayla ortaya konacak olan tabloların bir kısmı şu ana kadar genellikle dikkatten kaçan tablolardır. Sonra başka gerçek tablolar var ki az veya çok şu anda zihinlere nakşedilenden farklılık arz etmektedir. Bunlar kendi alanlarında önemli ve ilginç tespitler olarak ortaya çıkar. Bunların çoğunun başlangıcı bilinse de önemlerini asla yitirmezler. Çünkü ben bu tabloları aynı şekilde ve yalnız Kur'ân-ı Kerim çerçevesinde ortaya koymaya çalışan bir tek kişi hatırlamıyorum. Şunu da belirtmeliyim ki: Burada yaptığımız tespitler ancak istidlal ve âyetlerden esinlenme suretiyle resmedilebilen tespitlerdir. Kur'ân'ın bu tespitleri bizzat yapmasını beklememek gerekir. O kendi üslûbu, ifade biçimi ve Kur'ânî niteliklerine uygun düşecek biçimde hakikatleri belirtmiştir. Biz ise bu ifade, uslup ve niteliklerden bazı çıkarımlarda bulunmak istedik. Çünkü Kur'ân'ın metodu; davet, öğüt, korkutma, müjdeleme, teşvik, sakındırma, takdir etme, eleştirme, hikâye etme vs. gibi yöntemleri kullanmaktır.

5. Risâlet Öncesi Dönemle İlgili Kur'ânî Tabloların Çokluğu:

Pek tabii olarak ben Kur'ân'da Rasul'un (s), risâlet öncesi çağı ve çevresiyle ilgili olarak yer alan pek çok delâletin şu ana kadar hiç ele alınmamış, açıklanmamış ve değerlendirilmemiş olduğu görüşüne katılmıyorum. Elbette ki Kur'ân, muhtelif çağ ve ülkelerde yüz milyonlarca insanın arasında elden ele dolaşmış, yüzbinlercesi okumuş, incelemiş, onbinlercesi onu anlamıştır. Ve onu anlayanların çoğu bu sözü edilen delâletleri fark etmiş, hissetmiş, onların zihinlerinde bu tabloların pek çoğu şekillenmiştir. Onlar bu asır ve çevre ile ilgili Kur'ânî delâletleri ondan iktibas etmişlerdir. Sîret ve tefsir kitaplarında bu konuyla ilgili olarak çokça açıklamalara ve yorumlamalara rastlamak mümkündür. İkinci bir cümleyle ifade edersek, itiraf edeyim ki, burada tespit edilen tablolar ve tasvirler, Kur'ân'ı sürekli okuyan ve anlamaya çalışan kimselere hiç de yabancı gelmeyecektir.

Fakat bu Kur'ân okuyucularının büyük çoğunluğunun onun âyetlerini anlamak amacıyla yeterli çaba sarfetmediğini, derin ve basiretli anlayışa ulaşmadıklarını, Kur'ân'ın ihtiva ettiği bu tablolardan pek çoğunu görmeye güç yetiremediklerini söylemeye engel olmaz. Hatta bu olgu, bir ölçüye kadar, çok azınlıkta kalan, Kur'ân'ı anlayan küçük grup için de geçerli olmaktadır. Aynı şekilde neslimizin kültürlü kesiminin büyük çoğunluğu, -tamamı olmasa da-Kur'ân'a karşı aynı durumdadır. Onların öncelikle Kur'ân'ı, ardından sîret ve tefsir kitaplarını okumaları sağlanmamıştır. Öyle sanıyorum ki, onlar çocukluklarında Kur'ân'ın tamamını ya da bir kısmını okumuş ya da okutmuşlar sonra onunla aralarındaki bağları kopmuştur. Onların içinden düşünerek ve içtenlikle, basiretli bir biçimde okuyanlar çıkmış, yahut araştırma yapmak isteyenler olmuşsa da bunlar çok ender rastlanan durumlardır. Hiç kuşku yok ki, buna benzer tablolar özellikle bu neslimiz ve gençliğimiz için yeni bir şey olacaktır. Ve aynı zamanda bu, onlarla Kur'ân arasındaki zayıflamış ya da kopmuş olan bağı yeniden oluşturacaktır ki gerçekten bu çok önemlidir. Kur'ân ile Arap nesli özellikle müs-

lüman nesil arasındaki bağın zayıf, kopuk ya da buna benzer bir pasiflikle olması gerçekten çok çirkindir. Zira bu kitap kendilerini nispet ettikleri dinin kitabı ve kendileriyle iftihar ettikleri, sayesinde izzet ve şeref elde ettikleri övünç kaynaklarıdır.

6. Bu Çalışmanın Kaynakları ve Konuları:

Yukarıda söz ettiğim noktaların hepsi, Allah'tan hayır ve iyi dilekte bulunmamı ve bu tabloları çizerken yalnız Kur'ân-ı Kerim'e dayanarak çalışmaya devam etmemi sağlamışlardır. Bu tabloları gün yüzüne çıkarmada rivâyetlere dayanmaktan uzak durdum. Yalnız bu rivâyetler, istidlallerin ve iktibasların sağlıklı olduğunu açıklayıcı, detaylarını açıcı ya da yaklaşımların doğruluğuna delil oldukları zamanlar hariç. Bu çalışmamla önemli bir boşluğu doldurmaya gayret ettim. Ancak Peygamberin (s) risâlet öncesi çağı ve çevresi hakkında, ileride, daha geniş bilgi sahibi, daha becerikli ve daha kapsamlı çalışma yapabilecek, yeterli, doyurucu bir araştırmaya muktedir, onların ikisini de gerçekçi ve kapsamlı bir şekilde tasvir edecek ehliyetli kimselerden önce bu eyleme giriştiğim için üzülüyorum. Yine de bu gayretimle gençliğimize karşı bir görevi yerine getirdiğimi, onlarla Kur'ân arasındaki bu kopuk bağı canlandırdığıma inanıyorum. İşte bu çalışmamdan, okuyucunun önüne sunduğum bu kitap oluştu.

Kitap konu ve te'lif açısından birbiriyle uyum sağlayan ve ahenk içinde olan dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde: Bölge ve yerleşim, İkinci bölümde: Arapların sosyal hayatı, Üçüncü bölümde: Düşünce hayatı, Dördüncü bölümde: Bu çağda ve bu çevrede yaygın halde bulunan dinler ve inançlar ele alınmıştır. Bu bölümler, önsöz kısmında daha detaylı olarak verilmiş bulunmaktadır.

Kitap birbiriyle ahenkli konularının yanında Kur'ân'a dayalı etütler ve tahlillerden oluşmaktadır. Ayetler konularına göre etütlere tabi tutulmuş ve tahliller yapılmıştır. Onların delâletlerine dikkat çekilmiş, nüzul şartları ve münasebetlerinin ilham ettiği olgulara işaret edilmiş ve bunların Peygamberlikle görevlendirilmeden önceki zamanla ilgileri tespit edilmiştir. Bu çalışmalar, umarım kitabın ilgi çekiciliğini ve yararlılığını daha da arttırmıştır.

7. Ayetlere Çokça Yer Verilişinin Gerekçesi:

Okuyucu, işlediğim konularla ilgili olarak, delil sadedinde bol âyet verdiğimi görecektir. Gerçek odur ki, ben bu çalışmamda âyetleri çoğaltmayı değil bilakis çok delil göstermeyi amaçladım. Çünkü; birinci olarak, Kur'ân bu kitabımızın dayanağı ve biricik kaynağıdır. İkinci olarak, âyetler ne kadar birbirine benzese de benzeşmelerine rağmen aralarında önemli farklar vardır ve kaydedilmesinde yarar görülmektedir. Üçüncü olarak, herhangi bir konuda âyetlerin çokluğu, okuyucuya ifade edilmek istenenin daha açık bir biçimde algılanmasını ve daha dikkatli olarak konuya yönelme olanağını sağlayacaktır. Ben âyetlerin numaralarını vererek, okuyucunun onları Mushaf'ta okumasını uygun görmedim. Zira bu âyetleri kitapta doğrudan onun gözleri önüne sermek, konuyu araştırmada ve onu sürdürmede okuyucuya daha kolay gelecektir. Umarım ki bunda da öncekilere ilâve olarak amaçladığımıza ulaştırıcı pratik bir girişim vardır. Yani gençliğimiz ile Kur'ân arasındaki bağ yenilenmiş, Onun âyetlerini anlama ve kapsamlarını idrak etmede kendilerine uygun bir yöntem gösterilmiş olacaktır.

Kendisine yöneldiğim bu işte; ister doğruya ulaşmış olayım ister hataya düşmüş olayım, ister bu tabloları çizmeye güç yetirip bu tahlile dayalı etüdümle istidlalimin sağlıklı olduğuna bir parça açıklık kazandırayım, ister bunda başarısız kalmış olayım, gerçek odur ki; giriştiğim çalışmada var gücümle çabaladım. Bu iyi niyetimin bana şefaatçi olacağını, bu çalışmanın karşılıksız kalmayacağını ümit ediyorum. Allah'tan bana kötülük yolunu kapatıp iyilik yolunu açmasını, doğru iş ve sözü bahşetmesini, beni mağfiret ve hoşnutluğuna erdirmesini temenni ediyorum.

18 Ağustos 1946 [3]

3 Bu tarih, yukarıdaki girişin temize çekildiği tarihtir. Kitabın müsveddelerinin yazımı ise 1359 hicri yılının Muharrem ayında (Mart 1940) tamamlanmıştır. Kitap basım için Şevval 1365 h. (Ekim 1946) tarihinde matbaaya teslim edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

Bölge ve Yerleşim

Bu bölüm Hicaz'ın bölgesel özelliklerini ele almaktadır. Bu bölgelerin hava şartlarını, su kaynaklarını, toprak yapısını incelemektedir. Sonra orada oturan yerleşik halkın niteliklerini, uyruklarını, dillerini, yerleşim bölgelerini, yaşayışlarını, yiyeceklerini, içeceklerini, folklorlarını, savaş araçlarını araştırmaktadır. Ticaret, sanayi, ziraat, gemicilik, avcılık, hayvan besiciliği ve eğitim ile ilgili konuları irdelemektedir. Bu bölüm aşağıdaki alt başlıkları kapsamaktadır:

A) Hicaz ve Hicazlılar

B) Ekonomik Hareket ve Yaşayış

C) Hicaz'daki Yabancı Azınlıklar

A) HİCAZ VE HİCAZLILAR

1. Kur'ân'da Hicaz Bölgesi

Hicaz bölgesi tabii olarak açıkça bilinen ve sürekli gözler önünde bulunan bir yerdir. Yalnız bölgenin niteliklerini Kur'ân'dan ilham alarak tespit etmede herhangi bir sakınca görmüyoruz. Bunun yanında Kur'ân'ın nitelemesindeki canlılık ve kuvvetin hâlâ kendisini koruduğunu, özellikle bu nitelemede, verimli ve sahil bölgelerinin daha canlı ve güçlü biçimde nitelendirildiğini ifade etmek gerekir. Buna bağlı olarak diyoruz ki: Kur'ân'da doğal çevre ile ilgili nitelikleri kapsayan pek çok âyet vardır ve bu âyetlerde hitap yakın muhatablara yöneltilmiştir. Yine Kur'ân âyetleri içinde özellikle bazı bölgeleri ilgilendiren âyetler de vardır. Ki bu özel bölgeyi ilgilendiren açıklamaların Hicaz bölgesine yönelik olduğunu söylemek doğru olur.

Kur'ân'da ifadesini bulan bu niteliklere göre denebilir ki: Kur'ân Hicaz havalisinde bölgesel ve coğrafi şartları açısından farklılık arz eden değişik kesimlerin varlığını ikrar etmektedir.

Mesela, oldukça kurak, alabildiğine sıcak, suları kıt, dağlarla çevrili, sakinlerinin dışarıdan gelen gıda maddeleri ile rızıklarını temin ettiği bir mıntıka. Burası "Mekke"dir. Veya daha dikkatli bir ifade ile Mekke Mıntıkası'dır.

İbrahim Sûresi'nde İbrahim'in (a) duaları hikâye edilmektedir. İşte bu âyetlerde Beytu'l-Harâm bölgesinin nitelikleri yer almaktadır. Bu da Kâbe mıntıkası yahut Mekke'dir. Dolayısıyla be-

lirtildiğine göre orası ziraate elverişli olmayan bir vadidir, İbrahim duasında hikâye edildiğine göre o, Allah'ın o bölge ahalisini meyvelerden rızıklandırmasını ve insanların gönüllerini onlara yöneltmesini dilemiştir:

"Rabbimiz, gerçekten ben, çocuklarımdan bir kısmını Beyt-i Harâm (kutlu ve korunmuş evin) yanında ekini olmayan bir vadiye yerleştirdim; Rabbimiz, dosdoğru namazı kılsınlar diye (öyle yaptım), böylelikle sen, insanların bir kısmının kalblerini onlara ilgi duyar kıl ve onları birtakım ürünlerden rızıklandır. Umulur ki şükrederler." (İbrahim, 37)

Kasas Sûresi'nde yer alan bir âyette Mekke halkına reddiye vardır. Yine bu âyette Allah'ın onların Harem'lerini güven yeri kıldığı ve her şeyin meyvesinin oraya toplandığına işaret edilmiştir. Bu da ifade ediyor ki; Onun rızkı dışardan ona toplanıp gelmektedir:

"Dediler ki: "Eğer seninle birlikte hidayete uyacak olursak, yerimizden (yurdumuzdan ve konumumuzdan) çekilip kopartılırız." Oysa biz onları kendi katımızdan bir rızık olarak her şeyin ürününün aktarılıp-toplandığı, güvenli bir haremde yerleşik kılmadık mı? Fakat onların çoğu bilmiyorlar." (Kasas, 57)

Yine Nahl (112) ve Bakara (126) Sûreleri'nde yer alan bazı âyetler de bu anlamı desteklemektedir.

Kasas Sûresi'nin âyetinden anlaşılıyor ki: Mekke ahalisi Beytu'l-Harâm'ın hürmetinde ve insanların gönüllerinin kendileriyle birlikte olmalarında; yaşamlarını, güvenlerini ve saygı duyulmalarının nedenlerini görüyorlardı. Ve Peygamber'e (s) çağrısında tabi olduklarında, bu sebeplerden mahrum kalmaktan korkuyorlardı. Bu da belirtmeye çalıştığımız olguyu bir açıdan desteklemekte ve onunla paralellik arz etmektedir.

Bu bölgenin aşırı sıcak olduğunu ise, Nahl Sûresi'nde yer alan bir âyetten istidlalle çıkartmak mümkündür:

"Allah, sizin için yarattığı şeylerden gölgeler kıldı. Dağlarda da sizin için barınaklar-siperler kıldı,[4] sizi sıcaktan koruyacak elbiseler, sizi

---

4 Bazı müfessirler bu cümlenin: "Sizi sıcaktan da soğuktan da korur." manasına gelebileceğini söylemişlerdir. Fakat bir taraftan âyetin özü, diğer taraftan yalnız normal gölgelerin ve dağ gölgelerinin kaydedilmesi ile yetinilmesi böyle bir manayı düşünmenin pek öyle tutarlı olmadığını ortaya koyar gibidir. Buna göre asıl kastedilen sıcaklıktır. Sonra Nur Sûresi'nde ki bir âyet de bu görüşümüzü desteklemektedir. O da: "öğlen sıcağında elbiselerinizi çıkardığınız zaman..." (58. âyet).

savaşınızda (zorluklara karşı) koruyacak giyimlikler de var etti. İşte o üzerinizdeki nimetini böyle tamamlamaktadır, umulur ki teslim olursunuz." (Nahl, 81)

Burada gölgelere, dağların gölgeliklerine işaret edilmiştir ki, orada yerleşmiş bulunan insanlar sıcaklıktan korunmak için onlara sığınıyorlardı. Yine burada sıcaklıktan koruyan elbiseye işaret edilmiş; fakat soğuktan koruyan elbiseden söz edilmemiştir. Sanki o yalnız sıcaklık ve aşırı sıcaklıktan koruyan bir hava sığınağıdır. Ayet bunu Allah'ın Mekke halkına verdiği nimetler ve yardımları sadedinde dile getirmektedir. Bu da onların kavurucu sıcaktan ne kadar muzdarip olduklarını gösterir.

Dağların ve dağ oyuklarının zikredilmiş olması da Mekke'nin doğrudan dağlarla çevrili olduğu şeklindeki ifademizi desteklemekte ve doğru olduğunu göstermektedir. Bu ilk bakışta hemen fark edilir. Bu bölgede suyun kıtlığını ise, bazı Kureyş ailelerinin deruhte ettiği Sikayetu'l-Hacc/Hacılara su dağıtma ve onlara su temin etme görevinden çıkarma olanağı vardır. Tevbe Sûresi'nin âyetlerinden birinde bu göreve işaret edilmiştir. Allah'a iman ve O'nun yolunda cihad ile bu görevi karşılaştırma sadedinde deniyor ki:

"Hacılara su dağıtmayı ve Mescid-i Harâm'ı onarmayı, Allah'a ve ahiret gününe iman eden ve Allah yolunda cihad edenin (yaptıkları) gibi mi saydınız? (Bunlar) Allah katında bir olmazlar. Allah zulme sapan bir topluluğa hidâyet vermez." (Tevbe, 19)

Mekke ahalisinin Hacılara su temin etmeye neden bu kadar önem verdiğini ve su dağıtım işini bu derece büyük bir fazilet olarak kabul ettiklerini şimdi daha iyi anlıyoruz. Bu, hemen fark edileceği gibi, bölgede su kıtlığından kaynaklanmaktadır. Yine bununla, Zemzem kuyusunun kazılması ile ilgili rivâyet üzerinde yoğunlaşan haberlere, neden bu kadar önem verildiğini ve siret kitaplarında bu konuyla ilgili olarak kaydedilenlerin değerini daha güzel kavrayabiliyoruz.[5]

Bu ifade öğlen uykusunu ve o sırada hafif elbise giymekle serinlemeyi ifade etmektedir. Buna mukabil kıştan bahsedilmemiştir. Bu da sıcağın daha çok; soğuğun ise etkin olmadığını gösterir.

5 Bkz: İbn Hişam c. 1; sh. 134 vd.

2. İklim Şartları ve Tarım:

Kur'ân'da yer alan pek çok âyet Allah'ın yağmurlar yağdırdığını, ondan kaynaklar ve ırmaklar fışkırttığını, ekinleri, ağaçları, hurmalıkları, üzümleri, narları, zeytinleri ve diğer değişik meyveleri bitirdiğine dikkat çekmektedir. Yerleşik halkın, gök suyunu çektiğinde ve ekinlerin susuzluktan sarardığını gördüğünde nasıl dehşete kapıldıklarını niteleyen ve yakın muhatablarına hitap ederek Allah'ın nimetlerini ve gözlerinin önündeki âyetlerini, kendisinden yararlandıkları somut ihsanlarını hatırlatan âyetler pek çoktur. Aşağıda bunlardan birkaçı verilmiştir:

1- O, gökten su indirendir. Bununla her şeyin bitkisini bitirdik, ondan bir yeşillik çıkardık, ondan da birbiri üstüne bindirilmiş taneler çıkarıyoruz. Ve hurma ağacının tomurcuğundan da yere sarkmış salkımlar, "birbirine benzeyen ve benzemeyen" üzümlerden, zeytinden ve nardan bahçeler (kılıyoruz). Meyvesine, ürün verdiğinde ve olgunluğa eriştiğinde bir bakıverin. Hiç şüphesiz inanacak bir topluluk için bunda gerçekten âyetler vardır. (En'âm, 99) (Bkz, En'âm, 141)

2- Sizin için gökten su indiren O'dur; içecek ondan, hayvanlarınızı otlattığınız ağaç(lar, bitkiler) ondandır. Onunla sizin için ekin, zeytin, hurmalıklar, üzümler ve meyvelerin her türlüsünden bitirir. Şüphesiz bunda düşünebilen bir topluluk için âyet (işaret) vardır. (Nahl, 10-11)

3- Biz gökten belli bir miktarda su indirdik ve onu yeryüzünde yerleşik kıldık; şüphesiz biz onu (kurutup) gidermeye de güç yetirenleriz. Böylelikle bununla size hurmalıklardan, üzümlüklerden bahçeler, bağlar kıldık, içlerinde çok sayıda yemişler vardır; sizler onlardan yemektesiniz (Mu'minun, 18-19)

4- Ölü toprak kendileri için bir âyettir; biz onu dirilttik, ondan taneler çıkarttık, böylelikle de onlar ondan yemektedirler. Biz, orda hurmalıklardan ve üzüm-bağlarından bahçeler kıldık ve içlerinde pınarlar da fışkırttık. (Yasîn, 33-34)

5- Bir de insan, yediğine bir bakıversin; (hiç şüphe yok ki) biz, suyu akıttıkça akıttık. Sonra yeri de yardıkça yardık. Böylece onda bitirdik; taneler, üzümler, yoncalar, zeytinler, hurmalar. Boyları iri ve birbiri içine girmiş ağaçlı bahçeler. Meyveler ve otlaklıklar. Size ve hayvanlarınıza bir yarar (meta) olmak üzere. (Abese, 24-32)
Ayrıca Bkz: (6/141; 30/48-51; 50/7-11; 56/63-70)

Bu âyetler okunduğu zaman Kur'ân'ın bunlarla Hicaz ahalisini hatta Mekke ehlini birinci derecede kastettiği, öncelikle onları muhatap aldığı somut olarak müşahede edilebilir. Çünkü âyetlerin tamamı Mekkîdir. Ayetler genel bir biçimde Allah'ın insanlar üzerindeki nimetlerini hatırlatma ve onları gündeme getirme sadedinde de olsa, hiç kuşkusuz olarak kendisinin birinci muhatap durumunda bulunan Hicaz ahalisinin özellikle Mekke ehlinin ve civarda yaşayanların dikkatlerini bizzat gözleri ile gördükleri ve kendilerinden yararlandıkları bu nimetlere çekmekteydi. İkinci bir ifade ile; bu âyetlerin bizzat Hicaz'a yönelik oldukları özellikle Mekke'ye yakın çevrede yer alan bölgelere dikkat çektikleri, toprağı iyi olan, yağmurların depolandığı kaynakların ve ırmakların kendisinden kaynayıp gittiği, yerinin yeşerdiği ve yeşilliğinin yükseldiği, her çeşit ekinin, otların, ekilip-biçilen tohumların, hurma, üzüm, nar, zeytin ve diğer çeşitli meyve ağaçlarının yetiştiği bölgelerin burada kasdedildiği gerçekten apaçıktır.

Ayetler, bu bölgeleri bizzat Mekke -Beytu'l Harâm- bölgesini belirlediği gibi belirlememişse de bu bölgeler birer vakıa olarak ortadadır. Bunlar da Taif mıntıkası ve çevresi, Mekke ile Cidde arasında yer alan vadilerdir. Medine ve çevresi de bu bölgelere dahildir. Bu bölgeler hâlâ pek çok kaynaklarını ve derelerini muhafaza etmektedir. Ovaların yeşilliğini, üzüm ve hurma bahçelerini çeşitli meyve ve ekinlerini korumaktadır. Oralara Mekke bölgesinden daha fazla yağmur yağmaktadır. Dereler dolmakta ve ovalar su altında kalmaktadır. Büyük kuyular akmakta, gözeler ve kaynaklar fışkırmaktadır. Yer, yeşil örtüsüne bürünmekte, süsünü üstüne almakta, çeşit çeşit bitkiler üzerinde bitmekte ağaçlar yeşermektedir. Bu nitelemeler âyetlerde geçen çekici vasıflara uygun düşmektedir. Zira bu nitelemelere göre yağmurların yağışından sonra yer güzelliklerini bürünmekte, yemyeşil örtüsüne kavuşmakta ve tekrar hayata dönmektedir.

3. Deniz ve Denizcilik:

Yine pek çok âyetler vardır ki, denizi, denizin niteliklerini, yıldızlarını, dalgalarını, tehlikelerini ve yolculuklarını, orada hareket eden gemileri, dağ gibi inşa edilmiş akıp giden yük gemilerini, insanların rızık ve ticaret peşinde koşmak niyetiyle düzenledikleri deniz yolculuklarını, denizden çıkardıkları etleri, inci ve mercan gibi çeşitli zînet eşyalarını dile getirmektedir. Aşağıdaki âyetlerde bunları görmeye çalışacağız:

1- O, karanın ve denizin karanlıklarında yolunuzu bulmanız için size yıldızları var edendir. Bilebilen bir topluluk için biz âyetleri birer birer (bölüm bölüm) açıkladık. (En'âm, 97)

2- Karada ve denizde sizi gezdiren odur. Öyle ki siz gemide bulunduğunuz zaman, onlar da güzel bir rüzgarla onu yüzdürürlerken ve (tam) bununla sevinmektelerken, ona çılgınca bir rüzgar gelip çatar ve her yandan dalgalar onları kuşatıverir; onlar artık bu (dalgalarla) gerçekten kuşatıldıklarını sanmışlarken dinde O'na gönülden katıksız bağlılar (muhlisler) olarak Allah'a dua etmeye başlarlar. "Andolsun eğer bundan bizi kurtaracak olursan, tartışmasız sana şükredenlerden olacağız." (Yunus, 22)

3- Sizin Rabbiniz, fazlından aramanız için denizde gemileri sizin için yürütür. Gerçekten o, size karşı merhametli olandır. Size denizde bir sıkıntı (tehlike) dokunduğu zaman, O'nun dışında taptıklarınız hatırınızdan çıkar; fakat karaya (çıkarıp) sizi kurtarınca (yine) sırt çevirirsiniz. İnsan pek nankördür. (İsrâ, 66-67)

4- Veya (onların yapıp ettikleri) bir okyanusun derin karanlıkları gibidir; onu üst üste dalgalar kuşatmıştır, derken üstüne (bir de) kara bulutlar... Birbiri üstüne binmiş, kopkoyu, zifiri karanlıklar... Kişi çıkarıp baksa, neredeyse elini dâhi göremeyecek durumda: Nitekim bir kimseyi Allah aydınlatmamışsa, onun asla aydınlıktan nasibi olamaz! (Nur, 40)

5- İki deniz bir değildir. Şu, oldukça tatlı, susuzluğu keser ve içimi kolay; şu da tuzlu ve acıdır. Ancak her birinden taze et yersiniz ve ta-

kınmakta olduğunuz süs eşyalarını çıkarırsınız. O'nun fazl (verdiği nimet ve rızık)ından aramanız ve umulur ki şükretmeniz için gemilerin onda (denizde) suları yara yara akıp gittiğini görürsünüz. (Fatır, 12)

6- Birbiriyle kavuşup-karşılaşmak üzere iki denizi salıverdi. İkisi arasında bir engel (berzah) vardır; birbirlerinin sınırını geçmezler. Şu halde Rabbinizin hangi nimetlerini yalan sayabiliyorsunuz? İkisinden de inci ve mercan çıkar. Şu halde Rabbinizin hangi nimetlerini yalan sayabiliyorsunuz? Denizde koca dağlar gibi yükselen gemiler de onundur. Şu halde Rabbinizin hangi nimetlerini yalan sayabiliyorsunuz. (Rahmân, 19-25)

Ayrıca Bkz: (16/14; 17/69; 42/32-33; 5/96)

Bu âyetler Allah'ın insanlar üzerindeki nimetlerini, ihsanlarını hatırlatmaktadır. Yalnız Allah'a çağırma, onun dışında kalan her şeyi bırakıp atma sadedinde varid olmalarına, tehlike ve dar anlarda biricik sığınağın yalnız o olduğunu hatırlatma türünden uyarılar olmasıyla birlikte bu âyetlerde, muhatap alınan kişileri gösteren zamirler de vardır. Yakın hitap şeklinin ve yapısının kaldırabileceği nitelikte olan bu yapı aynı zamanda sözün birinci muhataplarına yönelik olduğunu, onların da Hicaz ahalisi olduğunu ve Hicaz ahalisinin çeşitli deniz işleriyle olan ilişkilerini göstermekte ve böylece Hicaz'ın sahil kesimlerine ait işaretler taşımakta olduğunu göstermektedir.

Bu kesimlerin liman şehirlerindeki hareketi, gemiciliği, avcılığı ve dalgıçlığını dile getirmekte, Hicaz ahalisinin özellikle şehirde yaşayanlarının ve tüccarlarının bundan ne denli büyük menfaatler elde ettiklerini ifade etmektedir.

Ayetlerin çokluğu, sürekli olarak tekrar edilişi, zengin üslup çeşitleriyle sunulması başka bir ifadeyle Kur'ân'ın denizlere, denizlerin içindekilere, onların üzerinde yürüyenlere ve ondan elde edilen çeşitli yararlara bunca yoğun bir biçimde eğilmesi... Evet bunlarda yer alan olguların bir kısmı geneldir, fakat yine de gemicilik, avcılık ve dalgıçlık hareketinin zayıf olmadığını gösterebilir. Ve bu işlerin Hicazlıların geçimlerinde, ticaret ve ekonomik hayatlarında önemli bir yer tuttuğu belirtilebilir.

Bu çıkarımları destekleyen delillerden biri pek çok âyette yer alan yakınlara yönelik hitaptır. İkincisi uzun bir sahil bölgesinin

hatta Hicaz ülkeleri boyunca devam eden bir sahil kesiminin varlığı ve üçüncü olarak da hicaz ve ona komşu olan ülkelerin arasındaki uzun mesafe, onlara denizi ve deniz yolculuklarını kolaylaştırmış ve onlarla daha süratli ve daha kolay olarak ilişki kurmasını temin etmiş olabilir.

Rivâyetlerin bildirdiğine göre Ömer b. Hattab (r), Amr b. As'a kendisine denizin niteliklerini belirtmesini istemiş o da ona: "Büyük bir yaratıktır. Ona küçük bir yaratık binmektedir. Ağaç üzerindeki böcek gibi" demiştir. Rivayete göre Ömer b. Hattab, Amr'ı buna bağlı olarak müslümanları deniz yolculuğuna çıkarıp tehlikeye atmaktan men etmiştir. Bazı çağdaş yazarlar bu rivâyeti sağlıklı bir olgu olarak kabul etmiş ve Hicaz Araplarının denizi tanımadıklarını ve deniz yolculuklarını, seyahatlerini bilmediklerini ifade etmişlerdir. Rivâyetin ve yorumlanışının tutarsızlığı açıktır. Ömer b. Hattab ve Amr b. As'ın ikisi de tüccardı. İslâm'dan önce bile Şam, Mısır ve Fars ülkelerini gezmişlerdir. Amr, Mısır'ı daha önce bildiğinden dolayı acele ile onu fethetmeye koşmuştu. Her ikisinin de denizi görmemiş olduklarını sanmak doğru olmaz. Kur'ân da pek çok defa denizden söz edilmiş onun niteliklerini, deniz yolculuğunu, tehlikesini, ticaretini, avını ve dalgıçlığını gözler önüne sermiştir. Kur'ân'ın bu şekildeki açıklamalarını deniz hakkında hiçbir bilgisi bulunmayan birinci derecedeki muhataplarına yöneltmiş olması mantıklı olmaz. Sonra buna ilâve olarak Arap yarımadası doğusundan, güneyinden ve batısından deniz ile kuşatılmıştır. Yerleşim bölgelerinin büyük kesimini sahillere yakın yerlerde yaşayan kitleler oluşturmuştur. Ki bu kitlelerin bir kısmı bizzat sahilde yaşamaktadır. Bu bir olgu olduğu halde, onların denizi tanımamış olmaları, azami ölçülerde ondan yararlanmamış ve yakın-uzak deniz yolculuklarına çıkmamış olmaları doğru olmaz.

4. Hicaz Şehirleri:

Ayetlerin kastettiği anlamdan istidlal edilerek Hicaz ülkesinin şehirlerde ve kasabalarda yaşayan medenî, bir de kırsal kesimde yaşayan bedevî halktan oluşan iki tür insan tipini barındırdığı çıkarılabilir. Hicaz'ın şehirlerinden ikisi bizzat Kur'ân'da zikredilmiştir. Bunlar "Mekke-i Mükerreme" ve "Medine-i Münevvere"dir. Özellikle bunların zikredilmiş olması onların Hicaz ülkesinin başlıca iki büyük şehri olduğunu göstermektedir.

Bu şehirlerin birincisi Kur'ân'da "Mekke" ve "Bekke" sözcükleriyle anılmıştır. İşte bu sözcüklerin geçtiği âyetler:

1- Gerçek şu ki insanlar için ilk kurulan ev, Bekke (Mekke) de, O, kutlu ve bütün insanlar (alemler) için hidâyet olan (Kâbe)dir. (Âl-i İmrân, 96)

2- Onlara karşı size zafer verdikten sonra, Mekke'nin göbeğinde onların ellerini sizden ve sizin de ellerinizi onlardan çeken O'dur. Allah, yapmakta olduklarınızı hakkıyla görmekte olandır. (Feth, 24)

İkinci şehir, eski adı olan "Yesrib" ismiyle zikredilmiştir. Ve aynı şekilde İslâm'dan sonra kendisine özel bir isim olarak verilen Medine/şehir adıyla da anılmıştır. Şimdi bu âyetleri verelim:

1- Onlardan bir grup da hani şöyle demişti: "Ey Yesrib (Medine) halkı, artık sizin için (burada) kalacak yer yok, şu halde dönün." Onlardan bir topluluk da: "Gerçekten evlerimiz açıktır." diye peygamberden izin istiyordu; oysa onlar(ın evleri) açık değildi. Onlar yalnızca kaçmak istiyorlardı. (Ahzâb, 13)

2- Medine halkına ve çevresindeki bedevilere, peygamberden geri kalmaları, kendi nefislerini onun nefsine tercih etmeleri yakışmaz (yasaktır). Bu, gerçekten onların Allah yolunda bir susuzluk, bir yorgunluk, dayanılmaz bir açlık (çekmeleri) kâfirleri kin ve öfkeyle ayaklandıracak bir yere ayak basmaları ve düşmana karşı bir başarı kazanmaları ve karşılığında, mutlaka onlara bununla salih bir amel yazılmış olması nedeniyledir. Şüphesiz Allah, iyilik yapanların ecrini kaybetmez. (Tevbe, 120)

Kur'ân'da gizli bir işaretle kendisinden söz edilen önemli bir şehir daha vardır. Gelecek âyete bakalım:

«Ve dediler ki: "Bu Kur'ân, iki şehirden birinin büyük bir adamına indirilmeli değil miydi?"» (Zuhruf, 31)

Müfessirler bu iki kasabanın Mekke ve Taif olduğunda sözbirliği etmişlerdir.

Şuna da dikkat çekmeliyiz: Kur'ân'da bazan karye/köy, kasaba ve Medine/şehir kavramları eşanlamlı olarak kullanılmıştır. Aşağıdaki âyetler buna delâlet ediyor:

1- İçinde bulunduğumuz karye (köy)e ve beraber geldiğimiz kervana sor. Biz doğru söylüyoruz! (Yusuf, 82)

2- Seni sürüp-çıkaran şehir (karye)den daha kuvvetli nice şehir (karye) ler var ki biz onları yok ettik de onlara hiç yardım eden çıkmadı. (Muhammed, 13)

Bu âyetlerin birincisinde kastedilenin Mısır, ikincisinde kastedilenin Mekke olduğu açıktır.

Aynı şekilde Kur'ân, kendisi etrafında ikinci derecede kalan şehir ve kasabaların toplandığı başkent ya da büyük merkezleri "Ümmu'l-Kurâ"/Şehirlerin anası olarak adlandırmıştır. Aşağıdaki âyette bunu görüyoruz:

"Rabbin, ana yerleşim merkezlerine (Ümmu'l-Kurâ) onlara âyetlerimizi okuyan bir peygamber göndermedikçe şehirleri yıkıma uğratıcı değildir. Ve biz, halkı zulmetmekte olan şehirlerden başkasını da yıkıma uğratıcı değiliz." (Kasas, 59)

Aşağıdaki âyette görüldüğü gibi, Kur'ân bu adı Mekke şehri için kullanmıştır.

"İşte biz sana, böyle Arapça bir Kur'ân vahyettik; şehirlerin anası (olan Mekke halkı)nı ve çevresinde olanları uyarıp korkutman için ve kendisinde şüphe olmayan toplanma gününü (haber verip onları) uyarıp-korkutman için de. (O gün onların) Bir bölümü cennette, bir bölümü de çılgınca yanan ateşin içerisindedirler." (Şûrâ, 7)

Bu adlandırmaların Kur'ân'ın inişinden önce de alışılagelen ve normalde kullanılan adlandırmalar olduğunda kuşku yoktur. Çünkü Kur'ân toplumun dili ve onların kavramlarıyla inmiş bulunmaktadır.

"Ümmu'l-Kurâ" kavramının Mekke için kullanılmasından, onun büyük bir şehir olduğunu çıkarmak mümkündür. Aynı şeyi az önce naklettiğimiz Kasas ve İbrahim Sûreleri 57. ve 37. âyetlerinden Mekke'nin saygın bir merkez, diğer bölgelerden daha farklı bir konuma ve değere sahip olduğu çıkarılabilir. Ora halkının Nebevi davete karşı menfi bir tavır takınması Hicaz'ın diğer şehirlerinin, kasabalarının ve kırsal kesimde yaşayan kitlelerinin, hatta Arap yarımadasının diğer bölgelerinde yaşayan halk kesimlerinin de aynı tavrı takınmalarına büyük ölçüde etkileyen bir faktör olmuştur. Aynı şekilde oranın fethedilmesi ve İslâm'a boyun eğmesi de, onların hepsinin İslâm'a boyun eğmelerine ve bölük bölük Allah'ın dinine girmelerine etkileyen iki önemli faktör olmuştur. Bu aynı zamanda tevatür ile sabit olan bir olgudur. Ve bu vakıaya Nâsr sûresi delâlet etmektedir:

Allah'ın yardımı ve fetih geldiği zaman ve insanların Allah'ın dinine dalga dalga girdiklerini gördüğünde, durmaksızın Rabbini hamd ile tesbih et ve O'ndan mağfiret dile. Çünkü O, tevbeleri çok kabul edendir."

Bütün bunlar "Ümmu'l-Kurâ" olan Mekke'nin konumunun önemini, işgal ettiği mevkiyi ve mazhar olduğu genel teveccühü te'yid etmektedir.

Kâbe'nin ve Hac menasıkının Mekke ve çevresinde bulunması; Mekke'nin bu önemini kazanmasında, merkez olarak alınmasında ve kendisinden yararlandığı büyük saygınlığı elde etmesinde büyük rol oynadığında ya da en büyük rolü oynadığında kuşku yoktur.

Belki de, Peygamberlikten kısa bir süre önce fil sahiplerinin geri çevrilişi ve onların bu bölgede hezimete uğratılması -ki, bu olgu Fîl Sûresi'nde zikredilmiştir- Mekke'nin, merkez olarak kabul görmesinde, heybetini ve önemini kazanmasında rol oynayan etkenlerden biri olmuştur. Zaten bu olaydan önce de stratejik ve coğrafi açıdan önemli bir konuma sahip olduğu ilk etapta anlaşılmaktadır.

"Ümmu'l-Kurâ" kavramının Mekke için kullanılmasından hareketle, Hicaz bölgesinde özellikle de Mekke mıntıkasında ikinci derecede kalan pek çok sayıda şehir ve kasaba bulunduğunu çı-

karmak mümkündür. Bu olguyu aşağıdaki âyetlerden ilham alarak kavrama olanağı da vardır:

"O ülkeler halkı, geceleri uyurken, onlara zorlu azabımızın gelmeyeceğinden güvende miydiler? Ya da o ülkeler halkı, kuşluk vakti eğlenceye dalmışken, onlara zorlu azabımızın gelmeyeceğinden güvende miydiler? (Veya) Onlar, Allah'ın tuzağından (onlara refah içinde verdiği mühletten) güvende mi idiler? Allah'ın bir tuzak kurmasından, kayba uğrayan bir topluluktan başkası (akılsızca) güvende olmaz." (A'râf, 97-99)

Bu şehir ve kasabalardan hâlâ mevcut olan ve bilinenleri olduğu gibi, onlardan bazılarının da silinip yok olduğunu sadece harabe, kalıntı ve viranelerinin kaldığı veya artık izine rastlanmayacak şekilde tarihe karıştığı da bir gerçektir. Arapça kitapların ve siret kitaplarının giriş kısımlarında sözleri edilen pek çok şehirler vardır ki, şimdi çokları yok olup gitmiştir. Bu da çıkarımımızın sağlıklı olduğunu desteklemektedir.

5. Mekke'nin Yeri ve Önemi:

Mekke'nin önemi ve genel bir kabul görmesinin nedeni daha önce belirttiğimiz gibi, Kâbe'nin ve Hac menasıkının orada bulunmasıdır. Bununla beraber bazı âyetler var ki, onlar Mekke'nin bu önemi kazanmasının başka nedenleri olduğunu göstermektedir. Çünkü orada geniş alanlara yayılan sürekli bir ticaret hareketi vardır. Ayrıca Mekke halkı büyük servetlere sahip bulunmaktaydı. Bunun da Mekke'nin önem kazanmasında ciddi bir fonksiyonu vardı.

Kureyş Sûresi Mekkelilerin yaz ve kış ticaret kervanlarıyla dışa açıldıklarına ve bu şehirin sürekli olarak bu işe hazır olduğuna işaret etmektedir:

"Kureyş'i yaz ve kış yolculuklarında esenliğe kavuşturduğu için kendilerini açken doyuran ve korku içindeyken güven veren bu Kâbenin Rabb'ine kulluk etsinler." (Kureyş, 1-4).

Onların büyük servet sahipleri olduğunu gösteren âyetlerden bazıları şunlardır:

1- Nefsini, sabah akşam O'nun rızasını isteyerek Rablerine dua edenlerle birlikte sabret(tir). Dünya hayatının (aldatıcı) sözünü isteyerek gözlerini onlardan kaydırma. Kalbini zikrimizden gaflete düşürdüğümüz, kendi istek ve tutkularına (hevasına) uyan ve işinde aşırılığa gidene itaat etme.[6] (Kehf, 28)

2- Ve: "Biz mallar ve evlâtlar bakımından da daha çoğunluktayız ve biz azaba uğratılacak da değiliz." dediler.[7] (Sebe', 35)

3- Kendisini tek olarak (ve yapayalnız) yarattığım (şu adam)bana bırak; ki ben ona, alabildiğine geniş kapsamlı bir mal (servet) verdim. (Müddessir, 11-12)

4- O: "Yığınla mal tüketip yok ettim." diyor. (Beled, 6)

---

6 Burada Rasûl'e, fakirliklerine rağmen Müslümanlarla birlikte olması, makam-mevki ve zenginlikleri dolayısıyla zenginlere meyletmemesi emredilmektedir.

7 Ayetlerin hepsi Mekkîdir. Dolayısıyla sözü edilenler de Mekkelilerdir.

5- Arkadan çekiştirip duran, kaş göz hareketleriyle alay eden her kişinin vay haline; ki o, mal yığıp biriktiren ve onu saydıkça sayandır. Gerçekten malının kendisini ebedi kılacağını sanmaktadır. (Hümeze, 1-3)
Ayrıca Bkz: (19/73; 20/131; 23/55-56)

Az önce naklettiğimiz âyetler gösteriyor ki Mekke kutsal bir şehir olarak addediliyor ve bu kudsiyet gereği, içinde savaşın ve kan dökmenin yasak olduğu "Harâm" bir mıntıka kabul ediliyordu. Ankebût Sûresi'nde bulunan bir âyet bu anlama açık biçimde işaret etmektedir: Ayette bildirildiğine göre, harâm olması nedeniyle Mekke halkı sürekli bir güvenlik içinde yaşarken başkaları daima tehlikelere ve sürekli korkulara maruz kalmıştır. Bu da Allah'ın bir nimeti olarak onlara hatırlatılmaktadır:

"Görmediler mi ki, çevrelerinde insanlar kapılıp yağma edilirken, biz Harem (Mekke'yi)i güvenilir (ve dokunulmaz) kıldık?" (Ankebût, 67)

Kureyş Sûresi'nin üçüncü âyetinin ikinci bölümü de bu anlamı desteklemektedir.

Kasas Sûresi'nin 57. âyeti Mekke'nin kale ile çevrili, güçlü bir savunmasının olmadığını ilham etmektedir. Mekkelilerin bu güvenliklerinde yalnız olarak ve birinci derecede oranın kutsallığına dayandığını dile getirmiş olmaktadır. Zira âyet, bazı liderlerin Peygambere uymaktan yan çizip mazeret beyan ettiklerini ve özür olarak şu gerekçeyi ileri sürdüklerini belirtmektedir: Eğer biz Peygambere uyar ve Mekke'nin kendisiyle kutsallık kazandığı geleneklerden alınırsak, Mekke'nin muhkemliği yok olur ve saldırganların saldırısına maruz kalır, Mekke halkı onların kılıçlarına hedef olur:

"Dediler ki: "Eğer seninle hidayete uyacak olursak, yerimizden (yurdumuzdan ve konumumuzdan) çekilip-kopartılırız." Oysa biz onları, kendi katımızdan bir rızık olarak her şeyin ürününün aktarılıp toplandığı, güvenli bir Harem'de yerleşik kılmadık mı? Fakat onların çoğu bilmiyorlar." (Kasas, 57)

Ayetin ikinci bölümünün ihtiva ettiği, İslâm'a göre 'Mekke'nin kutsallığının ve harâm oluşu'nun kabul edilişi onları tatmin etmemiş ve uzun süre inkârcı konumlarını muhafaza etmişlerdir.

6. Yesrib ve Taif'in Yeri ve Önemi:

Medenî âyetlerin muhtevasından hareketle Yesrib şehrinin kalabalık bir şehir olduğunu onun da önemli bir konumu ve ciddi bir merkez olduğunu çıkarmak mümkündür. Yesrib'in mahallelerinde ve oraya bitişik olan topraklarında birkaç yahudi kabilesi yaşamaktaydı ki hepsi de büyük servet sahibiydi. Sağlam ve muhkem kaleleri vardı. Zengin bahçeleri ve arazileri vardı. Gelecek âyetlerde bunları müşahade etmek mümkündür:

1- Kitap ehlinden onlara arka çıkanları da kalelerinden indirdi ve onların kalplerine korku düşürdü.[8] Siz (onlardan) bir kısmını öldürüyordunuz, bir kısmını ise esir alıyordunuz. Ve sizi onların topraklarına, yurtlarına, mallarına ve daha ayak basmadığınız bir yere de mirasçı kıldı. Allah, her şeye güç yetirendir. (Ahzâb, 26-27)

2- Kitap ehlinden[9] küfredenleri ilk sürgünde yurtlarından çıkaran O'dur. Onların çıkacaklarını siz sanmamıştınız, onlar da kalelerinin kendilerini Allah(ın azabın)dan koruyacağını sanmışlardı. Allah, onlara hesaba katmadıkları bir yönden geldi, yüreklerine korku salıverdi; öyle ki evlerini kendi elleriyle ve mü'minlerin elleriyle tahrip ediyorlardı. Artık ey basiret sahipleri ibret alın. Eğer Allah onlara sürgünü yazmamış olsaydı, muhakkak onları (yine) dünyada azaplandırırdı. Ahirette ise onlar için ateş azabı vardır. (Haşr, 2-3)

3- Hurma ağaçlarından[10] her neyi kesmişseniz ya da kökleri üzerinde dimdik neyi bırakmışsanız, (bu) Allah'ın izniyledir ve fasık olanları alçaltması içindir. Onlardan Allah'ın Peygamberine verdiği "fey'e" gelince, ki siz buna karşı (bunu elde etmek için) ne at, ne deve sürdünüz. Ancak Allah kendi elçilerini dilediklerinin üstüne musallat kılar. Allah, her şeye karşı güç yetirendir. Allah'ın o (fethedi-

---

8 Ayetlerde kastedilenler Beni Kureyza Yahudileridir. Medine ve çevresinde yerleşmişlerdi. Bunlar en son cezalandırılanlardır.

9 Burada kastedilenler, Beni Nadir Yahudileridir. Bunlar da Medine ve çevresinde yerleşmişlerdi. Daha önce sürgün edilmişlerdir.

10 Ayet, Rasulün, Beni Nadir'i dize getirmek için onların bahçelerinin kesilmesini emretmesine işaret etmektedir.

len) şehir halkından peygamberine verdiği şey (silah zoru olmaksızın elde edilen ganimetler), Allah'a, Peygambere (Peygamberle) yakın akrabalığı olanlara yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir. (Haşr, 5-7)

4- Onlar iyice korunmuş şehirlerde ya da duvar arkasında olmaksızın sizinle toplu bir halde savaşmazlar. Kendi aralarındaki çarpışmaları ise pek şiddetlidir. (Haşr, 14)

5- Kendilerinden önce yakın geçmişte olanların durumu gibi;[11] onlar yaptıklarının sonucunu tatmışlardır. Onlar için acıklı bir azap da vardır. (Haşr, 15)

Haşr'ın ikinci âyeti yahudi kalelerinin ne denli muhkem olduğunu ve yahudilerin kendilerinin de ne derece güçlü olduğunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Hatta müslümanlar bile onlara karşı zafer elde edeceklerini ve onları kalelerinden dışarı çıkarabileceklerini ummuyorlardı. Yahudilerin kendileri de bundan daha güçlü olduklarına ve kalelerinin kendilerini koruyacaklarına inanıyorlardı.

Medine'de yahudilerin yanında güçlü-savaşçı pek çok Arap boyları da yaşıyorlardı. Medine ve çevreleri bu boylar arasındaki düşmanlıktan ötürü meydana gelen savaşlara zaman zaman sahne oluyordu. Gelecek âyetler bundan söz etmektedir.

1- Ve topluca Allah'ın ipine yapışın, ayrılmayın; Allah'ın size olan nimetini hatırlayın: Hani siz birbirinize düşmandınız. (Allah) kalblerinizi birleştirdi, Onun nimetiyle kardeşler oldunuz. (Âl-i İmrân, 103)

2- Allah yardımıyla seni ve mü'minleri destekledi. Ve onların kalblerini ısındırdı. Sen, yeryüzündekilerin tümünü harcasaydın bile, onların kalblerini ısındıramazdın. Ama Allah, onların aralarını ısındırdı. Çünkü O, üstün ve güçlü olandır, hüküm ve hikmet sahibidir. (Enfâl, 63)

3- Onlar ki inandılar, hicret ettiler, Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla savaştılar ve onlar ki (hicret edenleri) barındırdılar ve yardım ettiler... (Enfâl, 72)

11 Burada sözü edilenler Beni Kaynuka Yahudileridir. Peygamberin Medine'den ilk sürgün ettiği kimseler bunlardır.

Kur'ân'da yahudilerin kendilerine özgü kaleleri, sığınakları, servetleri ve toprakları olduğunu gösteren açık deliller bulunduğuna ve bunların şehirliliğin durumu ve yapısıyla ilişkin şeyler olduğu açıkça bilindiğine göre bundan Arapların da onlarınki gibi servetleri olmadığını çıkarmamız ve meseleyi öyle yorumlamamız gerekmez. Medeni âyetlerde belirtildiğine göre buna benzer zenginlik kaynakları müslümanların da elinde bulunuyordu. Ve onların hepsi değilse de büyük çoğunluğu Medinelilerindi. Çünkü bu âyetlerin çoğu Mekke fethinden ve İslâmın Medineliler dışında yayılma sürecine girmesinden önce nazil olmuştu. İşte o âyetlerden birkaçı:

1- Ey iman edenler, kazandıklarınızın iyi olanından ve sizin için yerden bitirdiklerimizden infak edin. (Bakara, 267)

2- De ki: "isteyerek ya da istemeyerek infak etseniz de; sizden kesin olarak kabul edilmeyecektir. Çünkü siz bir fasıklar topluluğu oldunuz." infak ettiklerinin kendilerinden kabulünü engelleyen şey, Allah'ı ve Rasulünü tanımamaları, namaza ancak isteksizce gitmeleri ve isteksizce infak etmeleridir. Şu halde onların malları ve çocukları seni imrendirmesin; Allah bunlarla ancak onları dünya hayatında azaplandırmak ve canlarının onlar küfür içindeyken zorlukla çıkmasını ister.[12] (Tevbe, 53-55)

Biz, yahudilerin kalelerinin ve sığınaklarının daha çok ve daha kuvvetli olduğunu tercih etmekle beraber; muteber siyer rivâyetleri, Arapların da yahudilerinki gibi kaleleri ve hakim tepelerinin olduğunu bildiriyor. Belki de, Haşr Sûresi 2. âyete ilâve olarak Ahzâb Sûresi'nin bir âyeti tarafından ilham edilen de budur. Ahzâb âyeti şudur:

"Onlardan bir topluluk da: "Gerçekten evlerimiz açıktır." diye peygamberden izin istiyordu; oysa onlar(ın evleri) açık değildi." (Ahzâb, 13)

Ayette münafıklar, kendi evlerinin, yahudilerin kalelerine karşı açık (korumasız) olduğu hususunda mazeret beyan ediyorlar. Ayet bu gerekçeyle hareket edenlerin yalan söylediklerini ifade ediyor. Bu âyet ve Haşr âyetinin ilham ettiği olguyu kökten reddetmiyoruz. Yani onların kalelerinin olmadığını söylemediğimiz açıktır.

12 Hitap ve eleştiri konusu olanlar münafıklardır ve onların hepsi de Medinelidir.

Medine'ye önem kazandıran ve onu bir merkez haline getiren nedenlerden biri de O'nun Şam ile Cezire/yarımada arasında sürekli olarak gidip-gelen ticaret kervanlarının yolu üzerinde düşmesidir. Enfâl'in âyetlerinden biri bu anlamı ifade eden bir işareti kapsamaktadır. Şöyle ki, âyet, Medine yakınından geçmesi beklenen bir Mekke kervanına işaret etmektedir. Peygamber bunu Mekkelilere bir darbe vurmak ve onların ticaretlerine bir darbe indirmek için önemli bir fırsat olarak değerlendirmiştir:

"Hani Allah, iki topluluktan birinin muhakkak sizin olacağını size vâdetmişti; siz de kuvvetsiz olanın sizin olmasını istemekteydiniz" (Enfâl, 7)

Ayette geçen "kuvvetsiz" tabiri, yeterli bir savunma ve koruma gücüne sahip olmayan Mekkelilerin ticaret kervanını kastetmektedir.

Kur'ân'da Hicaz'ın üçüncü önemli şehri olan Taif'ten bahseden, daha önce naklettiğimiz Zuhruf, 31. âyetinden başka bir işaret yoktur. Bu âyetin bildirdiğine göre Taif'in adamları ve ahalisi yaklaşık olarak Mekke'nin adamları ve ahalisi ile denktir. Zira âyet, Mekke ehlinin, *"Eğer Kur'ân ilahi bir kaynaktan geliyorsa Mekke ya da Taif'in büyüklerinden bir büyüğün üzerine inmeli değil miydi?"* şeklinde meseleye yaklaşarak olaya akıl erdiremediğini hikâye etmektedir. Bununla beraber eski ve muteber rivâyetler de Taif'in büyük ve zengin bir şehir olduğunu ve ora halkının güçlü savaşçı bir halk olduğunu, etrafının bir sur ile çevrili olduğunu kaydetmektedir. Belki Taif, bu özellikleriyle Hicaz şehirleri arasında biricik şehir idi.

7. Hicaz Şehirlerindeki Halkın Durumu:

Hicaz şehirlerinde yaşayan ahali din ve kavim/uyruk olarak, Kur'ân âyetlerinin de ilham ettiği gibi, birkaç çeşitti. Ki bu nitelik özellikle söz konusu şehirlerin başlıcaları olan Mekke ve Yesrib için geçerlidir. Kur'ân âyetlerinden anladığımıza göre; Mekke'de, Kureyş Sûresi'nde genel olan kabilevi isimleri kastedilerek "Kureyş" adı verilen ve çoğunluğu oluşturan Arapların yanında azınlıklar da vardı. Yine âyetlere göre, Mekke'de yaşayan ahalinin çoğunluğu müşriklerden oluşmasının yanında Ehl-i Kitap ve muvahhid olan bir azınlık da vardı. Biz bu konuyu başka fasıllarda ele alacağız. Yine âyetler Yesrib'te sayılarının çokluğunda kuşku olmayan İsrâil kökenli bir azınlık ile muhtemelen yabancı ve Arap olan hristiyan bir azınlığın varlığına telmihte bulunuyor ki buna ilerde tekrar döneceğiz. Mademki, Kur'ân'da diğer şehirlerin durumlarıyla ilgili kendisiyle istidlal edilebilecek işaretler yok, o halde Hicaz'ın kalesi durumunda bulunan Cidde'nin de Din ve kavim açısından çeşitlilik arz etmesi gerektiği görüşünü tercih edebiliriz. Zira sahil şehri olmanın gereği budur. Taif'e gelince, bizim tercihimize göre, Hicaz şehirlerinin önemlileri içinden ahalisinin en az çeşitlilik arz ettiği şehirdir.

Şu şehirlerde yaşayan ahalinin çoğunluğunun durumlarına da dikkat çekeceğiz. Bir taraftan bazı âyetlerin diğer taraftan yakîn sınırına ulaşan mûtevatir rivâyetlerin ilham ettiğine göre bunlar, sosyal hayatında sürekli olarak kabilevi toplum sürecinde kalmışlardır. Mesela Kureyş Sûresi'nin ilhamına göre Mekke'de yaşayanların çoğunluğunu oluşturan Kureyş, kabile düzeni esasına bağlı olarak birçok boylara ayrılmıştır. Hâlbuki bunların hepsi de Kureyş adıyla anılmakta, biraz geriye doğru gidildiğinde aynı kök ve soyda birleşmektedirler. Bu olguyu daha da aydınlatmak için Ahzâb Sûresi'nde yer alan Peygamberin hanımları ile ilgili âyetten çıkarımda bulunma olanağı vardır:

"Ey Peygamber, gerçekten biz sana ücretlerini (mehirlerini) verdiğin eşlerini ve Allah'ın sana ganimet olarak verdikleri (savaş esirleri)nden

sağ elinin malik olduğu (cariyeler) ile seninle birlikte hicret eden amcanın kızlarını, halanın kızlarını, dayının kızlarını ve teyzenin kızlarını helâl kıldık." (Ahzâb, 50)

Yakîn ile sabittir ki, Peygamberin hanımları arasında öz amca kızı olan kimse yoktur. Yine Peygamberin yakın aşireti olan Haşim boyundan olan bir hanımı da yoktur. Ancak Kureyş'in diğer boylarından olan hanımları vardır. Ebu Bekir'in (r) kızı Aişe, Teym boyundandır. Ömer'in (r) kızı Hafsa, Beni Adiy boyundandır. Ebu Sûfyan'ın kızı Ümmuü Habibe, Abdi Şems'ten, Ümmü Seleme ve Zem'a kızı Sevde Beni Amir'dendir. Böylece anlaşılıyor ki Kur'ân'ın nispeti Kureyş kabilesinin birbirine yakın olan boylarının yakınlığından oluşmaktadır. Arap geleneklerine göre bilinen, kabul edilen odur ki, kişinin baba ve dedesinin dayıları aynı zamanda onun da dayılarıdır. Kişinin baba ve dedesinin amcaları da onun amcaları kabul edilir. Müfessirlerin çoğu aynı kurala dayanmışlardır. Onlardan bazıları Şûrâ âyetiyle ilgili olarak İbn Abbas'tan gelen bir rivâyete dayanmışlardır:

"...De ki: Ben buna karşılık sizden bir ücret istemiyorum; ancak akrabalık sevgisini diliyorum..." (Şûrâ, 23)

Onlar bu âyeti te'vil ederek, Allah'ın kendi Peygamberine emrederek onlara akrabalık bağlarıyla bağlandığından Kureyş'e hatırlatmasını, akrabalıktan ötürü kendisine yüklenen nasihatı/öğüdü onlardan hiçbir karşılık ücret beklemeden ulaştırmasını istemiştir. Bundan sonra onlara da, kendisini suçlu bulmadıkları müddetçe, sözünü dinlemeleri ve kabul etmeleri düşer.

Yesrib Arapları ise Yemen kaynaklı iki kabileden oluşmaktaydı. Herhalde iki kabile de aynı kökten geliyordu. Bunlar daha önce sözünü ettiğimiz ve Peygamberin hicretinden önce birbirine düşman olan Hazreç ve Evs kabileleridir; her ikisi de kabile düzenine göre değişik boylara ayrılıyordu: Avfoğulları, Neccaroğulları, Harsoğulları, Caşimoğulları, Saideoğulları vs. gibi.

Taif Arapları ise Sakiyf kabilesidir. Bunların da Kureyş'in Evs'in ve Hazrec'in boyları gibi boyları olmuş olması gerekmektedir.

Hicaz'daki Arap şehirleri kabile yapısı sürecinde oldukları gibi sos-

yal hayatlarında da yine bu süreç kapsamından dışarı çıkmamışlardır. Bunların hayatları da toplumsal asabiyet temeli üzerine kurulmuş bulunuyordu. Başka bir fasılda bu konuyu tekrar irdeleyeceğiz.

Geçim hayatlarına da baktığımızda, onların bu açıdan çoğunlukla şehir hayatına uygun bir yaşam biçimi sergilediklerini, canlı bir ekonomik, ticari, zirai ve sınâi hareketin sahnelendiğini, şehir halkının ya da en azından onlardan bir kesimin zengin ve lüks bir hayat yaşadıklarını medeni nimetlerden yararlandıklarını görürüz. Fakat buna rağmen onların bedevilik yapısı ve yaşamları hâlâ bütünü ile silinmiş değildir. Sosyal hayat açısından şehir halkı ile köy ve bedevi halkı arasında sağlam bağlar bulunuyordu. Geçim hayatı açısından da durum buydu. Bu konuyu da ayrı bir fasılda derli toplu inceleyeceğiz.

8. Bedevilik (Badiye-A'rab):

Daha önce dediğimiz gibi âyetler, Hicaz ülkesinde yaşayan kitlelerin medeni ve bedevi olmak üzere iki kesimden oluştuğuna işaret etmektedir. Kur'ân, Yusuf Sûresi'nde olduğu gibi bedeviliği "badiye" anlamında kullanmıştır:

"...Beni hapisten çıkaran, sizi çölden (el-bedu) getiren Rabbim bana iyilikte bulundu..." (Yusuf, 100)

Kur'ân "el-A'rab" kavramını da bedevi kabileler için kullanır. Böylece onları şehirde ve kasabalarda yaşayanlardan ayırır. Gelecek âyetlerde buna dikkat edelim:

1- Çevrenizdeki bedevilerden (el-A'rab) münafık olanlar vardır ve Medine halkından da nifakı alışkanlığa çevirmiş olanlar vardır... (Tevbe, 101)

2- Onlar (münafıklar, düşman) birliklerinin gitmediklerini sanıyorlardı. Eğer (askerî) birlikler gelecek olsa, çölde bedevi-Araplar arasında olmak isterlerdi... (Ahzâb, 20)

Tevbe âyetinden hareketle el-A'rab'dan bazı kesimlerin şehirlerin çevresine kondukları çıkarılabilir. Aynı zamanda Ahzâb âyetinden

de anladığımıza göre onlardan bir grup badiyeye dalar, çok az bir süre için şehirlere inerlerdi.

Bazı âyetlerde el-A'rab'ın çok çarpıcı nitelikleri belirtilmektedir. Bu, onların, kâfirlerinin ve münafıklarının nitelendiği Tevbe Sûresi'nde yer alır:

"Bedeviler, küfür ve nifak bakımından (şehirdekilere göre) daha şiddetlidir. Allah'ın, Rasulüne indirdiği sınırları bilmemeye de onlar daha yatkın ve elverişlidir..." (Tevbe, 97)

Bu nitelemenin ilk olarak akla getirdiği şey, A'rab'ın katı tabiatlı, kaba, sert cahil, esnekliklerinin çok zayıf, eğitim ve parlaklıklarının azlığı ile ilgilidir. İkinci derecede kalan bir olgu da bu âyetin genel olarak bedevilik ahlâkını ve yapısını, tabiatını, ortaya koyduğu, özel olarak da Peygamber çağında ve çevresinde yaşayan A'rab'ın ahlâkını ve tabiatını tasvir ettiği gerçeğidir.

Bu âyet, peygamber çağı ve çevresiyle ilişkisi bulunan A'rab'ın tabiatı, yapısı hakkında indirilen tek âyet değildir. Tevbe Sûresi'ndeki gelecek âyet de bu konuyla ilgilidir:

"Bedevilerden öyleleri de vardır ki infak ettiğini bir cereme (bir başkasından dolayı istemeden ödediği borç, bir kayıp) sayar ve sizi felaketlerin sarıvermesini bekler. Kötü felaket onları sarıversin. Allah işitendir, bilendir." (Tevbe, 98)

Ki bu âyette onların sakınma ve gözetme tabiatı belirtilmektedir. İman bilincine daha geç ulaştıkları ve imanlarını çok yavaş pratize ettikleri açıklanmaktadır.

Yine Tevbe Sûresi'nin gelecek âyetinin de gösterdiği gibi A'rab'dan münafık olanlar da olmuştur.

"Çevrenizdeki bedeviler içinde iki yüzlüler vardır." (Tevbe, 101)

Hemen akla gelen odur ki, A'rab'ın münafıklığı onların tabiatları ve ahlâklarına bağlıdır.[13] Daha önce onların tabiatlarına ve

13 İbn Haldun'un Mukaddimesinde bahsettiği kimseler hiç kuşkusuz Arap (Bedeviler)tır. Yoksa genel anlamda medenî (şehirli) ve göçebe Arapların tümünden bahsetmiş olması imkânsızdır. Özellikle bu kullanımın, Arap kavramının, göçebe hayat yaşayanları ve hâssaten onların köylerdeki yerleşim yerleri için kullanılmış olması bu görüşü daha da kuvvetlendirmektedir. Aynı zamanda bu kullanım günümüze kadar gelmiştir. Tercihe şayan görüşe göre, İbn Haldun genel anlamda Arapları kastetmeyip onların göçebe (bedevi) olanlarını amaçlamış olsa bile, Arapları bu şekilde nitelemekle hataya düşmüştür. Eğer bu nite-

ahlâklarına işaret ettik. Onların nifakı Medine'deki münafıkların mahalli nedenlerden kaynaklanan nifakından daha başkadır. Zira Medine'deki nifak Peygamberin hicretiyle, davasının yayılmasıyla ve ayağının orada sağlamlaşmasıyla[14] büyük menfaatlerini ellerinden kaçıran bazı liderlerinin isteklerine bağlılıktan kaynaklanmıştır. Sonra Medine'deki yahudilerin teşvikleri ve casusluklarının büyük rol oynadığı kuşkusuzdur.[15]

---

lemelerle yalnız Arapların bedevilik dönemini kastetmiş olsaydı, bir nebze hata yapmış sayılmazdı. Çünkü göçebelik yalnız Arapların değil, tüm insanlığın gelişim sürecinde mevcuttur. Muhtemelen İbn Haldun, göçebe Araplar (bedeviler)den çoğunun, İslâm fethinden sonra, medenileştiğini, şehirler kurduğunu, Arap devlet ve uygarlığının kurulmasında kendilerine düşen görevleri yerine getirdiklerini görmüş olacak ki; artık onların katı, kaba yürekli, cahil, yıkıcı olmadıklarını, istikrarlı ve düzenli bir toplum haline geldiklerini bildirmektedir. Fakat unutulmamalı ki bu yalnız Araplar için değil tüm beşeriyet için geçerli bir süreçtir. Tüm kavimler ve kabileler ilk zamanlarında yayladan yaylaya, ormandan ormana, dağdan dağa, mağaradan mağaraya dolaşmak suretiyle; avcılık, hayvancılık ve hayvanları evcilleştirme gayretleriyle yaşamlarını idame etmeyi amaçlıyorlardı. Yerleşik bir yaşam tarzını bilmiyor, buna güç de yetiremiyorlardı. Yaşamlarında sert, tabiatlarında katı, anlayışlarında zayıftılar. Kendilerini kuşatan eşya hakkında bilgileri yoktu. Sınırlamalardan ve düzenlerden kaçıyorlardı. Daha sonraları ekin ekmeye (ziraate) başladılar, yerleşik hayata geçtiler, medenileştiler. Yerleşik yaşamı benimseyerek daha verimli, müreffeh bir hayata kavuştular. Artık yumuşak huylu, kibar, ince anlayışlı, zeki, nazik insanlar olmuşlardı. Tüm bu gelişmelerden sonra devletler kurmaya ve düzenler geliştirmeye başlayabildiler. Bayındırlığın ve uygarlığın değerini kavrayabildiler. İşte Araplarda, Arap Yarımadasından çıkmadan önce böyle bir yaşam içindeydiler. İslâm'dan önce ve sonra dış dünyaya açılmadan önce böyle bir yerleşik düzen içindeydiler. Aşurîler, Keldanîler, Fenikeliler, Ken'anîler İslâm'ın gelişinden asırlar önce dışarı açılmışlardı. Sonra eski Yemenliler memleketlerinde kalmalarına rağmen -Saîdîler olarak bilinir- rahat bir yaşam içinde olmakla tanınmışlardı. Bunlar da ilk zamanlarında göçebeydiler ve göçebeliğin tüm özelliklerini taşıyorlardı. Sonra medenîleştiler, medenîliğin özelliklerini, alışkanlıklarını ve anlayışlarını kazandılar. Ufukları genişledi, bilgileri arttı ve yeni kanunlar geliştirdiler. Başka ulusların medeniyet yolunda kat ettikleri merhalelerden hiç de geri kalmadılar. İklim ve coğrafyanın getirdiği müspet veya menfi etkiler dışında normal gelişme merhalelerine aykırı düşmediler. Risâlet öncesi, Rasul döneminde ve çevresinde olduğu gibi, Yemen havalisinde medeni Arapların varlığı buna delildir. Bunlar uygarlığın pek çok vasıf ve vasıtalarına sahiptirler. Bütün bunlara rağmen göçebe (bedevi) Araplar da mevcuttu. Bunların da medeniyetle ilişkileri köklü olmasına rağmen, bedevi yaşamlarını da sağlam bir şekilde sürdürüyorlardı.

14 İbn Hişam'da kaydedildiğine göre Hazreçliler, Rasulün Medine'ye hicretinden önce Abdullah b. Ubeyy'e krallık tacını giydirme hazırlığı içindeydiler. Ensâr'ın Müslüman oluşu ve Rasulün hicretiyle bu girişim sonuçsuz kaldı. İşte bu gelişme Abdullah'ı nifaka ve bu hareketin önderliğini [illegible] itti.

15 Bununla ilgili olarak Kuran'da pek çok âyet vardır. Bakara [illegible] âyeti, Yahudileri [illegible] münafıkların şeytanları olmakla nitelemiştir.

Feth Sûresi'nde de, ifade etmeye çalıştığımız konuyla ilgili olarak bedeviliğin tabiatını beyan eden âyetler vardır:

«Bedevilerden geride bırakılanlar sana diyecekler ki: "Bizi mallarımız ve ailelerimiz meşgul etti. Bundan dolayı bizim için mağfiret dile." Onlar, kalplerinde olmayan şeyi dilleriyle söylüyorlar. De ki: "Şimdi Allah, size bir zarar isteyecek ya da bir yarar dileyecek olsa, sizin için Allah'a karşı kim herhangi bir şeyle güç yetirebilir? Hayır, Allah, yapmakta olduklarınızı haber alandır. Hayır, siz Peygamberin ve mü'minlerin, ailelerine ebedi olarak bir daha dönmeyeceklerini zannettiniz; bu sizin kalplerinizde çekici kılındı ve kötü bir zan ile zanda bulundunuz da, yıkıma uğramış bir kavim oldunuz."» (Feth, 11-12)

Ayet onların çoğunlukla tehlike sayılan işlere maruz kalmaktan sakındıklarını, onlara yanaşmadıklarını belirtmektedir. Çünkü bu âyet Peygamberin, müslüman A'rab'ları (bedevileri), diğer müslümanlarla beraber olarak Kâbe ziyaretine katılmaya davet etmesi münasebetiyle ilgili olarak inmiştir. Bu Hûdeybiye Barış Antlaşması'yla sonuçlanan ziyarettir. A'rab'lar, Peygamberin ve müslümanların ağır bir yük ve şiddetli bir savaşa sürüklendiklerini ve bunda mağlub olacaklarını, hatta onlardan bir tek kişinin geri dönmeyeceklerini sanıyorlardı. Onun için geri kalmayı, savaşa katılmamayı tercih ettiler.

Aynı Sûre'nin başka bir âyetinde, onların sonuçta tehlike gözükmeyen durumlara da kazanç elde etmeye ne denli önem verdikleri belirtilmektedir:

«Geride bırakılanlar, siz ganimetleri almaya gittiğiniz zaman diyeceklerdir ki: "Bizi bırakın da sizi izleyelim." Onlar, Allah'ın kelamını değiştirmek istiyorlar. De ki: "Siz, kesin olarak bizim izimizden gelemezsiniz. Çünkü Allah daha evvel böyle buyurdu." Bunun üzerine: "Hayır, bizi kıskanıyorsunuz." diyecekler. Hayır, onlar pek az anlayanlardır.» (Feth, 15)

Çünkü bu sırada Peygamber Hayber Savaşı'na çıkmak üzereydi. İlk etapta yolculuğun kolay, kazançlı, kârlı ve tehlikeden uzak olacağı fark edilebiliyordu.

Hucurât Sûresi'nde de onlardan sadır olan kaba bir hareket münasebetiyle inen bir âyet vardır. Bedevilerden bir grup elçi, Mes-

cidi Nebiy'e gelmişti. Peygamberi orada göremeyince hiç düşünmeden hücrelerinin arkasından kaba, zevkten uzak bir biçimde ona bağırmaya başlamışlardı:

"Hiç şüphesiz hücrelerin ardından sana seslenenler (var ya), onların çoğu aklını kullanmıyor." (Hucurât, 4)

Bu da onların işaret ettiğimiz tabiatlarıyla ilgili olan bir şeydir. Aynı sûrede başka âyetler de vardır. Onların müslümanlıkları yüzeysel olduğu ve gönülden bir imana dönüşmediği halde müslümanlıklarını Peygamberin başına kakan A'rab'lara şöyle hatırlatmada bulunulmaktadır:

1- A'rablar (bedeviler) inandık dediler. De ki: "Siz inanmadınız. Fakat İslâm olduk deyin. Fakat iman henüz kalbinize girmedi..." (Hucurât, 14)

2- Müslüman oldular diye sana minnet ediyorlar. De ki: "Müslüman olmanızı benim başıma kakmayın..." (Hucurât, 17)

Bu da onların sözü edilen tabiatlarıyla ilişkilidir.

Bunun yanında A'rab'tan bir topluluğun kalbine, imanın nüfuz ettiğini ve eylemlerinin ondan kaynaklanmaya başladığını ifade eden bir âyet de vardır:

"Bedevilerden öyleleri vardır ki, onlar Allah'a ve ahiret gününe iman eder ve infak ettiğini Allah katında bir yakınlaşmaya ve peygamberin dua ve bağışlama dileklerine (bir yol) sayar." (Tevbe, 99)

Bu da gösteriyor ki bedevilik tabiatı taşlaşmış bir yapı değildi. İslâm'ın, onların tabiatlarını parlatma girişimi çok geçmeden onların üzerinde etkisini göstermiştir ki bu da eşyanın tabiatına uygun bir gelişmedir.

9. Hicaz Halkının Araplığı:

Hicaz'da yaşayan kitlelerin çoğunluğunun Arap olduğunu söylemek apaçık bir vakıayı dile getirmek olur. Faydasız görülmeyecek bir vakıa da Kur'ân'ın nasslarının bu hakikati kapsadığıdır. Ayetler, Kur'ân'ın dilini belirleme sâdedinde "Arapça" kavramını çok kullanmıştır. Allah, her Rasul'ü ancak kavminin dili ile gönderdiğini belirtmiştir. Ve yine Allah bilen bir topluluk için, Kur'ân'ı ancak Arapça olarak indirdiğini ifade etmiş, onunla Ummu'l-Kurâ ve çevresinde yaşayanların uyarılmasını istemiştir. Hatırlatma yapılabilsin diye de peygamberin diliyle kolaylaştırmıştır. Eğer Kur'ân yabancı -Arapça olmayan- bir dille indirilmiş olsaydı onu anlayamazlardı, itiraz ederlerdi ve onun Arapça açıklamasını isterlerdi. Aşağıdaki âyetlerde bunu görüyoruz:

1- Gerçekten biz, akıl erdirirsiniz diye, onu Arapça bir Kur'ân olarak indirdik. (Yusuf, 2)

2- Biz hiçbir peygamberi, kendi kavminin dilinden başkasıyla göndermedik ki, onlara apaçık anlatsın... (İbrahim, 4)

3- Onu Ruhu'l Emin (olan Cebrail) indirdi. Uyarıcı korkutuculardan olman için, senin kalbinin üzerine indirmiştir. Apaçık Arapça bir dille. Ve hiç şüphesiz o (Kur'ân) geçmişlerin kitaplarında da vardır. İsrâiloğulları bilginlerinin onu bilmesi, onlar için ispatlayıcı bir delil (âyet) değil mi? Onu Arapça bilmeyen birine de indirmiş olsaydık, böylece onlara karşı onu okusaydı, yine ona iman etmezlerdi. (Şuara, 193-199)

4- Biz bu Kur'ân'ı yabancı bir dil ile ortaya koysaydık "âyetleri açıklanmalı değil miydi? Bir Arab'a yabancı bir dille söylenir mi?" derlerdi... (Fussilet, 44)

Ayrıca Bkz: (13/37; 41/3; 42/7; 44/58)

Görüldüğü gibi, bu âyetler açık olarak, Allah'ın Elçisini (s) gönderdiği toplumun Arap olduğunu ve O'nun da onlardan olduğunu belirtmektedir.

Hicaz halkının çoğunluğunun Arap olduğu gerçeğine ilâve etmek istediğimiz önemli bir gerçek daha vardır ki o da şudur: Arap kavmi sırf Hicaz halkıyla sınırlı değildi. Yalnızca onlardan meydana gelmiyordu. Bu genel bir toplumsal yapı ifade eder. Arap kavmi/Arap uyruğu yerleşmiş ve oturmuş bulunuyordu. Peygamber çağında, bu kavramın boyutları belliydi. Arapların kendileri de bu ulusun bilincindeydi. Arap yarımadasının çevresinde, yakınında bulunan Arap olmayan kavimler de bunun bilincindeydi ve onları tanıyorlardı. Bu kavram öncelikle yarımadanın batı ahalisini kapsıyordu. Ki bunların içinde Hicaz halkı da vardı. İkinci olarak bu kavram yarımadanın kuzey taraflarında yaşayan Şam ve Irak bölgelerinde yerleşmiş bulunan kitleleri de içine alıyordu. Onlardan bir kesim konar-göçer bir yaşam sürdürürken başka bir kesim yerleşik bir yaşamı tercih ediyordu. Bir kesim de kırda ve vahalarda yaşardı. Şam ve Irak vahalarında yerleşmiş bulunuyordu. Bir başka kesim ise, medeni bir hayat sürdürüyor, şehirlerde kasabalarda oturuyor, egemenlik ve otoriteyi/hakimiyet ve idareyi ellerinde bulunduruyordu. Hayatın güzel taraflarını lüks ve rahatın tadını çıkarıyordu. Söz konusu kesimin, Irak'taki Sasaniler, Şam'daki İranlılar ve Bizanslılarla güçlü açık ilişkileri vardı. Kur'ân'da bu söylediğimizi destekleyen bazı delillere dayanma olanağı vardır.

Bazı âyetlerde Peygamberin kavmi ve ümmetine yönelik olarak "kavm" ve "ümmet" kavramları kullanılmıştır ki, bunlar Araplardır,[16] Aşağıda bu âyetleri görüyoruz:

1- Böylece biz sizi, insanlara şahit (ve örnek) olmanız için vasat (aşırılığı olmayan, adil, seçkin) bir ümmet kıldık; Peygamber de üzerinizde bir şahit olsun... (Bakara, 143)

2- O (Kur'ân), gerçek iken kavmin onu yalanladı. De ki: "Ben size vekil değilim!" (En'âm, 66)

3- Biz hiçbir peygamberi, kendi kavminin dilinden başkasıyla göndermedik... (İbrahim, 4)
Ayrıca Bkz: (43/44)

"Kavm" ve "Ümmet" kavramları, en azından o dönemde-genel anlamda Arap ulusunu değil de hassaten bir kabile, bir cemaat veya

16 Yazarın "Ümmet" ve "Kavm" kavramlarını aynı anlamda kullanmasını, bir hata olarak görüyoruz.

herhangi bir yerdeki insanları veyahut da sadece Mekkelileri kastediyordu denilse; o zaman deriz ki, Kur'ân'da bizi destekleyen başka bir husus daha vardır: Bu da A'cemi/yabancı kavramının mutlak olarak Arap olmayanlar hakkında kullanıldığı âyetlerdir. Bu aynı zamanda İslâm'dan sonra da yaygın bir şekilde ve genel olarak kullanılan ayrımın da kendisidir. Çünkü burada Arap olmayan her şey uyruk ve dil olarak yabancı sayılmıştır. Nahl Sûresi'nde bu konuya ilişkin bir âyet yer almaktadır. İşte âyet:

«Andolsun ki, biz onların: "Bunu ancak kendisine bir beşer öğretmektedir." dediklerini biliyoruz. Kendisine saparak-eğilim gösterdikleri (kimse) nin dili a'cemi (Arapça olmayan bir dil veya bir görüşe göre karmaşık kapalı bir dil)dir. Bu ise açıkça Arapça olan bir dildir.» (Nahl, 103)

Az önce naklettiğimiz Şuârâ, 193-199. ve Fussilet 43. âyetlere bunu da ilâve ederek düşünürsek, Mekkî âyetlerde -ki bu âyetlerin tamamı Mekkîdir-kavramın, belirttiğimiz anlamda kullanılması, bu kullanışın ve bu anlamın peygamberlikten önce yaygın ve anlaşılır olduğunu göstermektedir. Bu her iki kavramın yaygınlık kazanması "Arap Ümmeti" ya da "Arap Milleti" adının/anlamının yerleştiğini ve Adada Arapça konuşanları kapsadığını gösteren güçlü bir delildir. Yine bu durum gösteriyor ki, kavram, kendisini ona nispet eden doğuş, soy ve ana akrabalıkta onunla ilişkisi olanları da kapsamaktaydı. Adanın uç taraflarında yer alan göçmenleri, medeni ve bedevi olanları zorunlu olarak içeriyordu.

Elimizde, hem Araplara hem de Arap olmayanlara, Arapların başlıbaşına bir ümmet/toplum ya da bir kavim olduğu anlayışının ne zaman yerleştiğini belgeleyen bir şey olmasa da, bu olgunun Peygamberlikten çok önce yerleştiğinde kuşku yoktur. Zira "Arap" ifadesi eğer ilk zamanlarda belli bir bölgede yaşayan bazı Arap kabileleri için kullanılmış olsaydı daha sonra bu kavramın tüm Arapları kapsayan genel bir isimlendirme olması ve onları yabancılardan, Arap olmayanlardan ayıran bir nitelik olması mümkün olmazdı. Ve yine Kur'ân'da bu kavramın onların hepsi için kullanılması doğru olmazdı. Ancak bu kavramın Kur'ân'ın inişinden uzun bir zaman önce kullanılmasıyla, mesele açıklık kazanabilir.[17]

---

17 Romalıların "Batara ülkesini, ya da bizim tahminimize göre Kuran'ın "Hicr ülkesi" olarak adlandırdığı bölgeyi istila ettiklerini ve oraya "Arap ülkeleri" adını verdikle-

Böylece Peygamberin çevresinde yaşayanların kökeni ile ilgili olarak Kur'ânî bir konuyu araştırmak istiyoruz. Kur'ân'da Mekkî bir âyette İbrahim'in (a) zürriyetinden bir kısmını Beytu'l-Harâm bölgesine yani Mekke'ye yerleştirdiği hadisesine işaret edilmektedir. Bu âyet önceki konuda naklettiğimiz İbrahim Sûresi'nin 37. âyetidir. Yine Kur'ân'da birtakım âyetler vardır ki, İbrahim ve İsmail'in (a) Kâbe'yi inşası olayına işaret etmektedir. Bu âyetlerde her ikisinin de duaları yer almaktadır. Beyt'in güven yeri ve zürriyetlerinin müslüman bir millet olmasını, kendilerinden bir Rasul'ün gönderilmesini bu duada niyaz etmişlerdir. Bu duada kastedilenlerin Araplar olduğunu gösteren güçlü işaretler vardır:

«Hani Evi (Kâbe'yi) insanlar için bir toplanma ve güvenlik yeri kıldık. "İbrahim'in makamını namaz yeri edinin." İbrahim ve İsmail'e de "Evi'mi tavaf edenler, i'tikâfa çekilenler, rûkû ve secde edenler için temizleyin." diye ahid verdik.»

«Hani İbrahim: "Rabbim, bu şehri bir güvenlik yeri kıl ve halkından Allah'a ve ahiret gününe inananları ürünlerle rızıklandır." Demişti de, (Allah): "Küfredeni de az bir süre yararlandırır, sonra onu ateşin azabına uğratırım; ne kötü bir dönüştür o." demişti.»

«İbrahim, İsmail'le birlikte evin (Kâbe'nin) temellerini yükselttiğinde (ikisi şöyle dua etmişti:) "Rabbimiz bizden (bunu) kabul et, şüphe yok, sen işiten ve bilensin.»

«Rabbimiz, ikimizi sana teslim olmuş (müslümanlar) kıl ve soyumuzdan da sana teslim olmuş (müslüman) bir ümmet (kıl). Bize ibâdet

---

rini bildiren tarihi rivâyetlere dayanırsak diyebiliriz ki "Arap" adı ve bu adın Araplara ya da onlardan bir kesimine verilişi İslâm'dan asırlar önce gerçekleşmişti. Zira Roma'nın bu adlandırması İslâm dan yedi asır önceydi. Tabiidir ki "Arap" kavramının bu adlandırmadan çok önceleri kullanılmış ve yaygınlaşmış olması gerekir. Batara'nın Kuran'da "Hicr" olarak adlandırılmasına gelince biz bu yargıya Hicr ile Batara'nın ortak özelliklere sahip oluşları nedeniyle varıyoruz. Şöyle ki: "Hicr Ashabı, elçileri yalanladılar. Onlara âyetlerimizi vermiştik onlar da yüz çeviriyorlardı. Onlar dağlarda kendileri için güvenli evler oyuyorlardı..." (Hicr, 80-82). Batara'da dağlarda yontulmuş bir şehir ya da yerleşim bölgesidir. Onların ilginç kalıntıları bugün hâlâ Ürdün'ün doğusunda "Belka'a"da Musa vadisinde mevcuttur. Bu adlandırma yabancı olup, "Taş" ya da "kaya" anlamındadır. Kuran'ın nitelemesi Batara'nın kalıntılarına uygun düşmektedir. Bu ülkenin güneyinde "Salih'in Medayin'i" vardır. "Hicr" veya "kaya" ya da "Semûd" halkına gönderilen elçi de Salih peygamberdir. Buna bağlı olarak mantık gereği, Kur'ân'da Hicr ülkesi olarak geçen yerler "Enbât" ülkelerinin aynısı olmalıdır. Romalılar buraları işgal etmiş ve "Arap ülkeleri" adını vermişlerdi.

yöntemlerini (yer veya ilkelerini) göster ve tevbemizi kabul et. Şüphe yok, sen tevbeleri kabul eden ve esirgeyensin.»

«Rabbimiz onlara içlerinden bir Peygamber gönder, onlara âyetlerini okusun, onlara kitabı ve hikmeti öğretsin ve onları arındırsın. Hiç şüphesiz, sen güçlü ve üstün olansın, hüküm ve hikmet sahibisin.» (Bakara, 125-129)

Yine Kur'ân'da Allah müslümanlara yönelttiği bir hitapta, -ki bu sırada müslümanlar yalnız Peygamberin çevresinde bulunan Araplardan ibaretti-İbrahim'i (a) onların babası olarak yâd etmektedir:

"Allah adına, gerektiği gibi cihad edin. O, sözleri seçmiş ve din konusunda size bir güçlük yüklememiştir. Atanız İbrahim'in dininde olduğu gibi." (Hacc, 78)

Bununla beraber Kur'ân'da ilerdeki fasıllarda da nakledeceğimiz gibi pek çok âyet İbrahim'in, Kâbe, Hac gelenekleri, kavmi ve Tevrat'ta sözü edilmeyen durumlarla ilişkisini ifade etmektedir.

Naklettiğimiz ve nakledeceğimiz Kur'ân âyetlerinin üslubu ilham ediyor ki, âyetlerin kapsamları, anlam ve konu yönünden kendisine okunanlara, onu dinleyenlere yabancı değildi. Peygamberin çevresinin, kendilerini baba tarafından, İbrahim ve İsmail'e (a) nispet ettiklerini ve bunu nesilden nesile birbirlerine naklettiklerini bildirmektedir. Böylelikle bazılarının bu olguları, Kur'ân'ın Medeni takrirleri ve Peygamberin yahudilerle temasıyla ortaya çıkan şeyler olarak göstermeye çalışmalarının tutarsızlığı daha iyi anlaşılmaktadır. Bunu gösteren en kesin delillerden biri de, Kur'ân'ın İbrahim makamını yâd etmesi, Beytu'l-Harâm ile ilgili açıklamalarda bulunmasıdır. Çünkü bunlar, Kur'ân'ın inişinden önce Araplar arasında bilinen ve geçerliliği olan makamlardı.

Biz, Arapların kendilerini İbrahim ve İsmail'in oğullarına nispet edişinde, yahudilerin birinci kaynak oluşunun ihtimal dahilinde olduğunu reddetmiyoruz. Biz bu görüşü tercih ediyoruz. Çünkü Tevrat İbrahim ve İsmail'i yâd eden en eski kitaptır. Tevrat'ta İsmail'in doğuşu ve annesiyle birlikte Faran'a sürülüş kıssası yer almaktadır. Bunun yanında İsmail zürriyetinin çoğalması ve yayılması ve İsmaililer/İsmailoğulları olarak adlandırılması kıssası bulunmaktadır. Yine Tevrat'ta pek çok münasebetlerle bu isimle yâd edilenlerin Araplar olduğunu gösteren işaretler yer almaktadır. Bi-

zim kabul etmeyip reddettiğimiz konu şudur: Kur'ân'ın, Arapların kendilerini İbrahim ve İsmail'in (a) oğullarına nispet edişlerini, Kâbe ve Hac ile ilişkilerini ancak Hicretten ve Peygamberin yahudilerle ilişki kurmasından sonra gündeme getirdiği ve sanki Arapların Peygamberlikten önce bu ilişki ve bağlılıktan habersiz olduğu şeklindeki yaklaşımlardır.

10. Kur'ân Dili ve Arapça:

Buna göre özet olarak denebilir ki: Hicaz halkının -yani orada yaşayanların büyük çoğunluğunun- dili Arapçaydı. Bu Kur'ân nassları ve ilhamlarıyla açıkça ortaya çıkmaktadır. Bu münasebetle aşağıdaki gerçekleri belirtmek önem arz etmektedir:

Birinci olarak: Genelde Kur'ân dili, Hicaz halkının Peygamber çağında anlaştığı ve birbirine hitap ettiği dildi.

İkinci olarak: Bu dil, yalnız Hicaz halkının değil; en ücra kıyıları da dahil olmak üzere yarımadanın her tarafında, hatta yakın çevresinde bulunan göçebeler arasında da anlaşma vasıtası olarak kullanılan, ortak bir dildi. Başka bir ifade ile, Kur'ân'ın, Peygamberin (s) ve kavminin de dili olduğunu açıkça bildirdiği Kur'ân dili, Peygamber çağında, yakın-uzak, medeni-bedevi tüm Araplar arasında anlaşma vasıtası olan yaygın bir dildi. Yalnız Hicaz Arapları ile sınırlı değildi. Nâsıl ki, "Arap" kavramı yarımada ve onun dışında yaşayan bütün Arapları kapsıyor, boyutları anlaşılıyor idiyse ve Arapların hepsini bir araya toplayan "Araplık" uyruğu onların tek uyruğu idiyse, aynı şekilde Kur'ân'ın Arapça dili, yarımada da ve yarımadanın dışında yaşayan tüm Arapların diliydi.

Bu görüşün dayanağı ve kaynağı Kur'ân'dır. Verdiğimiz âyetlerin dışında başka âyetler de vardır ki, bu dilin daha kapsamlı ve genel olduğunu ilham etmektedir:

Böylece biz onu, Arapça bir Kur'ân olarak indirdik ve onda korkulacak şeyleri türlü şekillerde açıkladık: Umulur ki korkup sakınırlar ya da onlar için öğüt alarak düşünme (yeteneğini) oluşturur. (Tâhâ, 113)

Ayrıca Bkz: (39/27-28; 46/12)

Kesinlik ifade edecek dereceye ulaşan mütevatir olgulardan bazıları da şunlardır:

Birincisi: Peygamber (s) Mekkeli değişik çevre ve şahsiyetlerle ilişki kuruyordu. Sonra Hac ve panayırlar mevsiminde Mekke'ye gelen değişik gruplar, şahsiyetler ve kabilelerle temasa geçiyordu. Onlarla konuşuyor, Kur'ân âyetlerini onlara okuyor ve tabiatıyla Kur'ân'ın dili olan kendi dili vasıtasıyla onlarla anlaşıyordu. Tevatürle bilinen olgulardan biri de Hac ve panayırların sırf Hicaz halkına mahsus olmadığıdır. Özellikle Peygamberlikten önceki dönemlerde durum böyleydi. Bunlara Hicaz'ın dışından pek çok yerden Araplar geliyordu. Bunların arasında Tağlib, İyad Kelb ve başkalarından oluşan hristiyan Araplar da vardı.

İkincisi: Peygamberin Hicretinden sonra Müşrik, hristiyan ve Mecusi Arapların elçileri Medine'de Peygambere (s) gelmeye başlamışlardı. Özellikle zaferler elde ettikten, adı ve çağrısı yayıldıktan sonra Yemen, Necd, İhsa, Bahreyn, Irak, Şam, Filistin hatta Hadramût'tan elçiler gelmeye başlamıştı. Peygamber (s) onlara Kur'ân âyetlerini okuyor, kendisi ve arkadaşları -Muhacirler ve Ensar- Hicazlılar olarak onlarla konuşuyordu. Ki onların dili Kur'ân'ın diliydi ve normal olarak, tabii bir biçimde onlarla anlaşıyorlardı. Sonra onlarla birlikte kendilerine, Kur'ân'ı öğretecek, dini anlatacak Hicazlı sahabilerin büyüklerinden öğretmenler gönderiyordu. Gönderilen öğretmenler oralarda yargı işlerini yürütüyor, zekât topluyor ve toplanan zekâtı gerekli yerlere dağıtıyorlardı. Peygamber onlara bizzat bu dil ile yazılan antlaşmalar, vasiyetler ve hukuki yasamaları yazdırıyordi ki, bu işlerin hiçbirinde Peygamber (s) ile onlar arasında herhangi bir tercüme olayının cereyan ettiğini ifade eden bir rivâyet yoktur.[18]

Üçüncüsü: Bir taraftan Hicaz halkı arasında sürekli ilişkiler mevcut iken, diğer taraftan yarımadanın diğer bölgeleri arasında da Şam ve Irak taraflarında yaşayanlarla, medeni ve bedevi olanlar arasında Peygamberlikten önce ilişkiler vardı. Bu ilişkiler Hicaz bölgesinde Hac mevsimlerinde bir kat daha canlanırken başka bölgelerde Yemen, Irak ve Şam'a yapılan ticaret seferleri, kervan yolculukları bu ilişkileri sürekli diri tutuyordu. Ve onlar bir tek dil ile anlaşıyor, birbirine hitap ediyordu. Hicazlılar bu ilişkilerde sürekli olarak bir tarafı oluşturduklarına göre onların bu ilişkilerde dilleri Hicaz diliydi ki o da Kur'ân dilidir.

---

18 Bunun Yemen halkı için uygun düştüğüne dikkat çekmeliyiz. Ve bu, en azından peygamber asrında Yemen dilinin Hicaz dilinden farklı bir dil olduğunu söyleyenlerin hataya düştüklerini ortaya koymaktadır.

Diğer taraftan Kur'ân'da "A'cemi/yabancı" kavramı Arapça olmayan diller için kullanılırken "Arabî", Arap dili için kullanılmıştır. Bunu daha önce belirtmiştik. Arapça olmayan dilleri bu şekilde kesin bir ifade ile "A'cemi" (yabancı) olarak sayıp öyle adlandırmak Arapların o zaman kullandığı dilin bir tek dil olduğunu ayrı ayrı olmadığını desteklemektedir. Bu dil Kur'ân dilidir ve biz bu dilin aynı zamanda Peygamberin ve çevresinin de dili olduğunu yakin ifade edebilecek kesinlikte bir bilgi ile biliyoruz.

Eğer Arapların, Peygamber çağında, köklü ayrılıkları bulunan değişik dilleri olsaydı, meselenin bu şekilde bir kesinlikle ortaya konması düşünülemezdi.

Bazı kabilelerin kendilerine özgü ifade biçimleri, kavramları, harfleri ve değişik lehçeleri bulunduğunu; bunların Kureyş diline ya da Kur'ân diline bir ölçüde aykırı düştüğünü ifade eden rivâyetler bizim sözümüzle çelişmez. Çünkü sözkonusu durum, o gün için Arap dilinde uzlaşmaz farklılıkların bulunduğuna delil değildir. Ki, onda büyük dil değişikliklerinin bulunduğu anlamı çıkarılabilsin. Ya da bunlar için "ayrı ayrı diller" ifadesini kullanma olanağı versin. Yani bu lehçe farklılıkları, aynı dil grubunda bulunan Arapça ve Süryanice dilinin farklılıkları ya da buna benzer bir farklılık gibi düşünülemez.

Araplar, Kur'ân'da kullanılan her sözcüğü, orada yer alan her anlamı ve kullanılan her ifade biçimini, gerçek olsun, mecazi olsun, dini olsun; sosyal, tarihi, ekonomik, yaşamla ilgili, bilimsel ya da kozmografya ile ilgili olsun ana hatlarıyla anlıyor ve kullanıyorlardı. Bu açık Kur'âni nasslardan; özellikle Arapça olmayan dillere A'cem/Yabancı denilmesi, Arapça dilinde "Arabi" kavramının kullanılmasından ve daha önce verdiğimiz deliller ve şahitlerden bellidir. Kur'ân'da, Arapların, O'nun inişinden önce konuşmadığı ve kullanmadığı kavramların ya da ifade biçimlerinin -genişliği ve darlığı burada önemli değil- bulunduğunu iddia etmek makul olmaz.

İbn Haleveyh veya onun gibi bazılarının iddia ettiği: "Araplar 'fasık' ve 'nifak' kelimelerini bilmiyor ve kullanmıyorlardı; bu iki kelime diğer yabancı kökenli kelimelerle birlikte ilk defa Kur'ân'da kullanıldı." görüşünü mantıklı bulmak, dediklerini doğrulamak ve değerlendirmeye tabi tutmak imkansızdır. Kur'ân'da "fısk" ve tü-

revlerinin Mekkî ve Medeni olarak elli beş âyette geçtiğini, "nifak" ve türevlerinin ise otuz civarında âyette geçtiğini ve bunlardan birinin de Mekkî olduğunu bilmek, bu görüşlerin ve benzerlerinin tutarsızlığını ve değerlerini anlamak için yeterlidir. Bunların hepsine ilâve olarak, Rasulün görevinin tabiatını düşünmek gerekir. Ki bu görev; insan kitlelerine ve kabilelere hitap etme, onlara Kur'ân okuma esası üzerine kurulmuştur. Peyamberin onlara okuduğu şeyin ki bu okunan şey Peygamberliğinin temel direği ve büyük mucizesi olduğu halde, onun muhatap aldığı insanların anlamayacağı, bir dille, indirilmiş olması, akıl, mantık ve hikmet kurallarıyla uyum içinde olmaz. İçeriği ve kavramlarıyla anlaşılmaması, hatta çok yüksek seviyede kalıp orta halli insanların anlayamayacağı bir seviyede bulunması bile asla düşünülemez.

Biz bunları, eskilerden bazılarının: "Kur'ân dili, anlaşılma seviyesinden çok daha yüksektir." şeklindeki görüşlerini çürütmek için kaydediyoruz. Ayrıca özellikle gayri müslimlerden ve müsteşriklerden oluşan bazı modernistlerin görüşlerini reddetmek için belirtiyoruz. Diyorlar ki: O sırada iman edenler sırf Kur'ân'ın fesahatına ve üstün ifade biçimine hayran kaldıkları için iman etmişlerdir. Çünkü Kur'ân'ın bu niteliği onların kulaklarına hoş geliyordu. Özellikle bu son görüşün sahiplerine deriz ki: Mekke'de ilk iman edenler, Peygamberin çağrısına ilk davetten hemen sonra inananlar, Kur'ân'ın birkaç âyet ve sûresini ancak dinlemişlerdi. Ve onların çoğunluğu Mekke döneminin ilk yarısından önce iman etmişlerdi. Sonra Kur'ân hatırlatıyor ki: Kur'ân'a ve Peygamber'e iman eden Ehl-i Kitap, ancak ondaki gerçeği ve ruhani atmosferi teneffüs ettiklerinden iman etmiştir. Aşağıdaki âyetlerde bunu görüyoruz:

1- Şüphesiz, Kitap ehlinden de, Allah'a size indirilene ve kendilerine indirilene -Allah'a derin saygı gösterenler olarak- inananlar vardır. Onlar, Allah'ın âyetlerine karşılık olarak az bir değeri satın almazlar... (Âl-i İmrân, 199)

2- Peygambere indirileni dinlediklerinde Hakk'ı tanıdıklarından dolayı gözlerinin yaşlarla dolup taştığını görürsün. Derler ki: "Rabbimiz inandık; öyleyse bizi şahidlerle birlikte yaz." (Mâide, 83)

3- Kendilerine kitap verdiklerimiz, sana indirilene sevinirler... (Ra'd, 36) Ayrıca Bkz:(17/107-108; 28/52-53)

Mekke, Hicaz ve genelde Arapların büyük bir çoğunluğu Mekke döneminin tamamı ve Medine döneminin yarısından fazlasında bu inkârlarını sürdürmüşlerdir. Peygamber Mekke'de on üç sene boyunca Mekkelilere ve Araplara Kur'ân okumaya çalışmıştır. Özellikle Mekkî Kur'ân'ın üslubu daha vurgulu ve akla yöneliktir. Ta ki böylece düşüncelerinin zayıflığını, çürüklüğünü öğrenebilsinler.

Açıktır ki bizim görüşümüzde, Kur'ân dilinin, hiçbir kuşkuya yer bırakmayan etkili, üstün fesahat ve belagatını küçülten bir şey yoktur. Bunun yanında Arapça olmayan veya Kureyş lehçesi dışındaki birtakım yabancı kökenli kelimelerin Kur'ân'da yer almış olacağını da reddetmiyoruz ve bilakis Kur'ân'da bu tür kelimelerin olduğuna inanıyoruz. Ancak gerçek olduğundan kuşku etmediğimiz bir şey daha var: Dışardan gelen bu Arapçalaşmış kavramlar İslâm'dan önce Arap dilinin bir parçası durumuna gelecek ölçüde Arapçalaşmışlardır. Kureyş lehçesinde olmayan kavramlar ve ifade biçimleri Kur'ân'ın dili olan Kureyş diline İslâm'dan önce girmiş bulunuyordu. Ne bu ne de o, Kureyş'ten olmayan dinleyicilerin bu türden bir zevk almalarına, bu lehçelerin özel bazı kavramlarını genel hatlarıyla ya da detaylı olarak anlamalarına engel teşkil etmez. Bununla beraber Peygamber döneminde, çeşitli bölgelerden gelen insanların, hatta Kureyşlilerin kendilerinin bile Kur'ân'ı anlamakta değişik kapasitelerde olabileceklerini veya bazılarının söz konusu Kur'ânî tabir, deyim ve ifade biçimlerini daha önce duymamış veya kullanmamış olabilecekleri gerçeğini de göz ardı etmememiz gerekir.

Şunu da teslim etmek gerekir ki: Arap kabileleri arasında bedevi olmasa bile Mekke'ye uzak yerleşim bölgelerinde bulunan ve Kur'ân lehçesiyle konuşmayanların bazılarının Kur'ân dilinin ifade biçiminden farklı birtakım ifade biçimleri, sözcükler, harfler ve kavramlar kullanmış olmaları ihtimal dahilindedir. Bu da çok normal olup eşyanın tabiatına aykırı birşey değildir. Ve bu, belirtmeye çalıştığımız görüşle özünde ve temel boyutlarında çelişmez.

Nâsıl ki "Arap" isminin Araplara isim olarak konuluşunun ve bunun herkesçe kabul edilişinin tarihini tespit etmek kolay değilse aynı şekilde Kur'ân dili olan Arapçanın da ne zaman ve hangi tarihte tüm Arapların genel-ortak ve herkesçe kabul edilen, dili olduğunu tespit etmek oldukça zordur ve hatta imkansızdır. Fakat burada; Arapçanın dil olarak kabul edilişinin, geçen bölümde açık-

ladığımız, "Arap" isminin benimsendiği tarihe kadar gerilere gitmesinin gerekmediğini söyleyebiliriz. Zira dilin, birbirinden uzak bölgelerde, birbirinden alabildiğine farklı çevrelerde genel geçer ve ortak bir dil haline dönüşebilmesi, sağlıklı bir diyalog, genel ve sürekli bir ilişki olmadan gerçekleşmez. Bu da gerçekten uzun bir zamandan sonra ancak gerçekleşebilir. Fakat şu kadarını söyleyebiliriz ki, bu diyalog ve ilişki, peygamberin gönderilişinden önce, o sırada görülen kalkınmanın etkisiyle yavaş yavaş güçleniyor ve sağlıklı bir zemine oturuyordu. Bunu Arapların birçok geleneklerinde ve onlar arasında ortaya çıkan olaylarda müşahede edebiliriz. Bu ortak tavır ve birliktelik Habeşlilerin önce Yemen'i sonra Hicaz'ı işgal etmelerine bir tepki olarak ortaya çıkmıştı.

Söz konusu birleşmenin; işgalden sonra yarımadanın dört bir yanına, Irak'a, Şam'a düzenlenen ticari seferlerin ve harâm aylarda yürürlüğe giren barış ortamında çeşitli yörelerden Arapların Kâbe'ye ve Hacc'a yönelmesiyle, Hacc ve Beyt'ul-Harâm ile olan bağlarının kuvvetlenmesinin, evet bütün bunların:

1- Dil birliğinin ve ortaklığının yaygınlaşmasına,

2- Rasulün gönderilişi esnasında, Kur'ân'ın kendisiyle indirildiği esnada bulunduğu yüksek mertebeye ulaşıncaya kadar arınmasına ve estetik kazanmasına büyük etkisi olmuştur.

Sonra Arapçaya ve diğer dillere baktığımızda Arapçanın, farklılıklarına rağmen tüm Arapların konuştuğu ve birbiriyle anlaştıkları dil olduğunu, Arapların dışında kalan ulusların konuştuğu ve birbiriyle anlaştığı diğer dillerin tümünün adına "acemce" dendiğini gördüğümüzde Kur'ân dili egemenliğinin Peygamberlikten kısa sayılmayacak kadar bir süre önce yaygınlık kazandığını söyleme olanağı vermektedir. Sonra Adnanilerden, Kahtanilerden, Mudarlılardan ve Rabiahlardan olan cahiliye şairlerinin kendi şiirlerini bir tek dil ile yazdıklarını gördüğümüzde artık bu gerçeğin garipsenecek veya inkâr edilecek bir yanı kalmaz. Özellikle de bu şairlerin hayatlarının, onlar hakkında yapılan rivâyetlere dayanarak, pek eskiye gitmediğini gördüğümüzde...

B) HİCAZ'IN SOSYO-EKONOMİK YAPISI

1. Ekonomik Faaliyetler:

Geçen konuda ekonomik hareketin görüntülerinden arz ettiğimiz tablolar Hicaz şehirlerini ve görünümlerini nitelemek türünden girişlerdi. Bu açıklamalar yeterli bir inceleme ve araştırma olarak verilmemişti. Şimdi ise derli toplu bir araştırma ve inceleme ile Hicaz'daki ekonomik hareketliliği sergilmek istiyoruz.

Hicaz şehir ve kasabalarının, düzenli şehir ve kasabalardan farklı ve ayrı bir hayat biçimi göstermeyeceği açıktır. İstikrarlı şehir ve kasabalarda genellikle sanayi ve tarımcılık gibi süreklilik arz eden işlere bağlılık görülür. Kur'ân'da yer alan pek çok âyetten hareketle Hicaz halkının ve kasabalarının bu işlerle meşgul olduklarını ve bu alanda nereye kadar vardıklarını çıkarma imkanı vardır.

Mekke halkı, toprakları verimsiz ve suları az olduğundan ziraat ile uğraşamadılar; bunun yerine yerin sırtında rızıklarının peşinde koşturup, yaz-kış, karada ve denizde ticaret yolculukları için seferber oldular. Malların taşınması ve birbiriyle değiştirilmesi için aracı oluyorlardı. Kuzey, Şam, Yemen, Irak, Fars, Mısır, Habeşistan, Afrika sahilleri ve Hind arasında bir yandan aracı oluyorlar, diğer yandan kendi toplumlarının muhtaç olduğu ticaret eşyasını ve malları satın alıyorlardı.

Kendileri bu seferlere katılmasalar da katılanlara ortak oluyorlardı ya da kendileri hesabına yolculuk edecek ve onların adına ticaret yapacak birilerini tutuyorlardı. Bu hareket sırf

zenginlere özgü bir iş değildi. Buna, orta halk kesimi de katkıda bulunuyor, pay sahibi oluyorlardı. Kureyş Sûresi özlü ve kısa oluşuna rağmen Mekke halkının bu konuya ne denli büyük önem verdiğini ve hareketli bir faaliyet içinde olduğunu gösteren bir işareti kapsamaktadır. Yeter ki dikkatli olarak üzerine eğilinsin.

Mekkelilerin servetlerini vurgulamak için kullandığımız âyetler gösteriyor ki, bu servetler ancak onların içinde bulundukları ekonomik faaliyet sayesinde ellerine geçmişti ve bu ekonomik faaliyet birinci derecede, sürekli olan ticari hareketle temsil edilmişti. Sahil bölgesini hatırlatma sadedinde verdiğimiz âyetler de Mekkelilerin deniz ticaret faaliyetini, ticari işler ve alışveriş alanında geniş ufukların boyutlarını göstermektedir. Zira bu âyetler Mekkidir. Onlarla birinci ve ilk olarak muhatap alınanlar Mekkelilerdir ve yine bu âyetlerde onların bizzat deniz seferlerini gösteren işaretler yer almaktadır.

Bu ufukların genişliğinin ve deniz ticareti faaliyetinin önemlilerinden biri de ilk müslümanların Mekke'den Habeşistan'a doğru gerçekleştirdiği birinci hicrettir. Bu hicrete Nahl Sûresi'nin iki âyetinde işaret edilmiştir:

1- Zulme uğradıktan sonra, Allah yolunda hicret edenleri dünyada şüphesiz güzel bir biçimde yerleştireceğiz. (Nahl, 41)

2- Sonra gerçekten senin Rabbin, işkenceye uğratıldıktan sonra hicret edenlerin, ardından da cihad edip sabredenlerin destekçisidir... (Nahl, 110)

Mekkelilerin tanımadıkları ya da bazılarının bilmediği bir ülkeye hicret etmeleri elbette tutarlı olmazdı. İşte onların bu tanımaları da bu ülkelerin, Mekkelilerin deniz yolculuklarıyla ilişki kurduğu ülkelerden olduğunu göstermektedir.

Yine bazı âyetler vardır ki, onların güneyde Yemen, Hadramut ve I. Ad'ın yurtlarına; Kuzeyde Semûd ve Lût'un ülkelerine yani Şam yoluna ve Şam beldelerine, Belkâ'a ve Filistin'e seferler yaptıklarını göstermektedir. Saffat Sûresi'nde: "Lut da gönderilen peygamberlerdendi. Hani biz onu ve ailesini topluca kurtarmıştık. Geride bırakılanlar arasında bir yaşlı kadın dışında. Sonra da geride kalanları yerle bir ettik. Siz onların üstünden muhakkak ge-

çip gidiyorsunuz, sabah vakti. Ve geceleyin. Yine de akıllanmayacak mısınız." (Saffât, 133-138)

Lut beldeleri harabeleri Beytül-Makdis yakınında bulunan Gurarîha'daki Lut gölü kenarındadır. Bunlar Sodom ve Gomore harabeleri diye meşhurdur. Ve şu ana kadar varlıklarını sürdürmektedirler.

Ankebut Sûresi'nde deniyor ki:

"Ad ve Semud'u da (yıkıma uğrattık). Bunu, oturdukları yerler göstermektedir. Kendi yapmakta olduklarını şeytan onlara süsleyip çekici kıldı, böylece onları yoldan alıkoydu. Oysa onlar görebilen kimselerdi." (38. âyet)

Bunlara ilâve olarak birtakım âyetler daha var ki, bu âyetler, kendilerine söylenenleri ve işarette bulunulan mekanları çok iyi bilen ve tanıyan insanlara hitap ediyor. -Bu insanlar ilk planda Mekkelilerdir.- Onların, kendilerine işarette bulunulan yerleri, harabeleri daha evvel ziyaret ettiklerini ilham ediyor. Gelecek örneklerde bunu görüyoruz:

1- Nice memleketlerin halkını, zulmederlerken helâk ettik. Artık tavanları çökmüş, kuyuları terk edilmiş ve sarayları bomboş kalmıştır. Hiç yeryüzünde gezmediler mi ki düşünecekleri kalpleri, işitecek kulakları olsun. Zira gözler kör olmaz fakat göğüslerdeki kalpler kör olur. (Hacc, 45-46)

2- Andolsun, onlar üstüne felaket yağmuru yağdırılmış bulunan o ülkeye uğamışlardır; yine de onu görmüyorlar mıydı? Hayır, onlar dirilmeyi ummuyorlardı. (Furkan, 40)

Ayrıca Bkz:(30/9; 89/6-11)

Ayetlerin içeriklerine göz attığımızda görüyoruz ki, sözü edilen yerler Mekke'den uzak, ma'mur veya imara elverişli ülkelerdir. Orada sağlam saraylar yapılmıştır. Onların kuvvetlerini ve savaş gücünü ortaya koyan medeni/uygar pek çok kalıntı vardır. Bu ülkeler uygarlıkta, güç ve kuvvette Mekke'den çok ileriydiler. Belki de, Firavun'un kazıklar sahibi olarak vasıflandırılmasında, Mısır ve piramitlerin görünümü ifade edilmiştir. Kazıkların da piramitleri ifade ettiği tercih edilebilir. Mısır'ın başka bir niteliği daha vardır ve bu onun sürekli niteliklerindendir. Muhatap alınan Mekkelilerin de bunları gördükleri ilham edilmektedir:

1- Firavun kendi kavmi içinde seslenip dedi ki: "Ey kavmim, Mısır'ın mülkü ve şu altımda akmakta olan ırmaklar benim değil mi? Görmüyor musunuz?" (Zuhruf, 51)

2- (Allah'da) öyleyse, kullarımı geceleyin yürüyüşe geçir. Muhakkak takip edileceksiniz. Denizi durgun ve açık bırak. Çünkü onlar suda boğulacak bir ordudur. Onlar geride nice bahçeler ve pınarlar terk etmişlerdi. (Nice) Ekinler güzel konaklar. Ve kendilerinde "sevinç ve mutluluk içinde" yaşadıkları nimetler. (Duhân, 23-27)

Yine birtakım âyetler de vardır ki, onlardan hareketle, Mekke ehlinin ticari faaliyetinde, Kâbe'nin varlığının, Medine'deki Hac Menasıkı ve Harâm aylardaki barış döneminin önemli rolü olmuş; yahut bu faaliyetin güçlü etkenlerinden biri olmuştur denebilir. Onlardan biri aşağıdaki âyettir:

"Allah, Beyt-i Harâm (olan) Kâbe'yi insanlar için bir ayaklanma (kıyam evi) kıldı; Harâm Ay'ı kurbanını ve boyunlardaki gerdanlıkları da..." (Mâide, 97)

Ayetle belirtiliyor ki, Allah bu yerleri Menasıkı ve Şeâiri insanların onların vadilerinde ikamet etmeleri; ihtiyaçlarını, maslahatlarını, geçimlerini elde etmeleri için bir vasıta kılmıştır. Çünkü bunların hepsi 'kıyamen Lin-Nâs" cümlesinde gizlidir. Yani onların hayatlarının temel ihtiyaçları ondadır.

Hac ayları Harâm aylardı. Bu aylarda savaşmak harâmdı. Araplar bu kutsal barışı fırsat bilerek her taraftan Mekke'ye geliyorlardı. Bu münasebetle Hac günlerinden önce ve sonra dinlenme yerlerine ve Mekke yakınında bulunan suların yanında ticaret panayırları kuruluyordu. Hacılar onlara konaklıyor, birkaç gün orada duruyor ihtiyaçlarını gideriyor, mallarını değiştiriyor, satın alıyor, satıyor, tanışıyor, gece sohbetleri ve eğlenceleri tertipliyorlardı. Bunları Bakara Sûresi'nin gelecek âyetlerinden anlamak mümkündür:

"Hacc, bilinen aylardır. Böylelikle kim onlarda haccı farz eder (yerine getirir)se (bilsin ki) hacda kadına yaklaşmak, fısk yapmak, kavgaya girişmek yoktur. Siz, hayır adına ne yaparsanız, Allah onu bilir. Azık edinin, kuşkusuz azığın en hayırlısı takvadır. Ey temiz akıl sahipleri, benden korkup sakının. Rabbinizden bir fazilet istemenizde sakınca yoktur..." (Bakara, 197-198)

Müfessirler ve râviler, İbn Abbas'ın bu âyetleri her okuyuşunda 'Rabbiniz' kavramından sonra "Hac mevsimlerinde" cümlesini ilâve ettiğini böylece âyetlerden amaçlananları bununla açıklamak istediğini söylemişlerdir. Öyle ki bu ilâve cümlenin de, âyetin kendisinden olduğu sanılmıştır. Ayetlerin tefsiriyle ilgili olarak demişlerdir ki: Müslümanlar, hac panayırlarında İslâmdan önceki gibi ticaret ve kazanç peşinde koşmayı yasak telakki etmişlerdi. İkinci âyet bunun kendileri için caiz olduğunu bildirdi. "Rabbinizden fazilet aramanız" ve onun türevleri Kur'ân'da rızık ve kazanç peşinde dolaşmak, çaba sarfetmekten kinayedir. Belki de, birinci âyet müslümanlara bu yasağı ilham etmiş, ikinci âyet de cevazı ve izni getirmiştir. Her neyse. Daha önce ifade ettiğimiz gibi âdet, insanların Hac mevsimini alışveriş için önemli bir fırsat olarak gördüğünü belirtiyor. Tabii olarak bu mevsimde geniş alanlara yayılan bir ticari faaliyete şahit olunuyordu. "Kendilerine ait menfaatları elde etsinler" şeklinde Hac Sûresi'nin âyetinde yer alan cümle:

"İnsanlar için de haccı duyur; gerek yaya, gerekse uzak yollardan (derin vadilerden) gelen yorgun düşmüş develer üstünde sana gelsinler. Kendileri için birtakım yararlara şahit olsun ve kendilerine rızık olarak verdiği (kurbanlık) hayvanlar üzerinde belli günlerde Allah'ın adını ansınlar. Artık bunlardan yiyin ve zorluk çeken yoksulu da doyurun. Sonra kirlerini gidersinler, adaklarını yerine getirsinler, Beyt-i Atik'i (İnsanlar için kurulan ilk evi, özgürlük ve başkaldırı sembolünü) tavaf etsinler." (Hacc, 27-29)

Herhalde bu, hareketin kuruluşunu ve insanların ondan yararlandıklarını ilham etmektedir. Buna birinci âyetin ilham ettiklerini de ilâve etmelidir: Hac mevsiminde insanlar her taraftan Mekke'ye gelmekte ve onun mevsimlerinden istifade etmektedir. Bu da az önce belirtmeye çalıştığımızı desteklemektedir.

Müfessirler, Bakara 198. âyeti sadedinde İbn Abbas'tan rivâyet ediyorlar: Hac aylarında bazı panayırlar kuruluyordu. Bunlar Ukaz, Mecenne ve Zül-Mecaz panayırlarıydı ve hepsi de Mekke'ye yakındı. Sonuncusu Arafat'a yakındı. Araplar orada ticaret yaparlardı. Zül-ka'de ayının yirmi gününden birincisinde duruyorlardı. Sonra ikincisine geçiyorlardı. Orada da on sekiz gün kalıyorlardı. Sonra Arafat'a çıkıyorlar ve üçüncü panayırda da ona yakın bir süre duruyorlardı.

Mekke halkının bu mevsimler ve panayırlarda ticaret için geniş bir alan elde etmeleri, senenin diğer aylarında ona hazırlık yapmaları, karada ve denizde rızık peşinde dolaşmaları, yaz, kış, kuzey, güney ve doğuya açılmaları bunu fırsat bilerek bazı ülkelerden, başka ülkelerde rağbet gören eşyayı ve ticaret mallarını taşıyıp getirmeleri pek tabii bir gelişmeydi.

Biz şimdiye kadarki açıklamalarımızda sürekli olarak Mekke ve Mekkelileri söz konusu ettiysek de, bu, Hicaz'ın diğer şehirlerinin bundan yoksun olduğu anlamına gelmez.

Mesela limanların, oradaki ahali için bir avantaj ve rızık kaynağı olduğu, deniz hareketinin oralarda yoğun olduğu tabiidir. Orada ikamet eden halkın birtakım yolculuklar yaptıkları ve engin denizlere açıldıkları, avından istifa ettikleri, incilerini ve değerli mücevheratını çıkardıkları, irili ufaklı gemileriyle Kızıldeniz ve başka denizlerin sahillerinde yer alan diğer limanlar ve yerleşim yerleriyle ilişkiye geçtikleri, çeşitli ticaret mallarını oralara götürüp getirdiklerinde kuşku yoktur. Onların bu hareketlerde ve faaliyetlerde başlıbaşına merkezler olduğunu söylemesek de en azından durumun böyle olduğu kuşkusuzdur. Deniz yolculukları ve kazanç peşinde yapılan seferlerle ilgili Mekkî âyetler Mekke ehlini kastediyorsa da Hicaz limanlarında yaşayan kitlelerin de bu âyetlerin işaretleri kapsamına gireceği ve orada sergilenen faaliyetin çerçevesine dahil oldukları daha rahat söylenebilir.

Yesrib ve Taif çoğunlukla arazi gelirleri, bostanlar ve üzüm bahçeleriyle besleniyor, toprak zenginliği ve ziraat onları, rızık peşinde koşmaktan ve onu elde etme kaygısından genel olarak müstağni kılıyordu. Buna bağlı olarak denebilir ki: Buralar birer şehir olmaları, çevrelerinde köyler ve A'râb bulunduğu için oralarda da ticari bir hareketin gelişmesi ve o iki şehirde de kendilerini sırf ticarete adayan pek çok kimselerin bulunması normaldir. Birtakım medeni âyetlerde yer alan bazı emirler, yasaklar ve yasamaların Medine'de zayıf olmayan bir ticari hareket olduğunu ilham etmesi mümkündür. Bu hareket ve güçlenmenin peygamberin hicretinden sonra oluştuğunu söyleyerek bunları reddetmenin doğru olmayacağı açıktır. İşte âyetler:

1- Az olsun, çok olsun onu süresine kadar yazmaktan üşenmeyin. Bu Allah katında daha adaletli, şahitlik için daha sağlam, şüpheye düş-

memeniz için daha elverişlidir. Yalnız, aranızda hemen alıp vereceğiniz peşin ticaret olursa onu yazmamanızdan ötürü size bir günah yoktur... (Bakara, 282)

2- Ey iman edenler, cuma günü namaz için çağrı yapıldığı zaman durmaksızın Allah'ı zikretmeye koşun ve alışverişi bırakın. Eğer bilirseniz, bu sizin için daha hayırlıdır. Artık namazı kılınca yeryüzüne dağılın, Allah'ın fazlından isteyip-arayın ve Allah'ı çokça zikredin, umulur ki felâha kavuşmuş olursunuz. Oysa onlar (kendilerini tümüyle Allah'a ve İslâm'a teslim etmeyenler) bir ticaret ya da bir eğlence konusu ve fırsatı gördükleri zaman (hemen) ona doğru seğirtip seni ayakta bıraktılar. De ki: "Allah'ın katında bulunan, eğlenceden de, ticaretten de daha hayırlıdır. Allah, rızık verenlerin en hayırlısıdır". (Cuma, 9-11)
Ayrıca Bkz: (4/29; 9/24; 24/37)

Dediğimiz gibi, Medine, Mekke ticaret kervanlarının yolu üzerinde yer alıyordu. Medine tüccarlarının, Mekke ehlinin ticari faaliyetlerinden habersiz olmaları uzak bir ihtimaldi. Daha önce de belirttiğimiz gibi Medine'de İsrâil kökenli büyük bir azınlık bulunuyordu. Onların genelde Hicaz ticari faaliyetinde, özelde de Medine ticaretinde önemli bir pay sahibi olmadığını söylemek imkansız demesek de aklın alacağı bir şey değildir. Artık onların bu katkılarının ticaret kervanları ya da mahalli ve mevsimlik panayırlarla gerçekleşmesi arasında fark yoktur. Tercihe şayan görüş odur ki, Medine'deki Araplar da çeşitli şekillerde onların bu faaliyetlerine katkıda bulunuyordu.

Burada belirttiğimiz durumun bir kısmı bizim inancımıza göre Taif şehri için de geçerlidir. Özellikle onun da Irak ve Yemen ticaret yolu üzerinde bulunan başka bir yerleşim bölgesi olduğunu düşündüğümüzde, ora ahalisinin Mekke ve civarıyla, mahalli ve mevsimlik panayırlarıyla sağlam bağları bulunduğunu ve her iki şehrin de birbirine yakın olduğunu hesaba kattığımızda bu yaklaşımı müspet algılayabiliriz.

Burada sözü edilmesi uygun düşecek şeylerden biri de herhalde faizin hatırlanmasıdır. Zira faiz ekonomik ve ticari hareketin öğelerinden biridir. Bu konuda meseleye açıklık getiren pek çok âyetler vardır ki, onlardan hareketle Hicaz'ın şehirlerinde yaşayan Araplar ve yahudiler birbirinden farksız olarak bu işe bula-

şıyordu. Bu onlar arasında köklü bir uygulamaydı, servetlerini çoğaltmada ona büyük ölçüde davranıyorlardı. Gelecek âyetlerde bunu görüyoruz:

1- Faiz yiyenler, ancak şeytanın dokunup çarptığı kimsenin kalktığı gibi kalkarlar. Bu onların "Alışveriş de faiz gibidir." demelerinden ötürüdür. Oysa Allah alışverişi helâl, faizi harâm kılmıştır. (Bakara, 275)

2- Ey inananlar, kat kat faiz yemeyin. Allah'tan korkun ki felâha eresiniz. (Âl-i İmrân, 130)

3- İnsanların mallarından artsın diye, vermekte olduğunuz faiz Allah katında artmaz... (Rum, 39)

Ayrıca Bkz: (2/278/279; 4/160-161)

Rum âyeti Mekkidir. Durum bu olduğuna göre âyet özellikle Mekke ahalisine yöneliktir. İlk âyetler Medenidir. Yalnız Bakara âyetlerinin Kur'ân'dan son inen âyetler olduğu rivâyet edilmiştir. Başka bir ifade ile Mekke'nin fethinden sonra inmişlerdir. Eğer bu rivâyet doğruysa âyetin ihtiva ettiği saldırı da Mekkeli faizcilere yöneltilmiş olur. Yine rivâyete göre Peygamberimiz (a.) Veda Haccında amcası Abbas'ın faizini kaldırdığını ilan etmiştir. Abbas Mekke'nin zengin tüccarlarındandı. Fakat bu demek değildir ki Medine'nin Arap halkı bu uygulamaya bulaşmadı. Nisâ âyeti açıkça yahudilerin faizle muamele ettiklerini belirtmektedir. Medineli Araplarla yahudiler bir şehirde oturuyorlardı, ki onlardan etkilenmiş olmaları gerekmektedir. Sonra bu uygulama kendilerinin de uzak kalmadığı ekonomik ve ticari hareketin gereklerinden biri olarak algılanıyordu. Buna ilâve olarak Âl-i İmrân âyeti Mekke'nin fethinden önce inmiştir. Ve burada yer alan yasaklama tabiatıyla Medine'deki müslümanlara yönelikti. 279. âyet gerçekten ciddi bir uyarıdır ve faiz uygulamasının, belirttiğimiz gibi, köklü bir biçimde yerleştiğini ve Hicaz şehirlerinin ekonomik hayatlarını önemli ölçüde etkilediğini göstermektedir. Bakara ve Âl-i İmrân âyetleri de, bu olguyu ifade edecek şekilde oldukça sert ve kuvvetlidir.

Söylenmesi gereken bir husus da, o dönemde tedavülde olan para birimidir. Kur'ân'da bulunan ilgili bazı âyetler vardır:

1- Kitap ehlinden öylesi vardır ki, ona kantarlarca emanet bıraksan onu sana öder, öylesi de vardır ki, ona bir dinar emanet

bıraksan sen, onun tepesine dikilip-durmadıkça onu sana ödemez. (Âl-i İmrân, 75)

2- Onu ucuz bir fiyata, sayısı belli (birkaç) dirheme sattılar. Onlar, kendisi hakkında önemsiz davrananlar idiler. (Yusuf, 20)

Burada para birimi olarak altın ve gümüş olan para birimlerinin ismi geçmiştir. Çok iyi biliniyor ki bunlar Şam, Irak ve Mısır'da kullanılan ve orada basılan sikkelerin isimleridir. Kur'ân'ın göstermesiyle bu iki para biriminin, Peygamber asrında ve peygamberlikten önce önemli ölçüde bilindiğini ve kullanıldığını kesin şekilde söyleyebiliriz. Netice olarak denilebilir ki: Bu her iki isim herhangi bir biçimde iktibas edilmiş Hicaz'a ait paraları göstermiyordu. Zira Hicaz'da kendisine özgü para birimi bulunan bir devlet yoktu. Hicaz'da tedavülde bulunan para yabancı dirhem ve dinar idi. Bu yabancı para biriminin kullanılması da herhalde Hicaz ile Şam, Mısır ve Irak beldeleri arasındaki ticari ilişkinin boyutlarını ve genişliğini bir ölçüde ele vermektedir. Hicaz tüccarları ve zenginlerinin Irak ve Şam darphanelerinde kendi adlarına dirhemler ve dinarlar basmaya çalıştıklarını ihtimal dışı bırakmamak gerekir, özellikle İslâm Tarihi bize öğretiyor ki, bu âdet ve gelenek Emeviler ve Abbasiler döneminde geçerliydi.

Altın ve gümüş Kur'ân'da değişik münasebetlerle zikredilmiştir. Bazı yerlerde kendilerine karşı şiddetli arzu ve istek beslenen sevimli bir servet olarak işaret edilmiştir. Daha önce naklettiğimiz Âl-i İmrân 14. âyet bunu işlemektedir. Gelecek âyet de bunu ifade ediyor:

"Altın ve gümüşü biriktirip de Allah yolunda harcamayanlar var ya; işte onlara da acı bir azabı müjdele." (Tevbe, 34)

Yine altın ve gümüş dünya ve ahirette kullanılan süs eşyası ve kapkacak sadedinde de defalarca söz konusu edilmiştir. Gelecek âyetlere bakalım:

1- Orada altın bileziklerle süslenirler. (Kehf, 31)

2- Onun üzerine altından bilezikler atılsa ya... (Zuhruf, 53)

3- Onların etrafında altın tepsiler ve kadehlerle dolaşır. (Zuhruf, 71)

4- Çevrelerinde gümüşten billur kaplar, kupalar dolaştırılır. (İnsan, 15)

5- Gümüşten bileziklerle bezenmişlerdir. (İnsan, 21)

Bütün bunlar Peygamberin çevresi ve asrının insanların bu iki madeni, zenginlik, servet ve refahın kriteri olarak aldıklarını göstermektedir. Bu ikisi onların katında arzu edilen ve sevilen madenlerdi. Onlar da çevre ve civar bölgelerin hatta mutlak olarak her medeni ve uygar çevrenin statüsünden olarak bu iki değer ölçüsüne önem veriyorlardı.

Bunun da bazı yazarların "Araplar altını tanımıyorlardı ya da onların gümüşü tanımaları altını tanımalarından daha yaygındı." şeklindeki yaklaşımlarına aykırı olduğu açıktır.

2. Ölçü, Tartı ve Matematiksel İşlemlerin Bilgisi:

Kur'ân'da çeşitli sayılar, sayıların katları ve kesirleri zikredilmiştir. Birler, onlar, yüzler, binler, onbinler, yüzbinler; yarım, üçte bir, dörtte bir, beşte bir, üçte iki, altıda bir, sekizde bir ve onda bir (öşür) Kur'ân'da geçen sayılardır. Aşağıdaki âyetlerde bunları görüyoruz.

1- ... Yemin edenler için dört ay bekleme süresi vardır. (Bakara, 226)

2- Boşanmış kadınlar kendi kendilerini üç hayız veya temizlik süresi beklerler. (Bakara, 228)

3- Dedi ki, aksine, sen yüz sene kaldın... (Bakara, 259)

4- Rabbinizin size indirilmiş üç bin melekle yardım iletmesi yetmez mi? (Âl-i İmrân, 124)

5- Helal olan kadınlardan ikişer, üçer, dörder olmak üzere... (Nisâ, 3)

6- Çocuklarınız konusunda Allah, erkeğe iki dişinin hissesi kadar tavsiye eder. Eğer onlar ikiden çok kadınlar iseler geride bıraktığının üçte ikisi onlarındır. Kadın bir tek ise, yarısı onundur. Bir çocuğu varsa, geriye bıraktığından anne ve babadan her biri için altıda bir, çocuğu olmayıp da anne ve baba ona mirascı ise, annesi için üçte bir vardır. Kardeşleri varsa annesi için altıda birdir; Vasiyet ettiği vasiyetten ya da borçtan sonra! (Nisâ, 11)

7- (Allah) buyurdu ki: "Orası onlara kırk yıl yasaklandı..." (Maîde, 26)

8- Sizden yüz kişi olsa kâfirlerden bin kişiyi yenerler. (Enfâl, 65)

9- "Onlar üç, dördüncüleri köpekleridir." diyecekler; "Beştir, altıncıları köpekleridir" diyecekler. Hep görülmeyene taş atıyorlar. Yedidir, sekizincileri, köpekleridir." diyecekler. (Kehf, 22)

10- Onu yüz bine ya da daha fazlasına elçi olarak gönderdik.. (Saffat, 147)

11- Miktarı ellibin yıl süren bir gün içinde... (Mearic, 4)
Ayrıca Bkz: (2/234; 2/261; 4/12; 8/41)

Biz öyle inanıyoruz ki bunlar o gün için sayılar alanında bilinen şeylerin sınırıydı ve iş hayatını sınırlarının ve ilişkilerinin genişliğine delâlet etmekteydi. Bunun yanısıra, bazı yazarların aslında tutarsız olan bir rivâyete dayanarak tüm Arapların binden yukarı sayıları bilmediğini göstermeye çalışmalarını da çürütmektedir.

Naklettiğimiz âyetlerde Arapların çarpma, bölme, toplama ve çıkarma gibi matematiksel işlemleri bildikleri anlaşılmaktadır. Yeter ki bu âyetler dikkatle incelensin, özellikle bunların miras ile ilgili olanları tetkik edilsin.

Peygamberin çevresi ve zamanındaki alışveriş ameliyelerinde kullanılan ölçü ve tartı birimlerine gelince bunların ticari hareketle ilişkileri bilinmektedir. Kur'ân'ı bunlardan kantar ve Zira (Orta parmak ucundan dirseğe kadar el) dışında bir şeyi zikretmemiş ve onların da miktarını kapalı bırakmıştır. Nitekim Âl-i İmrân'ın daha önce naklettiğimiz 14. ve 75. âyetlerinde durum böyledir. Hâkka Sûresi'nin bir âyetinde de durum aynıdır:

"Sonra uzunluğu yetmiş arşın olan zincire vurun onu." (Hakka, 32)

Ölçü, tartı ve kıstas (en sağlam ölçü) kavramları pek çok vesilelerle gündeme getirilmiş ve bunlara emanet mallarda, ölçüde ve tartıda dürüstlük sadedinde dikkat çekilmiştir. Aşağıdaki âyetlere bakalım:

1- Ölçü ve tartıyı tam adaletle yapın. (En'âm, 152)

2- Eksik ölçüp tartanların vay haline. Ki onlar insanlardan ölçerek aldıklarında noksansız alırlar... Kendileri onlara bir şey ölçerek verdiklerinde eksik ölçerler. (Mutaffifîn, 1-3)
Ayrıca Bkz: (17/35; 55/9)

Bu âyetler Peygamberin çevresinde ve zamanında, kullanılan çeşitli ölçü ve tartı aletlerinin bulunduğunu göstermektedir. Her ne kadar bu ölçü ve tartı aletlerinin miktarını ve çeşidini âyetlerden çıkarma olanağı olmasa da bize bir fikir vermektedir. Bunların bir kısmı sağlıklı, bir kısmı ise bozuktu. Bu da kullanım esnasında birtakım hile ve sahtekarlıkların yapıldığını göstermektedir. Herhalde bu Kur'ânî öğütlerin tekrar edilişi, düzenbazlıklar ve kurnazlıkla-

rın ticari çevrelere ve ticari hareketin birçok alanına yayıldığının işaretidir. Kâri'a Sûresi'nin âyetlerinde:

"...Kimin tartıları ağır gelirse, o memnun edici bir hayat içindedir. Kimin tartıları da hafif gelirse onun gideceği yer haviye (uçurum)dir." (Kâri'a, 6-9)

Anlaşılan odur ki, Araplarda tartının temelini iki kefe oluşturuyordu. Nitekim bu uygulama her yer ve zamanda bilinen bir uygulamadır. Yukarıdaki âyetin anlamına benzer anlamları taşıyan başka âyetler de vardır. Biz verdiğimiz âyetle yetindik.

3. Hicaz'da Ziraî Faaliyet:

Toprakları verimli, suları bol olan bölgelere, daha önceki âyetlerin muhtevasından hareketle işaret etmiştik. Bu bölgelerdeki ekinlerin, asma bahçelerinin, gölgelikli bahçelerin, iç açıcı bostanların, çeşit çeşit üzüm, hurma, zeytin, nar ve meyve ağaçlarının ekilip biçilen birbirine katışmış taneli ekinlerin ve diğerlerinin yetiştiğine değinmiştik. Bu da gösteriyor ki, bu bölgelerde yaşayan ahali, zirai işler ve bu konudaki teknikler konusunda küçümsenmeyecek bir paya sahipti ve onlar bu alanda sırf mevsimlik, zayıf bir ziraatla yetinecek ibtidaî bir süreçte değillerdi.

Kur'ân'da daha önce kaybettiklerimizin dışında kalan başka âyetler de vardır ki, bunlar zirai işlemlerle, sonuçlarıyla ve ürün çeşitleriyle ilgili nitelikleri ihtiva etmektedir. Bu âyetler her ne kadar teşbih, temsil ve haber verme sadedinde varid olmuşlarsa da âyetlerin bu nitelemelerine, ilâve olarak şunların da çıkarılması mümkündür: Hicaz'da ziraî bölgelerde yaşayan ahali, ziraat alanında küçümsenmeyecek ölçüde mesafe katetmiş bulunuyordu. Onlar, Kur'ân'da geçen isim ve nitelemeleri görmüş, alışmış ve bizzat yaşamıştı. Bu Arapça isim ve vasıflamaların, peygamberin yakın çevresinn diliyle inen Kur'ân'da belirtilmiş olması, bunun en iyi delilidir. Çünkü Kur'ân'da kullanılan bütün isimler, sıfatlar, kavramlar ve Arapçalaşan sözcükler Kur'ân'ın inişinden önce bilinen ve alışılagelen şeylerdi.

Şimdi bu âyetleri görelim:

1- Bizim için Rabbine dua et de bize yerin bitirdiği sebzesinden, kabağından, sarımsağından, mercimeğinden, soğanından çıkarsın. (Bakara, 61)

2- Allah'ın rızasını kazanmak ve ruhlarındaki imanı kökleştirmek için Mallarını harcayanların durumu da tepe üzerinde bulunan bir bahçeye benzer ki, bol yağmur değince ürününü iki kat verdi. Yağmur değmeseydi bile çisinti olurdu. Allah yaptıklarınızı görmektedir... (Bakara, 265)

3- Her iki bağ da yemişini vermiş, ondan hiçbir şeyi eksik etmemişti. Aralarından bir de ırmak akıtmıştık. O (adam)nun (başka) geliri de vardı. Arkadaşlarıyla konuşurken ona: "Ben malca senden zenginim, adamca da senden güçlüyüm." dedi.[19] (Kehf, 33-34) Ayrıca Bkz:(2/261, 264-266)

Hurma ağaçları ile çevrili bulunan üzüm bahçeleri ve onların arasında yer alan başka ekinler, gölgelikli bahçeler, güzel bostanlar, meyve veren ağaçların çeşitliliği, tanelilerden baklagillere varıncaya kadar her türlü mevsimlik ekinler (bunların hepsi nakledilen âyetlerde geçmiştir) bir bütün olarak bu bölgelerin ahalisinin çeşitli ziraî eylemlerle uğraştığına ve bu alanda küçümsenemeyecek bir payları bulunduğuna güçlü bir delil olabilir. Bu mıntıkaların, topraklarının verimsizliği ve sularının yetersizliği nedeniyle kendi gıda maddelerini yetiştirmeye güç yetiremeyen Mekke'yi, diğer şehir ve kasabaların beslemiş olmaları gerekir. Bunun yanında kırsal kesimlerde, vahalarda yaşayanların da bu mıntıkalardan muhtaç oldukları gıdalarını ve özellikle hurmalarını temin etmiş olmaları gerekir. Hiç kuşkusuz, âyetlerde hurmanın çokça zikredilişi okuyucunun da gözünden kaçmamıştır.

Hicaz'da özellikle Yesrib ve çevresinde yerleşen yahudi azınlıkların, aynı şekilde Hicazlıların Şam'a yaptıkları yolculukların, Hicaz'ın ziraî bölgelerinde ortaya çıkan bu gelişme ve tekniklerin üzerinde küçümsenemeyecek etkisi vardır. Şam ülkeleri verimli bir toprağa, bol suya ve muhtelif iklimlere sahip olup,

19 Bazı müfessirler bu temsilin Yemen ya da Hicaz'da gerçekleşen bir olayın hikâyesi olduğunu belirtmişlerdir.

çeşitli ziraî faaliyetlere müsaitti. Hicaz'a göre daha ileri bir medeniyet ve bayındırlığa sahipti. Orada tekniklerini de yüksek bir seviyeye ulaşmış olduğu düşünülebilir. Yahudilerin de oradan Hicaz'a gelirken beraberlerinde teknik ve tecrübelerini getirmiş olmaları tercihe şayandır. Bazı araziler edinip onları bayındır hale getirdiler. Daha önceki bilgilerini ve tecrübelerini burada yaptıkları ziraî işlerde uygulayıp daha teknik halde çalışmalar yaptılar. Daha önce naklettiğimiz bazı Kur'ân âyetleri, yahudilerin Yesrib'te ve çevresinde arazileri, köyleri, malları ve hurmalıkları bulunduğuna, Allah'ın bunları sonunda Rasûlüne bağışladığına işaret etmektedir.

Yahudilerin, bazı Arap işçilerini de ücretle çalıştırdıklarını, zamanla ziraat alanlarında uzmanlaşmış bir işçi sınıfı ortaya çıkmış olduğunu, bunların Hicaz ve özellikle Medine bölgesinde ziraî gelişmelere katkıda bulunduklarını mümkün görüyoruz.

Hatta bazı büyük Arap çiftçilerinin, arazilerinde ve ziraî alanlarında çalıştırmak için, Şam ve Irak bölgelerinden vasıflı uzman tarım işçilerini getirtip, çalıştırmış olabileceklerini de imkân dahilinde görüyoruz.[20]

Arapların onlardan tekniklerini ya da bu tekniklerin bir kısmını öğrenmiş olmaları mümkündür. Buna ilâve olarak Araplar, Şam, Mısır, Irak ve Yemen gibi ziraat tekniğinde ileri olan ülkelere yaptıkları yolculuklardan ve kendi içlerinde yaşayan yahudilerden yararlanıyorlardı. İşte tüm bunlar Peygamber asrı ve çevresinin ziraî faaliyetleri hakkında Kur'ân âyetlerinin işarette bulunduğu hususlardır.

---

20 İbn Hişam c. II, sh. 30'da Addas isminde bir Irak'lının, Taif liderlerinden birinin bahçesinde çalıştığından söz etmektedir. Biz bu Irak'lının satın alınıp getirilmiş uzman bir çiftçi olması ihtimalini uzak görüyoruz. Ve onun gibi daha birçok kimsenin varlığını tercih ediyoruz.

4) Hicaz'da Sınaî Faaliyet:

Sınâî hareket açısından meseleye baktığımızda ise, Kur'ân'da, Mekkî ve Medenî pek çok âyetin, geçim vasıfları ve şehir hayatı ile ilgili birçok isimleri, çeşitli adlandırmaları ihtiva ettiğini görürüz.

1- ... ve silahlarını da yanlarına alsınlar... (Nisâ, 102)

2- ... Allah sizi, ellerinizin ve mızraklarınızın erişeceği bir avla dener ki... (Mâide, 94)

3- Allah'ım Rabbimiz bizim üzerimize gökten bir sofra indir ki... (Mâide, 114)

4- Eğer sana kağıt üzerine yazılı bir kitap indirmiş olsaydık da onu elleriyle tutsalardı. (En'âm, 7)

5- Ve halat iğne deliğinden geçinceye kadar (A'râf, 40)

6- Onun düzgünlüklerinde saraylar yapıyordunuz, dağlarında evler yontuyordunuz... (A'râf, 74)

7- (Yusuf'un) gömleğinin üstünde yalan kan getirdiler. (Yusuf, 18)

8- Ve herbirine bir bıçak verdi... (Yusuf, 31)

9- ...Allah(ın emri, onların) binalarına temellerinden gelmiş, üstlerindeki tavan başlarına çökmüştü!... (Nahl, 26)

10- Hurma ağaçlarının meyvelerinden ve üzümlerden de içki ve güzel rızık elde edersiniz... (Nahl, 67)

11- Allah size, evlerinizde, oturulacak bir yer yaptı ve size hayvan derilerinden göç gününüzde ve ikamet gününüzde kolayca kullanacağınız hafif evler ve yünlerinden, yapağılarından ve kıllarından bir süreye kadar giyecek, döşenecek eşya ve geçimlik yaptı. (Nahl, 80)

12- ... Ve dağlarda oturulacak barınaklar var etti ve sizi sıcaktan koruyan elbiseler ve savaşta sizi koruyan elbiseler var eyledi... (Nahl, 81)

13- Orada altın bileziklerle bezenirler; ince ve kalın atlastan yeşil elbiseler giyerek koltuklar üzerine yaslanırlar. (Kehf, 31)

14- Papuçlarını çıkar, çünkü sen kutsal vâdide, Tuva'dasın. (Tâhâ, 12)

15- İşte şunlar, Rableri hakkında çekişen iki hasım taraf: İnkâr edenler için ateşten giysi biçildi... (Hac, 19)

16- ...Nice kullanılmaz olmuş kuyu ve nice sağlam köşk vardır... (Hac, 45)

17- Allah, göklerin ve yerin nurudur. Onun nuru, içinde lamba bulunan, penceresiz bir oyuğa benzer. Lamba cam içerisindedir. Cam sanki inciden bir yıldız. Ne doğuya ne batıya mensup olan mübarek bir zeytin ağacından yakılır... (Nur, 35)

18- ...Süslerini göstermesinler. (Nur, 31)

19- Ey ileri gelenler, dedi, onların bana teslim olarak gelmelerinden önce hanginiz onun tahtını bana getirebilir. (Neml, 38)

20- Yeryüzünde bulunan ağaçlar kalem olsa, denizler de mürekkep, ... (Lokman, 27)

21- ...Örtülerini üstlerine salsınlar... (Ahzâb, 99)

22- Ona dilediği gibi kaleler, heykeller, havuzlar kadar çanaklar, sabit kazanlar yaparlardı... (Sebe, 13)

23- Fakat Rabb'lerinden korkanlar için üst üste yapılmış odalar var. (Zümer, 20)

24- Boyunlarında demir halkalar ve zincirler olduğu halde sürüklenecekler dir... (Mümin, 71)

25- Ve evlerine kapılar, üzerine yaslanacak koltuklar, kanepeler. (Zuhruf, 34)

26- Onların önünde altın tepsilerle ve kadehlerle dolaşılır. (Zuhruf, 71)

27- Başlarınızı tıraş ederek ve kısaltarak... (Feth, 27)

28- (Ey Muhammed) odaların arkasından sana bağıranların çokları, düşüncesiz kimselerdir. (Hucurât, 4)

29- Andolsun Tûr'a satır satır yazılmış Kitap'a, yayılmış ince deri üzerine, Ma'mur eve, yükseltilmiş tavana. (Tûr, 1-5)

30- İnsanı ateşte pişmiş gibi kuru çamurdan yarattı. (Rahmân, 14)

31- İkinizin de üzerine, ateşten, yalın alev ve eritilmiş bakır gönderilir, kendinizi savunamazsınız. (Rahmân, 35)

32- Çadırlara kapanmış Hurîler.. (Rahmân, 72)

33- Akıp giden içecek kaynağından doldurulmuş testiler, ibrikler ve kadehlerle. (Vâkıa, 15-18)

34- Kendisinde büyük bir kuvvet ve insanlara birçok faydalar bulunan demiri indirdik... (Hadîd, 25)

35- Sonra uzunluğu yetmiş arşın olan zincire vurun onu. (Hakka, 32)

36- Orada yükseltilmiş tahtlar, konulmuş kadehler, dizilmiş yastıklar, serilmiş halılar vardır. (Mü'minin, 12-16)

37- ..Aralarına kapılı bir duvar çekilir... (Hadîd, 13)

Ayrıca Bkz: (22/23; 24/60; 34/11; 55/54; 76/16; 85/22; 111/5)

Şimdi bunların bir kısmını görelim:

Bu âyetlerde, mahalleler, evler, odalar, hücreler, kapılar, çatılar, tavanlar, sütunlar, merdivenler; hayvanların yünlerinden tüylerinden ve kıllarından yapılan çeşitli ev eşyaları, aile için koltuklar, yastıklar, minderler, döşekler, astarlar, çeşitli kap-kacaklar, tencereler, büyük kazanlar, yemek tabakları, camdan su bardakları, ibrikler, kadehler, lambalar, cam eşyaları, hayvanların derilerinden yapılan çadırlar, evler, ipek elbiseler, ipek olmayan elbiseler, başörtüsü, yüz örtüleri, gömlekler, iç gömlekler, ayakkabılar, mızraklar, silahlar, savaş kuşamları, zırhlar, zincirler, kelepçeler, yazı aletleri, defterler, kalemler, mürekkep yazı yazmaya yarayan ince deriler; hurma ve üzüm meyvelerinden yapılan içkiler, berberlik, demir, bakır, altın, gümüş madenleri, kuru çamurdan yapılan çömlekler... gibi şeylerden söz edilmektedir. Sözü edilen bu eşyaların bizzat adlarının, kendilerinin ve niteliklerinin sergilenişi ve bunların değişik biçimlerde Kur'ân'da kullanılması gösteriyor ki, peygamberlikten önce bu eşyalar, Peyamberin çevresindeki ahâli tarafından o zaman da bilinmekte ve tanınmaktaydı. Bunların bir kısmı temsil, haber verme ve cennet nimetlerini niteleme amacıyla gelmiş olsa da durum değişmez. Zira Kur'ân insanlara ancak anladıkları, bildikleri bir dille hitap eder. Ayetler

ilk etapta, Peygamberin çevresini oluşturan Araplara ve Hicazlılara hitâp etmiştir. Ve onlar Kur'ân'la muhatap olanlardır. Yine bu âyetlerde sözü edilen eşyaların, muhatap alınan kimseler tarafından kullanıldığını, bilindiğini ve alışılagelen şeyler olduğunu ilham eden işaretler vardır.

Bu sayılanlara gemicilik alet ve edevatının, çeşitli ziraî alanlarda kullanılan araç gereçlerin de ilâve edilmesi gerekir. Çünkü daha önce naklettiğimiz âyetlerin ilham ettiği, gemicilik ve zirai faaliyetlerin varlığı, hiç kuşkusuz bunların da pek çoğunun var olduğunu gösterir. Bir de geçen konuda varlığını, nakledilen âyetlerden öğrendiğimiz, alışveriş eylemlerinde kullanılan ölçü ve tartı aletlerinin bunlara ilâve edilmesi gerekir.

Açıktır ki, bu araç-gereçlerin ve malzemenin çoğu; yapı işlerinde, taş yontmacılığında, demircilikte, marangozculukta, mefruşatçılıkta, boyacılıkta, dokumacılıkta, terzilikte, bakırcılıkta, semercilikte ve şehir hayatının (uygarlığın hangi safhasında olursa olsun) gerektirdiği diğer ihtiyaç alanlarında faaliyet gösteren birtakım insan gruplarının varlığına muhtaçtır. Ki bunların çoğu Kur'ân'da, hikmetinin gereği, çevre şartları ve alışkanlıklarıyla uyum sağlayacak biçimde dile getirilmiştir.

Hicazlıların kara ve deniz yolculukları ne ölçüde ve hangi safhada bulunursa bulunsun, muhtaç oldukları çeşitli araç-gereçleri ve diğer ihtiyaçlarını, yapılmış ve hazır olarak dışardan almaları, bunların çoğu genel ve günlük ihtiyaç maddeleri olduğu halde, onların hepsinde dışa bağımlı kalması akıl ve mantık kurallarına uygun düşmez. Özellikle uygarlıkta, sanayide kendilerinden ileride bulunan ülkeler ile aralarındaki iletişim ve ulaşım, kolay sağlanan bir şey değildir.

Bunların tümüne binaen diyebiliriz ki; bu konuda Kur'ân âyetlerinin delâletleri, karineleri ve ilhamları da bizi desteklemektedir. Hicaz şehirlerinde birtakım zanaatçı çevreler vardı ve bunlar ihtiyaçlarının pek çoğunu temin ediyorlardı. Sanayi dalındaki faaliyetin boşluğunu dolduruyorlardı. Hicazlıların dışarıdan aldıkları; ev işlerinde ve geçimlerinde kullandıkları araç-gereçler, onların yapmayı beceremedikleri veya daha güzelini yapamadıkları sanayi ürünleri, lüks, süs ve güzellik malzemeleri, ipek işlemeli kap-kacak ve bazı silah ve dokuma çeşitleriyle sınırlı kalmıştır.

Hicaz şehirlerinde Suriyeli, Mısırlı, Habeşistanlı, Bizanslı, Iraklı, yahudi ve hristiyan yabancı azınlıklar vardı. Başka bir fasılda bunlardan söz edeceğiz. Biz öyle sanıyoruz ki azınlıklar arasında Hicaz şehirlerinde sanayi işlerinin birçoğu ile uğraşan ve oralarda küçümsenmeyecek bir boşluğu dolduran kimseler vardı. Ve onlar aynı zamanda mahalli zanaatkârların çekirdeği ve bu sınıfın öğreticileri durumundaydı. Siret ve tefsir rivâyetlerinde buna bir nebze ışık tutan işaretler vardır. Ekonomik faaliyet sahalarında kazanç ve çalışma yalnız erkeklere özgü değildi. Kadının da buna katkısı ya da en azından bir kısmına şu veya bu şekilde katkısı vardı dediğimizde, herhalde yanılmış olmayız. Bununla beraber, kadının meşguliyet sahasının dar olma ve onun omuzuna binen yükün hafif kalma olasılığı vardır. Bu da, ikinci bölümde açıkladığımız gibi, o zamanki Arap toplumunda geçerli bulunan yaygın zihniyetle uyum sağlayabilecek bir şeydir.

Nisâ Sûresi'nin şu âyetlerinde şöyle söylenmektedir:

"Ey inananlar, mallarınızı aranızda batıl sebeplerle yemeyin. Yalnız kendi rızanızla yaptığınız ticaret olursa başka. Ve nefislerinizi öldürmeyin. Şüphesiz Allah, size karşı çok merhametlidir. Kim düşmanlık ve zulüm ile bunu yaparsa onu cehenneme sokacağız. Bu da Allah'a kolaydır. Eğer size yasaklanan büyük günahlardan kaçınırsanız, sizin küçük günahlarınızı örteriz veya sizi ağırlanacağınız bir yere sokarız. Allah'ın sizi birbirinizden üstün kıldığı şeyleri arzu etmeyin. Erkeklere de kazandıklarından bir pay var. Kadınlara da kazandıklarından bir pay var. Allah'tan, O'nun lütfunu isteyin. Şüphesiz Allah, her şeyi bilendir." (Nisâ, 29, 32)

Burada kaydettiklerimizi değişik açılardan destekleyen işaretler vardır. Bunun yanında aynı doğrultuda rivâyet edilen ve yakîn derecesinde kesinlik kazanan nakiller de vardır. Örnek olarak da; Peygamberin (peygamberlik öncesi) ticarette vekillik ettiği büyük servet sahibi Hz. Hatice'yi verebiliriz.

5. Araplarda Yaşam Tarzı

Genel olarak Hicazlıların özellikle de Mekke halkının değişik bölgelere yapmış oldukları yolculukların ve ticaret kervanları sevk etmelerinin, medeniyette kendilerinden daha ilerde olan, hayatın nimetleri ve rahatından, lüksünden daha fazla yararlanan dünya ile ilişki kurmalarını kolaylaştırmış olması pek tabiidir. Onların da bu hayatın ve bu medeniyetin araç-gereçlerini, vasıtalarını, büyük ölçüde buralardan kopya etmiş olmaları gerekir. Bir taraftan ticari faaliyet sonucunda elde ettikleri mallar, zenginlikler ve servetler, diğer taraftan zirai faaliyetleri ve değişik alanlarda teknik ve sanayi çalışmaları onları, dünyanın medeni araçlarına yönelmeye itiyordu.

Kur'ân âyetlerinin işaretleri ve karineleri bu yaklaşımı, küçümsenmeyecek ölçüde pekiştirmektedir. Kur'ân; Mekke liderlerinin lüks bir hayat yaşadıklarını belirtmektedir. Aşağıdaki âyetlerde bunu görebiliriz:

"Çünkü onlar bundan önce varlık içinde şımartılmışlardı. Büyük günah işlemekte ısrâr ediyorlardı." (Vâkıa, 45-46)

Ayrıca Bkz: (17/16; 23/63-64)

Daha önce naklettiğimiz Âl-i İmrân'ın 14. âyeti her ne kadar genel olarak insan tabiatının eğilim duyduğu şeyleri nitelese de, açıkça görüleceği gibi, bu vasıfların Peygamber çağında ve çevresinde yoğun etkisi ve şöhreti bulunan nitelikler olduğunu da ilham etmektedir. Ayet, gözden kaçmayacağı gibi, lüks ve rahat yaşamın çeşitli vasıtalarınıda kapsamaktadır.

Bazı liderlerin büyük servet sahibi olduklarını göstermek amacıyla Kehf, 28; Meryem, 73; Tâhâ, 131; Beled, 6 gibi bazı âyetler de, bu liderlerin teknik ve medeni gelişmelerden yararlandıklarını, lüks ve bol nimetler arasında yaşadıklarını göstermektedir.

Bu böyle iken diğer taraftan Kur'ân'da, cennet ile ilgili âyetlerde anlatılan nimetler, lüks vasıtalar, kişisel zevkleri anlatan pek çok nitelemeler, muhatap alınan kimseler, yani Peygamberin çevresindekiler tarafından biliniyor olmayı gerek-

tirmektedir. Tercihe şayan olan odur ki; onlardan bazı sınıflar, Kur'ân'da temsil edilen cennet hayatına bir ölçüde uygunluk arzeden bir rahatlık içerisinde yaşıyorlardı. Yüksek odaları, sarayları, atlastan sırmalısına kadar her çeşit ipek türleri, kat kat yatakları, divanları, ipekle doldurulmuş döşekleri, koltukları, yastıkları, minderleri, altın yaldızlı giyim eşyalarını, gümüşleri, incileri, mercanları, cam eşyaları, kandilleri, lambaları, avizeleri, şişeleri türlü türlü süs eşyalarını çok yakından tanımış olmaları, onları elde etmiş ve kullanmış olmalarını göstermektedir. Bunların hepsi sanayi hareketi konusunda naklettiğimiz bazı âyetlerde zikredilmiş ve bir kısmı da şimdi vereceğimiz âyetlerde geçmektedir:

1- Onlar yakut ve mercan gibidirler. (Rahmân, 58)

2- (Orada) astarları kalın atlastan yataklara yaslanırlar. (Rahmân, 54) Ayrıca Bkz: (56/15-23; 76/12-21)

İşte bu âyetlerde ve öncekilerinde geçen nitelemeleri, sıfatları derinlemesine incelediğimiz zaman kesin kanaat getiririz ki, bunlar dünya hayatında alışılagelen şeylerdir. İlk defa onlarla muhatap yada onlardan habersiz kimseler değiller. İşte Kur'ân'ın üslubu ve gayeleriyle uyum sağlayanda budur. Zira teşvik ve tehdit için kullanılan yöntemler, dinleyenlerin tanıdığı vasıtalardan seçildiği, acısını ve lezzetini bildikleri ve sonuçlarından haberdar oldukları zaman daha da etkili olur. Bakara Sûresi'nde bu yaklaşıma ışık tutan bir âyet vardır. Bu âyette belirtildiğine göre, cennet ehlinin rızıklandıkları şeylerin, daha önce tanıdıkları ve bildikleri şeylerden olduğu bildirilmekte ve onların; "bu, daha önce rızık olarak aldıklarımızı anımsatmaktadır," dediklerini hikâye etmektedir. Sözü edilen âyet şudur:

«İnanıp, yararlı işler yapanlara, kendilerine altlarından ırmaklar akan cennetler olduğunu müjdele. Onlara buranın bir ürünü rızık olarak verildiğinde, "Bu daha önce de rızıklandığımızdır." derler. Bunlar, söylediklerinin benzerleri olarak sunulmuştur. Onlara orada tertemiz eşler vardır ve orada temelli kalırlar.» (Bakara, 25)

Açıkça fark edileceği gibi, bazı müfessirlerin daha sonra "Dünya rızıkları ile ahiret rızıkları, tatta ve lezzette birbirini tutmaz, ayrı ayrı olurlar." demiş olmaları bu yaklaşıma aykırı düşmez.

«De ki: "Allah'ın kulları için yarattığı ziynet ve temiz rızıkları harâm kılan kimdir? Bunlar, dünya hayatında inananlarındır. Kıyamet gününde de yalnız onlar içindir". Bilen kimseler için âyetlerimizi böylece uzun uzun açıklıyoruz.» (A'râf, 32)

Yukarıdaki âyette belirtmeye çalıştığımız noktaya bir ışık tutulmaktadır. Çünkü âyet temiz olan rızıklardan ve Allah'ın kulları için çıkardığı süslerden kaçmayı, onları kullanmamayı hoş görmemekte ve onları dünyada müslümanlara da mübah kılmaktadır. Burada diğerleriyle birlikte onlar da yararlanacaklar. Fakat ahirette bu nimetler yalnız onlara özgü kılınacaktır.

6. Hayvancılık ve Avcılık:

Kur'ân'da deve, sığır, koyun ve diğer ehil hayvanlardan söz eden, onlardan elde edilen ürünlere, yararlarına değinen, onların yünlerinden, tüylerinden, kıllarından, etlerinden, derilerinden ve sırtlarından yararlanmaya dikkat çeken pek çok Mekkî ve Medeni âyet vardır.

Öte yandan onların su ve otlak (mera) gibi gereksinimlerinden, onların kesilmesi, yenmesi, kurban edilmesi, helâl ve harâm kılınması ve adanması ile ilgili olarak gelişen ve zamanla dini bir kılığa bürünen; alışkanlıklara, geleneklere ışık tutan âyetler de vardır. Bunlardan bir çoğu Kur'ân'da çeşitli yerlerde ve değişik üsluplarla işlendiğine göre, buradan hareket ederek, Hicazlıların büyük bir zenginliğe sahip olduklarını, önemli yararlar elde ettiklerini, pek çok uğraş sahalarının olduğunu ve onların bu işlere gerçekten üstün derecede önem verdiklerini söyleyebiliriz. Aşağıdaki âyetlerde bunlara işaret edilmektedir.

1- Kadınlardan, oğullardan, kantarlarca yığılmış altın ve gümüşten, salınmış atlardan, davarlardan ve ekinlerden gelen zevklere aşırı düşkünlük, insanlara süslü gösterildi. (Âl-i İmrân, 14)

2- Ey inananlar, ne Allah'ın işaretlerine, ne harâm aya, ne kurbana ne gerdanlıklara ve ne de Rabb'lerinin lûtuf ve rızasını arzu ederek Beyt-i Harâm'a doğru gelenlere saygısızlık etmeyin... (Mâide, 2)

3- Allah Kâbe'yi o saygıdeğer evi, insanlar için durak yaptı. O kutsal ayı, kurbanı, boynu bağlı kurbanlıkları da. (Mâide, 97)

4- Allah, bâhîre, sâibe, vasîle ve hâm[21] diye bir şey yapmamıştır... (Mâide, 103)

5- Zanlarınca dediler ki: "Bunlar dokunulmaz hayvanlar ve ekinlerdir. Bunları bizim dilediğimizden başkası yiyemez. Bunlar da sırtı(na binilmesi) yasaklanmış hayvanlardır." Bir kısım hayvanların da üzerlerine Allah'ın adını anmazlar... (En'âm, 138)

6- Hayvanları da yük ve kesim için yaratan Allah'tır... (En'âm, 142)

7- Hayvanlarda da sizin için ibret vardır. Onların karınlarından, fers (yarı sindirilmiş gıdalar) ile kan arasından hâlis, içenlere kolay süt içiriyoruz. (Nahl, 66)

8- Allah O'dur ki, kimine binmeniz, kiminden yemeniz için size hayvanları yarattı. Onlarda sizin için faydalar var. Onların üstünde gönüllerinizdeki arzuya erersiniz; onların ve gemilerin üstünde taşınırsınız. (Mü'min, 79-80)

9- O ki bütün çiftleri yarattı, size bineceğiniz gemiler ve hayvanlar var etti. Ki onların sırtına binesiniz, sonra onlara bindiğiniz zaman Rabbinizin nimetini anasınız ve: "Bunu bizim hizmetimize veren (Allah)ın şanı yücedir, yoksa biz onu yanaştıramazdık." diyesiniz. (Zuhruf, 12-13)

Ayrıca Bkz: (4/119; 6/136; 6/139; 6/143-144; 16/5-7; 16/10; 16/80; 22/28; 22/36-37; 20/53-54; 25/48-49; 36/71-72; 79/31-33)

Bu âyetlerle dikkat çektiğimiz konuya okuyucunun da dikkat etmesi; Kur'ân'ın yoğun biçimde işlediği hayvanlar ve sürü hayvanlarının Peygamber çağında ve çevresinde büyük bir etki sahibi olduklarını idrak etmesi beklenir. Hemen aklımıza gelen odur ki; hayvanların ve sürülerin eğitilmesi ve yararlanılır hale getirilmesine, özellikle köylüler büyük önem veriyorlar ve üzerinde duruyorlardı. Hayatları ve geçimleri daha ziyade onlara dayanıyordu. Zira onların yaşamları buna daha müsaitti. Suların ve meraların peşinde dolaşmaları ve bu dolaşma için de sürü hayvanlarına, yük hayvanlarına ihtiyaç hissetmeleri daha bariz olarak fark ediliyordu. Sonra onların geçim yaşamları da kendilerini buna zorunlu kılıyordu.

21 Bütün bunların detaylı açıklamaları ileride "Dinler ve inançlar" bölümünde ele alınacaktır.

Ancak Kur'ânî âyetlerin genel oluşu ve hitabın ilk etapta yakın dinleyicilere yöneltilmiş olması; Hicazın şehirlerinde ve kasabalarında yaşayan halkın da bu açıdan köylülere katıldığını, onlara katkıda bulunduklarını ve onlarla iç içe yaşadıklarını söylemeye müsait olmaktadır. Şöyle ki onlardan da sürü ve binek sahibi bulunan ve aynen köylülere benzeyen kimseler vardı. Onlar da hayvan ve sürülerine çok önem verirlerdi. Ve birçok yönden bunlardan büyük yararlar elde ederlerdi. Mesela çiftçi olanlarının zirai işlerde develere ve sığırlara büyük ihtiyaçları vardı. Tüccar olanları da develere muhtaçtı. Özellikle zorluklarla dolu uzun yolculuklarında ve kervanlarında bunlara çok ihtiyaç duyarlardı. Bu zor ve uzun yolculuklarda, sabırlı ve gayretli develerden başkası onların kahrını çekemezdi zaten.

Kur'ân'da bir dizi âyette avdan söz edilmiştir. Buradan da anlaşılıyor ki, bu dönemde av, Arapların önemli uğraşlarından ve ciddi geçim kaynaklarından biriydi. Onlar bu işi at sırtında ok atma ve kovalama (iz sürme) şeklinde gerçekleştiriyorlardı. Bir çoğunun geçimleri buna dayanıyordu. İşte âyetler:

1- Ey inananlar! Akitleri yerine getirin. Size okunacak olanların dışındaki hayvanlar sizin için helâl kılındı. Yalnız ihramda iken avı helâl saymamak[22] şartı ile. (Mâide, 1)

2- İhramdan çıktığınız zaman avlanabilirsiniz. (Mâide 2)

3- Sana, kendilerine neyin helâl kılındığını soruyorlar. De ki: "Sze iyi ve temiz şeyler helâl kılındı. Allah'ın size öğrettiğinden öğreterek yetiştirdiğiniz avcı hayvanların, sizin için tuttuklarını yiyin ve üzerine Allah'ın adını anın, Allah'tan korkun. Şüphesiz Allah, hesabı çabuk görendir. (Mâide, 4)
Ayrıca Bkz: (5/94-96)

Mâide'nin 4. âyetinden anlaşıldığına göre Araplar Peygamber asrında ve çevresinde küçümsenmeyecek ölçüde avcılık sanatında ilerlemiş bulunuyorlardı. Avcılıkta Şahin, doğan ve kartal gibi yırtıcı kuşları ve köpekleri kullanıyorlardı. Bu hayvanlara avcılık öğ-

---

22 Kur'ân âyetleri ve rivâyetlerden anlaşıldığına göre "Hurum" hali İslâm dan önce iki şey için kullanılıyordu: Harâm aylarda ve harâm olan Mekke mıntıkasında. Birincisi gelmedi. Bu genelleme Muhammedî Sünnet ile tadilâta uğramış, harâm hali yalnız ihramlı hal ile sınırlı tutulmuştur. İhram; ziyaret ya da hac için dikişsiz elbise giyinmektir.

retiyorlardı. Böylece hayvanların istenen şekilde avlanmasını sağlıyorlardı. Yine âyetten anlaşıldığına göre müslümanlar, öğretilmiş yırtıcı hayvanlarla yapılan av etini yemekten sakınıyor ve onları yemiyorlardı. Aslında Kur'ân onlara bunu normal durumlarda helâl kılmıştır. -İhram'da oldukları durumlar müstesna edilerek- Yeter ki silahı atarken ve yırtıcı hayvanı bırakırken Allah'ın adını anmış olsunlar. 96. âyette de deniz avına, yolculukta ve normal durumlarda bunun insan yaşamı üzerindeki yararlarına ve etkisine işaret edilmiştir. Bu da deniz avının, Arapların; yaşamlarında kendisine dayandıkları, bir zanaat ve rızık kazanma yolu olduğunu gösterir.

Mâide 1. 2. ve 94-95. âyetlerden Arapların, İslâm'dan önce de ihramlı durumlarda kara ve deniz avcılığını, Harâm aylarda kan dökmeyi ve hayata son vermeyi harâm saydıkları çıkarılabilir. Kur'ân'la birlikte deniz avcılığı hem ihramlı durumlarda hem de normal durumlarda serbest bırakıldı. Çünkü zaruri bir ihtiyaçtı ve yaşam aşırı olarak ona bağlıydı. Özellikle sahiller boyunca yolculuk yapanlar için bu avcılık hayatî bir öneme sahipti. İhramlı hallerde kara avcılığının harâm kılınması, normal hallerde ise serbest kılınması kararlaştırıldı. Her iki durumda da deniz avcılığının serbest bırakılmış olması onun zaruri bir ihtiyaç maddesi olduğunu, aşırı derecede önemli bir gıda maddesi olduğunu kara avcılığından daha geniş alanlarda yayıldığını ve kullanıldığını gösterir.

Ayetlerde avcılık çeşitleriyle uğraşanların kimler olduğunu belirten bir malumat yoktur. Durum bu olduğuna göre denebilir ki: Araplar medenisiyle, bedevisiylebu dönemde ava özellikle önem veriyor ve onunla meşgul oluyorlardı. Normal olarak akla gelenler ise, bedevi olanların kara avcılığıyla daha fazla uğraşmış olmaları ve yaşamlarında ona dayanmış olmalarıdır. Öte yandan sahil bölgelerinde yaşayanların ise deniz avcılığı ile daha fazla uğraşmaları ve sürekli olarak onunla içli dışlı olmaları, yaşamlarında ona dayanmış olmalarıdır.

94. âyette geçen "elleriniz ve mızraklarınız ona ulaşır" ifadesi Arapların zaman zaman mızraklarla avlandığını gösterirken, 4. âyet onların gerektiğinde ok ile de avlandıklarını göstermektedir. Avı uzaktan ok ile vuruyor sonra da ardına köpekleri ve yırtıcı kuşları bırakıyorlardı.

7. Araplarda Yeme, İçme, Eğlence; Barınma ve Giyim-Kuşam:

Kur'ân'da daha önceki konularda kaydedilenlere ilâve olarak; Peygamberin çevresi ve çağının yeme, içme, eğlenme, ev yapma, ev döşeme, giyinme ve süslenme ile ilgili alışkanlıkları gibi pek çok âdetlerine ışık tutan birçok âyet vardır. Şunu belirtmeliyiz ki bu bölüm onların ailevî, sosyal, dinsel ve ruhsal alışkanlıklarını, ahlâklarını ve geleneklerini ele almayacaktır. Zira bununla ilgili özel bölümler ilerde gelecektir.

Önce onların yemeklerine bakalım:

A) Deve, sığır ve koyunlarla onların etleri ve sütleriyle ilgili olarak daha önceki bölümlerde bir kısmını naklettiğimiz bir dizi Kur'ân âyetinden ilham alınarak şunlar söylenebilir; hayvanların özellikle koyun, keçi, sığır ve develerin etleri ve sütleri Peygamber çevresinde ve çağında insanların başlıca gıda kaynağıydı ya da başlıca gıda kaynaklarından biriydi. Yemek için etlerin pişirilmesiyle ilgili olarak kaydedilen yalnızca "Haniz" yani kızartılmış kavramıdır. Bu da, İbrahim'in (a) konuklarıyla ilgili olarak gelen âyette şöyle ifade edilmiştir:

"Çok geçmeden kızartılmış bir oğlak getirdi..." (Hûd, 69)

Onlar, et pişirilmesiyle ilgili daha pek çok yönteme sahiptiler.

B) Ölü hayvanın etini, akıtılmış kanı ve domuz etini yemenin harâm olduğunu ifade edip pekiştiren bir dizi Mekkî ve Medeni âyet vardır. Onlardan birkaçını aşağıya alıyoruz:

1- Şüphesiz size ölü hayvanın eti ve kanını, domuz etini, Allah'tan başkası için kesilen hayvanı harâm kılmıştır; fakat darda kalana, başkasının payına el uzatmamak ve zaruret miktarını aşmamak üzere günah sayılmaz. Çünkü Allah bağışlayandır, merhamet edendir. (Bakara, 173)

2- Leş, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına kesilenler, boğulmuş, vurulmuş, yukarıdan düşmüş, boynuzlanmış ve yırtıcı hayvanlar

tarafından parçalanarak ölmüş hayvanlar -henüz canları çıkmadan kesmeniz hariç- dikili taşlar üzerine boğazlananlar ile fal oklarıyla kısmet aramanız size harâm kılındı; bunlar fısktır. (Mâide, 3)

3- De ki: "Bana vahyolunanda, leş, akıtılmış kan, domuz eti, günah işlenerek Allah'tan başkası adına kesilen hayvandan başkasını yemenin harâm olduğuna dair bir emir bulamıyorum; fakat darda kalan başkasının payına el uzatmamak ve zarureti aşmamak üzere bunlardan da yiyebilir." Doğrusu Rabb'in bağışlar ve merhamet eder. (En'âm, 145

Bunların aynı zamanda, Tevrat'ta da harâm kılındığı, Allah'ın onları vahiy ile Tevrat'ta harâm kıldığı gibi, Kur'ân'da da harâm kılmıştır. Buna göre, zor durumda kalanların bağışlanacağı ve "Bugün kâfirler sizin dininizden umudunu kestiler." şeklindeki Mâide âyetinde olduğu gibi bütün Peygamberlerin çevre halkının bu harâmlara yanaştığını ya da en azından onların bir kısmını kullandıklarını söyleyebiliriz. Buna ilâve olarak Mâide âyetinde yeterli bir açıklama yapılmış ve ölü hayvanların etlerinin yendiği sağlam bir biçimde gösterilmiştir. Sonra En'âm Sûresi'nde yer alan bir âyet, Arapların ölü hayvanın etini yeme alışkanlıklarını daha güçlü bir açıklıkla ortaya koymaktadır. Şimdi bu âyete bakalım:

«"Bu hayvanların karınlarında olan yavrular yalnız erkeklerimize mahsus olup, eşlerimize yasaktır. Ölü doğacak olursa hepimiz ona ortaktır." dediler. Allah bu türlü sözlerin cezasını verecektir, çünkü O, hakimdir, bilendir.» (En'âm, 139)

Araplardan nakledilen sözlerden biri de şudur: «Biz kendi ellerimizle öldürdüklerimizi yeriz de Allah'ın öldürdüklerini nasıl yemeyiz?»

Kan içme konusu ile ilgili olarak tefsircilerin kaydettiklerine göre Araplar kanı kaynatmak sûretiyle terbiye ediyor ve bazı bitkileri onun üzerine ekiyorlardı. Bu sözün sürekli devam eden olaylarla ilgili olması uzak bir ihtimal değildir. Buna bağlı olarak Arapların akıtılmış kanı içtiklerini söylemek mümkündür.

Domuza gelince, Peygamber çevresinin ve asrının onun etini yemeyi alışkanlık haline getirdiğini ya da bu hayvanın Hicaz bölgesinde yaşadığını gösteren hiçbir kayda rastlayamadık. Bu ne-

denle Arapların bu kesiminin (Rasulullah'ın çevresi olarak) domuz etini yemedikleri fikrine eğilim duyuyoruz. Bununla beraber Arapların domuz etini bildikleri, Şam bölgelerine yolculuklarında onu yedikleri ihtimali de vardır. Zira bu bölgede domuzlar yaşıyordu. Halk olarak da hristiyanlar hakimdi ve hristiyanlar domuz etini yiyorlardı.

Açıktır ki, Kur'ân'da kanın, ölünün ve domuzun harâm kılınması, hikmet gereği olarak onların pis olarak sayılmasından kaynaklansa da yine de bu harâm sayılan şeylerin aynı zamanda Tevrat'ın da harâm kıldığı şeyler olmasıyla çelişmez. Şu kadar var ki; bunların hem Kur'ân'da hem de Tevrat'ta harâm kılınması Peygamber çevresi ve asrında onları kullanmanın yaygınlığına işaret etmekle beraber onların çok eski alışkanlıkları olduğunu da göstermektedir.

C) Kur'ân'da ekmekten söz edilmemiştir. Yalnız "biçilecek taneler", "birbirinin üstüne bindirilmiş taneler", "yedi başak veren ve her başağında yüz tane bulunan bir tek tane", "soğan, sarımsak, mercimek, bakla, salâtalık", "ekinler"den söz edilmiş ve daha önceki bir konuda âyetlerini naklettiğimiz adı geçen pek çok ağaç zikredilmiştir. Tüm bunların Kur'ân'da geçmesi Peygamber çevresinin ve çağının bu hububatı bildikleri, onları ekip-biçtikleri ve gıda maddesi olarak kullandıklarını ilham etmektedir. Bu aynı zamanda bir dizi hadis ve rivâyetle de pekişmektedir.

D) Daha önce başka bir münasebetle naklettiğimiz âyetlerde hurma ağacı ve onun kuru ve yaş meyvesi çokça zikredilmiştir. Ayetlerden birinde Arapların hurma ağacı meyvelerinden elde ettiği güzel rızıklanmaya -tercihe şayan görüşe göre güzel yemeğe- işaret edilmiştir. Bu da gösteriyor ki, Peygamber çağında ve çevresinde yaş hurma ve onun kurutulmuşu başlıca gıda maddesiydi.

E) Bazı âyetlerde baldan da söz edilmektedir. Bu âyetlerden birinde, balda insanlar için şifa olduğu belirtilmiştir:

«Rabb'in bal arısına "Dağlarda, ağaçlarda ve hazırlanmış kovanlarda kendine yuva edin; sonra her çeşit üründen ye; sonra da Rabb'inin işlemek için gösterdiği yollardan yürü" diye öğretti. Karınlarından insanlara şifa olan çeşitli renklerde bal çıkar. Düşünen bir toplum için bunda ibret vardır» (Nahl, 68-69)

Bu âyetlerden birinde de bal, cennette yer alan büyük nimetlerden biri olarak nitelendirilmiştir:

«Allah'a karşı gelmekten sakınanlara söz verilen cennet şöyledir: Orada temiz su ırmakları, tadı bozulmayan süt ırmakları, içenlere zevk veren şarap ırmakları, süzme bal ırmakları vardır.» (Muhammed, 15)

Buradan rahatlıkla anlaşılıyor ki, bal onların rağbet ettikleri bir gıda maddesiydi. Sonra ilaç olarak da kullanılıyordu. İlaç olarak kullandıklarında süzme balı kullanıyorlardı. Açıkça görüleceği gibi bu, onların üstün medeni bir zevke sahip olduklarını yansıtmaktadır.

F) Bir dizi âyette de zeytin ağacı ve zeytinden söz edilmiş, bazı âyetlerde özellikle onun meyvesini yiyenler için, yağlı ve yemek (katık) olarak gösterilmiştir: "Ve Tûr'i Sina'da çıkan bir ağaç. O yağlı ve yiyenlere bir katık olarak bitmektedir" (Mû'minûn, 20)

Buradan hareketle Peygamber çevresi ve asrında zeytin yağının önemli bir gıda maddesi olduğu söylenebilir. Nûr Sûresi'nin 35. âyetinden Hicazlıların onu aydınlatmada da kullandıkları çıkarılabilir: "Sanki incimsi bir yıldızdır ki, doğuya da batıya da ait olmayan kutlu bir zeytin ağacından yakılır; neredeyse ateş ona dokunmasa da yağı ışık verir..." Dikkat çeken olaylardan bir de Mû'minûn âyetinin, ağacın Tûr'i Sina'da çıktığını kaydetmiş olmasıdır. Bununla beraber zeytin, başka âyetlerde nar, üzüm ve hurmalarla birlikte zikredilmiş ve onun da bu ağaçlar gibi Hicaz'da yetiştiğini ilham eden bir üslup kullanılmıştır. Örneğin En'âm 99 ve 141 ile Nahl'ın 11. âyetleri bu tür âyetlerdendir. Kur'ân'dan ilham alarak ve onun âyetlerini bağdaştırarak şöyle bir yaklaşımda bulunmamız bilmem doğru olur mu? Mû'minûn âyeti zeytin ağacının ilk olarak yetiştiği ana yurdunu zikretmektedir. Hicazlılar da onun fidanlarını Tûr'i Sina bölgesinden alıp getirmiş ve Hicaz'ın bazı bölgelerine özellikle de iklim yönünden bir ölçüde Şam iklimine benzer birtakım şartlar taşıyan Taif'e, onu daha da çok dikmişlerdir. Her ne olursa olsun bizim tercihimize göre onlar yemek ve yakmak sûretiyle büyük ölçülerde zeytinyağı tüketiyorlardı ve bu tükettikleri mallarla ilgili ihtiyaçlarını, ya da büyük bir kısmını, Şam bölgesinden temin ediyorlardı.

G) Üzüm ve nar birkaç defa, incir ise bir defa zikredilmiştir. Başka âyetlerde de meyve ve meyveler kavramı genel olarak kullanılmıştır. Ve hurma ağacı meyvesinden olduğu gibi üzümden de güzel rızık ve güzel yiyecekler yaptıklarına işaret edilmiştir. Bu da

Peygamberin çevresi ve asrının bu tür bitkileri ve onların familyasından olanları bir gıda maddesi olarak, bir meyve olarak tanıdıklarını göstermektedir. Onların bunları ektikleri de anlaşılmaktadır.

Daha önce Arapların geçim hayatında ve gıda maddeleri arasında kara ve deniz yolu aracılığıyla elde edilen etlerin ne kadar önemli yer tuttuğunu belirtmiştik. Biz bu diziyi tamamlamak amacıyla ona bu şekilde işaret etmekle yetineceğiz.

İkinci olarak, kullandıkları meşrubat ve içkilere işaret edelim:

Kur'ân'da bir dizi âyet şarap, içki ve sarhoşluk veren şeylerden sözetmektedir. Bu âyetlerden bazısı sarhoşlukveren şeylerin hurma ve üzüm meyvelerinden yapıldığına, bazısı Allah'ın mü'minler için cennette hazırlamış olduğu içkileri meşrubatı, her ikisinin çeşitlerini bardaklarını, çanaklarını bu içkiler ve meşrubat ile dünya içkileri ve meşrubatı arasındaki farkları, dünya içkilerinin sebep olduğu nahoş durumların, ahiret içkisi için geçerli olmadığını ve onun bundan arı-duru hale getirildiğine işaret edilmekte; bazılarında içkiden soru sorulmakta sonra da onu yasaklayan emirler yer almaktadır. Şimdi bunlarla ilgili âyetleri gözden geçirelim:

1- Sana içki ve kumarı sorarlar, de ki: "İkisinde de hem büyük günah, hem de insanlara bazı faydalar vardır. Günahları faydasından daha büyüktür. (Bakara, 219)

2- Ey inananlar, sarhoşken namaza yaklaşmayın ki ne dediğinizi bilesiniz... (Nisâ, 43)

3- Ey inananlar, şarap, kumar, dikili taşlar, şans okları şeytan işi birer pisliktir. Bunlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz. Gerçekten şeytan, içki ve kumarla aranıza düşmanlık ve kin düşürmek, sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan da alıkoymak ister. Artık vazgeçtiniz, değil mi? (Mâide, 90-91)

4- Ömrüne andolsun ki, onlar sarhoşlukları içinde kör, sersemdirler. (Hicr, 72)

5- Hurmalıkların ve üzümlüklerin meyvelerinden, ondan hem sarhoşluk verecek içki, hem de güzel bir rızık edinmektesiniz. (Nahl, 67)

6- Onlara istek duyup-arzuladıkları meyvelerden ve etten de bol bol verdik. Orada bir kadeh kapışır-çekişirler ki, onda ne boş saçma bir söz, ne de bir günaha sokma vardır. Kendileri için civanlar, etraflarında dönüp dolaşırlar; sanki sedefte saklı inci gibi tertemiz ve pırıl pırıl (Tûr, 22-24)

7- İyiler de, karışımı kâfur olan bir kadehten içerler. (İnsan, 5)

Ayrıca Bkz: (22/2; 37/44-47; 83/22-28; 56/15-23; 76/12-21)

Ayetlerin ilham ettiğine göre; birinci olarak: İçki yapmak ve kullanmak Peygamber çevresi ve asrında küçük görülemeyecek bir alana egemen olmuştu. İçki kullanmak geniş şekilde yayılmış, köklü olarak yerleşmişti. Buna bağlı olarak içkinin tanıtılması yer yer tekrar edilmiş ve onun ahirette cennet zevklerinden biri olduğu hatırlatılmıştır. Yanısıra cennette onların nehirler kadar bol olduğunun hatırlatılması da gösteriyor ki; artık içki onların vazgeçilemeyecek temel ihtiyaçları haline gelmişti. Kötülüğünün tedrici olarak bildirilmesi, sonra sarhoş hallerde namaza yaklaşmanın yasaklanması, son olarak da birden yasaklanmış olması onun ne derece köklü biçimde yerleştiğini göstermektedir. Eğer böyle olmasaydı hukuki açıdan böyle bir sonuca varılması için, bu şekilde bir tedricin takip edilmesine gerek yoktu. Mâide âyetlerinin Kur'ân'ın son inen âyetleri olması da dikkat çekmektedir. Bu da gösteriyor ki; müslümanlar arasında içkinin kullanılması Medine döneminin geç zamanlarına kadar yaygın, köklü ve sürekli olmuştu. Bu da bizim kaydettiğimiz yaklaşımı pekiştirmektedir.

İkinci Olarak: Cennetteki içki meclislerinin nitelikleri, içkinin vasıfları ve yapısıyla ilgili nitelemeler, dünyada tanınan ve bilinen nitelemelerdir. İlk olarak Kur'ân'ın muhatabı olan bu kimseler, bunlardan habersiz değildi. Onlardan bir kısmı bundan bir ölçüde yararlanıyordu. Çünkü Hicaz şehirlerinde ve özellikle Mekke'de aşırı zengin kimseler vardı. Zira içki meclislerinin ekseriyeti Mekkidir. İçkiden hoşlanıyor ve onun için oturumlar düzenliyorlardı. Koltukları, masaları, mezeleri diziyorlar ve etrafını hoş kokulu bitkilerle süslüyorlardı. Çeşit çeşit et ve meyve sofraları kuruyorlardı. Bu esnada ipekten elbiselerini giyiniyor, içkilerinin tatlarını ve kokularını zencefil, kâfur ve misk ile güzelleştiriyorlardı. Bu işlerin görülmesinde genç

hizmetçileri kullanıyorlardı. Bunlar onların gümüşten tabaklarını, billurlaşan bardaklarını kendilerine sunuyorlardı. Zencefil, kâfur ve miskin özellikle yadedilmesi yaklaşımımızı pekiştirmektedir. Zira içkiyi bu tür ilaçlarla daha güzel hale getirme eylemi eğer bilinen bir şey olmasaydı, hikmet gereği olarak bunların açıklanmasının bir anlamı olmazdı. Özellikle kesin bilgi ifade edebilecek derecede, bu ilaçlar genel olarak tanınıyor ve biliniyordu.

Üçüncü Olarak: Hamr genel bir kavramdır, sarhoş eden içki anlamına gelir. Onun belli bir çeşidini ifade etmez. Durum bu olduğuna göre Arapların birçok içki çeşidini bilmeleri, kullanmaları ve yapmaları ihtimal dahilindedir. Bu âyette bildirildiğine göre, bu içki çeşitlerinden birinin rengi beyazdı. İçkiler yaş hurma ve üzümden yapılıyordu. Pek tabiidir ki, bunlara; kurutulmuş olanları da, yani kuru hurma ve kuru üzüm de dahildir. İnsanlar bireysel zevklerinin yanında, ekonomik hareketle bağlantılı olarak özel menfaatler elde ediyorlardı.

Sarhoş edici şeylerin yapımı ve kullanılması genellikle -bu hususta Kur'ân'dan bir dayanağımız olmasa da- şehirlerde oluyordu. Zira hurma ve üzüm bahçeleri yalnızca Taif ve Yesrib'de bulunuyordu. İçki için düzenlenen bu meclisler ve alemler, ancak şehirlerde altından kalkılabilecek şeylerdi. İçkideki menfaatler, tercihe şayan görüşe göre, şehir hayatının tabiatı gereği gelişen ticari ve sınâi hareketlerle ilişkilidir. Pek tabii olarak bazı köylülerin de onu kullanmış olmaları bu yaklaşımı zedelemez.

Üçüncü Olarak: Kumar

Kumardan, önceki konularda naklettiğimiz Bakara, 219 ve Mâide, 91-92. âyetlerde söz edilmiştir. Orada kumar içki ile beraber kaydedilmiş onun statüsünde değerlendirilmiş, yararları, günahı ve yasaklanışı beraber verilmiştir. Pis olarak nitelenmiş, kin ve düşmanlığa neden olduğu, kişinin Allah'a karşı görevlerini yerine getirmesine engel olduğu belirtilmiştir.

Bu âyetlerden ilham alarak şu tespitlerde bulunulabilir.

Birinci olarak, Kumar o sıralarda insanların eğlence için alışkanlık haline getirdiği âdetlerdendi.

İkinci olarak, yaygın ve köklü bir halde yerleşmişti. Onun için, ancak Medenî dönemin sonlarına doğru kesin bir üslup ile yasaklanmıştır. Yasağın etkili olabilmesi için o kadar beklenmiştir.

Üçüncü olarak, kumardan kaynaklanan ayrılıklar, anlaşmazlıklar çoğu zaman kin ve düşmanlığa neden oluyordu.

Mâide Sûresi'nin 91. âyetinde ve aynı sûrenin daha önce başka bir ilgiden dolayı naklettiğimiz 3. âyetinde geçen "Ezlâm" kavramının anlamı hakkında değişik görüşler vardır. Bu görüşe göre "Ezlâm" kavramı Hubel putu yanında Kâbe avlusunda istihare için atılan oklar anlamına gelir: Orada iki çeşit fal okları vardı. Bir çeşidinin üzerinde emir ve yasak yazılıydı. Diğer çeşidinin üzerinde ise soylar ve kanlarla ilgili problemlere ilişkin sözcükler. Bir yolculuk ya da iş yapmak isteyen biri, putun hizmetçisine gelir ve onun için istiharede bulunmasını isterdi. İnanç ve dinler konusunda bu konuya tekrar döneceğiz. Başka bir görüşe göre bunlar kumar ve oyun şeklinde atılan oklardı. Bunlar on taneydi. Yedi tanesi kazanç, üç tanesi de zarardı. Gençler toplanır ve bir deve alır kasaba götürürlerdi. Kasab, onu on parçaya bölerdi. Sonra oklar birbirine karıştırılır ve atılırdı. Kazanç oklarının sahipleri eti alırlardı. Zarar oklarının sahipleri ise parayı öderlerdi. Biz tefsirimizde Mâide'nin 3. âyetindeki "Ezlâm" kavramının kumar yoluyla kesilen şeyler olduğunu tercih edip açıkladık. Çünkü âyet, yenmesi harâm olan hayvanların niteliklerini belirtmektedir. 91. âyette geçen "Ezlâm" kavramıyla ise, istihare okları kastedilmiş olabilir. Çünkü âyet, içki, kumar ve ezlâm'ı beraber kaydetmiştir. Buraya kadar söylediklerimizden özetle şunlar çıkartılabilir:

1- Ayette geçen "meysir" kavramı, genel olarak kumar anlamına gelir ve pek çok çeşitleri vardır.

2- Develerin etleri üzerine oynanan bir çeşit ok kumarı vardı. Bunlarda zarar eden parayı ödüyor, kâr eden de eti kazanıyordu.

Dördüncü olarak: Musîki, sohbet ve eğlence meclisleri

Dikkat çeken noktalardan biri de Kur'ân'da musîkiyle, musîki meclisleri ve vasıtalarıyla ilgili hiçbir şeyin açık olarak zikredilmemiş olmasıdır. Bazı müfessirlerin musiki olarak açıkladıkları

bir ifadeyi istisna edersek, -içkide olduğu gibi- Allah'ın, ahiret gününde iyilik yapanlara hazırladığı şeyler arasında musikiden söz edilmemiştir. Biz bunun hikmetini açıklamaya takat getiremiyoruz. Hâlbuki musîki ve şarkı yaklaşık olarak beşer hayatında hep tabii bir şey olagelmiştir. Toplum, uygarlık ve medeniyet çizgisine göre nerede bulunursa bulunsun, musîki, bir gerçektir. Sonra musiki meclisleri, sanatları ve vasıtaları, aletleri insanın içini ferahlatan şeylerdir. Bunlarda da içki içme ve hoşa giden meclislerde bulunma gibi zevkler ve lezzetler vardır.

Peygamber çevresinde ve çağında bu tür şeylerin hiç olmadığını farz etmek doğru olmaz. Rivâyetlerin kaydettiğine göre de, bu tür şeyler oluyordu: Ebu Cehil, Ebu Sufyan'ın kervanını kurtarmak amacıyla ordu ile birlikte Bedir kuyusunun başına geldiğinde, develer kesilmeden, içkiler içilmeden ve şarkıcı kadınlar şarkı söylemeden oradan ayrılmayı reddetti. O'nun bu ısrarı müşriklerle müslümanların çarpışmalarının nedenlerinden biri oldu.

Daha önce işaret ettiğimiz ifade, Cuma Sûresi'nde kaydedilen "Bir ticaret ya da lehv/eğlence gördüklerinde hemen ona üşüştüler." ifadesidir. Müfessirler burada zikredilen lehvden kastedilen şeyin musikiden kinaye olduğunu söylemişlerdir. Tefsircilerin rivâyet ettiklerine göre kaval çalan, tef çalan bir grup eğlence adamı, bir keresinde Mescid bölgesinden geçmişti. Neşelenme ve eğlence amacıyla çoğu kimseler dışarı çıkmış ve âyetin ihtiva ettiği eleştiriye mustehak olmuşlardı.

Her ne olursa olsun, Kur'ân'ın musîkiden bahsetmemiş olmasından ilham alarak tercih ettiğimiz görüşe göre peygamberin çevresinde ve asrında musîki gelişmiş değildi. Bu hem Mekke'de hem de Medine'de böyleydi. Peygamber asrının ve çevresinin, medeniyet ve ondan yararlanma alanında elde ettikleri küçümsenmeyecek derecedeki paya uygun düşecek bir musiki gelişmesi ve yaygınlığı yoktu. Dinleyicileri coşturan, hoş karşılanan meclisler, müzik için düzenlenmiyordu. Hâlbuki içki için düzenlenen toplantılar, meclisler alabildiğine yaygındı ve coşturucuydu. Tabii olarak da insanların içkide olduğu gibi düşkünlük gösterdikleri, önem verdikleri ve ilgilerini çektiği bir yararlanma, zevk ve lezzet duyma olayı yoktu.

Emeviler devrinde, Medine'nin müzik tarihine bakılırsa söz konusu görüşe delil teşkil ettiği görülebilir. Bu sırada, musiki için

gerçekten bir devlet ilgisi söz konusuydu. Hoş karşılanan musiki meclisleri düzenleniyor, şarkı söyleniyor, çalgı aletleri çalınıyor ve birlikte içiliyordu. Şu kadar var ki şarkıcı erkekler ve kadınlar dışardan getirtiliyordu ve bu dönem İslâm'dan önce değil sonraydı.

Gece sohbetlerine gelince Kur'ân'da bir âyette bununla ilgili bir kavram geçmektedir ki o da "Samir" kavramıdır:

"Gerçekten benim âyetlerim size okunmaktaydı, fakat siz topuklarınız üzerinde geri dönüyordunuz. Bana karşı büyüklük taslayarak gece vakti hezeyanlar sergiliyordunuz." (Mü'minûn, 66-67)

Her iki âyette müşrikler, peygamberi ve konuşmasını sanki sohbet eden, yani kendilerine efsane okuyan hikâyeci biri olarak değerlendirip terk ettikleri için eleştirilmekte, ayıplanmaktadır. Sanki peygamber onlar için bir uyarıcı, hakka ve doğru yola çağıran bir davetçi değil de, kendilerine hikâyeler anlatan bir masal ustasıydı.

Bu da ilham ediyor ki, Peygamberin çevresinde ve asrında, önceki milletlerin kıssaları ve geçmişte meydana gelen olayların hikâye edildiği gece sohbetleri düzenleniyordu. Belki de "Samir"/ akşamcı kavramının kullanılması bu iş ile özellikle meşgul olan ve o konuda uzmanlaşan birtakım insanların bulunduğunu, insanların onların etrafında halkalandığını, zamanlarının bir kısmını ya da gecenin bir kısmını bu şekilde sohbet ederek geçirdiklerini ilham etmektedir.

Beşinci olarak: Evler

Arapların, medenisi ve köylüsüyle kullandıkları evler konusunda ilham alınacak pek çok âyet Kur'ân'da bulunmaktadır. Bakara 189; Tevbe, 110 Nahl, 80; Nur, 61; Zuhruf, 33-34; Zümer, 20 ve Tûr, 4-5. âyetlerini burada hatırlayabiliriz. Bu âyetlerin hepsini daha önceki ilgilerinden dolayı nakletmiştik. Bunlara göre Hicaz'ın şehirlerinde yaşayanlar evlerini temeller ve sütunlar üzerine yapıyorlardı. Bu evlerden bazıları üst üste katlardan oluşuyordu. Onlara yükselticilerle yani merdivenlerle ya da aşağıdan yukarıya kademe kademe yükseltilen yapılarla çıkıyorlardı. Köylere göç ettiklerinde -bu pek tabii olarak köyde yaşayanları ilgilendiriyor- hayvanların derilerinden evler yapıyorlardı. Ve onlar, çadırları da biliyorlardı.

Altıncı olarak: Ev Eşyası ve Sergiler:

Daha önceki bir münasebetle naklettiğimiz Kehf, 31; Zuhruf, 71; Rahmân, 54; Vâkıa, 17-23; İnsan, 12-21; Mü'min, 13-16; Nahl, 80; Sebe', 13; Zuhruf, 33-34; Mâide, 112. âyetleri gösteriyor ki Araplar hayvanların yünlerinden, tüylerinden ve kıllarından kendilerine ev eşyası yapıyorlardı. Yine onların minderler, koltuklar, yastıklar, sedirler, çeşit çeşit kaplar, çanaklar, kazanlar, bardaklar, ibrik, yemek tabakları, sofralar ve benzeri şeyler kullandıklarını görmekteyiz.

Yedinci olarak: Giyim

Daha önce naklettiğimiz Nur, 31, 60 ve Ahzâb, 59. âyetleri gösteriyor ki: 1- Kadınlar baş örtüleri kullanıyorlardı. Giyindikleri elbisenin bazı yırtmaçları (dekolte) vardı. Buradan boyunları, göğüslerinin ve sırtlarının bir kısmı görünüyordu. 2- Onlar baş örtüsünden ayrı olarak bir üstlük daha giymekte idiler. Belki de bu cilbab denen bir tür aba idi. Ayetlerin ilhamına göre kadının giyimi, şehirdeki kadının giyiniş özelliklerini taşımaktadır. Medeni Arap kadınının namusunu, iffetini, korumada kötü sonuçlara neden olacak açılıp saçılmalardan, süslerini göstermelerden ve dekolte giyinme şekillerinden sakınmaya özen gösterdiklerini göstermektedir. Köylü kadının da şehirli kadınınkine yakın bir giyinişi olduğuna meyletsek de köylü kadının aynı şekilde mi yoksa buna yakın şekillerde mi giyindiğini bilemiyoruz.

Erkeklere gelince, Kur'ân'da onlar için, kadınlarınkinde olduğu gibi, belli bir giyiniş şeklini gösteren bir şey yoktur. Elimizdeki tüm bilgiler giyilen elbise, sırta giyilen gömlek, ayakkabı ve elbiseye bürünme gibi şeylerdir. Bunların hepsi erkeklerin giyinişi sadedinde kaydedilmiştir.

Sekizinci olarak: Süslenme ve süsünü gösterme

Nur Sûresi 31. âyetindeki, "Gizledikleri süsleri bilinsin diye ayaklarını da yere vurmasınlar." cümlesi Arap kadınının süs olarak ayaklarına halhal taktığını göstermektedir. Yine daha önceleri başka münasebetlerle kaydettiğimiz ve muhteva olarak altın ve gümüş bileziklerden, inci ve mercandan bir süs olarak sözeden

bir dizi âyet, tabiatıyla bunların aynı zamanda bir süs eşyası olarak kullanıldığını ifade etmektedir.

Nur Sûresi'nde 60. âyette "Süslerini açığa vurmaksızın örtülerini çıkarmalarında kendileri için bir sakınca yoktur." cümlesi, Nur Sûresi'nde 31. âyette: "Süslerini açığa vurmasınlar, ancak kendiliğinden görüneni hariç. Baş örtülerini, yakalarının üstüne koysunlar, Süslerini de kocaları dışında kimseye göstermesinler." cümlesi ve Ahzâb sûresi 33. âyette "İlk cahiliyenin süslerini açığa vurması gibi, siz de süslerinizi açığa vurmayın." cümlesi Arap kadınlarının süslenmeye, güzelleşmeye ve güzelliklerini göstermeye hayli önem verdiklerini ilham edebilir. Onların ne tür bir süslenme, nakış ve model kullandıklarını tam tespit etme olanağı yoksa da bunu tahmin etmek mümkündür.

Ayrıca cennetin niteliklerini belirten âyetlerden hareketle, erkeklerin de altın, gümüş ve inci gibi, bilezikler vesaire ile süslendiklerini düşünebiliriz. Buna bağlı olarak Peygamberin çevresi ve asrının erkeklerinin altın, gümüş ve inci bileziklerini nasıl süs eşyası olarak kullandıkları sorusu akla gelebilir. Biz bu soruya müspet yanıt verilmesi taraftarıyız. Zira cennetle ilgili niteliklerin Kur'ân'ın hakimiyetiyle uyum sağlayan bir biçimde zikredilmesi bunu gerektirir. Çünkü Kur'ân sürekli olarak bilinen ve tanınan şeylerin en güzelini hatırlatmayı esas alır. Bunun şeklini, biçimini belirleme olanağı ise mevcut değildir. Burada kastedilen altın ve gümüşü yüzük olarak, inci tanelerini de özellikle yüzüklerin içine yerleştirerek kullanmış olabilirler.

Dokuzuncu olarak: Harp silahları ve savaş teknikleri

Bu konuda öncelikle, Arapların peygamber devrinden önce kullandıkları silahları ve savaş teknikleri üzerinde Kur'ân âyetleri ışığında bir değerlendirme yapmayı uygun gördük. Bu arada bununla ilgili olarak Kur'ân'da kaydedilenlerin çok olmadığını belirtmek yerinde olur.

1- Silahlarla ilgili olarak ilkin kaydedilmesi gereken Nisâ Sûresi'nin aşağıdaki âyetinde geçen "silahlar" kavramıdır:

"İçlerinde olup onlara namazı kıldırdığında, onlardan bir grup, seninle birlikte dursun, silahlarını da alsın; böylece onlar secde ettiklerinde, ar-

kalarınızda olsunlar. Namazlarını kılmayan diğer grup da gelip seninle namaz kılsınlar, onlar da korunma araçlarını ve silahlarını alsınlar. Küfredenler, size ansızın bir baskın yapabilmek için, sizin silahlarınızdan, emtianız (erzak ve mühimmatınız)dan ayrılmış olmanızı isterler. Size, yağmurdan bir güçlük varsa ya da hastaysanız, silahlarınızı bırakmada bir sorumluluk yoktur." (Nisâ, 102)

Açıktır ki, bu ifade bir dizi silah türlerini kapsamaktadır. Gelecek âyetlerde bu tür silahlardan bazılarının isimleri kaydedilmiştir:

1- Ey iman edenler, Allah kimin kendisini görmeksizin kendisinden korktuğunu ortaya çıkarmak için, ellerinizin ve mızraklarınızın erişeceği... (Mâide, 94)

2- ... sizi sıcaktan koruyacak elbiseler, sizi savaştan koruyacak giyimler de var etti... (Nahl, 81)

3- Ve sizin için, ona, zorlu savaşında sizi korusun diye, giyim sanatını öğrettik. Ama siz şükrediyor musunuz ki? (Enbiyâ, 80)

4- Ve ona demiri yumuşattık. "Geniş zırhlar yap, düzenli bir biçime sok; siz de salih amel işleyin. Gerçekten ben sizin yapmakta olduklarınızı görenim." (Sebe, 10-11)

Bu silahların bir kısmı Davud (a) tarafından yapılan zırhlar da olsa, genellikle müslümanlar muhatap alınmıştır. Ayetlerden anlaşıldığına göre onun yaptığını, kendileri de kullanıyorlardı. Buna bağlı olarak onlar mızrakları, harp gömleklerini, giysileri -be's savaş anlamındadır- yani savaşta giyilen zırhları, miğferleri, eldivenleri vs.yi biliyor ve kullanıyorlardı. Kesinlik ifade eden rivâyetler, kılıçların, Arapların başlıca silahı olduğunu ifade etmektedir. Bunların da Nisâ, âyetinde geçen "silahlar" kavramının kapsamına girdiğinde hiçbir kuşku yoktur. Hatta denebilir ki birinci derecede kastedilen bu silahlardır. Çünkü bunlar; adamların -zaruret halleri dışında- en tabii ve vazgeçilmez, bırakılmaz -indirilmez- silahlarıydı.

2- Savaşma şekli ve yöntemi ile ilgili olarak, Enfâl Sûresi'nde geçen 15-16. âyetler konuyu açıklayıcıdır:

"Ey iman edenler, toplu olarak kâfirlerle karşılaştığınız zaman, onlara arka çevirmeyin. Kim onlara böyle bir günde arkasını çevirirse, kuş-

kusuz o, Allah'tan bir azaba uğramıştır ve onun barınma yeri cehennemdir. Ne kötü bir barınaktır o."

Saf Sûresi'nde de 4. âyet açıklayıcıdır:

"Hiç şüphesiz Allah, kendi yolunda, sanki kurşundan kenetlenmiş bir bina gibi saf bağlayarak, çarpışanları sever."

Bu âyetler Arapların yürüyüş halinde ve saf saf dizilmiş bir halde savaştıklarını ilham etmektedir. Bununla beraber onların bazı durumlarda gruplara ve topluluklara ayrılarak savaştıkları da oluyordu. Savaşçılar savaş meydanında vur-kaç taktiğini de uyguluyorlardı. Meydan savaşı sırasında bir yerden bir yere geçiyor, bir topluluktan bir topluluğa katılıyorlardı.

3- Savaş seferberliği ile ilgili olarak da aşağıdaki şu âyetler yer alır:

1- Ey iman edenler, (düşmanlarınıza karşı) tedbirinizi kuşanın da savaşa bölük bölük ya da topluca çıkın. (Nisâ, 71)

2- Hafif ve ağır (gönüllü ve gönülsüz, fakir ve zengin, genç ve ihtiyar, yaya ve süvari) savaşa kuşanıp çıkın ve Allah yolunda mallarınızla ve canlarınızla cihad edin... (Tevbe, 41)

Bu âyetler müslümanların topyekün müşriklerle savaşması ile ilgilidir. Ancak âyetlerin ihtiva ettiği kavramların daha önceden bilinen, kullanılan kavramlar olması, toplu halde seferber olma ve çağrıya katılmanın ne anlama geldiğinin biliniyor olmasını gerektirir. Ek olarak da şunlar anlaşılıyor: Araplar, bir kişi onları savaşa çağırdığında, ya topluluklar halinde ya da hep birlikte savaşa çıkıyorlar ve bu savaşlara; bazen hafif silahlarla ve ağır yükler taşımadan katılıyorlar, bazen de ağır silahlarla ve ağır yüklerle donanmış olarak katılıyorlardı. Belki de bu; onların savaşın ve çağrının durumuna göre, bazan kadınlarıyla birlikte bazan da kadınsız olarak savaşa katılmalarına da ışık tutmaktadır.

C) HİCAZ'DAKİ YABANCI AZINLIKLAR

1. Mekke'deki Yabancılar:

Kur'ân-ı Kerim'de Hicaz bölgesinde, özellikle Mekke'de ve Medine'de yabancı azınlıkların varlığını gösteren pek çok âyet vardır. Bunlar Peygamber çağında Araplarla beraber orada yaşıyorlardı.

Medine'de bu azınlıkların varlığını gösteren âyetler, Mekke'de onların varlığından bahseden âyetlerden daha çok ve daha açıktır. Hatta, Mekkî Kur'ân'da tam bir açıklıkla bu konuya ışık tutan bir tek âyetten başka bir şey yoktur, denebilir. Şimdi Nahl Sûresi'ndeki bu âyete bakalım:

"Andolsun ki biz, onların: Bunu ancak kendisine bir beşer öğretmektedir dediklerini biliyoruz. Kendisine saparak eğilim gösterdikleri (kimse) nin dili a'cemi (Arapça olmayan bir dil veya bir görüşe göre karmaşık, kapalı bir dil)dir, bu ise apaçık Arapça olan bir dildir." ('103. Ayet)

Burada âyet, Kureyş müşriklerinin sözlerini hikâye etmektedir. Onlar Peygamber'e (s) bunları öğretenin Mekke'deki bir şahıs olduğunu söylemektedir. Öyle anlaşılıyor ki onlar bu şahsın kim olduğunu da belli etmişlerdir. O adam Arap değildir. Hatta güzel Arapça konuşmasını da bilmemektedir. Bunun yanında Mekkî Kur'ân'da yer alan bir dizi âyet, bu âyet kadar açık olmasa da, Mekke'de yabancı bir azınlığın var olduğunu çıkarmaya olanak veriyor.

Mesela Furkan Sûresi'nde, anlam yönünden Nahl âyetine yaklaşan, fakat onun kadar açık olmayan ve öte yandan çokluğu da il-

ham eden bir âyet vardır. Buna karşılık Nahl âyeti yalnız belli bir kişiye işaret etmiştir:

"Küfre sapanlar dediler ki: Bu (Kur'ân), olsa olsa ancak onun uydurduğu bir yalandır, onu kendisi düzüp uydurmuş ve ona bir başka topluluk da yardımda bulunmuştur. Böylece onlar, hiç şüphesiz haksızlık ve iftira ile geldiler." (Furkan, 4)

Bu âyette de kastedilenlerin, önceki âyette belirtilen şahsın milletinden olduğu gerçekten ciddi bir ihtimaldir. İkinci olarak da onların Mekke'de var olan yabancı bir azınlıktan olduğu ihtimali vardır. Bu iki âyet, yabancı bir azınlığın varlığını göstermenin yanında bu azınlığın bireyleri arasında aklıyla, dinsel ve dini olmayan kültürüyle, üstün meziyet sahibi bir grup insanın da varlığına ışık tutmaktadır. Zira eğer böyle olmasaydı, Kureyş müşrikleri, Peygamberin anlattığı, öğrettiği, değerli âyetleri ve hatırlatmaları, bu öğretimin ve telkinin kaynağı olabilecek bilgi, kültür ve akla sahip olmasıyla tanımadıkları bir şahıstan ya da şahıslardan öğrendiğini söylemezlerdi.[23]

---

23 Siret, tarih ve sahabe isimlerini tetkîk edenler Rasulullah döneminde Mekke'de yaşayan pek çok yabancı isimle karşılaşacaklar. Bunlardan bazıları köle, sanatkâr ve bazıları da tüccardı. Aşağıdaki isimleri örnek olarak veriyoruz:

a- Cebr er-Rumî: Sanatı demircilik olan bir köle. Müşriklerin, Rasulullah'ın kendisinden etkilendiğini sandıkları adamdı bu.

b- Yesar er-Rumî: Cebr'in arkadaşı. Tevrat ve İncil'i iyi biliyordu.

c- A'iş: Huveytıb b. Abdi'l-Uzza'nın hizmetçisi.

d- Selman el-Farisî: Rivâyetler onun sahip olduğu Hristiyan kültürüne dikkat çekmektedirler.

2. Ehl-i Kitab'ın Mekke'deki Durumu:

Elimizde bu âyetten ayrı olarak Ehl-i Kitap sadedinde ilim ve kitap ehli olmaları hasebiyle, İslâm çağrısına karşı tutumları nedeniyle, onlarla mücadele eden, inançlarını ve ayrılıklarını tartışma konusu yapan pek çok âyet mevcuttur. Şimdi bunlardan bir bölümünü aşağıya alıyoruz:

1- Bizim kendilerine kitap verdiklerimiz, onu, çocuklarını tanır gibi tanırlar. Nefislerini hüsrana uğratanlar, işte onlar inanmayanlardır. (En'âm, 20)

2- Allah'tan başka bir hakem mi arayayım? Oysa O, size Kitabı açıklamış olarak indirmiştir. Kendilerine Kitap verdiklerimiz, bunun tartışmasız Rabb'inden hak olarak indirilmiş olduğunu bilmektedirler. Şu halde, sakın kuşkuya kapılanlardan olma. (En'âm, 114)

3- Ki onlar yanlarındaki Tevrat'ta ve İncil'de (geleceği) yazılı bulacakları o elçiye, o ümmi Nebî'ye uyarlar... (A'râf, 157)

4- Eğer sen, sana indirdiğimizden kuşkuda isen, senden önce kitap okuyanlara sor. Andolsun, sana Rabbinden Hak geldi, sakın kuşkulananlardan olma. (Yunus, 94)

5- Kendilerine kitap verdiklerimiz, sana indirilen dolayısiyle sevinirler. (Ra'd; 36)

6- Biz senden evvel kendilerine vahyettiğimiz erkeklerden başka (Peygamberler) göndermedik. Bilmiyorsanız, zikir (Kitap) ehline sorun. (Nahl, 43)[24]

7- De ki: "İster ona inanın ister inanmayın, ondan önce kendilerine ilim verilenlere okunduğu zaman çenelerinin üstüne kapanarak secde ederler." ve derler ki: "Rabbimiz yücedir. Rabbimizin va'di gerçekten gerçekleşmiş bulunuyor." (İsrâ, 107-108)

8- İşte Meryem oğlu İsa: Hakkında kuşkuya düştükleri "Hak söz?!" Allah'ın çocuk edinmesi olacak şey değil. O, yücedir. Bir işin ol-

---

24 Aynı konu için bkz: Enbiyâ, 7. âyet.

masına karar verirse, ancak ona: "Ol" der, O da olur. Gerçek şu ki, Allah benim de Rabbim, sizin de Rabbinizdir, öyleyse ona kulluk edin. Dosdoğru olan yol budur. İçlerinden (birtakım) gruplar ayrılığa düştüler. Artık büyük bir günü görmekten dolayı vay küfre sapanlara. (Meryem, 34-37)

Ayrıca Bkz:(22/54; 16/76; 28/52-55; 29/46-47; 30/1-5; 34/6; 42/14; 43/57/59; 43/63-65)

Bu âyetlerin ışığı altında aşağıdaki tespitlerde bulunabiliriz:

1- Mekke'de Kitab Ehlinden birtakım adamlar vardı. Ve bunlar aynı zamanda, Peygamber'in kendisiyle ilişki kurduğu, risâletini tasdik etmeye ve kendisine uymaya çağırdığı kimseler arasında yer alıyorlardı.

2- Bunlar az sayıda değildi. Onlardan bazıları, bolluk içinde ve servet sahibiydi. İyilik ve hayır yolunda malını dağıtma olanağına sahipti. Yine onlar arasında şahsiyet ve manevi güç yönünden sağlam irade sahibi kimseler de vardı. Bu nedenle Peygamber'e uymalarından dolayı müşrik liderlerin kendilerine yapacağı şeyleri düşünmüyor ve onlara aldırmıyorlardı. Bütün bunlar ilham ediyor ki onlardan bazıları sınıfsal yönden köle durumundaydı. Liderlere, tüccarlara ve kendilerine sahip olanlara hizmet eden hizmetçiler ve köleler sınıfındandı.

3- Onlardan bazıları, kültüründe ve dinsel bilgilerinde üstün bir yere ulaşmıştı, öyle ki Kur'ân'ın Allah'tan olup-olmadığı gibi konularda, danışmaya ehliyetli ve şahit olarak gösterilebilecek konumlara gelmiş bulunuyorlardı. Ve bu insanlar Mekke ortamında yalnız kalan kimseler değildi. Arapların ya da Mekke ehlinin güven ve itimadını kazanmışlar, dini ve dünyevi hususlarda soru sorulacak merci konumuna gelmişlerdi.

4- Onlar genellikle ince duygulu, yumuşak ahlâklı, hak olduğuna inandıkları şeyde zorluklarla karşılaşsalar da sebat eden, inançlarını açığa vurmada cesaret sahibi kimselerdi. Onların bu cesaretleri Peygamber'e uymalarında ve Kur'ân'ı duyduklarında, dinlediklerinde secde edip, onun gerçek olduğuna iman etmelerinde; Mekke ehlinin ve güçlü liderlerin inkârcı tutumlarına aldırış etmeden kendi tavırlarını göstermelerinde ortaya çıkmıştır.

5- Onların içinde, mücadeleci ve delillere dayanma yanlısı olanları vardı. Hatta tartışma ve delil getirmede zalim ve taşkınlık yapan birileri olarak nitelendirilecek derecede aşırı kimselerdi.

6- İsa'nın (a) ulûhiyeti ya da Allah'ın oğlu oluşunu reddetme hususunda Yahya'nın ve İsa'nın doğuşu kıssalarından bahseden; Bizans hristiyanlarının mağlup oluşunu ve daha sonra onların üstün gelecekleri haberini veren; tali olarak da, İsa'nın ve Risâletinin gerçekliği hakkındaki tartışmayla ilgili âyetlerden çıkarak ve Mekke'de var olduklarının ifade edildiği Ehli Kitap'tan ya da en azından çoğunun hristiyan olduğundan söz edilebilir.

Gerçekten tercihe şayandır ki bunlardan Mekke'ye yerleşenlerden çoğu Arap asıllıydı.[25] Ya da Yemen'den ve Yarımadanın kuzey taraflarından, uçlarından Mekke'ye gelip giden kimselerdi.[26] Çünkü oralarda Araplar ve kabileleri arasında hakim olan din buydu. Ve aralarında ilişki sürekliydi. Nahl âyetinin açık işaretine de dayanarak kuşku edilmesi doğru olmayan ikinci bir nokta da onlar arasında Arap olmayanların da bulunduğudur. Artık bu yabancıların, âyetin ifade ettiği Mekke'ye yolculuk, ziyaret ya da araştırma maksadı ile yerleşenlerden olmaları önemli değildir. Bizim tercihimize göre Mekke'de ikamet eden yabancı azınlığın çoğu Bizans, Sûryan ve Suriye hristiyanlarındandı. Şam bölgelerinden gelmişlerdi. Onların buraya göç etmeleri ya bazı Kureyş tüccarlarının teşvik edip cesaret vermeleriyle oluyordu -zira onlar ihtiyaç duydukları, sanatkarları ve sınâî faaliyetleri bunlar aracılığıyla karşılıyorlardı- ya da başlarına gelen bir felâket yüzünden buraya göç etmek zorunda kalıyorlardı. Bu azınlıklar Mekke liderlerinin hoş karşılama ve cesaretlendirmeleriyle destek görmüşlerdi. Çünkü Şam ülkeleri Hicaz'a yakın komşuydu ve aralarındaki yolculukların, seferlerin ardı arkası kesilmezdi. Daha çok eski zamanlarda buralar ve Şam ülkeleri, İsrâillilerin hicret yurdu olmuştu. Ayrıca yolcuların da uğrak yeriydi. Zaman zaman oraya uğrarlardı. Ba-

25 Buhari'nin, Aişe'den rivâyet ettiği bir hadiste deniyor ki: "Hatice'nin amcası oğlu Varaka b. Nevfel Hristiyan olmuş, İbranice öğrenmiş, yazı yazmayı bilen bir kimseydi." Tahminimize göre bireyler halinde de olsa Mekke'de ondan başka Hristiyanlar vardı.

26 Dr. Heykel, 'Muhammed'in Hayatı' adlı kitabında şöyle diyor: Hristiyan bir heyet araştırma amacıyla Mekke'ye gelmişti. Çok geçmeden Peygamberin Risâletine ve Kur anî vahye iman ettiler. Mekkeliler bu eylemlerinden dolayı onları eleştirip ayıpladılar. (s. 500)

zen sınâi çalışmalar, bazen ticari bazen de misyonerlik faaliyetleri için oraya gelirlerdi. Siret rivâyetlerinde bunların tümünü gösterecek belgeler yer almaktadır. Buna ilâve olarak Şam ülkeleri, Bakara Sûresi'ndeki bir âyetin de işaret ettiği gibi, değişik şekillerde ve çeşitli nedenlere bağlı olarak sürekli devrimlere, dini çatışmalara sahne oluyordu:

"İşte bu Peygamberler; bir kısmını bir kısmına üstün kıldık. Onlardan, Allah'ın kendileriyle konuştuğu ve derecelerle yükselttiği vardır. Meryem oğlu İsa'ya apaçık belgeler verdik ve onu Ruhu'l-Kudüs'le destekledik. Şâyet Allah dileseydi, kendilerine apaçık belgeler geldikten sonra, onların peşinden gelenler, birbirini öldürmezdi. Ancak ihtilafa düştüler, onlardan kimi inandı, kimi de küfretti. Allah dileseydi birbirlerini öldürmezlerdi. Ama Allah dilediğini yapandır." (Bakara, 253)

Olabilir ki âyette ifade edilen bu durum, Mekke'ye hicret edip oraya yerleşenlerin hicretlerinin asıl nedeni olmuştur. Bunların kavim ve kaynak olarak yabancı olduğunu belirttikten sonra, onlardan bazı bireylerin Mısırlı, Iraklı, Habeşistanlı, İranlı tüccar ve sanatkarlar, bazılarının da, Mekkeli lider ve tüccarların yanında köle olarak kalan kimseler olduğunu söylemek yanlış olmaz. Sîret rivâyetleri de bu konuda delil olmaya müsaittir.

Yabancı azınlıkların Bizanslı, Habeşistanlı, Iraklı, Mısırlı, Şamlı, Süryani ya da İranlı oluşları hür ya da köle olmaları bir açıdan da olsa Hicaz halkının özellikle Mekke'nin Şam ülkeleri, Fars ülkeleri, Mısır Habeşistan ve Irak ile ilişkileri bulunduğunu ve ora halklarının da bu iki bölgeyle karşılıklı ilişkiler içinde olduğuna delil olabilir.

Yabancıların ne zaman yerlerinden kalkıp Mekke'ye geldiklerini ve oraya yerleştiklerini tespit etmek mümkün değildir. Yalnız Nahl Sûresi'nin 103. âyeti en azından onlardan bazı bireylerin Mekke'de eski olmadıklarını söylemeye müsaittir. Onların Mekke'ye gelişlerinin Peygamberin hayatı sırasında ya da peygamber olarak görevlendirilmesinden hemen önce gerçekleşme olasılığı vardır. Çünkü peygamberin Kur'ân'ı kendisinden öğrendiği/aldığı şeklinde iddia edilen adam, dil yönünden yabancıdır; eğer orada uzun zaman kalmış olsaydı, Arap dilini ko-

nuşmada zorluk çekmez, parlak bir edebiyata sahip olur ve bu şekilde nitelendirilmesine gerek kalmazdı. Bu hemen fark edilebilecek bir konudur.

Sîret rivâyetleri içinde araştırma yapan biri, yabancı müslümanlardan bazı kimselerin hâlâ kendi lehçelerini ve hatalı konuşmalarını muhafaza ettiğini görür. Onlardan bazısı "He" yerine "Ha", "Sad" yerine "Sin", "Ayn" yerine "Elif" vs. okuyorlardı. Ve bunları öyle kullanıyorlardı.

Şimdi önemli bir noktaya parmak basmak istiyoruz. Biz Ehl-i Kitap'tan ve yabancı hristiyanlardan çok sayıda kimsenin Mekke'de var olduğunu kaydetmekle beraber, onların büyük bir kitle oluşturacak rakamlara ulaştığını, geniş bir etkileri bulunduğunu, İsrâillilerin Medine'deki, az sonra belirteceğimiz, konumuna benzer bir konuma geldiklerini söylemek istemiyoruz. Aksine bunun tam tersi doğrudur. Biz onların sayılarının birkaç yüzü geçmeyecek kadar az olduğunu, ayrı ayrı ülkelerden, milletlerden kopup gelmelerinin, durumlarının, göç etme şartlarının ve bazılarının yeni gelmiş olmalarının büyük, etkili bir kitle (koloni) oluşturmalarını engellediğini tercih ediyoruz. Bu yaklaşımı destekleyecek bir nokta da onlarla herhangi bir çatışma ve tartışmaya girildiğini gösteren hiçbir belgenin mevcut olmamasıdır. Mekkî Kur'ân'da onların hilelerini, aldatmalarını, çeşitli alanlardaki çalışmalarını gösteren bir şey yoktur. Hâlbuki Medeni Kur'ân tüm bu konularda yahudilerden söz eden uzun uzadıya bölümler ihtiva etmektedir.

3. İsrâiloğulları'nın Mekke'deki Varlığı:

Biz Ehli Kitab'ın ve yabancıların hepsinin ya da çoğunun hristiyan olduğunu tercih etmiştik. Fakat bu Mekke'de İsrâilli hiçkimse bulunmadığı anlamına gelmez. Hatta onların var olduğunu gösteren âyetler vardır:

"Gerçekten o, alemlerin Rabbinin indirmesidir. Onu Ruhu'l-Emin indirdi. Uyarıcılardan olman için senin kalbinin üzerine (indirmiştir). Apaçık Arapça olan bir dille. Ve hiç şüphesiz o, geçmişlerin kitaplarında da

vardır. İsrâiloğulları, bilginlerinin onu bilmesi, onlar için ispatlayıcı bir delil değil mi?" (Şuara, 192-197)

Ayetler İsrâiloğulları bilginlerini şahit göstermeyi ihtiva etmektedir. Yine âyetlerin ifade biçimi, Benî İsrâil'in bazı bilginlerinin Kur'ân'ın vahiy olduğuna şahitlik yaptıklarını ve O'nun kendi katındaki bilgilere uygun düştüğünü ilan ettiklerini ilham etmektedir. Bunun anlamı ise şudur: Peygamberliğin Mekke Devrinde, Benî İsrâil'in bazı bilginleri Mekke'de bulunuyordu. Ahkâf Sûresi'nde bu konuyla ilgili daha açık bir âyet vardır:

"De ki: "Gördünüz mü haber verin; eğer (bu Kur'ân) Allah katından ise, siz de ona nankörlük etmişseniz ve İsrâiloğullarından bir şahit de bunun bir benzerine şahitlik edip iman etmişse ve siz de büyüklük taslamışsanız (bunun sonucu ne olacak)? Hiç şüphe yok ki Allah, zalim olan bir kavmi hidayete erdirmez." (10. Ayet)

Bu âyete göre Benî İsrâil'den biri, Kur'ânî vahyin doğru olduğunu, kendilerinde bulunan Kitab'a uygun olduğunu söylemiş ve ona iman ederek pratik bir tanıklık yapmıştır. Ayette bu açıkça belirtilmektedir.

Bazı rivâyetler Ahkâf'ın bu âyeti ile Şuara'nın son âyetinin Medenî olduğunu kaydetmiştir. Şu kadar var ki, bu âyetlerin kendilerinden önceki ve sonraki âyetlerle tam bir uyum ve ahenk içinde bulunmaları, konularının müşriklerin tavırlarıyla doğrudan ilişkili olmaları, onların düşüncelerini çürütmeleri gibi nitelikler onların Mekkî oluşlarını tercihe şayan kılmaktadır. Peygamberin (s) Mekke'de bazı İsrâillilerle karşılaştığını, buluştuğunu, bu âyetlere dayanarak söyleyebiliriz. Söz konusu âyetler, bazı İsrâillilerin Mekke'de var oldukları ve orada ikamet ettikleri şeklindeki olasılığı güçlendirmektedir. Daha önce geçen ve Ehl-i Kitap'ın şahitliğini, iman edişlerini ve Peygamber'e inen vahye sevinmelerini içeren Mekkî âyetlerin kapsamına, bunların da girdiğini söylemek yerinde olacaktır.

Mekkî Kur'ân'da, yahudilerin ayıplarını ortaya koyan,[27] onlarla tartışıldığını, zıtlaşıldığını ifade eden bir âyetin bulunmaması, onların Mekke'de bulunmadıklarının değil; bahse değer etkin bir çoğunlukta olmadıklarının delilidir. Şunu da ilâve etmeli ki, onlardan bazılarının zaman zaman Medine'den Mekke'ye gelip gittikleri ve Mekke halkı ile bazı ilişkiler kurdukları ihtimal

27 A'râf, 163-170. âyetlerin Medenî olduklarına dikkat edilsin.

dahilindedir. Çünkü böyle bir ilişki tabii sayılacak ve hemen hemen hiç kuşku götürmeyecek olgulardandır. Özellikle Musa'nın (a) risâleti, mucizeleri, İsrâiloğullarının tarihi olayları ve ihtilafları, Peygamber ile Mekke müşrikleri arasında büyük tartışmalara neden olan önemli konulardı. İkinci olarak; Arapların inançları ve düşünceleri üzerinde inançlar ve dinler bölümünde ele alacağımız gibi, yahudilerin çeşitli etkileri olmuştu. Üçüncü olarak da; Medine ve çevresinde İsrâilli büyük azınlıklar vardı. Bunların hepsinin tümden Mekke'den ayrı yaşamış olmaları makul sayılmaz. Mekkî Kur'ân'ın çeşitli bölümlerinde, Mekkî sûrelerin çoğunda İsrâiloğullarından söz edilmiştir. Yalnız bu söz etme Musa ile Firavun arasında geçen olaylar, bununla ilgili kıssalar, önceki İsrâiloğullarının başından geçen olayları aktarma şeklinde olmuştur. Ve Mekkî Kur'ân'ın diğer kıssalarda kullandığı üsluba benzer bir üslupla bunlar işlenmiştir. Mekkî Kur'ân âyetlerinde, Mekke'de etkili İsrâilli bir azınlığın varlığını gösteren bir işaret yoksa da diğer kıssalardan daha fazla bir paya sahip olan, daha fazla tekrarlanan ve yoğun biçimde işlenen bir kıssadır bu. Ayrıca İsrâiloğullarının Musa'dan sonra ayrılığa düşüşleri, başlarına gelen felaketlere işaretlerin tekrar edilişi, sonra İsrâiloğullarının ve peygamberlerinin takdirle yâd edilmelerine, Allah'ın onları korumasına dikkat çekilmesi de az önce belirttiğimiz ilişki ve etkileşmenin doğru olduğunu göstermektedir.

4. İsrâiloğulları'nın Yesrib (Medine) deki Varlığı:

Medine'de ise Kur'ân, Medine ve çevresinde var olan İsrâilî büyük azınlıklar hakkında, gerçekten yeterli ve doyurucu bilgiler vermektedir. Peygamberin (s) Medine'ye hicretinden sonra, yahudilerin peygamberin çağrısına karşı mücadeleci ve inkârcı tutumları ile ilgili, pek çok âyet içermektedir. Kur'ân, onlar arasında meydana gelen sürtüşmeler ve çatışmalara geniş yer vermiştir.

Kur'ân, yahudilere "İsrâiloğulları" ifadesiyle hitap etmiş daha önceki yahudilerin Musa ve ondan sonraki peygamberlerle birlikte olan mülklerini egemenliklerini teşhir etmiştir. Zorluk çıkarmalarına, inkârlarına, yalanlamalarına aldatmalarına, yasa-

lara aykırı davranmalarına, sözün anlamını tahrif etmelerine değinmiştir. Bunların hepsi onların peygamber çağrısına karşı tutumlarıyla özdeşleştirilerek veriliyor ve eleştiriliyordu. Birçok bölümlerde ise, çağdaş yahudilerle eski yahudileri aynı konumda değerlendirerek aynı hitap, aynı siyak ve aynı zincirleme arasında veriliyordu. Kur'ân, öncekilerin durumlarını anlatıyor sonra buna çağdaşlarının tutumlarını ilâve ediyordu. Bu böyle bir yöntemle gerçekleştiriliyordu ki, sanki böylece bunlarla onlar arasında soy bakımından sağlam, sarsılmaz ilişkiyi vurgulamaya çalışıyordu. Çağdaşlarının ahlâkları ve tutumlarıyla öncekilerin tutumlarını, ahlâklarını, birbirine bağlı olarak ele alıyor ve ilişkilerine dikkat çekiyordu. Yani onların hepsi de aynı özelliklere ve aynı yaradılışa, millete sahipti. Gelecek misallerde bunu görüyoruz:

1- Ey İsrâiloğulları, size bağışladığım nimetimi hatırlayın ve ahdime bağlı kalın ki, ben de ahdime bağlı kalayım. Ve yalnızca benden korkun. Yanınızda olan (Tevrat)ı, doğrulayıcı olarak indirdiğime iman edin, onu inkâr edenlerin ilki siz olmayın ve âyetlerimi de az bir değer karşılığında değişmeyin. Ve yalnızca benden korkun. (Bakara, 40-41)

2- Ey İsrâiloğulları, size bağışladığım nimetimi ve sizi alemlere üstün kıldığımı düşünün. Ve hiç kimsenin hiçbir kimse adına bir şey ödeyemeyeceği, hiç kimsenin şefaatinin kabul edilmeyeceği ve hiç kimseden bir kurtuluş karşılığı alınmayacağı, yardım görülmeyeceği günden korkup-sakının. Sizi, en dayanılmaz işkencelere uğrattıklarında, Firavun ailesinin elinden kurtardığımızı hatırlayın. Onlar, kadınlarınızı diri bırakıyorlarken, erkek çocuklarınızı boğazlıyorlardı. Bunda sizin için Rabbinizden büyük bir imtihan vardı. Ve sizin için denizi ikiye yarıp, sizi kurtardığımızı ve Firavun'un adamlarını boğduğumuzu da hatırlayın. (Bakara, 47-50)

3- Hani İsrâiloğullarından "Allah'tan başkasına kulluk etmeyin, anneye babaya yakınlara, yetimlere ve yoksullara iyilikle davranın, insanlara güzel söz söyleyin, namazı dosdoğru kılın ve zekatı verin." diye kesin söz almıştık. Sonra siz, az bir bölümünüz, dışında yüz çevirdiniz, ve hala çevirmektesiniz. (Bakara, 83)

4- Andolsun, biz Musa'ya kitap verdik ve ardından peş peşe peygamberler gönderdik. Meryem oğlu İsa'ya da apaçık belgeler ver-

dik ve onu Ruhu'l-Kudüs'le teyid ettik. Demek, size ne zaman bir peygamber, nefsinizin hoşlanmayacağı bir şeyle gelse, büyüklük taslayarak kimini yalanlayacak kimini de öldüreceksiniz öyle mi? (Bakara, 87)

5- Kitap Ehli, senden kendilerine gökten bir kitap indirmeni istiyor. Musa'dan bundan daha büyüğünü istemişlerdi. Demişlerdi ki: "Bize Allah'ı açıkça göster." Böylece zulümlerinden dolayı onları yıldırım çarpmıştı. Sonra da kendilerine apaçık belgeler geldikten sonra, buzağıyı (ilah) edinmişlerdi. Yine bundan dolayı da onları affettik ve Musa'ya apaçık olan ispatlayıcı bir delil verdik. (Nisâ, 153)
Ayrıca Bkz: (2/72-76; 2/211; 5/78-81)

Yesrib yahudilerine "İsrâiloğulları" kavramıyle hitabın, bu kadar genel ve kapsamlı olarak yöneltilmesi, Kur'ân'ın öncekilerle sonrakiler arasında sağlam bir ilişki kurmuş olması, Hicaz'daki yahudilerin sonradan geldiklerini ve onların İsrâilliler olduğunu, onların, bazı oryantalistlerin ileri sürdüğü gibi, daha sonra Yahudiliği din olarak kabul eden Arap kabileleri olmadıklarını kesin olarak ortaya koymaktadır. Yahudi dinine bağlı hiçbir Arap kabilesine Hicaz'da rastlanamazdı. Evet, yer yer yahudileşen Araplardan söz edilse de bunlar varlıklarını hissettirecek kabilevi bir topluluk oluşturamamış ve bireysel bir yapıdan öteye geçememişlerdir.

Naklettiğimiz ve daha başka âyetlerin içeriklerinden anlaşıldığına göre Medine'deki yahudiler kitleleşmişti. Arap toplumunda hissedilir bir konumları, etkileri ve servetleri vardı. Ve toplumda onlar kültürel, dinsel, sosyal, ekonomik, siyasal açıdan bir varlığa sahipti. Savaş açısından da Arap toplumu içinde bir yerleri vardı:

Birincisi: Anlaşıldığına göre onlar; dinler, yasalar, ulusların haberleri, tarihleri, evrensel yasalar, inandıkları semavi din, elleri altında bulunan semavi kitap konularında geniş bir bilgiye sahiplerdi ve bunu yaymaya çalışıyorlardı. Bununla Araplara karşı üstünlük taslıyor, böbürleniyor ve bir gün kendilerinin üstün geleceklerini bekliyorlardı. Kendilerinin Allah'ın dostları ve sevgili kulları olduğuna, onun katında büyük bir paya sahip olduklarına, onun yanında ileri kimseler olduklarına inanıyorlardı. Ya da öyle sanıyorlardı. Nitekim bu yaklaşım Bakara, 76 ve 211. âyetleri ile aşağıdaki âyetlerden de anlaşılmaktadır.

1- Artık vay hallerine; kitabı kendi elleriyle yazıp, sonra da onu az bir değer karşılığında satmak için; "Bu Allah katındadır" diyenlere. Artık vay, elleriyle yazdıklarından dolayı, vay kazanmakta olduklarına. Derler ki: "Sayılı günlerin dışında, ateş bize değmeyecektir." De ki: "Allah katından bir ahid mi aldınız? Yoksa Allah'a karşı bilmediğinizi mi söylüyorsunuz?" (Bakara, 79-80)

2- Onlara: "Allah'ın indirdiklerine iman edin" denildiğinde: "Biz, bize indirilene iman ederiz." derler ve ondan sonra olan (Kur'ân)'ı inkâr ederler... (Bakara, 91)

3- Dediler ki: "Yahudi veya hristiyan olun ki, hidayete eresiniz". (Bakara, 135)

4- Yahudi ve hristiyanlar: "Biz Allah'ın çocukları ve sevgilileriyiz" dediler... (Mâide, 18)

5- De ki: "Ey yahudi olanlar, eğer siz insanlardan ayrı olarak yalnızca sizlerin gerçekten Allah'ın velileri olduğunuzu öne sürüyorsanız, şu halde ölümü temenni edin; eğer doğru sözlü olanlar iseniz". (Cuma,6)

Ayrıca Bkz: (2/89; 2/111; 2/120; 3/78; 3/188; 4/49)

Bu üstünlük taslama, böbürlenme, kendini temize çıkarma iddialarının, Araplara da küçümsenmeyecek derecede tesir ettiğini Medine'nin sınırlarını aşacak derecede genişlediğini ve Mekke'yi de kapsamına aldığını söylersek herhalde mübalağa yapmış olmayız.

Geçen konuda Ehl-i Kitap ve Mekke'deki yabancı azınlıklar hakkında naklettiğimiz ve Ehl-i Kitap'ın şahit olarak gösterilmesini, ilim ve zikir ehli olarak nitelendirilmesini ihtiva eden âyetlerle İsrâiloğullarının bazı bilginlerinden, özellikle de İsrâiloğullarından bir şahide dikkat çeken âyetler de bu yaklaşıma bir delil oluşturabilir. Çünkü bu şahit gösterme ve nitelemenin hikmeti, Arapların Ehl-i Kitap'ın katındaki bilgilere genel olarak güvendiklerini, özellikle de yahudilerin ilmine, marifetine ve araştırmalarına itimat ettiklerini hatırlatmaktadır.

Bazı âyetlerden anlaşıldığına göre, onlardan bazıları ilimde ileri gitmekle tanınıyordu. Nitekim Âl-i İmrân'ın 187. âyetinde buna ışık tutulmuştur. Ayrıca gelecek âyet de bunu açıkça ifade etmektedir.

"Fakat onlardan ilimde derinleşenler..." (Nisâ, 162)

İkinci olarak: Onların kendilerine göre toplumsal ve dini grupları vardı. Kendilerine özgü tapınakları, eğitim-öğretim yerleri, bilginleri, Rabbanileri vardı. Bilginlerinin ve Rabbanilerinin kendileri üzerinde büyük etkileri vardı. Bunlar onların aynı zamanda yargıçlarıydı. Onların bilginleri ve Rabbani olanları, halkı ve kitleleri günahları işlemekten, çirkin işlere bulaşmaktan alıkoyma yönündeki görevlerini gerçek anlamda yerine getirmiyorlardı. Onlardan bazıları dini konumlarını; mal elde etme, altın ve gümüş depo etme yolunda kullanmaya çalışıyorlardı. Nitekim gelecek âyetler bunu ifade etmektedir.

1- Hiçbir insana yakışmaz ki, Allah ona kitap, hüküm ve peygamberlik versin de, sonra (o kalkıp) insanlara: "Allah'ı bırakıp bana kullar olun." desin; fakat: "öğrettiğiniz ve okuduğunuz Kitap gereğince Rabbaniler olun." der. (Âl-i İmrân, 79)

2- Gerçek şu ki, biz Tevrat'ı, içinde bir hidâyet ve nur olarak indirdik. Teslim olmuş peygamberler, yahudilere onunla hükmederlerdi. Bilgin-yöneticiler ve yüksek bilginler de Allah'ın kitabını korumakla görevli kılındıklarından ve onun üzerinde şahitler olduklarından (onunla hükmederlerdi). (Mâide, 44)

3- Onlardan çoğunun günahta, düşmanlıkta ve harâm yiyecekte çabalarına hız kattıklarını görürsün. Yapmakta oldukları ne kötüdür. Rabbaniler ve hahamların, onları, günah söylemelerinden ve harâm yiyeceklerinden sakındırmaları gerekmez miydi? Yapmakta oldukları ne kötüdür. (Mâide, 62, 63)

4- Ey iman edenler gerçek şu ki, hahamlardan ve rahiplerden çoğu, insanların mallarını haksızlıkla yerler ve Allah yolundan alıkoyarlar. Altın ve gümüşü biriktirip de Allah yolunda harcamayanlar ise; onlara da acıklı bir azabı müjdele. (Tevbe, 34)

Üçüncü olarak: Onlar Arapların sosyal hayatına girip yerleşmişlerdir. Buna bağlı olarak kendilerini kabilelere, boylara ayırmışlardı, tıpkı Araplar gibi. Onların kabileleri ve boyları da Evs ve Hazreç'in boylarıyla karşılıklı anlaşmalara, dostluk ilişkilerine girmişti. Her grup kendi dostu ve anlaşma yaptığı tarafa ilişkin ortak sorumluluğunu üstleniyor, savaşta yanında yer alıyordu. Bu antlaş-

malar ve sorumluluklar peygamberin Hicretinden sonraya kadar sürdü.[28] Hatta kendi başlarına bela açıncaya kadar devam etti; Bu aynı zamanda gelecek âyetlerin de ilham ettiği bir olgudur:

> "Birbirinizin kanını dökmeyeceksiniz, birbirinizi yurtlarınızdan çıkarmayacaksınız diye sizden kesin söz almıştık; siz de bunu kabul etmiştiniz. Sonra siz, birbirinizi öldürüyor, bir bölümünüzü yurtlarından çıkarıyor ve günah ve düşmanlıkla aleyhlerinde paktlar kuruyor ve size esir olarak geldiklerinde de onlarla fidyeleşiyorsunuz. Oysa onları çıkarmanız, size harâm kılınmıştı. Yoksa siz, kitabın bir bölümüne inanıp da bir bölümünü inkâr mı ediyorsunuz? Artık sizden böyle yapanların cezası, dünya hayatında aşağılık olmaktan başka değildir." (Bakara, 84-85)

Burada âyetler yahudileri kişisel çıkarları yüzünden şeriatlarına aykırı düştüklerinden, onunla çeliştiklerinden, arzu ve isteklerine, heveslerine uygun düşen şeylere yapışıp, bunlara paralel düşmeyen şeyleri bıraktıklarından dolayı eleştirmekte, ayıplamaktadır. Müfessirlerin çoğu bu âyetlerin, onların boyları ile Evs ve Hazreç boyları arasındaki antlaşmalarla ilgili olduğunu belirtmiştir. Bu antlaşmaya göre onların bazıları diğer bazılarıyla savaşmak ve onları esir almak durumunda kalıyordu ve onların yerine fidye veriyordu. Bu sosyal yapılanmalarında Arapların geleneklerine uygun biçimde hareket edip-gidiyorlardı.

Maîde, Haşr ve Nisâ Sûresi'nde bununla ilgili birtakım âyetler vardır:

1- Münafıklara müjde ver! Onlar için gerçekten acıklı bir azap vardır. Onlar mü'minleri bırakıp da kâfirleri dost edinirler... (Nisâ, 138-139)

2- İşte kaplerinde hastalık olanların: "Zamanın, felaketleriyle aleyhimize dönüp bize çarpmasından korkuyoruz." diyerek aralarında çabaladıklarını görürsün... (Mâide, 52)

3- Münafıklık etmekte olanları görmüyor musun ki, onlar, Kitap Ehlinden küfre sapan kardeşlerine derler ki: "Andolsun eğer siz sürülecek olursanız, biz de sizlerle birlikte mutlaka çıkarız ve size karşı olan hiç kimseye, hiçbir zaman itaat etmeyiz. Eğer size karşı savaşılırsa elbette size yardım ederiz." Oysa, Allah, şahitlik etmektedir ki, onlar, gerçekten yalancıdırlar. (Haşr, 11)

28 Bkz: Siret İbn Hişam c. II, s. 95-99.

Burada münafıklar, kendileri ile yahudiler arasında antlaşma esasına dayalı sağlam sözleşmeler bulunduğunu ileri sürmek suretiyle Peygamber ve müslümanlar aleyhine komplolar kurmakta ısrar etmeye çalışıyorlardı.

Öyle anlaşılıyor ki bu antlaşma ilişkileri sağlam ve köklüydü. Hatta bu Evs ve Hazreç'ten olan münafık veya samimi herkesi etkileyebilecek bir değere sahipti. Buna bağlı olarak ve hikmet gereğince onlarla dostluklarını sürdürmemeleri şeklinde emir tekrar edilmiş, onların antlaşmayı bozdukları ve ihanet ettiklerine, kendilerine karşı içlerinde gizledikleri kinlere ve kötü niyetlere dikkat çekilmiştir. Aşağıdaki âyetlerde bunu görüyoruz.

1- Ne zaman bir ahit (andlaşma) yaptılarsa, onlardan bir grup o ahdi bozup atmadı mı?.. (Bakara, 100)

2- Kitap Ehlinden çoğu, kendilerine gerçek apaçık belli olduktan sonra, içlerindeki kıskançlıktan dolayı, imanınızdan sonra sizi küfre döndürmek arzusunu duydular. (Bakara, 109) [29]

3- Ey iman edenler, yahudi ve hristiyanları dostlar edinmeyin, onlar birbirlerinin dostudurlar. Sizden kim onları dost edinirse, kuşkusuz onlardandır. Şüphesiz Allah, zalimler topluluğuna hidâyet vermez. (Mâide, 51)
Ayrıca Bkz: (3/118-120; 58/14)

Burada özellikle Âl-i İmrân, 118. âyeti dikkat çekmektedir. Burada belirtildiğine göre Arapların yahudilere karşı besledikleri bu sevginin ve yönelişin temel esprisini aralarındaki sağlam ilişkiler, kenetleşmeler ve antlaşmalar oluşturmaktadır.

Bununla beraber Arapların hayatıyla bu denli kenetleşme, sözleşmelerdeki bu enginlik/derinlik ve ilişkiler gerçekçi değildi. Yahudiler bunları sırf kendilerine zemin hazırlamaya, etkili olmaya, kendilerini savunmaya ve orada varlıklarını sürdürmeye alet etmek istiyorlardı, başka hiçbir şey değil. Nitekim Âl-i İmrân'ın 119. âyeti ve gelecek âyetler de bunu bildirmektedir.

1- Sizin dininize uyandan başkasına inanmayın... (Âl-i İmrân, 73)[30]

2- Onlardan öylesi de vardır ki, ona bir dinar emanet bıraksan, sen

29 Burada doğrudan muhatap alınanlar Yahudilerdir.

30 Yahudilerin kendi aralarında geçen konuşmaları.

onun tepesinde durmadıkça onu sana ödemez. Bu, onların "ümmiler konusunda üzerimize bir sorumluluk yoktur." demiş olmalarındandır... (Âl-i İmrân, 75)[31]

3- Yoksa onların mülkten bir payları mı var? Eğer böyle olsaydı, insanlara çekirdeğin zerresini bile vermezlerdi. Yoksa onlar, Allah'ın kendi fazlından insanlara verdiklerini mi kıskanıyorlar? (Nisâ, 53-54)

Dördüncü olarak: Yahudiler siyasal ilişkilerin çerçevesini genişletmiş Arapların sosyal asabiyetine uygun hareket etmeyi de aşmışlardı. Onlar Medine'nin dışlarına taşmış bulunuyorlardı. Nisâ Sûresi'nde yer alan bir âyet onların bu tavırlarına, konumlarına ışık tutmakta ve sözlerini hikâye etmektedir. Müfessirlerin ve râvilerin çoğunluğu tarafından kaydedildiğine göre, yahudilerden bir grup elçi, Peygambere ve müslümanlara karşı, oranın liderleriyle görüşüp antlaşmak amacıyla Mekke'ye gitmişlerdir. Bunun sonucu olarak yahudiler, Hicretin beşinci senesinde Medine'ye karşı savaşmaya gelen birleşik Arap ordularıyla birlikte olduklarını açıklamış ve savaşta onların yanında yer almışlardı. Ahzâb ve Nisâ Sûresi'nde de bu olaya işaret eden birer âyet vardır.

1- Kendilerine Kitap'tan bir pay verilenleri görmedin mi? Onlar, tağuta ve cibt'e inanıyorlar ve diğer küfredenler için: "Bunlar, iman edenlerden daha doğru bir yoldadır." diyorlar. (Nisâ, 51)

2- Kitab Ehlinden onlara yardım edenlerini de kalelerinden indirdi ve kalplerine korku düşürdü... (Ahzâb, 26)

Tercihe şayan odur ki; eğer Kureyş ile yahudiler arasında hicretin hatta Peygamberliğin daha öncesine varan köklü ilişkiler, sevgi ve politik çıkar esasına dayalı bağlar olmasaydı, yahudilerin elçileri böylesine çok önemli ve hayati bir konuda Mekke'ye gitmezlerdi. Sîret rivâyetleri içinde Hayber yahudileri ile Gatafan ve Zebyan kabileleri arasında eskiye dayanan çok sağlam antlaşma metinleri ve maddeleri olduğunu belirten nakiller vardır. Bu da işlemeye çalıştığımız olguyu başka bir açıdan pekiştirmiş olmaktadır.

---

31 Ayetin siyakı Yahudiler hakkındadır. Onlar kendilerini Allah'ın seçkin kavmi olarak görüyorlardı. Kendileri haricindeki kavimleri ikinci dereceden topluluklar olarak kabul ediyorlardı. Kendilerinin onlara karşı hiçbir sorumluluklarının olmadığını, onlara karşı her türlü davranışın mübah olduğunu iddia ediyorlardı. Aslında ilk başta Yahudiler "Ümmî" kavramını kendileri dışındaki topluluklar için kullanıyorlardı. Hicaz'da ise bu kavramı Araplar için kullanmağa başlamışlardı.

Burada Nisâ âyeti tarafından işaret edilen bir nokta dikkatimizi çekmektedir. O da yahudilerin kendi amaçlarına, hedeflerine varmak için icat edip kullanmış oldukları politik yahudi yöntemidir. Müşrikler yahudilere Hz. Muhammed'in dini ile kendilerinin bağlı bulundukları dini sormuşlar, onlar da Arap müşriklerinin daha doğru bir yolda olduklarını söylemişlerdir. Sonra müşriklerin liderleri onlardan bu antlaşmaya bağlı kalacaklarına dair Kâbe avlusunda yemin etmelerini, yapmaya çalıştıkları eylemde tanrılarının desteğini sağlamaları için onların yanında putlarına yalvarmalarını istemişler, onlar da aynen yapmışlardı! Böylece amaç, onlara açık bir küfür ve sonsuz bir leke de olsa, araçların en çirkin olanını meşru kılmıştır.

Beşinci olarak: Onlar kendilerine kaleler, muhkem kasabalar ve surlar yapmışlardı. Güçlü ve kuvvetli bir konuma sahip bulunuyorlardı. Bunlara güvenerek de, kendilerine dokunulmayacağına inanıyorlardı. Bu duruma Araplar da inanmıştı. Yesrib'in tanıtılması ve önemi konusunda bunu içeren âyetleri nakletmiştik. Bu kalelerin, kulelerin, surların, kasabaların, Arapların içine yahudilerin güçlü, heybetli olduğu imajını saldığında kuşku yoktur. En azından bu da bir vasıta olmuştur. Ek olarak da onların gücünü ve heybetini gösteren vasıtalar ya da delililer olduğuna işaret olmuşlardır. Bu onların o sıralar şu özelliklere sahip olduğunu bize göstermektedir.

1) Onlar yerleşim bölgesi olarak Araplardan ayrı yerde, topluca kitleler halinde ve özel mahallelerde, semtlerde yaşıyorlardı. Daha önceleri olduğu gibi, yine bu geleneklerini, yaşayış biçimlerini koruyorlardı.

2) Onlar Arap toplumunda tam bir güven ve huzur içinde değillerdi. Buna bağlı olarak muhkem şehirlere, kalelere, surlara dayanmak istiyorlardı. Kriz anlarında kendilerini savunmayı ve kollamayı böylece kolaylaştırmak istiyorlardı.

3) Araplarla yahudiler arasında zaman zaman bazı tehlikeli olaylar oluyordu. Deneyimleri neticesinde kendilerini bu kaleleri, muhkem kasabaları ve surları yapmak zorunda hissetmişlerdi. Bizzat bu hadiselerin, onları Araplarla antlaşmalar yapmalarına, yüzeysel olarak kabilevi ve toplumsal asabiyetleriyle ilgili geleneklerini kabul eder görünmelerine neden olduğunu da, tercihe şayan bir görüş kabul ediyoruz.

Altıncı olarak: Kur'ân âyetlerinden hareketle yahudilerin Yesrib bölgesinde ve Şam yolu üzerinde uzanıp giden pek çok yerlerde dağınık bir yerleşik hayat yaşadıklarını, onların sayıca büyük kitlelerden oluşan azınlıklar olduğunu çıkarabiliriz. Elimizdeki bazı âyetlerde; Allah'ın, Rasûlüne onların kasabalarını bağışladığı ve karşılıksız olarak verdiği ifade edilmektedir. Burada çoğul kalıbının kullanılmış olması, doğal olarak onların çok olduğunu ifade eder:

"Allah'ın o şehir halkından peygamberine verdiği şey, Allah'a Peygamber'e, yakın akrabalığı olanlara, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir." (Haşr, 7)

Allah Ahzâb Sûresi'nde, yahudilerin müşriklerle birleşmesini eleştirmiş ve bu yüzden onların yurtlarını, mallarını ve arazilerinden el değmemiş bir toprağı müslümanlara miras bıraktığını ifade etmiştir. Ayetin son bölümü belirtmeye çalıştığımız noktaya, onların dağınık halde yayıldıklarına ışık tutmaktadır. Bu hemen fark edilebilecek bir gerçektir:

"Kitap Ehlinden onlara arka çıkanları da kalelerinden indirdi, onların kalplerine korku düşürdü. Siz bir kısmını öldürüyordunuz, bir kısmını ise esir alıyordunuz. Ve sizi onların topraklarına, yurtlarına, mallarına ve daha ayak basmadığınız bir yere de mirasçı kıldı. Allah, her şeye güç yetirendir." (Ahzâb, 26-27)

Feth Sûresi'nde de kapalı bir işaret yer almaktadır. Kesin bilgi ifade edebilecek dereceye ulaşan mütevatir rivâyetler onu açıklamıştır. Bunlar birinci derecede Hayber'i ve ondan sonra doğrudan müslümanların fethettiği kasabalar, Vadi'l-Kura'yı, Fedek'i ve yahudilerin Teyma'sını kastetmiştir. Bunlar da, başka bir açıdan belirtmeye çalıştığımız konuyu, İsrâilli azınlıkların çokluğunu ve yaygınlığını pekiştirmektedir.

1- Geride bırakılanlar, siz ganimetleri almaya gittiğiniz zaman diyeceklerdir ki: "Bizi bırakın da sizi izleyelim..." (Feth, 15)

2- ... onlara yakın bir fethi sevap olarak vermiştir: Ve alacakları birçok ganimetleri de. Allah üstün ve güçlü olandır, hüküm ve hikmet sahibidir. Allah alacağınız daha birçok ganimetleri de size vâdetti, bunu size hemencecik verdi ve insanların ellerini sizden çekti ki, mü'minler için bir âyet olsun ve sizi dosdoğru olan bir yola yönelt-

sin. Ve başka da vermiştir ki siz henüz onlara güç yetirmiş değilsiniz; gerçekten Allah, onları kuşatmıştır. Allah, her şeye karşı güç yetirendir. (Feth, 18-21)

Yahudi azınlığın büyük kısmı, anlaşıldığı kadarıyla bizzat Yesrib civarında yer alıyordu. Ki burada üç kabile vardı. Sayıları on binlere yaklaşıyordu. Bunlar, Beni Kaynuka, Benî Nadir ve Benî Kureyza kabileleriydi. Peygamber (s) bunların ilk ikisini sürgün etmiş üçüncüsünü ise, şartların gereği olarak sert bir şekilde yok etmişti. Kur'ân bu kabileleri adlarıyla kaydetmiştir. Yalnız üç kabileye işaret etmeyi uygun görmüştür. Kesinlik ifade edecek dereceye ulaşan mütevatir rivâyetlerde de bu üç kabilenin adı zikredilmiştir:

1- Küfredenlere de ki: "Yakında yenilgiye uğratılacaksınız ve toplanıp cehenneme sürüleceksiniz." Ne kötü yataktır o. Karşı karşıya gelen iki toplulukta, andolsun sizin için bir âyet vardır. Bir topluluk, Allah yolunda vuruşuyordu, diğeri ise, kafirdi ki gözleriyle mü'minleri kendilerinin iki katı görüyorlardı. İşte Allah, dilediğini yardımıyla destekler. Şüphesiz bunda, basiret sahipleri için gerçekten bir ibret vardır. (Âl-i İmrân, 12-13)[32]

2- Allah katında yerde debelenenlerin, şüphesiz en kötüsü, küfre sapmış olanlarıdır. Onlar artık inanmazlar. Bunlar, içlerinde antlaşma yaptığın kimselerdir ki, sonra her defasında ahidlerini bozarlar. Onlar korkup sakınmazlar. Bundan dolayı, savaşta onları yakalarsan, öyle darmadağın et ki onlarla arkalarından gelecek olanlar, umulur ki ibret alırlar. Eğer bir kavmin ihanet edeceğinden kesin olarak korkarsan, sen de açık ve adil bir tutumla antlaşmayı boz. Gerçekten Allah, ihanet edenleri sevmez. (Enfâl, 55-58)

3- Kendilerinden önce yakın geçmişte olanların durumu gibi; onlar, yaptıklarının sonucunu tatmışlardır. Onlar için acıklı bir azap da vardır. (Haşr, 15)[33]

Yedinci olarak: Naklettiğimiz âyetler ve âyetlerin içerdiği nitelemeler, onların sahip oldukları araziler, mallar ve kasabalar, müslü-

32 Âl-i İmrân ve Enfâl âyetleri hakkında, Hâzîn ve başka tefsirlerde, ayrıca İbn Hişam (II, 334)'da belirtildiğine göre "inkâr edenler" den maksat Benî Kaynukâ'dır.

33 Bu âyet, Benî Nâdir'in cezalandırılması olayından sonra gelmiştir. Benî Kaynukâ'nın sürgün edilmesi bu âyetten önceydi.

manların onlardan elde ettikleri ganimetlerin çoklukla vasıflandırılmış olması, yahudilerin büyük servet sahipleri olduğunu rahatlıkla göstermektedir. Bu açık bir olgudur. Onların büyük bir ticari faaliyete de sahip olduğunu, bizzat âyetlerin ilhamlarına göre anlıyoruz. Onların bu faaliyetlerinin en önemli sahaları ziraatti. Bundan daha açık olarak hem bundan hem de diğerinden anlaşıldığına göre onların bu konumları Arapların ekonomik yaşamında önemli bir etkiye sahip olmalarını sağlamıştır.

Sekizinci olarak: Onlar faizle işlem yapıyorlardı. Bu onların yaklaşık hicret ettikleri tüm ülkelerde gündeme getirdikleri, kendilerine özgü bir uygulamaydı. Yesrib'in ziraat bölgesinde bulundukları için, tabiatıyla bu işe elverişli olanakları da vardı. Çünkü çiftçiler normal olarak hasat ve bağ bozumu zamanına kadar mal ödünç almaya muhtaç durumdadır. Kuşku yok ki bu eylem yahudilerin, Arapların ekonomik yaşamlarında güçlü bir etki ve role sahip olmalarını sağlıyordu. Kur'ân'ın bu olguya işareti ise; Nisâ Sûresi'nin, onların inkârcı, tartışmacı tutumlarını ve ahlâklarını eleştirme ve ayıplarını ortaya koyma sadedinde inmiş olan âyetleridir:

"Yahudilerin yaptıkları zulümden ve pek çok kişiyi Allah yolundan çevirmelerinden dolayı kendilerine helâl kılınmış temiz ve hoş şeyleri yasakladık. Men edildikleri halde faiz almalarından ve haksız yere insanların mallarını yemelerinden ötürü (böyle yaptık). İçlerinden inkâr edenlere de acı bir azap hazırladık." (Nisâ, 160-161)

"Onların insanların mallarını haksız yere yemeleri" cümlesi, herhalde onların, Yesrib halkının muhtaç olduğu şeyleri acımasız şekilde sömürdüklerini ilham etmektedir. Faizle onların canlarını yaktıklarını, faizi kat kat artırrak çoğalttıklarını anlatmaktadır. İhtimal ki, onlar berikileri sömürmek, helâk etmek, onların ürünlerini ve elde ettikleri şeyleri istila etmek için daha başka vasıtalara ve yollara başvurmuşlardır.

Kur'ân âyetleri içinde onların sınâi ve ticâri eylemlerle uğraştıklarını göstermeye müsait bir delil yoktur. Yalnız bu pek tabii olarak uğraşmadıklarını da göstermez. Tercihe şayan odur ki, onlar ya da en azından onlardan bazı kesimler bu tür işlerle uğraşıyorlardı. Sîret rivâyetleri Benî Kaynuka'nın sürgün edilmesi sadedinde kaydediyor ki; onların, kendi adlarıyla bilinen bir panayırları vardı. Ve

panayırda onlardan birtakım kuyumcular bulunuyordu. Ticaret, Yahudilerin başlıca eylemlerinden birini oluşturmaktadır. Onların bundan habersiz olduklarını söylemek doğru olmaz. Çünkü bu çevrede ticaret için gerçekten elverişli geniş bir ortam vardı. Ve bu alanda etkin faaliyet gösteren kimseler mevcuttu.

Dokuzuncu olarak: Ayetlerin içerikleri, delâletleri ve ilhamları genel olarak İsrâillilerin Hicaz'a yakın bir geçmişte göç etmeyip daha eski olduklarını gösteriyor. Hatta belki, birkaç nesil veya asır öncesine kadar uzanıyordu. Ve onlar buna bağlı olarak konuşma ve anlama olarak Arapçayı güzel ve üstün derecede biliyorlardı. Buna ilâve olarak onların kendilerini muhafaza ettikleri ya da en azından bilginlerinin, hahamlarının, Rabbanilerinin Tevrat'ın ve Yahudilere ait diğer dini kitapların dili olan İbranice'yi güzel şekilde muhafaza etmesini bildiklerinden de asla kuşku edilemez.[34]

5. İsrâiloğulları'nın Hicaz Halkı Üzerindeki Tesirleri:

Yahudi azınlıkların kültürel, dini, sosyal, ekonomik, siyasal (politik) savaş-barış ve sayı durumları hakkında Medeni Kur'ân âyetlerinin delâletlerinden ve pek çok ilhamlarından destek alarak açıklamalarda bulunduksa, aynı şekilde onların ahlâklarını ortaya koyabilecek delilleri ve ilhamları da oradan alacağız.

1) Bazı âyetler onların yaşamış oldukları olgulara, kendilerini başkasından üstün görmelerine, bencilliklerine, cimriliklerine, her şeyin kendilerinin olmasına duydukları isteklerine, kıskançlıklarına, başkalarının ellerinde bulunanlara dayanamamalarına işaret etmektedir. Bakara, 109, Nisâ, 53-54. âyetleri bununla ilgilidir ve onları daha önce nakletmiştik. Âl-i İmrân Sûresi'nde ise gelecek âyetler bununla ilgilidir.

---

34 İbn Hişâm'ın siretinde yahudi şairleri ve onların kasidelerinden söz edilmekte ve isimleri verilmektedir. (Bkz: II, 337-344 ve III, 55, 174) Hadis kitaplarında da, Rasulullah, Zeyd b. Sabit'den İbranice öğrenmesini istemektedir. Böylece onlarla tartışma imkânı elde edilecekti.

«Allah'ın bol ihsanından kendilerine verdiği şeylerde cimrilik edenler, bunun kendileri için hayırlı olduğunu sanmasınlar. Hayır; bu onlar için şerdir; kıyamet günü, cimrilik ettikleri şey boyunlarına dolanacaktır. Göklerin de, yerin de mirası Allah'ındır. Allah yaptıklarınızdan haberi olandır. Andolsun; "Gerçek, Allah fakirdir, biz ise zenginleriz." diyenlerin sözlerini Allah işitmiştir. Onların bu sözlerini ve Peygamberlerini haksız yere öldürmelerini yazacağız ve: "Yakıcı olan azabı tadın." diyeceğiz.» (180-181. âyetler)

2) Bazı âyetlerde onların ikiyüzlülük, laf taşıyıcılık, düzenbazlık, başkalarını kuşkuya düşürme ve onu tahakkümü altına alma amacıyla kuşkular yayma gibi ahlâki niteliklerine ışık tutulmaktadır. Bakara, 76, Âl-i İmrân, 72. âyetleri bunu ilham etmektedir. Ayrıca gelecek âyetler de buna ışık tutmaktadır:

"De ki: "Ey Kitap Ehli, sizler şahitler olduğunuz halde, ne diye iman edenleri Allah yolundan çevirmeye çalışıyorsunuz? Allah, yapmakta olduklarınızdan gafil değildir." Ey iman edenler, eğer kendilerine kitap verilenlerden herhangi bir gruba boyun eğecek olursanız, sizi imanınızdan sonra kâfirler yapmış olarak geri çevirirler. Allah'ın âyetleri size okunuyorken ve O'nun Rasulü içinizdeyken nasıl oluyor da küfrediyorsunuz? Kim Allah'a sımsıkı tutunursa, artık elbette o, dosdoğru olan bir yola iletilmiştir. Ey iman edenler, Allah'tan nasıl korkmak gerekiyorsa öylece korkun. Ve ancak müslümanlar olarak ölün. Allah'ın ipine hepiniz sımsıkı yapışın. Dağılıp ayrılmayın. Hani siz düşmanlar idiniz. O, kalplerinizin arasını ısındırdı, siz O'nun nimetiyle kardeşler oldunuz. Yine siz tam bir ateş çukurunun kıyısındayken, oradan da sizi kurtardı. Umulur ki, hidayete erersiniz diye Allah size âyetlerini işte böyle açıklar." (Âl-i İmrân, 99-103)

Müfessirler ve râviler bu âyetlerin -ya da bazılarının- yahudilerin, birtakım Evsli ve Hazreçli kişiler arasında alevlendirdiği, geniş bir alana yayılıp ortalığı kasıp kavuracak büyük bir fitneye neden olmasına ramak kala önlenen bir desise ve düzenbazlıkları münasebetiyle inmiş olduğunu kaydetmişlerdir. Her ne olursa olsun, âyetler üslupları ve içerikleriyle, yahudilerin müslümanlar arasında körüklemeye çalıştığı bir fitne, desise, kargaşa ve ortalığı bulandırma tavır ve tutumuyla ilgilidir.

Mâide Sûresi'nde yer alan bir âyet de bu konuyla ilgilidir. Ayet yahudilerin Peygamber'e (s) havale edilmiş bir konuda hile ve kuşku yaratma tutumlarına ışık tutmaktadır. Onlar sözü

amacından saptırmak suretiyle münafıklarla birlikte bir komployа girişmişlerdi:

"Ey Peygamber, kalpleri inanmadığı halde ağızlarıyla "inandık" diyenlerle yahudiler'den küfür içinde çaba harcayanlar seni üzmesin. Onlar yalana kulak verenlerdir; sana gelmeyen diğer topluluğa kulak verenlerdir. Onlar, kelimeleri yerlerine konulduktan sonra saptırırlar. "Size bu verilirse onu alın, o verilmezse ondan kaçının" derler..." (Mâide, 41)

3) Bazı âyetler, onların amaç ve kişisel çıkar uğruna her türlü vasıtayı kullanma ve meşru görme ahlâkına işaret etmektedir. Bunu Nisâ Sûresi'nin 51. âyeti ile gelecek âyetlerde görebiliriz:

"Kendilerine kitaptan bir pay verilenlerin sapıklığı satın aldıklarını ve sizin de yolu sapıtmanızı istediklerini görmedin mi? Allah sizin düşmanlarınızı daha iyi bilendir; bir veli olarak Allah yeter, bir yardımcı olarak da Allah yeter. Kimi yahudi olanlar, kelimeleri konuldukları yerlerden saptırırlar." (Nisâ, 44-46)

4) Bazı âyetler onların başkasının ellerindekini kendileri için helâl kılma, kendilerine emanet edilen şeylere, sözlerine bağlı kalmaya karşı kendilerini sorumlu hissetmeme ahlâklarına işaret etmektedir. Daha önce naklettiğimiz Bakara, 100 ve Âl-i İmrân, 75. âyetler bunu ilham etmektedir.

5) Birtakım âyetler onların başkalarının kendilerine karşı duymuş oldukları sevgiyi, sadakatı, başkasına yardımcı olmayı ya da herhangi bir konuda yol göstermeyi düşünmeme ahlâkına işaret etmektedir. Daha önceleri nakledilen Âl-i İmrân, 73. ve 119. ile Bakara, 76. âyetleri buna ışık tutmaktadır.

6) Bazı âyetler onların bir şeyde diretme, tartışma ve büyüklük taslama ahlâklarına ışık tutmaktadır. Bu tür âyetler gerçekten çoktur. Ve bunlar aynı zamanda önceki yahudilerle çağdaş yahudilerin bu ahlâk konusunda sıkı ilişkileri olduğunu göstermektedir. Geçen konularda onların bir kısmını kaydetmiştik. Diğer bir kısmını ise şimdi verelim:

1- De ki: "O bizim de Rabbimiz sizin de Rabbiniz iken, bizimle Allah hakkında tartışmalara mı giriyorsunuz? Bizim amellerimiz bizim, sizin amelleriniz de sizindir. Biz, katışıksız olarak O'na bağlanmış olanlarız". (Bakara, 139)[35]

---

35 Ayetin siyakı Yahudilerin tutum, davranış ve ahlâklarıyla ilgilidir.

2- İnsanlardan birtakım beyinsizler: "Onları daha önce üzerinde bulundukları kıblelerinden çeviren nedir?" diyecekler... (Bakara, 142)

3- ...Kitab verilenler, bunun Rabb'leri tarafından bir gerçek olduğunu bilirler. Allah onların yaptıklarından habersiz değildir. Sen kitap verilenlere her türlü âyeti (delili) getirsen yine onlar senin kıblene uymazlar; sen de onların kıblesine uyacak değilsin. Onlar birbirlerinin kıblesine de uymazlar. Sana gelen ilimden sonra onların keyiflerine uyarsan elbette ki zalimlerden olursun. Kendilerine kitab verdiklerimiz, onu, oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar, ama yine de onlardan bir grup, bile bile gerçeği gizlerler. (Bakara, 144-146)

Bazı âyetlerin içeriğinden anlaşılıyor ki: Onlar sihir/büyü de yapıyorlardı. Bakara Sûresi'nin âyetlerinden biri yahudilerin tartışmacı oluşlarını, ahde vefasızlıklarını, Allah'ın Kitabını bırakışlarını, O'nun elçisini tasdik etmeyişlerini; onların gerçeğe uymaları gerekirken şeytanların okudukları büyü işlerinin peşine takılmalarını, bu hareketlerin kişiyi dinden çıkardığını, onu hidâyet ve doğru yoldan uzaklaştırdığını bildikleri halde bu tür eylemlere eğilim duymalarını kaydetmiştir. Yine âyetten anlaşılıyor ki onlar Süleyman'ın (a) da sihir yaptığını ve onunla şeytanlara egemen olduğunu ve şimdiki ilimlerinin onun bildiği ilimden olduğunu iddia ediyorlardı.

"Ne zaman onlara Allah katından yanlarındakini doğrulayan bir peygamber gelse, kendilerine kitap verilenlerden birtakımı sanki kendileri hiç bilmiyorlarmış gibi Allah'ın kitabını arkalarına attılar. Ve onlar, Süleyman'ın mülkü aleyhinde şeytanların uydurduklarına uydular. Süleyman ise küfretmedi; ancak şeytanlar küfretti. Onlar, insanlara sihiri öğretiyorlardı. Babil'deki iki melek (olarak bilinen) Harut'a ve Marut'a bir şey indirilmemişti. Oysa o ikisi: "Biz, yalnızca bir fitneyiz, sakın küfretme" demedikçe hiçkimseye öğretmezlerdi. Fakat onlardan erkekle kadının arasını açan şeyi öğreniyorlardı. Oysa Allah'ın izni olmadıkça onunla hiçkimseye zarar veremezlerdi. Onlar ise kendilerine zarar verecek ve yarar sağlamayacak şeyi öğreniyorlardı. Andolsun onlar, bunu satın alanın, ahiretten hiçbir payı olmadığını bildiler; kendi nefisleri karşılığında sattıkları şey ne kadar kötü; bir bilselerdi." (Bakara, 101-102)

Bunun yanında Âl-i İmrân'ın iki âyeti açıklayıcıdır:

"Her nerede bulunurlarsa bulunsunlar onlara zillet vurulmuştur. Onlar, Allah'tan bir gazaba uğradılar ve üzerlerine aşağılanma vuruldu.

Bu Allah'ın âyetlerini inkâr etmeleri ve peygamberleri haksız yere öldürmeleri nedeniyledir. Bu, isyan etmeleri ve haddi aşmaları dolayısıyladır." (112. âyet)

"İşte o zaman Rabbin, onlara en kötü azabı yapacak kimse(leri) kıyamet gününe kadar üzerlerine mutlaka göndereceğini bildirdi. Kuşku yok. Rabbin sonuçlandırması pek çabuk olandır ve gerçekten O, bağışlayandır, esirgeyendir." (167. âyet)

Bu iki âyet gösteriyor ki; yahudiler gözle görülecek ve elle tutulacak derecede zillet ve miskinlik postlarına bürünmüşlerdi. Hicaz dışında durumları böyle olduğu halde Hicaz'ın içinde o kadar servet, sayı, hile, düzenbazlık ve kuvvet gösterisinde bulunmalarına rağmen durumları yine aynıydı.

Aynı şekilde A'râf âyeti de böyledir:

"Onları yer yüzünde ayrı ayrı topluluklar olarak param parça dağıttık." (168. âyet)

Bu âyet de ilham ediyor ki; yahudilerin yeryüzünün tüm bölgelerinde darmadağınık hali başkaları tarafından rahatlıkla müşahade ediliyor ve elle tutulabilecek bir olgu olarak algılanıyordu. Ve onların Hicaz'daki varlıklarının eninde sonunda bu noktaya varacağı anlaşılıyordu.

Durumları bu merkezde olan, Arapların hayatıyla ve gelenekleriyle bu kadar ilişkileri ve ortak yönleri bulunan, ahlâkları, alışkanlıkları ve yaşayışları bu olan yahudilerin komşuları olan Arapları özellikle Medine halkını, genel olarak da Hicaz alanını küçümsenmeyecek ölçüde etkilemiş olmaları pek tabiidir. Biz Arapların öğrendikleri, tartıştıkları, akıllarında, inançlarında ve alışkanlıklarında geliştirdikleri peygamberler, melekler, şeytanlar, evrenin yaradılışı, nesilleri tükenmiş ulusların ve semavi şeriatlarla ilgili kıssaların haberlerinin pek çoğunu onlardan öğrendiklerinde kuşku etmiyoruz. Yine onların yaşam biçimleri sanatları, sanayileri, ticaretleri, ziraatları hatta bazı dinsel ayinlerin, onların aralarında yaşadıkları bu uzun zaman zarfında Araplara geçmiş olduğunda şüphe etmiyoruz.[36] Daha önce Arapların onlardan muhtemelen ziraî teknikler aldıklarını; onlardan etkilenerek kaleler ve surlar yaptıklarına değinmiştik.

36 Hâzîn Tefsirinde (I, 153) İbn Abbas'tan rivâyet edildiğine göre, Medine halkı çoğu zaman Yahudilerin yaptıklarını örnek aldı. Zira onları Ehl-i Kitap olarak görüyor ve onların daha faziletli olduklarına inanıyorlardı.

İlerde gelecek bölümlerde de Arapların başka alanlarda onlardan aldıkları âdet ve geleneklere işaret edeceğiz. Biz dinler ve inançlar bölümünde Kur'ân'ın Yahudilik ve yahudiler hakkındaki tablosunu tamamlamak amacıyla özel bir bölüm ayırdık.

6. Hristiyanların Hicaz'daki Rolleri:

Şimdi Peygamberlikten önce Medine'de İsrâillilerden başka yabancıların olup olmadığını araştıracağız. Buna bağlı olarak diyebiliriz ki; buna ışık tutan açık bir işaret yoktur. Mekke'de onların varlığını gösteren Nahl Sûresi'ndeki gibi deliller yoktur. Bununla beraber, pek çok Medeni âyet vardır ki bunlarda, hristiyanlardan sözedilmekte, hitap onlara yöneltilmekte, Peygamberin ve Kur'ân'ın çağrısına karşı sevgi esasına dayalı bir tavırları olduğu hikâye edilmekte, Mesih ile ilgili inançları hafife alınmakta, ayıplanmakta ve bu inançları tartışılmakta, bazılarının büyüklük taslama, inkâr etme, düşmanlık besleme ve engel olma gibi tavır ve tutumları göz önüne serilmekte ve onlarla dostluk ilişkilerine girilmemesi emredilmektedir. Gelecek âyetler sözü edilen bu konuları işlemektedir.

1- Yahudiler dedi ki: "Hristiyanlar bir şey üzere değillerdir." Hristiyanlar da: "Yahudiler bir şey üzere değillerdir." (Bakara, 113)

2- Dediler ki: "Yahudi veya hristiyan olun ki hidayete eresiniz". (Bakara, 135)

3- Şüphesiz, Allah katında İsa'nın durumu, Adem'in durumu gibidir. Onu topraktan yarattı, sonra da ona "Ol" dedi ve o da oluyor. Gerçek Rabbindendir. Öyleyse kuşkuya kapılanlardan olma. Artık sana gelen bunca ilimden sonra, onun hakkında seninle tartışmalara girişirlerse, de ki: "Gelin, oğullarımızı, oğullarınızı, kadınlarımızı, kadınlarınızı, kendimizi ve kendinizi çağıralım; sonra karşılıklı lanetleşelim de Allah'ın lanetini yalan söylemekte olanların üstüne kılalım." (Âl-i İmrân, 59-62)

4- Yahudiler ve hristiyanlar: "Biz Allah'ın çocuklarıyız ve sevdikleriyiz." dediler. (Mâide, 18)

5- Andolsun, "Gerçekten Allah, Meryem oğlu Mesih'tir." diyenler küfre saptı. Oysa Mesih'in dediği "Ey İsrâiloğulları, benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz olan Allah'a ibâdet edin. Çünkü O, kendisine şirk koşana kuşkusuz cenneti harâm kılmıştır, onun barınma yeri de ateştir. Zulmedenlere yardımcı yoktur". Andolsun, "Alah üçün üçüncüsüdür." diyenler küfre sapmışlardır. Oysa tek bir ilahtan başka ilah yoktur. Eğer söylemekte olduklarından vazgeçmezlerse, onlardan küfredenlere acıklı bir azap dokunacaktır. Yine de Allah'a tevbe edip bağışlanma istemeyecekler mi? Oysa Allah bağışlayandır, esgirgeyendir. Meryem oğlu Mesih, yalnızca bir peygamberdir. Ondan önce de peygamberler gelip geçti. Onun annesi dosdoğrudur, ikisi de yemek yerlerdi. Bir bak, onlar ise nasıl da çevriliyorlar? De ki: "Siz Allah'ı bırakıp da, size fayda ve zararı dokunamayacaklara mı tapıyorsunuz? Hâlbuki Allah, her şeyi işiten ve bilendir." (Mâide, 72-76)

6- Ey inananlar yahudi ve hristiyanları dostlar edinmeyin; Onlar birbirlerinin dostudurlar... (Mâide, 51)

7- Andolsun, insanlar (içinde) iman edenlere düşmanlık bakımından en şiddetli olanların yahudiler ve şirk koşanlar olduğunu görürsün. Onlardan iman edenlere sevgi bakımından en yakın olanların da: "Biz hristiyanlarız." diyenlerin olduğunu görürsün. Bu onlarda keşiş ve Rahiplerin olması ve onların gerçekten büyüklük taslamamaları nedeniyledir. Peygambere indirileni dinlediklerinde hakkı tanıdıklarından dolayı gözlerinin yaşlarla dolup taştığını görürsün. Derler ki: "Rabbimiz inandık; öyleyse bizi şahitlerle birlikte yaz." (Mâide, 82-83)

Ayrıca Bkz: (2/111; 2/120; 4/171-172; 5/116; 9/29-34; 57/27)

Buna ilâve olarak çağrının Ehl-i Kitap'a genel olarak yöneltildiği âyetler vardır. Bu âyetlerle hem hristiyanlara hem de yahudilere beraber hitap edilmiş olunacağı tercihe şayandır. Gelecek âyetlerde olduğu gibi:

1- Ey Kitap Ehli, kitaptan gizlemekte olduklarınızın çoğunu size açıklayan ve birçoğundan da geçiveren elçimiz geldi. Size Allah'tan bir nur ve apaçık bir Kitap geldi. (Mâide, 15)

2- Ey Kitap Ehli, peygamberlerin arası kesildiği dönemde: "Bize bir müjdeci de bir uyarıcı da gelmedi." demenize (fırsat kalmasın) diye

size apaçık anlatan bir peygamber geldi. Böylece müjdeci de, uyarıcı da gelmiştir artık. Allah her şeye güç yetirendir. (Mâide, 19)

Hatta bu iki âyet arasında Mesih'in uluhiyeti inancını ayıplamayı eleştirmeyi içeren bir âyet vardır. Bu da onların birinci derecede hristiyanlara yönelik olduğunu söylemeye müsaittir.

"Andolsun gerçek şu ki, Allah Meryem oğlu Mesih'tir diyenler küfretmiştir. De ki: "O, eğer Meryem oğlu Mesih'i onun annesini ve yeryüzündekilerin tümünü helâk etmek isterse, Allah'a kim engel olabilir?" (Mâide, 17)

Buradaki bazı âyetlerde hristiyanların zikredilmesi, ek bir açıklama ya da yahudiler konusunda hafifçe işaret ettiklerimizin, lisanı hâl ile ifade edilmesi olduğuna göre, bunlar; Peygamberin Medine'de ve çeşitli zamanlarda hristiyanlardan değişik gruplarla karşılaştığını, onları İslâm'a davet ettiğini onlardan bazılarının Mâide, 88-89. âyetlerinde ifadesini bulan parlak tasdik sahnelerine konu olduğunu bazılarının ise tartışma ve mücadeleye girerek, büyüklük tasladığını görürüz.

Yemen'in Necran bölgesinden, Habeşistan'dan ve Şam'dan bazı hristiyan elçilerin Medine'ye geldiğini Peygamber ile ilişki kurduklarını, onlardan bazılarının Peygamber ile tartışarak kendi dinleri üzere kaldıklarını, bazılarının ise iman ettiğini belirten rivâyetler vardır. Burdan hareketle Medine devrinin ilk dönemlerinde inen âyetlerde hristiyanların sözlerinin, görüşlerinin, tavırlarının ve inançlarının gündeme getirilmiş olması, Peygamber'in çağrısının henüz aşılanıp, yerleşmediği bir dönemde bunların gündeme alınışı, sayıları ve çokluklarından sarfı nazar edilerek Medine'de hristiyan bir grubun ikamet edip yerleştiğini düşündürmektedir.

Bunlardan bazılarının Mekke'de olduğu gibi Medine halkından hristiyanlaşmış Araplar olduğu dahilindedir. Veya bunlar Medineli değildir ama ekonomik ve ekonomik olmayan bazı şartlar yüzünden dışardan göç edip Medine'ye gelip yerleşen Araplardır. Fakat bunların içinden bazılarının Bizanslı, Süryani, Kıpti ve A'cemi (İranlı) v.s... olmasını engelleyen bir belge yoktur. Mademki Şam bölgesinin şartları Arap olmayan bazı hristiyanların Mekke'ye kadar göç edip orada ikamet etmesine neden olmuştur ve Mekke tüccarları onların bazılarını kendi özel ihtiyaçları ve ekonomik faaliyetleri için satın alma yolu ile kendilerine çekme

olanağına sahip olmuştur. Bu şartların sırf Mekke'ye özgü olmayacağı hemen akla gelebilmektedir. Özellikle Medine, Şam'a Mekke'den daha yakındır ve oranın iklimi Şam'dan göç edenler için Mekke ikliminden daha elverişlidir. İşte bu özellik aynı zamanda Şam'dan göçmek zorunda kalan İsrâillilerin Medine'ye yerleşmelerine, orada ikamet etmelerine neden olmuştu. Bu avantajlar nedeniyle de orada yaşamayı tercih ediyorlardı.

Tevbe Sûresi'nin 29-34. âyetleri hemen hemen kesinlik ifade edecek biçimde Peygamber'in Şam bölgesinde taşkınlık ve düşmanlık yapmaya başlayan hristiyanlara karşı düzenlediği Tebük Savaşı'na ilişkin olarak inmiştir. Sadece bu olayı istisna edersek naklettiğimiz âyetler içinde, hristiyanların Medine'de kitleleştiğini ya da Arapların ekonomik ve sosyal yaşamlarına hissedilebilir, belirgin bir etkide bulunduklarını gösteren bir âyet yoktur. Yanısıra yahudiler hakkında inmiş bulunan âyetlerin içerdiği aldatma, düzenbazlık, komplo, kıskançlık ve azgınlık, taşkınlık tablolarına da rastlanır. Bunun tam tersi olarak tüm hristiyanları kapsayan bir nitelik buluyoruz. O da hristiyanların iman edenlere insanların sevgi yönünden en yakın olan kimseler olduğu, onların asla büyüklük taslamadıkları, gönüllerinde şefkat ve merhamet duyguları taşıdıkları, buna ilâve olarak onların çok olmadığı ve kitleleşmediği olgusudur. Onların fazla bir etkiye sahip olmadıkları, genel hatlarıyla güzel, yumuşak, duygusal, ince bir ahlâka sahip oldukları, düşmanlıkta katılık ve aşırılık yapmaya yanaşmadıkları gerçeğidir.

Pek tabii olarak bu, Hristiyanlığın Arapların inançları, dinleri, düşünceleri ve kültürleri üzerinde hiçbir etkisi olmamıştır anlamına gelmez. Onların bu etkisi ise gelecek bölümlerde işaret edeceğimiz konular arasında yer alacaktır. Dinler ve inançlar konusunda Hristiyanlık ve hristiyanlar için de özel bir bölüm ayırdık. Aynı şekilde bu etkiye orada da parmak basacağız, onlarla ilgili Kur'ânî tabloyu tamamlayacağız.

İKİNCİ BÖLÜM

SOSYAL HAYAT

Bu bölüm dört ayrı konudan oluşmaktadır.

A) Aile Hayatı,
B) Kabilecilik Asabiyeti,
C) Hac ve Harâm Aylar
D) İdare Düzeni ve Sınıflar.

A) AİLE HAYATI

1. Peygamber Asrında Erkeğin ve Kadının Rolü

Kur'ân'ı Kerim'de kadın ve erkekle ilişkili pek çok âyet vardır. Bazıları geneldir. Bazıları yasama, yükümlülükler ve İslâmî kavramlarla ilgilidir. Her iki çeşit âyetlerden şu veya bu şekilde Peygamber asrında ve O'nun peygamberlikle görevlendirilmeden önceki çevresinde kadın ve erkeğin durumuna ışık tutan tablolar alıntılayabiliriz.

Birinci olarak: Genel olarak erkeklerden bahsedilen âyetlerin içeriğinden az çok anlaşıldığına göre; erkek kendisine özgü seçkin bir yere sahipti. O, ailenin başkanı ve idarecisiydi; yaşamından, rızkından ve işlerinden sorumlu olan oydu. Savaş ve savunmadan da o sorumluydu. Kan bedeli ve borçlanmalar ondan istenirdi. Çeşitli sosyal sorumluluklarda o muhatap alınırdı. Etkin söz ve görüşe ve belirleyici konuma sahip olan oydu. Kadın ise genel olarak erkeğe uyardı. Onunla beraber olurdu. Onun himayesinde ve sorumluluğu altındaydı. Onun emriyle yürürdü. Kadının yararına olan şeylerde kadını temsil eden erkekti.

Çağrı ve hitabın, cedelleşme (tartışmanın, uyarma, vâdetme ve tehdit etmenin, kâfirlerin delil getirme tutumları ve sözlerinin hikâye edildiği, onlarla müslümanlar arasındaki ilişkilerin, olayların ve savaşların anlatıldığı, daha önce geçmiş ümmetlerin ve Peygamberlerin kıssalarının yer aldığı, hatta bizzat hitabın yasamalarda, yükümlülüklerde, uyarmada, sakındırmada, can ve mal ile cihada davette müslümanlara yöneltildiği, onların yaptığı ve söylediği ya da söylemekte ve yapmakta olduğu şeylerin

hikâye edildiği âyetleri ciddi bir tetkikten geçirirsek göreceğiz ki, büyük çoğunluğu tekil ve çoğul olarak müzekker (erkeğe) hitap sigasıyla yer verilmiştir. Erkeklerin muhatap alındığını ve onların hikâye edildiğini görürüz.

Burada sözünü ettiğimiz işler ve amaçlarla ilgili Kur'ân âyetlerinin tümünü arz etmek pek tabii olarak ne zorunludur ne mümkündür. Yalnız okuyucu kendisi, Kur'ân'a başvurduğunda bu gerçeği onun her sûresinde, hatta sûrelerinin her bölümünde elle tutulur bir şekilde görebilecektir. Bunun için biz, "erkeğin" kadınla birlikte zikredildiği bazı âyetleri hatırlatmakla yetinecek ya da onun bazı özelliklerine değinen âyetleri vereceğiz. Bu âyetlerden hareket ederek göreceğiz ki, erkeğin toplumdaki rolünü, o zamanki konumunu ve görünümünü tespit etmek için açık ve güçlü deliller vardır. Özellikle de, önemli işlerde öncelikle yalnız erkek zikredilmektedir... Gelecek âyetlerde olduğu gibi:

1- Kadınların hakları, örfe uygun bir şekilde vazifelerine denktir. Erkeklerin onlardan bir üstün derecesi vardır... (Bakara, 228)

2- İçinizden ölenlerin bıraktığı eşler, kendi kendilerine dört ay on (gün) beklerler. Bu bekleme süresi dolduğunda artık onların kendi haklarında maruf bir şekilde yaptıklarından dolayı size sorumluluk yoktur. Allah işlediklerinizden haberi olandır. (Bakara, 234)

3- Onların (annelerin) yiyeceği ve giyeceği meşru olarak, çocuk kendisinin olana (babaya) aittir... (Bakara, 233)

4- Kadınlara, oğullara, kantar kantar yığılmış altın ve gümüşe, salma güzel atlara, hayvanlara ve ekinlere duyulan tutku, insanlar için süslendirilip çekici kılındı. (Al-İİmr an, 14)

5- Eğer yetim (kız)lar konusunda adaleti yerine getiremeyeceğinizden korkarsanız, bu durumda size helâl olan (başka) kadınlardan ikişer, üçer, dörder olmak üzere nikahlayın. Şâyet (yine de) adalet yapamayacağınızdan korkarsanız, o zaman bir (eş) ya da sağ ellerinizin malik olduğu (cariye) ile (yetinin). Bu sapmamanıza daha yakındır. Kadınlara mehirlerini gönülden isteyerek verin; fakat onlar, gönül hoşluğuyla size ondan bir şeyi bağışlarlarsa, onu da afiyetle ve iç huzuruyla yiyin. (Nisâ, 3-4)

6- Allah'ın erkeği kadına üstün kılması ve onların kendi mallarını harcaması nedeniyle erkekler, kadınlar üzerinde sorumludurlar. İyi kadınlar gönülden itaat edenler, görünmeyeni koruyanlardır. Kötülüklerde diretmelerinden korktuğunuz kadınlara öğüt verin; yataklarında yalnız bırakın; nihâyet dövün; size itaat ederlerse aleyhlerinde bir yol aramayın. Doğrusu Allah yücedir, büyüktür. (Nisâ, 34)

7- Biz senden önce de, kendilerine vahyettiğmiz erkeklerden başkasını göndermedik. (Nahl, 43)

8- (Öyle) adamlar ki, ne ticaret ne de alışveriş onları Allah'ı zikretmekten, dosdoğru namazı kılmaktan ve zekatı vermekten tutkuya kaptırıp alıkoymaz. (Nur, 37)

9- Allah, bir adamın kendi boşluğu içinde iki kalp kılmadı ve kendilerini annelerinize benzeterek yemin konusu yaptığınız eşlerinizi de sizin anneleriniz yapmadı. (Ahzâb, 4)

10- Ve dediler ki: "Bu Kur'ân iki kentten, büyük bir adama indirilmeli değil miydi?" (Zuhruf, 31)

11- (Boşandığınız) kadınları gücünüz oranında oturmakta olduğunuz yerin yanında oturtun; onları darlık ve sıkıntıya düşürmek amacıyla kendilerine zarar vermeyin. Eğer onlar hamile iseler, yüklerini bırakıncaya kadar onlara nafaka verin. (Talak, 6)

12- Ey iman edenler, gerçek şu ki, sizin eşlerinizden ve çocuklarınızdan bir kısmı sizler için düşmandırlar. Şu halde onlardan sakının... (Tegâbun, 14)

13- Bir de şu gerçek var: İnsanlardan bazı erkekler, cinlerden bazı adamlara sığınırlardı. Onlar da, onların azgınlıklarını arttırmışlardır. (Cin, 6)

Ayrıca Bkz: (2/226-227; 2/237; 4/75; 6/8-9; 7/46;[37] 7/48; 16/76; 38/62)

Pek çok âyet içinde ancak küçük bir yer tutacak olan bu ayetlerden; erkeğin konumu, belli başlı özellikleri, savaştan ve büyük görevlerden yalnız onun sorumlu tutulduğu, eşine ve ailevi işlere

37 Burada "Adamlar" dan maksat, en iyi te'vile göre "melekler" dir.

egemen olduğu, onlara bakmakla yükümlü olduğu ve üstünlüğü açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Hatta Âl-i İmrân 14. âyette erkekler, "nas" (İnsanlar) kavramı ile ifade edilmiştir. Sanki dünya onlardan ibarettir. Kadınlar, çocuklar, mallar, zinet eşyası ve diğer nimetler sırf onun arzuları, istekleri onun gözlerini ve arzularını doyurmak için vardır.

Bu üslup tabiatıyla, Kur'ân'ın içlerine inmeye başladığı, ilk defa olarak kendi dillerine hitap ettiği toplumun pratik olarak yaşayıp alıştığı şeylerin bir tekrarı mesabesindedir. Kadınlarla, İslâmî aileyle ilgili hukuki gelişmeler, ıslahatlar, değişik alanlarda kadın haklarının tespit edilip geliştirilmesi vb. ise, bu toplumdaki uygulamaların düzeltilmesinden ibarettir. Bu gelişmeler, kadına yönelik zulümlerin, ağır yükler altında ezmenin, zarara uğratmanın, incitmenin, kadın haklarının inkâr edilmesinin ve daha pek çok şeylerin düzeltilmesine zemin hazırlamaktan ibarettir. Bu konu ilerde de ele alınacaktır.

İkinci olarak: Kur'ân'da kadının hukuki, ekonomik, evlilik yönünü, karşılaşmış olduğu zorlukları, kötü uygulamaları ve haksızlıkları dile getirme olanağı bulunan bir dizi âyet vardır. Kadın haklarının nasıl ihlal edildiğini, mallarının soyulduğunu, mirasından mahrum bırakıldığını, özgürlüklerine tecavüz edildiğini, özellikle evlilik şatları gibi alanlarda nasıl horlandığını ortaya koymaktadır. Bunlardan sadece bir kısmını nakledeceğiz:

1- Boşanma iki defadır. Ya iyilikle tutmak ya da güzellikle bırakmaktır. Onlara verdiğiniz bir şeyi geri almanız sizin için helâl olmaz; ancak ikisinin Allah'ın sınırlarını ayakta tutamayacaklarından korkmuş olmaları durumu başka. (Bakara, 229)

2- Kadınları boşadığınızda, bekleme sürelerini de tamamlamışlarsa, onları ya güzellikle tutun ya da güzellikle bırakın. Fakat sınırları çiğnemeniz için zararlarına olmak üzere, onları tutmayın. Kim böyle yaparsa, artık o kendi nefsine zulmetmiş olur. Allah'ın âyetlerini de oyun (konusu) edinmeyin ve Allah'ın size verdiği nimeti ve size öğüt olsun diye indirdiği Kitab'ı ve hikmeti anın. Allah'tan korkun ve bilin ki, Allah her şeyi bilendir. Kadınları boşadığınızda, bekleme sürelerini de tamamlamışlarsa onlara, kendilerini kocalarına nikâhlamalarına engel çıkarmayın... (Bakara, 231-232)

3- Ey iman edenler, kadınlara zorla mirasçı olmaya çalışmanız size helâl değildir. Apaçık olan çirkin bir hayasızlık yapmadıkları sürece, onlara verdiklerinizin bir kısmını gidermeniz için onlara baskı yapmanız da (helâl değildir). Onlarla güzellikle geçinin. Şâyet onlardan hoşlanmadınızsa, belki bir şey hoşunuza gitmez. Ama Allah onda çok hayır kılar. Bir eşi bırakıp yerine bir başka eşi almak isterseniz, onlardan birine yüklerle vermişseniz bile ondan hiçbir şeyi almayın. Onu iftira olarak apaçık bir günahla alır mısınız? (Nisâ, 19-20)

4- Kadınlar konusunda senden fetva isterler. De ki: "Onlara ilişkin fetvayı size Allah veriyor. Kendilerine yazılan (miras)ı vermediğiniz ve kendilerini nikahlamayı istediğiniz yetim kadınlar ve zayıf çocuklar ile yetimler hakkındaki Allah'ın hükümleri, size Kitap'ta okunmakta olanlardır. İyilik adına her ne yaparsanız, kuşkusuz Allah onu bilir. Eğer bir kadın kocasının zulüm ile eziyet etmesinden ya da ondan uzaklaşmasından korkarsa, barış ile aralarını bulup düzeltmekte ikisi için de sakınca yoktur. Barış daha hayırlıdır. Nefisler ise kıskançlığa, bencil duygulara hazır kılınmıştır. Eğer güzel davranır ve sakınırsanız, şüphesiz Allah, yapmakta olduklarınızdan haberi olandır. (Nisâ, 127,128)

5- Anne ve baba ile akrabanın bıraktıklarından erkekler için bir pay vardır; anne ve baba ile akrabaların bıraktıklarından kadınlar için de bir pay vardır. Bunun azından da, çoğundan da farz kılınmış bir pay vardır. (Nisâ, 7)

6- Ey iman edenler, mü'min kadınları nikahlayıp da sonra onlara dokunmadan boşarsanız, bu durumda sizin için üzerlerine sayacağınız bir iddet yoktur. Artık onları yararlandırın ve güzel bir salma tarzı ile onları salıverin. (Ahzâb, 49)

7- Gerçekten Allah, eşi konusunda seninle tartışan ve Allah'a şikâyette bulunanın sözünü işitti. Allah, aranızda geçen konuşmaları işitiyordu. Hiç şüphesiz Allah işitendir, görendir. Sizden kadınlarınıza "zıhar" da bulunanlar onların anneleri değildir. Anneleri yalnızca kendilerini doğuranlardır. Hiç şüphesiz onlar, çirkin ve yalan söylemektedirler. Gerçekten Allah çok affeden, çok bağışlayandır. (Mücadele, 1-2)

8- Ey Peygamber, kadınları boşadığınız zaman, iddetleri süresinde boşayın ve iddeti sayın. Rabbiniz olan Allah'tan korkup sakının.

> Onları evlerinden çıkarmayın; ancak açık, çirkince bir hayasızlık göstermeleri durumu başka. Bunlar Allah'ın sınırlarıdır. Kim Allah'ın sınırlarını çiğnerse, gerçekten o, kendi nefsine zulmetmiş demektir. Sen bilmezsin; olabilir ki Allah, bunun arkasından bir iş oluşturabilir. Sonra sürelerine ulaştıkları zaman artık onları maruf üzere tutun ya da maruf üzere onlardan ayrılın. İçinizden adalet sahibi iki kişiyi de şahit yapın. Şahitliği Allah için dosdoğru yerine getirin. İşte bununla, Allah'a ve ahiret gününe iman edenlere öğüt verilir. Kim Allah'tan sakınırsa ona bir çıkış yolu gösterir. Ve onu hesaba katmadığı bir yönden de rızıklandırır. Kim de Allah'a tevekkül ederse, O, ona yeter. Elbette Allah kendi emrini yerine getirip gerçekleştirendir. Allah her şey için bir ölçü kılmıştır. Kadınlarınızdan âdetten kesilenler hakkında şüphelendinizse, bunların iddetleri üç aydır. Henüz âdet görmeyenler de öyle. Hamile kadınların bekleme süreleri ise, yüklerini bırakma ile biter. Kim Allah'tan sakınırsa, (Allah) ona işinde bir kolaylık gösterir. Bu Allah'ın size indirdiği emridir. Kim Allah'tan sakınırsa, Allah onun kötülüklerini örter ve onun ecrini büyütür. (Boşadığınız) kadınları gücünüz oranında oturmakta olduğunuz yerin bir yanında oturtun, onları darlık ve sıkıntıya düşürmek amacıyla kendilerine zarar vermeyin. Eğer onlar hamile iseler, yüklerini bırakıncaya kadar onlara nafaka verin. Şâyet sizler için (çocuğu) emzirirlerse, onlara ücretlerini ödeyin. Kendi aranızda maruf üzere görüşün. Eğer güçlük içine girerseniz, bu durumda (çocuğu) onun babası için bir başkası emzirebilir. Geniş imkanları olan, nafakayı geniş imkanlarına göre yapsın, rızkı kendisine kısıtlı tutulan da, artık Allah'ın kendisine verdiği kadarıyla versin. Allah, hiçbir nefse, ona verdiğinden başkasıyla yükümlülük koymaz. Allah, bir güçlüğün arkasından bir kolaylığı verecektir. (Talak, 1-7)

Bu zincirleme âyet sıralaması arasında, kocaların eşlerinden uzaklaşmaya yemin etmelerine işaret eden, Bakara, 226-227 âyetlerine, onlardan önce, zarar vermeyi yasaklayan, Allah'tan korkmayı, iyiliği ve düzeltmeyi, barışmayı, Allah'ın yeminlerine paravana kılınmasından, zarara ve zulme vasıta kılınmasından sakındıran 224-225. âyetlerini de ilâve etmek gerekir.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi tüm bu âyetlerin içerdiği emir, nehiy ve yasalar, o günkü aldatılan, horlanan, aşağılanan, zulme uğrayan kadının durumunun düzeltilmesine yöneliktir.

İşte bu âyetlerin tamamı, kendilerinden önceki ortamda daha doğrusu Peygamberlikten önceki dönemde yürürlükte bulunan nahoş tabloların pek çoğunu ihtiva etmektedir. Genel olarak bütün âyetler, özellikle de Talak Sûresi âyetleri, muhteva olarak - Allah korkusunu gündeme getirmeye, onu pekiştirip, sağlamlaştırmaya dikkat çekmektedir. Bu da kadının o şartlarda özellikle boşanma, evlilik işlemleri ve aile yaşamı konusunda büyük ve aşırı bir zulme maruz kaldığını göstermektedir. Bu aynı zamanda toplumda yerleşen ve yaygınlık kazanan bir olaydı.

En'âm Sûresi'ndeki bir âyet; dinî gelenek ve âdetler adı altında kadının hakkının yenilişini, uğradığı zulüm ve haksızlığı çok açık bir şekilde gösteriyor:

"Bir de dediler ki: "Bu hayvanların karınlarında olan, yalnızca bizim erkeklerimize aittir, kadınlarımıza harâmdır. Eğer o ölü doğarsa onlar da bunda ortaktırlar." Allah, yalan düzmelerinin cezasını verecektir. Kuşkusuz O, hüküm ve hikmet sahibi olandır, bilendir." (139. âyet)

Miras âyetleri de, o sıralarda kadının maruz kaldığı haksızlıklara, nahoş uygulamalara, oyuncak haline getirildiğine ışık tutmaktadır. Ona yapılan asılsız, bayağı uygulamaları göstermektedir. Öyle ki ölünün sahipleri, yakınları, savaşanların ve borçlananların kendileri olmaları nedeniyle mirasın tamamını almaya hak kazandıklarını ileri sürüyorlardı. Bazen mirasın aslını inkâr ediyor, bazen de alacağı miktarı vermiyorlardı. Rivâyetlerin kaydına göre, işte bu şartlarda Nisâ Sûresi'nin yedinci âyeti geldi. Hakkı sağlamlaştırma ve kabul etmeyi hedef alan bu âyeti az önce nakletmiştik. Sonra da çoğunu sayılar ve matematiksel işlemler konusunda naklettiğimiz miras âyetleri (4/11-12) indi. Evet bu âyetler, bu emirlere bağlılığın zorunlu olduğunu vurgulamakla sona ermektedir.

Özellikle Kelale'nin mirasına da dikkat çekilmiştir. Çocukları bulunmayan, özellikle de erkek çocukları bulunmayan, anne babası da olmayan ölülerin mirası kardeşlerine ve yakın akrabasına aktarılıyor, bu arada bacılarının hakları inkâr ediliyordu. Bu, Kur'ân'ın, miras âyetleriyle (Nisâ sûresi 12. ve 176) bu hakkı sağlam bir konuma oturtmada gösterdiği hassasiyetten anlaşılmaktadır.

Üçüncü olarak: Kur'ân'da yer alan bazı âyetler onların, kız çocuklarının doğumunu hoş karşılamadığını hikâye etmekte; kâfirlerin, kendilerine göre erkek çocuklar daha makbul olduğu halde kız

çocuklarını Allah'a nispet edişlerini ayıplamakta, eleştirmektedir. Zira ma'kul olan, en faziletli ve üstün olanların Allah'a ait olmasıdır. Yanısıra onların kız çocuklarını toprağa gömmeleri hatırlatılmaktadır. Gelecek âyetlerde bu durum görülüyor:

1- Ve Allah'a kızlar isnad ediyorlar, O yücedir. Hoşlandıkları (erkek çocuklar) da kendilerinindir. Onlardan birine dişi müjdelendiği zaman, içi öfkeyle taşarak, yüzü simsiyah kesilir. Kendisine verilen müjdenin kötülüğünden dolayı topluluktan gizlenir; onu aşağılamak pahasına tutacak mı, yoksa toprağa mı gömecek? Bak, verdikleri hüküm ne kötüdür. (Nahl, 57-59)

2- Oysa onlardan biri, O Rahmân için verdiği örnekle müjdelendiği zaman, yüzü simsiyah kesilmiş olarak kahrından yutkundukça yutkunuyor. Onlar, süs içinde büyütülüp de mücadelede açık olmayanlar mı? Onlar ki, kendileri Rahmân'ın kulları olan melekleri dişiler kıldılar. Kendileri onların yaratılışlarına şahit mi oldular? Onların şahitlikleri yazılacak ve sorumlu tutulacaklar. (Zuhruf, 17-19)

3- Şimdi sor onlara: Rabbine kızlar, onlara da oğlanlar mı?... (Saffat, 149)

4- Erkek (evlât) sizin dişi de O'nun mu? Eğer böyleyse, bu çarpıkça bir paylaşma. (Necm, 21-22)

5- Ve diri olarak toprağa gömülen kızcağıza sorulduğu zaman, hangi suçtan dolayı öldürüldü? diye. (Tekvir, 8-9)

Bu âyetler ana hatlarıyla erkeğe göre kadının, genel olarak daha aşağı bir konuma sahip olduğunu, onun doğumunun kötü bir şekilde değerlendirildiğini göstermektedir. Bizim tercih ettiğimiz, hatta ısrar ettiğimiz görüş ise, babaların kız çocuklarından dolayı utanmalarının, alay konusu olmaktan korkmalarının ve erkek çocukları onlara üstün tutmalarının sebebi, erkek çocukların savaş, kabilecilik ve kazanç konusundaki üstünlükleridir. Zuhruf'un 18. âyetinde bu konuya ilişkin bir işaret vardır. Buradaki işarette, söz dinletmede ve bozuşmalarda kadının bir yararı ve etkinliğinin olmayışına dikkat çekilmiştir.

Şu ana kadar belirttiklerimiz, genel olarak kadın ve erkeğin konumu ve görünümüydü. Buna bakarak, Rasulün dönem ve çevresinde, kadının toplumda hiçbir şahsiyeti yoktu demek doğru

olmaz. Kur'ân'da birçok âyetten hareketle onun toplumdaki bazı imtiyazlarını tespit etmek mümkündür.

Birincisi: Elimizde münafık ve müşrik erkeklerden söz eden âyetler olduğu gibi, münafık ve müşrik kadınlardan söz eden, erkeklerle birlikte onları da tehdit eden âyetler vardır. Sözkonusu âyetlerde onların da, erkeklerle birlikte nifak ve şirk için dayanışma halinde olduklarını ve eylemler yaptıklarını görüyoruz. Yine âyetlerden, onlardan bazılarının sivrilmiş, ön plana çıkmış olduklarını, toplumda meydana gelen önemli olay ve hareketlerden uzak olmadıklarını, hatta faaliyet ve çalışma gerektiren roller üstlendiklerini ve Rasul öncesi dönemdeki kısmi etkinliklerini görebiliyoruz.

1- Münafık erkekler ve münafık kadınlar, bazısı bazısındandır; kötülüğü emrederler, iyilikten alıkoyarlar, ellerini de sımsıkı tutarlar. Onlar Allah'ı unuttular, O da onları unuttu... (Tevbe, 67)

2- ...Allah, münafık erkekleri ve münafık kadınları, müşrik erkekleri ve müşrik kadınları azaplandıracak. (Ahzâb, 73)

3- Allah, hakkında kötü bir zanla zanda bulunan münafık erkeklerle münafık kadınlara, müşrik erkeklerle müşrik kadınlara azap etsin. Allah onlara karşı gazablanmış, onları lanetlemiş ve onlara cehennemi hazırlamıştır. Varacakları yer ne kötüdür. (Fetih, 6)

Bize göre bu görüş, kadınların tutumlarının ancak erkeklerin tutumlarına bağlı olarak geliştiği şeklinde bir yorumla reddedilemez. Evet böyle bir yaklaşım da gerçekten kendi açısından tutarlı olabilir. Ama eğer zaman zaman münafık ve müşrik kadınlardan eziyet verici, horlayıcı tavırlar tezahür etmiş olmasaydı, bazı âyetlerde onların zikredilmesi hikmete uygun düşmezdi. Sonra eğer iş tamamen söylendiği gibi olsaydı, sözü edilen tüm âyetlerde münafık ve müşrik erkeklerin yalnız olarak zikredilmesiyle yetinilirdi. Yani erkekler için kullanılan müzekker sigası kullanılırdı. Çünkü bu siganın her iki tarafı da kapsadığı herkesçe biliniyor ve kabul ediliyordu.

Leheb Sûresi'nde, Ebu Leheb'in karısı, kocasıyla birlikte öyle bir üslupla zikredilmiştir ki, buradan onun da fitne ve engelleme ateşini alevlemede büyük rol oynadığını çıkarmak hiç de zor değildir.

"Ebu Leheb'in iki eli kurusun; kurudu ya; malı da, kazandıkları da kendisine bir fayda sağlamadı. Alevli bir ateşe girecektir. Eşi de; odun hamalı (ve) boynunda bükülmüş bir ip (bağlanmış) olarak." (Leheb Sûresi)

Eğer onun da davaya karşı katı bir tutumu olmasaydı, özellikle davetin ilk sıralarında (çünkü sûre çok erken dönemlerde inmiştir.) bu şekilde nitelenmez ve bu Kur'ânî uyarıya hedef olmazdı. Bunda tabiatıyla, peygamberliğin başlarında Arap kadınının güçlü bir şahsiyeti sembolize edilmektedir. Rivâyet edilen nakiller arasında yer alan bir açıklamaya göre, bu kadın kocasını da etkisi altına alarak ona katı asabiyet geleneklerini çiğnetmiş ve onu kardeşinin oğlu ile düşman bir pozisyona sokmuştur. Sonra iki oğluna da etki ederek, risâletten kısa bir süre önce nişanları yapılan, Peygamberin iki kızını boşamalarını sağlamıştır.

Kur'ân'da yer alan âyetler, kadının nifakını ve şirkini dile getirdiği gibi; onun imanını, sabrını, hicretini ve cesaretini de takdirle yâd etmiştir.

1) Burûc Sûresi'nde müslümanların, özellikle de müstazaf olanlarının, müşrik liderler tarafından dinlerinden dönmeye zorlanmaları, bununla ilgili fitne olayında mü'min kadınlar da mü'min erkeklerle birlikte zikredilmiştir:

"Gerçek şu ki, mü'min erkeklerle mü'min kadınlara işkence uygulayanlar sonra da tevbe etmeyenler; işte onlar için cehennem azabı vardır ve yakıcı azap da onlar içindir." (Burûc, 10)

Bu sınav, müslümanların Mekke'de karşı koydukları en çirkin ve en katı sınavdır. Buna rağmen kadın çağrıya yanaşmış, onu kabul etmiş, ona destek olmuş ve onun uğrunda zorluklara katlanmış, ta ilk günlerinden beri onun yolunda her türlü işkenceyi göğüslemiştir. Rivâyetler arasında kaydedilen bilgiler arasında, iman eden ve bunun için işkencelere maruz kaldığı halde sabredip direnen bir dizi kadının ismine ratlanmaktadır. Hatta onlardan bazısı bu uğurda gözlerini verirken, bazısı canlarını bile çekinmeden vermiştir.

2) Âl-i İmrân Sûresi'nde, erkeğin zikredildiği her yerde kadın da zikredilmiştir. Müslümanların maruz kaldığı işkencelerle ilgili olarak her iki tarafın da varlığına dikkat çekilmiştir:

"Nitekim Rableri onlara cevap verdi: "Şüphesiz ben, erkek olsun, kadın olsun, sizden bir işte bulunanın işini boşa çıkarmam. Sizin kiminiz kiminizdendir. İşte, hicret edenlerin, yurtlarından sürülenlerin ve yolumda işkence görenlerin, çarpışıp öldürülenlerin mutlaka kötülüklerini örteceğim ve onları, altlarından ırmaklar akan cennetlere sokacağım." (Âl-i İmrân, 195)

Rivâyetler, İslâm'a girmiş, Allah yolunda savaşmış, öldürülmüş, işkence edilmiş, Habeşistan'a ve Medine'ye hicret etmiş, ailelerine rağmen hareket etmiş pek çok kadının adını vermektedir. Ki bunlardan bazıları muhalefet liderliğini yapan başkanların kızları ya da kız kardeşleriydi.

3) Başka bir sûrede, birtakım âyetler daha vardır ki, buralarda müslüman erkeklerin tavrı takdir edilirken, müslüman kadınların tutumları da takdirle yâd edilmektedir. Bu da bize göre, müslüman kadının kendisine özgü ihlas ve fedakârlığıyla birtakım işler yaptığını ve böylelikle hikmet gereği olarak özel bir şekilde yâd edilmesine, müslüman erkeklerle birlikte ve erkekler için kullanılan müzekker sigasıyla yetinilmemesine neden olmuştur. Öteden beri bilindiğine göre müzekker sigası, her iki kesimi de kapsamaktadır.

1- Mü'min erkekler ve mü'min kadınlar da birbirlerinin velileridirler; iyiliği emreder, kötülükten sakındırırlar; namazı dosdoğru kılarlar; zekatı verirler; Allah'a ve Rasulüne itaat ederler. İşte Allah'ın kendilerine rahmet edeceği bunlardır. Şüphesiz, Allah, üstün ve güçlüdür; hikmet ve hüküm sahibidir. (Tevbe, 71)

2- Erkek olsun, kadın olsun, inanmış olarak kim salih bir amelde bulunursa, hiç şüphesiz biz onu hoş bir hayatla yaşatırız ve onların karşılığını yaptıklarının en güzeliyle muhakkak veririz. (Nahl, 97)

3- Hiç şüphesiz, müslüman erkekler ve müslüman kadınlar, mü'min erkekler ve mü'min kadınlar, gönülden (Allah'a) itaat eden erkekler ve itaat eden kadınlar, sadık olan erkekler ve sadık olan kadınlar, sabreden erkekler ve sabreden kadınlar, saygıyla (Allah'tan) korkan erkekler ve saygıyla (Allah'tan) korkan kadınlar, sadaka veren erkekler ve sadaka veren kadınlar, oruç tutan erkekler ve oruç tutan kadınlar, ırzlarını koruyan erkekler ve (ırzlarını) koruyan kadınlar, Allah'ı çokça zikreden erkekler ve (Allah'ı çokça) zikreden kadın-

lar; (işte) bunlar için Allah bir bağışlanma ve büyük bir ecir hazırlamıştır. (Ahzâb, 35)

4) Nisâ ve Fetih Sûreleri'nde bazı âyetler vardır ki; birtakım müslüman kadınların Medine'ye hicret etmekten aciz kaldıklarını ve buna rağmen İslâm'a bağlılıklarını, karşı karşıya bulundukları tehlike ve kötü uygulamalara, katı tutumlara rağmen sürdürdüklerini göstermektedir. Bu da onların azimlerindeki, gönüllerindeki ve direnişlerindeki güçlerini, morallerinin seviyesini göstermektedir:

1- Size ne oluyor ki, Allah yolunda ve: "Rabbimiz bizi halkı zalim olan bu ülkeden çıkar, bize katından bir veli gönder, bize katından bir yardımcı gönder." diyen erkekler, kadınlar ve çocuklardan zayıf bırakılmışlar adına savaşmıyorsunuz? (Nisâ, 75)

2- Eğer (orada) kendilerini bilmediğiniz için tepeleyeceğiniz ve bilmeyerek tepelemenizden ötürü, kendileri yüzünden bir belaya uğrayacağınız inanmış kadınlar ve inanmış erkekler olmasaydı; (Allah sizin savaşmanıza engel olmazdı.)... (Fetih, 25)

5) Mümtehine Sûresi'nde yer alan bir âyet, Mekke'de kalan müslüman kadınların, o zaman egemen bulunan gelenekleri aşarak olağanüstü bir güçlü Kureyş'ten kurtulmasına ve Peygamber'e katıldıklarına işaret etmektedir. Bu da onların psikolojik durumlarını, moral güçlerini, azimlerini ve cesaretlerini gösteren bir belgedir:

"Ey iman edenler, mü'min kadınlar hicret ederek size geldikleri zaman, onları imtihan edin. Allah onların imanlarını daha iyi bilendir. Şâyet onların mü'min kadınlar olduklarını bilirseniz, artık sakın onları kâfirlere geri vermeyin."[38] *(Mümtehine, 10)*

6) Yine aynı sûrede, mü'min kadınların bey'atına işaret eden özel bir emir vardır. Rivâyet edildiğine göre onlardan bazısı Peygamber'e gelmiş ve ondan kendilerinden de erkeklerine benzer bağımsız bir bey'at almasını talep etmişlerdi. Buna cevap olarak inen âyet şunu gösteriyordu; kadınlar da kendilerine özgü bir şahsiyetin bilincindeydi ve erkekler ile eşit muamele görmeyi umdukları için müracaatlarda bulunuyorlardı.

38 Bu olay, Hûdeybiye Antlaşması'ndan sonra meydana gelmiştir. Bu antlaşmanın şartlarından biri de, eğer Mekkelilerden biri Müslüman olarak Müslümanlara gelirse, o kimse iade edilecekti.

"Ve eğer eşlerinizden herhangi bir şey kâfirlere geçer de sonra siz de ganimete kavuşursanız, sizden eşleri gidenlere harcadıklarının mislini verin. Kendisine iman ettiğiniz Allah'tan sakının." (Mümtehine, 11)

7) Mücadele Sûresi'ndeki bir âyet, müslüman kadınlardan birinin, kocası ve ondan şikâyeti hakkında Peygamberle tartışmasını hikâye etmektedir. Ayet, O'nun şikayetini makul karşılamış ve bu konuda haklı olduğunu belirtmiştir. Ayet şöyledir:

"Gerçekten Allah, eşi konusunda seninle tartışan ve Allah'a şikâyette bulunan kadının sözünü işitti. Allah, aranızda geçen konuşmaları işitiyordu. Hiç şüphesiz Allah, işitendir, görendir." (1. âyet)

Tüm bu âyetlerden anlaşıldığına göre, müslüman kadın, değişik konumlarda ve alanlarda kendisini, varlığını ve şahsiyetini belirgin ve açık olarak kabul ettiriyordu. Ayetlerden bu anlaşılmaktadır. Buna ilâve olarak söylenebilecek bir şey de, âyetlerde dile getirilen tabloların aynı zamanda, Peygamber zamanında ve çevresinde yetişen Arap kadınının durumuna ışık tutan tablolardan bir kesit olduğudur.

Kur'ân'ın çağrısı geneldi. Hem erkekleri hem de kadınları eşit olarak muhatap alıyordu. Burada kadın imanî, ibâdete dayalı, mali-bedeni, önemli sosyal görevlerle sorumlu tutulmuştu. İyiliği yapma, kötülüğü engelleme, erkeklerle yardımlaşma, mal ve can ile cihad etme gibi yükümlülükleri vardı. Hakları ve özgürlükleri verilmişti. Onları, erkeklerin kullandığı şekilde kendisi de genel olarak kullanabilirdi. Çok az ve belli başlı birkaç istisna dışında ayrım yoktu. İşte bu olgu, Arap kadınının -ki o genel olarak hepsine aday olduğunu gösterebilir- varlığını ispat etmeye ehliyetli bir merhaleye geldiğini, haklarını kullanabilir dereceye ulaştığını ya da en azından buna ehliyetli olduğunun güçlü ve açık bir biçimde belirmeye başladığı bir merhaleye geldiğini gösterebilir.

2. Çeşitli Adetler ve Gelenekler

Daha önce naklettiğimiz ve birazdan nakledeceğimiz âyetlerden aile hayatı, miras, yetimler ve kadınlarla ilgili birtakım âdet ve gelenekleri tespit etme olanağı vardır.

Birincisi: Boşanma yoluyla ayrılık, peygamber gelmeden önce de biliniyordu. Zira bu konudaki âyetler bunu bildirmektedir. Ayetler onları bir düzene sokmak, onlarda meydana gelen saplantıları ve aldatmaları yasaklamak için gelmiştir. Boşanma yetkisi kocanın elindeydi. Kocalar bazı zamanlar boşanmayı kadına zarar vermek, mallarını soyup almak arzularına alet ediyorlardı. Boşanma ile ilgili âyetler, Araplar arasında da kesin ve Ric'i (dönme imkânı olan) boşanmanın olduğunu göstermektedir. Ric'î boşanma, bazen koca, bazen de kadının ailesi tarafından istismar edilip, kadına malî yönden zarar veriliyordu. Mesela koca, karısını kesin olmayan bir şekilde boşuyordu; biz buna ric'î boşanma demiştik. Böylece kadın, onun nikahına bağlı olarak kalıyordu. Ne bırakıyor ne de güzel ve iyi ilişkiler içinde tutuyordu. Ya da kadının ailesi onun kocasına dönüşüne engel oluyordu. Bunu ya ondan bir miktar mal alabilmek için ya da kin saiki ile yapıyorlardı.

İkincisi: Araplarda koca, karısıyla evlilik ilişkilerini terk ettiği halde, onu nikahı altında ve evinde kalmaya mecbur kılan iki âdet vardı. Bunlardan biri "Zıhar" idi. Koca, karısına "Sen bana annemin sırtı gibisin." derdi. Böylece karısı cinsel yönden ona harâm oluyordu. Fakat onun himayesi ve nikahı altından çıkmazdı. Muallakta kalırdı. Ne adamın eşi, ne de boşanmış sayılırdı. Müfessirlerin ve Ravilerin görüşlerinden anlaşıldığına göre onlar bu işi, karısı kız doğurduğunda öfkelerinden yapıyorlardı. Karısı bir kız çocuğu doğurduğunda, ona çocuğunu gömmesini emrederlerdi. Kadın bunda tereddüt geçirdiği zaman "Eğer sen onu toprağa gömmezsen bana annemin sırtı gibisin." derlerdi. Onların, kız çocuklarını doğurmayı alışkanlık haline getiren karılarını uğursuz olarak telakki etmeleri ve de cinsel ilişkilerini sürdürdüklerinde tekrar kız doğurmasından korktukları için zıhar uyguladıklarını söylemek, uzak bir ihtimal değildir. Onların

bu işi boşanma yerine kullanmış olma ihtimali de vardır. Kadının çocukları olduğu zaman, kocaları onlara iyilik niyetine ve acıdıkları için annelerini yanlarında bırakıyordu. Bazen başkasının onunla evliliğine katlanamadıkları için onları yanlarında bırakıyorlardı. Onların bu yolu, kadına acı çektirmek, mallarını elinden almak, ona mehir olarak verdiklerini tekrar geri almak için seçmiş olma ihtimali de vardır. (Ayetler bu noktaya birçok defa parmak basmış ve onu kesin şekilde yasaklamıştır.) Ya da ölümünden sonra onun malına konmak için bu yolu tercih ediyorlardı.

"Ölüp de (geride) eşler bırakanlar, (evlerinden) çıkarılmamaları, senesine kadar yararlanmaları için eşlerine vasiyet bıraksınlar. Ama onlar (kendiliklerinden) çıkarlarsa, artık onların maruf (meşru) olarak kendileri için yaptıklarından dolayı size sorumluluk yoktur. Allah güçlü ve üstün olandır. Hüküm ve hikmet sahibidir." (Bakara, 240)

Bu âyet, kadına bir sene boyunca kocasının malından yedirilmesinin zorunlu, hukuki bir görev olduğunu, mirasyedilerin onu dışarı atma haklarının olmadığını, sonra bir de hükümde hafifletmeyi; yani kadın vefat eden kocasının evinden bir senelik süre dolmadan çıkacak olursa, hiçbir sakıncasının olmayacağı şeklindeki bir hafifletmeyi içermektedir.

Üçüncüsü: Burada yürürlükte olan bir gelenek de kişinin, vefat eden babasının karısıyla evlenebilmesiydi. Nitekim âyetlerden biri bu olguya sert bir tepkiyle işaret etmiştir:

"Geçmişte olanlar hariç, (bundan böyle) babalarınızın evlendiği kadınlarla evlenmeyin. Çünkü bu fuhuştur, iğrenç bir şey ve kötü bir yoldur." (Nisâ, 22)

Bunun yaygın bir alışkanlık olmadığını tercih etmekle beraber, söz konusu âdetin, babasına varis olan adamın, babasının karısını evlenmekten alıkoymak ya da onu mirastaki payından vazgeçirmesi için bir alet olarak kullanıldığı görüşünü uzak görmüyoruz. Müfessirler ve râviler âyetle ilgili olarak derler ki: Vefat edenin oğlu, babasının karısını istediği zaman, elbisesini -ölü gömülmeden ya da gömüldükten hemen sonra- onun üzerine atardı. Bu bir işaret olurdu. Bu da onun yaygın olmadığını söylememizi destekleyebilir. Ve özgürlüğü engellemek ve onu soymak amacını taşıdığını pekiştirebilir.

Dördüncüsü: O dönemde geçerli âdetlerden biri de, iki kız kardeşin aynı zamanda bir nikah altında bulundurulabilmesidir. Nitekim bu, nikahlanması yasak olan kadınları belirten âyetten anlaşılmaktadır:

"Sizlere, anneleriniz, kızlarınız, kız kardeşleriniz, halalarınız, teyzeleriniz, erkek kardeşlerin kızları, kız kardeşlerin kızları, sizi emziren anneleriniz, süt kız kardeşleriniz, kadınlarınızın anneleri ve kendileriyle (gerdeğe) girdiğiniz kadınlarınızdan olup, koruyuculuğunuz altında bulunan üvey kızlarınız, sizin sülbünüzden olan oğullarınızın eşleri ve iki kız kardeşi bir araya getirdiğiniz evlilik (harâm) kılındı. Ancak (cahiliyede) geçen geçmiştir. Şüphesiz Allah, bağışlayandır, esirgeyendir." (Nisâ, 23)

Şuna da özellikle parmak basmalıyız ki; şimdiye kadar görebildiğimiz kadarı ile iki kız kardeşle bir arada evilik ve babadan dul kalan kadınla evlilik dışında, Arapların bu harâm kılınan şeyleri çiğnediğini bilmiyoruz. Nitekim Kur'ân da daha önce işlenen önemli bir uygulamaya işaret etmemiştir. Sözü edilen iki durum hariç, buna bakarak, Kur'ân'da harâm kılınan bu evliliklerin aynı zamanda peygamberlikten önce de Araplarda harâm kabul edildiğini söyleyebiliriz. Kendi evlerinde yetişen, başkasına ait kızlarla ilgili bölümden anlaşıldığına göre, onlar bu kızları, anneleriyle zifafa girmemiş bile olsalar kendilerine harâm kılıyorlardı. Oğullarının eşlerinden söz ederken, sizin bellerinizden olan oğullarınız demiş olması, evlât edinme yolu ile oğul edinenlerin eşlerini bunun dışında tutma kastı ile kullanılmıştır. Bu ise az sonra değineceğimiz başka bir âdete ilişkin bir konudur.

Beşincisi: Erkeğin istediği kadar evlenmesi caiz görülüyordu. Bu konuda hiçbir sınır yoktu.[39] Kişinin nikahı altında bulundurabileceği kadınların sayısını belirlemek için de, daha önce nakletmiş olduğumuz ve bu sayıyı dörde indiren Nisâ Sûresi'nin 3. âyetini hatırlatabiliriz. Evlilik bir sözleşme idi. Mehir veren koca idi. Dolayısıyla evlilik yetkisi de ondaydı.

Altıncısı: Cariyelerle ilişki kurmak yaygındı. Kişinin ilişki kurabileceği cariyelerin sayısı sınırlı değildi. Adam kendi cariyesinden

39 Peygamberin, nikâhı altında dokuz kadını bir arada bulundurduğu kesin olarak sabittir.

dilediği kadarıyla, evlenmeden ve mehirsiz olarak ilişkiye geçebiliyordu. Çünkü bunlar kendisinin mallarıydı. Eğer kendisinden bir çocuğu olmamışsa, onları başkasına bağlayabilir, ya da onunla ilişkiye geçecek birine satabilirdi. Bunun için onun cariyeyi boşaması gerekmezdi.

İslâm bu âdeti kendi haline bırakmıştır. Zira Kur'ân'ın bir dizi âyet, -ki bunlardan biri de evlenilmesi harâm olan kadınları belirten âyettir- buna ilişkin belirleyici ifadeler taşımamakta, hep genel ifadeler kullanılmaktadır. Kesinlik ifade edebilecek derecede sabit olan gerçeğe göre, Peygamber devrinde bu âdet öylece kalmıştır. Şimdi bu konuyla ilgili bir kısmı Mekkî, bir kısmı Medenî bazı âyetleri verelim:

1- Ve onlar ırzlarını korumakta olanlardır; ancak eşleri ya da sağ ellerinin sahip olduklarına karşı hariç; bu konuda onlar kınanmış değildir. (Mü'minûn, 5-6)

2- Eğer adalet yapamayacağınızdan korkarsanız, o zaman bir tane alın ya da sağ ellerinizin malik olduğu ile yetinin. (Nisâ, 3)

3- Sahip olduğunuz cariyeler müstesna, evli kadınlarla evlenmeniz (yasaklandı). Bunlar Allah'ın size koyduğu hükümlerdir ve onların ötesi size helâl kılınmıştır... (Nisâ, 24)

4- Bundan sonra (başka) kadınlar ve bunları başka eşlerle değiştirmek sana helâl olmaz; ancak sağ elinin malik olduğu (cariyeler) başka. Allah her şeyi denetleyendir. (Ahzâb, 52)

Yedincisi: Geçerli olan âdetlerden biri de "Mut'a" nikahı idi. Bu, belli bir zaman için evlilik yapmaktır. Kadın ve erkek, bu vakit üzerinde anlaşırdı. Bu zamanın bitiminde, her biri arkadaşından ayrılırdı. Bu alışkanlık da Peygamber zamanında uzun bir süre yürürlükte kaldı, sonra kaldırıldı. Rivâyet edilenler arasında gelen bilgilere göre, bu evlilik türü Ömer b. Hattab'ın (r) hilafetine kadar serbest bırakılmıştı. Ömer onu yasakladı. Yalnız bazı fıkıh mezhepleri onun neshedildiği görüşünde değildir. Aksine, bu evliliğin şimdi de meşru olduğu görüşündedir.

Kur'ân'ın bu âdete açık ve sarih olarak işaret etmediğine dikkat etmeliyiz. Yalnız müfessirler ve fakihler bu âdetin, Nisâ 24. âyetinde gizli olduğunu ifade etmiştir.

"Sahip olduğunuz cariyeler müstesna, evli kadınlarla evlenmenizde... Bunlar Allah'ın size koyduğu hükümlerdir, bunların ötesinde iffetli yaşama, zina etmeme şartıyla mallarınızla istemiş olduklarınız size helâl kılındı. O halde onlardan ne kadar yararlandınızsa, ona karşılık kesilen ücretlerini bir hak olarak verin. Mehrin kesiminden sonra karşılıklı anlaşmada üzerinize bir günah yoktur." (Nisâ, 24)

Bazı müfessirler ve râviler, İbn-u Abbas'ın, "Onlardan" sonra "Belirlenen zamana kadar." cümlesini okuduğunu, sanki bunu bir tefsir olarak söylediğini kaydederler.[40]

Durum ne olursa olsun, açık olan odur ki, belirttiğimiz, bu zamana kadar varlığını sürdüren bu âdet, Peygamber döneminde ve ondan önceki dönemde de varolan âdetlerden biriydi.

Sekizincisi: Kur'ân'da hem kadınlara, hem de erkeklere birlikte yöneltilen birtakım âyetlerde fuhuştan söz edildiği gibi, kendisine dost (aşk) edinmekten de bahsedilmektedir. Gelecek âyetlere bakalım:

1- İçinizden özgür olan mü'min kadınları nikahlayacak genişliğe güç yetiremeyenler; o zaman sağ ellerinizin malik olduğu inanmış cariyelerinizden (alsın). Allah sizin imanınızı en iyi bilendir. Bazınız bazınızdandır. Öyleyse onları fuhuşta bulunmayan, iffetli ve gizlice dost edinmemişler olarak velilerinin izniyle nikahlayın. Onlara ücretlerini maruf bir şekilde verin. Evlendikten sonra, fuhuş yapacak olurlarsa, özgür olan kadınlar[41] üzerindeki cezanın yarısı(nı uygulayın). Bu sizden günaha sapmaktan endişe edip korkanlar içindir. Sabrederseniz sizin için daha hayırlıdır. Allah bağışlayandır, esirgeyendir. (Nisâ, 25)

2- Bugün size temiz olan şeyler helâl kılındı. Kitap verilenlerin yemeği size helâl, sizin yemeğiniz de onlara helâldir. Mü'minlerden özgür ve iffetli kadınlar ile sizden önce kitap verilenlerden özgür ve iffetli kadınlar da, namuslu, fuhuşta bulunmayan ve gizlice dostlar edinmemişler olarak size (helâl kılındı). Kim imanı tanımayıp küfre saparsa, elbette onun yaptığı boşa çıkmıştır. O, ahirette de kayba uğrayanlardandır. (Mâide, 5)

---

40 Bkz: Keşşaf ve Mecmau'l-Beyan tefsirleri.

41 el-Muhsanât, burada özgür kadınlar yani cariye olmayanlar demektir.

Ayetlerde erkeğin hukuki evlilik ve anlaşma olmaksızın, ailevi bir yapı oluşturma ve namusunu koruma amaçları dışında kadınlarla cinsel ilişkilerine işaret edilmiştir. Bu gayri meşru ilişki, fuhuş ve dost edinme yoluyla gerçekleşen cinsel ilişkidir. Üslup ve ifade biçimi bu ilişkilerin, Peygamber'in çevresi ve asrında geçerli olduğunu ilham etmektedir. Onun için özellikle âyetlerde bunlara değinilmiştir. Müfessirlerin kaydettiklerine göre, cahiliye döneminde erkeklerin kendilerine metresler, kadınların da kendilerine dostlar edinmeleri geçerli görülen âdetlerdendi. Tabii ki bu ilişkilerde anlaşma, akit yoktu. Tercihe şayan görüşe göre bu tür dostluk, birinci derecede evlenmemiş kadın ve erkekler arasında, ikinci olarak da cariyeler ve Ehl-i Kitap kadınları arasında yaygındı. Bunu âyetlerden çıkarmak mümkündür. Yine tercih edilen görüşe göre bu dostluklar, geçici cinsel ilişkiler değil uzun süreli ilişkilerdi. Çünkü dostluk kavramı bunu hemen çağrıştırmaktadır.

Fuhuş (musefaha) ise, genel olarak anlaşma akdini gerçekleştirmeden cinsel şehvetini tatmin etmenin adı olarak kullanılır. Şu kadar var ki, cariyelerle ve Ehl-i Kitap kadınlarıyla evlilikten söz ederken fuhuşun yasaklanması, onun dost edinmeden ayrı ve geçici cinsel ilişkiler türünden farklı bir şey olduğunu ilham eder.

Buradaki yasak, cariyeler ve Ehl-i Kitap kadınlarıyla evlilikten amacın, namusu koruma ve ailevi bir yapı oluşturma olması gerektiği ile ilgilidir.

Özellikle cariyeler ve Ehl-i Kitap kadınlarıyla fuhuş yapmanın yasaklanması, onların arasında fahişelik ve metres yaşamının daha fazla yaygın olduğunu ilham etmektedir. Ayrıca onlarla dostluk ve fuhuş yapmak alelâde bir iş olduğu gibi, fahişeliğin de onlar için olağan bir iş olduğunu ilham etmektedir. Burada 5. âyete de özellikle dikkat edilmesi gerekir. Çünkü burada cariyelerle evlilik, ancak zaruret hallerinde teşvik edilmektedir. Yanısıra sabır öğütlenmekte ve o bu evliliğe üstün gösterilmektedir. Onlarla evlenilecek olunduğunda fuhuş ve dost edinmenin olmaması gerektiği hatırlatılmaktadır. Sanki bu iki fiil, onlardan beklenen olağan şeylermiş gibi. Zina cezası onlar için, hür kadınlarınkinin yarısı olarak gösterilmektedir. Sanki onların fahişelik yapma ihtimallerinin daha fazla beklendiği ifade edilmek

istenmiştir. Ve onların haya duygularının daha az olduğu gösterilmeye çalışılmıştır. Farkedileceği gibi bütün bunlar, söylemek istediğimizi destekler mahiyettedir.

Ahzâb Sûresi'nde kadınların giysisi sadedinde indirilen bir âyet vardır ki şöyledir:

"Ey peygamber, eşlerine, kızlarına ve mü'minlerin kadınlarına, dış elbiselerini üstlerine giymelerini söyle; onların tanınması ve eziyet görmemeleri için en uygun olan budur. Allah, çok bağışlayandır, çok esirgeyendir." (59. Ayet)

Raviler ve müfessirler, âyetin, hür kadınları cariyelerden ayırmak için indirildiğini söylemişlerdir. Çünkü gençler, şehvet peşinde koşanlar ve fasıklar, sokaklarda ve yollarda cariyelere takılırlardı. Zaman zaman bu sataşmalarda cariyelerle hür kadınlar karıştırılabiliyor ve onlar da bu tür nahoş hareketlere maruz kalıyorlardı. Ayetin içerik yönünden neyi kastettiği açıktır. Ve bir açıdan işlemekte olduğumuz konuyu, cariyelerin hür kadınlardan daha çok fahişeliğe ve fuhuşa neden olacak sataşmalara maruz kaldığını göstermektedir.

1- Kadınlarınızın fuhuş yaptığı hakkında dört şahit, şehâdet ederse, onları, ölüm alıp götürünceye ya da Allah onlara bir yol kılıncaya kadar evlerde alıkoyun. Sizlerden fuhuş yapanlardan her ikisine de eziyet edin. Eğer tevbe ederler de ıslah olurlarsa artık onlardan vazgeçin. Şüphesiz, Allah, tevbeleri kabul edendir, esirgeyendir. (Nisâ, 15-16)

2- Zinaya yaklaşmayın, şüphe yok ki o, çirkin bir hayasızlıktır ve kötü bir yoldur. (İsrâ, 32)

3- Ve onlar ırzlarını korumakta olanlardır; Ancak eşleri ya da sağ ellerinin sahip olduklarına karşı (tutumları) hariç; bu konuda onlar kınanmış değildir. Fakat kim bundan ötesini aşarsa, artık onlar sınırı çiğneyenlerdir. (Müminun, 6-7)

4- Zina eden kadın ve zina eden erkeğe, her birine yüz değnek vurun... (Nur, 2)

5- Zina eden erkek, zina eden ya da müşrik olan bir kadından başkasını nikahlayamaz; zina eden kadın da zina eden ya da müşrik bir erkekten başkasını nikahlayamaz; Bu mü'minlere harâm kılınmıştır. (Nur, 3)

6- Eğer cariyeleriniz namuslu olmak isterse onları fuhuşa zorlamayın.[42] (Nur, 33)

7- Allah'ın harâm kıldığı canı haksız yere öldürmezler, zina etmezler. Kim bunları yaparsa, ağır bir ceza ile karşılaşır. (Furkan, 68)
Ayrıca Bkz: (19/20)

Dokuzuncusu: Kur'ân'da zinadan söz eden Mekkî ve Medenî bir dizi âyet vardır. Bunlardan bir kısmı bizzat zina kavramını ve onun türevlerini zikrederken bir kısmı onu fahişelik, bir kısmı da fuhuş olarak nitelemektedir. Zina eden kadın kavramı ise, fahişe anlamında kullanılmaktadır. Gelecek âyetlere bir göz atalım.

Bu âyetlerden anlaşıldığına göre Peygamberin çevresi ve asrının, doğal olan insan yaşamından farklı olmadığını ve geçici zina olaylarından uzak bulunmadığını söylememiz uygundur. Hatta bu zina olayları dar bir alana da yayılmış değildi. Geniş bir alana yayılmıştı. Ve toplum tarafından sert tepkiyle karşılanmıyordu. Şunu da dikkatle görmeliyiz ki, Nisâ âyetleri zina edenlere belli bir ceza sistemi getirmemiş, aksine bu konuda onlara daha hafif bir uygulamada bulunulmasına eğilimli bir açıklama yapmış, ayrıca kolay kolay, yakalanmayacak bir pozisyon olan, ancak tam bir aşırılıkla zina uygulandığında nadir olarak tespit edilecek şart; dört şahidin şahitliğini zorunlu kılmıştır. Nûr Sûresi'nin dayak atma ve sakındırmadaki kesin uygulaması, ancak belli bir süreden sonra inmiştir. Bu ve diğeri, söz konusu geleneğin köklü olarak yerleştiğini ve toplumda yaygınlık kazandığını göstermektedir. Buna bağlı olarak ilahi hikmet gereği, önce tedrici olarak kötülenmiş, ikinci merhalede fiilin tespitinde ve haberlerinin yayılmasında zor şartlar getirmiştir. Şahitler konusunda gösterilen bu titizlik ve kesinlik de; insanların birbirlerini zina ile itham etmelerinin, o toplumda yaygın olduğunu ilham edebilir. Ve bu aynı zamanda onun toplumda köklü biçimde yerleştiğinin ve yayıldığının da dayanağıdır.

Rivâyetlerin kaydettiğine göre bir âyet, evli olduğu halde zina edenlerin recm edilmesiyle ilgili olarak inmiştir. Fakat rivâyetler bu âyetin ifade biçiminde ve nesh edilip edilmemesinde ihtilafa

---

42 "Eğer cariyeleriniz evlenmek isterlerse onlara engel olmayın. Çünkü bu, onların zinaya (fuhşa) zorlanmalarına neden olur." Bizce âyetin en güzel yorumu budur. Yoksa pek çok tefsir kitaplarında kaydedildiği gibi, bazı kimselerin cariyelerini fuhuş yapmaya zorlamaları değildir.

düşmüşlerdir. Cumhur'a göre bu âyet, lafiz yönünden nesh edilmiş, hüküm yönünden yürürlükte bırakılmıştır. Ayetin bu şekilde gerçekten çok önemli bir hükmü ihtiva ettiği halde, nesh edilmiş olması, anlaşılacak gibi değildir. Hikmetini kavrayabilmiş değilim. Bizim eğilimli olduğumuz görüş, bu âyetin indirildiği, sonra da indirilişinin hikmeti gereği, birden nesh edilmiş (unutturulmuş) olma olasılığının tercih edilmesi yönündedir. Eğer bu yaklaşım doğru olarak kabul edilirse, o da daha önce ifade ettiğimizi desteklemiş olur. Bu yaklaşımımızın az önce Kur'ân âyetlerinden ilham alarak, cariyelerin ve Ehl-i Kitap kadınlarının fahişeliğe daha fazla yatkın olduğu ve bu konuda bir kat daha yoğunlaştıkları şeklindeki yaklaşımımızla çelişmeyeceği açıktır. Az önce naklettiğimiz ve kadınların bey'atlaşması anlatılan Mümtehine 12. âyeti ile ilgili olarak kaydedilen rivâyete göre, Ebu Süfyan'ın karısı Hint, peygamberle bey'atleştiğinde söz, "Zina etmeyeceğinize" cümlesine gelince, yüksek sesle "Hür kadın da zina mı edermiş?!" diye bağırmıştı. Bu da ayrıca yaklaşımımızın doğruluğunu pekiştirebilecek bir nakildir.

Onuncusu: Bu çevrede erkeklerin, davetsiz ve izin almadan evlere girmeleri, kadın ve erkeğin beraberce gecelemeleri gibi yaygın âdetler vardı. Özellikle de cariyeler ve kölelere istedikleri zaman odalara (haremlik) girme izni verilmişti. Biz bunu, söz konusu âdeti yasaklayan ve edep kurallarını öğreten aşağıdaki âyetten anlıyoruz:

1- Ey iman edenler, evlerinizden başka evlere, izin alıp, selam vermeden girmeyin. Bu sizin için daha hayırlıdır; umulur ki öğüt alıp düşünürsünüz. Eğer orada kimseyi bulamazsanız, size izin verilinceye kadar oraya girmeyin; ve eğer size "dönün" denilirse, siz de dönün, bu sizin için daha temizdir. Allah yapmakta olduklarınızdan haberdar olandır. (Nur, 27-28)

2- Ey iman edenler; ellerinizin altında bulunan köle ve cariyeler ve sizden henüz erginliğe ulaşmamış olanlar, sabah namazından önce, öğle sıcağında soyunduğunuz zaman ve yatsı namazından sonra yanınıza girecekleri vakit üç defa izin istesinler. Bunlar sizin açık bulunabileceğiniz üç vakittir. Bu vakitlerin dışında birbirinizin yanına

girip çıkmakta size de, onlara da bir mesuliyet yoktur. Allah size âyetlerini böylece açıklar. Ve Allah Alim'dir, Hakim'dir. Çocuklarınız erginlik çağına vardığında, kendilerinden öncekiler izin istediği gibi onlar da izin istesinler. Allah size âyetlerini böyle açıklar. Ve Allah Alîm'dir, Hakîm'dir. (Nur, 58-59)

3- Ey iman edenler, peygamberin evlerine yemek için çağırılmaksızın vakitli vakitsiz girmeyin; ancak çağrılırsanız artık girin; yemeği yediğinizde de dağılıverin. Söz ve sohbete dalmayın. Gerçekten bu peygambere eziyet vermekte ve o da sizden utanmaktadır. Oysa Allah, hak(kı açıklamak)tan utanmaz. Onlardan (peygamberin eşlerinden) bir şey isteyeceğiniz zaman, perde arkasından isteyin. Bu, sizin kalpleriniz için de, onların kalpleri için de daha temizdir... (Ahzâb, 53)

Onbirincisi: O toplumda geçerli olan âdetlerden biri de kadının kendisini erkeklere göstermesi, süslü püslü bir şekilde boyun ve göğsü açık olarak onların önünden geçmesi âdetidir. Kadınlar ellerine, kulaklarına ve boyunlarına taktıkları gibi ayaklarına da süs ve ziynet eşyası takarlardı. Eğitici ve öğretici nitelikte bulunan aşağıdaki âyetlerde bunları rahatlıkla görebiliyoruz:

1- Mü'minlere söyle: "Gözlerini (harâma çevirmekten) kaçındırsınlar ve ırzlarını korusunlar. Bu onlar için daha temizdir. Kuşku yok ki Allah, yapmakta olduklarından haberi olandır. Mü'min kadınlara da söyle: "Gözlerini (harâma çevirmekten) kaçındırsınlar ve ırzlarını korusunlar; üstlerini açığa vurmasınlar, ancak kendiliğinden görüneni hariç. Başörtülerini yakalarının üstünü (kapatacak şekilde) koysunlar. Süslerini kendi kocalarından, ya da babalarından, ya da kocalarının babalarından, ya da oğullarından, ya da kocalarının oğullarından, ya da kendi kardeşlerinden, ya da kardeşlerinin oğullarından ya da kız kardeşlerinin oğullarından, ya da kendi kadınlarından ya da sağ ellerinin altında bulunanlardan, ya da erkeklerden yana ihtiyacı olmayan hizmetçilerden, ya da kadınların henüz mahrem yerlerini tanımayan çocuklardan başkasına göstermesinler. Gizledikleri süsleri bilinsin diye ayaklarını da yere vurmasınlar. Hep birlikte Allah'a tevbe edin ey mü'minler, umulur ki felâh bulursunuz. (Nur, 30-31)

2- Kadınlardan evlenme arzusu kalmayıp oturmakta olanlar, süslerini açığa vurmaksızın elbiselerini çıkarmalarında kendileri için bir sakınca yoktur. Yine de iffetli davranmaları kendileri için daha hayırlıdır. Allah işitendir, bilendir. (Nur, 60)

Onikincisi: Bu toplumda insanlar, başka bir âyetin ilhamına göre, ayrı ayrı yerlerde, müstakil evlerde otururlardı. Babalar kendi başlarına, çocuklar da kendi başlarına oturuyorlardı. Bunun yanında kardeşlerin, amcaların, teyzelerin, halaların, kız kardeşlerin de kendilerine özgü evleri bulunuyordu:

"Size gerek kendi evlerinizden, gerekse babalarınızın evlerinden, annelerinizin evlerinden, erkek kardeşlerinizin evlerinden, kız kardeşlerinizin evlerinden, amcalarınızın evlerinden, halalarınızın evlerinden, dayılarınızın evlerinden, teyzelerinizin evlerinden, anahtarına malik olduklarınızın (evlerin)den yemenizde de bir günah yoktur." (Nur, 61)

Onüçüncüsü: Söz konusu toplumun âdetlerinden biri de evlât edinmeydi. Adam, kendi çocuğu olmayan birisini yanına alır, kendi çocuğu kabul eder ve onu oğlu diye çağırırdı. Böylece çocuk ona nispet edilerek onun gerçek oğlu imiş gibi kabul edilir, onun adıyla çağırılır ve ona varis olurdu. Evlat edinilen çocuğun yakın akrabası, aynı kendi çocuğunun yakın akrabası gibi kabul edilirdi. Bu nedenle evlât edinilen kimsenin boşadığı ya da ondan dul kalan kadının, onunla evlenmesi helâl olmazdı. Kızı da, annesi de, bacısı da öyle. Evlat edinilen kişi de evlât edene karşı, bu yakınlığı ve bu yasaklamaları kabullenirdi. Nitekim Peygamber (s) de peygamber olmadan önce bir çocuğu evlât edinmiş, adı Zeyd b. Haris olduğu halde, Zeyd b. Muhammed diye çağırılmıştır. Evlat edinme âdeti halkın gözü önünde törenle yapılırdı. Evlat edinen, evlât edindiği kişiyi halka açıklar ve bunu alışılagelen sözlerle, ifade ederdi.[43] Kur'ân bu alışkanlığı hatalı olarak görmüş ve aşağıdaki âyetlerle onu iptal etmiştir.

1- ...Evlatlıklarınızı da sizin (öz) çocuklarınız saymadı. Bu sizin (yalnızca) ağzınızla söylemenizdir. Allah ise hakkı söyler ve (doğru olana) yöneltir. Onları (evlât edindiklerinizi) babalarına nispet ederek çağırın; bu, Allah katında daha adildir. Eğer babalarını bilmiyorsanız, artık onlar dinde sizin kardeşleriniz, dostlarınızdır. (Ahzâb, 4-5)

43 Usdu'l-Ğâbe, II, 224-225.

2- Allah ve Rasulü, bir işe hükmettiği zaman, mü'min olan bir erkek ve mü'min olan bir kadın için o işte seçim hakları yoktur. Kim Allah'a ve Rasulüne isyan ederse, artık gerçekten o, apaçık bir sapıklıkla sapıtmıştır. Hani sen, Allah'ın kendilerine nimet verdiği ve senin de kendisine nimet verdiğin kişiye: "Eşini yanında tut ve Allah'tan sakın." diyordun; insanlardan da çekinerek Allah'ın açığa vuracağı şeyi kendi nefsinde saklı tutuyordun; oysa Allah, kendisinden çekinmene çok daha layıktı. Artık Zeyd, ondan 'ilişkisini kesince' biz onu seninle evlendirmiş olduk; böylelikle evlâtlıklarınız karılarından ilişkilerini kestikleri zaman, onlarla evlenme konusunda mü'minler üzerine bir güçlük olmasın. Allah'ın emri yerine getirilmiştir. Allah'ın kendisine farz kıldığı bir şeyde, Peygamber üzerine hiçbir güçlük yoktur. Daha önce olup geçenlerde de olan, Allah'ın sünnetidir. Allah'ın emri, olup bitmiş bir olaydır. Ki onlar, Allah'ın risâletini tebliğ edenler, ondan içleri titreyerek korkanlar ve Allah'ın dışında hiç kimseden korkmayanlardır. Hesap görücü olarak Allah yeter. Muhammed, sizin erkelerinizden hiçbirinin babası değildir; ancak o, Allah'ın Rasulü ve Peygamberlerinizin sonuncusudur. Allah, her şeyi bilendir. (Ahzâb, 36-40)

3- Sizin kendi neslinizden olan oğullarınızın eşleri de... (Nisâ, 23)

Ahzâb Sûresi'nin 36-40 âyetleri ve onlarla ilgili olarak rivâyet edilenler, evlât edinme geleneğinin toplumda gerçekten köklü şekilde yerleştiğini göstermektedir. Özellikle peygamber dahi olsa, Arapların psikolojik yapısı üzerinde, tahribata neden olabilecek bir girişimle evlâtlığının boşadığı hanımla evlenmesine karşı gösterilen tepki de, bu geleneğin gücünü göstermektedir. Zira bu geleneği bizzat Peygamberin kendisinin iptal etmesi gerekmeyebilirdi. Hatta bu bizzat Peygamberin kendisi üzerinde bile etkili olmuş, insanların bu konudaki dedikodusundan korktuğu için bu konuda gevşek davranmıştır. Yine bu âyetler gösteriyor ki, Hz. Muhammed'in bu geleneği yürürlükten kadırması münafıklarla birlikte, bir grup ihlaslı müslümana da ağır gelmiştir. Bu konuda şiddetli bir tepki ile karşılaşmış ve pek çok dedikodunun çıkmasına neden olmuştur...

Ondördüncüsü: Arap ailelerinde, özellikle de şehirlerde yaşayanlarında, çocuklarını bedevilere emzirtme âdeti vardı. Çocuklarını bedevi süt anaya teslim ederlerdi. Böylece çocuklar, ilk ço-

cukluk yıllarını kırda (Badiye: Vaha, Sahra) geçirme olanağını elde ederlerdi. Zira orada hava daha temiz, sağlık şartları daha uygun, Arap örf, âdet ve hususiyetleri daha belirgindi. Bu gelenek, anlattığımız şekilde Kur'ân'da anlatılmamıştır. Ancak emzirme ile ilgili bir işaret vardır:

Eğer çocuklarınızı emzirtmek isterseniz, vereceğinizi güzelce verdikten sonra üzerinize bir günah yoktur. (Bakara, 233).

Süt emzirmeyle ilgili rivâyetlerin kaydettikleri nakiller, bizim açıklamamız doğrultusundadır. Ve bunlardan anlaşıldığına göre bu âdet de küçümsenmeyecek ölçüde bir yaygınlık kazanmıştı.

Onbeşincisi: Arapların âdetlerinden biri de, bebeklerini sütten kesmede acele etmemeleriydi. Nitekim âyetlerden biri, gerçek emzirme süresinin tam iki sene olduğunu kaydetmiş, başka bir âyet de ayrılığın, yani sütten kesmenin iki sene olduğunu belirtmiştir. Yine âyetlerden birinde hamilelik ve sütten kesme süresinin otuz ay olduğuna işaret edilmiştir. Bu da herkesce bilinen normal emzirme süresinin yirmi aydan daha fazla olduğu anlamına gelir.

1- Anneler, çocuklarını -emzirmeyi tamamlamak isteyen kimse içintam iki yıl emzirirler. (Bakara, 233)

2- Biz insana anne ve babasını tavsiye ettik. Annesi onu zorluk üstüne zorlukla taşımıştır. Onun ayrılması da iki yıl içindedir. (Lokman, 14)

3- Biz insana anne-babasına iyilik etmesini tavsiye ettik. Annesi onu zahmetle taşıdı ve zahmetle doğurdu. Taşınmasıyla sütten kesilmesi otuz aydır. (Ahkâf, 15)

Onaltıncısı: Orada geçerli olan âdetlerden biri de, evlenme yaşına ya da cinsel ilişki gücünün elde edildiği yaşa gelen kimselerin Râşid olarak kabul edilmesidir. Bunu, aklî olgunluktan (Rüştten) emin olmak için yapılacak düzenlemeleri ihtiva eden âyetten anlıyoruz:

"Nikah çağına varıncaya kadar öksüzleri deneyin, eğer onlarda bir olgunluk görürseniz hemen mallarını kendilerine verin." (Nisâ, 6)

Onyedincisi: Toplumda yürürlükte bulunan âdetlerden biri

de, çocukların öldürülmesi, kız çocuklarının gömülmesiydi. Aşağıdaki âyetlerde bunu görüyoruz:

1- ... fakirlik korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin; sizi de onları da biz besliyoruz... (En'âm, 151)

2- Onlardan birine dişi (çocuğu olduğu) müjdelendiği zaman içi öfkeyle dolarak yüzü kapkara kesilir. Kendisine verilen müjdenin kötülüğünden dolayı kavminden gizlenir, onu aşağılama pahasına tutsun mu, yoksa toprağa mı gömsün! Bak ne kötü hüküm veriyorlar. (Nahl, 58-59)

3- Çocuklarınızı fakirlik korkusuyla öldürmeyin. Onları da sizi de biz rızıklandırırız. Onları öldürmek büyük bir günahtır. (İsrâ, 31)

4- Ey Peygamber; mü'min kadınlar, Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmamak, hırsızlık yapmamak, zina etmemek, çocuklarını öldürmemek... üzere sana biat etmek amacıyla geldikleri zaman... (Mümtehine, 12)

5- Ve diri olarak toprağa gömülen kızcağıza, sorulduğu zaman: Hangi suçtan dolayı öldürüldün? (Tekvir, 8-9)

Bu âyetlerden ilham alarak Araplardan bir kesimin, çocuklarını fakirlik ve yoksulluk yüzünden ya da onların korkusuyla öldürdüklerini, başka bir kesimin de kız çocuklarının doğmasına öfkelendikleri ve hoşlanmadıkları için onları gömdüklerini söylemek mümkündür. Özellikle Nahl ve İsrâ Sûresi âyetleri, onların bu eylemlere neden giriştiklerine ışık tutmaktadır. Yine fakirlik korkusu ya da fakirliğe neden olma endişesiyle çocukların öldürülmesi, hem erkek hem de kız çocuklarını kapsıyordu. Belki de bu tür olaylar Hicaz ikliminin karşı karşıya bulunduğu kıtlık ve yokluk senelerinde meydana geliyordu. Ve herhalde köylerde, şehirlere oranla daha yaygındı. Kızların öldürülmesi ve toprağa gömülmesinin bu etkenden başka bir etkeni daha var ki o da ayıplanma, horlanma, alay konusu olma ve kınanma endişeleriydi. Kızların savaşlarda bir yararlılık gösterememesi, zenginlik, asabiyet ve çoklukla övünme gibi konularda işe yaramaması da buna eklenebilir. Ki bunların hepsi peygamber asrının ve çevresindeki toplumun problemleri, zorlukları ve görüntüleriydi.

En'âm Sûresi'nde yer alan bazı âyetler, Arapların bazı zaman-

larda erkek çocuklarını tanrılara kurban ettiklerini ve bunu dinî bir görev olarak algıladıklarını göstermektedir. Bu da dikkat çeken önemli bir noktadır. Bu âdetle ilgili değerlendirmelerimizi "Dinler ve İnançlar" konusunda açıklayacağız.

Onsekizincisi: Daha önce naklettiğimiz miras âyetleri[44] ve onlardan önce inmiş olan vasiyet âyetinden çıkarılabilecek tespitleri şu şekilde sıralayabiliriz. Önce vasiyet âyetini verelim:

"Sizden birine ölüm gelip çattığı zaman, eğer geride hayır bırakmışsa, anaya, babaya ve yakın akrabaya bilinen bir tarzda vasiyette bulunması size yazıldı. Bundan böyle kim onu işittikten sonra değiştirirse, günahı elbette onu değiştirenler üzerinedir. Şüphesiz Allah, işitendir, bilendir." (Bakara, 180-181)

Buna göre diyebiliriz ki:

1) Bu ortamda mirasın belirlenen bir düzeni yoktu. Vefat eden kişinin yakınları, akrabası mirastan kendisine düşen payın ne olacağını ve hakkını tespit etme olanağından yoksundu.

2) Kadının hakkı mirasta, kız kardeş ve hanım olarak belli değildi. Herkes tarafından kabul edilen değişmez bir şey yoktu. Zamanın şartlarına bırakılmıştı.

3) Anne babanın mirastaki hakkı değişmez bir kurala bağlanabilmiş değildi.

4) Ölünün mirasına konan temel miras sahipleri, erkek çocuklardı. Sonra atalar, kadınlar ve diğer akrabalar gelirdi. Artık bunlar duruma göre bazen miras alır, bazen de ondan mahrum kalırlardı.

5) Ölünün vasiyeti, zorunlu olarak yerine getirilmesi gereken bir görev olarak kabul edilmiyordu. Bu da şartların vicdanına, yani mirasçılara bırakılmıştı.

6) Bazen miras sahibi olma, miras bırakanın vasiyetine uygun şekilde oluyordu.

7) Kelale olarak ölen, yani çocuğu ve babası olmayan kişinin mirası çözümlenmemiş meselelerdendi. Akrabasının gücüne göre kanalize olurdu. Özellikle kız kardeşler, bu konuda çok az zaman paylarını tam olarak alabiliyorlardı.

Ondokuzuncusu: Kur'ân'da anne babaya saygı göstermeyi, on-

---

44 · Nisâ; 7, 8, 11, 12, 13, 14, 172 ve 176. âyetler.

lara, iyilik ve yumuşaklıkla muamele etmeyi teşvik eden, onları öfkelendirmekten, onlara karşı gelmekten sakındıran, çocuklarının mirasından belirlenmiş bir pay ayıran ve bu konuda onları zikzaklar çizebilecek vasiyetin ve değişebilecek şartların merhametine bırakmayan bir dizi âyet vardır. Sıra ile bazılarını gözden geçirelim:

1- Sana neyi infak edeceklerini sorarlar. De ki "Hayır olarak infak edilecek şey, anne-babaya, yakınlara, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışadır. Hayır olarak her ne yaparsanız, Allah onu kuşkusuz bilir. (Bakara, 215)

2- Allah'a ibâdet edin ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın; anne-babaya, yakın akrabaya, yetimlere, yoksullara güzellikle davranın. (Nisâ, 26)

3- De ki: "Gelin size Rabbinizin neleri harâm kıldığını okuyayım. O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın, anne babaya iyilik edin... (En'âm, 151)

   Ayrıca Bkz: (17/23-24; 46/15-16; 2/180-181; 4/11-14)

Bu üslup ile tekrarlanan ve pekiştirilen anne ve babanın haklarına riâyet etme, onlara karşı ikramda bulunma, kendilerine bakıp vasiyette bulunma, sonra çocuklarının mirasından onlara belli bir pay ayıran nasslar, peygamberlik döneminden önce ana baba haklarının, onlara saygının ve geçimlerinin temin edilmesi konularının garanti altında olmadığını, onların ihmale uğradığını, yanlız bırakıldığını ve sözlerinin dinlenmediğini işaret etmektedir. Herhalde onların yaşça hayli ileri olanları, bu konuda daha fazla eziyet görmüş ve rahatsız edilmiş olmalıdır.

Şuna da dikkat etmeliyiz ki, Mekkî ve Medenî bazı âyetler çocuklardan, anne babaları onlara şirk koşmayı emrettiğinde itaat etmemelerini istemekte; ana baba küfrü imana tercih ettiğinde, çocuklara onları veli edinmemeleri emredilmektedir. (Lokman 14-15; Ankebut 8; Tevbe 22-24 ve Mücadele 23. âyetler) Bu âyetler İslâm daveti ve Sîret-i Nebeviye'nin ortamı ile ilişkilidir ve daha önce ana-babaya itaati emreden Kur'ân âyetlerine ek bir açıklama mahiyetindedir.

Yirmincisi: Kur'ân'da yetimlerin hakkına riâyet etmeyi, onlara iyilik yapmayı teşvik eden, onların mallarını yemeyi ve onların haklarıyla oynamayı çeşitli yöntem ve şekillerle yasaklayan ve bu

konuda kesin hüküm belirleyen Mekkî ve Medenî pek çok âyet vardır. Şimdi bunları gözden geçirelim.

1- İyilik; Allah'a, ahiret gününe, meleklere, Kitab'a ve peygambere iman eden, ona olan sevgisine rağmen malı yetimlere, yoksullara veren... (Bakara, 177)

2- Ve sana yetimleri sorarlar. De ki: "Onları ıslah etmek hayırlıdır. Eğer onları aranıza katarsanız, artık onlar sizin kardeşinizdir. Allah bozgunculuk yapanları, ıslah ediciden ayırdeder. (Bakara, 220)

3- Yetimlere mallarını verin ve temiz olanla pis olanı değiştermeyin. Onların mallarını mallarınıza katarak yemeyin. Çünkü bu, büyük bir suçtur. Eğer yetim (kız)lar konusunda adaleti yerine getiremeyeceğinizden korkarsanız, bu durumda size helâl olan (başka) kadınlardan ikişer, üçer, dörder olmak üzere nikahlayın...[45] (Nisâ, 2-3)

4- Nikah çağına varıncaya kadar öksüzleri deneyin; eğer onlarda bir olgunluk görürseniz, hemen mallarını kendilerine verin... (Nisâ, 6)

5- Gerçek şu ki, yetimlerin mallarını zulmederek yiyenler, karınlarına ancak ateş doldurmuş olurlar. Onlar, çılgın bir ateşe gireceklerdir. (Nisâ, 10)

6- Ancak o, sarp olan yokuşa göğüs germedi. Sarp yokuşun ne olduğunu sana öğreten nedir? Bir boynu çözmek (bir köleye özgürlük vermek)tir. Ya da açlık gününde doyurmaktır; yakın olan bir yetimi veya bir yoksulu. (Beled, 11-16)

7- "Dini yalanlamakta olanı gördün mü? İşte yetimi iten, yoksulu doyurmayı teşvik etmeyen odur." (Ma'un, 1-3)
Ayrıca Bkz: (2/215; 4/36; 4/127; 6/152; 8/41; 59/7; 76/8; 89/17-18; 93/9-10)

Zayıfları korumak, İslâm'ın temel hedeflerinden biri iken yetimlerle ilgili, onların isimleri bizzat verilmek suretiyle, yapılan açıklamalar ve uyarılar gösteriyor ki, onlar bu ortamda haklarını gereği gibi alamıyor, onlara yeterince iyilik edilmiyor ve yeterli ölçüde yardımcı olunmuyordu. Bu nedenle Kur'ân onların du-

45 Zengin yetim kızların vasileri, onların başkalarıyla evlenmelerine engel oluyorlardı. Onların mallarının ellerinden çıkmasını istemiyorlardı. Bunun için de bu kızları ya kendilerine ya da oğullarına nikâhlıyorlardı. Bu kızlar güzel olmadığı zamanlar da onlara eziyet ediyorlardı. Kur'ân bu durumu engellemek istemişti.

rumunu düzeltmek amacıyla bu kadar kesin telkinler, kati emirler vaaz etmiştir. Ve bu âyetler aynı zamanda peygamber asrında ve peygamberlikten önceki çevrede yetime yapılan muameleleri ve onların mallarının nasıl saçıp savrulduğuna ışık tutacak tablolar içermektedir.

B) KABİLECİLİK ASABİYETİ

1. Peygamber Asrında Kan Bağı İlişkileri

Kur'ân'da peygamberin asrında ve çevresinde sosyal hayatın en önemli görüntülerinden birini oluşturan ve sosyal yapının büyük ölçüde kendisine dayandığı bir olgu olan; toplumun birimleri arasında oluşmuş bulunan "asabiyet" ile ilgili, bir kısmı açık, bir kısmı gizli, bir kısmı da işaretler taşıyan pek çok âyet vardır. Biz, "toplumun birimleri" kavramıyla toplumu oluşturan kabile, aşiret, boy ve aile gibi yapıları kastediyoruz. İşte bunlar arasında gerçekten önemli bir ilişki vardı. Bu ilişkinin bir nedeni ortak çıkarlardı. Onlar; milliyetçiliği, maddi ya da manevi menfaatlarını kollama ve birbirlerinin zarara uğramasına dayanamama gibi nedenlerle destekliyorlardı.

Bu asabiyet; toplumu oluşturan çeşitli grupsal güçler arasında bir dengenin kurulmasında, insanların birbiriyle savılmasında, haklarının gözetilmesinde, onurlarının rencide edilmemesinde ve hayatlarının korunmasında çok güçlü bir etken ve son zamanlarda güçlü bir rol oynayan önemli bir faktördü. Bu, onlarda öylesine güçlü bir şekilde yer etmişti ki, hicri üçüncü asra kadar ya da başka bir ifade ile Arap egemenliğinin yıkılmasına kadar olan süreçte, İslâm Tarihi içinde yer alan olayların ve bu olayların akış seyrinin yönünü belirlemede çoğu zaman güçlü bir rol oynamıştır. Ve bütün bu olaylar; Kur'ân'ın eleştirmesine, ayıplamasına, sakındırmasına rağmen gerçekleşmiştir. Hâlbuki Kur'ân, İslâmî bir toplumun kurulmasını hedefliyordu. Bu toplum, genel olarak din kardeşliği; toplumun, kendilerinin birleşmesinden meydana geldiği güçler, birimler ara-

sında ortak menfaatin varlığı ve müslümanların birbirlerinin dostu olduğu ilkesi üzerinde kurulmuştu. Evet, gerçekte bu toplum genel yapısı itibariyle bir Arap toplumuydu, ama, burada kişinin kabilesi, boyu, kökeni, önceki ideolojisi, makamı, soyu, sınıfı artık hiçbir anlam ifade etmiyordu. Hâlbuki daha önceleri toplumun temelini kabilesel ve ailevi bağlar gibi, dar çerçeveli asabiyet bağları oluşturuyordu. Şimdi ilgili âyetlere bir göz atalım:

1- Allah'ın ipine topluca sarılın, dağılmayın. Allah'ın nimetini hatırlayın ki; bir ara birbirinize düşmanlar idiniz de O, kalplerinizin arasını buldu, O'nun nimetiyle kardeşler oldunuz. (Âl-i İmrân, 103)

2- Ey iman edenler, mü'minleri bırakıp da kâfirleri veliler edinmeyin. Kendi aleyhinizde, Allah'a apaçık olan kesin bir delil vermek ister misiniz? (Nisâ, 144)

3- Onlar, seni aldatmak isterlerse, kuşkusuz Allah sana yeter. O, yardımıyla seni ve mü'minleri destekledi. Ve onların kalplerini birbirine ısındırdı. Sen, yeryüzünde bulunan her şeyi harcasaydın bile onların kalplerini birbirine ısındıramazdın. Ama Allah onları birbirine ısındırdı. Çünkü O, üstün ve güçlü olandır, hüküm ve hikmet sahibidir. (Enfâl, 62-63)

4- İnkâr edenler birbirlerinin velisidirler. Eğer bunu yapmazsanız (birleşmezseniz) yeryüzünde fitne ve büyük bir kargaşalık olur. (Enfâl, 73)

5- Eğer onlar tevbe edip namazı kılarlarsa ve zekatı verirlerse artık onlar, dinde sizin kardeşlerinizdir... (Tevbe, 11)

6- Ey iman edenler! Eğer imana karşı küfrü tercih edip seviyorlarsa, babalarınızı ve kardeşlerinizi veliler edinmeyin. Sizden kim onları veli edinirse, işte zulme sapanlar bunlardır. (Tevbe, 23)

7- Mü'min erkekler ve mü'min kadınlar birbirlerinin velisidirler. (Tevbe, 71)

8- Allah'a ve ahiret gününe iman eden hiçbir topluluk bulamazsınız ki onlar, Allah'a ve Rasulüne karşı başkaldıran kimselerle bir sevgi bağı kurmuş olsunlar. Onlar, ister babaları, ister kardeşleri, isterse kendi aşiretleri olsalar dahi. (Mücadele, 22)
Ayrıca Bkz: (5/55-57; 8/72; 8/75; 49/10; 60/1)

Şimdi de sosyal asabiyetin (kabilecilik, aşiretçilik vb.) en belirgin tezahürlerini verelim:

Birinci olarak: Akraba ve soydaşların asabiyeti: Sosyal birliğin küçük birimleri olan aile, boy ve yakın akrabalığı; onların ortak savunma, dayanışma ve çıkarları gibi değerler bir araya getiriyordu. Öyle ki her birey, kendi birliğinde bulunan diğer bireyleri korumak ve yardım etmek durumundaydı. Sıkıntı ve kriz anlarında, kendisine karşı bir düşmanlık ortaya çıktığında onun yanında yer alıyordu. Ona saldırandan ya da onun akrabasından, soydaşının intikamını almak zorundaydı. Sonra onlardan birisi başka bir aşirete bağlı bulunan birisine düşmanlık yapar, saldırır, öldürür, yahut zulüm ederse; intikamı, diyeti, o aşirete bağlı tüm bireylerden istiyordu. Bunun yanında herkes bireysel ve toplumsal olarak bağlı bulunduğu aşiretin namını, şerefini, ortak maslahatlarını kollamak, kendisine düşen görevi yapmak, soydaşına saldıranlara karşı onu savunmak, kollamak zorundaydı. Daha açıkçası, soydaşlar ve akrabalar ister zalim, ister mazlum olsun yardımlaşmak mecburiyetindeydi. Eğilimleri ve inançları farklı da olsa, durum değişmezdi. Bunu aşağıdaki âyetlerden anlamak mümkündür:

1) Nisâ Sûresi'nde insanlara yönelik bir çağrı vardır. Burada, birbirlerini çağırdıkları soy bağı ilişkilerini koparmaktan sakınmaları istenmiştir. Yani önem verdikleri, maddi ve manevi yaşamlarında kendilerini etkileyen akrabalık bağından:

"...adına birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah'tan ve akrabalık (bağlarını kesmekten) sakının." (Nisâ, 1)

2) Muhammed Sûresi'nde de münafıkları korkaklıklarından dolayı ayıplayan ve onların bu korkaklıklarının akrabalık ilişkilerini, bağlarını koparmalarından kaynaklandığını söylemeye müsait bir hatırlatmada bulunulmaktadır:

"Demek, iş başına gelip yönetimi ele alırsanız hemen yeryüzünde fesat çıkaracak ve akrabalık bağlarınızı da koparıp parçalayacaksınız? Öyle mi?" (Muhammed, 22)

Sanki bu âyette de, bir öncekinde olduğu gibi, akrabalık bağlarının kuvvet ve önemine işaret vardır.

3) En'âm Sûresi'nde, müfessirlerin, Peygamberin amcası Ebû Talib'in ve kendisinin çağrısını kabul etmeye yanaşmayan akraba-

sının, Peygamber'i (s) savunmasına ilişkin olarak indiğini söyledikleri bir âyet vardır:

"Onlar, hem insanları ondan men ederler, hem de kendileri ondan uzak dururlar. Böylece yalnız kendilerini mahvediyorlar ama farkında değiller." (En'âm, 26)

Kesinlik ifade edecek dereceye ulaşan mütevatir rivâyetlerden biri de Peygamberin akrabasından, Haşimoğulları'ndan ve Muttaliboğulları'ndan büyük bir kesim, atalarının dinine bağlılıklarını sürdürdükleri halde soy bağı ve akrabalık asabiyeti saiki ile pratikte ona yardım ediyor, onu destekliyorlardı. Onların bu desteklerinin, müslümanların katı işkencelere maruz kaldığı ve büyük çoğunluğunun korumasız kaldığı için Habeşistan'a hicret etmek zorunda kaldığı bir sırada, Peygamberin Mekke'de kalmasında büyük rol oynadığı bir gerçektir.

Kur'ân'ın Leheb Sûresi'nde, Ebu Leheb diye adlandırılan Peygamberin amcası Abdu'l-Uzza'nın bunun dışında kalması, söz konusu yaklaşımı geçersiz kılmaz. Çünkü bu bireysel bir istisnadan ibarettir. Buna rağmen bazı rivâyetler, Ebu Leheb'in dahi bir keresinde kardeşi Ebu Talib'e, taassubundan öfkelenerek destek çıktığını ve onun yanında yer aldığını, Kureyş liderlerine tehditte bulunarak, onun meclis üyeliğini ve himayesini kabul etmedikleri takdirde ona katılacağını açıkladığını kaydetmiştir. Ebu Talib'in vefatında da Peygamber'e gelip, istediğin yolda ve Ebu talib'in hayatta olduğu sırada yaptığın her şeyi yap demişti. Sonra da ölümüne kadar kimsenin ona bir zarar vermesine fırsat vermeyeceğine yemin etmişti.[46]

4) Şûrâ Sûresi'nde de bazı âyetler vardır ki, bunlardan o zamanki asabiyetin tasvirini ve görme gücünü anlama olanağı buluyoruz:

"(Öncelikle) en yakın hısımlarını uyarıp-korkut. Ve mü'minlerden sana tabi olanlara (koruyucu) kanatlarını ger. Eğer sana isyan edecek olurlarsa, artık de ki: "Gerçekten ben, sizin yapmakta olduklarınızdan uzağım." (214-216. âyetler).

---

46 İbn Hişam (II, 332); İbn Sa'd (I, 195). Bu iki rivâyetin doğruluğu şüpheli ise de, Arapların ailevî bağlılıkları hususunda bir fikir vermesi açısından önemlidir.

Peygamberin mesajı genel olmakla beraber, bu özelleştirmenin kendisine has bir önemi vardır. Ve bu, o sıradaki soy bağı yakınlığının ve ona bağlılık asabiyetinin etkisini göstermektedir. Yine onun muhtevasından anlaşıldığına göre, Peygamberin yakın akrabalarının inkârcı bir tutum takınmalarının, çağrısının Mekkeliler tarafından hafife alınmasında ve reddedilmesinde büyük etkisi olmuştur. Zira onlar her şeyde yakın akrabasını desteklemeyi alışkanlık haline getirmişlerdir. Onlara göre, Peygamber'e uyması gereken insanların başında yakın akrabaları olmalıdır. Çünkü zihinlerine egemen olan ölçüler; soy bağı asabiyeti ve gereklerinin sağlamlaştırılarak ona uyulması gibi kriterlerdi. Bunun da işlediğimiz tezi desteklediği kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

5) Tevbe Sûresi'nde bir âyette, Peygamber ve müslümanlar, ölü bulunan müşrik akrabaları için bağışlanma dileklerinde ayıplanmış, azarlanmıştır:

"Kendilerine, onların gerçekten cehennemin halkı oldukları belli olduktan sonra -yakınları dahi olsa- müşrikler için bağışlanma dilemeleri Peygambere de iman edenlere de yakışmaz." (113. âyet)

Ayetlerden anlaşıldığına göre ailevi asabiyet, Peygamberi ve bazı müslümanları şirk üzere ölmüş ve kendileriyle soy bağları bulunan birtakım insanlar için bağışlanma talep etmeğe itmiştir. Onlara yönetilen azarlamada, Kur'ân'ın hedef aldığı amacın pekiştirilmesi, yeni olan birliğin kriter alınması, yani İslâm vahdetinin esas alınması gereği vurgulanmıştır...

6) En'âm ve Nisâ Sûresi'ndeki birtakım âyetler, yakınlık ve soy bağının etkisinde kalmadan, adalet ve doğruluğu yerine getirmeyi emretmektedir. Bu, aile ve soy bağına tutkunluğun aşırılığını kınamaktadır.

1- Söylediğiniz zaman, yakınınız dahi olsa, adil olun. (En'âm, 152)

2- Ey iman edenler, kendiniz, anne-babanız ve yakınlarınız aleyhinde bile olsa, Allah için şahitler olarak adaleti ayakta tutanlar olun. (Onlar) ister zengin olsun ister fakir olsun; çünkü Allah onlara daha yakındır. Öyleyse adaletten dönüp hevanıza uymayın. Eğer dilinizi eğip büker ya da yüz çevirirseniz, şüphesiz Allah, yapmakta olduklarınızdan haberi olandır. (Nisâ, 135)

7) Sîret-i Nebeviye döneminde öyle durumlar oluyordu ki, baba-oğul veya kardeşler, müslüman ve kâfir olarak karşılıklı saflarda çarpışmak zorunda kalıyordu. İşte bu durum, özellikle müslümanlar açısından önemli bir sorun oluyordu. Akrbalık ilişkilerine duyulan bağlılık zorluk çıkarıyordu. Ta ki durum, bu bölümün başında naklettiğimiz Tevbe, 23-24. ve Mücadele, 23. âyetlerinin nüzulunu gerektirdi. Müslümanlar kesin bir üslupla uyarıldı ve eleştirildi. Tüm bunlardan da, yakın akrabalık bağlarının toplumda ne denli güçlü ve köklü bir etkisi olduğu ortaya çıkmaktadır.

8) Mümtehine Sûresi'nde, Allah'ın ve müslümanların düşmanları olan kâfirlerin dost edinilmesini yasaklayan birinci âyetten sonra gelen birtakım âyetler, soy bağı yakınlıklarının ve çocukların Allah katında hiçbir yarar sağlamayacağına dikkat çekmiş, İbrahim (a) ve onunla beraber bulunan mü'minlerin örnek alınması gerektiğine çağrıda bulunmuştur. Nitekim onlar, küfrü tercih eden kavimlerine düşmanlık ve şiddetli kin beslediklerini ilan etmişlerdi (Mûmtehine, 1-4). Ayetlerin bu olayı örnek göstermesi, onların yakınlarına olan tutkunluklarının etkisini azaltmak, müslümanların Peygamber döneminde bu tutkunluk yüzünden karşılaştıkları, az önce sözünü ettiğimiz problemlerin katılıklarını hafifletmek, azaltmak amacına yönelikti:

"İbrahim ve onunla birlikte olanlarda sizin için güzel bir örnek vardır. Hani onlar kendi kavimlerine demişlerdi ki: "Biz sizlerden ve Allah'ın dışında tapmakta olduklarınızdan gerçekten uzağız. Sizi tanımayıp inkâr ettik. Sizinle aramızda, siz Allah'a bir olarak iman edinceye kadar ebedi bir düşmanlık ve bir kin baş göstermiştir." Ne yakın akrabalarınız ne de çocuklarınız kıyamet günü size bir yarar sağlayamaz. (Allah) sizin aranızı ayıracaktır. Allah, yapmakta olduklarınızı görendir." (Mümtehine, 3-4)

9) Arap gelenekleri arasında önemli yer tutanlardan biri de, ölen birisi için ölünün tüm haklarını talep edecek olan ve toplum tarafından kabul edilen bir kefilin veya kan sahibinin bulunmasıydı. Bu sıfatla, söz konusu kişi tüm yetki ve güce sahip olurdu. İntikam almada, aşırılığı engelleme amacı ile İsrâ Sûresi'nde bir âyet bu geleneğe işaret etmiştir.

"Haklı bir neden olmaksızın Allah'ın harâm kıldığı bir canı öldürmeyin. Kim mazlum olarak öldürülürse onun velisine yetki vermişizdir; o da öldürmede ölçüyü taşırmasın. Çünkü o, gerçekten yardım görmüştür." (33. Ayet)

Veli ya da kan sahibi ancak ölünün yakın akrabasından olurdu. Fakat bazen bu, ölünün kardeşi, oğlu ya da babası olmayıp, ailenin mümessili olarak kabile reisi olurdu. O da ölüyü kendi ölüsü, kanını da kendi kanı addederdi.

Ayette bu asabiyetin etkisine ve onun neden olduğu intikam duygusuna işaret edilmiş ve bunun, kısasın sınırını aşarak zincirleme intikamlara neden olduğu ifade edilmiştir.

10) Bu asabiyetin gelenekleri arasında değerlendirilebilecek bir mesele de, "Akl" (diyet) hakkındaki uygulamadır. Akl, anlaşma sağlandığında ya da herhangi bir yargıç diyet ödenmesine hükmettiğinde, kan dökme yoluyla intikam alınmayarak, bir ölünün kan bedeli olan diyetin alınıp ölü tarafina verilmesiydi. Akl'de birinci merhale akraba ve birbirleriyle yakınlığı olan kişilerin, kendilerinden biri tarafindan akıtılan kana karşılık istenen diyetin toplanmasında dayanışma ve yardımlaşma içine girmeleridir. Bu diyet, aynı şekilde öldürülen kişinin soydaşlarına ve yakın akrabasına, yakın soydaşlara duyulan asabiyet geleneğinin ölünün kanını sahiplenme hakkı verdiği ve onu istemede gerçek bir güç kazandırdığı kişilere verilir ve onlar arasında dağıtılır.

İşte buradan hareketle erkekler, kendilerini mirasta hak sahibi kabul edip, kadınları ve çocukları dışarıda bırakma eğilimini göstermekteydi. Çünkü ödeme yapılacağı zaman da yalnız erkekler ödüyorlardı...

Nisâ Sûresi'nde hata ile öldürülen kişinin diyetiyle ilgili bir âyet vardır. Buradan da, söz konusu geleneğin kaydettiğimiz şekilde var olduğunu sezinleme imkanı vardır. Özellikle burada, öldürülen kişinin ailesine (ehline), diyetin teslim edilmesinin bir görev olarak kaydedilmesi bunu göstermektedir. Burada kullanılan "ehline" kavramı, baba, anne, oğul ve kız kardeş gibi yakın akrabanın kapsamından daha geniş bir anlam ifade etmektedir:

"Kim bir mü'mini hata sonucu öldürürse, mü'min bir köleyi özgürleştirmesi veya ailesine (ehline) teslim edilecek bir diyeti vermesi gerekir. Onların sadaka olarak bağışlamaları başka. Eğer o mü'min, size düşman olan bir topluluktan ise, bu durumda da mü'min bir köleyi özgürlüğüne kavuşturması gerekir." (92. Ayet)

Öte yandan Kur'ân, küçümsenmeyecek bir yoğunlukla müslümanları yakınlarına iyilik yapmaya ve onlarla ilgilenmeye teşvik etmektedir. Mekkî ve Medenî âyetlerinde bu meseleyi gündemde tutmuştur. Yanısıra müslümanlardan olan soydaşların mirasla ilgili hukukî işlerde birbirlerine daha yakın olduğunu ifade eder. Daha önceki bölümde naklettiğimiz Bakara 177, 215 ve Nisâ 36. âyetleri bu tür âyetlerdendir. Aşağıda nakledeceğimiz miras âyetleri de aynı düşünceyi işlemektedir.

1- (Mirası) bölüşme sırasında yakınlar, yetimler ve yoksullarda hazır olursa, onları ondan rızıklandırın ve onlara güzel söz söyleyin. (Nisâ, 8)

2- Şüphe yok, Allah, adaleti, ihsanı, yakınlara vermeyi emreder; çirkin utanmazlıklardan, kötülüklerden ve zorbalıklardan sakındırır. Size öğüt vermektedir; umulur ki öğüt alıp düşünürsünüz. (Nahl, 90)

3- Sizden, faziletli ve varlıklı olanlar, yakınlara, yoksullara ve Allah yolunda hicret edenlere vermekte eksiltme yapmasınlar; affetsinler, hoşgörsünler. Allah'ın sizi bağışlamasını sevmez misiniz? Allah, bağışlayandır, esirgeyendir. (Nur, 22)
Ayrıca Bkz: (8/75; 17/26; 33/6)

Bu âyetlerde bir yandan soydaşlar arasında asabiyet, akrabalık ilişkilerinin sağlamlaştırılması bir kez daha vurgulanırken, öte yandan bu açıklamalar eşyanın yapısı ve tabiatıyla uyum arz etmektedir. Zira kendisinden söz ettiğimiz olay, insanın doğal yaşamına ilişkin bir olgudur. Temel olarak dönemlerin, şartların ve toplumların farklılaşmasıyla değişmez. Pek tabii olarak peygamberin toplumu ve asrı da bunun dışında değildi. Buradaki tek farklılık, bu duyguların daha tutkun ve daha güçlü olarak ortaya çıkmış olmasıdır. Bu da o zamanki asırda ve öncesinde, bu toplumun yaşadığı sosyal hayatın tabiatıyla uyum arz eden bir şeydi.

Her kabilenin bireyleri, diğer kabilelere karşı savaşlarda, kan davalarında, maslahatlarını ve ortak hak ve özgürlüklerini savunmada dayanışma içinde hareket ederlerdi. Öyle ki zalim de olsa mazlum da olsa yardımlaşıyorlardı. Nitekim her birey, kabilesinden birine yapılan düşmanlık ve saldırıyı kendisine yapılmış kabul ediyor ve intikam almayı bir görev olarak algılıyordu. İki kabile arasında herhangi bir savaş çıktığında her kabilenin bireyleri, durum ve neden ne olursa olsun, savunmada ve saldırıda dayanışmaya girerlerdi. İsterse eğilimleri ve duyguları farklı olsun, sonuç değişmezdi. Kur'ân'da yer alan bazı âyetlerden bu tabloyu tespit etmek mümkündür.

Bu tür âyetlerden bir kısmı, müslümanlarla aynı kabileden olan münafıkların, müslümanlarla müşrikler arasında çıkan savaşlardaki tutumlarına işaret etmektedir:

1- Ey iman edenler, küfre sapanlar ile yeryüzünde gezip dolaşırken veya savaşta bulundukları sırada (ölen) kardeşleri için: "Yanımızda olsalardı ölmezlerdi, öldürülmezlerdi." diyenler gibi olmayın. Allah, bunu onların kalplerinde kahırlı bir özlem olarak kıldı. (Âl-i İmrân, 156)

2- Münafıklık yapanları da belirtmesi içindi. Onlara: "Gelin, Allah'ın yolunda savaşın, savunma yapın." denildiğinde, "Biz savaşmayı bilseydik elbette sizi izlerdik." dediler... (Âl-i İmrân, 167)

3- Derler ki: "Andolsun, Medine'ye bir dönecek olursak gücü ve onuru çok olan, düşkün ve zayıf olanı elbette oradan sürecektir... (Münafikûn, 8) Ayrıca Bkz: (3/168; 33/13)

Âl-i İmrân, 167. âyeti münafıklara Uhud Savaşı'na katılmaları çağrısında bulunmaktadır. Allah yolunda savaşmasalar da, kabilesel asabiyet etkenine bağlı olarak savunma yolunda savaşmaları gerektiği hatırlatılmaktadır. Onların cevabı da, "Eğer biz bir savaşın olacağını kesin bilseydik bu çağrıya kulak verir ve onlarla birlikte dayanışmaya girerdik." şeklinde olmuştur.[47]

47 Siret kitaplarında şöyle bir rivâyet vardır: Kazman isimli bir şahıs, Uhud günü müşriklerden birkaç kişiyi öldürmüş ve çok iyi savaşmıştı. Nihâyet yaralandığında cephe gerisine taşınmış ve tedavi edilmişti. Kendisini ziyarete gelenlerden biri: 'sana müjdeler olsun ey Kazman!" demişti. Bunun üzerine: 'Beni ne ile müjdeliyorsunuz, Allah'a yemin ederim ki ben yalnız kavmime olan bağlılığımdan dolayı savaştım!"

Âl-i İmrân 156, 168. âyetlerinde ise bazı sözlerin hikâye edildiğini görüyoruz. Biz münafıkların, bu sözleri kendi kavimlerinden olan samimi kişilere, asabiyet saikiyle söylediklerini kabul ediyoruz. Münafikûn Sûresi'ndeki âyet ise, münafıkların bizzat savaşa çıktıklarını ve gazvelerden birine katıldıklarını göstermektedir. Bu esnada onlardan bazısı bir olaya öfkelenmiş ve söyleyeceklerini söylemiştir. Burada adamın dayanağı, gönlündeki ve inancı değişik bile olsa, kabilesinin tüm bireylerini birbirine bağlayan güçlü kabilesel asabiyet bağına güvenidir. Çünkü o bu bağı, hep böyle etkili bir güç olarak tanıyagelmiştir.[48] Ahzâb âyeti ise, dış görünüş itibariyle de olsa, münafıkların Hendek savaşında kendi kavimlerinin yanında yer aldığını, onlarla dayanışma içine girdiklerini ve Medine açıklarında müslümanlarla birlikte orduya katıldıklarını ifade eden bir anlam taşımaktadır.

Daha önce naklettiğimiz Mâide, 55-57, Enfâl, 72. ve Mücadele, 23. âyetleri de bunu destekleyecek espiriler taşımaktadır. Orada müslümanlara, kâfirleri dost edinme, kesin ve sert bir biçimde yasaklanmıştır. Ayetin siyakından ve indiği sıradaki şartlardan anlaşıldığına göre dost edinilmesi yasaklananlar Kureyş'lilerdi. Zira bunlarla Muhacirleri kabilesel asabiyet bağları birbirine bağlıyordu. Yine anlaşılıyor ki, aralarında inanç ayrılığı ve Mekke'den hicret etmek zorunda bırakılmaya kadar zorlamak ve sıkıntı sözkonusuyken bile, asabiyet duygusu hala güçlü ve canlıydı.

Nisâ Sûresi'nde bu asabiyetin ve etkisinin köklerine işaret eden iki âyet daha vardır:

1- Ancak sizinle aranızda antlaşma bulunan bir kavme sığınanlar, ya da hem sizinle, hem kendi kavimleriyle savaşmaktan göğüslerine sıkıntı basıp da size gelenler (dokunulmazdır.) Allah dileseydi onları da üstünüze saldırtır, böylece sizinle çarpışırlardı. Eğer sizden uzak durur, sizinle savaşmaz ve barış (şartlarını) size bırakırlarsa, artık Allah sizin için onların aleyhinde bir yol kılmamıştır. (Nisâ, 90)

2- Diğerlerinin de sizden ve kendi kavimlerinden güvende olmayı istediklerini bulacaksınız. (Ama) fitneye her geri çağrılışlarında içine baş aşağı dalarlar. Şâyet sizden uzak durmaz, barış (şartların)ı size bırakmaz ve ellerini çekmezlerse, artık onları her nerede bulursa-

48 Burada "şeytan" kavramı, Suraka b. Nevfel için kullanılmıştır.

nız tutun ve onları öldürün. İşte size, onların aleyhinde apaçık olan destekleyici bir delil verdik. (Nisâ, 91)

Her iki âyette de müslümanların ulaştığı gücün görüntüsü sergilenmektedir. Artık kabileler onların gücünden korkuyor ve kendilerine eğilim duymaya başlıyorlar. Her iki âyetin işaret ettiği iki grubun bu istekleriyle beraber, birincisi kendisiyle müslümanlar arasındaki barış ve iyi ilişkilerin, müslümanlarla dayanışma içine girmeyeceği şartına bağlı olmasını istemiştir. İkincisi ise, tereddüt geçiren ve şaşkınlaşan bir tavır içine girmiştir. Acaba barış ve güveni tercih edip müslümanların istediği şekilde iyi ilişkiler içine mi girmeli, yoksa kabilesel asabiyet davetçisine katılıp müslümanlara karşı tutumunu açık bir düşmanlık tavrına mı dönüştürmeli-değiştirmeli?!!...

2. Kabilevî Paktlar:

Çoğu zaman iki kabile veya daha fazlası kendi aralarında anlaşır, sözleşirdi. Tek bir yumruk, dayanışma içinde bir güç oluştururdu. Böylece anlaşma yapan kabileler arasında bir asabiyet doğardı. Bu onları savaşlarda dayanışmaya iterdi. Kan olaylarında yardımlaşmalarını sağlardı. Savaş çağrıcısı çağırdığı zaman bu kabilelerin bireyleri toptan seferber olurdu, tek bir yumruk olmak için. Antlaşma yapan bu kabilelerden birine ya da bazılarına bir saldırıda bulunulduğunda hep birlikte yardıma ve intikam almaya koşarlardı. Bir kabile kanların bedelini yüklendiği zaman, paktı oluşturan diğer kabilelerden yardım istemeyi ve söz konusu diyete onların da ortak olmasını talep etmeyi kendisinde bir hak olarak görüyordu.

Kur'ân'da bu tür paktlara ve bu paktların antlaşan kabileler arasında meydana getirdiği asabiyete işaret eden âyetler vardır. Bu âyetler, tablosunu çizmeye çalıştığımız bu asabiyet türünü desteklemektedir.

Yahudiler, Evs ve Hazreç ile anlaşmıştı. Onlardan bir grup Evs ile bir grup da Hazreç ile antlaşma yapmıştı. Her biri sözleştiği taraf ile meydana gelen anlaşmazlık ve sürtüşmelerde dayanışmaya

ve yardımlaşmaya girerdi. Buna yahudiler bölümünde naklettiğimiz Bakara Sûresi, 84-85. âyetlerini vererek işarette bulunmuştuk. Bu âyetlerde yahudiler kendi yasalarına aykırı düştükleri, birbirleriyle savaştıkları ve bazısı bazısını esir aldığı için ayıplanmış-eleştirilmiştir. Yahudilerin bu durumlara düşmesi de ancak onlardan bir grubun, düşmanın bir kanadı ile, diğerinin de başka bir kanadı ile antlaşma ve sözleşme yapması, onların safında yer alması durumunda gerçekleşebilirdi.

Bazı âyetlerde Medine halkından olan münafıkların bu sözleşmelerine bağlı kaldıkları; yahudilere de savaştıkları zaman yardım edeceklerine ya da sürüldüklerinde onlarla dayanışma içinde olacaklarına söz vermiş olduklarına işaret edilmiştir. Bu da söz konusu bölümde naklettiğimiz Haşr, 11. âyette geçmektedir. Nitekim münafıkların buradaki sözleşmesi neticede kendilerini açığa çıkaran bir vasıta oldu.

Bununla beraber Evs ve Hazreç'in yahudilerle sözleşmelerine bağlı kalma asabiyeti, yalnız onların münafık olanlarına özgü değildi. Aksine ihlaslı olanları uzun bir süre boyunca bunun etkisinde kaldılar. Nitekim bu olgu, mü'minlerin yahudileri dost edinmelerini yasaklayan arka arkaya inmiş bir dizi âyetten de anlaşılmaktadır. Bu âyeterden bir kısmı, yahudiler bölümünde naklettiğimiz Âl-i İmrân, 118-120, Mâide, 51. âyetleridir. Bir kısmını da şimdi veriyoruz:

1- Müminler, mü'minleri bırakıp da kâfirleri veliler edinmesinler. Kim böyle yaparsa, Allah'tan hiçbir şey (yardım) yoktur. Ancak onlardan korunma gayesiyle sakınma(nız) başka. Allah, sizi kendisiyle sakındırır. Varış Allah'adır. (Âl-i İmrân, 28)

2- Ey iman edenler, mü'minleri bırakıp da kâfirleri veliler edinmeyin. Kendi aleyhinizde Allah'a apaçık olan kesin bir delil vermek ister misiniz? (Nisâ, 144)

Yine daha önce naklettiğimiz Ahzâb, 26-27. âyetleri de yahudi bir kabile ile Kureyş ve yandaşları arasında varılan bir antlaşmadan bahsetmektedir. Şöyle ki: Yahudi kabilesi (ki bu Beni Kureyza kabilesidir) Hendek diye bilinen muhasarada müslümanlara karşı bunlarla antlaşmaya varmış ve sözleşmiştir.

1- Ahzâb'dan onu inkâr edenlerin yeri cehennemdir. (Hûd, 17)

2- Kendilerine kitap verdiklerimiz, sana indirilen dolayısıyla sevinirler; fakat (müslümanların aleyhine birleşen) gruplardan (ahzâb), onun bazısını inkâr edenler de vardır... (Ra'd, 36)

3- Mü'minler (düşman) birliklerini (ahzâb) gördükleri zaman ise, (korkuya kapılmadan) dediler ki: "Bu Allah'ın ve Rasulünün bize va'dettiği şeydir; Allah ve Rasulü doğru söylemiştir." Ve (bu) yalnızca, onların imanlarını teslimiyetlerini artırmış oldu. (Ahzâb, 22)

"Ahzâb" kavramının herhangi bir konuda antlaşan gruplar, topluluklar ya da partilere ayrılmış kabileler olduğunda kuşku yoktur. Hûd ve Ra'd âyetleri, muhtelif grupların Nebevi çağrı karşısında birleştiklerini ifade eder gibidir. Yalnız Ahzâb âyeti, delâlet yönünden daha açıktır ve onların Kureyş ve birbiriyle antlaşıp onun yanında yer alan kabileler olduğunu, Medine'ye karşı savaştıklarını ifade etmektedir. Ayrıca kabileler arasında antlaşmalar yapıldığını açıkça göstermektedir. Belki de bu birleşik cephe, Hicaz'da oluşturulan en büyük cepheydi ya da en azından en büyüklerinden biriydi. Çünkü siret rivâyetlerinin kaydettiğine göre sayıları on bine yaklaşmıştı. Bu ise o şartlarda ve o toplumda gerçekten büyük bir sayıdır.

Bu tür sözleşme ve antlaşmalar peygamberin gönderilişinden sonra da varlığını sürdürdü. Nitekim yahudiler Peygamber'e (s) karşı Kureyş'le antlaşmıştı. Peygamber de yahudilerle yaptığı antlaşmanın yanında, hala şirk üzere bulunan Arap kabileleriyle barışa eğilim duyan ya da antlaşmak isteyen kabilelerle sağlam ahidleşmeler ve sözleşmeler yapıyordu. Sonra bu antlaşmalarda sözü edilen maddelere sağlıklı ve titiz bir biçimde riâyet ediyordu. Bunu pek çok âyet işlemektedir. Biz onları da burada vermeyi uygun görüyoruz. Çünkü işlenen konuya bazı yönlerden ışık tutmaları mümkündür:

1- Onlar ne zaman bir ahitte bulunmuşlarsa, içlerinden bir bölümü onu atıp bozmadı mı? Hayır, onların çoğu iman etmezler. (Bakara, 100)

2- Onlar kendilerinin küfre sapmaları gibi, sizin de küfre sapmanızı istediler. Böylelikle bir olacaktınız. Öyleyse onlar, Allah yolunda hicret edinceye kadar siz onlardan veliler edinmeyin. Şâyet yine yüz

çevirirlerse artık onları tutun ve her nerede ele geçirirseniz onları öldürün. Onlardan ne bir veli (dost) edinin ne de bir yardımcı. Ancak sizinle aralarında bir anlaşma bulunan bir kavime sığınanlar... (Nisâ, 89-90)

3- Allah katında yeryüzündeki canlıların en kötüsü, şüphesiz kâfirlerdir. Onlar artık inanmazlar. Bunlar, içlerinde antlaşma yaptığın kimselerdir ki, sonra her defasında ahidlerini bozarlar. Onlar korkup sakınmazlar. (Enfâl, 55-56)

4- Ancak müşriklerden kendileriyle antlaşma inzaladıklarınızdan bir şeyi eksiltmeyenler ve size karşı kimseye yardım etmeyenler başka; artık antlaşmalarını, süresi bitene kadar tamamlayın. Şüphesiz Allah muttakî olanları sever. (Tevbe, 4)

Ayrıca Bkz: (4/92; 8/72; 9/1)

Burada özellikle konumuzla ilgili bir mesele dikkati çekiyor; o da süresi tespit edilmiş antlaşmanın varlığı. Biz her ne kadar cevabın müspet olmadığına meyletsek de, bu tür kabilesel antlaşmaların peygamberlikten önce de yürürlükte olup-olmadığını bilmiyoruz. Zira eldeki birtakım Arapça rivâyetlerde, kabilesel antlaşmanın nesilden nesile sürdüğü, önemli olaylar olmadığı sürece bozulmadığı kaydedilmektedir. Bu bağ, sözleşmeyi yapan kabileler arasında nesilden nesile devralınan bir ilişki, sağlam ve köklü bir bağ oluyordu. Yahudilerin Medine'de Evs ve Hazrec ile yaptığı antlaşma yeni değildi. Daha önce atalardan oğullara geçen ve Peygamberin hicretine kadar yürürlükte kalan bir sözleşme idi. Kur'ân'ın, bir yerde antlaşmanın varlığını sürdürmesiyle ilgili bu kadar kesin ve kararlı tavrı ile başka bir yerde bu ilişkinin koparılmasını emretmesi, üzerinde durduğumuz noktaya parmak basmaktadır. Peygamber'in, müşriklerle yaptığı antlaşmalarda süre belirlemesinde, İslâm çağrısının gelişmesi, şartların lehine dönmesi ve gelecek imkanlarının gerektirdiği şeylerin gözetilebildiğini söylemek mümkündür.

Kabileler arası paktlardan kaynaklanan asabiyetin köklü olmadığını, ancak geçici olduğunu söylemek yerinde ve gerekli bir açıklama olur. Çünkü bu, kabile asabiyetinin ve yakın akraba asabiyetinin tam tersidir. Kabile asabiyeti köklüdür. Varlığını bir tek

kabilenin bireyleri arasındaki birleşik tabii maslahattan almaktadır. Zaten bir kabileye bağlı bireyler, çoğunlukla soydaşlar ve akraba olur. Zaman zaman birbirinden uzak da düşseler yine de sonunda bir tek üst atada birleşir ve kendilerini ona nispet ederler. Sonra varoluş gücünü bir tek ailenin, ya da bir aşiretin yahut bir boyun bireyleri arasındaki tabii maslahattan alır. Bu öbeklerin her biri ayrı ayrı kanbağı ve yakın soy bağı üzerinde oluşmuştur. Buna bağlı olarak bunlardaki asabiyet ve hakimiyet gücü, fertlerinin katılım oranı, etkilenme dereceleri farklı olmaktaydı. En güçlü asabiyet, soy bağı ve akrabalık asabiyetiydi. Sonra kabile asabiyeti, daha sonra kabilesel antlaşma (pakt) asabiyeti gelirdi. Gelenek ve asabiyette gözlemlenen güç ve hamiyet farklılığı ve sıralaması aynı zamanda eşyanın tabiatıyla da uyum arzetmektedir. Bunu aynı zamanda naklettiğimiz âyetlerden de anlamak mümkündür.

Buna ek olarak bazı araştırmacıların, Arapları bireysel, ferdiyetçi bir toplum olarak nitelemek sûretiyle düşmüş oldukları bir hatayı düzeltmek istiyoruz. Çünkü bu, onların sosyal tabiatı ve yaşayışlarıyla çelişmektedir. Araştırmacılar, bu bireyciliklerini onların önceki atalarının, özellikle de bedevi hayat yaşayanlarının ahlâkına ilişkin bir nitelik olarak görmektedirler. Bizim burada gösterdiklerimiz ilk Araplarda sosyal dayanışma geleneğinin ya da sosyal asabiyetin çok sağlam ve köklü olduğunu göstermektedir. Bunun, sosyal hayatlarının en güçlü temeli olmasa bile güçlü belirleyicilerinden biri olduğu kesindir. Ne ona karşı önemsemezlik gösterebilerler, ne de onun yerini tutacak bir sistem koyabilirler. Ayrıca, gerek soydaşlar ve yakın akraba arasında, gerek kabilenin bireyleri arasında ve gerekse birbirleriyle sözleşen-antlaşan değişik kabileler arasındaki sosyal asabiyet, bedevi hayat yaşayan ya da genel olarak az-çok oluşum ve gelişimin bedevilik devresinde bulunan ulus için tabii bir ihtiyaçtır. Zira böyle bir hayatta yahut gelişme döneminde, bu tür bir sosyal bağ olmadan dengeyi, hukuku ve kanları korumanın başka yolu yoktur. Burada eğer eleştirilmesi gereken bir şey varsa, o da Araplarda olan kapsayıcı sosyal asabiyetin, aile, aşiret, kabile gibi toplumsal öbekleşmenin ilk merhaleleri sayılan kümelenmelerin, istenenden daha fazla kökleşmesi ve onları aşma olanağı bırakmamasıdır. Daha önce bu bölümün başında değin-

diğimiz gibi bu yapı, İslâm'ın ilk çağlarında çözülmeye ve dağılmaya sebep olan faktörlerden biri olmuştur.

Şunu da belirtmek herhalde doğru olacaktır. Araplarda bulunan bu yapılanma sırf Araplara ya da Bedevi Arapların tabiatına özgü bir özellik değildir. Bu insanlar için genel bir yapıdır. Bu merhaleden her toplum geçmiş bulunmaktadır. Sözünü ettiğimiz çözülmenin başka nedenleri, etkenleri de vardı. Bu etkenler onlarda yerleşmiş bulunan dar kalıplı kabilesel asabiyeti, siyasal ve hizipsel amaçlar uğruna kasıtlı olarak harekete geçirmiştir. Çünkü bu sırada Kur'ân'ın çağrıda bulunduğu ve Peygamberin bu köklü asabiyet yerine, kendisinin kurmak için çalıştığı, sarsılması daha zor ve güç olan genel kapsamlı kardeşlik, toplumda istenen düzeyde yer etmemişti.

3. Velâyet Asabiyeti:

Arapların âdetlerinden biri de, bir kabilenin bireylerinden birinin başka bir kabilenin şahıslarından birine dost olması ve ona katılmasıdır; artık bu eylemden sonra, şahıs iltihak ettiği şahsiyetin soydaşı ve kabilesinden biri olurdu. Yeter ki iltihak edilen(kendisine sığınılan) adam bu işi onaylasın. Bundan sonra ilhak eden adam, ilhak edilen adamın özel ve genel tüm asabiyetlerin, hak ve özgürlüklerin kendisi de hepsine sahip olurdu. İltihak eden adam bundan sonra falan adamın "Mevlâ"sı diye anılırdı. Bazı Kur'ân âyetleri bu tabloya işaret etmiştir. Ahzâb Sûresi'ndeki bir âyet evlât edinmeyi, kişinin kendi asıl babasından başkasına nispet edilerek çağırılmasını reddetmekte ve işi tabii olan seyrine oturtarak kişinin asıl babası bilinmiyorsa, evlât edinilen kişinin evlât edinenin mevlası olarak adlandırılmasına müsaade etmiştir:

"...Evlatlıklarınızı da sizin (öz) çocuklarınız saymadı. Bu, sizin (yalnızca) ağzınızla söylemenizdir. Allah ise, hakkı söyler ve (doğru olan) yola yöneltir. Onları (evlât edindiklerinizi) babalarına nispet ederek çağırın; bu Allah katında daha adildir. Eğer babalarını bilmiyorsanız, artık onlar dinde sizin kardeşleriniz ve dostlarınızdır." (Ahzâb, 4-5)

Bu âyette, rivâyetlerin varlığını tevatür ile haber verdiği "velâ" geleneğinin varlığını pekiştiren bir işaret vardır. Şuna da dikkat etmeliyiz: Ayette kullanılan "Mevlâ" kavramı, bazen köleler için kullanılan "Mevlâ" kavramı anlamında değil; göstermeye çalıştığımız anlamdadır. Evlat edinme yolu ile oğul edinilenlerin babalarının bilindiği durumlarda kardeş ve Mevâli olarak nitelendirilmesi, yaklaşımımız için kesin bir karine oluşturur.

Bu velâ eylemi, bazı zamanlar sözleşme ve antlaşma esası üzerinde gerçekleşirdi. Bu durumda veli edinilen, veli edinenin bir parçası olurdu. Ve onun asabiyete dayalı tüm imtiyazlarına sahip olurdu. Mevlâsı da mütevellisine karşı aynı haklara sahip olurdu. Hâzin, bir grup insanın da şahitlik ettiği antlaşmalardan birini rivâyet ve nakil olarak kaydeder. Antlaşmada biri diğerine "Kanım senin kanındır. Benim kanımı helâl kılmak, senin kanını helâl kılmaktır. İntikamım senin intikamındır. Savaşım senin savaşındır. Barışım senin barışındır. Sen benim mirasımı alırsın; ben de senin mirasını alırım. Sen benden, ben de senden isterim. Sen benim diyetimi ödersin, ben de senin diyetini öderim." derdi.

Hazin ve başka müfessirler aşağıdaki âyette geçen "Yeminlerinizin garanti verdikleri" cümlesinin;

"Anne babanın ve yakınların geride bıraktıklarından her birine mirasçılar kıldık. Yeminlerinizin bağladığı kimselere de kendi paylarını verin. Şüphesiz, Allah, her şeye şahit olandır." (Nisâ, 33)

Anlamları arasında velâ sözleşmeleri ve antlaşmaları da olduğunu ve hem mütevellinin hem de mütevella'nın birbirine Südüs (altıda bir) ölçüde mirasçı olduklarını ve bu geleneğin peygamberin hicretinden sonra da geçerli olduğunu, bu âyetle uygulamanın pekiştirildiğini, daha sonraları ise mirasın, miras âyetlerinde belirtildiği şekilde akrabaya özgü kılındığını kaydetmişlerdir. Ahzâb Sûresi'nde bir âyet var ki, bazı müfessirler velâ yoluyla miras almayı uygun gören âyetin bu olduğunu söylemişlerdir:

"Peygamber, mü'minler için kendi nefislerinden daha evladır ve onun zevceleri de onların anneleridir. Rahim sahipleri (akrabalar) de, Allah'ın Kitab'ında birbirlerine öteki muhacir (hicret eden)lerden daha yakındır. Ancak dostlarına maruf üzere yapacaklarınız başka; bunlar Kitap'ta yazılmış bulunmaktadır." (6. Ayet)

Burada belirtildiğine göre, akrabalar eğer mü'min olursa, miras almada diğerlerinden daha önde gelirler. Veli edinilen kimseye iyilik yapmayı kişinin isteğine bırakmaktadır. Başka bir ifade ile Mevlânın mirastan pay alması gerektiği şeklindeki çerçeveyi değiştirip, onun yerine bağış ve yardım çerçevesini koymaktadır. Durum bu olduğuna göre denebilir ki, bu âyet de böyle bir geleneğin ve ona bağlı imtiyazların, kaydettiğimiz şekilde var olduğuna işaret etmektedir.

Vela yalnız bireylerle sınırlı kalmıyordu. Çoğu zaman bir boy ya da bir aile başka bir kabileye iltihak ederdi. Hatta velâ yolu ile bir kabilenin, toptan, başka bir kabileye katıldığı da oluyordu. Böyle durumlarda iltihak eden kabilenin bireyleri, yeni kabilenin "Mevâlisi" sayılırdı. Önceki birliklerinden aldıkları imtiyazları bırakır, yeni kabilenin imtiyazlarını alırlardı. Bunlar savaşlarda, kan davalarında, diyetlerde ve diğer ortak maslahatlarda gösterilen asabiyetti. Siret, tarih ve biyografi kitaplarında yer alan pekçok isimden bahsedilirken, onların velâ yoluyla bağlandıkları kabileler de zikredilmiştir. Mesela velâ yoluyla Kureyşlidir, ya da velâ yoluyla Sakaf kabilesindendir denir. Bundan kastedilen bizim açıkladığımız veladır. Yoksa kul, köle anlamındaki velâ değildir. Umarım ki, şimdi naklettiğimiz Ahzâb âyetinde geçen "evliya" kavramı, toplu velâ olayına bir çeşit karine teşkil etmektedir. "Mevlâ" kavramı Kur'ân'da çok geçmektedir. Ve çoğunlukla bu kavramdan "yardımcı" ya da "müttefik" anlamı kastedilmektedir. İşte aşağıdaki Kur'ân âyetlerinde, bu iki kavramın taşıdığı anlamı, bizim Mevlâ kavramına verdiğimiz anlamla uyum içinde görebiliyoruz:

1- Allah'tan başka kendisine ne zararı dokunan, ne yararı olan şeylere yalvarır. İşte bu, en uzak bir sapıklıktır. (Ya da) zararı yararından daha yakın olana yalvarır; ne kötü bir yardımcı (Mevlâ) ve ne kötü bir yoldaştır. (Hac, 12-13)

2- Allah'a sarılın, sizin Mevlânız O'dur. O, ne güzel mevla ve ne güzel yardımcıdır. (Hac, 78)

3- O gün bir dost (Mevlâ), dosttan herhangi bir şeyle yarar sağlayamaz. Ve onlara yardım da edilmez. (Duhân, 41)

4- İşte böyle; çünkü Allah, iman etmekte olanların Mevlâsıdır; kâfirlerin ise, koruyucuları yoktur. (Muhammed, 11)

5- Eğer sizler (Peygamberin iki eşi) Allah'a tevbe ederseniz (ne güzel); çünkü kalpleriniz eğrilik gösterdi. Yok eğer ona karşı birbirinize destekçi olmaya kalkışırsanız, artık Allah, onun Mevlâsıdır; Cibril de, mü'minlerin salih olan(lar)ı da. Bunların arkasından melekler de bunun destekçisidirler. (Tahrim, 4)

Herhalde Duhân âyetinde burada belirtmeye çalıştığımız anlam güçlü bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Çünkü burada iki şahıs arasında velanın değiştiğine ve herbirinin diğerinin Mevlâsı diye isimlendirildiğine işaret vardır. O da bu gelenekteki temel olguyu, temel espriyi oluşturmaktadır.

Bir bireyin başka birine ya da bir kabilenin başka bir kabileye velâ yoluyla iltihak etmesinde, genellikle iltihak eden, iltihak edilenden daha zayıftır. Kişi ya da kabilesi bu yolla kendisini savunmak, güçlendirmek ve onurlandırmak ister. İsrâ Sûresi'nin âyetlerinden birinde bu anlam kastedilmiştir. Bu âyetin ilhamına göre Mevlâ edinmek ancak zayıf durumda kalan ya da muhtaç olunan, yahut da zillete düşüldüğü zamanlarda söz konusuydu. Aşağıda âyeti görüyoruz:

"Ve de ki: "Hamd, çocuk edinmeyen, mülkte ortağı olmayan ve düşkünlükten dolayı yardımcıya da (ihtiyacı) bulunmayan, Allah'adır. Ve onu tekbir edebildikçe tekbir et." (İsrâ, 111)

Arapların İslâm'dan sonra "Mevâli" kavramını, Arap olmayan tüm müslümanlar için kullandıkları bilinmektedir. Bu genelleştirmenin, peygamberlikten önce Araplarda var olan bu geleneksel ifadenin içeriğinden kaynaklandığı ve ona dayandığı açıktır. Arap olan müslümanlar, kendilerinden başkalarının İslâm'a boyun eğdiklerini görünce, onların da kendilerine iltihak ettiklerini ya da velâ iltihakı ile kendilerine nispet edildiklerini fark ettiler. Böylece kendi geleneksel âdetlerine bağlı olarak, onların hepsi için bu ifadeyi kullandılar. Eğer Araplar, Mevâliye, üstün ya da güçlü adamın kendisinden daha aşağıda bulunan adama bakışı gibi, ya da uyulanın uyana baktığı gibi bakmışsa, bu da yeni bir şey değildir. Çünkü velâ antlaşması ya da velâ bağı kavramından anlaşılan anlam budur.

4. Himaye Etme Asabiyeti:

Arapların geleneklerinden biri de bir kişinin başka birinden korunma istemesidir. Yani kendisinin himaye altına alınması, kendisine yöneltilen saldırılar ve zulmün engellenmesidir. Eğer kendisinden himaye istenen adam, himaye isteyen adamın istediğini kabul ederse bunu bir grup insanın yanında ilan eder ki herkes bunu bilsin. Bundan sonra, himaye isteyen onun zimmetine girer. Onun "himayesindedir" artık. Sanki onun akrabası veya kabilesinden biridir. Şimdi kabilesini ve ailesini nasıl himaye ediyorsa onu da öyle himaye eder. Aynı şekilde himaye edenle, asabiyet yönünden dayanışma içinde olan, özellikle soy ve akrabalık bağı bulunan herkes, başkalarının onu himaye etmesiyle, kendilerinin himayesine giren adamı kollamak zorunda kalır. Nâsıl ki, himaye edene ve çevresine, himaye ve asabiyet gösteriyorsa, himayelerine giren adamı da diğer insanlara karşı himaye etmek, savunmak zorundadır.

Himayede, genellikle asabiyet yönünden zayıf olan himaye talep eder. Bazen de asabiyetinden uzak düşen bir adam, yabancısı olduğu bir yerde zulüm korkusuyla himaye isteyebilir.

Bazen himaye isteyen adam, himaye istediği adama ya da kabileye yardım talebi için şöyle derdi: Ben falan adamdan ya da falan kabileden sana sığınırım ya da senin himayene girerim. Ya da himayesini kabul ettiğinde kendisini falandan ya da falan kabeleden korumasını isterdi.

Bir şahıs, başka bir şahsı kim olduğunu ya da hangi şahıs veya kabileye karşı olduğunu bilmeden himaye etmezdi. Herkes gücünü ve kudretini biliyordu. Kendilerini, karşı koyamayacakları güçlerle yüz yüze getirip, uçurumun kenarına atmazlardı. Çünkü onlar himaye zimmeti ve asabiyetini de önemli bir şey görüyorlardı. Onurları buna bağlıydı. Hatta ölüm kalımları da.

Himaye edilenin himayesi, kendisini himaye edenin himayesini iade edip bir grup insanın gözü önünde zimmetinden ve himayesinden çıkarmasına kadar sürerdi. Artık bundan sonra hi-

maye eden, himaye edilene bir saldırı olduğunda onu korumak, kollamak durumunda değildi. Ya da himaye isteyen adam yabancısı olduğu bir yerdeyse, oradan kendi memleketine kavuşuncaya ve kendi memleketinde kendisini himaye edecek asabiyetine ulaşıncaya kadar sürerdi.

Bir dizi Kur'ân âyetinde "Himaye", ifade ettiğimiz anlamda kullanılmıştır. Ve bu bizim çizmeye çalıştığımız tabloyu bir ölçüde doğrular. Bu âyetlerden biri Peygamber'e (s.), kendisinden himaye isteyen müşriklere himaye vermesine izin veren ve kendisinin zimmetinde ve himayesinde Allah'ın kelamını duyup onunla karşılaşmasını temin etmesini, sonra da güven duyacakları yere ulaştırılmalarını isteyen aşağıdaki âyettir:

"Eğer müşriklerden biri, senden 'eman isterse' ona eman ver; böyle yap ki Allah'ın sözünü dinlemiş olsun, sonra onu 'güvenlik içinde olacağı yere ulaştır'. Bu, onların elbette bilmeyen bir topluluk olmaları nedeniyledir." (Tevbe, 6)

Peygamber (s.) güçlenip Mekke'yi fethettiğinde ve müşriklerden Allah'ın ve Rasulünün beri olduğunu ilan ettiğinde, müşrikler Peygamberin (s.) gücünden korkmaya başladılar. Ona elçiler gönderdiler ve ne yapacaklarını şaşırdıklarını bildirdiler. Bunun üzerine bu âyet indi. Burada bir yerde asabiyeti olmayan ve himaye isteyen kişiye himaye vermenin bir tablosu söz konusudur. Nitekim bunu açıklamıştık. Bu âyetlerden biri de Bedir Gazvesiyle ilgilidir:

"O zaman şeytan onlara yaptıklarını süslü göstermiş ve onlara: "Bugün sizi insanlardan bozguna uğratacak kimse yoktur ve ben de sizin yardımcınızım." demişti." (Enfâl, 48)

Ayet, Kureyş'in kendi kervanını Peygamber'e (s.) karşı korumak amacıyla yola çıkmak istediğinde, bir şeyler söylendiğini hikâye etmektedir. Bu sırada Kureyş ile Beni Kinane arasında kan davaları olmuştu. Dışarı çıktıklarında onların da kendilerini arkadan vurmalarından endişe ettiler. Onlara, Şeytan Suraka bin Malik (bu adam Kinane'nin liderlerindendi): Ben, Kinane'ye karşı sizi himaye ediyorum. Siz onlardan asla hoşlanmayacağınız bir şeyle karşılaşmayacaksınız, dedi. Onlar da yola çıktılar. Bu, büyük Bedir hadisesiydi. "Ben sizin için himaye ediciyim." ifadesi, gelenek-

sel himaye ifadelerindendir. Kendisinden himaye istenilen adam, himaye edeceği adamın önüne düşer ve kendisinin falanın himayecisi olduğunu ilan ederdi...

Burada Allah'ın azameti ve kudretinin ispatı sadedinde üç âyet daha vardır. Fakat bunlar aynı zamanda "icâre" (Himaye) ve onun türevleri olan kavramları da ihtiva etmektedir. İcâre burada belirtmeye çalıştığımız himaye anlamını taşımaktadır:

1- De ki: "Eğer bilmekteyseniz, (söyleyin:) Her şeyin melekutu kimin elindedir? Ki O, koruyup kolluyorken kendisi korunmuyor. (Mü'minûn, 88)

2- De ki: "Haber verir misiniz; eğer Allah, beni ve benimle birlikte olanları yıkıma uğratır ya da bizi esirgerse, bu durumda kâfirleri acıklı bir azaptan himaye edecek kimdir? (Mülk, 28)

3- De ki: 'Beni Allah'tan başka kimse himaye edemez ve O'ndan başka sığınacak kimse de bulamam.' (Cin, 22)

"Himaye eder, himaye olunamaz" ifadesi de geleneksel himaye ifadelerindendir. Arap efendilerinden biri övülmek istendiği, gücü ve şerefine dikkat çekilmek istendiğinde bu ifade kullanılırdı. Yani bu cümle, sözü edilen efendinin istediği kişiyi koruyabileceği, himaye edebileceği, fakat; hiç kimsenin ona meydan okuyup, dümanını himaye etmeye cesaret edemeyeceğini ifade etmiş olmaktadır.

5. Gelenekçilik ve Müslümanlardaki İzleri

Bu asabiyet bu adıyla bilinmiyordu. Yalnız kavram olarak biliniyordu. Bundan kasıt, atalardan alışılagelen âdet ve geleneklere karşı taassup içine girmek ve onlara katı bir şekilde bağlılık göstermektir. Bu olgu, peygamberlikten önce Arap toplumunda köklü bir gelenekti. Öyle ki, asla yeri doldurulamayacak bir fazilet olarak kabul ediliyordu. İsterse savaşlara, kanların akıtılmasına, zorluk ve felaket dolu durumlara neden olsun farketmezdi.

Kur'ân'da, peygamberin çağrısından uzaklaşan ve ona karşı tuzaklar kuran müşriklerin hareketlerini eleştirme ve onları kınama

mahiyetinde bu asabiyet anlayışına işaret eden bir dizi âyet vardır. Bu âyetler değişik yöntemlerle, üslublarla peygamberlikten önceki Arapların babadan, atadan miras alınan geleneklere nasıl sımsıkı bağlı olduklarını tablolar halinde sunmaktadır. Ne kadar yanlış ve anlamsız oldukları ortaya çıksa da onlardan vazgeçmediklerini, kötülükleri ve zararları açıklansa da aldırmadıklarını ifade etmektedir. Aşağıdaki âyetlerde bunu müşahede ediyoruz:

1- Ne zaman onlara: "Allah'ın indirdiklerine uyun." denilse, onlar: "Hayır, biz atalarımızı üzerinde bulduğumuz şeye uyarız." derler. Ya atalarının aklı bir şeye ermez ve doğru yolu da bulmamış idiyseler? (Bakara, 170)

2- Onlara açık açık âyetlerimiz okunduğu zaman dediler ki: 'Bu sizi babalarınızın taptığından çevirmek isteyen bir adamdan başka bir şey değildir... (Sebe', 43)

Ayrıca Bkz: (7/28; 31/21; 43/22)

Bu asabiyet onlarda o kadar güçlü bir hâl almıştı ki onların dini haline gelmişti. Onlar yaptıkları, uydukları bu âdet ve gelenekleri, Allah'ın emirleri olarak görmeye başlamışlardı. Nitekim A'râf'ın 28. âyeti ve aşağıdaki âyetler bunu hikâye etmektedir:

1- Allah'a ortak koşanlar diyecekler ki: 'Allah isteseydi ne biz ne de babalarımız ortak koşmazdık, bir şeyi de harâm yapmazdık. Onlardan önce yalanlayanlar da aynısını demişlerdi ve nihâyet azabımızı tatmışlardı... (En'âm, 148)

2- Şirk koşmakta olanlar dediler ki: "Eğer Allah dileseydi, O'nun dışında hiçbir şeye kulluk etmezdik, biz ve atalarımız O'na hiçbir şeyi harâm da kılmazdık. (Nahl, 35)

Müşrikler uygulaya geldikleri çeşitli dinî geleneklerin, Allah'ın dilemesi ve rızasıyla uyuşan şeyler olduğunu, eğer öyle olmasa Allah'ın onları yapmaktan kendilerini men edeceğini ileri sürerek kendilerini savunuyorlardı... Bakara, Mâide, Sebe' ve Zuhruf âyetlerinde onların hikâye edilen sözlerinden anlaşıldığına göre, onlar bu geleneklerini en doğru ve en yararlı yol olarak görüyorlardı. Çünkü babadan atalardan miras almışlardı. Peygamber'in çağrısının ise, onları daha doğru ve daha yararlı olarak gördüklerinden engellemeyi hedef aldığını anlıyorlardı.

Bu âyetler aynı zamanda, Mekkelilerin İslâm çağrısına, onun sahibine ve zayıf müslümanlara karşı katı ve saldırı esasına dayalı tutumlarını da açıklamaktadır. Zira gelenekler asabiyetinin gücü, bu tavırlarına etki eden faktörlerden biriydi. Hatta bu geleneklere bağlılık taassubundan hareketle Peygamber'i destekleyen ve ona yardım eden akrabalarının çoğunun başında amcası Ebu Talib olmak üzere, İslâm'a girmelerine engel olmuştur diyebiliriz. Onlar Peygamber'in doğruluğunu, güzel ahlâkını ve iyi niyetini bilmelerine rağmen, gelenekleri onların doğru tarafta yer almalarına engel olmuştur. Onlar, Peygamber'in kendilerini yanlış bir yola çağırmayacağına kesin inanıyorlardı. Söylediklerinin yalan olacağına asla ihtimal vermiyorlardı. Yanısıra onlar, O'nun çıkışını büyük bir şeref olarak kabul ediyor, çağrısının başarıya ulaşmasını ve pek çok insanın onu kabul etmesini arzuluyorlardı. Ve yine onlar Mekkelilerin inkârcı bir tavır takınmalarında, kendi tutumlarının da küçümsenmeyecek bir etkiye sahip olduğunu fark etmiyor değillerdi. Öyle ki, aşırı gelenekçilik nedeniyle Rasulullah'ın amcalarından biri, atalarından devraldığı dinî geleneklerin baskısıyla akrabalık bağlarını da çiğneyerek, kardeşinin oğlu (Rasulullah)'a karşı muhalefetin saflarına geçmiş ve ona komplo hazırlayanlarla bir olmuştur.

Kasas Sûresi'nde müşriklerin bazı mu'tedil liderlerinin sözleri hikâye edilmiştir.

"Dediler ki, eğer seninle birlikte hidayete uyacak olursak yurdumuzdan atılırız." (57. âyet)

Yani anlaşılıyor ki onlar peygamberin çağrısının daha doğru olduğunu itiraf ediyorlardı. Fakat maddi ve manevi birtakım değer ve imtiyazlarını kaybetmek korkusuyla geleneklerinden ayrılmıyorlardı.

Müslüman olanların çoğu tehlikeyi önlemek ya da ecir elde etmek için müslüman oluyor, fakat gönüllerinde, âdetlerinden, geleneklerinden ve atalarının bağlı bulunduğu şeylerden ayrıldıkları için bir utanma ve eziklik taşıyorlardı. Ancak uzun bir zaman geçtikten ve İslâm genel bir yaygınlık kazandıktan sonra bu tür düşünce ve endişeleri bırakıp İslâm'a iyice ısınmışlardı. Bunlar ya da bunlardan bazıları Kur'ân tarafından "Müellefe-i Kulûb" diye adlandırılmıştır.

Tahmin ediyorum, evlât edinme konusunda naklettiğimiz ve Peygamber'in, evlât edinme yoluyla oğul edindiği kişinin boşadığı hanımla evlenmesi konusunda inmiş bulunan Ahzâb 36-40. âyetlerinde, bu gelenekçilik asabiyetinin Peygamber çevresinde ve asrında ne kadar güçlü olduğunu ifade eden bir tablo vardır. Bu âyetleri dikkatli bir biçimde inceleyen biri görür ki, burada birinci olarak işlenen konu Allah'a ve Rasulüne itaat etmenin zorunluluğunu, onlar bir işte hüküm verdiklerinde artık mü'min için başka seçme hakkı kalmadığını bildirmektir. Açıktır ki, burada Allah'ın ve Rasulünün uzak kalınmasını emrettiği şeylerde onlara itaat etmek ve genel olarak uzaklaşılması gereken geleneklerden, özellikle de evlât edinme geleneğinden uzak durulması işlenmektedir. Ayetlerin üslubunda güçlü bir ifade vardır ki, buradan söz konusu geleneğin ne denli güçlü ve köklü olduğunu, tüm insanların gönlünde, iman edenlerin ve ihlaslı kimselerin kalbinde bile etkili olduğunu çıkarmak mümkündür. İkinci olarak; bizzat Peygamber'in kendisi bile bunu yapmakta tereddüt geçirmiştir. Ondan başkasının da bu işe girişmeyeceği zaten buradan hemen fark edilebiliyor. Peygamberin kendisi bile oğul edinme geleneğinin kaldırılmasında ve evlât edinenin, evlât edindiği oğlunun boşadığı kadınla evlenmesinde, ters tepkilerin gelmesinden endişe etmiştir. Ayetler bir açıdan azarlama ve kınama ihtiva ederken, diğer yandan Peygamber'i desteklemekte ve onu temize çıkarmaktadır. Bu da söz konusu geleneğin insanların gönlünde ne derece etkili yer ettiğini gösteren güçlü bir delildir.

Hicretten sonra Peygamber'in seriyyelerinden biri, Harâm ayların ilk gününde yanlışlıkla bir savaşa girişmişti. Müşrikler bunu kendileri için, müslümanlara karşı büyük bir koz olarak kullandılar. Zira müslümanlar bu kutsal ayın hürmetini çiğnemişlerdi. İşte müşriklerin çıkardığı bu gürültü ve yaygara aynı zamanda tüm müslümanlar üzerinde de etkili olmuştu. Müslümanlar, yapılan hareketi tenkide ve soruşturmaya başlayarak, onların başlattığı hareketle kenetlenmişlerdi. Nitekim âyetlerden biri bu noktaya işaret etmektedir:

"Sana harâm olan ayı, onda savaşmayı sorarlar. De ki: "Onda savaşmak büyük (bir günahtır). Allah katında ise, Allah'ın yolundan alıkoymak, onu inkâr etmek, Mescid-i Harâm'a (ziyaretçilerin gitmelerine) engel olmak ve halkını oradan çıkarmak daha büyük (bir günahtır.) Fitne (küfür) ise öldürmekten beterdir. Eğer güç yetirirlerse, sizi dininizden geri çevirinceye kadar sizinle savaşmayı sürdürürler; sizden kim dininden geri döner ve kâfir olarak ölürse, artık onların bütün yapıp-etmeleri dünyada da, ahirette de boşa çıkmıştır; onlar ateşin halkıdır; onda da sürekli kalacaklardır. Kuşkusuz iman edenler, hicret edenler ve Allah yolunda cihad edenler; işte onlar Allah'ın rahmetini umabilirler. Allah bağışlayandır, esirgeyendir." (Bakara, 217-218)

Birinci âyette Harâm Ay'da savaşma ile ilgili gerekçenin güçlülüğü, orada müşriklerin müslümanlara karşı ne denli tehlikeli işlere giriştikleri ve onlara karşı kötü niyetlere sahip olmalarının belirtilmesi, Allah'ın rahmetinden başka hiçbir amaçları bulunmayan Mücahidlerin eylemlerinin temize çıkarılması ve onların Allah'ın rahmeti ve bağışlamasıyla gönüllerinin huzura kavuşturulması bize bir yaklaşım kazandırmaktadır. Bu tablonun her tarafında, geleneklere duyulan asabiyetin ne kadar güçlü olduğu rahatlıkla okunmaktadır. Onun içindir ki, Hikmet gereği olarak, bu kadar güçlü ve hakimane bir üslup kullanılmıştır.

Bu âyetlerden ve başkalarından, Arapların, peygamberlikten önceki geleneklerinin pek çoğunun öylece bırakılmasının hikmetini anlayabiliriz. Değiştirilmeyen bu gelenekler, onların sosyal ve ailevi hayatlarıyla ilgiliydi. Şeytan taşlama; Safa ve Merve arasında Tavaf; Haceri Esved'i ellemek ya da selamlama, öpme; Arafat'ta ve Meş'ari Harâm yanında vakfe yapma, kurbanları kesme, avlanmayı yasaklama; harâm aylara saygı gösterme; sınırsız olarak cariyelerle ilişkide bulunma; köleliği hemen kaldırmama; dört kadınla evliliğe müsaade gibi uygulamalar, sözünü ettiğimiz gelenekçi tutum ve davranışlar ile daha iyi anlaşılır. Miras alınan geleneklerin köklü biçimde yer etmesi, insanların onlara karşı taassubu, onları sosyal ve dinî yapılarının birer parçası olarak algılamaları, bunların toptan reddedilişini ve kaldırılıp atılmasını zorlaştıracak dereceye getirmişti. Böyle bir hareket İslâm çağrısının tökezlenmesine, problemlerle karşılaşmasına ve insanların ona yönelip, onun bayrağı altına girmesine engel olabilirdi. Onun için sadece, iptal edilmesi zorunlu olan ve çağrının ilkeleri ve yüce hedefleriyle çelişen

ya da duygu ve zevkin nefretle karşıladığı çirkinlik ve aşırılıkta olan yahut da genel maslahatla uyuşmayan eski gelenekler iptal edilmiştir... Kur'ân, babanın eşiyle evlilik, iki bacıyla bir arada evlilik, zina, kendisine dost tutma, sapık ilişkilerde bulunma, çıplak olarak tavaf etme, putların yanında kurban kesme, deniz avını harâm sayma, kurbanların etlerinin yenmesini ve fakirlere yedirilmesini harâm sayma gibi gelenekleri anında değiştirmiştir. Geri kalanlarını ise düzeltmeyi, yararlı ve faydalı hale sokmayı, söz konusu temel ilkeler ve hedeflerle uyum sağlar duruma getirmeyi ya da en azından onlarla çelişmeyecek bir yapıya kavuşturmayı yeterli görmüştür. Özellikle müslümanlar için çeşitli ve büyük yararları bulunan ve aynı zamanda Allah'ın vahyinin indiği bir yerde oluşan Hac geleneklerinin kendi haline bırakılması gerçekten anlamlıdır. Bunun yanında hukuki bazı temeller koydu. Bunların aracılığıyla daha yararlı, daha adil ve daha faziletli olanı seçmek mümkündür. Tabiî bu, o zamanki şartlarda en iyisiydi. Mesela zulüm etme, haksızlık yapma olasılığı bulunan durumlarda yalnız bir kadın ile yetinme, esirlerin insiyatifini iktidara bırakma, böylece ya onları bağışlama ve serbest bırakma ya da onların fidye vermelerini istemekle gelecekte köleliğin ortadan kalkmasına yardım etme gibi.

C) HAC VE HARAM AYLAR

Bu konunun Arapların dinsel yaşam ve onun tezahürleriyle daha fazla ilişkili olduğu düşünülerek inanç ve dinler konusunda işlenmesi gerektiği söylenebilir. Fakat biz, konunun sosyal hayat bölümünde bir fasıl olmasını istedik. Zira bununla ilgili geleneklerin çoğunun, Arapların sosyal konumları ve yapılarıyla güçlü ve sağlam ilişkileri vardır. Bu nedenle onların sosyal yaşamlarında da büyük etkisi olmuştur. Öte yandan bu konu, inançlarının, ibâdetlerinin ve toplumlarının -çevrelerinin- farklılığına rağmen tüm Arapları kapsayan bir özelliğe sahiptir. Arapların hepsi onu sosyal vasıtalarından biri olarak algılıyorlardı. Öyle ki, her köşeden, her bucaktan Mekke bölgesine -Beytü'l-Harâm'a- geliyorlardı. Orada Hac mevsiminde ve panayırlarında buluşuyorlar, karşılaşıyorlardı. Harâm ayların gölgesindeki havayı teneffüs ediyorlardı. Toplanıyor, tanışıyorlardı. Satacaklarını satıyor, alacaklarını alıyorlardı. Şiirler söylüyor, kendilerini övmek ve problemlerini çözmek için oturumlar düzenliyorlardı. Bu oturumlarda güçlü hatipler konuşmalar yapıyordu... Evet bu olayların ve eylemlerin hepsinde sosyal görüntü ağır basmakta ve güçlü bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Bir diğer sebebe gelince, bu konu kendi şartlarında -özellikle de peygamberlikten önceki dönemlerde- bir harekete ya da ulusal, siyasal, sosyal, fikri ve edebi bir kalkınmaya zemin hazırlamıştır. İsterse bu hareket ve kalkınmaya öncülük yapan Hac, siyasal, düşünsel ve psikolojik başka etkenlerden yararlanmış ve onlardan destek almış olsun, yine de önemi değişmez.

Bu konu, başlığından da belli olduğu gibi, birbiriyle ilgili de olsa iki temel konudan oluşacaktır. Bu konuların birincisi Hac, ikincisi harâm aylardır.

1. Peygamber Asrında Kâbe'nin Önemi ve Hac

Kur'ân-ı Kerim'de Hac'dan, Haccın pratik uygulamalarından, geleneklerinden ve yararlarından, Kâbe'den, Beytu'l-Harâm'dan, ona duyulması gereken saygıdan ve bölgesinin güvenliliğinden söz eden bir dizi âyet vardır. Şimdi bunları verelim:

1- Biz, senin, yüzünü çok defa göğe doğru çevirdiğini görüyoruz. Şimdi elbette seni hoşnut olduğun kıbleye çevireceğiz. Artık yüzünü Mescid-i Harâm yönüne çevir. Her nerede bulunursanız yüzünüzü onun yönüne çevirin. (Bakara, 144)

2- Her nereden çıkarsan, yüzünü Mescid-i Harâm yönüne çevir. Şüphesiz bu, Rabbinden olan bir haktır. Allah, yapmakta olduklarınızdan gafil olmayandır. Her nereden çıkarsan yüzünü Mescid-i Harâm yönüne çevir. (Siz de) her nerede olursanız yüzünüzü onun yönüne çevirin. (Bakara, 149-150)

3- Şüphesiz, Safa ile Merve Allah'ın işaretlerindendir. Böylece kim evi (Kâbe'yi) hacceder veya umre yaparsa, artık bu ikisini tavaf etmesinde kendisi için bir sakınca yoktur.(Bakara, 158)

4- ...Mescid-i Harâm'da onlarla savaşmayın ki onlar da sizinle orada savaşmasınlar. Fakat onlar sizinle savaşırlarsa hemen onları öldürün, kâfirlerin cezası böyledir. (Bakara, 191)

5- Sana, hilal halindeki ayları sorarlar. De ki: "O, insanlar ve hac için belirlenmiş vakitlerdir. İyilik, evlere arkalarından gelmeniz değildir, ama iyilik sakınan(ın tutumudur.) Evlere de kapılarından girin. Allah'tan sakının, umulur ki kurtuluşa ererseniz. (Bakara, 189)

6- Haccı da, umreyi de Allah için tamamlayın. Eğer kuşatılırsanız, artık size kolay gelen kurban(ı gönderin). Kurban yerine varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin. Kim sizden hasta ise ya da başından şikâyeti varsa, onun ya oruç ya da sadaka veya kurban olarak fidye (vermesi gerekir.) Güvenliğe kavuşursanız, hacca kadar umre ile yararlanmak isteyen, kolayına gelen bir kurban(ı kesmesi gerekir). Bulamayana da, haccda üç gün, döndüğünüzde yedi (gün) olmak üzere, bunlar tamı tamına on (gündür) oruç vardır. Bu, ailesi

Mescid-i Harâm'da olmayan içindir. Allah'tan korkun ve bilin ki Allah, cezası pek çetin olandır. Hacc, bilinen aylardadır. Böylelikle kim onlarda haccı farz eder, (yerine getirir)se, (bilsin ki) hacda kadına yaklaşmak, fisk yapmak ve kavgaya girişmek yoktur. Siz, hayır adına ne yaparsanız, Allah onu bilir. Azık edinin, kuşkusuz, azığın en hayırlısı takvadır. Ey temiz akıl sahipleri! Benden korkun. Rabbinizden bir fazl istemenizde size sakınca yoktur. Arafat'ta hep birlik indiğinizde Allah'ı Meş'ar-ı Harâm'da anın. O, sizi nasıl doğru yola ilettiyse siz de O'nu anın. Gerçek şu ki, siz bundan önce sapık olanlardansınız. Sonra insanların akın ettiği yerden, siz de akın edin ve Allah'tan bağışlanma dileyin. Şüphesiz Allah bağışlayandır, esirgeyendir. (Hac) İbâdetlerinizi bitirdiğinizde, artık atalarınızı andığınız gibi, hatta ondan da kuvvetli bir anış ile Allah'ı anın. İnsanlardan öylesi vardır ki: "Rabbimiz bize dünyada, ver." der; onun ahirette nasibi yoktur. Onlardan öylesi de vardır ki: "Rabbimiz bize dünyada da iyilik ver, ahirette de iyilik (ver) ve bizi ateşin azabından koru." der. İşte bunların kazandıklarına karşılık nasibleri vardır. Allah, hesabı pek seri görendir. Sayılı günlerde Allah'ı anın. İki günde elini çabuk tutana günah yoktur, geri kalana da günah yoktur. (Bu) sakınan için(dir). Allah'tan sakının ve gerçekten bilin ki, siz O'na döndürüleceksiniz. (Bakara, 196-203)

7- De ki: "Allah doğru söyledi. Öyleyse Allah'ı bir tanıyan Hanifler olarak İbrahim'in dinine uyun, O, müşriklerden değildi". Gerçek şu ki, insanlar için ilk kurulan ev, Bekke (Mekke)de, o kutlu ve bütün insanlar (alemler) için hidâyet olan (Kâbe)dir. Orada apaçık âyetler ve İbrahim'in makamı vardır. Kim oraya girerse o güvenliktedir. Ona bir yol bulup güç yetirenlerin haccetmesi Allah'ın insanlar üzerindeki hakkıdır. Kim de küfre saparsa, kuşku yok, Allah alemlere karşı muhtaç olmayandır. (Âl-i İmrân, 95-97)

8- Onlar, Mescid-i Harâm'dan (insanları) alıkoyarlarken ve onun koruyucuları değilken Allah, ne diye onları azablandırmasın? Onun koruyucuları yalnızca korkup sakınanlardır. Ancak onların çoğu bilmezler. Onların, Beyt(-i Şerif) önündeki duaları, ıslık çalmaktan ve el çırpmaktan başka bir şey değildir. Artık küfretmekte olduklarınız dolayısıyla tadın azabı. (Enfâl, 34-35)

9- Hani İbrahim şöyle demişti: "Rabbim bu şehri güvenli kıl, beni ve çocuklarımı putlara kulluk etmekten uzak tut." "Rabbim, gerçekten

onlar insanlardan bir çoğunu saptırdılar. Bundan böyle kim bana uyarsa, artık o, bendendir, kim de bana isyan ederse, kuşkusuz, Sen, bağışlayansın, esirgeyensin. Rabbimiz, gerçekten ben, çocuklarımdan bir kısmını Beyt-i Harâm (kutlu ve korunmuş ev'in) yanında ekini olmayan bir vadiye yerleştirdim; Rabbimiz, dosdoğru namazı kılsınlar diye (öyle yaptım), böylelikle sen, insanların bir kısmının kalplerini onlara ilgi duyar kıl ve onları birtakım ürünlerden rızıklandır. Umulur ki şükrederler. (İbrahim, 35-37)

10- İri cüsseli (kurbanlık hayvanları) da size Allah'ın işaretlerinden kıldık, sizler için onlarda bir hayır vardır. Öyleyse onlar, bir dizi halinde (boğazlanırken) Allah'ın adını anın; artık yana doğru düştüklerinde de onlardan yiyin, kanaatkara ve isteyene de yedirin. İşte böyle, onlara sizin için boyun eğdirdik, umulur ki şükredersiniz. Onların etleri ve kanları kesin olarak Allah'a ulaşmaz, ancak O'na sizden takva ulaşır. İşte böyle, onlara sizin için boyun eğdirmiştir; O'nun size hidâyet vermesine karşılık Allah'ı büyüklemeniz için. Güzellikte bulunanlara müjde ver. (Hac, 36-37)

11- (De ki): "Ben, sadece bu şehrin Rabb'ine kulluk etmekle emrolundum. O, burayı saygı değer kıldı ve her şey O'nundur. Ve bana müslümanlardan olmam emredildi." (Neml, 91)

12- Görmediler mi ki, çevresinde insanlar kapılıp yağma edilirken biz Harem (Mekke)i güvenilir kıldık? Yine de, onlar bâtıla inanıp Allah'ın nimetlerine nankörlük mü ediyorlar? (Ankebut, 67)

Ayrıca Bkz: (2/125-129; 5/2; 5/97; 9/3; 9/17-19; 9/28; 22/25-33; 28/57; 48/25; 48/27; 106/1-4)

Okuyucu burada kaydettiğimiz âyetleri çok görmemelidir. Biz bu konuda Kur'ân'da yer alanların tümünü kasıtlı olarak naklettik. Çünkü biz bununla Haccın, Arapların yaşamı üzerindeki etkisini tespit edeceğiz. Ve bu arada Kur'ân'ın buna verdiği önemi ve üzerinde yoğunlaştığı noktaları belirtmeye çalışacağız.

Ayetler pek çok konuyu içermekte ve değişik hedeflere yönelmektedir. Bunların çoğu İslâm'daki Haccın Menasıkini tespit eden yasamalar sadedinde indirilmiştir.

Fakat bununla beraber çoğu, Peygamber'in Peygamberlikten önceki asrı ve çevresiyle ilgili açık işaretler, güçlü karineler taşımaktadır. Hac işleri, Hac menasıkı, Kâbe ve Kâbe'ye duyulan saygı,

kutsallık, Arapların genellikle O'na hürmet edişleri ve O'nun benzerinin olmadığını kabul edişleri ile ilgili işaretler.

1) Neml 91, Kasas 57, Ankebut 67 ve Kureyş 3-4. âyetleri açıkça işaret ediyor ki, "Harem'in", "Belde-i Harâm'ın" ve "Beytu'l-Harâm'ın" (bunların hepsi Kâbe'nin kutsallığına bağlı olarak Mekke bölgesine hürmet duyulması gerektiğine, orada Kâbe'nin yer almasıyla daha bir farklı olması gerektiğine işaret etmektedir. Güvenlik yeri oluşu peygamberlik gelmeden önce de Araplar arasında biliniyordu. Mekkelilerin bunun aracılığıyla maddi, manevi, ekonomik ve sosyal pek büyük yararlar sağladıkları da ortada olan bir şeydi. Bu son anlam özellikle Mâide 97. âyetin içinde gizlidir. Pek tabii olarak bu âyet, asrın ve bu çevrenin insanları olan Arapları içine alıyordu. Çünkü âyet, insanların orada yerleşmesi ve yaşaması için Allah'ın Beytullah'ı güçlü bir etken kıldığına işaret etmektedir.

2) Bakara, 191. âyet, Mescid-i Harâm bölgesinde savaşmak, Peygamberin asrında ve çevresinde Peygamberlikten önce de sakıncalı olarak kabul edildiğini gösteren açık bir işaret taşımaktadır. İslâm onların bu geleneğini yerinde bırakmış, yalnız bu saygınlığın ve hürmetin önce müşrikler tarafından ihlal edilmesi halinde, kendilerinin de ihlal etmesine müsaade etmiştir. Bu âyetten sonra gelen âyetlerde açıklandığı gibi, müslümanlara orada aynısıyla karşılık vermeleri mübah kılınmıştır.

3) Bakara, 44 ve 149-150. âyetleri Kıble ile ilgilidir. Bunlardan Kâbe'nin, Arapların gönüllerinde büyük bir önemi ve üstün bir saygınlığı olduğu ortaya çıkmaktadır. Peygamber, kavminin inkârcılığı ve şirkin görüntüleriyle kuşatıldığı için namazda oraya yönelmekten vazgeçmişti. Buna rağmen oraya yönelme arzusu hâlâ içini kemiriyordu. Oraya yönelmekle, işi gerçek rayına oturtmuş olacağını düşünüyordu. Çünkü orası insanların Allah'a ibâdet etmesi için ilk belirlenen evdi. Mescid-i Aksa'dan daha eski idi ve insanları kendi dinine çağıran İbrahim (a.) ile ilişkisi vardı. Üstelik bunların hepsini Araplar da biliyordu. Bu nedenle orası yüreklerinin çarptığı ve toptan herkes için feyiz ve bereket kaynağı olan bir yer olarak algılanıyordu. Zaman zaman gözlerini yukarıya kaldırarak Allah'ın ilhamını ve iznini umuyordu. Allah da onun bu umudunu gerçekleştirdi. Onu hoşnut olacağı kıble olan Kâbe'ye yöneltti. "Ta ki insanların size karşı dili uzamasın" ifadesi burada

dikkat çekmektedir. Bu cümle, Peygamberin (s.), Kâbe'nin Arapların gönlünde kapladığı büyük yere rağmen, Mescid-i Aksa'ya yönelmesinin insanlarda, yani Peygamberin çevresini oluşturan müslüman ve gayri müslim Arapların üzerinde bir üzüntü ve hayret havası estirdiğine ve bu atmosferin hâlâ sürekliliğini koruduğuna dair güçlü bir delil içermektedir. Hikmet gereği olarak onların bu durumları göz önünde bulundurulmuş ve ne ötekiler ne de berikiler için üzüntüye, eleştiriye, hayrete, sıkıntıya ve dillerinin uzamasına mahal bırakmamak için kıbleleri değiştirilmiştir.

4) Âl-i İmrân, 95-97. âyetleri, gücü yeten insanın Beytullah'a, Hacc'a gelmesinin daha önceleri insanlardan istenen bir farza süreklilik kazandırdığına dair güçlü bir işareti içermektedir. Bu farz, daha önce de insanlar tarafından kabul ediliyor ve bazıları tarafından yerine getiriliyordu. Orası insanlar için ilk belirlenen evdi. Bereket ve hidâyet vardı orada. İbrahim'in makamı vardı. Burada "nas" kavramı dikkat çekmektedir. Bu da delilin gücünü daha da sağlamlaştırmaktadır.

5) Hac, 25-33. âyetleri de böyledir. Bunlar da üslubunda ve içeriklerinde -çok açık bir işaret diyemesek de- güçlü delilller taşımaktadırlar. Birinci olarak: Bu âyetlere göre peygamberlikten önce Araplar tümüyle, ya da en azından büyük bir kesimi, ister yakın ister uzak olsun Mekke'ye geliyor ve o bölgenin yerlileriyle birlikte Hac ile ilgili ibâdetleri yerine getiriyorlardı. İkinci olarak: Onlar genelde Hac ve Hac ile ilgili ibâdetlerin İbrahim ile ilişkisi olduğundan haberdardı. Ayetler, Mescid-i Harâm'dan alıkoydukları için kâfirleri suçlamaktadır. Çünkü Allah orayı, tüm insanlar için fazilet ve mükafat alma yeri kılmıştır. Hz. İbrahim'in orayı bina edip, insanların oraya haccetmek için gelmelerine çağrıda bulunması, köyde ve kentte yaşayan herkesin bu çağrıya kulak vermesi, en uzak yerden yaya ve binekli, kadın ve erkek olarak gelip, onunla ilgili ibâdetlerini, üzerlerindeki adaklarını yerine getirmeleri, Beytu'l-Atik'i tavaf etmeleri, Ondan yararlanmaları ve bu mevsimde büyük faydalar elde etmeleri için orayı bir merkez kılmıştır. Burada özellikle 27. âyet dikkat çekmektedir. Çünkü bu âyet, rivâyetlerin kaydettiklerini güçlü bir biçimde pekiştirmektedir. Ayetin de desteklediği bu rivâyetlere göre, Hac Mevsimine ka-

tılanlar, onunla ilgili ibâdetleri yerine getirenler ve panayırlarına gelenler yalnız Mekke bölgesinin ve Hicaz ülkesinin ahalisiyle sınırlı değildi. Sonra müşrik Araplara da mahsus değildi. Aksine oraya en uzak bölgelerden, Yemen'den, Necd'ten, Şam'ın yaylalarından sökün edip gelenlerin haddi hesabı yoktu. Yanısıra oraya katılanların içinde Hanif dinine mensup muvahhidler olduğu gibi, Sabiiler, Hristiyanlar ve Yahudiler de vardı. Ticaret, misyonerlik, övünmek, hitabette bulunmak, kasideler söylemek amacıyla gelenlerin yanında, hacc mevsimi ve oluşturduğu güven ortamı dışında hiçbir şekilde çözülmesi mümkün olmayan problemlerin çözümü için gelenler de vardı. Buna ilâve olarak çoğunluk, Araplar arasında genel olarak saygı duyulan Kâbe'yi ziyaret etmek ve Hac ile ilgili ibâdetleri yerine getirmek için geliyordu.

6) Tevbe, 17,28 ve Enfâl, 34-45. âyetler, Peygamberlikten önce müşriklerin ya da başka bir ifade ile Arapların, Kâbe yanında birtakım dinsel ayinler yaptıklarını açıkça göstermektedir. Yine gösteriyor ki, bu ayinlerin bir kısmı Kâbe'nin onarımı ve hizmetleriyle, bir kısmı da Hacılara su dağıtma ile ilgiliydi. Bu da pek tabii olarak, Hac ibâdetleri ve geleneklerinin peygamberlikten önce de yürürlükte olduğunu göstermektedir. Tevbe 28. âyeti, müşrik Arapların Mekke'nin fethinden sonra da, daha önceki uygulamalarının bir devamı olarak Mescid-i Harâm'a ve hac geleneklerine önderlik yaptıklarını ve onları yürüttüklerini açıkça göstermektedir.

7) Bakara, 125-129 ve Âl-i İmrân 95-97. âyetlerinde İbrahim'in makamı ve açık âyetleriyle -açık ve ortada olan alametleriyle- ilgili olarak kaydedilen ifadeler, açık bir işaret olarak kabul etmesek de, en azından güçlü bir delili içermektedir. Şöyle ki: Peygamberlikten önce Araplar, İbrahim'in Kâbe'yi yaptığını biliyorlardı. Ayrıca Kâbe'yi ziyaret ve haccetmekle ilgili gelenekleri ve Kâbe bölgesinin güven ortamı olduğuyla ilgili haberleri biliyorlardı. Tefsir, hadis ve siyer kitapları, Makam-ı İbrahim ile ilgili pek çok rivâyetler kaydetmişlerdir. Bunlara göre Makam-ı İbrahim, üzerinde iki ayak izi bulunan bir taştır. Araplar bu ayakların İbrahim'in ayakları olduğuna inanıyorlardı. Onlara göre Bakara âyetlerinde de sözü edildiği gibi, İbrahim Kâbe'nin duvarlarını yükseltirken bu taşa ayağıyla basıyordu. Neticede ayaklarının izi taşta kaldı. Ayette geçen "Açık alametler, işaretler"in de bu konudaki işaretler, yani ayak iz-

leri olduğu söylenebilir. Bu yaklaşım temel esprisiyle Kur'ân ifadelerinin özüne uygun düşmektedir. Ayetleri daha derin bir anlayışla incelediğimizde sözü edilen Bakara âyetlerinin genel özü, üslubu ve içeriği Arapların bundan haberdar olduğu şeklindeki yaklaşımı desteklemektedir. Zira âyetlerde anlatılan konu öyle bir üslupla işlenmiştir ki, burada ilk muhatap alınan kimselerin bunu ilk defa duymadıklarını, özellikle Peygamberin çevresinde yaşayan Arapların bundan hiç de habersiz olmadığını çıkarmak mümkündür.

Bu âyetlerden başka, İbrahim Sûresi'nin, 35-37. âyetlerinde, Beytu'l-Harâm bölgesinin güvenli bir yer oluşu ancak İbrahim'in duası ile gerçekleşmiştir. Ayetlerin uslup ve muhtevalarından, Arapların, İbrahim ve İsmail'in (a) Kâbe'yi yaptıklarına inanması ve bunu yaygın halde bilmeleri, İbrahim'in üzerinde durduğu taşın hala muhafaza edildiğine ve onun ayak izlerini taşıdığına inanmaları, Arapların peygamberlikten önce de böyle inandıklarını, Beytu'l-Harâm'a saygı gösterilmesinin ve güvenli oluşunun İbrahim'in çağırısıyla gerçekleştiğine inandıklarını söyleme olanağı vermektedir.

2. Hac Bölgesinde Ekonomik Faaliyet

Bütün bunlar hac âdetleri, Kâbe, Kâbe'nin güvenli yer oluşu ve onun önceliği ile ilgiliydi.

Öte yandan yine bu âyetlerden özellikle Mekkelilerin imtiyazları ve önemli bir merkezde oluşları sebebiyle Kâbe'ye ve Hacc'a karşı görevlerinin bilincinde oldukları gösterilmektedir. Onlar Beytu'l Harâm'ın çevresinde ve himayesinde kalmakla, kendilerinde bir saygınlık ve diğer Araplara karşı bir ayrıcalık görüyorlardı. Enfâl 34. âyette gösterildiği gibi onlar, kendilerini Allah'ın ve Mescid-i Harâm'ın velisi sayıyorlardı. Yanısıra şehirlerinin merkez oluşunu ve Allah'ın oraya bağışladığı saygınlık ve kutsallığı, insanların sevap kazanacağı ve güvenli bir hava teneffüs edeceği yer olarak göstermesi gibi nimetleri de idrak ediyorlardı. Orada kan akıtmıyor, tartışma ve savaşmaya fırsat vermiyorlardı. Hacı gruplarına karşı görevlerini yapmada dayanışma içine giriyorlardı. Şehirlerinde bulunan Beytullah'ın misafirleri olması hasebiyle hacı-

ları hoş karşılamaya, ikram edip, barındırmaya özen gösteriyorlardı. Çünkü onlar kendilerini Beytullah'ın en yakın hizmetçileri olarak görüyorlardı. Onlardan bazısı hacılara su dağıtmakla, bazısı da onun onarımıyla uğraşıyordu. Tevbe Sûresi'nin 17-19. âyetleri de bunu göstermektedir. Bazıları ise hacılara mal ve para yardımı yapmak ve onları barındırmakla uğraşıyordu. Nitekim güvenilir rivâyetlerde buna işaret edilmektedir. Bu nedenle onlara yöneltilen eleştiriler mükemmel ve sağlam olmuştur. Çünkü onlar genel olan örfe muhalefet etmişlerdi. Zira genel örfe göre, insanların Mekke'ye gelişleri, Kâbe'yi ziyaret etmeleri, Hac ibâdetlerini yapmaları, tam bir özgürlük ortamı içinde gerçekleşiyordu. Buna rağmen onlar Enfâl'in 34; Hac'cın 25 ve Fetih'in 25. âyetlerinde kaydedildiği şekilde, müslümanları Mescid-i Harâm'dan alıkoymuşlardı. Buna ilâve olarak Hac mevsimleri ve panayırlar onlara büyük ekonomik yararlar sağlıyordu. Onların servetlerinin başlıca kaynaklarından biriydi. Ticari faaliyetlerinin önemli kollarından birini oluşturuyordu. Biz bu konuyu birinci bölümün fasıllarından birinde ele almıştık.

3. Hac Ayları

Yine bu âyetlerden hareketle, onların peygamberlikten önceki yaşamlarında uyguladıkları hac menasık ve ibâdetleriyle ilgili uygulamaların bir tablosunu çizmek mümkün olacaktır.

1) Bakara, 197, ve Hac, 28. âyetlerinde haccın belli birkaç ayı ya da belirlenmiş günleri bulunduğu kaydedilmektedir. Bakara, 189. âyette ise, hilâllerin haccın vakitleri olduğu zikredilmiştir. Yani hac aylarının hilâllerle tespit edildiği ifade edilmiştir. Bu ayların adlarıyla ilgili Kur'ân'da açık bir metin yoktur. Fakat mütevatir rivâyetler, onların Harâm Aylar'dan üç kamerî ayı olduğunu ve bunların da Zilkâde, Zilhicce ve Muharrem aylarından oluştuğunu kaydederler. Bazı müfessirler birtakım rivâyetlere dayanarak hac aylarının Şevval, Zilkâde ve Zilhicce olduğunu belirtmişlerdir. Eğer onların dayandığı kaynaklar doğru ve sağlıklı ise, harâm aylara denkliği gözetilmeksizin yapılacak bir düzeltme ka-

naatimizce İslâmî olur. Her ne olursa olsun, kanaatimiz odur ki İslâm'dan önceki Hac ayları, ifade ettiğimiz şekilde, arka arkaya gelen üç Harâm Ay'ın içindeydi. Zira Arapların kervanlarını, kafilelerini yola koyarak hac için Mekke'ye gelmeleri, güven ve huzur içinde yollarına devam etmeleri -ki onlardan bazılarının evleri oradan çok uzaktı- ancak şevval'i içine almayan ve zilkâde ile başlayan harâm ayların barışçı atmosferinde gerçekleşebilirdi.

Mevsimi ve panayırları bir aydan birkaç gün fazla süren hac için, üç aylık bir süre ayrılmasının hikmetine gelince; hacıların uzak yerlerden, katedip gelmek zorunda olduğu uzak mesafeler, geliş ve gidiş için yeterli zamana ihtiyaç hasıl ediyordu. Sanırım bunda da, Arapların yarımadanın değişik yerlerinden ve uç taraflarından gelip haccettiklerine, onun mevsimine ve panayırlarına katıldığına, bu geleneklerin yalnız Hicaz Araplarına özgü olmadığına dair kanıtlar çıkarılabilir.

Bakara, 197. âyeti kendisine hac görevini farz eden kimsenin Hacda kadına yaklaşmasını, günaha sapmasını ve kavga etmesini yasaklamaktadır. Burada "Kim onlarda haccı (kendisine) farz ederse" yani bilinen hac aylarında haccı farz ederse, cümlesi dikkat çekmektedir. Kişinin hacca niyet ettikten sonra, hac aylarının girişinden itibaren mi Allah'a itaatla ve kendini ona vermek ile uyuşmayan, insanlarla bozuşma ve tartışmaya yanaşmayan bir yükümlülük altına girmesi gerekiyordu yoksa, bu yükümlülüğün kişinin hacca niyetinden, onun için yola çıkışından ya da Harem bölgesine girişinden sonra, isterse hac aylarından biri ya da daha fazlası geçmiş olsun, başlaması mı gerektiğini bilmiyoruz. Bu âyetten onu çıkarma olanağı yok gibidir. Biz bu yasağın hac aylarının hepsini kapsadığına ya da en azından kişinin hacca gitmeye azmettiği andan itibaren kendisini bir ibâdet zamanı içinde sayması gerektiğine ve bu çerçeveyi aşmamasının lazım olduğuna meylediyoruz. İşte müslümanların Peygamber döneminde, hac mevsimi ve panayırlarında ticaretle uğraşmaktan geri durmalarına neden olan da bu anlayıştır. Daha önceki bir konuda açıkladığımız gibi, bu âyetten sonra gelen âyet onlara bunun mübah olduğunu açıklamıştır. Fakat biz bunun peygamberlikten önceki muttaki insanların kendilerine farz kıldığı bir şey mi, yoksa İslâmî bir uygulama

mı olduğunu bilemiyoruz. Biz bu uygulamanın peygamberlikten önce de var olduğunu tahmin ediyoruz. Çünkü Araplar arasında yaygın olan uygulama, harâm aylarda -ki bunlar hac aylarının kendisidir- ve Harem bölgesinde kendilerine tartışma, dövüşme ve kan dökmeyi, hatta avın kanını dökmeyi bile yasaklamış olmalarıydı. Bunu ileride ele alacağız. Sonra onlardan bazıları umre ile haccı yaklaştırıyor yani haccın tüm ibâdetlerini yerine getirene kadar ihramda kalıyorlardı. Hatta asıl olan buydu. Müslümanlar ise, bunları yaklaştırma ile Umre ve hac arasında ihramını indirip bir kurban keffaret vermek ya da kurban kesmekten aciz olduğu durumlarda oruç tutmak arasında serbest bırakılmışlardır. Şuna da dikkat çekmeliyiz ki, bazı muttakî müslümanlar evlerinden çıktıktan sonra ihrama bürünüyor ve haccın tüm ibâdetlerini bitirinceye kadar onları çıkarmıyorlardı.

Sonra Araplar, peygamberlikten önce Nesi bid'atını çıkarmışlardı. Nesi, insâ', yani Harâm Aylar'ı erteleme ya da bazılarını kabul edip başkasını onun yerine harâm kılma girişimidir. Nesi nedeni ile bazı zamanlar hac ayları değişiyordu. Zilkâde, Zilhicce yerine, Zilhicce Muharrem yerine, Muharrem, Safer yerine geçerdi. Ya da şevval zilkâde yerine, zilkâde Zilhicce yerine, zilhicce de muharrem yerine geçerdi. Birinci durumda gerçek zilkâde, harâm aylar'dan olduğu halde harâm ay kabul edilmezdi. Safer de harâm aylar'dan olmadığı halde şevval harâm ay kabul edilir, Muharrem ise, harâm aylar'dan olduğu halde harâm ay sayılmazdı! Bununla beraber ayların sayısı, bazen senenin mevsimlerini kolaylaştırmak, bazen de asabiyet ve öfkelerinin tatmini amacıyla hep muhafaza edilirdi. Tevbe 37. âyet bu bid'ata işaret etmiş ve onu beyinsizlik, alçaklık, aslî olan harâm ayların saygınlığını ve hürmetini kaldırma olarak değerlendirmiştir.

"Nesi (Ertelemek) ancak küfürde bir artıştır. Bununla kâfirler şaşırtılıp-saptırılır. Allah'ın harâm kıldığına sayı bakımından uymak için, onu bir yıl helâl, bir yıl harâm kılıyorlar. Böylelikle Allah'ın harâm kıldığını helâl kılmış oluyorlar. Yaptıklarının kötülüğü kendilerine çekici ve süslü gösterilmiştir. Allah, küfre sapan bir topluluğa hidâyet vermez." (Tevbe, 37)

Harâm Aylar konusunda bununla ilgili birtakım açıklamalar daha yapacağız.

2) Hac günlerinin en görkemlisi Arafat'ta Vakfe günüdür. Bu gün, Zilhicce'nin dokuzuncu günüdür. Bu gün hacca gelen herkes bir araya toplanır, hepsi bir tek yüksek ve geniş arazide, Arafat yerinde buluşur. Hacılar bu günde Arafat'ta durmadan hacı olmazlar.[49] Pek çok müfessirin tercihine göre Kur'ân bu günü, daha önce verdiğimiz âyetler içinde naklettiğimiz Tevbe 3. âyetinde "Büyük Hac Günü" olarak nitelemiştir. Kesin söylemesek de bu adlandırmanın daha önceden bilindiğini, âyetin kabul ettirici üslubundan ilham alarak tercih edebiliriz. Sonra Kur'ân insanlara ancak kendi kavramlarıyla hitap etmiştir. Özellikle Allah'ın ve Resulünün müşriklerden uzak olduğunun Büyük Hac Günü'nde tüm insanlara bildirilmesi emri vardır ki, bu ancak söz konusu günün onlar tarafından bilinmiş olmasıyla açıklanabilir.

Arafat gerçekten alabildiğine geniş bir arazidir. Milyonlarca insanı alabilecek, dağlarla çevrili bir alandır. Bazı kenarlarında kayalar ve tepeler vardır. Bakara 198. âyette adı geçmektedir.

Sözü edilen âyet ve ondan sonraki âyetle ilgili olarak râvilerin rivâyetlerinden, müfessirlerin sözlerinden anlaşıldığına göre Arafat gününün Arap boylarının birinden bir eve mensup bir başkandı. İnsanlar ancak onun oradan hareket etmesiyle hareket ederlerdi. Muhtemeldir ki, Araplarda liderlik yapanlar ve onların idari işlerini üstlenenler, herkesin katıldığı bu günü bazı şeylerin ilanı ve insanlara duyurulması konusunda bir vasıta olarak kabul ediyorlardı. İnsanlar haclarını bitirdikten sonra, "Nesi"de yetkili adama gidiyor ve onun Harâm Aylar'ın öne alınması, sonraya bırakılmasıyla ilgili açıklamasını dinliyorlardı.[50] Resulullah Mekke'nin Fethi'nden sonraki senede Ebu Bekir'i (r) Hac başkanı olarak göndermiş ve o da insanlara haclarını yaptırmıştır. Bu olayı kaydeden rivâyet[51], kendi konusunda önemli bir haberi de zikretmiştir. İnsanlar o sene de aynen cahiliyede yerlerini aldıkları gibi, hacda yerlerini almışlardı. Peygamber (s) herkesin katıldığı bu önemli günü, daha önce sözünü ettiğimiz, Allah'ın ve Resulünün müşriklerden beri olduğunu ilan etmek için bir fırsat olarak gördü. Bir rivâyete göre bunu Ebu Bekir, başka bir rivâyette ise Peyamberin özellikle bunun için gönderdiği Ali b. Ebi Talib (r), insanlara bu haberi ilan etmişlerdi. Bazı

---

47 Usdu'l-Âbe (II; 328)'de "Hacc Arafedir" anlamında bir hadis vardır.

50 İbn Hişam, I; 43.

51 İbn Hişam, III; 358, 361.

rivâyetler bu açıklamanın kesim ya da kurban bayramı günü, Arafat sabahında Mina'da yapıldığını da belirtmektedir. Her ne olursa olsun, bu rivâyetler Haccı Ekber gününün önemini, her taraftan gelen milyonlarca insanın orada bulunmasıyla elde edilen fırsatı, oranın önemli işleri bitirme ve ilan etmeye elverişli oluşunu destekler mahiyette birtakım olgular taşımakta ve Mekke'nin fethinden sonra uygulamaya konan ilk resmi İslâmî Hac'da yapılan uygulamaların, Peygamberlikten önce Arapların uygulamalarının bir devamından başka bir şey olmadığını belgelemektedir.

3) Bakara 198-199. âyetlerde "Arafat'tan ayrılıp akın ettiğinizde" ve "insanların akın akın yürüdüğü yere siz de akın edin" ifadesi yer almaktadır. Ayette geçen ifadenin sözlük anlamı şiddetli itişme, koşmadır. Terim olarak anlamı ise, Arafat'tan, Vakfe süresi bittikten sonra dönüş yapmaktır. Her iki âyetin içeriğinden anlaşıldığına göre ortada iki dönüş vardır. Biri Arafat'tan diğeri de Meş'ar-ı Harâm'dan. Bu her iki dönüş de İslâm'a girmiştir ve hala pratik olarak yaşanmaktadır. Hacılar Arafat'tan döndüklerinde, bugün Müzdelife diye bilinen yere gelirler. Müzdelife Kur'ân'ın Bakara 198. âyetinde Meş'ar-ı Harâm olarak adlandırılan yerdedir. Orada sabaha kadar beklerler. Sonra oradan Mina'ya akın ederler.

Tefsir ve siyer kitaplarında[52] peygamberlikten önce hac geleneklerinden olan bu iki dönüş şekliyle ilgili bazı rivâyetler bulunmaktadır. Bu rivâyetlerden ve 199. âyetin insanların sökün ettiği yerden sökün etmelerini emretmesinden anlaşılıyor ki, bazı insanlar tüm insanların dönüş yaptığı yerden dönüş yapmıyor, başka taraftan kendilerine özgü bir yol izleyerek oraya varıyorlardı.

Buradan da anlaşılıyor ki: Kureyş'in üst düzey yetkilileri, burjuva takımına mensup kişiler, kendilerini şerefli bir aileye mensup olma ve Kâbe'nin hizmetlerini yapma gibi nedenlerle diğer insanlardan daha imtiyazlı görüyorlardı. Onlar bu imtiyazlarının, kendilerine tüm hacıların Arafat'tan veya Meş'ar-ı Harâm'dan dönüş için kullandıkları yolu kullanmama selahiyeti verdiklerini sanıyorlardı. Bazı rivâyetlerdeki kayıtlara göre onlar -Meş'ar-ı Harâm yakınındaki- Müzdelife'de durmakla yetiniyor. İnsanlarla birlikte Arafat'ta Vakfe'ye katılmıyor ve buradan dönüşleri için de kendilerine özgü bir yol kullanıyorlardı. Bu sınıf "Hums" yani "yiğitler, cesurlar, kah-

52 Bkz: İbn Hişam, I; 113-115 ve Hâzîn ve Taberî tefsirleri.

ramanlar" diye biliniyordu. Ve insanların hac ibâdetlerini ve geleneklerini belirleyenler bunlardı. Öyle anlaşılıyor ki, o zamanki sosyal çevre bu tür imtiyazları ve farklılıkları rahatlıkla kaldırıyordu. Yalnız "Hums" veya "Ahmas"ın insanlarla birlikte Arafat'ta Vakfe yapmadıkları şeklindeki rivâyetten kuşkulandığımızı açıklamak isteriz. Çünkü bu, hac gelenekleri içinde temel bir kaide olarak kabul ediliyordu. Bakara 198. âyette Arafat'tan dönüş normal bir şey gibi istisnasız bir genelleme şeklinde zikredilmektedir. 199. âyet ise yalnızca Meş'ar-ı Harâm'dan insanların sökün edip geldikleri yerden gelmelerini emretmektedir.

Yine bu kitaplardan anlaşılıyor ki[53] tanınan bazı boylar ve Arap aileleri vardı. Arafat'tan dönüşte insanlara önderlik yapmak onların başkanlarının hakkıydı. Öyle ki, bu boyun ya da ailenin başkanı oradan ayrılmayana kadar kimse orayı terk etmezdi. İnsanların önünde bir engeldi onlar. Onun dönüş yapmasını beklerlerdi. Sonra da kendileri onun ardında dönüş yapmaya yönelirlerdi. Başkanın dönüşü "İcaze" diye biliniyordu. Orada iki icaze vardı. Biri ilk dönüş sırasında Arafat'tan Meş'arı Harâm'a, ikincisi de Meş'arı Harâm'dan Mina'ya dönüş sırasındaydı.

Meş'arı Harâm ise, yerde belirlenmiş bir işaretti. Müzdelife'yi Arafat ve Mina bölgesinden ayırıyordu. İhtimal ki, bu yerin iki bölgeyi ayıran bir sınır olarak kabul edilişi ve bu isimle adlandırılması ve insanların orada durması ile, insanlara Hac'daki önemli görevlerini sona erdiğini bildirmek ve artık hacı olduklarını, bundan sonra bayram yapma haklarının olduğunu anlatmak istemişlerdir. Pratik olarak da, insanlar Meş'arı Harâm'dan Mina'ya dönüşleriyle kurban bayramını kutlamış olurlardı. Orada kurbanlarını keserler ve birkaç gün orada dinlenirlerdi. Ya da burası hacıların ancak orada durmakla hacı sayıldığı Arafat bölgesinin sınırı olduğu için bu adı almış olabilir.

53 İbn Hişam, I; 113-115.

4. İslâm'a Geçen Gelenekler

1) Olduğu gibi İslâm'a geçen geleneklerden biri de Mina'da şeytan taşlamadır. Bu gelenek Kur'ân'da açık anılmamıştır. Yalnız Bakara 203. âyette söz konusu edilmiş ve müfessirler de bu geleneği ve onunla ilgili bazı rivâyetleri kaydetmişlerdir.

Peygamber döneminden bu yana Hacılar bayram günlerini Arafat ve Meş'arı Harâm'dan dönüşlerinden sonra Mina'da geçirirler. Namazlardan sonra tekbir getirir ve Allah'ı anarlar. Şeytanı taşlarlar. Bu âyet, hacıların Mina'da tekbir ve şeytan taşlama ile geçirdikleri bu günlere işaret etmektedir.

Ayetin işaret ettiğine göre insanlar bu konuda iki şekilde hareket edebiliyorlardı. Bazıları acele etmede daha hayır ve iyilik görürken, bazıları da daha ağır davranmayı, biraz daha kalmayı iyi olarak görüyorlardı. İslâm'dan sonra müslümanlar da bu geleneğe bağlı olarak iki görüşe sahip oldular. Ayet onları bu konuda serbest bıraktı; acele edene günah yazılmıyor, orada kalan da günah işlemiş olmuyordu. Yeter ki her iki tarafın amacı iyilik ve Allah'tan korkma, takva olsun...

İbn Hişam'ın bildirdiğine göre Peygamberlikten önce birtakım hacılar, bazı zamanlar Müzdelife'den Mina'ya iniş için izin verilmesinin gecikmesinden rahatsız oluyor ve izin başkanına gelip acele etmesi için ısrar ediyorlardı. Ta ki Mina'ya varıp, şeytanı taşlasınlar ve Hac ibâdetlerini bitirsinler. Ayetin özü ile bu rivâyet, görüldüğü gibi, bu geleneğin peygamberlikten önceki haline döndüğünü pekiştirmektedir.

Cemreler ise, çakılların atıldığı yerlerdir. Bunlar ilk cemre, orta cemre ve son cemredir. Hacılar günlük olarak oralara üç gün boyunca çakıllar atarlar; ilk günde son cemreye yedi çakıl atarlar. Sonra her güç cemreye ikinci ve üçüncü günde yedişer çakıl atarlar. Sonra, Mina'dan Mekke'ye geçerler. Bazıları cemreyi üç gün yerine iki gün taşlamakla yetinir.

Bu geleneğin kökeni, rivâyetlerden ve görüşlerden anlaşıldığına göre, şeytanın bu üç yerde hac ibâdetlerini şaşırtmak ya da oğlu-

nun kurban edilmesiyle ilgili olarak gördüğü rüyayı uygulamaktan vazgeçirmek amacıyla İbrahim'e görünmüş olmasıdır. Her nerede ona göründüyse, İbrahim onu taşladığından onlar da İbrahim'in izini takip etmek istemişlerdir. Bazı müfessirler İbrahim'in rüyasıyla ilgili âyetlerin tefsirlerinde bu yaklaşımın daha isabetli olduğunu ifade etmişlerdir. İbrahim'in rüyası Saffât Sûresi'nde hikâye edilmiştir:

"Biz de onu halîm bir çocukla müjdeledik. Böylece (çocuk) onun yanında koşabilecek bir çağa erişince (İbrahim ona): "Oğlum" dedi. "Gerçekten ben, rüyamda seni boğazlıyorken gördüm. Bir bak, sen ne düşünüyorsun." (Oğlu İsmail) Dedi ki: "Babacığım emrolunduğun şeyi yap. İnşallah, beni sabredenlerden bulacaksın." Sonunda ikisi de (Allah'ın emrine ve takdirine) teslim olup (babası, İsmail'i kurban etmek için) onu alnı üzerine yatırdı; Biz ona: 'Ey İbrahim' diye seslendik. 'Gerçekten sen, rüyayı doğruladın. Hiç şüphesiz biz, güzel davrananları böyle ödüllendiririz.' Doğrusu bu, apaçık bir imtihandı. Ve ona büyük bir kurbanı fidye olarak verdik." (Saffât, 101-107)

2) Arapların Mina'da başka bir geleneği daha vardı. O da hac ibâdetlerini bitirdikten sonra övünme meclisleri düzenlemeleriydi. Müfessirler Bakara 200. âyetin tefsiriyle ilgili olarak bu geleneği kaydetmişlerdir. Hacılar hac ibâdetlerini bitirdikten sonra Mina'da şiir söylemek, ataların ve kabilelerin övünç kaynaklarını bir bir saymak için oturumlar tertipliyorlardı. Ayetin, rivâyetlerin naklettiği bu uygulamayı ilham etmesi mümkündür. Özellikle Mina günlerinin bayram, yeme, içme ve dinlenme günleri olduğunu düşündüğümüzde bu yaklaşım daha da isabetli görünür. Bahsi geçen âyet, kişinin dar kapsamlı asabiyet duygularını güçlendiren cahiliyye böbürlenmeleri, övünmeleri yerine Allah'ı zikretmeyi ve onun nimetlerini dile getirmeyi emretmiştir.

3) Kâbe çevresini tavaf etme, haccın en önemli geleneklerinden biriydi. İslâm'da bu, haccın rükünlerinden biri olarak kabul edilmiştir. Hac Sûresi'nin 26 ve 29. âyetlerinde buna işaret edilmiştir. Birinci âyetin metni, varlığı bilinen bir şeyi haber veriyor gibidir. Bu da söz konusu meseleyle ilgili kesinlik ifade edebilecek rivâyetlere paralel olarak, bu geleneğin peygamberlikten önce de yürürlükte olduğunu söylemeye elverişli Kur'ânî bir delil kabul edilebilir.

Tavaf, Kâbe ziyaretinin merasimleri ya da selamlamasıdır. Kâbe ziyareti iki çeşittir. Biri umre diğeri hacc'dır. Birincisi hac mevsimleri dışında ve hac niyeti olmadan da yapılabilir. Mekke'ye gelen herkesin gelişi ister hac için olsun ister olmasın. İlk olarak bir kere Kâbe'yi ziyaret etmesi, yani etrafında tavaf yapması gerekir. Geliş hac mevsimi dışında ya da hac niyeti olmadan gerçekleşirse umre diye adlandırılır. Buna ilâve olarak Mekke'ye gelenin ya da orada ikamet edenin Mescid-i Harâm'a gidip Kâbe etrafında defalarca Tavaf etmesi hakkı da vardır. Adı geçen iki resmi ziyaret, Bakara, 158 ve 196. âyetlerinde zikredilmiştir. Bu iki âyet tercihe şayan görüşe göre, Mekke'nin Fethi'nden kısa bir süre önce inmiştir. Bu vakit belirlemeye 196. âyette kaydedilen şeyler yardımcı olmaktadır. Çünkü âyette oraya sokulmama, ya da hac ve umre görevlerini tamamlamaktan alıkoyan zorunlu bir durum olması olasılığından söz edilmiştir. Buna ilâve olarak her iki âyetin üslubu ve özü şunları söylemeye elverişlidir. Birincisi: Bu iki ziyaret peygamberlikten önce de resmi ziyaretlerdi. İkincisi: Araplardan bazıları onların her birini ayrı ayrı yapıyordu. Bazıları ise onları beraber, bir arada ifa ediyordu. Şu anda yürürlükte bulunan uygulama ise, hacılar Mekke sınırlarında ya yalnız umre niyetiyle yani yalnız Kâbe'yi ziyaret için ihram elbiselerini giyiyorlar ya da onları umre ve haccı beraber yapmak niyetiyle giyiyorlar. Birincisi Arafe'de vakfe zamanı gelinceye kadar Kâbe'yi ziyaret ettikten sonra ihramını çıkarır ve ihramlı olmadığı zamanlarda kendisine mübah kılınan şeylerden yararlanır. Bu sırada tekrar ihrama girer -ihram elbiselerine bürünür-. Kâbe'yi tavaf eder sonra da Arafat'a gider. İkincisi ise, Kâbe'yi ziyaret eder sonra Arafat'ta vakfesini tamamlayıncaya kadar ihramlı kalır. "Umre ile Hac'dan yararlanan" cümlesi birinci durumu kastetmiş bulunmaktadır. 196. âyet, Harem bölgesi ahalisinden olmayanlardan umre ile hac arasında yararlananlara bir kurban takdim etmelerini ya da üç günü hac'da, yedi günü de kendi yurtlarına döndükten sonra tutulmak üzere on gün oruç tutmalarını zorunlu kılmıştır. Bu kurban, onların bu sırada nimetlerden yararlanmalarının keffareti kabul edilmiştir. Buradan da anlaşılıyor ki, asıl ve daha faziletli olan, hacca gelenin haccın tüm ibâdetlerini tamamlayıncaya kadar ihram halinde kalması[54] ve umre ile hac arasında ihramını çıkarma halinden ya-

54 Bu konu daha ilerde tekrar açıklanacaktır.

rarlanmamasıdır. Yine anlaşılıyor ki, Harem bölgesi ahalisinin bu keffaretten muaf tutulması, onların orada ikamet etmiş olmalarından kaynaklanıyordu. Onlar diğerleri gibi, dini ibâdetlerini yapmak amacıyla yola koyulmuş ve bu mevsimde oraya gelmiş kimseler değildir. Onların sürekli olarak ikamet etmeleri, diğerleri gibi kendilerini ibâdetlere vermemelerini gerektiriyordu. Bu nedenle onların görevin özünü yerine getirmeleri yeterli görülüyordu. Nafile olarak "tavaf" etme ise, ihramını çıkarma halinden yararlanarak dışardan gelenlere ve Harem bölgesi ahalisine, ihram elbiselerini giymeden de ifa etme olanağı vermiştir. Biz bu uygulamaların hepsinin ya da en azından çoğunun daha önce de yürürlükte olduğunu tahmin ediyoruz.

İslâm'da tavaf ise, Kâbe binası etrafında yedi kere dönmektir. Her bir defasında Haceri Esved'in bulunduğu köşeden başlanır. Tavaf yapan adam taşın bulunduğu noktaya yönelir, Hacer'e ellerini sürer ya da onu öper yahut da işaret eder. Kur'ân'da Haceri Esved, onu ellemek ve öpmekle ilgili bir şey olmadığı gibi, bu yedi dönüşe (tavafa) ve onların başlangıç noktasıyla ilgili bir açıklama da yoktur. Yalnız bunlar şu ana kadar kesintisiz olarak uygulanan Mütevatir Nebevi Sünnet ile sabittir. Kesin söylemesek de, bu merasimlerin daha önceki şekilleriyle İslâm'a geçtiğini tahmin ediyoruz.

Haceri Esved, peygamberlikten önce de kutsaldı. İslâm ona gösterilen saygıyı, ellerin ona sürülmesi ve öpülmesi âdetlerini, "tavaf"ın her bir turuna onun bulunduğu taraftan başlama geleneğini öylece bırakmıştır. Haceri Esved siyah, parlak bir çakmak taşıdır. Rivâyet edilen Arap geleneklerine göre gökten indirilmiştir. Belki de o, bazı kişilerin gözü önünde yere düşmüş bir göktaşının bir parçasıdır. Araplar onu kutsamış, semavi bir hediye olarak kabul etmiş ve Kâbe'nin duvarlarından birine koymuşlar, sonra da tavaf turlarını oradan başlatmışlardır.

Bunun yanında tıraş olma ve saçları kısaltma ile ilgili bazı âyetler vardır. Bunlar, Allah'a hediye olarak sunulan kurban kesme de dahil olmak üzere tüm hac ibâdetlerini yerine getirdikten sonra, İhram'dan çıkışın bir işareti gibi zikredilmektedir. Bunlar Bakara 196 ve Feth 27. âyetleridir. Birinci âyet, kurbanın kesilmesi, helâl yere ulaşmadan ve kurban kesmeden başı tıraş etmeyi mahzurlu göstermektedir. Yani kurbanı ancak Kâbe yanında ya da onun

bölgesinde kestikten sonra tıraş olmalarını istemektedir. Hac, 33. âyeti de bunu göstermektedir. Ayrıca başını hastalık ya da haşarelerin zorundan tıraş etmek durumunda kalan kişiye ibâdet niyetiyle herhangi bir keffaret vermesini gerekli kılmaktadır: Bir sadaka, bir oruç bir kurban gibi.

Günümüzde de resmi kurban kesme yürürlüktedir. Hacılar hac ibâdetlerini ve Arafat'ta vakfelerini bitirdikten sonra kurbanlarını kesmektedir. Fakat hacıların Kâbe'yi ilk ziyaretlerinden sonra, resmi bir kurban takdim etmeleri yürürlükte değildir. Eğer umre ile beraber hacca niyet etmemişse, kıllarını kısaltmak ya da tıraş etmekle ve normal elbiselerini giymekle ihramından çıkmış olur. Sanıyorum, dışardan gelen hacılar için asıl olanın, Arafat'ta Vakfe'den sonraya kadar İhram'dan çıkmamak olduğuna başka bir karine de budur. Her ne olursa olsun, biz kesin söylemesek de tıraş olma ve kısaltmanın peygamberlikten önce de ihramdan çıkışın alametleri olduğunu ve hacıların bu eylemlere ancak kurbanlarını adadıktan sonra giriştiklerini tahmin ediyoruz.

4) Biz müslümanın, adı geçen iki Kâbe ziyaretini ihram giymiş olarak, yani dikili olmayan elbiselerle eda edeceğini söylemiştik. Bunun da peygamberlikten önce bir aslının olduğu ortaya çıkmaktadır. A'râf Sûresi'nin âyetlerinden biriyle ilgili olarak siret ve tefsir kitapları şunu kaydediyorlar:

"Ey Ademoğulları her mescidin yanında süsünüzü alın." (A'râf, 31)

Bazı hacılar, İslâm'dan önce, Kâbe'nin çevresini çıplak olarak tavaf ediyorlardı. Ayet bu uygulamayı ayıplamış, elbisenin bir zinet ve saygınlık olmasını, insanların her ibâdet anında ve her mescitte saygı ifade eden bir görüntüye bürünmelerini ve kendi süslerini almalarının zorunlu olduğunu belirtmiştir.[55] Bu anlattıklarımıza ve alıntıladığımız rivâyetlere göre Araplar, üzerinde normal elbiseleri olduğu halde Kâbe'yi tavaf etmeyi hoş karşılamıyorlardı. Onlar, üzerlerinde elbiseleri olduğu halde bazı günahlar ve çirkin işler işlemekten sakınıyorlardı. "Ahmâs"ta bu elbiseleri indirmelerini ve Ahmâs'ın hacılara özgü kabul ettikleri ve "Ahmâs'a ait fistanlar" adını verdikleri elbiselerle örtünmelerini yasallaştırmış-

55 Secdesi olan ibâdet ve ibâdet mekânına "Mescid" denir. Rasulullah bir yerde namaz kılmıştı, daha sonra buraya "Rasulullah'ın Mescidi" adını verdiler. Kur'ân, Yahudilerin Kudüs'teki bir tapınağı için "Mescid" ifadesini kullanmıştır. Yine Mekke ve Kudüs'ün fethinden önce Kâbe avlusu "mescid" olarak biliniyordu.

lardı. Tavaf eden tavafını, hacı da hac ibâdetlerini bitirince çıkardığı elbisesini tekrar giyerdi. Kendi elbisesiyle tavaf yapanlara gelince bunların tavaftan sonra o elbiselerini giymeleri kendilerine harâm olur ve onu atmaları gerekirdi. Buna "Atımlık" adı verirlerdi. Ahmâs'a ait elbiseleri bulamayanlar yahut da onu elde etme olanağı olmayanlar, elbiselerini çıkarıp, onları atmakla yitirmek istemeyenler onları tavaftan önce indiriyorlardı ve kadın olsun erkek olsun orayı çıplak olarak tavaf ediyorlardı.

Çıplak olarak tavaf etme âdeti Mekke fethinden sonrasına kadar yürürlükte kaldı. Allah'ın ve Resulünün müşriklerden beri olduğunu bildiren, necis olmaları nedeniyle Mescid-i Harâm'ın onlara yasak olduğunu ilan eden Tevbe 3. ve 28. âyetleri inince ve Hacc-ı Ekber günü bunlar insanlara tebliğ edilince, tefsircilerin ve râvilerin iki âyetle ilgili olarak kaydettiklerine göre, bu âdetin de iptal edildiği tebliğ edilmiştir.

Bununla ilgili bir konu da Bakara 189. âyetin yasakladığı ve müslümanların, hiçbir iyilik ve Allah'a yaklaştırıcı özelliğinin bulunmadığını ilan ettiği evlere arkalarından girme geleneğidir. Müfessirler bu âyetle ilgili olarak şunu kaydederler: Araplar -rivâyetlerde, yalnız Medine Araplarına özgü kılanlar da vardır- ihrama girdiklerinde[56], ihramlı oldukları sürece herhangi bir tavanın onlara gölge etmesini hoş karşılamazlardı. Amaçları başlarını örtmek ve bozulmakta olan ihramlarının bozulmasını önlemekti. Bu da Ahmas'ın belirlediği sünnetlerden, yasamalardan biriydi. Bir ihtiyaç için evlerine girmek istediklerinde tavanların ya da örtülerin üstünü kapladığı kapılardan girmiş olmamak için arkalarından ve tavanlarından giriyorlardı. Ayet iptal ettiği şeylerle birlikte, bu âdeti de iptal etti. Çünkü bunda zorluk ve külfet vardı. Burada dikkatleri, erkekler için başı örtmemenin İslâm'daki ihramın da şartlarından biri olduğu noktasına çekmek gerekir. Umarım ki bunda da adı geçen geleneğin ta'dili söz konusudur.

5) Peygamberlikten önceki geleneklerden biri de Safa ile Merve arasını tavaf etmekti. Bakara 158. âyeti bu geleneğe, açıkca onun eski geleneklerden olduğunu gösteren bir üslupla işaret etmiştir.

---

56 İslâm'da ihram, dikişsiz elbise giymek demektir. Hâzîn'de (I; 493) belirtildiğine göre ihram, harâm ayların girişine veya Harâm mıntıkaya girişe işaret ediyordu.

Safa ve Merve[57], Kâbe'ye yakın kayalık iki tepedir. Birbirlerinden yaklaşık dört yüz metre uzaklıktadırlar. Rivâyetlerde kaydedildiğine göre müşrikler bu iki tepenin yanına bazı putlar koymuşlardı. Onların yanında bazı ayinler yapıyorlar, onlara kurbanlar takdim ediyorlardı. Bu ayinler arasında onları tavaf etmek de vardı. Bu âyetin sebebi nuzulü ile ilgili olarak müfessirler ve râvilerin kaydettiklerine göre, müslümanlar bu iki yeri İslâm'dan önceki gibi tavaf etmekten sıkıldılar. Ayet indi ve bu sıkıntılarını giderdi, onları her iki yeri de tavaf etmeyi sürdürmeye teşvik etti. Sa'y diye bilinen İslâmî tavaf ise, gidiş-geliş olarak bu iki tepe arasında yedi tur yapmaktır. Hacı, bunların birinden sabah erkenden başlayarak yürümeye koyulur. Yol ortasındaki, belirlenmiş alametlerin yanından hızlanarak koşar. Bütün turlarda hep dualar okuyup Allah'ı zikreder. Kesin söylemesek de bu iki tepeyi tavaf etmenin peygamberlikten önce de var olduğunu, onlar arasındaki turların da İslâm'dan sonra yürürlüğe konduğu gibi yedi tane olduğunu tahmin ediyoruz.

6) Bakara 196, Mâide 2 ve 97, Hac 28 ve 36, Feth 25. âyetlerde kurbanlıklara ve gerdanlıklara işaret edilmiştir. Ayetlerin içerikleri ve üslupları güçlü ve açık bir şekilde ifade ediyor ki, bunlar da İslâm'ın kabul ettiği peygamberlikten önceki geleneklerdi. Hedy (kurban), hacıların, hac ile ilgili ibâdetlerini bitirdikten sonra Allah'a şükür kurbanı kesmek için beraberlerinde getirdikleri hayvandır. Arap hacıları kurbanlıklarına gerdan takmayı âdet edinmişlerdi. Yani onlar kurbanın boynuna deriden ince kayış ya da ağaç liflerinden yahut da iplerin fitillerinden gerdanlıklar takıyorlardı. Böylece onun kurbanlık olduğunu ilan ederlerdi. Artık bundan sonra o hayvan harâm kabul edilir ve ona dokunulmazdı. İşte "Kalâid" kavramından kastedilen de budur. Onları helâl kılmanın yasaklanması herhalde kurbanlıkların boynundan gerdanlıklarını almaktır. Çünkü böyle bir hareket onların hürmetine halel getirir ya da onu saldırı ve soymaya maruz kılar. Hedy; kurban edilmek için tahsis edilen her hayvana denir. Eğer bu hayvan deveden ya da sığırdan olursa "Budun" adını alır. Hac 36. âyetinde onlara bu isim verilmiştir. Bir tek bedene de (büyük hayvan), birden çok hacının ortak olması caiz görülmüştür. Böylece büyük hayvan birden çok hacı için kurban olur. Belki de "Hedy" kavramı hediye etmekten türetilmiştir. Çünkü kurban da Hacılar tarafından Allah'a ya da Kâbe'ye

---

57 Sözlükte, Safa= sert kaya; Merve= Yumuşak kaya demektir.

bir kurban sayılır. Bugün müslümanlar kurbanları "Edâhî" ve "Edhiye" diye adlandırmaktadır. Bunun için hac bayramı, Kurban Bayramı ('idu'l-Edhâ) diye de adlandırılır. Çünkü kurbanlar Meş'arı Harâm'dan dönüşten sonra kesilir. Bu gün zilhiccenin onuncu günüdür ve aynı zamanda bayramın ilk günüdür.

Ayetlerin ifade biçiminden kurbanların ve kurbanlık hayvanların ne kadar önemli bir gelenekle ilgisi bulunduğunu çıkarmak mümkündür. Kur'ân da bu durumu takdir etmiş ve onu İslâm'da geçerli kılmıştır. Bundan insanların, özellikle açların, yoksulların ve düşkünlerin faydalandıklarına işaret etmiştir. Kurban kesenlerin zenginler ve gücü yetenler olduğunu, birçok insanın, daha doğrusu insanların çoğunluğunun fakir olduğunu, Hac ibâdetlerini yerine getirmek için yola düştüklerini, bu uğurda zorluklara, sıkıntılara ve mahrumiyetlere katlandığını göz önünde bulundurduğumuzda, bu geleneğin hac zamanlarında ve çevresinde peygamberlikten önce ve sonra ne kadar önemli ve yararlı olduğunu kavrayabiliriz.

Araplar bu geleneği özenle ve saygıyla, hatta kutsama ve korkuyla yerine getiriyorlardı. Bu gelenek o kadar etkindi ki, bazı hacılar kendi kurbanlarını serbest otlatmaya bırakırlardı. Özellikle eğer bu kurban gerdanlıklı ise, insanlar onu korur, hiç kimse ona kötülük etmez, dokunmazdı.

Ravilerin kaydına göre[58] onların âdetlerinden biri de "Develeri, sığırları işaretlemeleridir". Yani kurban olduğuna işaret olarak sırtında, kanı aksın diye onu hafif şekilde yaralamalarıdır. Onlar bu şekilde yaralanmış büyük hayvana "Şa'îra" (işaretli) adını veriyorlardı. Bazı müfessirler Hac 32 ve 36. âyetlerinde geçen "Şeâirullah" kavramının belirttiğimiz şekilde yaralanan büyük hayvanlar için kullanıldığını söylemişlerdir. Bizim tahminimize göre bu âdet gerdanlıkların yerine geçiyordu. Hemen fark edilebileceği gibi yaralama ve kanın akması, hayvanların boyunlarından çıkarılabilmesi mümkün olan gerdanlıklardan daha kalıcı iki alamettir. İhtimal ki, bazı Araplar kurbanlarına gerdanlık takıyor, bazıları ise, onu işaretliyordu.

Onların âdetlerinden biri de kurbanlarının kanını Kâbe duvarına sürmeleriydi. Onlar böylece Kabe'nin sahibine daha fazla

---

58 Usdu'l-Ğâbe, III; 228.

yaklaştıklarını sanıyorlardı. Bazı tefsirci ve râvilerin kaydettiğine göre Hac Sûresi'nin 37. âyeti buna işaret etmiştir. Ayette kurbanların etlerinin ve kanlarının Allah'a ulaşmayacağı, O'nun insanlardan yalnızca takva ve samimiyet istediği vurgulanmıştır. Bununla söz konusu âdet de iptal edilmiştir.

Onlar kurbanlarının etlerinden yemeyi günah sayıyorlardı. Onları fakirlere, yoksullara, yırtıcı hayvanlara bırakıyorlardı. Kur'ân kurban sahiplerine dilediklerinde ondan yemelerini, yoksullara ve fakirlere, kanaatkâra ve dilenenlere yani istesin-istemesin ihtiyaç sahiplerine yedirmelerini mübah kıldı.[59]

Kurbanlarını Kâbe avlusunda putların ve heykellerin önünde onların adına kesiyorlardı. Hayvanlarla ilgili olarak indirilen Hac 30. âyeti, putların pisliklerinden sakınmanın zorunlu olduğunu emretmiştir. Bu da mutevatir rivâyetlere paralel Kur'ânî bir delil olarak kabul edilebilir. Pek çok âyet bunu yasaklamada katî bir üslup kullanmıştır. Hayvanların kesimi sırasında Allah'ın adının anılmasının zorunlu olduğu pekiştirilmiş, Allah'ın adı anılmadığı zaman onun bir günah olduğu ifade edilmiştir. Çünkü bu durumda hayvan Allah'ın adına değil başkasının adına kesilmiş olur. Arapların yemekleri konusunda naklettiğimiz âyetlerde bu mesele açıklığa kavuşturulmuştu. Yanısıra Hac mevsiminde kesilen hayvanlarla ilgili olarak indirilen Hac Sûresi âyetleri de meseleye açıklık getirmiş bulunmaktadır.

Ma'butlara kurban kesme âdeti eski bir âdettir. Bu konuda tüm beşeriyet, toplumlarının, çevrelerinin, dönem ve çağlarının farklılığına rağmen birlikte hareket etmiştir. Fakat rivâyetler Arapların kurban kesme geleneklerini İbrahim'e dayandırdıklarını kaydetmektedir. Bilindiği gibi İbrahim oğlunu kurban etme eylemiyle denenmişti. Allah, İsmail yerine, daha önce şeytan taşlama geleneğinden bahsederken naklettiğimiz, Saffât âyetlerinde belirtildiği gibi, büyük bir kurban göndermiştir. Onlar kendilerine ulaşan haberlere dayanarak bunun zilhicce'nin onuncu gününde vuku bulduğunu biliyorlardı. Haccı ilk olarak başlatanın İbrahim olduğunu bilip haccettikleri gibi, ilk kurban kesenin de o olduğunu bilerek kurban kesiyorlardı. Onlar İbrahim'in Kâbe ile ilişkisini ve Kâbe avlusundaki makamını biliyorlardı.

---

59 Hâzin Tefsiri, I; 431-442 ve III; 287-340.

7) Onların geleneklerinden biri de "ihramlı haldeyken" avlanmayı yasak kabul etmeleridir. Mâide 1, 2 ve 94-96. âyetleri ihramlı oldukları halde avlanmayı helâl kılmalarını müslümanlara yasaklamıştır. Ayetlerin özü bu geleneğin İslâmî olmadığını ifade etmektedir. Bu yasak, İslâm'dan önceki bir geleneğin pekiştirilmesi ile ilgilidir. Bu yaklaşımı destekleyen olgulardan biri de Arapların müslümanıyla, müşrikiyle Harâm Aylar'da savaşmayı günah saydıklarını ilham eden Kur'ân âyetleridir. Onun için burada ele aldığımız geleneği, bu aylarda yani Hac Ayları'nda savaşmayı yasaklayan geleneğin bir uzantısı olarak görmek mümkündür. Böylece Araplar, bu aylarda kan dökmeyi ve savaşma yasağını o kadar genelleştirmişlerdir ki bu yasağın, avın kanını dökmeyi de kapsadığını kabul etmişlerdir. Ayetlerin üslubu gösteriyor ki; ihramlı halde avlanma yasağı ile ilgili geleneğin etkisi zayıflamış ve artık horlanır hale gelmişti. Tenzil'in hikmeti onu yeni baştan yerleştirmeyi gerekli görmüştür. Çünkü Harâm Aylar'ın, Hac Ayları'nın, Harem Bölgesi'nin saygınlığını ve hürmet edilmesini sağlamlaştırmış, buralarda savaşmayı ve kan dökmeyi yasaklamıştır. Bu geleneğe karşı ilgisizlik ve horlamanın müslümanlardan gelmiş olabileceğini uzak bir olasılık olarak görmüyoruz. Çünkü onlar bu geleneğin kendileri için zorunlu olmadığını sanmışlardır. Zira erken inen Kur'ân âyetlerinde bu konuya değinilmemiştir. Özellikle bu ilk inen âyetler, müslümanlara Harâm Ay'da, Mescid-i Harâm'ın yanında saldırıya ve işkenceye uğramalarına karşılık, müşriklerle savaşmayı mübah kılıyordu. Nitekim bu olgu Bakara 191-194. âyetlerde özellikle de gelecek âyetlerde işlenmiştir.

"Sana harâm olan ayı, onda savaşmayı sorarlar. De ki: "Onda savaşmak büyük (bir günahtır.) Allah katında ise Allah'ın yolundan alıkoymak, O'nu inkâr etmek, Mescid-i Harâm'a (ziyaretçilerin gitmelerine) engel olmak, halkını oradan çıkarmak daha büyük (bir günahtır.) Fitne ise öldürmeden beterdir. Eğer güç yetirirlerse, sizi dininizden geri çevirinceye kadar sizinle savaşmayı sürdürürler." (Bakara, 217)

Mâide 96. âyet önceki bir geleneği, bir ölçüde hafifleten İslâmî bir yasamayı ihtiva etmektedir. Burada müslümanlara deniz avı ve yenmesi sınırsız olarak mübah kılınmakta, ihramlı oldukları sürece kara avı onlara harâm olarak kalmış olmaktadır. Bu sözü edilen geleneğin hem kara hem de deniz avına şamil olduğunu, âyetin

özünden hareketle bir de, Mâide 1. ve 2. âyetlerinde avın genel olarak zikredilmesinden hareketle söyleyebiliriz. İslâm'da "Hurum" hâli kişinin ihram giyme süresidir. Şöyle ki: Umre ile hac arasında "hill" halinden yararlanan ihramlı, mahzurlu olan her şeyden istifade edebilir. Av da bunlar arasındadır. Bu süre sadece birkaç gün bile sürmüş olabilir. Yani onun Harem Bölgesi'ne girişiyle ilk resmi ziyaretini yapıncaya ve Arafat'a gidişinden Mina'ya dönüşüne kadar olan süre... Buna bağlı olarak, Mâide 94-96. âyetlerinde geçen "Hurum" kavramı ıstılahi bir anlam ifade etmiş olur. İslâm'dan önceki anlamını ve kapsamını tespit etme ve kesin bir şey söyleme olanağımız yoktur. Fakat şunu söyleyebiliriz ki, o zamanlar bu kavram yeni olan İslâmî-ıstılahi kapsamından daha geniş bir anlama geliyordu. Bizim tahminimize göre bu kavram İslâm'dan önce ya Harâm Aylar'ın zamanını ya da kişinin Harâm Bölge'ye girişini yahut da her ikisini ifade ediyordu. Biz sonuncu maddeyi tercih ediyoruz. Yani Arap olan bir kişi Hac Ayları'nı da kapsayan, Harâm Aylar girdikten sonra ya da Beytu'l-Ḥarâm Bölgesi'ne girdikten sonra artık hurum sayılırdı. Her iki halde de kan dökmesi ve savaşması harâm olduğu gibi, kara ve deniz avının kanını dökmesi de ona harâm olurdu. Hurum kavramının her iki durumda da kara ve deniz avının harâmlığını birlikte ifade ettiği şeklindeki tercihi destekleyen olgulardan biri de, deniz avının çoğunlukla ancak Harâm Bölge'nin dışında gerçekleşebilmesidir. Sonra Harâm Bölge'sinde savaşma ve kan dökmenin mutlak olarak, yani Harâm Aylar'da da Harâm Aylar'ın dışında da harâm olarak kabul edilmesi bu görüşü destekleyebilir.[60]

8) Daha önce bazı Kureyş ailelerinin Mescid-i Harâm'ın imarı ve hacılara su dağıtılması konusunda özellikle uzmanlaştığına seri bir biçimde işaret etmiştik. Bu konu Tevbe 17-20. âyetlerinde değinilen bir meseledir. Ayetlerin üslubu, bu görevleri yerine getirenlerin onu bir şeref vasıtası olarak kabul ettiklerini, bu nedenle başkasına karşı onunla büyüklük taslayabileceklerini ve yine Arapların bu işe ne kadar önem verdiklerini göstermektedir. Biz, bu zincirleme açıklamamızda tekrar o konuya dönmeyi uygun gördük. Çünkü birinci olarak bu iki görevi, ikinci olarak da Kâbe ve hac ile ilgili başka görevleri haccın önemli gelenekleri arasında saymak sağlıklı olacaktır.

60 Hâzin'de bu görüşü destekleyen hususlar vardır.

Müfessirler ve râviler bu iki geleneğin, başka bir geleneği oluşturan "Rifade", yani hacıları ağırlama ile birlikte, Peygamberin üçüncü dedesi Kusay b. Kilâb tarafından yürürlüğe konduğunu nakletmektedirler. Bu nakillere göre, Kusay'ın Kureyş için uygulamaya koyduğu yasalar arasında bunlar da vardı. Böylece onların Allah'ın Haremi'ne ve hacıları'na karşı görevlerini yerine getirmelerini istiyordu. Zira Allah'ın Haremi'ne en yakın ahalisiydi onlar.

Sikaye, Mekke'ye geldiklerinde, Arafat'a gittiklerinde, oradan Mina'ya döndüklerinde hacılara su ulaştırma görevini yerine getirmektir. Bu iklim bölgesinde sular azdı ve zorlukla elde edilebiliyordu. Onları hacılara hazırlamak ve ulaştırmak da gerekiyordu. Bu görevi yerine getirenler, aynı zamanda bir ölçüde tuzlu olan bu suların tadını değiştirmek için, içinde kuru üzüm ya da hurmanın bulunduğu suları da hazırlarlardı. Bu tatlı sular hacıların büyüklerine ve gözdelerine takdim edilirdi. Peygamber döneminde ve Mekke'nin Fethi'nden önce son olarak bu görevi yerine getiren, Peygamberin amcası Abbas b. Abdulmuttalib olmuştur.

Mescid'in imarı ise, Kâbe hizmetleri, kapılığı ve bekçiliğiydi. Pek tabii olarak bu görevin kapsamına ziyareti kolaylaştırmak, ziyaretçilere yol göstermek, kılavuzluk yapmak, hac ibâdetlerini yaparken onlara yardımcı olmak da giriyordu. Bu geleneği elinde bulunduran evin, dini bir niteliğinin olması da uzak bir olasılık değildir. Rivâyetler "Hicabe" adıyla bir gelenekten söz etmişlerdir. Yani Kâbe kapısını açma, kapatma ve anahtarına sahip olma, koruma geleneği. Öyle sanıyorum ki, Hicabe ve İmar, bir evde toplanan bitişik bir gelenekti. Ayet, yalnızca "İmare"yi kaydetmiştir.

Şu ana kadar görebildiğimiz rivâyetler içinde birincisi İmare, ikincisi Hicabe olan, iki bağımsız gelenekten söz eden bir rivâyet yoktur. Peygamber döneminde ve Mekke fethinden önce bu görevi son olarak üstlenen Talha b. Şeybe olmuştur. Peygamber bu görevi ve geleneği onda ve onun torunlarında bırakmaya karar vermiştir. Şimdiye kadar bu görev onlardadır.

Rifade ise, Arafat ve Mina günlerinde hacılara yemek takdim etmektir. Mekkeli ileri gelen aileler yemek yedirme noktasında birbirleriyle yardımlaşıyorlardı. Bu boylardan birinin başkanı bu işi üzerine alırdı. Tevbe Sûresi âyetinin Sikaye ve İmare'yi özellikle

zikretmesi, Rifade'nin diğer iki geleneğe oranla daha az önemli ve dar kapsamlı olduğunu hissettirmektedir.

9) Mekke'nin ticari faaliyetleri konusunda hac mevsiminde kurulan panayırlardan genel olarak söz etmiştik. Burada o bilgilere ilâve olarak şunları da eklemek istiyoruz: Bu panayırların kuruluşunu hac geleneklerinden biri olarak saymak sağlıklı olabilir. Çünkü bunlar sürekli olarak belli yerlerde ve belli günlerde kurulurdu. Bu panayırlar bir açıdan Mekke'nin ticari faaliyetlerinin alanını oluştururken, diğer bir açıdan da, diğer Arapların çok yararlı gördükleri önemli bir geleneği meydana getiriyordu. Araplar için hac ve Hac Ayları güven ve huzur ortamının egemen olduğu gidişler-gelişler için önemli bir fırsat oluşturuyordu. Hep birlikte bu panayırlarda bulunuyor, eşyalarını değiştiriyor, ihtiyaçlarını temin ediyor, gerekli gördükleri şeyleri satın alıyor ve daha başka pek çok yararlarını görüyorlardı. Tevatür yoluyla gelen rivâyetlere göre Araplar Şam'dan, Necd'den, Irak'tan, Yemen'den, Tihame'den, Bahreyn'den ayrı ayrı kabilelere, lehçelere ve inançlara bağlı olmalarına rağmen hac mevsimine ve panayırlarına geliyor, katılıyorlardı. Daha önce bu noktayla ilgili bir açıklama yapmış ve bu yaklaşımımızda Hac Sûresi âyetlerinden birindeki "Bütün uzak yollardan gelen..." cümlesini esas almıştık. Sonra onların bu panayırlarda özellikle başka fırsatları da oluyordu. -Çünkü hac günleri, onların her problemi için yeterli değildi-. Övünme, şiir söyleme, şairler arasında yarışma meclisleri düzenlemeleri, gece sohbeti halkaları tertiplemeleri, problemlerin çözümü, karmaşık meselelerin sağlıklı biçimde halledilmesi ve bütün bunlar için oturumlar düzenlemelerde ele geçmez olanaklar sağlıyordu panayırlar. Yanısıra, haberleşme kolaylığı, düşüncelerin yayılması ve konuşmaların yapılması için, liderlerin, eşrafın, şairlerin ve hatiplerin tanışmalarına güzel bir imkan hazırlıyordu.

Siret kitaplarının tevatürle bildirdiklerine göre, Peygamber bu panayırlar fırsatını ganimet bilip, Arap elçilerini, eşrafını karşılamaya, Rabb'inin Risâleti'ni onlara arz etmeye ve onlara Kur'ân okumaya koşuyordu. Nitekim Yesrib elçileriyle buluşması ve kendisiyle onlar arasında antlaşmanın tamamlanması da buralarda gerçekleşmişti. Bu olay neticesinde ancak Büyük Hicret olayı gerçekleşebilmişti. İslâm çağrısının başarıya ulaşmasında ve parlak nurunun yükselmesinde bu olayın ne denli büyük etkisi olduğunu

burada izaha gerek yoktur sanırım. Biz bu panayırlara gelenlerin sırf müşrik Araplar olmadığını, bunların yanında hristiyan Arapların ve Medineli yahudilerin de bu panayırlara katıldığını sanıyoruz. Bunların bir kısmı misyonerlik faaliyetleri, bir kısmı da ticaret için geliyordu. Onlardan Hac ibâdetlerinin bir kısmına katılanların olduğu da düşünülebilir. Kıble'nin Kâbe'ye tahvili ile ilgili olarak indirilen Bakara Sûresi'ndeki bazı âyetler bu yaklaşımı doğrular. Çünkü bu âyetlerde, Ehl-i Kitap'ın bu değişikliğin hak olduğunu bildikleri, oğullarını tanıdıkları gibi bu gerçeğin de farkında oldukları kaydedilmektedir.

"Artık yüzünü Mescid-i Harâm yönüne çevir. Nerede olursanız, yüzlerinizi o yöne çevirin. Şüphesiz kendilerine kitap verilenler, tartışmasız bunun Rab'lerinden bir gerçek olduğunu elbette bilirler. Allah, yapmakta olduklarınızdan gafil olmayandır. Andolsun, sen kendilerine kitap verilenlere her türlü âyeti (delili) getirsen, yine de onlar senin kıblene uymaz, sen de onların kıblelerine uyacak değilsin. (Hatta) onlardan bir kısmı, bir kısmının kıblesine de uymaz. Andolsun, eğer sana gelen bunca ilimden sonra onların hevalarına uyacak olursan, kuşkusuz o zaman zalimlerden olursun. Kendilerine kitap verdiklerimiz, onu çocuklarını tanır gibi tanırlar. Buna rağmen, içlerinden bir bölümü bildikleri halde mutlaka gerçeği gizlerler." (Bakara, 144-146)

Sonra Kus b. Saide ya da Kus beni Saide el-Eyadi'nin hac mevsimlerinden birinde yaptığı konuşma, Arap rivâyetlerinin en meşhurlarındandır. Ve Kus, tercihe şayan görüşe göre hristiyan bir kişidir.

Tüm bu faaliyetlerin oraya gelen Araplar üzerinde sosyal ve edebî büyük etkileri olduğu söylenebilir. Oraya gelip toplanan, oradan ayrılırken dağarcıkları haberlerle, zihinleri şiirler, konuşmalar ve veciz sözlerle dolu bulunan, zihinlerinde değişik tablolar ve sahneler canlanan insanlar arasında, yani Arapların birbirlerine yakınlaşmasında, zihinlerinde ortak bir ulusalcılığın anlamının yer etmesinde, dillerinin birleştirilmesi ve arındırılmasında, İslâm'dan önce başlamış bulunan gelişme hareketini diriltme ya da güçlendirmesinde önemli rol oynadığında kuşku yoktur. İslâm'dan önce başlayan bu hareket ve gelişme neticesinde onlar putperestlik dininden, şirk dinine gelmiş, sonra da şirk koşulan ortakları Allah katında şefaatçı olarak görmeye başlamışlar; Ehl-i Kitap arasındaki ayrılığı, tartışmaları hoş karşılamamışlar ve onları bu yön-

den ayıplamışlar, kendilerinden bir peygamberin gönderilmesini temenni etmiş ya da bu beklentide olmuşlardır. Kendilerine bir uyarıcı geldiğinde; Ehl-i Kitap'ın her iki kolundan da daha doğru bir yola gireceklerine yemin etmişlerdir. Sonra onlar arasından muvahhid bir sınıf çıkmış, kavimlerinin tutum ve davranışlarından tiksinmiş, yeryüzünde dolaşarak İbrahim'in milletine(dinine) çağırmışlar ve ona uygun olarak ya da ona uygun olduğunu sandıkları bir biçimde ibâdet etmeye başlamışlardır. Yanısıra Araplar Ehl-i Kitap'ın ve başkalarının yanında bulunan dini ve dini olmayan pek çok kültürleri iktibas etmişlerdir.

5. Harâm Aylar

Kur'ân âyetlerinden, pratik ve açıklayıcı değeri bulunan konuyla ilgili kaydedilen rivâyetlerden hareketle, Harâm Aylar'ın Arapların sosyal yaşamlarında özellikle de peygamberlikten önceki Peygamber çevresinde büyük etkisi olduğu söylenebilir. Savaşların sürekli olarak devam ettiği, saldırganlığın yürürlükte olduğu, insanların kendi keyfi istekleri, kinleri ve asabiyetleri peşinde sürüklendikleri bir ortamda, onların gelişiyle her şey onlara duyulan hürmet sayesinde güllük gülistanlık oluyordu. Tüm insanlar kapsamlı ve tabii bir huzur ve barış ortamına giriyordu. Bu sırada birbirleriyle düşmanlıkları, aralarında kan davaları bulunan insanlar, harâm sayılan Beytullah'ın bölgesinde ve bu bölgenin dışında karşılaştıkları halde aralarında herhangi bir sürtüşme, kötülük ve savaş çıkmıyordu. Hatta daha önce belirttiğimiz gibi, bu ayların hürmetine halel getirir, saldırı ve kan dökme anlamına gelir düşüncesiyle bu aylarda avlanmayı bile yasaklamışlardı. Kur'ân'da bu aylarla ilgili bir dizi âyet vardır. Şimdi bu âyetlerden daha önce verdiklerimizin dışında kalanları verelim:

1- Harâm ay, harâm aya karşılıktır; hürmetler (de) karşılıklıdır. Öyleyse kim size saldırırsa, size saldırdığı gibi siz de ona saldırın. Allah'tan korkun ve bilin ki muhakkak Allah, sakınanlarla beraberdir. (Bakara, 194)

2- Harâm aylar çıkınca, müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün, onları tutuklayın, kuşatın ve onların bütün geçit yerlerini tutun. Eğer tevbe

edip namaz kılarlarsa ve zekatı verirlerse yollarını açıverin. Gerçekten Allah bağışlayandır, esirgeyendir. (Tevbe, 5)

3- Gerçek şu ki, Allah katında ayların sayısı, gökleri ve yeri yarattığı günden beri Allah'ın kitabında on ikidir. Bunlardan dördü harâm aylardır. İşte dosdoğru olan hesap (din) budur. Öyleyse bunlarda kendinize zulmetmeyin. (Tevbe, 36)
Ayrıca Bkz:(2/217; 5/2, 94-97; 9/37)

Bu âyetlerde, Harâm Aylar'a gösterilen saygının peygamberlikten uzun bir zaman önce, o dönemdeki Arapların başlangıcını bilmeyecekleri kadar eski bir gelenek olduğunu gösteren açık kanıtlar vardır. Yine bu âyetlerde, söz konusu geleneklerin İslâm'da da eskisi gibi kabul edilip korunulması gerektiği de belirtilmiş olmaktadır. Tevbe 36. âyeti birinci olarak bu geleneğin eski şeklini bildirip onu ikrar etmekte; ikinci olarak da Harâm Aylar'ın belli ve değişmez aylar olduğunu bildirmekte; daha önce belirttiğimiz şekilde, aslında harâm olmayan ayı harâm kılan ve harâm olan ayı da helâl kılan, ayları ileri geri alan Nesi' bid'atına karşı saldırıya geçecek olan 37. âyete zemin hazırlamış ve onun için bir giriş olmuştur. Ayetin saldırıya geçişinden anlaşıldığına göre Harâm Aylar'ın saygınlığı sabittir. Belli ayları vardır. Onlarla oynanamaz. Veya yine anlaşıldığına göre, âyet ona saygı göstermenin önemini takdir etmeyi amaçlamıştır. Tevbe Sûresi'nin 5. âyeti savaş halindeki ve saldırgan bir tutuma sahip müşriklerle savaşmayı Harâm Aylar'ın çıkışına kadar geciktirmeyi emretmektedir. Nitekim Mâide 2. âyeti de Harâm Ay'ın saygınlığını ihlal etmeyi yasaklamaktadır. Bunların hepsi de söz konusu ayların İslâm'da da hürmete ve saygınlığa sahip olduğunu ispat etmektedir. Yanısıra, âyetlerin özü, bu hükümleri yerinde bırakmanın daha önce yürürlükte bulunan bir uygulamanın kabul edildiğine işaret etmektedir. Mâide 97. âyeti ile Harâm Ay'ın saygınlığının insanlara sağladığı büyük yararlara işaret edilmektedir. Çünkü bunda, Kâbe'de olduğu gibi, onların yaşamlarının belkemiğini oluşturan bir uygulama söz konusuydu.

Daha önceki bir münasebetle, Kureyş müşriklerinin, Peygamberin Seriyyeleri'nden birinin Harâm Aylar'ın ilk gününde düzenledikleri bir saldırıyı nasıl kullanıp sömürdüklerini, nasıl yaygarayı bastıklarını, ihlaslı müslümanların bile bundan bir ölçüde etkilen-

diklerine dikkat çekmiştik. Bu olaydan sonra Bakara 217. âyeti inmiş ve onların bu eylemlerini temize çıkarmıştı. Çünkü müşrikler daha önceleri müslümanları Harâm Aylar döneminde Mescid-i Harâm'dan alıkoymuş, onlara bu zamanlarda bile saldırmış, işkence etmiş ve onları dinlerinden döndürmeye çalışmışlardı... Bu yaygara ve onun etkisi, Harâm Aylar'a gösterilen saygının Arapların gönülleri üzerinde ne denli büyük bir etkisi, alabildiğine önemli bir kutsallığı bulunduğunu gösteren en canlı delillerdir.

Etkin, egemen herhangi bir otoritenin bulunmadığı, ahali arasında sürekli karşılıklı saldırıların, başkaldırmaların gözlendiği, çeşitli türleriyle asabiyetin katı ve güçlü olduğu, bağnazlığın ve hamiyetin köklü olarak yer ettiği ve aynı zamanda pek çok ihtiyaçları bulunan, müşteri ve tüketici bekleyen ticareti; ürünlerini ve meyvelerini tüketmeleri, değiştirmeleri gereken çiftçileri; iğneden ipliğe, kap kacaktan elbiseye varıncaya kadar her türlü senelik ihtiyaçlarını temin etmek, ellerindeki irili ufaklı hayvanları, yünleri, kılları ve tüyleri satmak durumunda olan köylüleri bulunan bir çevre(bir toplum) için, bu geleneğin ne kadar önemli ve büyük bir fonksiyona sahip olduğunu daha fazla açıklamaya gerek görmüyoruz. Eğer bu genel barış havası olmazsa onların hâli nice olacaktı? Şu panayırlar onun sayesinde kurulmuş olmasaydı, onlar da buralara gelmemiş olsalardı ne olacaktı? İşte bunların hepsini Mâide 97. âyeti apaçık Kur'ân icazı ile ifade etmiş bulunmaktadır. Ayetlerin özünden anlaşıldığına göre, Araplar, Harâm Aylar'ın saygınlığına, barışına kutsal bir biçim veriyor ve onu dini bir boyayla boyuyorlardı. Kuşku götürmez bir gerçektir ki; onlar bu ayların saygınlığını çiğneyen kişinin, onun kutsallığına hakaret edenin kendileri için kötülük, pislik ve uğursuzluk kaynağı olacağına inanıyorlardı. Çünkü onların dindarlıklarının temelini başka fasıllarda belirteceğimiz gibi bu olgu meydana getiriyordu. İşte söz konusu saygınlığı ve kutsallığı ayakta tutan, onu çiğnenmek ve ayak altına alınmaktan kurtarıp koruyan bu inanç olmuştur.

Görüldüğü gibi, Kur'ân'da Harâm Aylar belirtilmemiştir. Yalnız kopmayan tevatür onları kesinlik ifade edecek şekilde belirtmiştir. Bunlar, Recep, Zilkâde, Zilhicce ve Muharrem'dir. Son üç ay, aynı zamanda hac aylarıdır. Daha önceki bir münasebetle bunu açıklamıştık.

Ya da en azından İslâm'dan önce böyle olduğunu belirtmiştik. Recep ayına gelince rivâyete göre O "Mudar'ın Receb'i[61] diye adlandırılıyor. Tercîb yani "Ta'zim" kökünden türetilmiştir.[62] İbn Sa'd'ın Tabakat'ında bildirildiğine göre[63] Mekkeliler Receb'te dini bir bayram kutluyorlardı. Receb ayındaki bu bayramın, Mudar kabilelerine ya da Hicaz kabilelerine ya da bazılarına özgü özel bir bayram olması uzak bir olasılık değildir. Bu bayramın söz konusu ayın saygınlık kazanmasında temel etken olabileceği de düşünülebilir. Böylece onlar, Mekke'de dini kutsal bir barışın gölgesinde gelip gidebiliyor ve ibâdetlerini rahatlıkla yerine getirebiliyorlardı. Tabii ki bu söz konusu ibâdet saygınlığının Mudar ve Hicaz kabilelerine mahsus bir ay olarak kaldığı anlamına gelmez. Aksine biz bu saygınlığın tüm diğer Araplara da yayıldığına ve Recep ayının başlangıcı bilinmeyen bir zamanda, Harâm Aylar'ın ayrılmaz bir parçası haline geldiğine eğilim duyuyoruz. Saygınlık ve kapsamları açısından hiçbir ayrıma girmeden Harâm Aylar'dan söz eden, senenin on iki ay olduğunu, bunlardan dördünün Harâm Aylar olduğunu mutlak ve genel bir biçimde ifade eden ve Hicaz ülkelerinin Arapların kalblerinin attığı yer, dönüp dolaştıkları yerin merkezi ve haccettikleri kutsal mekan sayıldığı bir zamanda inen Tevbe 36. âyeti, sonra bu konudaki rivâyetlerden de anlaşıldığı gibi, Arapların Harâm Aylar arasında ayrım yapmamaları ve bu ayı da saygınlık ve kutsallıkta diğerlerine eşit olarak kabul etmeleri, bizim yaklaşımımızı pekiştirmektedir.

Şimdiye kadar görebildiğimiz kadarıyla, Harâm Aylar'ın saygınlığını ne zamandan beri kazandığını bildiren bir şey yoktur. Makul olan odur ki, bu saygınlık hac mevsiminin, geleneklerinin ve panayırlarının oluşumundan ve Recep ayının Mudarlı ya da Hicazlılara göre dini bir mevsim olarak kabul edilişinden, intikam esasına dayalı birtakım olayların meydana gelişinden, bu mevsimler sırasında asabiyet saikleriyle insanlar arasında patlak veren ve kanların akmasına neden olan vak'aların ortalığı kaplamasından, güvenliğin ihlal edilmesinden, Mekke'ye gelen hacıların kesilmesinden, hac ibâdetlerinin yapılamamasından, insanların hac mevsimleri ve panayırlarında elde ettiği menfaatlerin zedelenmesinden sonra bu

61 Hâzin, II; 230'da nakledilen bir hadiste...

62 Nesefi, II; 230 Hâzin'in kenarında.

63 VIII; 9 Lyon baskısı.

aylara verilmiştir. İşte kargaşa ve anarşik durum nüfuz, otorite, ileri görüş ve parlak şöhret sahibi bulunan liderleri, başkanları harekete geçirmiş; insanların hac ibâdetlerini, ziyaretlerini, kurbanlarını kolaylıkla yerine getirmeleri ve ihtiyaçlarını gidermeleri için Harâm Aylar ve onların getireceği barış havasını farz kılmıştır. Muhtemelen bu farz kılma eylemi Mekke liderlerinden ve otorite sahiplerinden, kendilerine özgü bazı imtiyazları, dinî yasama yapma yetkileri bulunan, daha önce belirttiğimiz gibi, insanların onların koyduğu kurallar üzerinde yürüdüğü, onların verdikleri direktifleri yerine getirilmesi gereken dini bir görev ve yasa olarak algıladıkları "Ahmas" sınıfından gelmiştir. En azından Ahmas sınıfı da onlara zemin hazırlamış ve onu ikrar ve kabul etmede onlarla birlikte hareket etmiştir. Bu yaklaşımın doğruluğunu gösteren delillerden biri de Mekke'nin o şartlardaki konumudur. O sırada Mekke, tüm Araplar tarafından saygı duyulan dini bir merkez olarak kabul ediliyor ve Mekke liderleri Harâm Aylar'ın saygınlığına büyük özen gösteriyorlardı. Onu korumak uğrunda yaptıkları çalışmalar, Bakara 217. âyetinin de işaret ettiği gibi, müslümanlardan meydana gelen olay karşısında müslümanlara ve Peygambere tepkileri ve yaygaraları neticesinde, birçok müslüman hatta bizzat Peygamber'i bile etki altında bırakmaları, bunun üzerine söz konusu âyetin inişi, Kur'ân'ın bu ayların saygınlığını korumakla ilgili uyarıları ve onları çiğnemeyi yasaklamakla ilgili emirlerin kesinliği, az önce naklettiğimiz âyetlerde açıkça görüldüğü gibi, bunlarda Arapların pek çok yararlarının olduğuna dikkat çekmesi... Siret rivâyetleri ve hadis kitapları Mekke liderlerinin ziyaretçilerinden birine karşı yapılan saldırı karşısında birbiriyle sözleşerek, bundan böyle Mekke'de zulme uğrayan birini gördüklerinde onun hakkını kendisine verene kadar onun yanında, zalimin karşısında yer alacaklarına yemin ettiklerini ve bu antlaşmanın Hilfu'l-Fudûl diye bilinen sözleşme olduğunu, Peygamberin onunla ilgili olarak "Eğer onun gibisine tekrar çağırılsaydım kabul ederdim." buyurduğunu kaydetmektedir. Yanısıra Ficar harbini ve günlerini de zikretmektedir. Bu savaşın Harâm Ay'da bir kişiyi öldüren bir topluluğa karşı yapıldığı, Peygamberin de genç yaşta ona katıldığı, bazı amcalarına ok hazırladığı bildirilmektedir. Bunların hepsi Mekke liderlerinin Harâm Aylar'ın saygınlığına özellikle dikkat ettiklerini göstermekte ve bu konuda yapılacak ilk çalışmanın, onlardan gelmiş olabileceği ihtimali daha ağır basmaktadır.

Harâm Aylar'da kutsal barış yasasını çıkaran liderlerin, sözü geçerli kimselerin ya da Ahmâs'ın, dini mevsimlerin saygınlığını koruma, insanların onlara güven ve huzur içinde katılmalarını sağlamada daha öte bir amaç güdüp gütmedikleri soruşturulabilir.

Bununla ilgili olarak aklımızda bir görüş şekillenmektedir. Yalnız onun parlak bir şey olduğunu kesin söylemiyoruz. Bize göre bu yasama eyleminde bulunanlar, sözü edilen amaçtan daha ileri bir hedefi de amaçlamışlardır: Arapların arasındaki vuruşmaların, savaşların ve kinlerin etkisini azaltmak, aralarında dostluk, sevgi ve birlik bağlarını sağlamlaştırmak... Bu yapı, onlar arasında bir tek düzlemde genel bir dayanışmaya girmeleri, onu savunmaları, meydana gelebilecek tehlike ve kriz durumlarından korunmaları, insanları sarstıkça sarsan büyük olaylara karşı himaye etmeleri için bir kolaylık sağlayacaktır. Çünkü başkanlar bunlara karşı hazırlıklı olmak, zaman zaman başlarını saran felaketleri bertaraf etmenin yollarını bulmak için düşünür olmuşlardı. Muhtemelen Ahbaş'ın (Habeşistanlılar ya da bir sınıf) Yemen'e karşı savaşları, bu etkenlerden ve tehlikelerden ya da önemli olaylardan biriydi. Ayrıca Arap aylarının isimlerinde bu görüşü pekiştiren bir dayanak bulmamız da mümkündür.

Sağlıklı olduğu kabul edilebilecek rivâyetlere göre, bilinen Arap aylarının adlandırılması daha önceleri kabul edilen eski isimler olarak kalmamıştır. Onların her birine yeniden isimler verilerek bu isimler elde edilmiştir. Ramazan ismini "remza" yani aşırı sıcaklıktan kaynaklanan kökünden geldiğini de düşündüğümüzde -ki pek çok kişi bu görüşte olduğunu ifade etmiştir- "Rebiulevvel" ve "Rebiussani" aylarının adlandırılmasında mevsimlik bir işaret olduğunu değerlendirdiğimizde, yeni isimlerin yaz mevsiminde verildiğini söyleme olanağı elde ederiz. O sırada Ramazan ayına denk gelen ay, yaz aylarının en aşırı derecede sıcak olanıydı. Onun için bu aya Ramazan ayı adı verildi. Ondan önceki Şaban ayı ve ondan sonraki Şevval ayı, Ramazan ayı ile birlikte yaz aylarını oluşturmuştu. Yaz aylarının sıcaklığı insanları eylemlerden, daha tabii olarak da aşırı sıcaklığın ve su kıtlığının egemen olduğu bir ülkede savaştan ve savaşa koşmaktan alıkoyuyordu. Daha sonra Zilkâde, Zilhicce ve Muharrem geliyordu. Bunlar aynı zamanda Hac Ayları'ydı. Yeni adlandırma sırasında mevsim sonbahardı. Onlarda da savaşmak yasaklandı. Daha sonra Receb'te de savaşmak yasak kabul edildi.

Böylece yedi aydan oluşan bir zincir oluşturuldu. Bu aylarda savaşmaya imkan yoktu. Bu yedi ayın dördü harâm aylardı. Üçü ise aşırı sıcaklığın egemen olduğu yaz aylarıydı. Muharrem'den sonra peş peşe gelen beş ayda ise, Araplar otlak, (mera) peşinde dağılıyordu. Böylece kışı ve ilkbaharı geçirmiş oluyorlardı. Ancak Harâm Aylar'dan Receb'in dönüşüyle onlar da tekrar yerlerine dönüyorlar ve bu hareket sürekli olarak böyle sürüp gidiyordu. Arap asabiyetinin gereği olarak bir savaş ve saldırı yapılması gerekiyorsa beş ay bunun için yeterliydi. Bunlar esnasında insanlar öfkelerini dindirip, asabiyetini köreltebilirdi. Yanısıra yedi ayda arka arkaya barış içinde yaşamaları, onlara meselelerin problemlerini çözmeleri için zaman ve zemin hazırlamaya yeterdi. Özellikle bu tür problemlerini Hac mevsiminde, panayırlarında ve toplantılarında gündeme getirme olanakları fazlaydı. Halkın öfkesini dindirmeye ve onları sükûnete kavuşturmaya elverişli bir ortamdı.

Eğer bu görüş sıhhatli olup da kabul görürse, o zaman bu çok değerli, kadri yüce âdetin (sünnetin), Arap Yarımadası'nda birçok önemli olay ve perişanlıklardan sonra, toplumsal ve düşünsel kalkınmanın öncülerinin belirmesinde çok etkin bir zemin hazırladığını söylemeye hakkımız olduğunu sanıyoruz.

Az önce bir münasebetle değindiğimiz Harâm Aylar'ın ileri geri alınmasına esas olan Nesi bid'atı da bu görüş ve bunun temel esprisi için bir yapıtaşı olabilir. Çünkü Kamerî olan Arap ayları zamanla dönüyordu. Kış ayları yaz aylarına, yaz ayları da kış aylarına geçiyordu. İşte bu bid'atın çıkarılmasıyla, senenin mevsimleri takip ediliyor ve Kamerî senenin hesabı Şemsî seneye göre yapılabiliyordu. Sonuçta Hac mevsimi ve panayırlar sonbahara denk getiriliyor ve yedi ay boyunca savaştan el çekmek geleneği sabit ve yerinde kalıyordu.

Biz bunu söylerken, birtakım rivâyetlerin Nesi'in bazı zamanlarda, insanların daha önce başlattıkları bir savaşı ya da intikam talebini tamamlamalarına zemin hazırlaması için, onların isteğiyle gerçekleştiğini kaydettiklerini biliyoruz. Ama yine de bu işin aslında senenin mevsimlerini düzenlemek, Hac aylarını zorluk çekmeden gidip gelme imkânı sağlayacak bir uygunluğa kavuşturmak, düzeltmek için çıkarıldığını tercih ediyoruz. Eğer bu Nesi', savaşlar ve intikamlar için de istenir olmuşsa, bu daha sonraları olmuştur. Ya da bu bid'atın kullanılması şeklinde bir uygu-

lama olmuştur. Muhtemelen, Kur'ân'ın Nesi' bid'atına karşı saldırısı, onu kötüye kullanma nedeniyledir. Bundan böyle insanların Harâm Aylar'ı çiğnemeye ve yararlı gelenekleri bozmaya cesaret edememeleri içindir.

Her ne olursa olsun bu geleneğin önemi, Arapların sosyal hayatındaki etkisi, değişik yönleriyle güçlü ve kapsamlı olarak ortaya çıkmaktadır. Sonra bu gelenek ve onun etkisi, aynı zamanda onu ilk olarak tesis edenlerin güçlü akıllarını, parlak görüşlerini, geniş nüfuzlarını ve etkilerini de yeterli derecede yansıtmakta ve göstermektedir.[64]

64 Bu konuda işlenen Kur'ân öncesi Araplar arasında yaşatılan ve sonradan Kur'ân tarafından da onaylanan birtakım geleneklerin kökenleri için, Peygamberler tarihine ve özellikle Hz. İbrahim (a)'in etkilerine dikkat edilmelidir. (Çev.)

D) SOSYAL VE İDARİ DÜZEN

1. Hükümet Güçleri

Medeni dünya ile ilişkisi bulunan ve ahalisi küçümsenmeyecek derecede medeni olan, pek çok şehirleri ve kasabaları, köyleri bulunan tetkik ettiğimiz çevre gibi bir çevrenin, incelediğimiz asır gibi bir asrın, herhangi bir şekilde hükümet güçlerinden ve yargı organlarından yoksun olması pek tabii olarak makul karşılanamaz. İnsanların içlerine korku salan; bazılarının haklarını koruyan; âdetlerini, geleneklerini, değişik görevlerini yerine getiren; azgınları, kötüleri, bozguncuları ve sapıkları durduran; onlara hadlerini bildiren bir hükümet olmadığını söylemek, bunların hepsinin yalnız asabiyetin dağılımı ve organizesi ile gerçekleştiğini -ki sosyal asabiyet ne kadar güçlü ve etkili olsa da- ifade etmek doğru olamaz.

Biz bu konuda söz konusu asrın ve çevrenin üzerinde egemen bulunan idare düzeninin şeklini, Kur'ân'daki açıklamalardan ve karinelerden çıkarmaya çalışacağız.

1- Ey iman edenler, Allah'a itaat edin; Peygambere itaat edin ve sizden olan emir sahiplerine de... (Nisâ, 59)

2- Kendilerine güven ya da korku haberi geldiğinde onu yaygınlaştırıverirler. Oysa bunu peygambere ve onlardan olan emir sahiplerine götürmüş olsalardı, onlardan sonuç çıkarabilenler, onu bilirlerdi... (Nisâ, 83)

Bazı müfessirlerin dediklerine göre Ulu'l-Emr, önderlik, liderlik, başkanlık ve güç sahibi kimselerdir. Ayetlerden çıkan anlamın da böyle olduğu tercihe şayandır.

Burada mesele şudur: Bu kavram peygamberlikten önce de kullanılıyor ve ondan liderlik, başkanlık ve güç sahipleri kastediliyor muydu? Sonra mesela Mekke'de, Taif'te, Yesrib'te bu isimle anılan hüküm, güç ve başkanlık sahibi kimseler var mıydı?

Biz bu soruya olumsuz ya da en azından kuşkulu olarak cevap vermeye eğilim duyuyoruz. Özellikle Kur'ân'ın ilhamlarına kulak verdiğimizde bu eğilimimiz daha da güç kazanacaktır. Eğer bu hüküm ve idareden, varlığı bazı yükümlülükler getiren ve iradesini yürürlüğe koymak için bir güce dayanan, varlığında ve idaresini yürürlüğe koymada bir kuvveti olan hükümetleri kastediyorsak, Kur'ân'da ve bu âyetlerde buna benzer ve onları kasteden herhangi bir şey yoktur. Bu anlamda hükümet güçlerinden, düzenli ve etkili yargılardan söz etmek mümkün değildir. Ayetlerin üslubu, o ana kadar var olmayan ve daha alışılmayan bir otoriteyi tesis etme, ona güçlü ve etkili bir yürütme olanağı sağlama zemini hazırlama çabasını ilham etmektedir.

Fakat bu, önemli olaylarda ve işlerde başvurulan, insanların korkuyla karışık olarak saygı duyduğu, herkese kendi haddini bildirecek ve itaat etmesini sağlayacak otoriteler hiç yoktu, demek değildir. Bazı âyetlerde ve Kur'ânî ifadelerde ve birtakım siret rivâyetlerinde bazı deliller ve olaylar bu türden bir şeyin var olduğunu göstermektedir.

Mesela Meryem Sûresi'nin aşağıdaki âyetinde "Nâdiy" kavramı geçmektedir:

"Onlara apaçık olan âyetlerimiz okunduğunda, o küfre sapanlar, iman edenlere derler ki: "İki gruptan hangisi makam bakımından daha iyi ve topluluk (Nâdiy) bakımından daha güzeldir?" (Meryem, 73)

Alâk Sûresi'nin aşağıdaki âyetlerinde de "Nadîy" kavramı yer almaktadır:

"Hayır, eğer o, bir son vermeyecek olursa, andolsun onu alnının ortasından tutup sürükleyeceğiz. O yalancı günahkâr alnından. O zaman da meclisini (Nâdiye) çağırsın. Biz de zebanileri çağıracağız." (15-18. Ayetler)

Müfessirler "Nâdiy" kavramını, toplumun meclisi ve şûra yeri (binası) olarak açıklamıştır. Meryem âyetinin özü kâfirlerin, mü'minlere karşı meclisleri ve güçleriyle meydan okuduklarını

ve övündüklerini ilham etmektedir. Alâk âyetinin temel esprisi ise, Kur'ân'ın tağuti güçlere dilediklerini yapmaları için Meclislerini çağırmaları şeklinde meydan okumasıdır. Allah' onları, Zebanileri -emirlerini yerine getiren (melekleri)- nin gücü ile tehdit etmiştir. Sonra Peygamber'e (s) de tehdidinden ve va'dinden kuşku etmemesini hatırlatmıştır. Burada dikkatleri çeken başka bir nokta da, Meryem Sûresi'ndeki âyetten sonra gelen âyetin kâfirler için bir uyarı şeklinde ifade edilmesidir. Onların meydan okuyuşlarına ve tehditlerine karşılık olarak, "Onlar ileride kimin askerî güç yönünden zayıf olduğunu bilecekler, görecekler." şeklinde cevap vermesidir: *"Kimin durum ve konum olarak daha kötü, askerce daha zayıf olduğunu bileceklerdir." (Meryem, 75).* Bunlardan hareketle mü'minlere karşı "Nâdiy"leriyle böbürlenenlerin Mekke'deki iktidar, güç sahipleri olduğuna bir delil olarak kabul etmek mümkündür.

Enfâl Sûresi'nde, kâfirlerin Peygamber'e tuzak kurmalarını hatırlatma türünden şu âyetteki uyarı yer almaktadır:

"Hani o küfre sapanlar, seni tutuklamak ya da öldürmek veya seni sürgün etmek amacıyla, sana tuzak kuruyorlardı." (Enfâl, 30)

Müfessirler, "liyusebbitûke/yerine çakmak için" kavramının seni hapsetmek için' anlamında olduğunu açıklamışlardır. Kavramın özü, tefsircilerin "Yusebbitûke" kavramını doğru olarak açıkladıklarını ilham ettiği gibi, "Yuhricûke" ifadesinden kastedilenin de "sürgün etme" olduğunu göstermektedir. Bu da, Mekke'de sürgün etme ve hapsetmeye gücü yeten bir güç ya da otorite bulunduğunu göstermektedir.

Kur'ân'da "çıkarma" (ihrâc) ifadesinin yalnız olarak veya hicret kavramı ile birlikte yer aldığı birtakım âyetler vardır. Bunlara bakalım:

1- Hicret edenler, yurtlarından çıkarılanlar, yolumda işkence edilenler, vuruşanlar ve öldürülenler... (Âl-i İmrân, 195)

2- Onlar yalnızca: "Rabbimiz Allah'tır." demelerinden dolayı, haksız yere yurtlarından sürgün edilip çıkarıldılar. (Hac, 40)

Ayetlerde geçen "ihrac"(çıkarma) kavramı, ilk etapta zor durumda kalan müslümanların çıkışlarını ve hicretlerini, işkence ve eziyetten kaçışlarını hatırlatsa da, bunlarda zorla, güç ile çıkarma

ve sürgün etme anlamı da vardır. Bu zorla çıkarma, ister doğrudan doğruya gerçekleşmiş olsun, isterse Mekke liderleri, başkanları, idare ve otorite sahipleri tarafından tezgahlanan, müslümanların zayıf olanlarını ezme, zorlama, işkence etme gibi nedenlerle tahakkuk etmiş olsun fark etmez.

Burada, Mekke'deki büyük çoğunluğu kapsamış olan Peygamber'in davasına karşı, inatçı-inkârcı tutumu da hatırlatmalıyız. Pek çok Mekkî Kur'ân âyetinin yoğun şekilde işlediği Mekke liderleri ve başkanları tarafından tezgahlanan bu tavrı unutmamak için, burada yalnız iki örneğini vermekle yetineceğiz:

1- Onların tümü Allah'ın huzuruna çıktılar da, zayıflar büyüklük taslayanlara dedi ki: "Kuşkusuz, biz size tabi olanlar idik; şimdi siz, bizden Allah'ın azabından herhangi bir şeyi önleyebiliyor musunuz?" Dediler ki: "Eğer Allah bize doğru yolu gösterseydi, biz de sizlere doğru yolu gösterirdik. Şimdi bizler yakınsak da, sabretsek de bize göre farketmez, bizim için kaçacak hiçbir yer yoktur." (İbrahim, 21)

2- Onlardan önde gelen bir grup: "Yürüyün, ilahlarınıza karşı (bağlılıkta) kararlı olun; çünkü asıl istenen budur." diye atıldı. (Sa'd, 6)

Bu iki âyette birlikte ifade edildiğine göre, orada "Mele" yani eşraf, nüfuz sahibi, emreden kişilerin, sınıfların yanında, emredilen ve izleyen halk kitlelerinin varlığı söz konusudur. Bu tutum gösteriyor ki: Liderler ve başkanlar otorite ve güç sahibi kimselerdi. Kitlelere; onların emirlerine bağlanmak, tavırlarında, tutumlarında ve yönlendirmelerinde onları izlemekten başka çare yoktu...

Sonra "Sicn"/hapishane, zindan kavramı Yusuf Sûresi'ndeki bir dizi âyette geçmektedir. Mesela gelecek âyet bunlardan biridir:

"Sonra da onlara (Yusuf'un iffetine ilişkin) delilleri görmelerinin ardından, onu belli bir vakte kadar kaçınılmaz olarak zindana atmak (görüşü) belirdi. Onunla beraber iki delikanlı daha zindana girdi." (Yusuf, 35-36)

Hapishane kavramının Kur'ân'da geçmiş olması, anlamının anlaşılır olduğunu gösterir. Ve Kur'ân'ın indiği toplumda bilinen kullanılan bir şey olduğuna bir işarettir. Yanısıra hapsedecek gücü bulunan bir kuvvetin varlığını da gösterir. Cin Sûresi'nde

bir âyette geçen "Haras" kavramı da bunun gibidir: "Biz semaya dokunduk, onu kuvvetli bekçilerle ve alevlerle doldurulmuş bulduk." (Cin, 8) Bu ifade biçimi de, onun anlaşılır olduğunu göstermektedir. Allah'ın gökteki bekçileri sadedinde de gelmiş olsa, bu âyet orada bekçileri hizmetinde kullanan bir otoritenin var olduğunu gösterir.

Bu Kur'ânî delillere ilâve olarak Tevbe 19. âyetinin kaydettiği önemli görevlere, hacıları sulamaya ve Mescid-i Harâm'ın imarına işaret etmek istiyoruz. Biz bu görevlerin sırf şahsi ya da ailevi olduğuna, diğer biçimlerinden soyutlanmadıklarına inanıyoruz ve onu tercih ediyoruz. Boyların başkanları tarafından salt olarak ve yalnız kendi özel güçleriyle yerine getirilmiyordu. Aksine bu görevler aynı zamanda resmi bir otorite ve nitelik de taşıyorlardı. Bu boyların ellerinde bulundurdukları görevin, resmi bir görev olduğu kesindir. Buna bağlı olarak denebilir ki, rivâyetlerin kaydettiği diğer görevler[65] bu görevlerle birlikteydi. Hacıları ağırlamayı ifade eden "Rifade", Mekkelilerle başkaları arasında onu gerektirecek bir olay meydana geldiğinde yürürlüğe giren "Elçilik", savaşta "Ordu komutanlığı", "Sancak, bayrak teslimi", "Bayrak ve sancak taşıyıcılarını belirleme" gibi görevler de diğerleri gibi bireysel ve şahsi değildi. Bunlar herhangi bir şekilde resmi bir otorite ve nitelik taşıyorlardı. Bu boyların başkanları söz konusu görevi onların adına yerine getiriyorlardı.

Neml Sûresi'ndeki birtakım âyetler, Sebe' Kraliçesi'yle hükümetinin adamları arasındaki bir konuşmayı hikâye etmektedir:

"Dedi ki: "Ey önde gelenler, bu işimde bana görüş belirtin, siz şahitlik etmedikçe ben hiçbir işte kesin (karar veren biri) değilim". Dediler ki: "Biz kuvvet sahibiyiz ve zorlu savaşçılarız, iş konusunda karar senindir, artık sen bak, neyi emredeceksen (biz uygularız)." Dedi ki: "Gerçekten hükümdarlar, bir ülkeye girdikleri zaman, orasını bozguna uğratırlar ve halkından onur sahibi olanları hor ve aşağılık kılarlar; işte onlar, böyle yaparlar." Ben onlara bir hediye gönderiyim de, bir bakayım elçiler neyle dönerler." (32-35. Ayetler)

Hemen fark edilebileceği gibi bu karşılıklı konuşma, kıssasının yanında, konu olarak Kur'ân'la muhatap kılınan dinleyicilere ilginç ve garip gelebilecek bir şey kapsamıyordu.

65 İbn Hişam, I; 121-122, Usdu'l-Ğâbe, s. 53.

Bir dizi âyet de çoğunlukla ancak resmi otoriteler ve hükümet şartlarında geçerli olabilecek ifadeleri içermiş bulunmaktadır. Ordu, mülk, sözleşme-antlaşma, barış vs. gibi, şu örneklere bakalım:

1- Allah kendisine hükümdarlık verdi diye, Rabbi hakkında İbrahim'le tartışanı görmedin mi? (Bakara, 258)

2- Ancak sizinle aralarında anlaşma bulunan bir kavme sığınanlar... (Nisâ, 90)

3- Eğer onlar barışa eğilim gösterirlerse, sen de ona eğilim göster, Allah'a tevekkül et. (Enfâl, 61)

4- Bunlar içlerinden antlaşma yaptığınız kimselerdir ki, sonra her defasında ahidlerini bozarlar. Onlar sakınmazlar. (Enfâl, 56)

5- ...Artık kimin durum ve konum olarak daha kötü ve askerce daha zayıf olduğunu bileceklerdir. (Meryem, 75)

6- Hani size ordular gelmişti. Böylece biz de onların üzerine bir rüzgar ve sizin görmediğiniz ordular göndermiştik. (Ahzâb, 9)

Bu halkaları birleştirip bir zincir oluşturduğumuzda, Mekke halkının medenî dünyadan kopuk olmadığını, aksine onunla sağlam ilişkileri bulunduğunu, onda bulunan pek çok şeyi tanıdığını, hükümetler, valiler, polisler, ordular ve benzeri gibi hükümetin görüntüleri ve vasıtalarından haberdar olduklarını; sonra o dünyanın medeniyet ve refahından pek çok şeyi ondan alıntıladığını da ilâve ettiğimizde onların, hükümetin görüntüleri ve vasıtalarından birtakım şeyler iktibas ettiklerini söyleyebiliriz. İktibas ettikleri şeyleri kendi toplumlarıyla uyum sağlar hale soktuklarını, böylece hükümetin birtakım tezahürlerine ve vasıtalarına kavuştuklarını tespit edebiliriz. Çünkü onların çevresi gibi bir çevrenin bundan müstağni olması düşünülemez.

Mütevatir rivâyetlerle başkanların, ileri gelen aile başkanlarının Mekke'deki dini ve medeni makamları işgal ettiklerini bildiğimize göre, buna bağlı olarak Mekke'de soyluların ya da seçkinler heyetinin oluşturduğu bir hükümet vardı. Otoritesi hem dini hem medeni idi. Bu devletin başlıca makamlarına gelenler, onlarda yürürlükte bulunan yöntem gereği olarak, ailevi ve ırsî bir yolla bu makamlara geliyorlardı.

Bu arada Ebu Süfyan'ın Peygamber dönemindeki rolü, başkomutanlık, harbleri idare etme ve antlaşmaları imzalama gibi görevlerini, Peygamber'in Amcası Abbas b. Abdulmuttalib'in -ki bu Mekke Eşraf hükümetinde onun arkadaşlarından biriydi- onun üzerinde titreye titreye Peygamber'e getirişini ve bu esnada ona yakın olmasını kullanarak fetih günü Mekke'nin kapıları üzerinde ona Bey'at etmesini temin edişini, Peygamber'in bu beyatlaşmayı memnuniyetle karşılamasını ve pek çok rivâyetlerin kaydettiği gibi[66] onun evine girenin güven içinde olacağını ilan etmekle mükafatlandırmasını düşündüğümüzde, peygamberlikten hemen önceki dönemde onun hükümet başkanı ya da hükümetin en nüfuzlu bir üyesi olduğunu söyleyebiliriz.

Taîf ve Medine gibi diğer şehirlerde de, durumun Mekke'deki duruma yakın olduğunu düşünüyoruz. Rivâyetlerin bildirdiğine göre Yesrib'teki iki büyük kabileden biri olan Hazrec'in, Peygamber'in Hicreti'nden hemen önce Abdullah b. Ubey'i Medine Kralı olarak ilan etmek için ona Tac'ın incilerini diziyorlardı. Bu rivâyete bakarak tercihimizin isabetli olduğunu çıkarmak, bu arada da Zuhruf Sûresi âyetlerine dayanmak mümkündür:

"Ve dediler ki: "Bu Kur'ân, iki şehirden birinin büyük bir adamına indirilmeli değil miydi?" Rabb'inin rahmetini onlar mı paylaştırmaktadırlar? Dünya hayatında onların maişetlerini aralarında biz paylaştırdık. Bir kısmını da derecelerle diğerlerinin üstüne çıkardık ki, bazısı bazısını eli altına alıp çalıştırsın. Rabb'inin rahmeti ise, onların toplayıp yığmakta olduklarından daha hayırlıdır." (31-32. Ayetler)

Daha önce geçen bir münasebetle belirttiğimiz gibi, Taif bu iki büyük şehirden biriydi ve bu âyetin herhangi bir şekilde ona işaret ettiği kesindir. Ayrıca âyette Mekke'yi ve Yesrib'i kapsayan kapsamlı ve genel bir delil vardır. Çünkü Mekke'de olduğu gibi, Taif'te de nüfuz sahibi büyük kişilerin bulunduğuna işaret vardır. Yanısıra, müşriklerin sözlerini hikâye etmektedir. Eğer bu vahiy doğru ve gerçek olsaydı, Mekke'nin ya da Taif'in büyük adamlarından birine inmesi gerekirdi. Zira insanlara yasa koyabilecek, onlara yol gösterebilecek ve onlara kendilerini izlemesini emredip,

---

66 İbn Hişam 1; 196, 346; 383, II; 65, 69, 89, 238. Muhtemelen bu da Ümeyye oğullarının hüküm ve idare konusunda deneyimleri olduğunu desteklemekte; Peygamberin vefatından özellikle de Ömer b. Hattab'ın şehit edilmesinden sonra kendilerinin buna daha layık olduklarına inandıklarını pekiştirmektedir.

otoriteleri ve nüfuzlarıyla onların gösterilen yolda yürümelerini sağlayacak ancak onlardı. İkinci âyetin ihtiva ettiği karşı koyuşta, güçlü bir delil daha vardır. Çünkü âyet onların kendilerini otorite ve nüfuz sahibi görmelerini eleştirmekte ve eğer Allah bazı insanları bazılarına üstün kılmışsa, bu sırf dünya işlerini düzene sokmak içindir, üstünlük taslamak için değil. İnsanların bir kısmı emretsin, diğer bir kesimi de bu emirlere itaat etsin diye böyledir.

Badiye/köylere gelince, Kur'ân'da oralarda bir idare düzeni bulunduğunu ya da şehirlerdeki hükümet güçlerinin onlar üzerinde etkili bir nüfuzları olduğunu gösteren bir şey yoktur.

Tercihe şayan olarak gördüğümüz görüşe göre Bedevi kabilelerin ileri gelenleri, söz sahibi olanları, işlerini ve başkanlıklarını üstlenen seçkinleri bu kabilelerde otorite ve hüküm sahibi kimseleri oluşturuyorlardı. Onların bu görevleri babadan oğula geçerdi. Bu otorite sahipleri, ileri gelen ve tanınan aileler arasından çıkardı ve kabile tarafından kabul edilirdi. Savaşlarda komutanlık ve idare onların elindeydi. Dış ilişkilerde kabileyi temsil ederlerdi. Antlaşma ve barış sözleşmelerini kabile adına yapıyorlardı. Herkesin haddini bilmesini temin ediyor, kötülük yapanları bu kötülüklerinden sakındırıyorlardı. Kabilenin birliğini, merkezini, onurunu ve orada herkesin hakkını alabilmesi, hakkın gerçekleşmesi için gerekli düzenlemeleri, yasamaları onlar belirlerdi. Çeşitli sosyal asabiyetler de bunu destekliyordu. Şehirlerin çevrelerinde yaşayan, şehirle ilişkisi daha fazla ve sağlam olan kabilelerde, şehirdeki hükümetlerin otoriteleri genel olarak etkili ve geçerli oluyordu. Ve bu kabileler o kurallara boyun eğmekten başka bir seçeneğe sahip değillerdi. Çünkü bunda onlar için pek çok yararlar vardı. Müşterek hayat şartlarının ihtiyaçları, istekleri-korkuları bunları sarmış olduğundan, şehirdeki yasalara onlar da uyarlardı. Özellikle şehirlerin sosyal hayat, dini tören ve ayinler ile ilgili olarak yürürlüğe koyduğu yasalara, hem şehirli hem de köylüler açısından ortak bir yönü bulunduğundan, bedevilerin uyduklarını söylemek doğru olur. Daha önce bu yasamaların ve onların tezahürleriyle ilgili hem şehirlileri hem de köylüleri ilgilendiren, tüm insanların üzerinde etkili olan çeşitli şekillerini görmüştük.

2. Yargı Otoriteleri

Az önce belirttiğimiz ve çizmeye çalıştığımız tablo genel olarak hükümet güçleriyle, özellikle de üst düzey güçler, otoritelerle ilgilidir.

Kur'ân'da yer alan bir dizi âyetten hareket edilerek, söz konusu toplumda insanlar arasında meydana gelmesi beklenen problemleri, ayrılıkları çözüme kavuşturmak için birtakım otoritelerin ya da yargı mercilerinin bulunduğunu söyleyebiliriz.

1) Birbirinin mallarını haksız yoldan yememeleri ile ilgili olarak insanlara uyarılarda bulunan bazı âyetlerde "hakimler, yargıçlar" kavramı geçmektedir. Yargıçlara başvurmaktan, insanların mallarını günah yollarda elde etmelerine elverişli hükümler vermeleri için onları aldatmaktan, tuzağa düşürmekten söz eden âyetler vardır: *"Mallarınızı haksızlıkla aranızda yemeyin ve siz, bile bile günahla insanların mallarından bir bölümünü, yemeniz için onları hakimlere aktarmayın." (Bakara, 188)*

2) Birtakım âyetlerde "mahkemeleşme", "hüküm" ve "hakem", "cahiliye yargısı" gibi sözcükler kullanılmaktadır. İnsanlar arasında yargı sadedinde kaydedilen bu ifadeleri gelecek âyetlerde görüyoruz:

1- Hiç şüphe yok, Allah size emanetleri ehline teslim etmenizi ve insanlar arasında da hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emrediyor. Bununla Allah, size ne güzel öğüt veriyor!.. Doğrusu Allah, işitendir, görendir. (Nisâ, 58)

2- Sana indirilene ve senden önce indirilene inandıklarını öne sürenleri görmedin mi? Bunlar, tâğutun önünde muhâkeme olmayı istemektedirler; oysa onlar onu tanımamakla emrolunmuşlardır. Şeytan da onları tam bir sapıklıkla saptırmak ister. Onlara: "Allah'ın indirdiğine ve peygambere gelin." denildiğinde, o münafıkların senden kaçabildiklerince kaçtıklarını görürsün. (Nisâ, 60-61)

3- Hayır öyle değil; Rabb'ine andolsun, aralarında çeliştikleri şeylerde seni hakem kılıp sonra senin verdiğin hükme, içlerinde hiçbir sıkıntı

bulunmaksızın, tam bir teslimiyetle teslim olmadıkça, iman etmiş olmazlar. (Nisâ 65)

4- Şüphesiz, Allah'ın sana gösterdiği gibi insanlar arasında hükmetmen için sana kitabı hak olarak indirdik. (Sakın) hainlerin savunucusu olma. (Nisâ, 105)

5- (Kadın ile kocanın) aralarının açılmasından korkarsanız, bu durumda erkeğin ailesinden bir hakem, kadının da ailesinden bir hakem gönderin. Bunlar, düzeltmek isterlerse, Allah da aralarında başarı sağlar. Şüphesiz, Allah, bilendir, haberdar olandır. (Nisâ, 35)

6- İncil sahibleri Allah'ın onda indirdikleriyle hükmetsinler. (Mâide, 47) Ayrıca Bkz: (5/42-44; 5/50; 24/48-51)

3) Bazı âyetlerde insanlar arasında hükmetme ve onların haklarını kollama, koruma sadedinde "şahidler", şahitlik ve şahit gösterme" kavramları kullanılmıştır. Gelecek âyetlerde bunları görüyoruz:

1- Erkeklerinizden de iki şahit tutun; eğer iki erkek yoksa, şahitlerden rıza göstereceğiniz bir erkek ve biri unuttuğunda öbürü ona hatırlatacak iki kadın. Şahitler çağrıldıkları zaman kaçınmasınlar. Onu (borcu) az olsun çok olsun süresiyle birlikte yazmaya üşenmeyin. Bu Allah katında en adil, şahitlik için en sağlam, şüphelenmemeniz için en uygun olandır... (Bakara, 282)

2- Şahitliği gizlemeyin. Kim onu gizlerse, artık şüphesiz onun kalbi günahkârdır. (Bakara, 283)

3- Ey iman edenler, sizden birinize ölüm gelip çattığı zaman, vasiyet hazırlanışında, aranızda içinizden adaletli iki kişiyi (şahit tutun. İkisini) şâyet kuşkulanacak olursanız namazdan sonra alıkoyarsanız, onlar da (size): "Akraba dahi olsa onu (yeminimizi) hiçbir değere değiştirmeyeceğiz ve Allah'ın şahidliğini gizleyemeyeceğiz. Aksi taktirde biz elbette günahkârlardan oluruz." diye Allah adına yemin etsinler. Eğer o ikisi aleyhinde kesin olarak günahı hak ettiklerine ilişkin bilgi sahibi olunursa, bu durumda haksızlığa uğrayan iki kişi öbürlerinin yerine geçerler ve: "Bizim şehâdetimiz o iki kişinin şehâdetinden şüphesiz daha doğrudur. Biz haddi aşmadık, yoksa gerçekten zulmedenlerden oluruz" diye

> Allah'a yemin ederler. Bu, gerektiği gibi şahitliği yapmalarına ya da yeminlerinden sonra yeminlerinin reddedilmesinden korkmalarına daha layıktır. Allah'tan korkup-sakının ve dinleyin. Allah fasıklar topluluğunu hidâyete erdirmez. (Mâide, 106-108) Ayrıca Bkz:(65/2)

Bu âyetler demeti, görüldüğü gibi, çeşitli yargı vasıtalarını, yollarını ve kavramlarını ihtiva etmektedir. Bu âyetlerin bir kısmında, onların Peygamber ve müslümanlar için birer Kur'ânî yasama olduğunu ya da Peygamber'in hükmünü ve yargısını, onun yanında mahkeme olmayı kabul etmelerini telkin etmektedir. Bir taraftan, kabul ettirici dili, diğer taraftan çoğunun içerikleri ve kipleri bu kavramların daha önceden alışılan ve kullanılan, dinleyiciler tarafından anlamları bilinen şeyler olduğunu göstermektedir. Buna bağlı olarak, Risâlet öncesi Peygamber asrında ve çevresinde yargıçlar ve hakimler vardı. İnsanlar iktisadi ve miras, evlenme, borçlar, kan davaları, mülkiyet hakları, diğer mali ve ticari anlaşmazlıklar gibi gayri iktisadi problemlerini, örf ve geleneklere bağlı olarak söz konusu hakim ve mercilere götürüyor ve oralara başvuruyorlardı. Yargıçların ve hakimlerin ya da yargıçlığın takip edilen yolları, şahitleri dinlemede, delillerini takdim etmede, belgelere dayanarak çıkarımlarda bulunmaya başvurma ilkeleri vardı. Yargı sistemi ve takip edilen yöntemler, sırf şehirli kesimlere özgü değildi. Köylüleri ve kentlileri hep birden kapsıyordu. Yani demek istiyoruz ki, şehirlerde olduğu gibi, köylerde de hakimler ve yargıçlar vardı. Fakat bunu söylerken yargı ve yargı vasıtalarının köylere oranla şehirlerde daha ileri olduğunu tercih etmeyi de ihmal etmiyoruz. Çünkü şehirliler, köylüleri medeniyet ve medeniyetin tezahürlerinde geçmiş bulunuyorlardı. Tabiîdir ki şehirde problemler daha çeşitlidir. Normalde şehirdeki ustalık, sanat, genel olarak köylülükte ve köyde bulunmaz.

3. Yargıçlık Düzeni

Yine, verdiğimiz âyetlerden yola çıkarak bu asır ve çevredeki yargıç ile ilgili belli başlı noktaları tespit edebiliriz:

a) Problemin çeşidi ne olursa olsun yargıçlara ve hakimlere başvurmak isteğe bağlıydı. Yani hak sahibi, yargıça ve hakime, başvurmak istediği zaman baş vururdu. Yoksa bu işleri takip eden bir yargı otoritesinin, takip ettiği ve bağlayıcı olduğu genel bir amme hukuku yoktu. Bu, Nisâ 60-61; Mâide 41; Nur 48. âyetlerinden çıkarılabilen bir olgudur. İlk etapta hemen fark edilen odur ki; yargıçlara başvurmayanlar haklarını almada ve kendilerini kollamada bireysel ve asabiyet güçlerine dayanan, güvenen güçlülerdi. Kur'ânî bir karineye dayanmasak da, köyde bunun birinci planda yer aldığını söylemenin makul olacağını tahmin ediyoruz.

b) Yargıçlara ve hakimlere başvurma eylemi ancak her iki davacı tarafın da ittifakı ile gerçekleşebilirdi. Bir taraf bir yargıca başvurduğunda, yargıç ikinci tarafı da yanına getirmeye zorlayacak güce sahip değildi. Eğer ikinci adam çağrısını kabul ederse, gelir mahkeme olurdu; yoksa yargıç tarafından ona zor kullanılamazdı. Bu olgu, Nisâ 60-61 ve Nur 48-51. âyetlerinden anlaşılmaktadır.

Aynı şekilde yargıç, şahitleri yanına çağırmak ve onların şahitliklerini dinlemek için zorla yanına getirme ve görevlerini yapmalarını isteyecek bir otoriteye sahip değildi. Bunda da iş şahitlerin keyfine kalmıştı. Dilerlerse gelip şahitlik ederler; yoksa Bakara 282. âyetinden anlaşıldığına göre bazı şahitler, şahitlik yaptıklarından işkenceye maruz kalıyor, rahatsız ediliyorlardı. Bu durum da onların şahitlikten kaçınmalarına neden olabilir.

c) Davacılar anlaştıktan sonra, muhâkeme olacakları yargıcı kendileri seçerlerdi. Nisâ 61-65. ve Mâide 42-44. âyetlerinden anlaşılan budur.

d) Yargıcın gücü ve otoritesi, kendisi aleyhinde hüküm verilene hükmü uygulamasına ve kendisine hükmedilen şeyin sahibine teslim edilmesine yetmezdi. Nisâ 65. ve Nur 48-51. âyetleri buna ışık tutmaktadır. Yargıç, iddia ve delilleri dinledikten sonra

hükmünü verirdi. Ve onun görevi bununla sınırlı kalırdı, bundan öteye geçemezdi. Kendisi aleyhine hüküm verilen adam kendiliğinden hakka teslim olduğunda ya da davacı tarafın asabiyete dayalı bir gücü olur da aleyhinde hükmü verilen adam korkudan, ona boyun eğmekten başka çaresi olmadığını anlarsa yargıcın hükmü uygulanırdı. Yoksa yine iş, kendi lehine hüküm verilene ve bu durumda onun neler yapabileceğine bağlı kalıyordu.

e) Yargıçların benzer olaylarda kendisiyle hükmettiği bilinen düzenlemeler ve hükümler vardı. Bu, Mâide 50. âyetinden anlaşılmaktadır. Zira bu âyetten ve ondan önceki 41-49. âyetlerden anlaşıldığına göre, yahudiler bir meselede Peygamber'e müracaat etmişlerdi. Onlar Peygamber'in, daha önce bilinen Arap hükümlerine uygun hüküm vereceğini düşünüyorlardı. Fakat umduklarını bulamadılar. Bekledikleri gerçekleşmedi. Çünkü Rasulullah, Tevrat Yasası'na uygun hükmetmek istemiş ya da hükmetmiştir. Yahut da Allah'ın, kitaptan indirdikleri dışında hiçbir şeyle hükmetmemesini, onların arzu ve isteklerine uymamasını, onların istekleri doğrultusunda hareket etmemesini emretmesi nedeniyle doğru hükmetmek zorunda kalmıştı.

Bunların hepsine bağlı olarak şu sonuçları çıkarabiliriz:

Birinci olarak: Peygamberlikten önceki Peygamber Asrı ve çevresindeki yargıçlar ve hakimler, örf ve gelenek ile yargıç ve hakim olmuş kimselerdi. Bu insanlar mesleklerini deneyimlerden, olaylardan, bilgilerinden, maharetlerinden, namlarından ve isimlerinden elde etmiş kimselerdi. Bu toplumda yürürlükte bulunan resmi otoritelerin seçtiği ve kendi nüfuzu ile desteklediği resmi yargıçlar değillerdi. Aynı şeyi bedevi toplumlar ve bedevi yaşam için de söyleyebiliriz. Ayrıca yargıçlığın babadan oğula geçen bir saltanat gibi olduğunu ve bazı ailelerin onunla şöhret bulduğunu, çocukların babalarından gördükleri olaylar ve problemlere karşı verilen hükümleri devralmalarını uzak bir olasılık olarak görmüyoruz.

İkinci olarak: Yargıçların zorlama noktasındaki olumsuz durumu ve açığı hiç kuşkusuz ailevi, kabilesel, antlaşma, dostluk ve himaye gibi türleriyle sosyal asabiyet gelenekleri tarafından kapatılıyordu. Bu da ayrıca söz konusu büyük asabiyetin etkisini ve Arap toplumunda vazgeçilmez bir zaruret olduğunu ortaya çıkarmaktadır.

Yargının bu düzen ve kaideleri, Peygamber'in peygamberlikle görevlendirilmesinden, hatta Peygamber'in hicretinden sonra uzunca bir süre öyle devam etti. Sonra, âyetlerde açıkça görüldüğü gibi, İslâmî otoritenin gelişmesi ve yerleşmesiyle bu konuda gelişme kaydedildi. Artık zamanla Peygamberin önünde mahkeme olmak, çağırdığında onun çağrısına kulak verip gelmek, hüküm verdiğinde onun hükmünü uygulamak, onların âdetlerine göre serbest olduğu halde, şimdi zorunlu hale gelmişti. Suç işleyenlere ve yeryüzünde bozgunculuk yapanlara karşı amme hukukunun takipçisi ve İslâmî otorite ve yargının temsilcisi olan Peygamber tavır alıyor ve onları cezalandırmaya başlıyordu.

Yanısıra, Nisâ 60-61. âyetleri, Arapların yanında mahkemeleşmeyi alışkanlık haline getiren birtakım yahudi yargıçlar bulunduğunu ilham etmektedir. Öyle ki tefsircilerin cumhuru, 60. âyetteki "Tağût" kavramının, yahudi bir yargıç olan Ka'b b. Eşref'i kastettiğini söylemişlerdir. Tercihe şayan odur ki, Medine ve çevresinde yaşayan Araplar bunu yapıyordu. Çünkü daha önce belirttiğimiz gibi, Mekke ve Taif'te önemli sayılan yahudi bir azınlık yoktu. Aynı zamanda Mâide 41-42. âyetleri yahudi bilgin ve ruhanilerin, yahudilerden problem sahibi bulunan kimselerin arasında yargı görevini üstlendiği ve Tevrat Yasası'na göre hüküm verdiğini ilham etmektedir. Ayetler, onların müslümanların önünde mahkemeleşmek istediklerinde bu haklarına yine sahip olduklarını, yalnız bu hükümlerinin Tevrat'tan kaynaklanmış olması şartıyla, önceki uygulamalarının değişmediğini ilham etmektedir. Muhtemelen bu durum Mekke veya Hicaz'ın başka bölgelerinde yaşayan hristiyanlar için de geçerliydi Mâide 47. âyeti de bunu ilham ediyor.

4. Sınıfsal Farklılıklar

Bu konuda, daha önce açıkladığımız konular ve çıkarımlar; belli ailelerden merkezi ve hakları miras yoluyla babadan oğula geçen Ahmas sınıfının varlığı, insanlara uygulamaları için çıkardıkları yasalar ve gelenekler, kendilerinin insanların üstünde birtakım imtiyazlara sahip olduğu şeklindeki anlayışları, Mekke ve Taif'te dini ve sivil nüfuzu ve başlıca yüksek makamları temsil eden Eşraf ailelerinin miras yoluyla aldıkları imtiyazlar, ifâze ve icâze -bu ikisi, hac ile ilgili, o dönemde başkanların hacılara verdikleri isimlerdir- Harâm Aylar'ın geciktirilmesinde insanlara önderlik yapma hakkına sahip olan çevrelerin bu haklarını miras yoluyla devralmaları, miras yoluyla hakimliği ve yargıçlığı devraldıklarını tercih ettiğimiz hakimler ve yargıçlar sınıfı, sonra liderlikleri çoğu zaman babadan oğula geçen kabile başkanlarının, işleri idare edenlerin ve otorite sahiplerinin, evet bütün bu saydığımız sınıfların durumuna ilişkin daha önceki açıklamalarımız, Peygamberlik ve öncesi çevrede herhangi bir sınıfsal düzen olup olmadığını soruşturmamıza neden olmuştur. Biz bu noktayı soruştururken "düzen" kavramını biraz değişik anlamda kullanıyoruz. Hindistan'dakine benzer sınıfsal bir ayrılık var mıydı? İnsanların bir kısmını diğerinden farklı imtiyazlara sahip kılan bir yapı mevcut muydu? Yüksek sınıflar-alçak sınıflar, hizmete koşulan ve hizmet edilen sınıflar, soylular, seçkinler, tebaa ve avam sınıfları var mıydı?...

Biz bu soruyu olumlu şekilde cevaplandırmaya meylediyoruz. Daha önce arzettiğimiz âyetler, onlarla ilgili olarak tespit ettiğimiz delâletler ve karineler, ayrıca onları destekleyen siret rivâyetleri ve olayları, sorunun cevabını müspet kılmaktadır. Özellikle büyükler sınıfının, Kur'ân'ın kendilerine değil de Peygamber'e indirilişini reddetmelerini hikâye eden Zuhruf 31-32. âyetleri, bu konuda açık bir delil oluştururlar.

Bu cevabı destekleyen ve pekiştiren başka âyetler de vardır. Aşağıda bunları görüyoruz:

1- Öyle ki (o gün) kendilerine uyulanlar, kendilerine uyanlardan kaçmışlardır. Onlar azabı görmüşlerdir ve aralarındaki bütün bağlar da parçalanıp kopmuştur. (Bakara, 166)

2- Ve dediler ki: "Rabbimiz, gerçekten biz, efendilerimize ve büyüklerimize itaat ettik, böylece onlar da bizi yoldan saptırmış oldular. (Ahzâb, 67)

3- Zayıf olanlar büyüklük taslayanlara: Hayır, siz gece ve gündüz hileli düzenler (kurup) bizim Allah'ı inkâr etmemizi ve O'na eşler koşmamızı bize emrediyordunuz" dediler. (Sebe', 33)

4- Ateşin içinde karşılıklı delillerle tartışırlarken, zayıf olanlar, büyüklenenlere derler ki: "Gerçekten biz, size uymuş olan kimselerdik. Şimdi siz, ateşten bir parçasını olsun, bizden uzaklaştırabilir misiniz? (Mü'min, 47)

5- Ey iman edenler, bir kavim (başka bir) kavimle alay etmesin, belki onlar kendilerinden daha hayırlıdırlar; kadınlar da kadınlarla (alay etmesin), belki kendilerinden daha hayırlıdırlar. (Hucurât, 11)

6- Ey insanlar, gerçekten biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık ve birbirinizle tanışmanız için sizi halklar ve kabileler olarak kıldık. Hiç şüphesiz, Allah katında sizin en üstün olanınız, takvaca en ileri olanınızdır. Hiç şüphe yok Allah bilendir, haber alandır. (Hucurât, 13)

Biz, insan toplumunda sınıflar arası ayrılıkların her zaman ve mekanda var olan bir şey olduğuna, Peygamber Asrı ve çevresinde varlığı âyetler tarafından ilham edilen ayrılıkların, genel olarak normal ayrılıklar türünden bir şey olduğuna inanmıyoruz. Bu âyetler ve daha önce değindiğimiz liderliklerin, makamların, başkanlıkların, dini imtiyazların miras yoluyla babadan oğula geçişi bu asırda ve çevrede oturmuş ve kabul görmüş sınıfsal ayrılıkların varlığı konusundaki görüşümüzü destekleyen güçlü deliller vardır.

Hucurât 13. âyeti insanların yaradılışta, hayat haklarında, hayatta özgür olma hakkından yararlanmada eşit olduğunu haykıran ve yankı yapan bir çıkış mesabesindedir. Buna göre Allah katında insanların en değerli olanları, dini ve dünyevi görevlerini Allah'ın ululuğunun bilincinde olarak yerine getiren muttakîlerdir. Alışageldikleri sınıfsal geleneklere göre ulu, büyük ve eşraf evlerine mensup olanlar olmadığını bildirmektedir. İşte bu haykırış, o çevrede sınıfsal ayrılıkların bulunduğunu gösteren en güçlü karinelerden birini oluşturmaktadır. Bu sınıfsal ayrılıkların yıkılması hedef alınmıştır. Haklar ve görevlerde insanların eşit olduğu ilkesinin

yerleştirilmesi amaçlanmıştır. Pek tabiidir ki bu âyetle, beşeri toplumlarda hâlâ değişmez bir yasa olarak yürürlükte bulunan ve bir kısmının fakir bir kısmının zengin, bir kısmının güçlü, bir kısmının zayıf, bir grubun çok, diğer grubun az olması kastedilmemiş ve hedef alınmamıştır...

5. Peygamberlikten Önce Araplarda Kölelik

Kölelik, sınıfsal ayrılıkların gizlenemeyecek görüntülerinden biridir. Peygamberlikten önceki Peygamber Asrı'nda ve çevresinde, köklü geleneklerden biriydi. Geniş ölçüde yayılmış bulunuyordu. Bu nedenle ve ayrıca bir önceki konuyla olan ilişkisi dolayısıyla bu konuya ayrı bir fasıl ayırmayı uygun gördük. Şuna da dikkat çekmeliyiz ki, kölelik hali sırf Arap toplumuna özgü bir uygulama değildi. Daha önceki asırlardan kalma değişik ülke ve toplumlarda genel ve kapsamlı bir düzen halini alan bir uygulamaydı kölelik.

Kölelik ve köle ile değişik amaçlar ve yöntemlerle ilişkili bulunan pek çok Kur'ân âyeti vardır. Dolayısıyla bunlardan hareketle Araplardaki köle ve kölelik hakkında pek çok şeyi tespit etmek mümkündür. Şimdi bu âyetleri verelim:

1- Ey iman edenler, öldürülenler hakkında size kısas yazıldı. Özgüre karşı özgür, köleye karşı köle ve dişiye karşı dişi... (Bakara, 178)

2- Müşrik kadınları iman edinceye kadar nikahlamayın; iman eden bir cariye, müşrik bir kadından daha hayırlıdır. Müşrik erkekleri de iman edinceye kadar nikahlamayın; iman eden bir köle, müşrik bir erkekten daha hayırlıdır... (Bakara, 221)

3- ...ve sağ ellerinizin malik olduklarına (cariyelere) güzellikle davranın. Çünkü Allah, büyüklük taslayıp da böbürleneni sevmez. (Nisâ, 36)

4- Şehirde (birtakım) kadınlar; "Aziz (Vezir)'in karısı kendi uşağının nefsinden murad almak istiyormuş..." dediler. (Yusuf, 30)

5- Allah hiçbir şeye gücü yetmeyen ve başkasının mülkünde olan ile, tarafımızdan kendisine güzel bir rızık verdiğimiz, böylelikle on-

dan gizli ve açık infak eden kimseyi örnek olarak gösterdi; bunlar hiç eşit olur mu? Hamd Allah'ındır, fakat onların çoğu bilmezler. (Nahl, 75)

6- Allah bir örnek verdi. Kendisi hakkında uyumsuz ve geçimsiz bulunan, sahipleri de çok ortaklı olan (köle) bir adam ile yalnızca bir kişiye teslim olmuş bir adam. Bu ikisinin durumu bir olur mu? Hamd, Allah'ındır. Hayır onların çoğu bilmiyorlar. (Zümer, 29)

7- Ve onlar, ırzlarını korurlar; ancak kendi eşleri ya da sağ ellerinin malik olduğu (cariyeler) başka; çünkü onlar kınanmazlar. (Meâric, 29-30)

Ayrıca Bkz: (4/3, 24-25; 24/32-33; 24/31 ve 58; 30/28; 52/24; 56/17)

Bu âyetler demeti, inişlerinden önce de Araplar tarafından bilinen Arapça kavramları ihtiva etmeleri nedeniyle, aşağıdaki kaideleri çıkarmak mümkündür:

1- Arap çevrelerde kölelik yaygın bulunuyordu.

2- Erkekler de kadınlar da köle sahibi olabiliyorlardı.

3- Araplardan, büyük sayılarda kölesi bulunan kişiler vardı.

4- Kölelik hem erkekleri, hem de kadınları kapsıyordu.

5- Köle için değişik kavramlar kullanılıyordu: Erkeklerden tek kişiye "Abd"/köle, çok kişiye "İb'ad"/köleler, Kadınlardan tek kişiye "el-Eme"/Cariye, çok kişiye "el-İma"...Cariyeler adı veriliyordu. Ayrıca onlara "Memlûk", "Ğilmân", "Vildân", "Fetâ" ve "Fetât" isimleri de veriliyordu... Ğılmân ve Vildân kavramlarının kullanılmasına bağlı olarak "Gulam" ve "Veled" kelimeleri de kullanılmaktaydı.

6- "Fetâ" ve "Fetât" kavramları, lütufta bulunma ve sevgisini tezahür etme türünden ifadelerdi. "Ğılmân" ve "Vildân" kavramları ise büyük yaşlara gelmemiş ve sahiplerinin özel hizmetlerini gören erkek kölelere özgü olarak kullanılırdı.

7- Erkek için "Abd"(köle), kadınlar için "el-Eme"(cariye) kavramları genellikle yaygın olan kavramlardı. Ve bu sözcükler "Hür"(özgür erkek), "Hurra"(özgür kadın) kavramlarının karşıtı olarak kullanılıyordu.

8- "Abd" kavramı, boyun eğme anlamına gelen ibâdetten türemedir. Onun içindir ki, insanların Allah'a karşı konumlarını belirlemekle ilgili gelen âyetlerin pek çoğunda bu kavramın tekil ve çoğul olarak kullanıldığını görüyoruz. Özellikle Allah'a karşı peygamberin, salih kimselerin ve meleklerin konumları belirlenirken bu sözcük kullanılmıştır. Bunun yanında lütuf ve şeref verme anlamını vermek için müsait yerler de vardır. Zira Allah'a boyun eğiş, gerçek boyun eğiştir. Onda insanın insana kulluğunda mevcut olan horlanma ve zillet yoktur.

9- Bir köleye ya da cariyeye birden çok adam ortak olarak sahip olabiliyordu.

10- Ona iyi davranılmasının tavsiye edilmesinden, kölelerin zaman zaman sahiplerinden südur eden kötülükler ve katılıklara maruz kaldığı anlaşılmaktadır.

12- Köle sahipleri kölelerini ve cariyelerini kendi çeşitli işlerinde ve hizmetlerinde çalıştırıyorlardı.

13- Köle, sahibi ile anlaştığında, kendisini sahibinden satın alabiliyordu. Bu satın alışın yollarından biri de "Mûkâtebe" idi. Mukâtebe, kölenin kendisine karşılık efendisine belli bir zaman süresinde, belli bir mal getirmeye söz vermesidir. Tabii ki, kölenin efendisi onun bu malı kazanması için ona müsaade edecektir. Nur Sûresi 32. âyetinden anlaşılan da budur. Çünkü âyette alışılagelen bir durumun teşvik edildiği ilham edilmektedir.

14- Cariye sahipleri, cariyelerini evlendirmekte kolaylık göstermiyorlardı. Bu da cariyelerin temelli fuhuşla uğraşmalarına neden oluyordu.

15- Cariye sahipleri, istediği kadar cariyesiyle nikah sözleşmesi yapmadan evlenebiliyordu. Bu konuda belli bir sayı yoktu. Onlar kendisinin malı olduğundan, onları istediği şekilde kullanabiliyordu. Ve bu evlilik olarak adlandırılmıyordu.

16- Köle ve cariye, efendilerinin izni olmadan evlenemezlerdi.

17- Özgür olan biri, efendisi izin verdiğinde bir cariye ile evlenebilirdi.

18- Özgür erkekler açısından cariyelerle evlilik, rağbet edilen bir şey değildi. Genellikle köleler onlarla evlenirdi. Eğer özgür biri onlarla

evlenirse fakirliği nedeniyle, özgür bir kadınla evliliğe gücü yetmediğinden evlenirdi.

19- Bir köleden dolayı bir özgür kişiye kısas yapılması uygun değildi. Özgür biri, bir köle öldürdüğünde öldürülmezdi. Fakat köle özgür olanı öldürdüğünde, tabii olarak öldürülürdü.

20- Cariyeler daha fazla zinaya bulaşıyorlardı.

Tabloyu tamamlamak için sözü edilen Kur'ânî çıkarımlara, mütevatir rivâyetlere dayanarak bazı gelenekleri ilâve edeceğiz:

1- Köle, değerli ve menkul mallardan sayılırdı. Alınır, satılır, miras bırakılır ve kiralanırdı.

2- Cariyelerin efendilerinden olan çocukları özgür sayılırdı. Yalnız anneleri köle olduğundan, kendilerine "melez" (Hecîn) diye ayıplayıcı bir ad takılırdı.

3- Cariyelerin özgür kocalarından olan çocukları, efendilerinin kölesi sayılırdı. Aynı şekilde, cariyelerin köle olan kocalarından çocukları da öyleydi.

4- Bir cariyenin sahibinden bir çocuğu olduğunda, ona "ümmü veled" denilirdi. Artık onu satmak, almak ve bağışlamak doğru olmazdı ve efendisinin ölümü ile özgür olurdu.

Burada anlattıklarımızdan anlaşıldığına göre, kölenin önemi büyüktü. Bu asır ve çevrede önemli bir yer işgal ediyordu. Ekonomi ve geçimin büyük yükü onun sırtındaydı. Durum bu olduğuna göre, insanların, özellikle liderlerin, başkanların ve zenginlerin çok köle sahibi olmaları, onları ekonomik ve geçim hayatlarının vasıtalarından önemli bir parça olarak kabul etmiş olmaları makuldur.

Köleliğin birinci kaynağı, malum olduğu gibi savaşta esir almaktır. Düşman kabilesini yenen kabile, çocukları, hatta erkekleri esir alıp onları köleleştirebilir ve onlara karşı, efendinin kölesine yaptığı muameleyi yapabilirdi. Arapların kadınlardan hoşlanmamaları, esir düşme utancının korkusuydu ya da bu korku onun nedenlerinden biriydi.

Mütevatir rivâyetlerden anlaşıldığına göre, Arapların yanında bulunan kölelerin çoğu siyah tenliydi. Bu da onların Sudan ülkelerinden toplandıklarını göstermektedir. Ya da siyah tenli bir nesil

daha önceleri oraya hicret etmiş ya da sürülmüş, orada yayılmış, çoğalmış fakat bu kölelik damgasını üzerinden atamamıştır.

Yine rivâyetler tevatürle bildirmektedir ki: Bu kölelerden Habeşistanlı, Bizanslı, Mısırlı ve Kaldanîli kimseler de vardı. Bu da Hicaz tüccarlarının, ticaret kervanlarıyla ulaştıkları ülkelerin pazarlarından çeşitli yönlerinden yararlanmak için bazı köleler satın aldıklarını göstermektedir. Biz bu kölelerden bazılarının sanat sahibi ve hizmette mahir olduklarını, bazılarının okur-yazar olduklarını tahmin ediyoruz.

6. Kur'ân'ın Köleliği Ortadan Kaldırma Çabaları:

Kur'ân'da yer alan bir dizi âyet, boyunları açmaya (köleleri azat etmeye) işaret edip teşvik etmekte, bu yolla Allah'a yaklaşmaya çağrıda bulunmaktadır. Bunu günahlara keffaret olarak kabul etmeye davet etmektedir. Gelecek örneklerde bunu görüyoruz:

1- Yüzlerinizi doğuya ve batıya çevirmeniz, iyilik değildir. Ama Allah'a, ahiret gününe, meleklere, kitaba ve peygamberlere iman eden; ona olan sevgisine rağmen, malı yakınlara, yetimlere, yoksullara, yolcuya, isteyip dilenene ve kölelere veren... (Bakara, 177)

2- ...Kim bir mü'mini hata sonucu öldürürse, mü'min bir köleyi özgürleştirmesi ve ailesine teslim edilecek bir diyeti vermesi gerekir... (Nisâ, 92)

3- Ancak yeminlerinizle bağlandığınız sözlerden dolayı sizi sorumlu tutar. Onun keffareti, ailelerinizdekilere yedirdiklerinizin ortalamasından, on yoksulu doyurmak ya da onları giydirmek veya bir köleyi özgürlüğüne kavuşturmaktır... (Mâide, 89)

4- Ancak o, sarp olan yokuşa göğüs germedi. Sarp yokuşun ne olduğunu sen nereden bileceksin? Bir boynu çözmek (bir köleye özgürlük vermek)tir. (Beled, 11-13)
Ayrıca Bkz: (9/60; 58/3)

Bu âyetler müslümanlar için bir yaşama, kölelere yumuşak davranma ve onları azat etme ile ilgili İslâm çağrısının hedeflerinden birini içeriyorsa da bu, peygamberlikten önce de Araplar yanında

köle azat etmenin bilinmeyen bir şey olduğunu söylemek zordur. Hatta Beled Sûresi âyetleri, boyunları açmanın istenen bir üstünlük vasıtası olduğunu kuvvetle telkin edecek bir kiple ifade edilmiştir. Öte yandan Bakara 177. ve Tevbe 60. âyetleri, bu işin alışılagelen bir şey olduğunu ilham etmektedir. Sonra mütevatir olan Arap rivâyetleri bunun pratik olarak görülen bir realite olduğunu, insanların rahatını düşünenler ve şahsiyet sahibi kimselerin kendisinde yarıştığı önemli iyiliklerden biri olarak sayıldığını, insanların bu tür eylemleri Allah'a ya da Tanrılarına şükür amacıyla yapmayı adadıklarını bildirmektedir.[67] Bu iyiliği bizzat Peygamber de peygamberlik gelmeden önce yerine getirmişti. Hz. Hatice'nin kölesi Zeyd b. Harise'yi bağış olarak kabul etmiş ve onu azat ederek evlât edinmiştir. Aynı şekilde Ebu Bekir de işkence gören bazı müslüman köleleri sahiplerinden satın alarak azat etmiştir. Bu olay İslâm çağrısının başlarında gerçekleşmişti. [68]Azat edilen köle, kendisini azat edene dostluğunu sürdürüyordu. Öldüğü zaman varisi yoksa varis oluyordu. Varisleri varsa, mirasından bir pay alma hakkına sahipti. Bu gelenek İslâm'a da geçmiştir. İslâm fıkhında bu mesele "Azat etme dostluğu" ya da "Azat etme dostu" diye bilinmektedir.

67 Usdu'l-Ĝâbe, II; 168.

68 İbn Hişam, I; 288-290.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DÜŞÜNCE HAYATI

A) Kur'ân Dili ve Arapların Akli Gücü
B) Eğitim Seviyesi, Sosyal ve Pratik Bilimler
C) Arapların Yerleşik Konumlarını Savunma Ruhu

A) KUR'AN DİLİ VE ARAPLARIN AKLÎ GÜCÜ

Bir ulusun herhangi bir asırdaki dili, ulusun o asırdaki aklî güçlerinin ölçütlerinden biridir. Çünkü dil, insanın zihnindeki düşüncelerin ve anlamların, hissedilen değişik ihtiyaçların ifade edilmesi için bir vasıtadır. Eğer herhangi bir ulus, herhangi bir asırda dil kaynakları ve ifade yönünden zayıf düşmüş ve bu alandaki çalışma alanı daralmışsa bu, söz konusu ulusun o asırda ufkunun daraldığını, marifetlerinin, deneyimlerinin ve aklî güçlerinin zayıfladığını gösteren kesin bir delil olur. Bunun tam tersi olarak, zengin bir dil hazinesine, değişik düşüncelere ve anlamlara elverişli ince ifade biçimlerine sahipse, sözcükleri zengin ve bol ise, bu da o ulusun zihninin zindeliğine, ufkunun genişliğine, düşünce ve deneyimlerinin güçlülüğüne ve aklî diriliğine delil olur. Bu nedenle biz dili, Arapların aklî güçleri için bir ölçüt olarak ya da Peygamber asrı ve çevresinin düşünce hayatının görüntülerinden biri olarak aldığımızda doğru bir yaklaşımda bulunmuş olmaktayız.

Bu asrın ve çevrenin dili için elimizde, Kur'ân dilinden daha doğru, daha sağlam, güvenilir ve daha zengin bir tablo yoktur. Bir taraftan o, Peygamber'in tebliğ ettiği gibi hiç değişmeden bize kadar geldiğinde herhangi bir kuşku ve şüpheye yer bırakmayan bir metin; diğer taraftan da, bu asırdan kalan her türlü şaibeden uzak, sağlam ve yazılı olarak bize kadar ulaşan biricik kaynaktır. Bu asrın ve çevrenin sözleri olduğu rivâyet edilen başka herhangi bir söz için bu kadar güçlü ve kesin olarak konuşma imkanına sahip değiliz. Çünkü bunların hepsi ancak uzun bir zaman sonra yazılmışlardır. Bu uzun seneler boyunca söz konusu rivâyetler dilden dile dolaşmış; değişikliğe, tahrife, arttırmaya, eksiltmeye, hatta birleştirmeye ve uydurmaya, heva ve heveslere, çirkin emellere maruz kalmışlardır.

Bizim inancımıza göre Kur'ân dilinin, Peygamber asrının ve çevresinin dilini özel bir şekilde temsil ettiğine hiçbir tartışmaya ve kuşkuya yer yoktur. Daha önceki fasılda biz bu meseleyi kesin olarak tespit etmiş ve onunla ilgili olan bir dizi Kur'ân âyetini nakletmiştik. Bu âyetler sözünü ettiğimiz yaklaşımı açık ve güçlü olarak desteklemektedir. Orada Kur'ân nasslarına dayanarak vardığımız sonuç şu olmuştu: Kur'ân dili, müfredatı, ıstılahları, terkibleri, istiareleri ve teşbihleriyle, ana hatlarıyla (azlık çokluk; darlık genişlik meselesinden söz etmeden) genel olarak Araplarda, özellikle peygamberlikten önceki Peygamber'in çevresinde ve asrında alışılagelen, anlaşılan ve kullanılan bir dildi.

Biz daha önce kullandığımız gibi burada da "ana hatlarıyla" ifadesini tekrar kullandık. Bununla dediklerimize şunu ilâve etmek istiyoruz: Her toplumda -hatta öğretimin kolaylaştığı, araçlarının geniş bir alana yayıldığı toplumlarda bile- bireyler arasında anlayışta ve dilin kullanımında, güzel ifade ve karşılamada, dikkatli kullanımda, engin nüfuzda, güzel üslup ve tezyinde, kelime zenginliğinde birtakım farklılıklar bulunması normaldir. Bu farklılıklar aklî güçlerinde, zeka keskinliğinde, geniş bilgilerinde, deneyimlerinde, ilim ve marifet zenginliğinde birtakım farklılıkların görüntülerinden bir görüntüdür. Bunun içindir ki biz bir tek ulusta ya da o ulusun toplumlarında bireylerin kendi ihtiyaçlarını ve duygularını ifade etmek için iki bin kelimeden fazlasını zihninde taşımadığını ve kullanmadığını görüyoruz. Bunun yanında yine aynı dilin on bin kelimesini ya da fazlasını kendi ihtiyaçlarını görmek ve duygularını ifade etmek için kullanan bireyler de vardır. Bununla beraber dil, tüm müfredatı, terkipleri, ıstılahlarıyla tüm ulusun genel dili olmaya devam eder. İsterse bireylerin dildeki payları farklı farklı olsun... Bu genel yasanın Peygamber'in asrı ve toplumu olan Arap ulusu için de geçerli olacağı tabiidir. Kur'ân'daki dil üstünlüğünün, kullanımın, üslubun, geniş kapsamlılık ve ifade yönünden o asırdaki Arap ulusunun çoğunluğuna hitap ettiği kesindir. Bazı yazarların Kur'ân dilinin insan akıllarının üstünde, onların ulaşabileceği, idrak edebileceği, özellikle de anlayabileceği seviyeden daha yukarıda olduğunu iddia etmeleri bir taraftan vakıa ile bağdaşmamakta, diğer yandan Rasul'ün görevi ile uyum arz etmemektedir. Zira Rasul'ün görevi tüm insanlarla ilişki kurmak, farklı gruplara ulaşmak, bizzat zorunlu olarak Peygamber'in dili

olan Kur'ân diliyle onlara hitap etmek, kendilerine Kur'ân okumaktır. Bu aynı zamanda pek çok Kur'ân âyeti tarafından vurgulanan bir gerçektir:

1- ...(Bu) âyetleri sağlamlaştırılmış, sonra hüküm ve hikmet sahibi olan ve her şeyden haberdar bulunan (Allah) tarafından birer birer açıklanmış bir Kitap'tır. (Hûd, 1)

2 ...Sana da zikri indirdik ki, insanlara kendileri için indirileni açıklayasın ve onlar da iyice düşünsünler. (Nahl, 44)

3- Onu bir Kur'ân olarak, insanlara dura dura okuman için (bölüm bölüm) ayırdık ve onu safha safha bir indirme ile indirdik. (İsrâ, 106)

4- Hamd, Kitab'ı kulu üzerine indiren ve onda hiçbir çarpıklık kılmayan Allah'a aittir. Dosdoğru bir (Kitap) ki, kendi katından şiddetli bir azapla uyarıp-korkutmak ve salih amellerde bulunan mü'minlere müjde vermek için; (ki) şüphesiz onlar için güzel bir ecir vardır. (Kehf, 1-2)

Kur'ân'da müşriklerin Kur'ân'la mücadeleleri ile ilgili gerçekten çok âyet vardır. Ve bunlar açıkça onu tümden anladıklarını ve bununla ilgili olarak tartıştıklarını göstermektedir. Onların Kur'ân'ın üslubunda tam bir biçimde şekillenmiş ve kenetlenmiş hikâye edilen sözleri, Kur'ân'ın onları yaklaşık anlamıyla kendi üslubuna uygun biçimde hikâye ettiği farz edilse dahi bu iddia, onların sözlerinin kendi müfredatlarında ve üsluplarında Kur'ân'ın müfredatına ve üslubuna benzemediği anlamına gelmez. Aynı şey gerçekten sayılamayacak çoklukta müslümanların ve Ehl-i Kitap'ın Kur'ân'a karşı tutumlarını hikâye eden pek çok âyet için de söylenebilir. Bu tutumlar gerçekten sayılamayacak kadar çoktur, her uzun ve orta sûrede onlara değinilmiştir. Şimdiye kadar geçenler arasında bulunan pek çok örneği vardı. Onun için burada birkaç örnek daha vermekle yetineceğiz.

1- Kur'ân okunduğu zaman onu dinleyin ve susun ki size rahmet edilsin. (A'râf, 204)

2- Ayetlerimiz onlara okunduğu zaman: "İşittik" dediler. "İstesek biz de bunun bir benzerini söyleyebiliriz. Bu eskilerin efsanelerinden başka bir şey değildir." (Enfâl, 31)

3- Bir sûre indirildiğinde onlardan bazısı: "Bu, hanginizin imanını artırdı?" der. Ancak iman edenlere gelince; onların imanını arttırmıştır ve onlar müjdeleşmektedirler. (Tevbe, 124)

4- Onu bir Kur'ân olarak, insanlara dura dura okuman için (bölüm bölüm) ayırdık ve onu safha safha bir indirme ile indirdik. (İsrâ, 106)

5- Tâ, Hâ, Biz sana bu Kur'ân'ı güçlük çekmen için indirmedik, içi titreyerek korku duyanlara ancak öğüt-hatırlatma (olsun diye indirdik). (Tâhâ, 1-3)

6- Küfre sapanlar dediler ki: "Bu (Kur'ân), olsa olsa ancak onun uydurduğu bir yalandır, onu kendisi düzüp uydurmuş ve ona bir başka topluluk da yardımda bulunmuştur." Böylelikle onlar, hiç şüphesiz haksızlık ve iftira ile geldiler. Ve dediler ki: "(Bu,) geçmişlerin uydurduğu masallardır, bir başkasına yazdırmış olup kendisine sabah akşam okunmaktadır." (Furkan, 4-5)

7- Küfre sapanlar dediler ki: "Kur'ân ona tek bir defada toplu olarak indirilmeli değil miydi?" Biz onunla senin kalbini sağlamlaştırmak için onu böyle (âyet âyet indirdik) ve onu belli bir okuma düzeniyle (tertil üzere) düzene koyup okuduk. (Furkan, 32)

8- Küfredenler dediler ki: "Bu Kur'ân'ı dinlemeyin ve onda (okunurken) yaygaralar koparın. Belki üstün gelirsiniz." (Fussilet, 26) Ayrıca Bkz: (16/44, 64; 27/92; 46/12)

Peygamber'in ilişkisi, tabiatıyle medeni bedevî; Mekkeli, Mekkeli olmayan; Hicazlı, Hicazlı olmayan; okur yazar olan, okuma ve yazması olmayan (ümmi) hatta asil Araplar ve Arapçayı zar zor konuşan ya da sonradan öğrenen yabancı (a'cemilerle) ilgili idi. Onlarla ilk ilişki kurup hitap ettiği şey, onlara Kur'ân âyetlerini okumaktı. Bu değişik ve çeşitli sınıflarda, topluluklarda Kur'ân dilinin anlaşılmayan bir şey olduğunu söylemek makul bir şey olmaz.

Bizim görüşümüze göre Peygamber toplumunda ve asrında Kur'ân dilini derin bir anlayışla kavrayan ve onu kullanan bir sınıfın varlığı göstermektedir ki, (isterse bu sınıf şehirlerdeki aydın tabakayla sınırlı kalsın) geri kalan diğer sınıfların ve kesimlerin çoğunluğunun, onu ana hatlarıyla anlamaları söz konusuydu.

Kur'ân dilinin üstün seviyesi, beyan gücü, üslup üstünlüğü,

ifade belagatı, mânâ enginliği, ifade inceliği, parlak delil getirişi, geniş alanları kapsaması, kaynak zenginliği, sanatlarını dile getiren eski yeni pek çok kitap; alimler, ahlâkçılar, edebiyatçılar ve filologlar tarafından kaleme alınmıştır. Öyle ki onlara ilâve edilecek bir şey kalmamıştır. Şu kadar var ki: Bunların hepsinin Peygamber'in çevresi ve asrının Arap aklının bir yönüne ışık tutmuş olabileceği düşünülebilir. Onun aklî hayatının görünümlerinden biri olarak ortaya çıkabilir. Bunu aynı zamanda onların maddi hayatının bir tablosu olarak da değerlendirebiliriz: Herhangi bir asırda zihnindeki anlamları ve ihtiyaçları bu şekilde ifade edebilecek, kafasında dönen düşünceleri bu dille gündeme getirebilecek bir çevre, beyanında güçlü, üslubunda parlak, ifadesinde beliğ, anlamlarında etkili, söyleyişinde ince, dikkatli, delil getirmesinde güçlü, ele alışında geniş, kaynağında ve sanatlarında zengin bir dili kullanan bir ulus genel olarak parlak bir akla, keskin bir zekaya, cevval ve zinde bir zihin gücüne, ufukların, deneyimlerin ve marifetin genişliğine sahip olmalıdır.

Muhakkak Kur'ân Allah kelamıdır. Arapların aklî gücünün onunla mukayese edilmesi doğru olmaz. Kur'ân tüm kâfirlere onun gibi bir söz, bir sûre, birkaç sûre yapmaları için meydan okumuş, gelecek Mekkî âyetlerde görüleceği gibi, onlar ona karşı aciz kalmışlardır:

1- Yoksa: "Bunu kendisi yalan olarak uydurdu" mu diyorlar? De ki: "Bunun benzeri olan bir sûre getirin ve eğer gerçekten doğru sözlüler iseniz, Allah'tan başka bütün güç yetirdiklerinizi de çağırın." (Yunus, 38)

2- Yoksa: "Onu kendisi uydurdu" mu diyorlar? De ki: "Haydi siz, yalan üzere uydurulmuş olan onun benzeri on sûre getirin ve eğer doğru sözlüler iseniz, Allah'tan başka güç yetirdiklerinizi de çağırın." (Hûd, 13)

3- De ki: "Eğer bütün ins ve cin (toplulukları) bu Kur'ân'ın bir benzerini getirmek üzere toplansa, onun bir benzerini getiremezler." (İsrâ, 88)

4- Yoksa "Onu kendisi uydurdu" mu diyorlar? Hayır, onlar iman etmiyorlar. Şu halde, eğer doğru sözlü iseler, onun benzeri bir söz getirsinler. (Tûr, 32-34)

Fakat biz biliyoruz ki; bu meydan okuyuş ve onların ona karşı aciz durumda kalışları burada belirtmeye çalıştığımız konuyla çelişmemektedir. Yani Kur'ân'ın hem maddesi, müfredatı ve terkipleriyle, hem de Peygamber asrının ve çevresinin dilinden oluşmasıyla aykırılık arz etmez. Onun dili, değişik sınıflarına rağmen herkes tarafından alışılagelen ve genel olarak anlaşılan bir dildi. Özellikle de aydın sınıf için anlaşılan, alışılan, konuşma ve yazıda kullanılan bir dildi. Daha önce arz ettiğimiz açık Kur'ân beyanatı bu yaklaşımı kesin bir şekilde pekiştirmektedir.

Ayrıca diğer bir taraftan, insanlar usta şâiri, belâgatlı konuşan hatibi dinliyor, dâhî yazarı okuyor, onların sözlerini mükemmel olarak anlıyorlardı. Özellikle de onlardan kültürlü olan sınıf burada hatırlanmaktadır. Dinlediklerinin ve okuduklarının inceliklerine kadar nüfuz ediyorlardı. Hiç bir zaman, onların okudukları ya da dinledikleri şeyleri kendi dillerinden değil, ya da kendi dillerinin sınıfından değil deyip geri çevirmemişlerdir. Sonra şairin parlak şiiri, hatibin akıcı konuşması, yazarın üslubu, onları kendi dillerinin sınıfından dışarı çıkarmamıştır. Onların farklı yönleri sadece üslup üstünlüğündedir. Güçlü, parlak, üstün ifade, tatlı ve hoşa giden kullanımlar bu kişilere parlak ve üstün bir meziyet kazandırmış olmaktadır. İnsanlar da onun gibisini yapmaktan aciz kalmaktadır. Allah'ın ve kitabının bu konuda en üstün seviyede olduğu tartışma götürmez. Fakat bu, söz konusu sınıfın seviyesiyle, toplumun üstün edebî dilini kullananların seviyesi arasında kullanılan müfredat, kaynak, terkip, kurallar ve benzeri olanlarda kopukluk olduğu anlamına gelmez. Böyle olmadığı zaman herhangi bir toplumdaki, çevredeki dil birliğinin sağlıklı bir biçimde anlaşılması mümkün olmazdı. Realiteler de bunu desteklemektedir. Herhangi bir asırdaki yazı, konuşma ve şiir arasında üslup, ifade ve parlaklık bakımından bir yakınlık bulunur. Özellikle de üst sınıf arasında bu yakınlığı gözlemek zor değildir. Bunun yanında pek çok kimseler üstün, parlak ve eşsiz bir üslup bulmakta zorluk çekmezler. Bu temel kuralların tabii bir olgu olmaları hasebiyle Peygamber asrı ve çevresi için de geçerli olacağına inanıyoruz.

Böylece başka bir açıdan anlaşılıyor ki, kâfirlere karşı meydan okunan şeyler, Kur'ân'da yer alan Rabbanilik, doğru sözlülük, çağ-

rısının doğruluğu, delillerinin ve içeriğinin parlaklığı gibi konulardır. Yoksa onun kullandığı dil zenginliği, filolojik müfredat, söz, sözcük ve kurallar olarak dil sanatları değildir. Böylece mesele aydınlanmış, Kur'ân'ın, Kur'ân dilinin Arapça olduğu, onun Arapların dili ve lisanı, Peygamber'in ve kavminin lisanı olduğunu belirtmesinin anlamı ortaya çıkmış ve aynı zamanda neden kâfirlere meydan okuduğu da anlaşılmış olur.

Kur'ân'da, yalnız bize ait olmayan bu yaklaşımı destekleyen pek çok nass vardır. Meydan okuma ile ilgili âyetlerin önünde ya da sonunda buna benzer yaklaşımları pekiştiren âyetler bulunur. Gelecek âyetlere bakalım:

1- Bu Kur'ân, Allah'tan başkası tarafından, yalan olarak uydurulmuş değildir. Ancak o, önündekileri doğrulayan ve kitabı ayrıntılı olarak açıklayandır. Bunda hiç şüphe yoktur, o alemlerin Rabbindendir. (Yunus, 37)

2- Hayır onlar ilmini kuşatmadıkları ve kendilerine de henüz yorumu gelmemiş bir şeyi yalanladılar. Onlardan öncekiler de böyle yalanlamışlardı. Zulme sapanların nasıl bir sonuca uğradıklarına bir bak. (Yunus, 39)

Ayrıca Bkz: (11/14; 17/89; 52/29-32)

Öte yandan En'âm ve Enfâl Sûreleri'nde yer alan iki âyet daha vardır:

1- Allah'a karşı yalan yere iftira düzenden ya da kendisine hiçbir şey vahyolunmamışken bana da "Vahy geldi" diyen ve "Allah'ın indirdiğinin bir benzerini de ben indireceğim." diyenden daha zalim kimdir? Sen bu zalimleri ölümün şiddetli sarsıntıları sırasında meleklerin de pençelerini uzatarak onlara:

"Canlarınızı (bu kıskıvrak yakalanıştan) çıkarın, bugün Allah'a karşı haksız olanı söylemeniz ve O'nun âyetlerinden büyüklenerek (yüz çevirmeniz) dolayısıyla alçaltıcı bir azapla karşılık göreceksiniz." dediklerinde bir görsen. (En'âm, 93)

2- Ayetlerimiz onlara okunduğu zaman: "İşittik" dediler. "İstesek, biz de bunun bir benzerini söyleyebiliriz. Bu eskilerin efsanelerinden başkası değildir."[69] (Enfâl, 31)

69 Bu âyetin nüzul sebebi için bkz: İbn Hişam, VI; 32.

Her iki âyetin ilhamına göre Peygamber'in çevresinden birtakım adamların Kur'ân'ı hikâye etme, uydurma gücüne sahip olduklarını iddia ettikleri anlaşılmaktadır. Hâlbuki onların bu işten aciz olduğu kuşkusuzdur. Demek oluyor ki onların bu iddiada bulunması ancak Kur'ân'ın kullandığı dil zenginliğinin, terkiblerinin, ifade sanatlarının kendilerinin terkiblerine, dil zenginliğine ve ifade sanatlarına benzer olduğunu görmelerinden kaynaklanmış olabilir. Onlar bunların hepsinin kendilerinin eli altındaki olanaklar olduğunu düşünmüşler, yalnız bu Rabbani ve doğru ifadeyi, çağrının dosdoğru oluşunu, parlak delil getirişini, hak olan davasını unutmuşlardı. Allah da bu açılardan Kur'ân'ın benzeri olabilecek bir şey getirmeleri için kendilerine meydan okudu.

İlk etapta akla gelen bir yaklaşım da şudur ki: Onların sürekli olarak Peygamber'in Kur'ân'ı uydurduğu şeklinde yaklaşımda bulunmaları ve bu yaftalamaların tekrar tekrar hikâye edilişi herhalde onların bu zihniyetlerinden kaynaklanıyordu.

Meydan okuyuşun ancak terkibler, dil zenginliği, üslup ve düzen üstünlüğünden kaynaklandığını söyleyen bazılarının vaz geçirme teorisine bağlı olduklarını biliyoruz. Onlara göre Allah bu kâfirleri, sözü edilen açılardan Kur'ân'ın bir benzerini getirmekten vaz geçirmiş, onlar da kendi dillerinden olduğu halde onu yapmaktan aciz kalmışlardır. Bu yaklaşımda da açıkça görüldüğü gibi Kur'ân dilinin, dil zenginlikleri, üslubu, nazmı ve filolojik sanatları yönünden Arapların benzerini yapabileceği şeyler arasında olduğu, eğer Allah onları vaz geçirmeseydi bir benzerini yapabileceklerinin itiraf edildiği görülmektedir. Onların böyle demelerinin nedeni Kur'ân dilinin, sözlük zenginliği ve ifade sanatlarında Peygamber çevresi ve asrının dili olduğunu inkâr edememelerinden kaynaklanmaktadır. Bu yaklaşımın da böylece temelde bizim yaklaşımımızı desteklediği görülmektedir. Artık burada Allah'ın meydan okuduğu bir konuda, Arapları onu yapmaktan vaz geçirmesinin ne derece doğru olup olmadığını tartışmaya gerek yoktur. Çünkü bu durumda dahi, Allah onları vaz geçirmemiş olsaydı onlar Kur'ân'ın bir benzerini getirmeye kalkışırlardı.

Kur'ân âyetleri ve üsluplarında Peygamber çevresi ve asrında Arap dilinin sahip olduğu sanatları çıkarmaya yarayacak yerler vardır. Buradan hareketle Arapların aklî gücünü, zihin zindeliğini ve

sanat zevkini tespit etmekte onları birer kriter olarak kullanmak mümkündür.

Bu sanatlardan biri "şiir"dir. Aşağıda görüleceği gibi bir dizi âyette şiire ve şairlere işaret edilmiştir:

1- Şairler ise; gerçekten onlara da azgın sapıklar uyar. Görmedin mi, onlar her bir vadide vehmedip durmaktadırlar ve gerçekten onlar, yapmayacakları şeyleri söylemektedirler. Ancak iman edenler, salih amellerde bulunanlar ve Allah'ı çokça zikredenler ile zulme uğratıldıktan sonra zafer kazananlar başka. (Şuara, 224-227)

2- Biz ona (Peygambere) şiir öğretmedik; (bu) ona yakışmaz da. O, yalnızca bir öğüt ve apaçık olan bir Kur'ân'dır. (Yasin, 69)

3- Ve derler ki: "Biz, deli bir şair için ilahlarımızı terk mi edeceğiz?" Hayır, o, hakkı getirmiş ve gönderilen (peygamber)leri de doğrulamıştı. (Saffat, 36-37)
Ayrıca Bkz: (21/5; 52/30-31; 69/41)

Peygamber'in çevresinde ve asrında yaşayan Arapların şiirle uğraşıları ayrıca açıklamaya ihtiyaç duymayacak bir şey olduğuna göre, bu açık olguya burada bir önemli şeyi daha ilâve etmek doğru olacaktır. Bu asrın ve toplumun Arap şiiri, sanatında, belagatında, parlaklığında Kur'ân diliyle paralel ve uyum içinde olmalıdır. Arapların Peygamber'i, şiir söylemek ve şairlik yapmakla suçlamaları, Kur'ân'ın âyetlerini ve parlaklığını onlara sunarken kulak verdikleri bu üstün üsluba şiir demeleri bunu göstermektedir. Ayrıca bu kadar kesin olmamakla beraber, o zamana nispet edilişi az ya da çok tartışma götürecek yapıda bulunan, rivâyet edilmiş şiir örnekleri de onların şiir seviyesini ortaya koymaktadır. Sonra herhangi bir asırda şairlik ve şairlerin gücü, Kur'ân'ın üstün seviyesi, gücü, parlaklığıyla yürüyecek bir üstünlüğe ve güce ulaşmış olan bir ulusun bu seviyesi, onların üstün duygularının, duygusal coşkularının, his ve hayal güçlerinin üstün bir dereceye ulaştığını terennüm eder. İlâve edilmesi doğru olan olgulardan biri de, Kur'ân'ın nazım olarak hiçbir şiir ihtiva etmemesine, manzum Arap şiirinin tipolojik şartlarına, birbiriyle denk iki bölümden ve beyit esasından oluşan Arap şiirinin hiçbir örneğini içermemesine, sonra kasidenin her beytinin beyit sonlarında kafiye birliğini zorunlu olarak görmesine rağmen Arapların Peygamber'e şairlik ithamında bulunmasının ne-

denlerini soruşturmanın güzel olacağıdır. Acaba Araplar parlak ya da şiirsel anlamlar taşıyan beliğ sözleri, konuşmaları ölçülü ve kafiyeli olmasa da şiir olarak mı görüyorlardı? Yoksa ölçülü ve kafiyeli sözleri şiir olarak kabul ettikleri gibi uyum ve ahengi bulunan konuşmaları, ölçüsüz de olsa veya ölçülü sözleri, uyumlu, ahenkli olmasa da şiir olarak mı kabul ediyorlardı? Kur'ân'da aruz bilginlerinin bildiği türden şiir olarak adlandırılacak ölçülü ve kafiyeli bir konuşma, söz yoksa da pek çok âyette, hatta sûrelerde uyumlu ahenkli bir üslup ya da kafiyeli üslubun kullanıldığı kuşku götürmez bir gerçektir. Sonra Kur'ân'da her iki türünde de cümle birbirine bağlı, iki bölümden oluşmasa da, 'Recez'e benzeyen yerler vardı. Gelecek örnekleri inceleyelim:[70]

1- Güneşe ve onun parıltısına, ona uyduğu zaman Ay'a, onu parıldattığı zaman gündüze, onu sarıp örttüğü zaman geceye, göğe ve onu bina edene, yere ve onu yayıp döşeyene, nefse ve ona bir düzen içinde biçim verene, sonra ona fücurunu ve ondan sakınmayı ilham edene andolsun ki, nefsini arındırıp temizleyen gerçekten felâh bulmuştur. Ve onu örtüp saran da elbette yıkıma uğramıştır. Semud (halkı) azgınlığı dolayısıyla yalanladı; en zorlu bedbahtsızları ayaklandığında, Allah'ın elçisi onlara dedi ki: "Allah'ın devesine ve onun su içme sırasına dikkat edin." Fakat onlar onu yalanladılar, deveyi de yere yıkıp öldürdüler. Böylelikle Rableri de günahları dolayısıyla onları yerle bir etti, kırıp geçirdi; orasını da dümdüz etti. (Allah, asla) Bunun sonucundan da korkmaz. (Şems, 1-15)

2- Soluk soluğa koşan (at)lara andolsun, (tırnaklarıyla) ateş saçanlara, sabah vakti baskın yapanlara, derken orada tozu dumana katanlara, bununla bir (düşman) topluluğun orta yerine kadar dalanlara. Hiç şüphesiz insan, Rabb'ine karşı oldukça nankördür. Ve gerçekten kendisi de buna şahittir. Muhakkak o, mal sevgisinden dolayı da çok katıdır. Yine de bilmeyecek mi? Kabirlerde olanların deşilip dışa atıldığı, göğüslerde olanların da derlenip devşirildiği zamanı? ('Adiyât, 1-10)

Ayrıca Bkz: (53/1-12; 74/1-30; 69/19-24)

---

70 Bu konu ile ilgili olarak verilen örneklerin anlaşılabilmesi için âyetlerin orijinallerinin göz önünde bulundurulması ve eğer mümkünse Arapça olarak okunması gerekmektedir. (Çev.)

Bu âyetleri ve Kur'ân'da yer alan pek çok benzerlerini, özellikle de Mekkî olanlarını okuyan birisi manzum şiir olmayan fakat ondan uzak da bulunmayan, yabancı olmayan, güçlü, etkili bir söz karşısında olduğunu farkedecektir. Şiirin zaruretleri adı verilen uyum ve ahenk için birtakım ileriye almalar, geriye bırakmalar da görecektir. Müddessir ve 'Adiyat âyetleri bunun en güzel örnekleridir.

Bunun yanında parlak örneklendirmeleri, temsilleri, tavsirleri ve engin anlamları da müşahade edecektir.

Soruşturduğumuz noktaya, Kur'ân'dan destekli tam ve doyurucu bir cevap verme gücüne sahip olmasak da, şiir kavramının anlaşılan anlamının, manzum şiir olduğunu teslim etmekten başka çaremiz yoktur. Sonra genel anlamda şiir denince de manzum şiir söyleyen, yazan kişilere de şair dendiğini kabule yanaşmalıyız. Bunu ifade eden ve kesinlik ifade edecek dereceye ulaşan tevatür nedeniyle, bir de özellikle Şuara Sûresi âyetlerinde yer alan Kur'ân'ın ortadaki karinesiyle diyebiliriz ki: Araplar eğer Kur'ân'ın nazmı ve üslubunun parlaklığı, insanların içlerine, gönüllerinin derinliklerine etki eden gücü, yetkin temsilleri, parlak istiareleri ve tasvirlerini görmemiş olsalardı, Peygamber'e şair demezlerdi. Tüm bunları gördükten sonra ölçü ya da nakarata takılmamışlardı. Özellikle bu kısa âyetlerde kafiyenin son harfinin benzeşmesi ya da kafiye, şiirin vurgusu ve edası olduğundan onların yaklaşımlarını güçlendirmiştir. Eğer bu yaklaşım doğru olarak kabul edilirse Peygamber asrında ve çevresinde yaşayan Araplara göre ya da en azından aydın sınıfına göre -ya da eğer ifade doğru ise onların edebiyatçılarına göre- şiirin alanı ve tanımı arûz bilginlerinin kabul ettiği bilinen tanımdan daha geniş ve kapsamlı olacaktır. İşte bu tanım aynı zamanda yeni edebiyatçıların da kabul ettiği bir tanımdır. Onlar şiiri, manzum ve mensur olmak üzere ikiye ayırıyorlar. Şiirin özellikleri arasında bütünlüğünü, parlaklığını, sanatını ve güzelliğini beraber değerlendiriyorlar. Böylece anlaşılıyor ki, Peygamber asrının ve toplumunun edebiyatçıları, uzun asırlar sonra ulaşılabilen bir anlama kadar nüfuz etmişler, sanatsal bir zevke, ilham edilmiş bir öze (ruha), ileri bir görüş, geniş bir ufka ulaşmışlardı.

Fakat bizim bu yaklaşımımız gereği olarak Peygamber'in şair olması gerekmez. Kur'ân, ona bunu söyleyenlerin dediklerini reddet-

miştir. Onun şiir öğrenmiş olmasını da reddetmiştir. Şiir söylemenin ona yakışmayacağını ifade etmiştir. Bunlar tümüyle gerçektir. Her yönüyle doğrudur. Rivâyetlerde mütevatir olarak Peygamber'in hiçbir şiir düzenlemediğini, başkasının şiirlerini, beyitlerini misal olarak getirdiğinde aynı ölçü ve kafiyeye uymadığını, bazan ona işaret etmekle yetindiğini bildirmektedir. Bu aynı zamanda daha önce belirttiğimiz gibi Arapların Kur'ân'da şiire, şiirin şekillerine, üsluplarına, istiarelerine, teşbihlerine, edasına, vurgusuna, bölümlerine benzer şeyler görüp onu "şiir"; Peygamber'i de şair olarak adlandırmalarına da aykırı değildir. Buna ilâve olarak denebilir ki: Allah Teala bu olumsuzluk ve pekiştirme ile Peygamber'i Şuara âyetlerinde belirtilen sıfatlarla tanıtılan şairler sınıfından ayırıp dışarı çıkarmak ve onun Peygamberlik ve risâlet ile özellikle görevlendirildiğini bildirmek istemiştir. Onun rastgele söz söyleyen, her vadide dolaşan ve şairlerin yaptığı gibi yapmadığını söyleyen bir kimse olmadığını belirtmek istemiştir. Kur'ân'ın ancak bir zikir ve açık bir okuyuş olduğunu, ona tabi olanların, şairlere tabi olan ve onlardan etkilenen sapıklardan olmadıklarını ifade etmiştir. Bunların hepsi belirtmeye çalıştığımız konuyu pekiştiren yaklaşımlardır. Ayrıca "O ancak bir zikir ve apaçık bir okuyuştur." âyetinin Yasin Sûresi âyetleri arasında yer alması da bizim belirtmeye çalıştığımız yaklaşımın doğru olduğuna güçlü bir delil olmaktadır. Çünkü Yasin Sûresi'nde, Allah'ın Peygamber'e şiir öğretmediği ve bunun ona yakışmadığı belirtilmektedir. Bu âyeti takip eden âyet de bu yaklaşımı güçlendirmektedir: "Aklı olanı uyarmak, kâfirler için de sözü gerçekleştirmek için..." (Yasin, 70)

Bunun yanısıra, Kur'ân'ın şiire ve şairlere saldırısından şunları da çıkarmak mümkündür: Birinci olarak: Buradan anlaşılıyor ki Peygamber toplumunda ve asrında şiire ve şairlere büyük önem veriliyordu. Kur'ân'ın hedeflerinden biri de buna karşı koymak ya da toplumdaki önemine gölge düşürmekti. Böylece şiire değil Kur'ân'a, şairlere değil Peygamber'e zemin hazırlanmış olacaktı. İkinci olarak: Kafir olan şairlerin, İslâmî dönemde şairlerin oturmuş konumlarından, etkilerinden ve toplumda el üstünde tutulmalarından dolayı takındıkları menfi tavırların vurgulanması. Şuara Sûresi'nin son âyetinde mü'minlerin kötülenmeden istisna edilişi, Peygamber'in şartlarla uyuşmaya, şiirin ve şairlerin konumuna değer vermeye mecbur kaldığını, müslümanların şairlerini, kâfirlerin

şairlerinin saldırılarını savmaları ve aynıyla karşılık vermeleri için onları cesaretlendirmek zorunda kaldığını göstermektedir. İşte bu istisnai durumda cesaret veriliyordu. Üçüncü olarak: Bu toplumda ve asırda yaşayan şairlerin karşılıklı atışmaları, kınamaları, rekabet ve yarış yapmaları bir gelenek halini almıştır. Şair bu amaçla hiciv, ayıplama ya da böbürlenme konularında uzun bir kasîde yazardı. Onun hasmı da hicivle, ayıplama ve böbürlenmeyle karşılık verirdi ve bu hal öyle sürüp giderdi. Geleneklerden biri de şairin topluluğunu, kabilesini ya da inancını savunmasıydı. Onun hasmı olan şair de kendisine reddiye yazar, topluluğunu, kabilesini ya da inancını savunurdu. Düşmanlarına karşı muzaffer olan, yani onlara aynısıyla karşılık veren mü'min şairlerin istisna edilişi, kesinlik ifade edebilecek dereceye ulaşıncaya kadar tevatürle nakledilen bu gelenekler Kur'ânî bir karinedir. Dördüncü olarak: Şairler abartma, tahrik etme ve atalarla övünme yollarının hepsini kullanırlardı. Fakat burada hareket mantıkları samimi bir inanç, ahlâk, ciddiyet ve sağlıklı bir hakikate oturmamıştı.

Araplar, şairler ile cinler arasında birtakım ilişkilerin ve bağların olduğuna da inanıyorlardı. Peygamber'e şiir ve şairliğin izafe edilmesinde bu inancın da bir etkisi olmuştur. Bunu dördüncü bölümde ele alacağız.

Kur'ân'dan çıkarılabilecek filolojik sanatlardan biri de "seci'"dir. Seci' ölçü ve nakaratın şart olmadığı kafiyeli sözdür. Kur'ân'da bunun elverişli ve parlak bir demet örneğini görebiliriz. Bunların bir kısmı uzundur. Bir kısmı kısadır. Az önce naklettiklerimize ilâve olarak gelecek örnekleri de vereceğiz:

1- Fecre andolsun, (Zilhicce ayında ilk) on geceye, çifte ve teke, akıp gittiği zaman geceye. Bunlarda akıl sahibi olan için bir yemin var, değil mi? Senin Rabb'inin Ad'e ne yaptığını görmedin mi? Yüksek sütunlar sahibi İrem'e? Ki şehirler içinde onun bir benzeri yaratılmış değildi. Ve vadilerde kayaları oyan Semud'a? Ve kazıklar sahibi Fir'avun'a? Ki onlar şehirlerde azgınlaşmışlardı. Böylece de, oralarda fesadı yayınlaştırmışlardı." (Fecr, 1-12)

2- Senin Rabb'inin fil sahiblerine neler yaptığını görmedin mi? Onların tasarladıkları planlarını boşa çıkarmadı mı? Onların üzerlerine

ebabil kuşlarını gönderdi. Onlara sertleştirilmiş taşları atıyorlardı; sonunda onları yenik ekin yaprağı gibi kıldı. (Fil sûresi)

3- Şüphesiz, biz sana Kevser'i verdik. Şu halde Rabb'in için namaz kıl ve kurban kes. Doğrusu asıl ebter (soyu kesik) olan sana kin duyandır. (Kevser Sûresi)
Ayrıca Bkz: (54/1-5; 55/1-8; 76/1-6)

Kur'ân'da âyetleri birbiriyle seci'li dört sûre[71] vardır. Ayetlerinin bir tekrarı bulunmaktadır. Her âyetten ya da âyetler grubundan sonra uyarma, hatırlatma ya da ayıplamanın yer aldığı bir âyet aynen tekrar edilir. Bu da konuşma üsluplarında başka bir sanattır. Bizim görebildiğimiz kadarıyla bu uslupta bir metne rastlanmamıştır. Edebiyat bilginlerinden buna işaret eden kimse görmedik. Hâlbuki bunun apayrı bir sanat olduğu açıktır. Aşağıdaki âyetler bunun örnekleridir:

1- Rabbinin makamından korkan kimse için ise iki cennet vardır. Şu halde Rabbinizin hangi nimetlerini yalan sayabiliyorsunuz? Çeşit çeşit inceliklere ve güzelliklere sahiptirler. Şu halde Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlayabiliyorsunuz? İkisinde de akmakta olan iki pınar vardır. Şu halde Rabbinizin hangi nimetlerini yalan sayabiliyorsunuz? İkisinde de her meyveden iki çift vardır. Şu halde Rabbinizin hangi nimetlerini yalan sayabiliyorsunuz? (Rahmân, 46-53)

2- Biz, öncekileri yıkıma uğratmadık mı? Sonra arkadan gelenleri onların izinde yürüteceğiz, işte biz suçlulara böyle yapmaktayız. O gün yalanlamakta olanların vay haline. Sizi basbayağı bir sudan yaratmadık mı? Sonra onu, savunması sağlam bir karar yerine yerleştirdik. Belli bir süreye kadar; işte (buna) güç yetirdik. Demek ki, biz ne güzel güç yetireniz. O gün yalanlamakta olanların vay haline. Biz yeryüzünü bir toplanma yeri kılmadık mı? Dirilere ve ölülere. Ve onda sabit yüksek dağlar var etmedik mi? Size tatlı bir su da içirmedik mi? O gün, yalanlamakta olanların vay haline. (Mürselat, 16-28)

Arapça rivâyetlerin seci' ile ilgili olarak kaydettiklerine göre onlar, genellikle kâhinlerin, müneccimlerin sözleri, rüyalarda duyu-

71 Şuâra, Kamer, Rahmân ve Mürselat sureleri.

lan fısıltılardır. Seci'li eski sözlere örnek olarak gösterilen şeylerin çoğu bu sınıfa izafe edilen şeylerdir. Kur'ân âyetlerinin de hikâye ettiği gibi Araplar Peygamber'e kâhin diyorlardı. Belki de bunun nedenlerinden biri de Peygamber'in okuduğu seci'li âyetler ve sûrelerdir. Onların böyle bir iddiada bulunmaları, kâhinlerin insanlara verdikleri cevapların seci' şeklinde olduğunu kaydeden Arapça rivâyetlerin aslının sağlıklı olduğuna delil olabilir. Ama buna rağmen biz onlara nispet edilen seci' yazılı parçaların metin ve rivâyet olarak onlara ait olmasından kuşku duyuyoruz. Onların uydurma ve birleştirme izlerinden uzak olduğunu sanmıyoruz. Seci'nin en sağlıklı ve doğru tabloları ve parçalarını, sanatlarını ancak Kur'ân'da bulabiliriz. Çoğu nazım türünden naklettiğimiz örneklerden kişinin seci' ile ilgili bir sanatı, zevki, güzelliği, eda ve tesir gücünü görmesi mümkündür. Bu da Arapların aklî gücünü ortaya koyan görüntülerden biridir. Çünkü bu, açıkça görüldüğü gibi Arap dili ile ilişkilidir.

Kur'ân'da altmış sekiz sûre seci'lidir ya da en azından seci'nin kapsamına girmektedir. Bunların elli yedisi kısadır. Beş tanesi orta, altı tanesi de uzundur. Onların büyük çoğunluğu (64 tanesi) Mekki'dir. Muhtemelen bu da, Peygamber asrında ve çevresindeki seci'li gönüller ve kulaklar üzerindeki hakimiyetini, etkisini ve nüfuzunu gösteren bir delildir. Biz yukarıda kullandığımız cümleyi "ya da en azından seci'nin kapsamına girmektedir" şeklinde kullanmaktan, âyetleri kafiyesiz, fakat ölçülü olan sûreleri kastettik. Çünkü biz bunların da bir açıdan seci'in kapsamına girdiğini, bununla beraber gerçekten seci' niteliğini taşıyan, yani kafiyeli olan sûrelerin daha fazla olduğunu belirtmek istedik.

Buna ilâve olarak öncelikle bir noktaya daha dikkat çekmeliyiz: Baştan sona seci'li ya da ölçülü olan bu kadar sûrenin yanında geriye kalan diğer sûrelerde de az bir grup âyet dışında aynı seci' ve ölçüyü görürüz. Bu da görüşümüzü, seci'nin gücünü ve nüfuzunu pekiştirmektedir. İkinci olarak dikkat edilmesi gereken nokta seci'nin bir tek sûrede yalnız bir kafiye olmayabileceğidir. Birtakım sûreler vardır ki, değişik kafiyeleri bulunan zincirleme seci'leri ihtiva etmektedir. Daha önce naklettiğimiz Müddessir, Mürselat ve Fecr Sûresi âyetleri buna en güzel örnektir. Bazı sûreler de vardır ki, tek kafiyeli ya da değişik kafiyeli bir dizi seci'li zincirlemeler içerdiği gibi tek kafiyeli olmayan ölçülü bir dizi âyetler zincirini

de ihtiva etmektedir. Evet, işte bütün bunlar Risâlet öncesi dönem ve coğrafyada, Kur'ân dili olan lugat ile ilgili sanatsal ve edebî tezahürlerdir ki, bunlar gözardı edilemez.

Bu sanatlardan biri de hiçbir kafiye ve ölçüye bağlı olmayan "mürsel"(düz nesir) sanatıdır. Kur'ân âyetlerinin çoğu bu tür bir sanat çeşidine uygundur. Çünkü bu, çoğu uzun ve orta sûrelerin uslûbudur. Bunlardan bazıları hayli uzundur. Gelecek örneklerde görüldüğü gibi bazı âyetlerin kelime sayısı yetmişi, yüzü aşmaktadır:

1- Ey iman edenler, belirli bir süre için borçlandığınız zaman onu yazınız. Aranızdan bir katip Allah'ın kendisine öğrettiği gibi yazmaktan kaçınmasın, yazsın. Üzerinde hak olan da yazdırsın. Ve Rabbi olan Allah'tan sakınsın, ondan hiçbir şeyi eksiltmesin. Eğer üzerinde hak olan, aklı ermez ya da zaaf sahibi veya kendi yazmaya güç yetiremeyecekse, velisi dosdoğru yazdırsın. Erkeklerinizden de iki şahit tutun; eğer iki erkek yoksa, şahitlerden rıza göstereceğiniz bir erkek ve biri unuttuğunda öbürü ona hatırlatacak iki kadın (da olur.) Şahitler çağrıldıkları zaman kaçınmasınlar. Onu az olsun, çok olsun süresiyle birlikte yazmaya üşenmeyin. Bu Allah katında en adil, şahitlik için en sağlam, şüphelenmemeniz için de en yakın olandır. Ancak aranızda devredip durduğunuz ve peşin olarak yaptığınız ticaret başka, bunu yazmamanızda sizin için bir sakınca yoktur. Alış veriş ettiğinizde de şahit tutun. Yazana da, şahide de zarar verilmesin. Yaparsanız o, kendiniz için fısktır. Allah'tan sakının. Allah size öğretiyor. Allah her şeyi bilendir. (Bakara, 282)
(Ayrıca Bkz:3/154)

Bazıları ise orta uzunluktadır. Bunlar Kur'ân'daki mürsel metnin çoğunluğunu oluşturmaktadır.

Burada, mürseli tanıtmakla ilgili kaydettiklerimize ilâve olarak Kur'ânî mürselin âyet sonlarında oturaklı ya da ölçülü bir ses güzelliğinin olduğuna dikkat çekmeliyiz. Naklettiğimiz örneklerde açıkça görüldüğü gibi burada kafiyesizlik, ölçüsüzlük ve kafiyede ses benzeşmesinin yokluğu fazla bir eksiklik olarak kabul edilmezse durum bundan ibarettir. Kur'ân âyetlerinin çoğunu oluşturan mürsel Kur'ân âyetlerinde de bunu rahatlıkla müşahade edebiliriz.

Burada nesir, seci' ve mürselin her iki türünde de söz konusu olan önemli bir noktaya, bunların her birini yerli yerince kullan-

mada üslup parlaklığına dikkat çekmeliyiz. Kur'ân âyetlerini düşünen bir insan seci'li kısa âyetlerin, yine onun gibi mürsel kısa âyetlerin genellikle müjdeleme, uyarma, vâdetme, tehdit etme, uyarma ve örnek verme konumunda kullanıldıklarını görecektir. Zira bunların üslubunda, vurgusunda ve edasında süratle dikkatleri çeken bir yapı sözkonusudur. Onun için duygulara ve gönüle hitap etmektedir. Orta ve uzun olan mürsel âyetler ile seci'li olan orta âyetler genellikle tartışma, delil getirme, öğretme, yasama, bildirme, hikâye etme, örnek verme konumlarında verilmektedir. Zira bu konumlar tabiatı gereği olarak uzundur. Burada duygulardan daha ziyade akla hitap edilir. Amaç anlaşılmasını, görülmesini, muhatabın düşünceye yönelmesini, muhâkeme etmesini, sonuç çıkarmasını sağlamaktır. Korkutmak, teşvik etmek, vaadde bulunmak ve tehdit etmek değildir.

Dilin bu kadar çeşitli türleri kapsaması, zincirlemeler, güzel kalıba dizmeler, şaheser girişlerden daha ziyade uslupta, beyanda ve söz makamlarının birbirine uygunluğunda görülen bu yetkinlik, Peygamber asrı ve çevresindeki Arap lisanına gerçekten üstün bir şekil ve yüce bir derece kazandırmıştır.

Bu sanatlardan biri de "emsal"(örnek) vermelerdir. Emsal, Kur'ân'da iki çeşittir. Birisi temsil ve kıyaslamadır. Ve bunlar nispeten detaylıdır. İkincisi ise kısa misallerdir. Gâyet üstün ve parlak bir üslupla ifade edilen güzel cümlelerdir. Üstün ve parlak üslubuyle uyum sağlayacak sosyal hikmetleri ve ahlâki öğütleri de kapsayabilmektedir. Bunlarla ilgili olarak gelecek örnekleri verelim:

1- (Allah) gökten bir su indirdi de kendi miktarlarınca sel oldu. Sel de yüze vuran bir köpük yüklendi. Bir süs ya da bir meta sağlamak için ateş üzerinde erittikleri şeylerde de bunun gibi bir köpük vardır. İşte Allah, hak ile batıla böylece cevap verir. Köpüğe gelince, o atılır gider, insanlara yarar sağlayacak şey ise, yeryüzünde kalır. İşte Allah, örnekleri böyle vermektedir. (Ra'd, 17)

2- Görmedin mi Allah nasıl bir benzetme yaptı: Güzel söz, kökü yerde, dalları gökte olan güzel bir ağaç gibidir. Ki (o ağaç) Rabb'inin izniyle her zaman yemişini verir. Allah, öğüt alsınlar diye insanlara böyle misaller (Emsâl) verir. Kötü sözün durumu da gövdesi yerin üzerinden koparılmış, sabit olmayan kötü bir ağaca benzer. (İbrahim, 24-26)

3- Allah, göklerin ve yerin nurudur. Onun nurunun misali, içinde çerağ bulunan bir kandil gibidir; çerağ bir sırça içerisindedir; sırça sanki incimsi bir yıldızdır ki doğuya da, batıya da ait olmayan kutlu bir zeytin ağacından yakılır; neredeyse ateş ona dokunmasa da yağı ışık verir. Nur üstünde nurdur. Allah kimi dilerse onu kendi nuruna yöneltir. Allah insanlar için örnekler (Emsâl) vermektedir. Allah her şeyi bilendir. (Nur, 35)

Şimdi ikinci türün örneklerine geçelim. Şuna da dikkat etmeliyiz ki, bunlar Kur'ân tarafından emsal olarak verilmemiştir. Yalnız inişinden sonra önemli, etkili bir hikmeti, yetkin bir anlamı içerdiğinden insanlar onları birer emsal olarak kabul etmişti. Zaten bu özellikleri taşıyan cümleler pratikte mesellere dönüşür:

1- ...Evet, dedi yalnız kalbim tatmin olsun diye... (Bakara, 260)

2- ...Küfreden dehşete kapıldı. (Bakara, 258)

3- ...Fetvasını sorduğunuz meselenin hükmü verildi... (Yusuf, 41)

4- ...Karışık rüyalar... (Yusuf, 44)

5- ...Yakub'un gönlünde bir istek... (Yusuf, 68)

6- ...Onların hilesi büyüktür... (Yusuf, 28)

7- ...Zannın bir kısmı günahtır... (Hucurât, 12)

8- ...Onun meseli kalın kitaplar taşıyan eşeğin meseli gibidir... (Cuma, 5)

Kur'ân'da, peygamberlik döneminden önceki dönemden kalma kısa emsaller bulunduğunu güvenle ya da kesinlikle söylemeye müsait bir şeye rastlayamadık. Bununla beraber Kur'ân'da bu türden pek çok şeyin bulunduğu kuşkusuzdur. Bunlar Peygamberlikten önceki dil, edebiyat ve Arapça sanatları olarak kullanılmıştır. Bunun içindir ki biz bu emsalleri de vermeyi uygun gördük.

Önemli bir noktaya daha parmak basmalıyız ki o da dil bilginlerinin, emsali dil sanatlarından biri olarak ele alırken, hepsinin tek bir vetire üzere yürümüş olmalarıdır. Hepsi de emsalin kısa çeşidini kaydetmekle yetinmişlerdir. Fakat Kur'ân ise birinci çeşidini gerçekten büyük ölçüde ve yoğun bir şekilde ele almış, özellikle

onu takdir etmiş ve işarette bulunmuştur. Çünkü bunların her birisi zikredilirken ya emsale başlamadan önce ya da onun bitişinden sonra bir emsal olduğu ifade edilmiş, Allah'ın böyle misal verdiği vurgulanmış yahut da bu anlamda bir şey söylenmiştir. Naklettiğimiz örneklerde de bunu görebilmekteyiz: Madem ki Kur'ân, Peygamber asrının ve çevresinin kullandığı Arap dilinin en doğru ve en sağlam şeklidir; öyleyse bu tür emsalin de, o dilin sanatlarından biri olarak gösterilmemesi gafletine düşülmemelidir.

Bu sanatlardan biri de "kıssa"(hikâye ya da "Kasas")hikâyelerdir. Kur'ân'da hem daha önceki peygamberlerden ve uluslardan, onların başlarına gelenlerden, hem de peygamberlerin dışındaki insanlardan güzel bir üslupla söz eden pek çok kıssa vardır. Örneğin: Kehf, 60-82; Neml, 17-44.

Yusuf Sûresi'nde Kur'ân'ın, tam olan kıssalarından parlak bir örnek yer almaktadır. Şuna da dikkat çekmeliyiz ki, olaylar, ayrıntılar Tevrat'ta kaydedilene çok yakın bir biçimde ele alınmış ve işlenmiştir. Okuyucunun onu Mushaf'tan, güzelliğini ve üstün parlaklığını görebilmesi için, muhâkeme ederek dikkatlice okuması çok iyi olur.

Kehf, Neml Sûreleri'ndeki ve Yusuf kıssasındaki çekici diyaloğa, etkili ibretlere, hikmet dolu öğütlere dikkat edilmelidir. Kıssanın olayları arasına serpiştirilen, ibretler ve ders alınacak şeyler renklendirilmiş ve cazip hale getirilmiştir.

Peygamber'in peygamberlikten önceki asrı ve çevresinin dili olan Arap dilinin Kur'ân'da temsil edilen sanatsal yönlerinden biri de Sarf, Nahiv ve İştikak yönleridir. Kur'ân'da bunun güzel örnekleri vardır. Hatta en güzel örnekleri ondadır denebilir. Arapça'nın bu yönünün, Peygamber'in peygamberlikten önceki asrının ve çevresinin diliyle ilişkisi, bir taraftan çok açık, diğer taraftan da su götürmez bir gerçektir. Zira Kur'ân'ın ihtiva ettiği Sarf, Nahiv ve İştikak kurallarının, Kur'ân'ın inişinden önce kullanılan ve Kur'ân'ın kendisiyle indiği dil olan Arap dilinin değişmez bir damgası olduğunda kuşku yoktur. Bunda, aynı zamanda bu dilin ulaşmış olduğu yüksek dereceyi ve mükemmel olduğunun gücünü gösteren bir delil vardır. İşte bu nokta hâlâ araştırıcıların hayretini ve deh-

şetini cezbeden bir meseledir. Mükemmel inceliğinde, cer harflerinde, anlamlarında, irablarında olduğu gibi; vezinlerinde, çoğullarında, sıfatlarında, kiplerinde de öyle bir dereceye ulaşmıştır ki, bir başkası ona ulaşabilmiş değildir; bunu söylerken en azından arada geçen bin dört yüz küsûr seneyi de değerlendirmeliyiz: Tabiidir ki, bu hayret verici üstün görünüm cevval, hareketli ve diri bir zihniyeti, üstün dereceli sanatsal bir zevki gösteren sağlıklı bir delildir. Biz bu konuda örnekler vermeye ve buna ihtiyaç olduğuna da kâni değiliz. Çünkü Kur'ân dilinde, halen ilk halini muhafaza eden, herkes tarafından bilinen fasih Arapça için genel ve yaygın temeller vardır.

Burada değinilmesi uygun olan bir nokta da Kur'ânî olan Sarf, Nahiv, İştikak ve Garibu'l-Kur'ân'ın cahiliye dönemi Arap şiirinden alındığı, filolog ve müfessirlerin de metodlarında, doğru olandan uzaklaşarak, Kur'ân'ı, söz konusu şiire tâbi tuttukları tavırlarıdır. Çünkü bize, Kur'ân'dan başka yazılı ve sağlıklı bir yolla ulaşan bir şey yoktur. Sonra bu dilin sağlıklı ve doğru olan dil kurallarının kaynağı başkası değil, ancak Kur'ân'dır. Kur'ân'da yer alan, geçerli kurallara aykırı düşen bazı çıkışlar her canlı dilde bulunabilecek olan istisnalar türünden bir şeydir. Kurallara, kaidelere temel olarak alınan cahili şiir ise tedvin dönemine kadar yazılı olarak ulaşmamıştır. Cahili şiirin çoğu İslâm'dan sonra değişik amaçlarla uydurulmuştur. Bu amaçlardan birinin de bizzat söz konusu şiiri örnek getirme düşüncesi olduğunu söyleyebiliriz.

Dil alanına giren noktalardan biri de "Arapçalaştırma"dır. Bu da Kur'ân'da sembolize edilmiştir. Çünkü Kur'ân, Rumca, Habeşçe, Farsça, İbranice ve başka dillerden bir dizi özel ve cins isimleri, sözcükleri almış, kullanmıştır: İbrahim, İsmail, İsrâil, Yusuf, Yakub, Süleyman, Davud, İsa, Musa, Calut, Talut, Cibril, Mikâl (Mikail)... Dirhem, Dinar, Siccîl, İstebrak, Rabbaniler, Havariler, Suradık, Mişkâr, Kâfur, Zencebil, Sundus vesaire gibi... Arapçalaştırma, öncelikle gösteriyor ki; Peygamberlikten önceki Araplar, bir şeyin kendisini başkasından aldıklarında, onu kullandıklarında, dillerinde karşılığı olmayan pekçok yabancı kavramları da alırlardı. Bu da dillerinin gelişmesinin nedenlerinden biri oluyordu. İkinci olarak onlar genelde ve çoğunlukla bu sözcüklere kendileri şekil

veriyor, yabancı özel isimlere de kendi vezinlerini uyguluyor, harflerini uygun biçimde diziyor ve değiştiriyorlardı. Böylece onların edalarını güzelleştiriyor, kendi vurguları ve harfleriyle uyumlu ve ahenkli hale sokuyorlardı. Bu her iki nokta da tâ baştan Arap dilinin genişliğini, esnekliğini, bu uzak asırdaki diriliğini, tali olarak onu konuşanların hareketli, cevval ve esnek bir zihniyete sahip olduğunu, sonra onlarla diğer uluslar, komşu olan pekçok ülkelerle pekçok ilişkilerini, onlardan medeniyet ve kültürle ilgili birçok vasıtayı, araç-gereçleri iktibas ettiklerini göstermektedir. Hemen fark edilebileceği gibi, Kur'ân'ın, onun apaçık Arapça bir dil olduğunu belirtmesiyle, yabancı kökenli sözcüklerin o dilde bulunması arasında bir çelişki olasılığı yoktur. Çünkü bu sözcükler kipleri, düzeltilmiş ya da Arapçalaştırılmış vurgularıyla Kur'ân'ın inişinden önce o dilin bir parçası haline gelmişlerdi. Hatta bu olgu, bu Arapçalaştırılmış kavramların, sözcüklerin peygamberliğe ve Kur'ân'ın inişine yakın olmayan bir zamanda Arapçalaştığını ilham etmektedir. Çünkü o kelimelerin varlığı, daha güçlü ve açık bir delildir. Şuna da dikkat çekmek gerekir ki, pek çok Kur'ân sözcükleriyle ilgili olarak kasıtlı ya da zorlanmalara dayalı iddialar ve ipe sapa gelmez yaklaşımlar da vardır.

Eskilerden bazıları Kur'ân'da, inişinden önce Arapların tanımadıkları, bilmedikleri yabancı sözcüklerin kullanıldığını zikretmişlerdi. Onlara göre Peygamber'in mesajı tüm uluslara yönelik olduğundan Kur'ân'ın değişik ulusların dillerinden birtakım sözcükleri içermesi gerekli ve yerinde olmuştur. Ve "Biz gönderdiğimiz her elçiyi ancak toplumun dili ile gönderdik..." (İbrahim, 4) âyetinin kapsamı ile de ahenkli ve paralel olmuştur. Burada, çarpıklık ve tutarsızlık o kadar açıktır ki, eleştiriye bile gerek yoktur.

Zikrettiğimiz bu dil sanatlarına ilâve olarak Kur'ân'da sembolize edilen tartışma, kesin delil getirme, gâyet parlak ve duyguların en incesine kadar nüfuz eden psikolojik durumların tasviri; dinleyicisinin ve okuyucusunun ondaki büyüklüğü, eşsizliği, dehşet verici dakik düzeni görüp Aziz ve Celîl olan Rabb'inin ululuğuna, azâmetine teslim olmasına yönelten tabiat olaylarını, evrenin yasalarını güçlü bir şekilde gözler önüne serişi; insanın ahirette karşılaşacağı hesaba çekilmeyi, nimetleri ve cezalandırılmaları güçlü

ve parlak bir biçimde tasvir ederek dinleyicisi ve okuyucusunu sanki elleriyle dokunduğu, gözleriyle gördüğü gerçek sahnelerin önündeymiş gibi bir atmosfere sokuşu gibi diğer konuşma sanatlarını, her birini özel bir konuda ele aldığımız diğer sanatlar gibi bir sanat olarak sayılmasa da bunda bir güç, bir üstünlük, bir ifade, eda ve üslup belağatı vardır ki bu da, Kur'ân dilinin konuşma sanatlarının her çeşidini en üstün derecede ve parlak şekliyle, engin nüfuzuyla, en etkin ifade biçimiyle içerdiğini, onlara en geniş anlamda yer verdiğini yeteri kadar göstermektedir. Tali olarak da, bu dilin temsil ettiği o asrın ve toplumun ahalisinin zihinsel faaliyetlerinin, üstün zevklerinin ve geniş sanatkarlıklarının nereye ulaştığını göstermektedir.

Bu sanatların sembolize edildiği âyetler gerçekten pek çoktur. Hatta bunlar yaklaşık olarak tüm Kur'ân âyetleridir. Kendisi bizzat bu meselenin bilincine varmak, ondaki tatlılığı, üstünlüğü ve sürekliliği tatmak isteyen kimse, onları art arda defalarca okumalıdır. Onların parlaklığı, eşsizliği önünde bilinçli ve engin nüfuzla durmalıdır. Onun içindir ki birtakım örnekleri burada vermeyi gereksiz ve yetersiz bir uzatma olarak görüyoruz. Yalnız bununla ilgili birtakım âyetler demetinin rakamlarına işaret etmekle yetineceğiz. Mesela Bakara 8-20. âyetleri münafıkların niteliklerini belirtmede şaheser bir örnektir. 74. âyet yahudilerin kalblerinin katılığının dozajını belirlemede etkili bir tasvir örneğidir. Âl-i İmrân 59-60. âyetleri karşıdakinin delillerini çürüten tartışmalar için örnektir. En'âm 59-65. âyetleri evren ve yaratıcısının büyüklüğünü nitelemenin örneğidir. Ahzâb 13-20. âyetleri dar anlamda münafıkların korkaklığını, geniş anlamda ise asıp kesmelerini niteleme hakkında bir örnektir. İbrahim 42-47. âyetleri, zalimlere özenen kişinin eleştirilmesine misaldir. Hâkka 13-37. âyetleri diriliş günü, hesaba çekilme, cennet ve cehennemin niteliklerini sergilemeye örnektir. Müddessir 11-29. âyetleri isyankarların belini büken tenkide ve onların inkârcı konumlarını nitelemeye misaldir.

Bu konuyu şununla belirtmek istiyoruz: Peygamber asrının ve toplumunun ulaşabildiği belağat, fesahat, beyan, söz üsluplarında mahirâne sanatkârlığın onların aklî güçlerini, isabetli görüşlerini, üstün zevklerini gösteren bir kriter olabileceği şeklindeki yakla-

şımda biz yalnız değiliz. Bunu birçok müfessir de kaydetmiştir. Örnek olarak Tabersi'nin Mecmau'l Beyan Tefsiri'nde kaydettiklerini verelim:

"Muhakkak ki Allah fesahatın en üst derecesine ulaşan, belağatın en üst zirvesine tırmanan belağatlı, fesahatlı kişilere hitap etmiştir." Zemahşeri'nin, Keşşaf Tefsiri'nde dediklerini örnek verebiliriz:

"Onlar, doğru ile yanlışı sağlıklı olarak birbirinden ayırmada, işlerin ince olanlarını, durumların kapalı olanlarını tanımada, tedbirde, dehâda ve maharette, isabet etmede ulaşılmayacak bir düzeye gelmişlerdi."

Neysaburî Bakara 22. âyetinin son kısmında yer alan "Bildiğiniz halde Allah'a ortak koşmayın." bölümüyle ilgili açıklamasında diyor ki:

"Yani siz işlerin ince olanlarını, durumların kapalı bulunanlarını bilen, ilim ve marifet ehli olduğunuz halde... Araplar böyleydi. Özellikle Kureyş'ten Katanu'l-Harem ve Kinane dehasında ve maharetinde ellerine su dökülmeyecek kimselerdi."

Bunun yanısıra, müfessirlerin cumhuru, Kur'ân dilinin Peygamber toplumu ve asrının dil zenginliği, müfredatı, terkibleri, kaideleri ve kavramlarının aynısı olduğunu belirtmede ittifak halindedir. Bizim buna yaptığımız ilâve şudur: Kur'ân'ın üstün edebiyatı onda yer alan eda şaheserliği, beyin gücü, üsluplardaki sanatkârlıktan -bu aynı zamanda harf harf, kelime kelime o zamandan bize kadar sağlıklı olarak ulaştığında kuşku olmayan biricik edebi metindir- hareketle Arapların bu dili kullanmak ve Kur'ân'ı anlamak konusunda, fesahatın en son noktasına, belağatın en üst zirvesine ulaştıklarını ve bunun ardında da tabii ve ma'kul olarak üstün bir aklın, parlak bir düşüncenin, maharetin ve dehanın, geniş kapsamlı zihinsel bir faaliyet, hareket ve zevkin var olduğunu belirtmemiz gerekir.

Buna ek olarak diyoruz ki: Peygamber'in toplumu ve asrı herkesçe bilinen genel tabii olgunun sınırları dışına taşmayacaktır. Orada da bir konuşma dili, bir de edebiyat ve yazı dili vardı. Yalnız bunların bir kısmı bir kısmının içinde yer alır. Peygamber'in

hadisleri, sahabenin konuşmaları, Arapların rivâyet edilen konuşmaları, Kur'ân üslubuyla karşılaştırıldığında bu yaklaşımın doğruluğu daha da iyi kavranır. Konuşmalar genellikle normal oturumların konuşmalarıdır. Bunlar; nazım, inşa, ahenk, güzellik ve üstünlük yönünden Kur'ân dilinin seviyesinin aşağısındadır. Bunu destekleyen bir nokta da kâhinlerin seciyeleri, müneccimlerin nakledilmiş sözleri, Arap hatiplerinin konuşmaları, meşhur şairlerinin şiirleri gibi dizgi ve döküm yönünden, güzellik ve eşsizlik açısından daha seviyeli olan, rivâyet edilmiş şeylerdir. Genel olarak rivâyet edilen konuşmaların dilleri de böyledir. Ki biz hem birinci tür rivâyetlerin, hem de ikinci tür rivâyetlerin pek çoğunu kabul etmede titiz davranıyor ve çekimser kalıyoruz.

Bütün bunlara ilâveten Arap dilinin üstünlüğünü ve olgunluğunu ortaya koyan önemli bir olgu daha var. Bu da konuşma ve hitap dilinin müfredatı ve terkipleri arasında önemli bir fark olmamasında tecelli etmektedir. İkinci olarak da her iki dilin Sarf, Nahiv, İştikak ve Araplaştırma kaidelerinde birlikte hareket etmiş olmasında ortaya çıkmaktadır.

B) EĞİTİM SEVİYESİ, İLİM, KÜLTÜR ve PRATİK BİLGİLER

1. Okuma Yazma

Bu konu çerçevesinde her şeyden önce düşünülmesi gereken doğru yaklaşım, özellikle Peygamber'in peygamberlikten önceki toplumu ve asrında, genel olarak da o dönemin uygar dünyasının çeşitli bölgelerinde bizim çağımıza oranla okuma-yazma ve onlara bağlı olan bilimlerin, marifetlerin daha dar kapsamlı olduğudur. Nitekim matbaa ve modern imkanlar oranı ve insan bilgisinin her çeşit toplum ve sınıfta artışı da o asrın aklî gelişme derecesini yansıtacaktır. Şimdilerde okuma ve yazma gerçekten kültürel değerlerin ölçütü olarak kabul edilmektedir. Burada dikkat çekilmesi gereken bir nokta da eski toplumlarda ve asırlarda okuma ve yazmanın değerinin az olduğunu söylemek istemediğimizdir. Belki de o zamanki toplumların ve asırların tabiatı gereği olarak okuma yazma hayati bir öneme sahipti. Hatta bu ikisinin herhangi bir toplumda dar ya da geniş kapsamlı yaygınlığı o toplumun diriliğini, kültürünü ve hareketliliğini küçümsenmeyecek ölçüde gösterecektir.

Burada okuma-yazma konusunda asıl hedef tabiatıyla ve özellikle peygamber çevresidir. Ki bu çevrede kitabîler ve ümmiler (kitabî olmayanlar) vardı. Kitabîlerin içinden Arap olanlar ve yabancı olanlar bulunuyordu. O halde bunlar azınlık da olsalar bu çevrelerdeki okuma ve yazmadan bir nebze söz etmek gerekir; sonra burada birinci derecede aklî güçleri öğrenilmek istenenler

Araplardır dense yerinde bir söz edilmiş olur. Sonra bu çevrelerdeki okuma yazma bilme derecesinin ne ölçüde seyrettiğini bilmek, herhalde yararlı ve zorunludur. Kitaplılardan hristiyan ve yahudi olarak Araplar vardı. Onların da okuma ve yazmada hangi seviyede olduğunu tespit etmek gerekiyor ve sözün onları da kapsaması icap ediyordu. Onların da Arapların aklî gücünü göstermede bir rolü olabilirdi. Ayrıca kitaplı olmayan Arapları etkilemeleri de doğru sayılabilirdi. Bu son nokta kitaplı olmayan Araplarda gerçekleşmişti.

Kur'ân'da okuma ve yazmanın genel olarak kitaplılarda, özellikle de yahudi olan kitaplılarda yaygın olduğunu, hatta bir ölçüde geniş kapsamlı olduğunu söylemeye müsait açık delâleti bulunan pek çok âyet yer almaktadır.

Onların Mekke'de olanlarıyla ilgili: En'âm, 20 ve 114; A'râf, 157; Yunus, 94; Ra'd, 36; İsrâ, 107,108; Nahl, 43; Hac, 54; Kasas, 52-55; Ankebut, 46-47; Şûrâ, 14; Şuara, 197; Ahkâf, 10; Neml, 76, gibi birinci bölümün üçüncü konusunda naklettiğimiz âyetleri okuduğumuzda; Nahl 103. ve Furkan 4-5. âyetlerini güzelce düşündüğümüzde; Peygamber'in okuduğu Kur'ân'ı Kitaplılardan aldığı, öğrendiği şeklinde kâfirlerin Peygamber'i yaftalamaya kalkmalarını değerlendirdiğimizde, Mekke'de yaşayan Kitaplıların çoğunun okuma ve yazma bildiklerini tercih ederiz. Onlarla ilgili araştırmamızda onların bir tek millete mensup büyük bir azınlık olmadığı, değişik uluslara mensup bireysel bir azınlık oldukları, onlardan bazılarının daha yeni geldikleri, bazılarının taşıdığı bir meziyetten dolayı oraya getirildikleri sonucuna varmıştık. Bunların hepsi de âyetlerin ilham ettiği noktayı, onların çoğunun okuma ve yazma bildiklerini desteklemektedir.

Onların okuma ve yazma diline gelince bunu kesin bir biçimde tespit etmek bizim açımızdan mümkün değildir. Yalnızca azınlıkta bulunan İsrâilliler İbranice okur ve yazarlardı. Yabancı olan hristiyanlar ise kendi dilleriyle ya da İncil'in Süryanice ve Yunanca (Latince olan diliyle okuyor) yazıyorlardı. Bu sırada bu iki dil Şam'da, Irak'ta ve Mısır'da yaygın bulunuyordu. Tabii ki bu, o yabancıların Arapça okuma-yazma bilmedikleri anlamına gelmez. Onlardan bazılarının özellikle de eski olanların Arapça'yı da okuyup yazdıklarını tercih ediyoruz demesek de bunu uzak bir ihtimal olarak görmüyoruz. Arap olan Kitaplıla-

rın ise Arapça olarak okuyup yazdıklarını tercih ediyoruz. Buhari hadisinde kaydedildiğine göre Varaka b. Nevfel hristiyan olmuştu ve İbranice yazabiliyordu.

Medine'deki Kitaplılara gelince -ki bunların büyük çoğunluğu İsrâillilerdi- onlarla ilgili olarak nazil olan Bakara, 41, 76, 79, 89, 91, Âl-i İmrân, 78, 93, 187, 188, 199, Nisâ, 44, 47, 156, 162, Mâide, 15, 43, 44, 47, 68, Cum'a, 5 gibi daha önce birinci bölümün üçüncü konusunda naklettiğimiz âyetler onların arasında da okuma yazmanın oldukça yaygın olduğunu tercih etmeye müsaittir. Fakat bu yaygınlık Mekke kitaplıları arasındaki yaygınlık çerçevesinden daha dar bir çerçevedeydi. Bakara 78. âyetinde:

"Onlardan bazısı da ümmidir. Kitabı bilmezler; bütün (bildikleri) bir sürü asılsız şeydir. Bunlar yalnızca zannederler."

Bu yaklaşımın sağlıklı olduğunu gösteren güçlü bir delil vardır. O da, belirtildiğine göre yahudilerden bir kesimin okuma yazmayı yeterli derecede bilmediğidir. Çünkü uzun zamandan beri büyük küçük, kadın erkek, işçi çiftçi olarak ailece sürgün hayatı yaşamış büyük azınlıklar halinde olmaları, tabiatıyla onların bu hususta geri kalmalarını, kültürel yönden geri kalmalarını gerektirir.

Tam anlamıyla doğru olmasa da tercihe şayan görüş odur ki, İsrâiloğulları'ndan okuma ve yazma bilenler bu alanda öncelikle kendi milli dilleri olan İbraniceyi kullanıyorlar, onunla yazıyorlardı. Buhari'nin Varaka b. Nevfel ile ilgili hadisi ve Peygamberin Ensar'dan biri olan Zeyd b. Sabit'e İbranice'yi öğrenmesini istediğini kaydeden başka bir hadis de bu tercihin destekleyici delilleridir. Bunun yanısıra onlardan bazılarının Arapçayı da okuyup yazdıklarını tercih ediyoruz.

İsrâilî olmayan kitaplılara gelince, Mekke'deki yabancı ve kitaplılar hakkında söylediklerimizin hepsi burada onlar için de tamamiyle geçerlidir.

Şimdi de Hicaz halkının Kitaplı olmayan, oradaki nüfusun ezici çoğunluğunu oluşturan ve Rasul dönemi ve çevresinden amacın birinci derecede muhatabı olan Araplarda okuma-yazma faaliyetlerinin izahına geçmek istiyoruz. Buna bağlı olarak deriz ki: Kur'ân'da okuma ve yazma için gerekli olan kitap, kağıt, yaprak, sahifeler, ka-

lemler, mürekkep, siciller/kayıt defterlerinden söz eden birtakım âyetler vardır. Gelecek âyetlerde bunu görüyoruz:

1- Biz Kitab'ı üzerine yazılı bir kağıtta göndersek de, onlar ona elleriyle dokunsalar... (En'âm, 7)

2- Biz, her insanın kuşunu kendi boynuna doladık, kıyamet gününde onun için açılmış olarak önüne bir kitap çıkarırız. 'Kitabını oku; bugün nefsin senden hesap sorucu olarak sana yeter.' (İsrâ, 13-14)

3- De ki: "Rabbimin sözlerini yazmak için deniz mürekkep olsa... (Kehf, 109)

4- Eğer yeryüzündeki ağaçların tümü kalem ve deniz de (mürekkep) olsa ve bunlara yedi deniz daha eklense yine de Allah'ın kelimeleri tükenmez... (Lokman, 27)

5- Tûr'a, ince deri üzerine satır satır yazılmış kitaba... andolsun. (Tûr, 1-3)

6- Hayır, onlardan her biri, kendilerine açılmış sahifelerin verilmesini ister. (Müddessir, 52)

7- Şüphesiz bu, önceki sahifelerde vardır; İbrahim'in ve Musa'nın sahifelerinde. (Al'a, 18-19)

Ayrıca Bkz: (6/91; 17/93; 21/104; 68/1-2; 96/1-4)

Bu âyetlerin hepsinin Mekkî olduğuna dikkat çekmeliyiz. İlk olarak bu âyetleri duyan kişileri temsil eden Mekke ahalisinin, onların anlamlarını ve kapsamlarını anladıklarını söylememiz herhalde en doğru açıklama olacaktır.

Yazma ve türevleri olan sözcükler Kur'ân'da üçyüz küsur, okuma ve türevleri ise doksan küsur defa değişik üslublarla geçmiştir. Bu kelimelerin doğrudan doğruya direkt asli anlamlarının kullanıldığı Mekkî âyetlere örnek olması bakımından aşağıdaki âyetleri veriyoruz:

1- ...Senden önce kitabı okuyanlara sor... (Yunus, 94)

2- Ve dediler ki: "(Bu), Geçmişlerin uydurduğu masallardır, bir başkasına yazdırmış olup kendisine sabah akşam okunmaktadır." (Furkan, 5)

3- "Onu Arapça bilmeyen birine de indirmiş olsaydık, böylece onlara karşı onu okusaydı yine ona iman etmezlerdi. (Şu'ara, 198-199)

4- Bundan önce sen hiçbir kitap okumuyor ve onu sağ elinle de yazmıyordun. (Ankebut, 48)

5- Oysa biz onlara ders alacakları kitaplar vermemiştik ve kendilerine senden önce bir uyarıcı da göndermemiştik. (Sebe, 44)

Bu âyetlere daha önce naklettiğimiz âyetleri de ilâve etmek gerekir. Çünkü bunlar da delâlet yönünden aynı konuyla ilgilidir.

Okuma, yazma ve türevlerinin çok olarak geçtiği Medenî âyetler genellikle Ehl-i Kitap ve özellikle de yahudilerle ilgili olsa da Peygamberin çevre ahalisinden olan müslüman Araplara, ticari hareketlerle ve cari hesaplarla ilgili öğretilere yönelik âyetler de vardır. Burada Bakara Sûresi'nin 282. borç âyetini kastediyorum.

Kur'ân'da geçen birçok âyetin, okuma yazma araç ve gereçlerinin isimlerini ihtiva etmesi, okuma yazmaya bu kadar büyük ölçüde önem verilmesi, onun üzerinde yoğun şekilde durulması, Peygamber dönemindeki Arapların bu vasıta ve araç gereçleri bildiklerini, kullandıklarını okuma ve yazmanın onlarda azımsanmayacak derecede yaygın olduğunu gösteren kuvvetli bir delildir. Çok tekrar, aradaki ülfeti gösterir. Bu da ülfet edilen şeyin küçümsenmeyecek ölçüde yaygınlık kazanmasıyla ancak gerçekleşebilir.

Cumhurun görüşüne göre Kur'ân'ın ilk inen âyetleri olarak kabul edilen Alâk Sûresi'nin ilk âyetleri ve onların içeriklerinin ilham ettikleri üzerinde düşündüğümüzde burada okuma ve yazmaya dikkat çekildiğini görüyoruz: *"Yaratan Rabbinin adıyla oku. O, insanı bir kan pıhtısından yarattı. Oku senin Rabbin en büyük kerem sahibidir; Ki O, kalemle öğretendir. İnsana bilmediğini öğretti" (Alâk, 1-5)*

Pek çok râvilerin ondan sonra indiğini kabul ettikleri ikinci âyetler grubu Kalem Sûresi'nin ilk âyetleridir. Burada da Allah, Kaleme ve Kitaba yemin etmektedir. "Kaleme ve yazdıklarına andolsun." Bunlar da aynı şekilde ileri sürdüğümüz görüşümüzü desteklemekte ve doğruluğunu göstermektedir.

Muhtemelen Enam 7. ve İsrâ 93. âyetlerinde de özel türden birtakım güçlü karineler vardır. Her iki âyet de meydan okuyuş ve eleştirme sadedinde, çoğul sigasıyla gelmiştir. İsrâ âyetinin üs-

lubu okuma-yazma için alışılan bir üsluptur. Müddessir 52. âyeti de güçlü karinelerdendir. Yeter ki içeriği ve kapsamı güzelce anlaşılsın. Aynı şey, konusu ve teması ahiret sahneleri de olsa, tüm insanların okur yazar olduğunu farzeden İsrâ 13-14. âyetleri için de söylenebilir.

Yine diğer bir açıdan bakacak olursak, Mekke ticari bir şehirdi. Tüccarların kervanları sürekli olarak, uygarlıkta az payı bulunmayan Şam, Mısır, Irak, Faris (İran) ve Yemen gibi ülkelere gidip gelirdi. Bu gidip gelenlerin orada gördükleri şeyleri örnek alarak okuma yazmayı ve onların vasıtalarını kabul etmeleri ve onları kendi toplumlarında yaymaya çalışmaları makul bir şey olurdu. Sonra onların ticari uğraşlarının tabiatı, onların okuma yazma ve hesap işlemlerini öğrenmelerini zorunlu kılıyordu. Burada özellikle Bakara 282. âyeti ve onda yer alan ticari işlemlerin ve borç anlaşmalarının yazılmasına önem verilmesine teşvikte bulunan içeriği dikkat çekmektedir. Çünkü bu, söz konusu telkinleri dinleyenlerin bu işi uygulamalarının mümkün olduğunu ve toplumun dar olmayan bir ölçüde onu uygulamaya hazır olduğunu göstermektedir. Ayrıca âyette geçen "Kâtip" kavramı hafif bir şekilde, o sırada kâtipliği, yazmayı, ticari anlaşmalar düzenlemeyi meslek edinen bir sınıfın varlığına işaret etmektedir. Bu da ticari işlemlerin genişliğini ve bunun da sözü edilen bu sınıf gibi bir şeyin varlığını gerektirdiğini göstermektedir.

Diğer taraftan Mekkî olan Kur'ân'ın hacmi, Medenî Kur'ân'ın takriben iki katıdır. Ayetleri sahifelere yazılıyor ve müslümanlar onları evlerinde okuyor ve çoğaltıyorlardı. Mekke'deki müslüman erkeklerin çoğunluğunun[72] ya da onlardan pekçoğunun, Mekke ahalisine oranla küçük bir azınlık oldukları halde, okuma yazmayı bildikleri olasılığı üzerinde durulursa, Mekke'de okuma yazma bilenlerin sayısının daha büyük olduğunu söylemek makul olacaktır. Özellikle de liderler, önde gelenler, tüccarlar ve zenginlerden oluşan üstün sınıfın çoğunluğu müslümanların arasında yer almıyordu. Hâlbuki bunların hepsinin ya da çoğunluğunun okuma-

---

72 Ömer b. Hattab'ın Müslüman oluşu hadisesi (İbn HiŞam, I, 311) ve kardeşi Fatıma'nın elinde bulduğu Kur'ân sayfası, Müslüman kadınlardan bazılarının, Risâletten önce okuryazar olduklarını göstermektedir. Bu olay çok meşhur bir rivâyettir. Hicretten sonra okuryazar Müslüman kadınların varlığından bahseden çok rivâyet vardır. Kuşku yok ki bu, daha önce var olan bir olgunun devamıdır.

yazma bildikleri sanılmaktadır. Müfessirlerin ve Siret kitablarının[73] İsrâ, 67-70. âyetlerinin tefsiri sadedinde ve Enfâl Sûresi'nde kaydettikleri birtakım rivâyetler bundan daha ilerisine işaret etmektedir. Buralarda kaydedildiğine göre esirler arasında bedel (fidye) veremeyecek derecede fakir kimseler vardı. Peygamber, onların fidyesi olarak müslümanların on çocuğuna okuma yazma öğretmelerini istemiştir. Bu da okuma ve yazmanın, Mekke ahalisinin yalnız liderleri, zenginleri ve tüccarları arasında değil, bilakis orta halli ve fakirleri arasında da yaygın olduğu anlamına gelmektedir.

Buna ilâve olarak, Mekke'deki yabancı azınlıklar -daha önce değinildiği gibi bazılarının peygambere öğretmenlik yaptığı iddia edilmişti- da kaydedilmelidir. Çoğunluğunun okur yazar olduğunu tercih ettiğimiz bu kimselerden bazılarının Araplara ve çocuklarına ya da zenginlerinin ve liderlerinin çocuklarına okuma ve yazmayı öğrettiğini sanmak aşırılık olmaz. Çünkü bu yabancıların bir kısmı, Mekkeli zengin tüccar ve liderlerin yanında köleydi. Ve bunların okuma ve yazmayı yaygınlaştırmak için çalıştıklarını rahatlıkla söyleyebiliriz.

Birinci bölümün üçüncü konusunda tercih ettiğimiz gibi, hristiyanlaşıp Mekke'de ikamet eden Arapların varlığı da, bu okuma ve yazma bilenlerin safına dahil edilmelidir. Az önce bunların ya da çoğunluğunun okuma ve yazmayı bildikleri olasılığının ağır bastığını tercih etmiştik. Bunların da Mekke'de okuma ve yazmayı yaygınlaştırmada bir paylarının olduğunu söylemek taşkınlık değildir.

Bunların hepsine dayanarak, önceki bazı müelliflerin kaydettiği ve bazı yeni yazarların onlardan naklettiği[74] bir noktaya parmak basacağız: Bu yazarlara göre İslâm'ın geldiği sırada Mekke'de onyedi kişiden başkası okuma ve yazma bilmiyordu. Tüm Yemen'de okuma ve yazma bilen bir tek kişi yoktu. Arapça harfleri ancak Peygamberimizden kısa bir süre önce keşfedilmişti. Bu okuma ve yazma işini öğrenen çok az rastladığımız Mekkeli birkaç adam da onu ancak bu zamanda öğrenmişti. Peygamberin asrında ve toplumunda yazma vasıtaları, ağaç kabuklarını, kemiklerin yassı olanlarını, deri parçalarını, ince taşları vs. aşmıyordu. Bu sözler ve

---

73 İbn Sa'd, Tabakât; II; 61.

74 Muhammed Kürd Ali, El-islam ve'l-Hadaratu'l-İslâmîyye; I, 124.

yaklaşımlar, araştırma ve düşünme önünde duramayacak ipe sapa gelmeyen yaklaşımlardır. Şu anki bilimsel gerçekler onları çürütmüş bulunmaktadır.[75]

Burada sözünü ettiğimiz şeylerin çoğu Mekke'nin Arap sakinlerini hedef alsa da bu demek değildir ki, Medine'de ve diğer Hicaz şehirlerinde yaşayan Araplar bu sözlerin ve Kur'ânî karinelerin kapsamına girmemektedir. Çünkü Mekke'nin dili, bu şehirlerde yaşayan Arapların da dilidir. Tabiatıyla Kur'ân'ın delâletleri ve ilhamları onlar için de geçerlidir. İsterse bizim naklettiğimiz âyetler Mekkî olsun fark etmez. Sonra Medeni Kur'ân'da da okuma, yazma ve kitaplarla ilgili pek çok âyetler vardır. Medine'de yaşayan Arapların, onların anlamlarını anlamadıklarında kuşku etmek doğru olmaz. Bu âyetlerin genel olarak Ehl-i Kitap, özellikle de yahudiler hakkında yoğunlaşmış olması bir şeyi değiştirmez. Yesrib, büyük bir yahudi azınlığın yerleşim bölgesiydi. Bu azınlığın kendisine özgü kitapları, okulları, öğretmenleri, bilginleri (ahbar) ve Rabbanileri vardı. İsrâilliler arasında Arapça'yı da güzel bilen kimselerin olduğunu tercih etmiştik. Ayrıca Arap olsun olmasın İsrâilî olmayan kitaplıların varlığını da göstermiştik. Bütün bunlar okuma ve yazmanın yaygınlığını gösteren hususlardır. Öte yandan Arapça okuma yazmanın öğrenimi ve yayılmasında, bunların da katkısının olma ihtimali büyüktür.

Medine ticari bir merkezdi ve ticaret yolu üzerindeydi. Onun içindir ki ahalisinin okuma ve yazmadan uzak kaldığını söylemek makul olmayacaktır. Peygamberlikten önce, bura halkının okuma yazmaya ihtiyaçları olmadığını ve bu konuda Ehl-i Kitaptan yararlanmadıklarını söylemek tutarsızlık olacaktır. Bunun içindir ki, Kureyş esirlerine, müslümanların çocuklarını eğitmelerinin şart koşulması sadedinde İbn-i Sa'd rivâyetinin Mekke ehlinin okuma-yazma bildiklerini, Medinelilerin ise yazamadıklarını kaydetmesini sağlıklı bulmuyoruz. Kureyş esirlerinin Ensar müslümanlarının çocuklarını okutmasının şart koşulması Medine'de okuma-yazmanın yaygınlık kazanmadığını gösteren bir delil ola-

---

75 İtalyan müsteşrik Caetani'nin "İslâm Tarihi"nde, Arap yazısının doğuşu ile ilgili geniş bir bölüm vardır. Orada somut deliller ve kesin kayıtlara dayanarak ispat etmiştir ki, Arap yazısı, Hicaz yarımadasında özellikle kuzey kesimlerinde geniş alanlara yayılmıştı. Tefsirimizin girişinde de, Kur'ân'ın derilere, kağıtlara ve sayfalara yazıldığını kesin delillerle açıklamıştık.

maz. Okuma yazma ne derece yaygınlık kazanırsa kazansın, bir toplumda herhangi bir nedenle öğrenimden yoksun kalmış pek çok çocuğun bulunacağı kuşkusuzdur. Bu realite Peygamberin toplumu ve asrı için daha güçlü bir şekilde farz edilebilir. Ayrıca muhacirler Bedir Savaşı sırasında büyük bir topluluk olmamışlardı. Onlardan çoğu da Mekke'yi terk ettiği sırada ailesinden birkaç kişiyi, hatta onlardan bazıları hanımlarını orada bırakmışlardı. Nitekim Mümtehine 10-11. âyetleri bunu ilham etmektedir. Bu âyetler müslümanların kâfir olan hanımlarının nikâhlarına yapışmalarını yasaklamakta, eşleri kâfirlere giden, onlara katılan müslüman erkeklere yardım edilmesini emretmektedir:

1- Kâfir kadınların ismetlerini (nikâhlarını) tutmayın... (Mümtehine, 10)

2- Ve eğer eşlerinizden herhangi bir şey kâfirlere geçer, böylece siz de ganimete kavuşursanız, eşleri gidenlere harcama yaptıklarının bir mislini verin... (Mümtehine, 11)

İşte bütün bu nedenlerden ötürü Yesrib'te, Taif ve Cidde gibi diğer Hicaz şehirlerinde okuma yazmanın yaygın olduğunu söylemek doğru olur. Bunun yanısıra Mekke ve Yesrib'te bu eylemlerin diğer şehirlere oranla daha geniş ve kapsamlı olarak yayıldığı da doğrudur.

Bedeviler ve köylülere gelince; bunların okuma veya yazmada yaygın bir paylarının olmadığına eğilim duyuyoruz. Fakat bu anlayış, Hicaz'ın değişik bölgelerinde birtakım şahısların bu konuya ilgi duyup onları öğrenmiş olmalarına aykırı değildir. Siret rivâyetleri arasında bu görüşün doğru olduğuna ışık tutan rivâyetler vardır. Bu kayıtlara göre onların eşrafından bazı kimseler Hac mevsimlerinden birinde Peygamberle karşılaşmış ve yanında "Lokman'ın Dergisi" adını verdiği şeyi de bulundurmuştu.[76]

Hicaz şehirlerinde okuma yazma için çocuklara ait okullar, sibyan mektepleri var mıydı? diye araştırmak istiyoruz. Bu konuda Kur'ân'da olumlu veya olumsuz herhangi bir açıklama bulunmamasına rağmen biz buna müspet cevap vermeye meyleder gibiyiz. Mekkeli müslüman gençlerden bir kısım kişiler okur yazar olarak tanınmıştır. Şunu da biliyoruz ki, Peygamberin kâtipleri Mekkeli olsun, Medineli olsun genç kimselerdi. Mesela Muaviye b. Ebi

76 Vefayatu'l-A'yan, IV, 48.

Süfyan, Fetih Günü, İslâm ordusuna katıldığında, daha genç bir delikanlıydı. Genç yaştayken Şam'ın idaresini eline aldı. Fetih'ten sonra Medine'ye hicret etti ve Peygamberin kâtiplerinden oldu. Eğer araştırmak istersek onun gibi çok sayıda insan buluruz. Bu sınıf hemen fark edileceği gibi genç yaşta okuma yazma öğrenmişti. Onların bunu toplu halde öğretmenlerden öğrenmiş olmaları uzak bir olasılık değildir. Zaten şekil ne olursa olsun, sibyan mektebi ve okulların anlamı da budur.

Biyografi kitapları Irak Emiri Haccac b. Yusuf'un babasının Taif'te bir sibyan mektebinde öğretmen olduğunu kaydetmektedir.[77] Haccac, Hulefa-i Râşidin döneminin sonlarında doğdu. Muhtemelen babasının, sibyan mektebi öğretmenliği Ömer b. Hattab (r) döneminde ya da ondan bir müddet önce gerçekleşmişti. Onun bu mesleği icat etmediğini ve bu mesleğin peygamberlikten önce varolan bir uygulamanın devamı olduğunu söylemek yanlış olmaz. Hatta bu rivâyet sahih olmayıp; onunla, babasının aslını karalamak hedef alınsa dahi bu rivâyet Haccac'ın babası döneminde o tür sıbyan mekteplerinin varlığının bilinen bir şey olduğunu göstermektedir. Bu da peygamberin dönemi olmasa da ona yakın bir dönemdir. Biz, çocuklarının orada öğrenim gördüğü sibyan mektepleri ve okullar bulunduğunda kuşku etmiyoruz. Bizanslıların egemenliği altında bulunan Şam ülkeleri ve Mısır'da da bu tür sibyan mektepleri ve okulların bulunduğunu tercih ediyoruz ve Bizanslıların bu ülkelerde de onlara benzer eğitim öğretim yuvaları kurduklarında kuşku etmiyoruz. Bu ülkelere gidip ve gelen Hicaz tüccarları ve liderlerinin onlardan iktibas ettikleri şeyler arasında bunları da alıntılamış olmaları olasıdır. Yesrib'teki yahudi azınlığın da kendi çocukları için buna benzer şeyler kurduklarını tercih ediyoruz. Ve bu tercihimizi Âl-i İmrân'ın âyetlerinden birinde yahudilere hitap eden bir cümleyle desteklemek istiyoruz:

"...Fakat o öğretmekte olduğunuz ve ders alıp vermekte bulunduğunuz Kitab'a göre Rabbaniler olunuz." (Ayet, 79)

Ayet başka bir konuyla ilgili olsa da, yahudilerin Ahbar ve Rabbanilerinin, orada kitabı öğrendikleri bir tür okullarının bulunduğunu ilham etmektedir. Mekke'deki yabancı azınlığın da buna benzer bir şeyinin olduğunu uzak görmüyoruz. Belki de Hicazlı

77 İbn Hişam; II, 27-28.

Kitabîler ve azınlıkların kendisinden nakilde bulundukları şeyler Mısır ve Şam'daki kurumlardı. Muhtemelen bu kitapların bazıları ve Araplar ya da özellikle onların Araplaşmış olanları, Hicaz'ın şehir halkına bu okulları inşa etmeleri için yol gösterdiler. Ya da onlar da onların çocuklarını okutmayı üzerlerine aldılar.

2. Arapların Yabancı Dillerle İlgileri

Aklımızda bir soru daha var. Madem ki Peygamber asrında ve çevresinde Araplar arasında bazı yabancı diller yaygındı, öyleyse neden Arap olmayan kitaplılar arasında yayılan bu yabancı dillerden bir nebze söz etmiyoruz? Çünkü bu bizim inancımıza göre kuşku götürmez bir gerçektir. Nahl 103. âyeti onların Mekke'de olanlarından birtakım kimselerin dil yönünden yabancı olduğu hususunda açık bir delildir. Şuara 198-199. âyetleri de Mekke'de dili yabancı olan kimselerin bulunduğunu güçlü bir şekilde ilham etmektedir. İsrâiloğulları hakkında varid olan ve onların ellerinin altında okuyup tetkik ettikleri kitaplara işaret eden bir dizi Medenî âyette, Peygamberin Medine'de müslümanların gençlerine İbranice öğrenmelerini emretmesinde, Peygamberin yahudilerle giriştiği birtakım tartışma konularında yahudilerden Tevrat'ı getirmelerini ve yahudi iken sonradan müslüman olan Abdullah b. Selam'a okumasını emretmesinde, o sıralarda Tevrat'ın Arapça bir tercümesi olduğunu belirten herhangi bir rivâyet ya da haberin kaydedilmemiş olmasında, Peygamberin döneminde yahudilerin İbranice bildiklerini ve kendi kitaplarını onunla okuttuklarını, incelediklerini destekleyecek birtakım karineler bulunduğu doğrudur. Bu son noktadan hareketle Mekke ve Medine'de yabancı dilin kullanıldığını, dini kitapların asli lûgatlarıyla okunup tetkik edildiğini söyleyebiliriz.

Bu soruya cevap sadedinde deriz ki, Kur'ân'da Arapların yabancı bir dil bildiklerini gösteren açık bir açıklama yoktur. Yalnız daha önceki konumuzda tercih ettiğimize göre, Mekke ve Medine'de Kitabî olan Araplar vardı. Sonra Tevrat'ın ve İncil'in Arapça bir tercümesinin bulunduğu sabit olmamıştır. İşte bu olgular, Kitabî olanların ya da bazılarının kendi dinlerinin geçerli olan diline önem verdik-

leri olasılığını gündeme sokmaktadır. Hicaz'daki Arap kitaplıların Kur'ân âyetlerinin kapsamına girmesi, Ehl-i Kitapı, Ehl-i İlmi, Ehl-i Zikri, onların kitaplarını, okuyuşlarını ve etütlerini, tetkiklerini, onlara Kur'ân okunduğu zaman daha önceden müslüman olduklarını, onun Rabları katından hak olduğunu, elleri altındaki kitapları tasdik edici olduğunu söylemeleri gibi birinci bölümün üçüncü konusunda naklettiğimiz bilgiler makul karşılanıyorsa, Arap olan kitaplılar ya da onlardan birtakım bireylerin yabancı dilleri bilmiş olmaları olasılığı da Kur'ân'ın ilhamıyla sağlıklı ve doğruya ulaşan bir şey olur. Bu olasılığa ilâve olarak onların bu dilleri Mekke'de, orada bulunan yabancı kitaplılardan öğrenmiş olmaları olasılığı da vardır. Buharî'nin Aişe'den rivâyet ettiği vahyin başlangıcı hadisinde deniyor ki: Varaka b. Nevfel hristiyan olmuştu ve İbranice yazıyordu. Bu haberin de işlediğimiz konuyu desteklemesi ve ona ışık tutması yerinde olur. Hadis, Varaka'yı kişisel bir münasebetle kaydetmiştir. Onun içindir ki, Arap kitaplıları arasında yalnız onun yabancı dillere ilgi duyup diğerlerinin böyle bir gayret içinde olmadıklarını söylemek yanlış olacaktır.

Biz Hicazlı Arap kitaplıların ya da bazılarının bu dillere yalnız olarak ilgi duyduklarını sanmıyoruz. Onlardan başka olarak Mekkeli ve Medineli birtakım insanların az veya çok herhangi bir yabancı dille ilgilendiklerini zannediyoruz. Mesela Mekke ahalisi sürekli olarak ticari kervanlarla uğraşırdı. Gidip geldikleri yerlerin çevreleri Arap kabileleriyle kuşatılmış bile olsa, o şehirlerdeki çoğunluk dili Arapça değildi. Onlar gider, bu şehirlerin içine dalarlardı. İlişki ve yolculuk maslahatı gereği olarak onların bu dillerle bir nebze ilgilenmeleri gerekiyordu. Bu diller Yunanca-Latince, Aramca-Süryanice, Kiptice ve Farsça'ydı. Yesrib halkının, İbranice olan dillerini muhafaza eden İsrâillilerle ilişkileri sağlamdı. Bu durumun denizcilik yoluyla dış dünya ile ilişki kuran, temasa geçen Cidde halkı için de geçerli olduğunu söylemek herhalde abartma olmaz. Çünkü denizcilerin meslekleri gereği olarak yabancı dillere önem verdikleri kapalı bir şey değildir. Belki de, Arapça'da yer alan pek çok İbranice, Yunanca, Farsça, Habeşçe ve Kiptice kökenli kavramların Arapçalaştırılarak alınmış olması belirtmeye çalıştığımız noktaya genel olarak ışık tutan birtakım karinelerdir. Yabancı bir dilden kendi dillerine naklettiklerinin genel olarak anlamını biliyorlardı. Ya da kelimelerin diline az çok ilgi duymaya başlamışlardı.

Bunun yanında Arapların yabancı dillere ilgi duymalarının nedeni, bazı meraklıların ilgi duydukları dillerin kitaplarını görme olasılığıdır. Bazılarının yabancı dillerle ilgilenmesi ve ellerinde bu dini ve dini olmayan dillerle yazılmış bulunan kitaplar olan Hicaz'daki ve komşu ülkelerdeki kitaplılarla ilişki kurmaları kolaydır ve bir realitedir. Bu da onların bu kitapları ya da bazılarını görmüş olmaları olasılığını güçlendirmektedir. Hatta tabii hale getirmektedir de denebilir.

Bunların hepsinden sonra diyoruz ki: Peygamber asrında ve toplumunda yaşayan Arapların yabancı dillere yönelmeleri dini olan ve dini olmayan bazı kitapları bu dillerle tetkik etmeleri tabiidir. Şimdi burada kaydettiklerimizin Peygamber asrının ve çevresinin geniş ufuklu olduğu, diri ve hareketli bulunduğu, öte yandan bunun onların zihinlerinde ve kültürlerinde etkili olduğu şeklindeki olasılığı tercih etmek için yeterlidir sanırız. Onların bu konudaki araştırma ve incelemelerinin sınırlı ve dar kapsamlı oluşu bu durumu değiştirmez.

3. Bilim ve Teknik:

Kur'ân'da yer alan pek çok âyetlerden hareketle ve onlardan çıkarımlarda bulunmak suretiyle Peygamber dönemi ve çevresinin sahip olduğu ilimleri ve marifetleri tetkik etmek bir ölçüde mümkün olacaktır. Daha önce onların okuma, yazma, yabancı dillere önem verip yönelme ve yabancı kitapları görüp tetkik etme gibi vasıtalara sahip olduğunu açıklamıştık.

Konuya girmeden önce "ilim" kavramının o sırada bilinen teknik anlamıyla kullanılıp kullanılmadığını araştırmak iyi olur.

Kur'ân âyetleri "ilim" kavramını, ulema, alimler, kendilerine ilim verilenler, ilimde ileri gidenler, bilen topluluk, bilenler ve bilmeyenler gibi türevlerini defalarca kullanmıştır. "Taallum" (öğrenme) kelimesi de aynı şekilde çokça kullanılmıştır. Dini kitaplar ve dini öğretiler sadedince çoğu zaman "ders" kavramı ve türevleri çokça kullanılmıştır. Böylece ilim ve talim kavramları ve türevlerinin sayısı dört yüz küsüre ulaşmıştır.

İlim ve tâlîm kavramları ve türevlerinin "ilim" kavramının bilinen teknik anlamının dışında başka anlamlar için kullanıldığını

kabul etmeliyiz. Bu kavramlar özel birtakım anlamları ifade etmek için kullanılmıştır: Anlayış, anlatma, tanıma, kavrama, idrak etme, ilham, vahyetme, açıklama, tetkik etme, pekiştirme, tasdik etme, yakın görme, müşahede etme, hissetme, alıştırma yapma, bilinçlenme, dini işleri ve semavi kitapları bilme... Bazan da aydın, akıllılar sınıfını, basiret ve anlayış sahiplerini ifade etmiştir. Değişik Kur'ân Sûreleri'nde serpiştirilen bu anlamlara ayrıca örnekler vermeye gerek yoktur.

Yalnız bu iki kavram ve onların türevlerinin Kur'ân'da "İlim" ve "Talîm" kavramlarının teknik anlamlarıyla kullanıldığı da bir gerçektir. Burada ilim ve talîm'in dini ya da dünyevi olması arasında fark gözetilmemiştir. Gelecek âyetlerden anlaşılan budur:

1- ... Onlar, insanlara sihiri öğretiyorlardı. (O sihir ki) Babil'deki iki meleğe; Harut'a ve Marut'a... (Bakara, 102)

2- ... Allah onu sizin üzerinize (hükümdar) seçti, onun bilgisini ve gücünü artırdı. (Bakara, 247)

3- ... İlimde derinleşenler ise: "Biz ona inandık. Onun tümü Rabbimizin katındandır." dediler... (Âl-i İmrân, 7)

4- ... Fakat o, öğretmekte olduğunuz ve ders alıp vermekte bulunduğunuz Kitaba göre Rabbaniler olunuz... (Âl-i İmrân, 79)

5- Andolsun ki, biz, onların: "Bunu ancak kendisine bir beşer öğretmektedir." dediklerini biliyoruz. Kendisine saparak eğilim gösterdikleri (kimse)nin dili a'cemi'dir; bu ise açıkça Arapça olan bir dildir. (Nahl, 103)

6- İsrâiloğulları bilginlerinin onu bilmesi, onlar için ispatlayıcı bir delil değil mi? (Şuara, 197)

7- Yanında Kitap'tan bir ilim bulunan kimse dedi ki... (Neml, 40)
Ayrıca Bkz: (2/151; 7/169; 29/43; 35/28)

Eğer getirilen deliller ve çıkarılan sonuçlar doğru ise Arapların peygamberlikten önce de bu anlama sahip oldukları ve onu anladıkları ortaya çıkar. Özellikle de bu âyetlerin çoğu Mekkî'dir. Yani İslâm çağrısının geniş alanlara yayıldığı ve kavramların anlamları ya da bazılarının gelişme gösterdiği dönemden önce inmiştir. Durum bu olduğuna göre dillerinde bu anlam bulunan ve tabii olarak

zihinlerinde de var olan ve anlaşılan bir ulusun bu ilimlerin bazısına ilgi duymuş olması, onlardan elimize güvenilir çok şey geçmemiş bile olsa onların da herhangi bir şekilde bu çalışmalara katılmış olmasını gerektirir. Kur'ân'da bununla ilgili açık ve net bir açıklama yoksa da fark etmez. Bununla beraber Kur'ân'da yer alan birtakım delâletler, irşadlar ve ilhamlar Peygamber asrı ve toplumundaki Arapların ilimlerinden ve marifetlerinden birtakım tabloları ve gelişmeleri arz etmeleri mümkündür. Gelecek konularda bunu daha rahat göreceğiz.

Bununla beraber konuya girmeden önce "ilim" kavramını bugün bilinen teknik anlamıyla kullandığımızı belirtmek isteriz. Bugünkü "ilim"; araştırma ve inceleme yollarını tetkik, karşılaştırma vasıtalarını, ilkelerini, yöntemlerini, bilimsel ve teknik kuralları, kaideleri tespit etmeyi kapsamaktadır. Araplarda ilmin bu asır ve toplumda bu dereceye ya da bu teknik anlama kavuşmadığını kesin biliyoruz. Yalnız bu kavramı kullanırken şunu kastediyoruz. Araplardan da değişik kitaplara yönelen, onları tetkik eden, bazı ilimleri okuyan, inceleyen, bazı kurallarını kavrayan, sadece bedevi tabiatı ve basiretiyle sınırlı kalmayan kimseler vardı.

Şimdi Kur'ân'dan ilham alınarak tespit ettiğimiz bilimsel ve teknik konulara, Arapların bunlara katıldıklarına ve önem verdiklerine, az önce belirttiğimiz çerçevede tekrar dönüyoruz.

Kur'ân'da, Arap Yarımadası'nda ve onun haricinde yaşamış eski ulusların kıssalarını anlatan birçok bölüm vardır.

Birincisiyle ilgili olarak:

1) Sebe' ile ilgili eski ve yeni hususlar: Eskisi, Sebe' Melikesinin sahip olduğu geniş egemenlik, savaş gücü, aklî üstünlük, kendisiyle İsrâilî Nebi ve hükümdar Süleyman arasında geçen olaylar (Neml, 16-44)[78] dır. Yenisi ise, bu eski dönemden sonra Sebe'

78 Burada metodumuza aykırı davranarak âyetlere sadece işaret etmekle yetindik. Çünkü burada amaç, yalnız Kur'ân naslarından hareket etmek değildir. Kitabımızın konusu "Peygamber Çağı" olduğundan, Arap Yarımadası'nın değişik bölgelerinde kurulan eski Arap medeniyetlerine işaret eden Kur'ân âyetlerini vermekte bir sakınca görmedik. Kaldı ki âyetlerin, Risâlet öncesi dönemde Yemen, Hadramut, Medayin ve Hicaz'ın çeşitli bölgelerinde kurulan uygarlık, medeniyet ve bayındırlıklara ışık tutan en önemli kaynak olduklarından kuşku yoktur. Ayrıca bu uygarlıklarla ilgili haberler nesilden nesile aktarılmak suretiyle Rasulullah dönemine kadar gelmişti. Bugüne kadar ayakta kalabilmiş kalıntılar da bize kaynak teşkil etmektedir. Bütün bunlar (âyetler, rivâyetler ve kalın-

memleketinin imarı ve uygarlığı, orada yer alan pek çok şehir ve kasabaların durumu, onların zincirleme olarak Hicaz'a kadar uzayıp gitmesi, orada bulunan sular, bahçeler, bolluk ve nimetler. Arim seli ve memleketin gerilemeye başlaması, ora sakinlerinin göç etmeye başlaması ve onların kötü biçimde parçalanıp dağılması (Sebe, 15-19. âyetleri)

2) Yemen'de hüküm sürdükleri bilinen Yemen kralları (Tebâbi') ve ma'ruf olan Tubba' hakkında birtakım kısa işaretler. (Duhân 37, Kaaf 14. âyetleri)

3) Ahkâf (Arap Yarımadası'nın güneydoğusunda yer alan kesim) ile ilgili şeyler. 'Ad'ın evleri; oradaki uygarlık, şehirler, köyler, ekinler, kaynak suları, askeri güç, dağ eteklerindeki gözetleme evleri, su depoları, fiziksel olarak sahip oldukları güç vesaire. Hûd'un onlara peygamber olarak gönderilişi, onların karanlıkta esen soğuk ve gürültülü bir rüzgar ile yıkılışı (Araf, 65-72; Hûd, 50-60; Şuara 121-134; Fussilet, 15; Ahkâf, 21-26; Kamer, 18-20; Fecr, 6,8. âyetleri)

4) Kur'ân'ın "Hicr" diye de adlandırdığı Semud'un evleriyle ilgili şeyler. Onlardaki uygarlık, bahçeler, hurmalıklar, ekinler, sular, dağlarda yontulmuş evler, ovalardaki saraylar... Salih'in onlara elçi olarak gönderilişi, dişi devenin mucize olarak verilişi, sonra devenin boğazlanması ve onların bir sarsıntı ile yok edilişi (A'râf, 72-78; Hûd, 60-68; Hicr, 80-83; Şuara, 141-152; Neml, 45-52; Kamer, 23-31; Fecr, 9. âyetleri).

5) Medyen ile ilgili olanlar. Medyen Arap Yarımadası'nın kuzeybatısında yer alan bir ülke. Ora ahalisinin elde ettiği servet, güç, ticari hareket, alışveriş, satma, satın alma gibi şeyler. Şuayb'ın onlara elçi olarak gönderilişi ve yok oluşları (A'râf, 85-91; Hûd, 84-95; Şuara, 176-190. âyetleri).

6) İbrahim'in Mekke ile ilişkisi, zürriyetinin bir kısmının onun haremine yerleştirilmesi, oğlu İsmail ile birlikte Kâbe'yi bina edişi, üzerinde apaçık işaret bulunan namazgâhı (İbrahim, 35-41; Bakara, 124-131; Âl-i İmrân, 96-97. âyetleri).

---

tılar), Peygamber dönemindeki Arapların, medeniyet alanında yeni bir dönemle karşı karşıya olmadığını gösteren en iyi delillerdir.

İkincisi, yani Arap Yarımadası'nın dışında olanlar. Bunların bir kısmının Tevrat'ta kaydedilenlerle ilgisi vardır. Bazılarının da böyle bir ilişkisi yoktur.

a) Birincisi:

1) Nuh, tufanı ve gemisi (Yunus, 71-73); Hûd, 25-48; Mümi-nun, 23-28 ve Kamer, 9-16. âyetleri)

2) İbrahim ve kavminin kıssaları. Kavmi ve krallarıyla ilişkisi, Filistin'e göç etmesi, rüyası, onu uygulamaya çalışması, oğlunu ve zürriyetini feda edişi vesaire. (Bakara, 258-260; En'âm, 74-78; Hûd, 69-76; Meryem, 41-50; Enbiyâ, 51-73; Şuara, 70-104; Ankebut, 16-25; Saffat, 83-113. âyetleri)

3) Lût Kıssası. İbrahim ile birlikte göç etmesi, toplumu ve çirkin ahlâkları, Allah'ın onların ülkelerini yerin dibine geçirişi ve onların izlerinin ayakta kaldığına dair işaretler. (A'râf, 80-83; Hûd, 77-83, Şuara, 160-175; Saffat, 133-138; Kamer, 33-40. âyetleri)

4) Yusuf Kıssası. Mısır'daki kıtlık yılları, Yakub ailesinin Mısır'a göçü (Yusuf Sûresi, 4-101)

5) Firavun'un İsrâiloğulları'na zulmü, Musa'nın yetişmesi, çağrısı, mucizeleri; Firavun'un onlara karşı tavrı, büyü tartışması, yarışması, Firavun'un izlediği yol. İsrâiloğulları'nın Mısır'dan çıkışı, bıkkınlıkları, çölde dolaşmaları, Musa'nın Rabbine niyazı, İsrâiloğulları'nın, hükümdar Davud ve Süleyman'ın savaşları, dıştan İsrâiloğulları'na yöneltilen saldırılar ve yeryüzüne dağılışları (Bakara, 246-251; Mâide, 20-26; A'râf, 130-133, 164-196, 138-139, 142-145, 148; İsrâ, 4-7; Tâha, 57-70, 76-77; Enbiyâ, 78-82; Şuara, 10-68; Neml, 15-44; Kassas, 3-6 ve 7-40; Sebe', 10,14; Saad, 17-20, 26 ve 31-29)

6) Eyyüb Kıssası. Kavminin inkârına karşı öfkelenişi, gemiye binişi, oradan atılışı, balığın onu yutuşu, ikinci defa onu dışarı atışı, bundan sonra kavminin ona iman edişi (Saffât, 139-148 ve Kalem, 48-50)

b) İkincisi:

1) Zülkarneyn Kıssası, doğuların ve batıların hakimi oluşu. Ye'cüc ve Me'cüc engelini (barajını) bina edişi (Kehf, 83-98).

2) Musa ve Salih Adam Kıssası. Bu adamın dış görünüş itibariyle hakka ve gerçeğe, mantığa aykırı düştükleri için Musa tarafından tepkiyle karşılanan eylemleri. Bundan sonra adamın eylemlerini Musa'ya açıklaması (Kehf, 60-82).

3) Zekeriya, Yahya, Meryem ve İsa'nın çeşitli kıssaları; Yahya'nın mucizevi bir biçimde doğuşu, İsa'nın bir mucize eseri olarak doğuşu, İsa'nın İsrâiloğulları'na elçi olarak gönderilişi, Havarilerin iman edişi, gökten sofranın indirilmesi (Âl-i İmrân, 32-62; Nisâ, 156-159; Mâide, 109-118; Meryem, 1-40; Zuhruf, 57-65; Saff, 6).

4) Ashab-ı Kehf Kıssası; uzun seneler boyunca uyumaları, uyanmaları, sonra ölümleri, sayıları, köpekleri vesaire (Kehf, 9-26).

5) Lokman Kıssası; hikmeti, oğluna öğütleri (Lokman, 12-19)

Tevrat'ta zikredilen, Peygamberle ilişkisi olanların içinde Kur'ân'daki kıssalarla az çok, anahatlarıyla ve detaylarına kadar bağdaşan yerler olduğu gibi, Tevrat'taki bilgilerle bağdaşmayan hatta hiç Tevrat'ta sözü edilmeyen yerler de vardır. İbrahim kıssalarının çoğu, Musa kıssası ve Salih kulun kıssası gibi.

4. Araplarda Tarih Bilgisi ve Peygamber Kıssaları:

Kur'ân'da Peygamberlerin haberlerini, uluslarının kendilerine karşı tutumlarını anlatan bir dizi âyet vardır. Bu âyetler, bu kıssaları dinleyen Arapların, onlara yabancı olmadıkları, yani onları bildikleri ya da en azından bir kısmını bildikleri imajını verecek bir üslupla ifade edilmişlerdir. Gelecek âyetler buna işaret etmektedir.

1- Andolsun, sizden önceki kuşakları, peygamberleri kendilerine apaçık belgeler getirdiği halde, zulme saptıkları ve iman etmeyecek oldukları için yıkıma uğrattık. İşte biz, günahkâr olan bir topluluğu böyle cezalandırırız. Sonra nasıl davranacaksınız diye, sizleri gözlemek için, onların ardından sizi yeryüzünde halifeler kıldık. (Yunus, 13-14)

2- Eğer seni yalanlıyorlarsa, onlardan önce Nuh, Ad, Semud kavmi de yalanlamıştı. İbrahim'in kavmi, Lut'un kavmi de; Medyen halkı da; Musa da yalanlanmıştı. Böylelikle Ben, o küfre sapanlara bir süre tanıdım, sonra da onları yakalayıverdim. Nâsılmış benim inkârım! (Halkı) zulmetmekte iken onları yıkıma uğrattığımız nice ülkeler vardır ki, şimdi onların altları üstlerine gelmiş ıpıssız durmakta, kullanılamaz durumdaki kuyuları, yüksek sarayları (çın çın ötmektedir). Yeryüzünde gezip dolaşmıyorlar mı, böylece onların kendisiyle akledebilecek kalpleri ve kendisiyle işitebilecek kulakları oluversin? Zira gerçek şu ki, gözler kör olmaz, ancak sinelerdeki kalpler körelir. (Hac, 42-46)

3- Ad'ı ve Semud'u da (yıkıma uğrattık). Gerçek şu ki, oturdukları yerlerden size (durumları) belli olmaktadır. Kendi yapmakta olduklarını şeytan onlara çekici kıldı, böylece onları yoldan alıkoydu. Oysa onlar görebilen kimselerdi. (Ankebut, 38)

4- Yeryüzünde de gezip dolaşmıyorlar mı? Böylece kendilerinden öncekilerin nasıl bir sona uğradıklarını görsünler. Onlar, güç bakımından kendilerinden daha üstün idiler, toprağı alt-üst etmişler ve onu kendilerinin imar ettiğinden daha çok imar etmişlerdi. Şu halde Allah onlara zulmetmiyordu, ancak onlar kendi nefislerine zulmetmekteydiler. (Rum, 9)
Ayrıca Bkz: (14/44-45; 20/128, 133; 37/133-138)

Bir dizi Kur'ân âyetinde, kâfir Arapların Peygamberin çağrısını ve Kur'ân'ın uyarılarını, öncekilerin masalları olarak değerlendirerek reddettikleri hikâye edilmektedir. Gelecek misallere bakalım:

1- Onlardan seni dinleyenler vardır: Oysa biz, onu kavrayıp anlamalarına (bir engel olarak) kalpleri üzerine kat kat örtüler ve kulaklarında bir ağırlık kıldık. Onlar, apaçık âyetleri görseler, yine ona inanmazlar. Öyle ki, o küfretmekte olanlar, sana geldiklerinde, seninle tartışmaya girerek: "Bu öncekilerin uydurma masallarından başka bir şey değildir" derler. (En'âm, 25)

2- Ayetlerimiz onlara okunduğu zaman: "İşittik" dediler. "İstesek, biz de bunun bir benzerini söyleyebiliriz. Bu, eskilerin efsanelerinden başkası değildir". (Enfâl, 31)

3- Ve dediler ki: "(Bu) geçmişlerin uydurduğu masallardır, bir başkasına yazdırmış olup kendisine sabah akşam okunmaktadır." (Furkan, 5)

Aynı şekilde Kur'ân'da Peygamber'e, daha önceki peygamberlerin getirdiklerine benzer bir mucize getirmesi için meydan okuduklarını hikâye eden âyetler vardır. Gelecek misallerde görüldüğü gibi:

1- "Hayır" dediler. "(Bunlar) karmakarışık düşlerdir; hayır onu kendisi uydurmuştur, hayır o bir şâirdir. Böyle değilse öncekilere gönderildiği gibi bize de bir mucize getirsin." (Enbiyâ, 5)

2- Fakat onlara kendi katımızdan hak geldiği zaman: "Musa'ya verilenin bir benzeri de buna verilmeli değil miydi?" dediler. Onlar, daha önce Musa'ya verilenleri inkâr etmemişler miydi? "İki büyü birbirine arka çıktı." dediler. Ve gerçekten biz hepsini inkâr edenleriz dediler. (Kasas, 48)

Yusuf Kıssası âyetlerinin girişinde yer alan bir âyetin metni şöyledir: "Yusuf ve kardeşlerinde soranlara ibretler vardır." Yine, Zülkarneyn Kıssası Peygamber'e yöneltilen bir soru üzerine inmiştir. Nitekim bu kıssanın girişinde şu âyet vardır: "Sana Zülkarneyn'den soruyorlar. De ki, 'size ondan bir öğüt okuyacağım.'" Ashabı Kehf kıssası âyetlerinde de onların inişinin, onlar hakkında meydana gelen bir tartışma üzerine olduğu anlaşılmaktadır: "(Ondan sonra gelen kuşaklar) Diyecekler ki: "Üçtüler, onların dördüncüsü de köpekleridir." Ve: "Beştiler, onların altıncısı köpekleridir." diye-

cekler. De ki: "Rabbim, onların sayısını daha iyi bilir, onları pek az (insan) dışında kimse bilemez." Öyleyse onlar konusunda sathi bir tartışma dışında tartışma ve onlar hakkında bunlardan hiç kimseye bir şey sorma." (Kehf, 22)

Bu nasslar (metinler), önceki ulusların ve peygamberlerin haberlerini ihtiva eden Kur'ân âyetlerinin kendilerine okunduğu kimselerin bu haberleri ana hatlarıyla ya da detaylarına varıncaya kadar bildikleri imajını vermektedir. Hatta onlar daha da ileri giderek, Peygamberin onları başkalarından aktardığını, sabah akşam onları alarak açığa vurduğu ve kendilerine okuduğunu demeye getirmişlerdir. "Onun dediklerini biliyoruz, eğer dilersek biz de onun gibisini söyleriz, çünkü bu öncekilerin kıssaları ve bilinen hikâyelerdir." diye iddia etmişlerdir.

Tefsir kitapları, Kur'ân kıssalarıyla ilgili olarak râvilerden, haber alimlerinden, Arap ve Yahudî asıllı müslüman sahabeden rivâyet edilen açıklamalar, şerhler ihtiva etmektedir. Bu haberler ve kıssaların Arap çevrelerde ve kitaplı çevrelerde bilinen şeyler olduğu söylenebilir. Bunların hepsinin İslâm'dan sonra uydurulduğunu söylemek makul olmaz.

Bu söylediğimiz, mantık ve hikmetle de uyum içindedir. Kur'ân kıssaları, üslubundan, tekrar edilişinin hikmetinden, çeşitliliğinden ve siyakından da anlaşılacağı gibi ibret, öğüt, temsil ve hatırlatma için varid olmuşlardır. Bu ise ancak dinleyicilerin bildiği ve kabul ettiği şeylerle ilgili olduğunda daha tesirli ve görüşler üzerinde daha etkili olabilir. Hûd Sûresi'ndeki Nuh kıssasından sonra: "Bunlar sana vahyettiğimiz gayb haberlerindendir. Bundan önce ne sen, ne de toplumun bunu bilmiyordu..." (49. âyet); Yusuf Sûresi'ndeki Yusuf kıssasından sonra: "Bunlar sana vahyettiğimiz gayb haberleridir. Onlar tuzak kurarken işlerini birleştirdiklerinde sen onların yanında değildin." (102. Ayet); Âl-i İmrân Sûresi'ndeki Meryem kıssasından sonra: "Bunlar sana vahyettiğimiz gayb haberleridir. Hangilerinin Meryem'e kefil olacağı konusunda kalemlerini attıkları zaman sen onların yanında değildin. Onlar birbiriyle hasmane boğuşurken sen onların yanında değildin." (44. âyet) gibi birtakım âyetler varid olduğu da bir realitedir. Yalnız birinci âyet onların kıssayı temelden ve konu olarak bilmediklerinden çok, üslupla, detaylarla, genelliğiyle ilgili başka amaçlar taşıdığı kesindir. Özellikle de Nuh ve Yusuf kıssaları Tevrat'ta da detaylı olarak kayde-

dilen kıssalardandır. Tevrat'ın anlattıklarıyla Kur'ân'da yer alanlar arasında büyük bir yakınlık vardır. Kitaplıların o zamanlar bunları bilmedikleri hatta Arapların ya da onlarla sıkı ilişki içinde bulunan bazılarının bunu bilmediklerini söylemek imkansızdır.

Durum bu olduğuna göre şu noktaları tespit etmek aşırılık olmaz:

1) Peygamberin Arap çevresindeki ahalinin, tarihsel bilgilerden ve haberlerden bir pay sahibi oldukları kesindir.

2) Onların bu konudaki bilgilerinin, Kur'ân'da ana hatlarıyla ya da detaylı olarak işaret edilen olaylarla sınırlı olması makul olmaz. Zira Kur'ân'da yer alan şeyler tenzil hikmetinin öğüt ve hatırlatma için vahyedilmesini gerektirdiği şeylerdir. Sahabe bilginlerinin, habercilerin ve râvilerin naklettiği, müfessirlerin de Kur'ân kıssaları için birer şerh olarak alıp yazdıkları şeylerin çoğu da bu türden bilgilerdir. Çünkü bunların hepsinin, az önce belirttiğimiz gibi, İslâm'dan sonra uydurulmuş olması makul olmaz. Tabii ki bunları söylerken bu haberlerin olaylarıyla ilgili eleştiri ve çekimser kalıştan sarfınazar ediyoruz.

3) Bu bilgilerin ve tarihsel haberlerin iki kaynağı vardı: Birincisi; yer, kaynak ve rivâyet olarak Araplara aittir. Ad, Semud, Sebe', Medyen ve Lokman kıssaları gibi. Bu meyanda kaydedilebilecek kıssalardan biri de İbrahim'in kıssasıdır. Bunlara Tevrat'ta herhangi bir işarette bulunulmamıştır. Yalnız Arapların gelenekleriyle ilişkilidir. Zürriyetini Beytü'l-Harâm bölgesine yerleştirmesi, İsmail ile Kâbe'yi bina edişi, Hac geleneklerini belirlemesi ve ona çağrıda bulunması, onların putlarıyla ilgili olarak kavmine karşı tutumu, ateşe atılışı, ondan sağlam olarak kurtuluşu gibi... İkincisi dış kaynaklıdır. Bunlar da yabancı azınlıklar, onların kitapları, Arapların komşu ülkelere seferleri ve oraların ahalisiyle ilişkilerde bulunulması yoluyla onlara geçmiştir. Tevrat'ın, yahudilerin ve hristiyanların dini ve dini olmayan kıssaları, Zulkarneyn, Rüstem, İsfendiyar kıssaları gibi. Bunların da bir kısmı Kur'ân'da zikredilmiş, bir kısmı ise zikredilmemiştir. Çünkü Peygamber çevresindeki Araplar, Arap kökenli ya da Arapların gelenekleriyle ilgili kıssaları nesilden nesile devralıyorlardı. Peygamberin gönderilişinden önce onlar bunları ve ikinci kaynaktan gelenleri gece sohbetleri ve hikâye meclislerinde birbirlerine aktarma ve bu hikâyeler üzerinde tartışma suretiyle öğreniyorlardı.

Hatta biz bunun da ötesine giderek Kur'ân'dan aldığımız ilhamla diyoruz ki: Arapların katında kitapların, sahifelerin ve derilerin, peygamberlikten önceki dönemle ilgili olarak Arapça olan ve Arapça olmayan tarihsel haberler, kıssalar ve bilgilerle doldurulduğu, onların dilden dile dolaşması, gönülden gönüle akmasıyla yetinilmediği kesindir. Bunlarla ilgili hiçbir şey bize ulaşmamış bile olsa durum değişmez. Bunu, Peygamberin onlara her Kur'ân okuyuşunda onların "öncekilerin masalları" ifadesini tekrar etmesinden çıkarıyoruz. Bu ifade ve kavram öncekilerin hikâyeleri için kullanılıyorsa da onun, önceki yazılı metinler için de kullanıldığını zannediyoruz. Bu kavramın önceki eski ulusların hikâyeleri ya da asılsız, hurafe şeyler için kullanılması daha sonra olmuştur. Özellike "Esâtir" kavramının "Satara" kavramından geldiğini ve "Satara"nın de yazmak anlamına geldiğini düşündüğümüzde mesele daha da netleşir, Kur'ân bu kavramı, daha önce başka bir sebeple naklettiğimiz Tûr 1-3 ve Kalem 1-2 âyetlerinde kullanmıştır. Zannediyorum az önce naklettiğimiz Furkan 5. âyeti de burada belirtmeye çalıştığımız noktanın doğru olduğuna güçlü bir delildir. O da kâfirlerin, Peygamber'in önceki insanların esatirini yazdığını, ezberlediğini, sonra da kendilerine okuduğunu söylediklerini hikâye etmektedir. Bu da haberleri ve kıssaları yazmanın Araplarda bilinmeyen bir şey olmadığını ve bunlardan bir kısmının yazılı olduğunu ve kâfirlerin Peygamber hakkındaki düşüncelerine malzeme hazırladığını ilham etmektedir. İbn-i Hişam iki haber kaydetmiştir ki[79] bunlarla belirtmeye çalıştığımız noktayı aydınlatmak mümkündür: Birincisi: Nadr b. Haris'in, davet meclislerinde Peygamber'i izleyip insanlara Rüstem ve İsfendiyar'ın haberlerini hikâye etmesi: "Allah'a yemin olsun ki, O'nun sözleri benim sözlerimden daha güzel değildir. Onun sözleri öncekilerin esatirinden başkası değildir. O da benim derlediğim gibi onları derleyip yazmıştır." demesidir. İkincisi: Süveyd b. Samit'in Hac mevsiminde Peygamberle karşılaştığı, Peygamber'in onu İslâm'a çağırdığı, O'nun da: "Herhalde, bu dergideki şeylere çağırıyorsun deyip Lokman dergisini çıkardığı ve Peygambere gösterdiği" haberidir.

79 İbn Hişam; I, 323 ve II, 27-28.

5. Coğrafya ve Astronomi Bilgisi:

Kur'ân'da, denize, yolculuklara, güzel rüzgâra, fırtınalı rüzgâra, gürültülü rüzgâra, aynı şekilde kara yolculuklarına, ticari olan ve olmayan kervanlara, yollara, caddelere, yolculuklarda yolu bulmaya yarayan alametlere işaret eden pek çok âyetler vardır. Onlardan çoğunu daha önceki bölümlerde naklettik. Burada vereceklerimiz daha önce nakletmediklerimizdendir:

1- Ki (Rabbim), yeryüzünü sizin için bir beşik kıldı, onda sizin için yollar döşedi... (Tâhâ, 53)

2- Yeryüzünde, onları sarsıntıya uğratmasın diye, sabit dağlar yarattık ve doğru gidebilsinler diye de geniş yollar açtık. (Enbiyâ, 31)

3- Sizin için yeryüzüne boyun eğdiren O'dur. Şu halde O'nun omuzlarında yürüyün ve O'nun rızkından yiyin. Sonunda gidiş O'nadır. (Mülk, 15)

Önceki âyetler ile bu âyetler ve onların paralelinde olan âyetler, Hicazlıların Peygamberlikten önce yaptıkları kara ve deniz yolculuklarının çokluğunu göstermektedir. Ki biz bu yolculukların denizde, Kızıldeniz'in sahillerini aşıp Habeşistan sahillerine, Doğu Afrika ve Güney Asya kıyılarına ulaştığını, karadaki yolculuklarının da Irak, İran, Şam, Mısır'ı kapsayıp bazan Küçük Asya'daki Bizans ülkelerine kadar vardığını anlayabiliyoruz. Onların bu kadar yolculukları başarmaları, bu işte o kadar ileri gitmeleri ancak denizcilik için zorunlu olan bilgileri idrak etmeleriyle mümkündür. Deniz yollarını, rüzgarın esiş yönlerini, limanları, kaleleri, ülkeleri ve şehirleri, vardıkları yerleri, geçtikleri yerleri, ticaret yaptıkları yerleri bilmiş olmaları gerekiyor. Başka bir ifadeyle onların coğrafya bilgileri diye adlandırabileceğimiz bilimle de uğraşmış olmaları gerekir. Artık burada fiziki, ekonomik ve sosyal coğrafya diye ayırmaya gerek yok. Sonra burada kara ve deniz coğrafyası ayırımı da yapılamaz. Arapların tarihsel bilgileri konusunda vardığımız sonuç, burada vardığımız sonucu da güçlü olarak desteklemektedir. Bu tarihi bilgilere sahip olan Arapların, tabiatıyla ulusların haberlerine, olaylarına, gittikleri ülkelerin ve bölgelerin çeşitli coğrafya konumları ile ilgili bilgilere de ulaşmış olmaları gerekir.

Aynı şekilde Kur'ân'da Güneş'ten, Ay'dan, Ay'ın konaklarından, Güneş ve Ay'ın yörünge ve hareketlerinden ve bu ikisinin yıl hesaplamalarındaki rollerinden; yıldızlardan ve onların Arap yarımadasında aşırı sıcaklık dolayısıyla tercih edilen gece kara ve deniz yolculuğu esnasında rehber olarak, yol gösterici olarak kullanılmasından bahseden birçok âyet vardır. Hatta bu âyetlerde Güneş ve Ay dışında bizzat yıldız ve gezegen adı zikredilmiştir. Aşağıda vereceğimiz âyetlerde bu durum daha iyi görülüyor:

1- Sana hilâl halindeki ayları sorarlar: De ki: "O, insanlar ve hac için belirlenmiş vakitlerdir." (Bakara, 189)

2- O, karanın ve denizin karanlıklarında yolunuzu bulmanız için size yıldızları var edendir. Bilebilen bir topluluk için biz âyetleri birer birer açıkladık. (En'âm, 97)

3- Güneşi bir aydınlık, Ay'ı da bir nur kılan ve yılların sayısı ve hesabını bilmeniz için ona duraklar tespit eden O'dur... (Yunus, 5)

4- Sizi sarsıntıya uğratır diye yerde sarsılmaz dağlar bıraktı, ırmaklar ve yollar da (kıldı). Umulur ki doğru yolu bulursunuz. Ve (başka) işaretler de (yarattı), onlar yıldız(lar)la da doğru yolu bulabilirler. (Nahl, 15-16)

5- Güneş de kendisi için olan bir müstekarra doğru akıp gitmektedir. Bu, üstün ve güçlü olan, bilen (Allah)'ın takdiridir. Ay'a gelince, biz onun için de birtakım uğrak yerleri takdir ettik; sonunda o, eski bir hurma dalına döndü. Ne Güneş'in Ay'a yetişmesi, ne de gecenin gündüzün önüne geçmesi doğrudur. Her biri bir yörüngede yürüyüp gitmektedirler. (Yasin, 38-40)

6- Yoo, şafak vaktine yemin ederim, geceye ve toplayıp taşıdığı şeylere, on dördüne girdiği zaman aya... (İnşikak, 16-18)

Ayrıca Bkz:(6/96; 16/12; 21/33; 31/29; 53/49; 81/15-18)

Allah'ın nimetlerini hatırlatma ya da Allah'ın ululuğunu vurgulama konusunda gelen bu âyetlerin üslubu, dinleyenlerin onları anladıklarını, neye işaret ettiklerini kavradıklarını göstermektedir. Tâli olarak da Peygamberin asrı ve çevresindeki Arapların, yıldızların yeri, hareketleri, bazı isimleri hakkında bilgi sahibi olduklarını, yolculuklarında, evlerinde, yola koyulmalarında, zamanlarını belirlemelerinde, seferlerinde bu bilgilerinden yararlandıklarını, Güneş'in ve Ay'ın hareketlerini hesapladıklarını, mevsimleri

ve günleri hesaplarken bu iki gezegenden yararlandıklarını, başka ve daha doğru bir ifadeyle onların bir nebze astronomi bilgisine sahip olduklarını göstermektedir. Bununla beraber Arapların bu konuda bildikleri şeylerin o zamanda ya da daha öncesinde Yunanlıların astronomi bilgileri düzeyinde bir bilgi olduğunu söyleyemiyoruz. Çünkü onlarda (Yunanlılarda) bu ilmin kuralları ve bilimsel sınırlandırmaları vardı. Onların bu bilgilerinin, deneyimlerinden, yolculuklarından ve müşahedelerinden kaynaklanan ilkel bilgiler olduğunu tercih ediyoruz.

6. Tıp ve Eczacılık Bilgisi:

Mademki burada Arapların aklî gücünden ve bunun tezahürlerini ortaya koyan Arap kültüründen söz ediyoruz, o zaman şunu da belirtmemiz doğru olacaktır: Onların hastalıklarla, hastalıkların tedavileriyle, eczacılıkla, ilaç yapımı ve kullanımıyla uğraşmadıklarını söylemek doğru olmaz. Onların kendi deneyimlerine ve gözlemlerine dayanarak, ya da komşu ülkelerin deneyimlerini iktibas ederek bu alanda bir mesafe katetmiş olmalarını söylemeliyiz. Bunlara "tıp ilimleri" de diyebiliriz. Bu konuda Nahl Sûresi'nin âyetlerinden birinde kendisine değinilen baldan başka bir işaret Kur'ân'da yer almamaktadır:

"Sonra meyvelerin tümünden ye, böylece Rabbinin sana kolaylaştırdığı yollarda uçuver. Onların karınlarından türlü şerbetler çıkar, onda insanlar için bir şifa vardır..." (Nahl, 69)

Peygamberlikten önce ve peygamberlik döneminde tıp ile uğraşan ve bu konuda şöhret yapan bir dizi şahsiyetin isimlerinin rivâyetlerde ve biyografi kitaplarında yer aldığına dikkat çekmeliyiz.

7. Soybilim:

Arapların kabilesel hayatları şöyle bir yaklaşımda bulunmamızı kolaylaştırabilir: Onların arasında soylara, kabile, aşiret, boy ve evlerin zincirleme bağlılıklarına, onların gelişmelerine, antlaşmalarına, dostluklarına geniş ölçüde önem veren bir sınıfın yetişmiş olması gerekirdi. Zira bu onların yaşadığı hayatın kaçınılmaz gereklerinden biridir ve bunu bir ölçüde soybilim olarak nitelemek mümkündür. Bu konuda Kur'ân'da yer alan iki âyette iki işaretten başka bir şey bulunmamakla beraber durum budur.

1- Böylece Sur'a üfürüldüğü zaman, o gün aralarında soylar yoktur ve soruşturmazlar da. (Mü'minûn, 101).

2- Ey insanlar, gerçekten biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık ve birbirinizle tanışmanız için sizi milletlere ve kabilelere ayırdık. (Hucurât, 13)

Risâlet öncesi dönem ve toplumun ilim ve kültürleri hakkında söylediklerimizi özetleyecek olursak şöyle bir tablo çıkar:

1) Okuma ve yazma hissedilecek derecede yaygınlaşmıştı. Badiyede (köyde) yaşayanların da birtakım bireylerinin okuma-yazmaya yönelmiş olması uzak bir olasılık değildir.

2) Araplardan, bazı yabancı dillerle uğraşan ve buna önem verip o dillerin sahiplerinin yanında bulunan dinî olan ve dinî olmayan kitapları tetkik eden kimseler vardı.

3) Araplar ulusların haberlerine ve peygamberlerin kıssalarına önem veriyorlardı. Tarihi bilgilerin, haberlerin, kültürün yazılı bulunduğu kitapları, sahifeleri, yazı yazılan ince derileri ve derlemeleri vardı. Bu haberlerin ve bilgilerin köken ve yer olarak Araplara ait olanları olduğu gibi iktibas olanları da vardı.

4) Araplar, gözlem ve deneye dayalı birtakım coğrafi astronomik ve tıbbi bilgilere, uğraşılara sahipti.

5) Araplar soy bilgisi, iz sürme, rüzgârların esiş yönleri ve yağışı tahmin konusunda uzman idiler.

6) Onların ziraat ve matematik bilgileri öz ve basitti. (Bu konu geniş olarak birinci bölümde işlenmişti.)

8. Kâhinlik ve Büyücülük:

Bu fasıla Peygamberin peygamberlikten önceki asrında ve toplumunda kâhinlik ve büyücülüğü de ilâve etmek istiyoruz. Zira bize göre, bunlar psikolojik bilimler ve marifetler olmaları hasebiyle konumuzla ilgilidir. Bu yönleriyle Arapların aklî güçlerini gösteren tezahürlerden biri olarak kabul edilmeleri mümkündür.

Araplarda, kâhinlik ve büyücülüğün ciddi bir yeri; ruhsal ve psikolojik problemlerinde ve zihinlerinde büyük bir etkisi vardı. Araplar özellikle kâhinlere saygı ve takdirle bakıyorlardı. Onları ruhsal (psikolojik) hastalıkların doktorları olarak görüyorlardı. Psikolojik sıkıntılarının ve ruhsal problemlerinin hepsinde onlara koşuyorlardı. Sarsıldıklarında, sıkıntıya düştüklerinde ve rahatsız olduklarında dertlerini onlara götürüyorlardı. Onların katında huzur ve marifet olduğunu söylüyorlardı. Birisi korkunç bir rüya gördüğünde onu yorumlaması için kâhine koşuyordu: Kapalı-gizli bir anlaşmazlık çıktığında çözümü için kâhine yöneliyorlardı. İnsanları korkutan herhangi bir gök ya da yer felaketi olduğunda derhal kâhine koşarlar ve onlardan gayb haberlerini ya da içinde bulundukları durumu izah eden açıklamalar isterlerdi.

"Kâhin" kavramı Kur'ân'da iki âyette geçmekte ve Arap kâfirlerinin Peygamber'e nispet ettiği kâhinlik vasfını reddetmektedir.

1- Şu halde sen, öğüt verip hatırlat; çünkü sen Rabbinin nimetiyle ne bir kâhinsin, ne de bir deli. (Tûr, 29)

2- ... Bir kâhinin de sözü değildir. Ne kadar da az öğüt alıyorsunuz? (Hakka, 42)

Bu iki âyetin dışında Araplardaki kâhinliğe açık bir tablo çizen, ışık tutmaya yarayan başka bir şey yoktur. Yalnız tabiatıyla onların Peygamber'e kâhinliği nispet edişi kendi anlayışlarına göre onunla kâhinler arasında bir benzerlik görmelerinden kaynaklanıyordu. Araplara ait rivâyetlere dayanarak kâhinlik ve kâhinler hakkında şu noktaları tespit edebiliriz:

1) Arapların nazarında kâhinliğin dinî bir statüsü yoktu.

2) Kâhinler soru sahiplerinin soruları üzerine sözlerini ve cevaplarını sıcak, coşturucu bir üslupla söylerlerdi. Konuşmasının arasına birtakım imalar yerleştirirlerdi. Ki bunların içinde dinleyiciler kafalarındaki soruların açıklamasını bulabiliyorlardı.

3) Gizli veya kapalı seci'li imalar içeren sözleriyle insanlara gayb olan şeylerden, gelecekten söz ediyorlardı.

4) Onlar insanları uyutarak ya da insanların kendileri kuruntuya kapılarak, hatta bizzat kâhinlerin kendilerinin de dillerinden dökülen seci'ler ve tevriyeler nedeniyle kendilerine uyan cinlerin olduğunu, kendilerine düşen görevde onlara yardımcı oldukları zehabına kapılıyorlardı. Kendilerini izleyen bu cinlerin göklere kulak verip oradan haberler çaldıklarına getirip bu haberleri kâhinlerin gönüllerine bıraktıklarına onların da bu haberleri ifade ettiklerine inanıyorlardı. Burada bazı Kur'ân âyetlerinin, şeytanların gök haberlerine kulak kesildiklerine ve onları alıp kaçmalarına işaret ettiğine dikkat çekmeliyiz. Gelecek âyetlerde bunu görüyoruz:

1- Andolsun biz, gökte burçlar yaptık. Ve onu bakanlar için süsledik. Ve onu her kovulmuş şeytandan koruduk. Ancak kulak hırsızlığı eden olursa, onu da parlak bir ateş şulesi kovalar. (Hicr, 16,18)

2- Hiç şüphesiz, biz dünya göğünü çekici bir süsle, yıldızlarla süsleyipdonattık. Ve itaatten çıkmış her azgın şeytandan koruduk. Ki onlar, Mele'i A'lâya kulak verip dinleyemezler ve onlar her yandan kovulur atılırlar, uzaklaştırılırlar. Onlar için kesintisiz bir azap vardır. Ancak çalıp kaçan olursa artık onu da delip geçen yakıcı bir alev izler. (Saffat, 6-10)

3- Doğrusu biz göğü yokladık, fakat onu oldukça güçlü koruyucular ve şihablarla kaplı bulduk. Oysa gerçekte biz, dinlemek için onun bazı bölümlerinde, oturma yerlerinde otururduk. Ama şimdi kim dinleyecek olsa, kendisini izleyen bir şihâb bulur (Cin, 8-9)

4- Andolsun, biz en yakın olan göğü kandillerle donattık ve bunları, şeytanlar için taşlama birimleri kıldık. Onlar için de çılgınca yanan ateşin azabını hazırladık. (Mülk, 5)

Buna göre kâfirlerin, Peygamber ile kâhinler arasında gördüğü benzerlik Peygamberin okuduğu seci'li, coşkulu ya da ölçülü Kur'ân âyetleridir. Özellikle de Peygamberliğinin ilk zamanlarında bu niteliği taşıyan âyetler pek çoktu. Peygamberliğin ilk

zamanlarındaki âyetlerin çoğu seci'liydi. Peygamberin gelecekten haber vermesi, ölümden sonra dirilişten, Cehennem'den söz etmesi, Allah ile gök ve meleklerle ilişkisinin olduğunu söylemesi, melekler vasıtasıyla kalbine Kur'ân'ın indirilmiş olması onları böyle bir zanna itmiştir.

"Kâhin" kavramının geçtiği iki âyetin siyakı ve özü rivâyetlerin açıkladığı, bizim de kaydettiğimiz Arap kâhini tablosuyla uygunluk arzedebilir.

Rivâyetler; kâhinlerden, kâhin kadınlardan, insanların felaketlerde, zor durumlarda ve düş görmelerinde onlara başvurmalarından söz eden pek çok haberler kaydettikleri gibi, onlardan bazılarının isimlerini ve sözlerinden birtakım örnekleri de nakletmişlerdir.[80] Bu rivâyetlerin durumu ne olursa olsun, bunlar kesin olan ve bu sınıfın varlığını gösteren Kur'ân metnine ilâve olarak, Arapların zihnindeki güçlü ve etkili tablonun, onların yanında ne kadar büyük yer kapladığını, büyük önem taşıdığını gösteren sağlıklı bir delil olabilir. Onlar bu işe o kadar önem verir hale gelmişlerdi ki, Rasulün risâletini, Peygamberliğini kâhinlik olarak açıklamaya çalışmışlardı. Onunla kâhinler arasında birtakım benzerlikler gözledikleri için onu da kâhinlerin düzeyinde ve onların yolundan giden biri olarak değerlendirmişlerdi.

Buna göre kâhinliği Arap aklının gelişme devrelerinden ve gücünün görünümlerinden biri olarak değerlendirmekle yanlış yapmış olmuyoruz. İsterse bu durum tüm Araplara özgü olmayıp sayıları çok az olan bir sınıfla sınırlı olsun, fark etmez. Zira buna benzer iddialar aralarındaki sınıf farklarına rağmen tüm insanların liderler ve eşraf da dahil olmak üzere onlara yönelmesi, ancak keskin bir zekaya, geniş hayal gücüne, kuvvetli bir akla ve söz sanatlarının kullanımında güçlü bir yapıya sahip olan bireyler için geçerli olabilir. Muhtemelen bunlardan bazıları, bizzat kendileri de kendilerine verilen güçler ve özellikler nedeniyle cinlerle ilişki kurduklarına, onlardan destek aldıklarına inanıyorlardı. Zaten Arapların zihinlerinde cinlerin dahiler ve seçkin kimselerle ilişki kurduğu imajı eskiden beri vardı. Buna benzer nitelikleri taşıyan birtakım bireylerin bir ulusta herhangi bir asırda ortaya çıkışı, o ulusun söz konusu asırdaki aklî gücünün bir görünümü olarak değerlendiri-

80 İbn Hişam; I, 14-17, 135-144, 194-201.

lebileceğini söylemek aşırılık olmaz. Özellikle bu sınıfın yanında, onun denginde başka sınıflar olduğu zaman... Daha önceki fasıllarda işlediğimiz ve gelecek fasıllarda da işleyeceğimiz gibi, Arapların, Peygamber asrında ve çevresinde durumu böyleydi.

Büyü ve büyücülük ise, değişik münasebetlerle ve pek çok âyetlerde zikredilmiştir.

Bunların bir kısmı gelecek örneklerde görüldüğü gibi Musa ve Firavun kıssasıyla ilgilidir:

1- Dediler ki: "Ey Musa, (ilkin) sen mi atmak istersin, yoksa atanlar biz mi olalım?" (Musa:) "Siz atın" dedi. (Asalarını) atıverince, insanların gözlerini büyüleyiverdiler, onları dehşete düşürdüler ve (ortaya) büyük bir sihir getirmiş oldular. (A'râf, 115-116)

2- Ey Musa, dediler. "Ya sen (asanı) at ya da önce atanlar bizler olalım". Dedi ki: "Hayır sizler atın." Sonra hemen sihirlerinden dolayı, onların ipleri ve asaları kendisine gerçekten debeleniyormuş hayaliyle göründü. (Tâhâ, 65-66)

Ayetlerin bazısı kâfirlerin sözlerini, Peygamber'e büyüyü izafe edişlerini, onun çağrısını ve Kur'ân'ın ölümden sonra diriliş, haşir, hesaba çekilme, cennet, cehennem gibi vaâdettiği şeyleri büyü olarak nitelendirişlerini hikâye etmekle ilgilidir. Gelecek örneklerde görüldüğü gibi:

1- Biz Kitabı üzerine yazılı bir kağıtta göndersek ve onlar ona elleriyle dokunsalar bile, küfredenler, tartışmasız: "Bu apaçık bir büyüden başkası değildir." derler. (En'âm, 7)

2 ... (Sen onlara): "Öldükten sonra dirileceksiniz." desen, inkâr edenler: "Bu apaçık bir büyüden başka bir şey değildir." derler. (Hûd, 7)

3- ... O zalimlerin "Siz büyülenmiş bir adamdan başkasına uymuyorsunuz" dediklerini çok iyi bilirsin. (İsrâ, 47)

4- Onlar bir âyet görseler, sırt çevirirler ve: "(Bu) kesintisiz bir büyüdür." derler. (Kamer, 2)

Ayrıca Bkz: (10/2; 15/14-15; 21/3; 37/14-16)

Bazı âyetler de yahudileri ve şeytanların sözlerine uymalarını yerme konusunda, Bakara 102. âyetinde ifadesini bulduğu ve birinci

bölümün üçüncü faslında naklettiğimiz gibi Harut ve Marut'un Babil'de sihir yapma haberiyle ilgili olarak gelmiştir.

Bunlardan biri de, müfessirlerin cumhuruna göre sihirbazların eylemlerinden biri olan düğümlere üfürenlerin şerrinden Allah'a sığınmayı emreden Felâk Sûresi'dir:

«De ki: "Sabahın Rabbine sığınırım, yarattığı şeylerin şerrinden, karanlığı çöktüğü zaman gecenin şerrinden, düğümlere üfleyen kadının şerrinden, hased ettiği zaman hasetçinin şerrinden".» (Felâk, 1-5)

Bu âyetler sihir ve sihirbazların geçtiği âyetlerin tamamı değildir. Bu âyetlerin sayısı yaklaşık olarak elliyi bulur. Burada işin ilginç tarafı şudur ki; kâhinliğin ve kâhinlerin haberlerini, sözlerini ve isimlerini nakleden pek çok rivâyet olduğu halde, onlardan bahseden âyet sayısı ikiyi geçmezken, sihirbaz ve sihirle ilgili birçok âyet olmasına rağmen bu konudaki haber ve rivâyetler oldukça azdır.

Her ne olursa olsun Kur'ân'da büyü, büyücü, büyülenmiş ve büyücüler kavramlarının defalarca tekrar edilmiş olması, kâfirlerin Peygamber'i büyücülükle itham eden sözlerinin hikâye edilişi, Arapların peygamberlikten önce sihir ve sihirbazları bildiklerine güçlü bir delildir.

Kur'ân âyetlerinden yola çıkılarak sihirbazların yaptıkları şeyleri ya da sihirbazlık ve sihirbazlar hakkında zihinlerinde yer alan hususları tespit edebiliriz. Şöyle ki:

1) Şeytanlarla büyü ve büyücüler arasında öğrenci öğretmen ilişkisine benzer bir anlayış vardır. Onlar büyücünün kişi ile hanımını ayırabilme gücüne sahip olduğuna inanıyorlardı (Bakara, 102)

2) Büyücünün, insanın gözünde, birtakım şeyleri olduğundan başka gösterebileceği şeklinde bir anlayış vardı. İnsanların içlerine korku ve ürperti salabileceklerine inanılıyordu (A'râf, 115-116; Tâhâ, 65-67)

3) Araplar, bir kimsenin, görmedikleri bir şeyden ya da alışmadıkları, duymadıkları şeylerden söz eden, konuştuğu konularda da birtakım gizli kapaklı ya da şaşırtıcı yeni şeyler söyleyen birini gördüklerinde, onu büyünün etkisine girmiş kabul ediyor ve onun büyülenmiş olduğunu söylüyorlardı.

4) Araplar, beşerin eliyle gerçekleşen olağanüstü şeyleri, bazen elleriyle dokunup, gözleriyle görseler de sihir olarak sayıyorlardı.

5) Sihirbazların yaptığı şeylerin arasında düğümler düğümleme ve onların üzerine üfürme, gizli birtakım sözlèri okuma ya da öyle bir imaj verme de vardı.

6) Yahudilerden büyü işleri yapan kimseler vardı.

Bundan sonra sihirbazın tablosuyla ilgili bir şey çizmek istersek, bu tablonun kâhinin tablosuna yakın olduğunu görürüz. Bunlar da keskin zeka sahibi, tasarruf gücü bulunan, geniş hayal sahibi olan, cinlerle ilişki kuran; çeşitli işlerinde cinleri hizmetinde kullandığı imajını verme, insanların güçleri üzerinde etkili olma, onları egemenliği altına alma, onlara var olmayan şeyi varmış gibi hayal ettirme, olmamış şeyi olmuş gibi gösterme kabiliyetleri bulunan kimselerdir. Kâhinler hakkında söylediklerimizi sihirbazlar için de söyleyebiliriz: Cinlerle temasa geçme kuruntusu, kendilerinde gördükleri güç ve yeteneklerden dolayı onların işlerinde kendisine yardımcı olduklarını sanma vs. Zira Arapların akidesi; cinlerin, dâhiler ve mahir ve uzman kişilerle ilişki kurdukları şeklindeydi.

9. Hikmet:

Şimdi de "Hikmet" kavramına işaret edelim. Bunların bir kısmı Peygamberlerle, bir kısmı Peygamber'in göreviyle, bir kısmı da genel olarak onu takdirle yâd etme şeklindedir. Gelecek örneklerde bunu görüyoruz:

1- "Rabbimiz, içlerinden onlara bir peygamber gönder, onlara âyetini okusun, onlara Kitabı ve hikmeti öğretsin... (Bakara, 129)

2- Kime dilerse hikmeti ona verir; şüphesiz kendisine hikmet verilene büyük bir hayır da verilmiştir. (Bakara, 269)

3- Ona Kitabı, hikmeti, Tevrat'ı ve İncil'i öğretecek... (Âl-i İmrân, 48)

4- Hiçbir insana yakışmaz ki, Allah ona kitap, hüküm (hikmet) ve nübüvvet versin de, sonra (o kalksın) insanlara: "Allah'ı bırakıp bana kullar olun." desin... (Âl-i İmrân, 79)

5- ...Allah sana Kitabı ve Hikmeti indirdi ve sana bilmediklerini öğretti. Allah'ın üzerindeki fazlı çok büyüktür. (Nisâ, 113)

6- Bunlar, Rabbinin sana hikmet olarak vahyettiği şeylerdir.[81] (İsrâ, 39)

7- Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel bir biçimde mücadele et. (Nahl, 125)

Ayetlerin genel temasından, "hikmet"in aklî bir bağış olduğu, onunla sahibinin üstün akıllı, hükmünde isabetli, sağlam görüşlü, söylediği, yaptığı her şeyde iyiyi, hakkı ve olgun olanı esas aldığı anlaşılmaktadır. Aklî üstünlüğün, güzel basiretin, tasarrufun, olgunluğun, vicdan ve zevk dürüstlüğünün, iyiliği ve gerçeği sevmenin, kötülüklerden, saçmalıklardan uzaklaşmanın tezahürlerinden biridir. Ayetler doğrudan Arapların Peygamberlikten önceki durumuyla ilişkili değilseler de kavramın Kur'ân'da pek çok defa kullanılmış olması, onun anlamının ve içeriğinin Araplarca bilindiğini, üzerinde çok konuşulan önemli meselelerde, büyük problemlerde kendilerine başvurulduğunu, onların da üstün bir akıl, parlak bir düşünce ve zeki bir kalp ile meselelere baktıklarını ilham etmektedir. Tâli olarak denebilir ki: Bu da Peygamber'in peygamberlik döneminden önceki asrı ve çevresinin aklî güçlerinin gelişmelerinden biri olarak değerlendirilebilir. Haberler bu adamlardan bazılarının adını bile vermiştir. Olgun bir görüşü, parlak bir düşünceyi içinde barındıran mesellere, hikmet ve sözlere sahip olan Ekrem b. Safiy gibi.

81 Bu âyet, isra sûresinde kaydedilen çok değerli Kur'ânî öğütler arasında yer almıştır ki, "Hikmet"in anlamıyla ilgili olarak kaydettiklerimizin en değerli desteğidir.

C) ARAPLARIN YERLEŞİK KONUMLARINI SAVUNMA RUHU

Kur'ân'da pek çok âyet, kâfirler ve münafıklar olarak Arapların Peygamber'e karşı düşmanca ve karşıt bir tavır aldıklarına işaret etmektedir. Onların sözlerini ve eylemlerini, hilelerini hikâye etmekte, delillerini ve tartışmalarını nitelemektedir.

Zorluklar ve karşı koyma, direnmeler hangi amaç uğruna ve ne zaman yapılırsa yapılsın, nedeni ne olursa olsun içinde, beraberinde bir canlılık getirir. Bu tür karşıt ve düşmanca tavırları almalarına neden olan güçlü bir akıl gücünü içinde taşır. İsterse bu tavırların kaynağı ve nedeni iman ve akide olsun, isterse egoizm, cimrilik ve taşkınlık, aç gözlülük ya da böbürlenme, büyüklük taslama, kin gütme, inat etme ve tartışmada diretme gibi nedenler olsun fark etmez. Çünkü bunların hepsi hiçbir şeyden haberi olmayan geri zekâlı, zayıf ve ayak takımından, bayağı kimselerden beklenemez. Karşı koyuş ve zorluğun konusu ne ölçüde önemliyse, iki karşıt taraf da maddi, aklî ve psikolojik güç yönünden ne kadar kuvvetli ve sağlam olursa, tabiatıyla sonuçlar ve görünümler de o kadar belirgin olur.

İşte bu nedenle burada bu konuyu da ele alacağız. Peygamber toplumundaki kâfir ve münafıkların tavırlarıyla ilgili Kur'ân âyetlerinin bir kısmını arz etmek istiyoruz ki, bu açıdan da Arap aklının güçlü yönlerini görebilelim. Bu tavır ve tutumların, onların aklî güçlerine delâlet eden birer tezahür ve kriter olduklarından kuşku duymuyoruz.

Kur'ân âyetlerini derin bir nüfuzla inceleyenler, orada bu tavır ve tutumların pek çok tablolarını göreceklerdir. Katı, acıma-

sız tartışmalar, inada dayalı alabildiğine düşmanlıklar, tartışmada delile başvurmalar, polemikler, demagojiler, üstünlük taslamalarla dolu tablolar gözleyeceklerdir. Meselelerde, problemlerde, isteklerde aldatma, kandırma, tuzak kurma ve zora koşmalarla dolup taşan olaylarla karşılaşacaklardır. Egoizmin, büyüklük taslamanın, dalga geçmenin, alaya almanın, horlamanın, aldatmanın, azdırmanın tablolarıyla yüz yüze geleceklerdir. İşte bu Kur'ân tablolarının içinden güçlü bir akıllılığın, benliğine ve konumuna aşırı düşkünlük gösteren bir bilincin, cimri ve obur bir psikolojinin, ona sahiplenenlerce yıkılmakta oldukları görülen gelenekleri ve maslahatları koruma uğruna ciddi bir savunma ve direnmenin, büyüklenme, kendini beğenme ve zeki olmaktan kaynaklanan bir inadın varlığını okuyacaklardır. Hiçbir şeyden haberi olmayan geri zekalı, zayıf ayak takımı, bilgisiz ve ahmak kişinin inadını değil.

Bunun içindir ki, araştırıcının bu tavır ve tutumları, bu tabloları uzun uzadıya incelemesi doğru olur. Böylece o, Peygamber çevresi ve asrındaki insanlarla ilgili olarak güçlü bir akılcılık ve akıllıca hareketin güçlü tezahürlerini gözleyebilecektir. Özellikle de şehirlerde, daha özel bir anlamda Kur'ân'ın gelecek âyetlerde keşfettiği bu zorlukların ve karşı koyup direnmenin önderliğini üstlenen sınıflarda bu güçlü akılcılığın tezahürleri rahatlıkla görülebilecektir:

1- Böylece biz her ülkenin önde gelenlerini oranın suçlu günahkârları kıldık. Oysa onlar hileli düzeni ancak kendilerine kurarlar da bunun şuuruna varmazlar. Onlara ne zaman bir âyet gelse, derler ki: "Allah'ın elçisine verilenin bir benzeri bize verilene kadar biz kesin olarak inanmayacağız." Allah, elçiliğini nereye vereceğini daha iyi bilir. Bu suçlulara kura geldikleri düzenleri nedeniyle şiddetli bir azap ve Allah katında bir küçüklük isabet edecektir. (En'âm, 123-124)

2- Onlara "yeryüzünde bozgunculuk yapmayın' dendiği zaman: 'Biz sadece ıslah edicileriz' derler... Ve (yine) kendilerine: "İnsanların iman ettiğine siz de iman edin." denildiğinde: "Düşük akıllıların iman ettiği gibi mi iman edelim?" derler. Bilin ki, gerçekten asıl düşük akıllılar kendileridir; ama bilmezler. (Bakara, 11-13)

Kâfir ve münafik olarak bu zorluk çıkaranların Peygamberin peygamberliğinden önce o toplumda çeşitli alanlarda ileri gittiklerini ve öncü olduklarını düşündüğümüzde, onların aklî güçlerini göste-

ren bu güçlü konumlarının aslında ve gerçekten onların peygamberlikten önceki güçlü akıllarını temsil etmekte olduğunu görürüz. Böylece de konumuz bu açıdan birbirine uygunluk arz eder.

Bu münasebetle denebilir ki: Peygamberin Allah'ın gücü, hakkın ruhaniyetiyle desteklenen, dosdoğru ifade, parlak delile dayanan çağrısından kuşku duymak ve onun karşısında yer almak aklî muhakemeleri ve kavrama güçleri sağlam olan insanlar tarafından takınılacak bir tavır değildir. Bu iddia az sonra açıklayacağımız gibi tutarsız olmasına rağmen, eskiden olduğu gibi şimdi de birtakım müellifleri, yazarları etkilemekte ve o devir ve tavır sahibi insanlardan akıl ve idraklarını çekip almakta; Peygamberlikten önceki dönemin insanlarını cahillik ve geri zekalılıkta boğulmuş bir şekilde öyle bir tabloda tasvir etmektedirler. Dindarlık ve günahkârlıkta hayli aşağı yuvarlandıklarını, barbarlaştıklarını ifade etmektedirler. Ve onların bu hallerinin ve durumlarının, Peygamber'in Allah tarafından insanları karanlıklardan aydınlığa çıkarması için vahyedilen risâlet göreviyle çok uygun düştüğünü söylemeye getirmektedirler. Hâlbuki bu yaklaşım yanlıştır. Şöyle ki:

1) Burada kastedilen karanlıklar, şirk, putperestlik, ahlâki sapıklıklar, dünya şehvetlerinde ve zevklerinde boğulmak, ahireti, hesaba çekilmeyi, onun azabını ve nimetlerini unutmaktır. Cahillik, bilgisizlik, barbarlık, yabanileşme, kavrama yeteneklerinin düşüşü, gerileyişi demek değildir. Akli güçlerini yitirmeleri anlamına gelmez. Nitekim bunu, Peygamber'in görevini belirleyen âyetin siyakından anlamak mümkündür:

"Elif, Lâm, Ra. Bu bir Kitaptır ki, Rabbinin izniyle insanları karanlıklardan nura, O güçlü ve övgüye layık olanın yoluna çıkarman için onu sana indirdik. O Allah ki göklerde ve yerde ne varsa O'nundur. Şiddetli azap dolayısıyla vay küfre sapanlara. Onlar, dünya hayatını ahirete karşı severler, Allah'ın yolundan engellerler ve onda çarpıklık ararlar. İşte onlar uzak bir sapıklık içindedirler. Biz her peygamberi, kendi kavminin diliyle gönderdik ki, onlara apaçık anlatsın. Böylece Allah, dilediğini şaşırtır, dilediğini de hidayete iletir. O, üstün ve güçlü olandır, hüküm ve hikmet sahibidir." (İbrahim, 1-4)

2) İnsanların dini inançları ezici bir çoğunlukla gelenekseldir ve babadan oğula geçer. Kur'ân'ın da nitelediği gibi bu, onların lisanı hallerinden anlaşılabilecek bir olgudur:

«Hayır! dediler ki: "Gerçek şu ki biz atalarımızı bir ümmet üzerinde bulduk ve doğrusu biz onların izleri üstünde doğru olana yönelmiş (kimse) leriz." İşte böyle; senden önce de hangi memlekete bir uyarıcı gönderdiysek, mutlaka onun refah içinde şımarıp da azan önde gelenleri (şöyle) demişlerdir: "Gerçek şu ki, biz atalarımızı bir ümmet üzerinde bulduk ve doğrusu biz, onların izlerine uymuşlarız".» (Zuhruf, 22-23)

3) Sağlam ve dosdoğru olan dine ulaşmak, Rabbani bir hidayet, gönül ve kalbin genişlemesiyle, içsel bir hazırlık ya da hazırlanma ile gerçekleşebilir. İbrahim Sûresi'nin az önce geçen âyetlerinden ve daha başka pekçok âyetlerden anlaşılan da budur. Birini örnek olarak verelim:

"Allah, kimi hidayete eriştirmek isterse, onun göğsünü İslâm'a açar; kimi de saptırmak isterse, onun göğsünü dar ve sıkıntılı kılar. Allah, iman etmeyenlerin üstüne işte böyle pislik çökertir." (En'âm, 125)

4) Asılsız, anlamsız ve sapık inançların; aklî gücü ve kavrama yeteneği kuvvetli olan, medeniyetlerinde, bilimlerinde ve kültürlerinde üstün bir ilerleme kaydetmiş olan kişilerde bulunması da mümkündür. Bu, kuşku götürmeyen apaçık bir olgudur. Şimdi olduğu gibi geçmişte de realitede olan budur. Her zaman ve her yerde değişik, farklı pek çok dinler bulunmuştur. Hâlbuki gerçek ancak bir tanesinde olabilir. Öyle ise, bu tek ve gerçek olan dinde olmayanlar, sürekli olarak geri kalmış, anlayışsız, ahmak, anarşist ruhlu bilgisiz kimseler olmamıştır. Hatta onlardan pek çoğu akıllarında, kavrayış ve idraklarında, medeniyet içinde ve bilimlerinde, bilgilerinde bu hak olan tek dine bağlı olan kişilerin çoğunu aşmışlardır. Bu önemli bir noktadır ve hiçbir zaman kuşku ile karşılanmasına gerek yoktur.

Yahudiler ve bazı hristiyanlar da Peygamber toplumunda Arap kâfirlerinin tutumlarına benzer bir tavır içine girmişlerdi. Onun mesajını inkâr etmiş, onu yalnız bırakmış ve kendisine tuzak kurmuşlardı. Yahudilere yöneltilen eleştiriler bilgisizliklerinden, kavrayış zayıflıklarından değildi. Çünkü onlar hakkında böyle bir şey denemez. Nitekim Mekkî olan Kur'ân da Peygamber'in mesajının doğruluğu ve Kur'ân'ın ona inişi üzerine onları şahit olarak göstermiştir. Onların inkârlarının, tuzaklarının nedeni inat etmeleri, kin gütmeleri ve büyüklük taslamalarıdır. Onlar tüm bunları yaparken Peygamberin mesajının hak olduğunu; karakterinin, yan-

larında bulunanı doğruladığını biliyorlardı. Nitekim bununla ilgili pek çok âyetleri birinci bölümün üçüncü faslında nakletmiştik.

5) Şu ana kadar geçen ve ilerde gelecek olan Kur'ân âyetleri kesin delillerle, kat'i burhanlarla göstermektedir ki kâfir Arapların küfürlerinde, tuzak, aldatma ve zora koşma temeli üzerindeki tutumlarında, tavırlarında ısrar etmelerinin nedeni bilgisizlik, anlayışsızlık, geri kafalılık, kavrama yeteneklerinin gerilemiş, kıtlaşmış olması değildi. Onların, özellikle de şehirli olanlarının daha özel bir anlamda liderlerinin, büyüklerinin ve zenginlerinin bu tutumu, sırf inat etmelerine, ısrarlarına, kin gütmelerine, gururlarına yedirememelerine, benlik davası gütmelerine; menfaatlarını, imtiyazlarını, konumlarını, statülerini ve nüfuzlarını yitirmelerinden korkmalarına dayanmaktaydı.

Bunların hepsine ilâve olarak özellikle Mekke'de uzun ya da kısa bir süre bu zorbalığa dayalı tutumları sergileyenlerin çoğu müslüman olmuştur. İslâm'dan sonra, gerçekleştirmiş bulundukları savaşlarda, fetihlerde, siyasi, idari, yargı ve hükümle ilgili eylemlerde, çalışmalarda üstün bir deha ve maharete kavuştular. Geniş hayalleriyle, güzel uygulamalarıyla, temiz duygularıyla, ileri görüşlülükleriyle örnek şahsiyetler olmuşlardır.

Bu münasebetle başka bir noktaya da işaret etmek yerinde olur. Şöyle ki: Bu insanlar ve onların babaları; Hac, Harâm Aylar ve daha başka sosyal geleneklerin, kuralların, prensiplerin çoğunun yapıcısı, icat edenidir. Bu gelenek ve prensiplerin çoğunu İslâm ya olduğu gibi ya da bir nebze ıslahatla kabul etmiş, değiştirmemiştir. Ve bu geleneklerin, kuralların hiç kuşkusuz pekçok yararları, menfaatleri, ileriye dönük yararlı amaçları olmuştur. Bunlar da isabetli bir basiretin, parlak bir düşüncenin ve üstün bir aklın varlığını göstermektedir.

Yine işaret edilmelidir ki, Kur'ân'ın Arapça olan dili bunların ve benzerlerinin ve yakın atalarının diliydi. Bu dil fesahat, belagat, beyan gücü, üslup çeşitliliği ve tekniği, kaynak zenginliği, Sarf, Nahiv, İştikak ve Bedi' parlaklığı yönünden en üst seviyeye, en şaheser bir dereceye çıkmıştı. İşte biz bunları gözönünde bulundurarak Peygamber toplumu ve asrında yaşayan insanların canlı bir akla, parlak bir zekaya, keskin bir duyguya, sağlıklı bir zevke, engin bir basirete sahip olduğunu çıkarıyoruz.

Hem Mekke, hem de Medine döneminde Arapların gösterdiği engelleme ve muhalefet esasına dayanan tutumların birincisini Mekkî Kur'ân, ikincisini ise Medenî Kur'ân sembolize etmektedir.

Birincisi işkence, eziyet yönünden daha katı ve düşmanca tavır alma yönünden daha kapsamlı olmuştur. Zira Mekke halkı bu sırada güçlü ve üstün taraf konumundaydı. Müslümanlar ise zayıf ve azınlık idiler. Nitekim bu duruma Enfâl Sûresi âyetlerinden biri, hatırlatma türünden değinmiştir:

"Hatırlayın; hani sizler sayıca azdınız ve yeryüzünde zayıf bırakılmışlardandınız, insanların sizi yakalayıvermelerinden korkuyordunuz. İşte O, sizi barındırandı; sizi yardımıyla destekledi ve size temiz şeylerden rızıklar verdi. Umulur ki şükredersiniz." (26)

Allah Peygamberine sebat verdi. Allah'ın kendisi için seçtiği büyük görevi yüklenmeye devam etti. Bu görevin başına getireceği tehlike ve zorluklara hiç aldırmadı. Psikolojik yönden güçlüydü. Kalp yönünden kuvvetliydi. Güçlüklere direnme açısından metindi. Sağlam yürekliydi; iç alemi sarsılmaz, karar verme gücü sağlamdı. Böylece görevini sonuna kadar yerine getirmek için yolunda yürüdü. Liderler, zenginler, ileri gelenler, büyükler ve eşraf takımı ona karşı ayağa dikildiler. Katı, acımasız bir düşmanlık gösterdiler. Düşmanlıklarının tümünü boşboğazlık, anlamsız ısrar, delil getirme, cedelleşme, hafife alma, alay etme, zorlama ve yalanlama oluşturuyordu. Tüm bunları yaparken hayli güçlü, olabildiğince katı idiler. Güçlerinin ve varlıklarının bilincindeydiler. İnançları, gelenekleri ve atalarının kültürü uğrunda mücadele ediyorlardı. Zayi olmak üzere bulunduğunu sandıkları menfaatlarının, yıkılmak üzere bulunan makamlarının, yitirilmek üzere olan imtiyazlarının, dağılıp gidecek olan saygınlıklarının uğruna güçlü bir mücadele verdiler. Cedelleşme gücü, düşmanlık yapma, inat etme ve bunun için değişik yöntemler deneme açısından alabildiğince katı bir savaşım verdiler. Bu da onların akıl, zeka, maharet, deha, kavrayış, tedbir (önlem) alma alanında yavan olmadıklarını, küçümsenmeyecek bir yere sahip olduklarını göstermektedir. Onlar, Kur'ân'ın lisanıyla yaptığı uyarılara, dünya ve ahiret azabına aldırmadılar. Bu uyarıları bazen yalanlamakla, bazen alaya alma ve dalga geçmeyle, bazen de gelecek âyetlerde görüldüğü gibi, meydan okumayla karşılıyorlardı:

1- Ayetlerimiz onlara okunduğu zaman "işittik" dediler. "İstesek biz de bunun bir benzerini söyleyebiliriz. Bu, eskilerin efsanelerinden başka bir şey değildir." Bir de: "Ey Allahımız, eğer bu (Kur'ân) bir gerçek olarak senin katından ise, gökyüzünden üstümüze taş yağdır ya da acıklı bir azap getir." demişlerdi. (Enfâl, 31-32)

2- Onlara apaçık olan âyetlerimiz okunduğunda: "Bu, sizi babalarınızın tapmakta olduklarından alıkoymak isteyen bir adamdan başkası değildir." dediler. Ve dediler ki: "Bu, uydurulmuş bir yalandan başka bir şey değildir." Küfre sapanlar da, kendilerine geldiği zaman hak için: "Bu, apaçık olan bir büyüden başka birşey değildir." dediler. (Sebe', 43)

Şimdi de, Mekke kâfirlerinin, özellikle de büyüklerinin, liderlerinin, eşrafının önderlik ettiği, genel olarak da diğer vatandaşların onları takip ettiği engelleme ve muhalefet esasına dayalı tutumlarını, konumlarını tasvir eden Mekkî âyetlerden bir kısmını vermeye çalışacağız. Bunları ayrıca açıklama ve uyarılarda bulunma zarureti görmüyoruz. Çünkü âyetler gerçekten delâlet ve açıklık yönünden çok güçlüdür. Tavır ve tutumlara göre onları tasnif etme zorunluluğunu da gerekli görmüyoruz. Çünkü bu konu ancak Siret-i Nebeviye ile ilgilidir. Hâlbuki biz burada aklın gücünü, tuzağın ve hilenin katılığını ve dehayı gösteren delilleri vermek istiyoruz. Biz bu âyetleri gerçek anlamda inceleyenlerin, burada göstermeye çalıştığımız noktayı çok açık biçimde göreceklerine kesinlikle inanıyoruz.

Burada ayrıca iki noktaya daha dikkat çekmek istiyoruz. Birincisi: Biz söz konusu olan âyetlerin ancak az bir kısmını veriyoruz. Engelleme ve muhalefetle ilgili âyetler Kur'ân'da gerçekten pek çoktur. Okuyucu, Kur'ân'ı düşünerek, inceleyerek okumalı ki, bu düşmanlığın kuvvetini gözleyebilsin. İkinci olarak: Arapların inançlarını ve dini düşüncelerini, bunlarla ilgili tartışmaları hikâye eden âyetlerden bir şey nakletmiyor, onları dördüncü bölüme bırakıyoruz. Söz konusu Mekkî âyetlere gelince:

1- Biz Kitab'ı üzerine yazılı bir kağıtta göndersek ve onlar ona elleriyle dokunsalar bile, küfredenler, tartışmasız: "Bu apaçık bir büyüden başkası değildir." derler. Ve derler ki: "Ona bir melek indirilmeli değil miydi?" Eğer bir melek indirilseydi, elbette iş bitirilmiş olurdu da kendilerine göz açtırılmazdı. Onu eğer bir melek kılsay-

dık, elbette erkek (suretinde bir melek) kılardık ve mutlaka (nefislerine) katmakta oldukları (şüpheleri) yine katardık. Andolsun, senden önceki peygamberler de alaya alındı da kendisini alaya aldıkları şey, onlardan maskaralık yapanları çepeçevre kuşatıverdi. (En'âm, 7-10)

2- Kesin olarak biliyoruz ki, onların söyledikleri gerçekten seni üzüyor. Doğrusu onlar seni yalanlamıyorlar, ancak zalimler Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorlar. Doğrusu, senden önce de peygamberler yalanlandı; onlara yardımımız gelinceye kadar yalanlandıkları ve eziyete uğratıldıkları şeye sabrettiler. Allah'ın sözlerini değiştirebilecek yoktur. Andolsun gönderilenlerin haberlerinden bir bölümü sana da geldi. Eğer onların yüz çevirmeleri sana ağır geldiyse, onlara bir âyet getirmek için yerde bir tünel açmaya veya göğe bir merdiven dayamaya gücün yetiyorsa (öyle yap). Eğer Allah dileseydi, onların tümünü hidâyet üzere toplardı. Öyleyse sakın cahillerden olma. (En'âm, 33-35)

3- Böylece her peygambere, insan ve cin şeytanlarından bir düşman kıldık. Onlardan bazısı bazısına aldatma için yaldızlı sözler fısıldarlar. Rabbin dileseydi, bunu yapmazlardı. Öyleyse onları yalan olarak söyledikleriyle baş başa bırak. (En'âm, 112)

4- "Onlara âyetlerimiz apaçık belgeler olarak okunduğunda, bizimle karşılaşmayı ummayanlar, derler ki: "Bundan başka bir Kur'ân getir, ya da onu değiştir..." (Yunus, 15)

5- Şimdi onların; "Ona bir hazine indirilmeli ya da onunla birlikte bir melek gelmeli değil miydi?" demeleri dolayısıyla göğsün daralıp vahyolunanlardan bir kısmını mı terk edeceksin? Sen yalnızca bir uyarıcısın. Allah da her şeye vekildir. (Hûd, 12)

6- Gerçek şu ki, onlar düzenler kurdular. Oysa onların düzenleri, dağları yerlerinden oynatacak da olsa, Allah katında onlara hazırlanmış bir düzen vardır. (İbrahim, 46)

7- Şirk koşmakta olanlar dediler ki: "Eğer Allah dileseydi, Ondan başka hiçbir şeye kulluk etmezdik; biz de, atalarımız da ve O'nsuz hiçbir şeyi harâm da kılmazdık". Onlardan öncekiler de böyle yapmıştı. Şu halde peygamberlere düşen apaçık bir tebliğden başkası mı? (Nahl, 35)

8- Onlar neredeyse sana vahyettiğimizden başkasını bize karşı dürüp uydurman için seni fitneye düşüreceklerdi; o zaman da seni dost edineceklerdi. Eğer biz seni sağlamlaştırmasaydık, andolsun, sen onlara az bir şey (de olsa) eğilim gösterecektin. (İsrâ, 73-74)

9- Dediler ki: "Bize yerden pınarlar fışkırtmadıkça sana kesinlikle inanmayız." "Ya da sana ait hurmalıklardan ve üzümlerden bir bahçen olup aralarından şırıl şırıl akan ırmaklar fışkırtmalısın." Veya öne sürdüğün gibi gökyüzünü üstümüze parça parça düşürmeli ya da Allah'ı ve melekleri karşımıza getirmelisin." "Yahut altından bir evin olmalı ya da gökyüzüne yükselmelisin. Üzerimize bizim okuyabileceğimiz bir kitap indirinceye kadar senin yükselişine de inanmayız." De ki: "Rabbimi yüceltirim; ben elçi olan bir beşerden başkası mıyım?". (İsrâ, 90-93)

10- Dediler ki: "Eğer seninle birlikte hidayete uyacak olursak, yerimizden çekilip kopartılırız"... (Kasas, 57)

11- İnsanlardan öyleleri vardır ki, hiçbir bilgiye dayanmaksızın Allah'ın yolundan saptırmak için sözün boş ve amaçsız olanını satın almaktadırlar. Ve onu bir eğlence konusu edinmektedirler. İşte onlar için aşağılatıcı bir azap vardır. Ona âyetlerimiz okunduğunda, sanki onları işitmiyormuş ve kulaklarında da bir ağırlık varmış gibi büyüklük taslayarak sırtını çevirir. Artık sen ona acıklı bir azap ile müjde ver. (Lokman, 6-7)

12- Zaafa uğratılanlar da büyüklük taslayanlara: "Hayır siz gece ve gündüz hileli düzenler kurup bizim Allah'ı inkâr etmemizi ve O'na eşler koşmamızı emrediyordunuz." dediler... (Sebe', 33).

13- Yeminlerinin olanca güçleriyle, kendilerine bir korkutucu gelecek olsa, ümmetlerin herhangi birinden mutlaka daha doğru yolda olacaklarına dair, Allah'a ant içtiler. Ancak onlara korkutucu geldiğinde, nefretlerinden başkasını artırmadı. (Hem de) yeryüzünde büyüklük taslayarak ve kötülüğü tasarlayıp düzenleyerek... (Fatır, 42-43)

14- Ve dediler ki: "Bu Kur'ân, iki şehirden büyük bir adama indirilmeli değil miydi?" Senin Rabbinin hikmetini onlar mı paylaştırmaktadırlar?... (Zuhruf, 31-32)

15- Küfredenler dediler ki: "Bu Kur'ân'ı dinlemeyin ve onda yaygaralar koparın. Belki üstün gelirsiniz." (Fussilet, 26)

16- Şu halde sen, öğüt ver; çünkü sen, Rabbinin nimetiyle ne bir kâhinsin, ne de bir deli. Yoksa onlar: "Bir şairdir, biz ona zamanın felâkatlerini gözlüyoruz." mu diyorlar? De ki: "Siz gözetleyip durun; çünkü ben de sizinle birlikte gözetleyenlerdenim." Yoksa bunu kendilerine saçma akılları mı emretmektedir? Yoksa kendileri azgın bir kavim midir? Yoksa; "Kendisi uydurup söyledi mi? Hayır; onlara iman etmiyorlar. (Tûr, 29-33)

17- O inkâr edenler, Zikri (Kur'ân'ı) işittikleri zaman, neredeyse seni gözleriyle devireceklerdi; "O delidir." diyorlardı. (Kalem, 51)

18- Çünkü, o düşündü ve bir ölçü tespit etti. Kahrolası nasıl bir ölçü koydu? Yine kahrolası, nasıl bir ölçü koydu? Sonra bir baktı. Sonra kaşlarını çattı, yüzünü ekşitti. Sonra da sırt çevirdi ve büyüklük tasladı. Böylece: "Bu yalnızca, aktarılarak öğrenilen bir büyüdür." dedi. "Bu bir beşer sözünden başkası da değildir." (Müddessir, 18-25)

Ayrıca Bkz: (6/25, 60-68, 93, 123-124; 13/31-32; 16/22-25; 17/47-51; 18/54-56; 25/30-32; 34/7-8; 40/56; 43/57-58; 41/3-5; 45/8-9; 68/8-15; 83/29-32)

Okuyucu naklettiğimiz âyetleri çok görmektedir. Bunlar bu kadarıyla bile Kur'ân'daki benzerlerine oranla gerçekten çok azdır. Biz burada cedelleşme, tuzak kurma, rahatsız etme, aciz bırakma, zorlama, hafife alıp alay etme, anlamsız olarak ısrar etme, düşmanlık besleme, büyüklük taslama, engelleme, yüz çevirme, düşmanlıkta aşırı ve acımasız olmanın çeşitli ve değişik tablolarını vermeyi amaçladık. Tâ ki böylece dikkat çektiğimiz, belirtmeye çalıştığımız kavrayış ve akıllarının gücü, cedelleşme, düşmanlık besleme ve anlamsız olarak ısrar etmenin değişik yöntemlerinde gösterdikleri keskin zekâ ve basiret ortaya çıksın.

Burada bazı âyetlerin onları nitelemeye çalıştığı birtakım sıfatlara özellikle dikkat çekmek istiyoruz. Ayetlerin belirttiğine göre onlar gerçekten düşman bir tavra sahip bir topluluktu. Onlar düşmanlıklarını açıktan açığa yürütüyorlardı. Onlar tuzak ve hilelere baş vurmada aşırılık gösteriyorlardı. Onlar bilmeyen kimselerdi. Onlar birtakım planları olan akıllı insanlardı. Bizzat Peygamberin onların tavır ve tutumlarından etkilendiğini o kadar güzel bir ahlâka, geniş bir gönüle, kalbî ve psikolojik durumları bilmesine rağmen, öfkesini yenmesine ve bağışlamaya gücü yettiği, insanları idare etmeyi ve onların akıllarına (seviyelerine göre) onlara hitap

etmesini bilmesine rağmen zaman zaman çıkmazlara maruz kalmasına işaret etmemiz yerinde olur. Bu mesele de burada birtakım âyetlerde olduğu gibi, Kur'ân'da benzeri pek çok âyetlerle işlenen bir meseledir.

Medine dönemi ise, çok geçmeden Peygamber ve müslümanlar için bir güçlenme ve düşmanın şerrinden kurtulma dönemi olmuştur. Onun için engellemeye kalkanlar ve muhalefet edenler zorunlu olarak nifak giysisine bürünmeye mecbur kalmışlardır. Hile, düzenbazlık, zayıflatmak, kökünden kesmek, gizli komplo, jurnal etmek, kaş göz işaretiyle fısıldaşmak, ayıplamak, içten kıskanmak, müsait ortamlarda ve can alıcı, hayati önem taşıyan görevlerde, farzlarda yılgınlığa düşürmek istemişlerdir.

Durum ne olursa olsun, onların tutum ve tavırları aklî, psikolojik, düzenbazlık, deha ve engelleme güçlerinde Mekke döneminden hiç de geri kalmayan bir yapıda olduğu, hatta karşıtlarına karşı daha güçlü olduğunu söyleyebiliriz. Güç ve otorite sahibi olan kesime karşı gelme, muhalefet etme, çoğu zaman bir cesaret, güçlü bir irade, geniş kapsamlı bir direnme gücü, bir deha işidir. Çünkü bu durumda kişinin tehlike ve işkence ile karşı karşıya gelmesi an meselesidir. Onun içindir ki, Medine dönemindeki engelleme ve muhalefetin de Medine ve Hicaz'ın diğer büyük şehirlerinde yaşayan Peygamber toplumu ve asrının aklî gücünü ortaya koyan bir kriter olarak alınması, onun görünümlerinden biri olarak kabul edilmesi doğru olur. Tali olarak bu engelleme ve muhalefete dayalı tutumların gösterdiği aklî güce bir destek olması da doğrudur. Yani Peygamber asrında ve toplumundaki aklî gücü genel olarak yansıtması, özellikle de Hicaz şehirlerindeki aklî yapıya ışık tutması doğru olacaktır.

Şimdi münafıkların tutumlarını, konumlarını belirleyen birtakım Medenî âyetleri vermek istiyoruz. Okuyucu bunlara bakarak onların cür'etlerini, güçlerini, pisliklerini, hilebazlıklarını ve tuzaklarını görebilir. Gösterişlerinde, zayıflatma ve kökünü kurutma komplolarında, kâfirlere ve yahudilere dostluklarında, bazı kritik durumlarda sözlerinde ve eylemlerindeki cüretkârlığı bir ölçüde gözleyebiliriz. İşte bu nedenlerle âyetler onlara katı, sert eleştiriler ve birbirini izleyen rezaletlerini ifşa etme bölümlerini içermiştir. Onlara karşı katı, keskin ve sağlam bir tavır takınmaya çağırmıştır. Bu ise Mekkî âyetlerin Mekke döneminde engellemeye kalkışan-

lara karşı takınmadığı yeni bir tavırdı. Mekke döneminde âyetler yalnız onları beyinsizlikle, uyarmak ve ayıplarını ortaya dökmek, eleştirmekle yetinmişti. Tabiidir ki, bu tutum ve davranış her iki dönemin tabiatıyla uyum içindeydi. Peygamberin ve müslümanların durumuyla paralel bir uygulamaydı:

1- İnsanlardan öyleleri vardır ki: "Biz Allah'a ve ahiret gününe iman ettik" derler; oysa onlar inanmış değildirler. Allah'ı ve iman edenleri aldatırlar. Oysa onlar yalnızca kendilerini aldatmaktadırlar da farkında değildirler. Kalplerinde hastalık vardır. Allah da hastalıklarını arttırmıştır. Yalan söylemekte olduklarından dolayı, onlar için acıklı bir azap vardır. Kendilerine "Yeryüzünde fesat çıkarmayın" denildiğinde: "Biz yalnızca ıslah edicileriz." derler. Haberiniz olsun; gerçekten asıl fesatçılar bunlardır; ama farkında değildirler. Ve kendilerine: "İnsanların iman ettiği gibi siz de iman edin" denildiğinde: "Aptalların iman ettiği gibi mi iman edelim?" derler. Bilin ki gerçekten asıl aptallar kendileridir; ama bilmezler. İman edenlerle karşılaştıkları zaman: "İman ettik" derler. Şeytanlarıyla başbaşa kaldıklarında ise, derler ki: "Kuşku yok, sizinle beraberiz. Biz onlarla alay edicileriz." (Bakara, 8,14).

2- İki topluluğun karşı karşıya geldiği gün, size isabet eden Allah'ın izniyle idi. (Bu, Allah'ın) mü'minleri ayırt etmesi; münafıklık yapanları da belirtmesi içindi. Onlara: "Gelin, Allah'ın yolunda savaşın ya da savunma yapın." denildiğinde, "Biz savaşmayı bilseydik, elbette sizi izlerdik." dediler. O gün onlar, imandan çok küfre daha yakındırlar. Kalplerinde olmayanı ağızlarıyla söylüyorlardı. Allah, onların gizli tuttuklarını daha iyi bilir. Onlar, kendileri oturup kardeşleri için: "Eğer bize itaat etselerdi, öldürülmezlerdi" diyenlerdir. De ki: "Eğer doğru sözlüler iseniz, ölümü kendinizden savın." (Âl-i İmrân, 166-168)

3- Gerçek şu, iman edip de sonra küfre sapanlar, sonra yine iman edip küfre sapanlar, sonra da küfürleri artanlar... Allah onları bağışlayacak değildir, onları doğru yola da iletecek değildir. Münafıklara müjde ver: Onlar için gerçekten acıklı bir azap vardır. Onlar, mü'minleri bırakıp da kâfirleri dost edinirler. Kuvvet ve onuru onların yanında mı arıyorlar? Şüphesiz bütün kuvvet ve onur, Allah'ındır. O, size Kitap'ta: "Allah'ın âyetlerine küfredildiğini ve onlarla alay edildiğini işittiğinizde, onlar bir başka söze geçinceye kadar, onlarla oturma-

yın, yoksa siz de onlar gibi olursunuz." diye indirdi. Doğrusu Allah, münafıkların da, kâfirlerin de tümünü cehennemde toplayacak olandır. Onlar sizi gözetleyip durmaktalar. Size Allah'tan bir fetih gelirse: "Sizinle birlikte değil miydik?" derler. Ama kâfirlere bir pay düşerse: "Size üstünlük sağlamadık mı, mü'minlerden size (gelecek tehlikeleri) önlemedik mi?" derler. Allah, kıyamet günü aranızda hükmedecektir. Allah, kâfirlere mü'minlerin aleyhinde kesinlikle yol vermez. (Nisâ, 137-141)

4- Sizinle beraber çıksalardı, size kötülük ve zarardan başka bir şey ilâve etmez ve aranıza mutlaka fitne sokmak üzere içinizde çaba yürütürlerdi. İçinizde onlara haber taşıyanlar vardır. Allah zulme sapanları bilir. Andolsun, daha önce de onlar fitne aramışlardı. Ve sana karşı birtakım işler çevirmişlerdi. Nihâyet hak geldi, onlar istemedikleri halde Allah'ın emri galip geldi. Onlardan bir kısmı da: "Bana izin ver ve beni fitneye katma." der. Sana gelen iyilik onları fenalaştırır, sana bir musibet isabet edince ise: "Biz önceden tedbirimizi almıştık." derler. Ve sevinç içinde dönüp giderler. (Tevbe, 47-50)

5- Zarar vermek, küfrü (pekiştirmek), mü'minlerin arasını ayırmak ve daha önce Allah'a ve Rasulüne karşı savaşanı gözlemek için mescid edinenler ve: "Biz iyilikten başka bir şey istemedik." diye yemin edenler; Allah onların mutlaka yalancı olduklarına şahitlik etmektedir. (Tevbe, 107)

6- Hani münafık olanlar ve kalplerinde hastalık bulunanlar da: "Allah ve Rasulü, bize boş bir aldanıştan başka bir şey va'detmedi." diyorlardı. Onlardan bir grup da hani şöyle demişti: "Ey Yesrib halkı, artık sizin için kalacak yer yok, şu halde dönün." Onlardan bir topluluk da: "Gerçekten evlerimiz açıktır." diye, peygamberden izin istiyordu; oysa onlar(ın evleri) açık değildi. Onlar yalnızca kaçmak istiyorlardı. Eğer onlara (şehrin her) yanından girilseydi, sonra da kendilerinden gitmeleri istenmiş olsaydı, hiç şüphesiz buna yanaşır ve bunda pek az (zaman) dışında (kararsız) kalmazlardı. Oysa andolsun onlar, daha önce arkalarını dönüp kaçmayacaklarına dair Allah'a söz vermişlerdi; Allah'a verilen söz (ahid) ise, (ağır bir) sorumluluktur. (Ahzâb, 12-15)

7- Görmüyor musun şu adamları ki, gizli gizli konuşmaktan menedildikleri halde yine o menedildikleri işe dönüyorlar; günah, düşmanlık, Rasule isyan hususunda gizli konuşuyorlar. Sana geldiklerinde

seni, Allah'ın selamlamadığı bir tarzda selamlıyorlar ve kendi içlerinden de: "Bu dediğimizden ötürü Allah bize azap etse ya" diyorlar... (Mücadele, 8)

8- Münafıklar sana geldikleri zaman: "Biz gerçekten şehâdet ederiz ki, sen kesin olarak Allah'ın elçisisin." dediler. Allah da bilmektedir ki elbette sen O'nun elçisisin. Allah, hiç şüphesiz münafıkların yalan söylemekte olduklarına şahitlik etmektedir. Onlar, yeminlerini bir siper edinip Allah'ın yolundan alıkoydular. Doğrusu şu ki onlar, ne kötü şey yapmaktadırlar. (Münafikun, 1-2)

Ayrıca Bkz: (2/204-206; 4/60-61, 72; 9/56, 58, 61-62, 64-65, 67, 75-76, 79, 86, 127; 33/18-19, 60-61; 63/7-8)

Bu âyetler münafıkların tavır ve tutumları hakkındaki âyetlerin tamamı değildir. Fakat bunlardan, istediğimiz tabloları iktibas edebiliriz sanırım. Bunlara bakarak onlardaki canlılığı, hareketi, keskin zekâyı ve inatçı mücadele ruhunu gözlemleyebiliriz.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DİNLER VE İNANÇLAR

A)ŞİRK, KAPSADIĞI İNANÇLAR VE TEZAHÜRLER

1. Şirk Kavramı ve Kapsamı

"Şirk" kavramı, türevleri ve anlamları Kur'ân'da pek çok yerde kaydedilmiştir. Bunlardan hareketle "Şirk"in Peygamberin çevresinde ve asrında Arap toplumunda egemen olan genel bir inanç olduğu çıkarılabilir. Hatta onun Arapların mahalli inançları olduğunu söylemek de doğrudur.

İslâm'a çağrıyı ihtiva eden ya da -Ehl-i Kitap dışında- gayri müslimlerin kendisiyle muhatap alındığı, ya da bu hitabın insanlara, daha doğrusu bu çağrının kendilerine yöneltildiği ilk toplum olan Araplara yöneltildiği davet ile ilgili âyetler, herhangi bir nedenle şirk konusuna ve kapsamına değinmektedirler. İster bu âyetler İslâm'a çağrı ile ilgili olsun, isterse insanlar ya da Arapların o zamanki durumlarıyla ilgili inançlarının tartışılması, eleştirilmeleri, Allah'a başka tanrıları ortak koşmalarından, Allah'ın dışında şeylere niyaz etmelerinden, şefaatçılar, evliya vesaire edinmelerinden dolayı onları beyinsizlikle suçlamasıyla ilgili olsun, fark etmez.

"Şirk" kavramı ve onun "Müşrikler", "şirk koşanlar", "Şûrâka" (ortaklar) ve "Şerîk" (ortak) gibi âyetlerde geçen türevleri Mekkî âyetlerde genellikle kâfir Arapları kapsar ve tartışma, cedel, ayıplama, eleştirme, meydan okuma, uyarma ve korkutmaya yöneliktirler. Bunların Medine'de inenleri ise sertlik, katılık, onlardan uzaklaşma ve beri olmaya yöneliktirler. Aşağıdaki âyetlerde görüleceği gibi bu hitaplar hem Mekke hem de Medine döneminin yapısıyla uygunluk arz etmektedirler.

1- O'nun yarattığı ekin ve hayvanlardan Allah için de bir pay ayırdılar, sonra kendi zanlarınca: "Bu Allah'ındır, bu da ortaklarımızındır." dediler. Kendi ortakları için olan Allah tarafına geçmez, ama Allah'a ait olan kendi ortaklarının tarafına geçer. Ne kötü hüküm veriyorlar? (En'âm, 136)

2- "Ey iman edenler, müşrikler ancak bir pisliktirler; öyleyse bu yıllarından sonra artık Mescid-i Harâm'a yaklaşmasınlar... (Tevbe, 28)
Ayrıca Bkz: (7/191-193; 18/52-53; 3/151-152; 9/5-6)

Şirkin kapsamı uluhiyette, rububiyette, yönelişte ve ayinlerde, Allah ile beraber Allah'ın dışında başka varlıkları "ortak koşmaktır". Zaten kavramın anlamından az önce naklettiğimiz Mekkî âyetlerden ve aşağıdaki âyetlerin de içinde yer aldığı diğer pek çok âyetlerden de anlaşılan budur:

1- Şirk koşanlar diyecekler ki: "Allah dileseydi ne biz şirk koşardık, ne de atalarımız ve hiçbir şeyi harâm da kılmazdık." (En'âm, 148)

2- Şirk koşmakta olanlar dediler ki: "Eğer Allah dileseydi, O'nun dışında hiçbir şeye kulluk etmezdik; biz de, atalarımız da ve O'nsuz hiçbir şeyi harâm da kılmazdık." (Nahl, 35)

3- Dediler ki: "Eğer Rahmân dilemiş olsaydı, biz onlara ibâdet etmezdik." Onların bundan yana hiçbir bilgileri yoktur. Onlar yalnızca zan ve tahminle yalan söylemektedirler. (Zuhruf, 20)

Bu anlama göre "Şirk" kavramının belli başlı bir inanç biçimini ifade etmediği ortaya çıkmaktadır. Şirk kavramı genel bir kavramdır. Çeşitli inançları kapsayabilir. Birbirine karışmış ve biri diğerinin içine girmiş inançları da içerebilir. Bu inançları genel bir ilke birleştirmiş olabilir ki, o da Allah ile beraber Allah'ın dışındaki bir varlığı ortak koşmaktır. İsterse bu "dışındaki varlık"[82] bir put olsun, bir melek, bir şeytan ya da tabiat güçlerinden bir güç olsun; isterse bu şirk koşma eylemi Uluhiyet, Rububiyet, İbâdet, Ayin ya da Şefatçı kılma, yakınlık, ilişki kurma amacıyla kabul edilsin, fark etmez.

Ayetleri derinlemesine inceleyenler bazı âyetlerin şirk ile; akletmeyen, duymayan ve hiçbir şeye gücü yetmeyen birtakım varlıkların ibâdette, yönelişte ve duada Allah ile bir tutulduğunu ifade ettiğini göreceklerdir.

---

82 Allah'tan başka ortak koşulan varlıklar; velîler, ilahlar, putlar... Ayrıca bkz: 2/23 ve Taberi, Râzi, Hazîn tefsirleri.

"O'ndan başka taptıklarınız ise size de yardıma güç yetiremezler, kendilerine de. Eğer onları doğru yola çağırırsanız işitmezler. Onları sana bakar görürsün, oysa onlar görmezler bile." (A'râf, 197-198)

Bazı âyetlerde ise melekler ve Cinlerin Allah'a ortak koşulduğu gözlenir:

1- Cinleri Allah'a ortak koştular. Oysa onları da O yaratmıştır. Bir de hiçbir bilgiye dayanmaksızın O'na oğullar ve kızlar uydurdular. O ise, nitelendiregeldikleri şeylerden yücedir, uzaktır. (En'âm, 100)

2- O gün, onların hepsini bir arada toplayacak, sonra meleklere diyecek ki: "Size tapmakta olanlar bunlar mıydı?" (Melekler) Derler ki: "Sen yücesin, bizim velimiz sensin, onlar değil. Hayır, onlar cinlere tapmaktaydı ve onlara iman etmişlerdi." (Sebe', 40-41)

Başka birtakım âyetlerde ise şirk, Allah'ı daha ulu bir Tanrı olarak kabul edip bununla beraber meleklere birer şefaatçı olarak ibâdet etmek, putları da bu meleklerin somut sembolleri biçiminde algılamak, bu iki inancı birbiriyle bağdaştırmak şeklinde tezahür eder. İşte karıştırma ve birbiri içine sokma diye sözünü ettiğimiz inanç da budur:

1- Allah'ı bırakıp da kendilerine zarar veremeyecek, yararları da dokunamayacak şeylere kulluk ederler ve: "Bunlar Allah katında bizim şefaatçilerimizdir." derler. (Yunus, 18)

2- De ki: "Göklerden ve yerden sizlere rızık veren kimdir? Kulaklara ve gözlere malik olan kimdir? Diriyi ölüden çıkaran ve ölüyü diriden çıkaran kimdir? Ve işleri çeviren kimdir?" Onlar: "Allah" diyecekler. Öyleyse de ki: "Peki, siz yine de sakınmayacak mısınız?" (Yunus, 31)

3- O'ndan başka veliler edinenler: "Biz, bunlara bizi Allah'a daha fazla yaklaştırsınlar diye ibâdet ediyoruz." derler. (Zumer, 3)

4- Gördünüz mü Lât ve Uzza'yı ve üçüncü (put) olan Menat'ı? Erkek (evlât) sizin, dişi de O'nun mu? Eğer böyleyse, bu, çarpıkça bir paylaşmadır. (Necm, 19-22)

Ayetler'de "**ortaklar**" hakkında çeşitli ya da pek çok ifadeler vardır. Bazılarında **Şürekâ** (ortaklar) olarak kaydedilmiştir. Daha önce naklettiğimiz En'âm 136; Kehf, 52 ve En'âm, 100. âyetler buna örnektir. Birtakım âyetlerde ise "**Endâd**" adıyla geçmektedir:

"O'nun yolundan saptırmak için Allah'a benzer eşler (Endâd) tuttular. De ki: "Yararlanın. Çünkü kuşkusuz sizin varışınız ateşedir." (İbrahim, 30)

Bazı âyetlerde "Alihe" (tanrılar-ilahlar) şeklinde geçmektedir:

1- De ki: "Eğer söyledikleri gibi O'nunla beraber ilahlar olsaydı, onlar arşın sahibine mutlaka bir yol ararlardı." (İsrâ, 42)

2- Yoksa O'ndan başka ilahlar mı edindiler? De ki: "Kesin kanıtlarınızı getirin.. (Enbiyâ, 24)

Bazılarında "Erbab" (Rab'ler) adıyla geçmektedir.

"Ey zindan arkadaşlarım, birbirinden ayrı Rabler mi daha hayırlıdır, yoksa kahhar olan bir tek Allah mı?" (Yusuf, 39)

Az önce naklettiğimiz Yunus 18. âyetinde "Şefaatçılar" adı ile geçmektedir.

"Şâhidler" adıyla da anılmaktadır:

"Eğer kulumuza indirdiğimizden şüphedeyseniz, bu durumda siz de bunun benzeri bir sûre getirin ve Allah'tan başka şahitlerinizi de çağırın; eğer doğru sözlüler iseniz." (Bakara, 23)

Az önce naklettiğimiz Zümer 3. âyetinde görüldüğü gibi **"Evliya"** adıyla da anılmaktadır.

2. Evliya, Şahitler ve Şefaatciler:

"Evliya", "Şefaatçılar", "Şahitler" gibi kavramlar Allah katında bir yakınlık elde etmek, yardıma muhtaç olmak ya da bu anlamda vasıta, aracı, yardımcı anlamlarını içermektedir.

"Evliya" kavramı velinin çoğuludur. Veli, dost ya da anlaşma yapan kişi anlamına gelir. Sosyal asabiyet konusunda bu kavram ve onun türevlerinin aslı olan "Velâ" sözcüğü hakkında birtakım açıklamalar yapmıştık. Araplar Velâ yoluyla anlaşmaya, ancak yardıma ve desteğe muhtaç oldukları zaman başvururlardı. Bu kavramın Ortaklar (Şürekâ) için kullanılması, ortak koşanın (müşrik) ortaklardan "Evliya", yardım, güven ve huzura ulaşmak için bir yol aradığını, bu yardıma muhtaçlığının bilincinde olduğunu ifade eder. İsrâ âyetlerinden biri bu anlamı içermektedir:

«Çocuk edinmeyen, mülkte ortağı olmayan, âcizlikten ötürü bir yardımcısı (veli) da bulunmayan Allah'a hamdolsun." de.» (İsrâ, 111)

Kendisine işaret ettiğimiz Zümer âyeti de, evliya denilmesinden amacın müşrikleri Allah'a yaklaştırma inancı olduğunu içermektedir.

Şüheda' (Şahitler) "Şehît" kavramının çoğuludur. Sözcük, müfessirlerin de belirttiği gibi, "hazır olan ya da tanık olan" anlamını ifade eder. Bu kavram ile müşrik'in kendisiyle beraber hazır olan ya da onun dileğinin yerine gelmesi için destek olan yahut da Allah katında duasının kabul edilmesi için yardımcı olan şahitlerin olduğunu ifade eder gibidir. Müfessirler ilgili âyetlerde geçen "Şüheda" kavramının anlamı hakkında değişik görüşler ileri sürmüşlerdir[83]. Bu meyanda ileri sürülen görüşlerden biri, "müşriklerin edindikleri ortaklar" olduğu şeklindedir. Bunlara şüheda denilmiş olması, mecazidir. Daha önce naklettiğimiz Bakara 23. âyetinin bununla ilgili olduğu kaydedilmiştir. İleri sürülen görüşlerden biri de onlarla, yardıma, desteğe, arka çıkmaya gücü yeten liderlerin kastedildiğini ifade eder. En'âm Sûresi'nde bu kavram ile sağ olan li-

83 Bkz: Taberi; I, 128; Razî; I, 227. Razî, onların kabile başkanları olduklarını tercih etmiştir.

derlerin kastedildiğini güçlendirecek ve tercihe şayan kılacak bir âyet mevcuttur. Şöyle ki:

«De ki: "Gerçekten Allah'ın bunu harâm kıldığına şahitlik edecek şahitlerinizi getirin." Şâyet onlar, şahitlik edecek olurlarsa sen onlarla birlikte şahitlik etme.» (En'âm, 150)

Ayetin ifade ettiğine göre, tanıklık yapmaları için çağrılmaları istenen Şüheda'nın bazan gelebildiklerini ve tanıklık yaptıklarını öğreniyoruz. Tabiidir ki, böyle bir eylem ancak diri olan birisinden beklenebilir. Yalnız biz buna paralel olduğunu sandığımız ikinci bir görüşü de ilâve etmek istiyoruz ki, bu görüş anlam bakımından daha sağlıklı ve Kur'ân'a daha uygundur: Bu görüşe göre, bu şüheda olan liderler, insanlara dini görevlerini aşılamaya çalışan, onlara dini geleneklerini yasama yoluyla belirleyen ya da belirlenmiş olan dini geleneklerini hatırlatan dini liderlerdi. Zenginlikte, liderlikte ve ileri geçmişlikteki önderler değildi. En'âm âyetinin içeriği ve özü ile bu yaklaşımı desteklemesi mümkündür. Zira âyet, hayvanların helâl veya harâm kabul edilmesiyle ilgili bir tartışmanın ardından gelmiştir. Şüheda'nın çağrılarak bu helâl ve harâm kılmanın gerçekten meşru olduğuna tanıklık yapmalarını istemektedir. Bu ise, ancak kendilerine özgü bir otoritesi ya da dini sahada saygınlığı olan şüheda için doğru olabilir. Buna bağlı olarak anlaşılıyor ki, müşrikler bunları ya da diğer liderleri yahut da her ikisini, ilimlerinden, dini liderliklerinden ya da kendilerini dini hizmete adadıklarından Allah'a daha yakın oldukları ve onun yanında daha değerli oldukları için, dualarında ve tevessüllerinde -bir vasıta ile yaklaşma- onlardan yardım diliyorlar ve onlara şüheda adını veriyorlardı. Bununla putların, heykellerin ya da onların bulunduğu binalarda hazır bulunanları, ya da kendilerini dini işlere adayanları, insanların öğrenmek istedikleri merasimleri, ilkeleri, ayinleri tespit eden ve problemleri çözen kişileri kastediyorlardı. Aynı zamanda bunların fetva vermede, yasa koymada, etkili emir ve yasak belirlemede otoritesi vardı. Eğer bu yaklaşım doğru ise, bu dönemde bilinmeyen parlak tablolardan birine ışık tutmuş olur. Ve bu aynı zamanda mantıkla ve bilinen uygulamalarla da uyum arz eder. Diğer ulusların uygulamalarına da birçok yönden benzerlik arz eder. Hatta değişik ülkelerde uygarlık seviyelerinin farklılığına göre farklılık arzederse de belirgin şekilde var olduğu bilinen uygulamalarla da paraleldir.

Tevbe Sûresi'nde, bilginlerini ve ruhbanlarını Allah'ın dışında Rab'ler edindikleri için yahudilere ve hristiyanlara saldırı ihtiva eden âyetler vardır. Bunlarda deniyor ki:

"Bilginlerini ve Rahiplerini Allah'ın dışında Rab'ler edindiler..." (Tevbe, 31)

Tabiidir ki, bilginlerin ve rahiplerin rububiyet ile nitelendirilmesi, onların, kendilerine tâbi olanlar üzerinde aşırı bir etkileri olduğunu, onların emirlerinin boyun eğilmesi ve yerine getirilmesi zorunlu olan yasalar olarak kabul edilişini ifade eder. Dini otoriteleri bulunan, putlara, heykellere ve Kâbe'ye hizmet etme şerefine haiz olan birtakım adamların varlığı, kendilerine özgü bir nüfuzlarının bulunması, sözlerinin dinlenmesi, yaptıklarının itaat edilen, kabul edilen sünnetlere dönüşmesi haddizatında oldukça tabii bir durumdur. Arapların bu konuda, bu geleneklerinin yerleştirilmesinde yahudilerden ve hristiyanlardan etkilenmiş olması uzak bir olasılık değildir.

"Şüfea" kavramı "Şefi'"in çoğuludur. Şefi' (Şefaatçı) ihtiyacı olan birisi için, kendisine değer veren güçlü, zengin bir makam veya kimseden yardım talep eden kimsedir. Sanki onlar bu şefaatçıları edinirken, bu şefaatçıları, Allah katında kendilerinden daha yakın ve daha değerli (şanslı) sayıyorlardı. Kur'ân'da müşriklerin, Allah katında kendilerinden daha şanslı olarak gördükleri melekleri şefaatçı olarak tuttuklarını gösteren âyetler vardır. Onlar ya da onlardan bazıları meleklerin Allah'ın kızları olduğuna inanıyorlardı. Bu da onların nazarında, melekleri Allah katında daha şanslı ve itibarlı kılıyordu:

"Rahmân çocuk edindi." dediler. O, yücedir. Hayır, onlar ikrama layık görülmüş kullardır.[84] *Onlar sözde O'nun önüne geçmezler ve onlar O'nun emriyle yapıp etmektedirler. O, önlerindekini de, arkalarındakini de bilmektedir; onlar şefaat de etmezler, hoşnut olunandan başka. Ve onlar, O'nun haşyetinden içleri titremekte olanlardır. Onlardan her kim: "Gerçekten ben, O'nun dışında bir ilahım" diyecek olsa, bu durumda biz onu cehennemle cezalandırırız. Zalimleri biz böyle cezalandırmaktayız. (Enbiyâ, 26, 29).*

Ayrıca Bkz:(53/20-27)

---

84 Yani, melekler.

Bunun yanında bazı âyetlerin çağrışımına göre şefaat yalnız meleklere özgü bir şey değildi. Araplardan bazısı maddi tanrılarını kendilerine şefaatçı kabul ediyordu. Şöyle ki:

«Yoksa Allah'tan başka şefaat ediciler mi edindiler? De ki: "Ya onlar hiçbir şeye malik değillerse ve akıl da erdiremiyorlarsa?"» (Zümer, 43)

Naklettiğimiz Enbiyâ âyetlerinde ve başka yerlerde meleklere onca övgüde bulunan Kur'ân'ın onları akılsızlıkla nitelemesi mümkün değildir. Tâli olarak da burada kastedilenlerin, aklı olmayanlar, yani putlar olması gerekmektedir.

Yine bazı âyetlerden anlaşıldığına göre müşrikler şefaatçılarına bir tür ibâdet ediyorlardı. O yüzden eleştirilen müşrikler, onların Allah katında kendilerinin şefaatçıları olduğunu ileri sürerek kendilerini savunuyorlardı. Daha önce naklettiğimiz Yunus 18. âyetinde buna işaret edilmektedir.

Bu münasebetle "şefaat" kavramı ve türevlerini içeren, şefaatın yararını ve Allah'ın razı olmadığı, kendilerine izin vermediği şefaatçıların etkisini reddeden pek çok âyetin Kur'ân'da yer aldığına dikkat çekmemiz iyi olur. Ayetlerin ifade biçimi güçlü ve kesindir. Bu da şefaat ve şefaatçılar inancının onlarda köklü biçimde yerleştiğini, Arapların zihinlerinde onların yararına inanmanın güçlü ve yaygın şekilde yer ettiğini gösterir. Onun içindir ki hikmet gereği âyetlerin üslubu bu şekilde sert tutulmuş ve söz konusu inancı sarsmayı, zayıflatmayı ya da kökten söküp atmayı hedef almıştır. Çünkü şefaatçıların fayda ve zarar verebileceğine dair inanç, kişiyi şirke götürmekteydi. Aşağıdaki âyetlerde bu daha net görülüyor:

1- Ve hiç kimsenin, hiç kimse adına bir şey ödeyemeyeceği, hiç kimseden şefaatın kabul edilmeyeceği ve hiç kimseden bir kurtuluş karşılığı alınmayacağı ve yardım görülmeyeceği günden sakının! (Bakara, 48)

2- Ey iman edenler, onda hiçbir alışverişin, hiçbir dostluğun ve hiçbir şefaatın olmadığı gün gelmezden evvel... (Bakara, 254)

3- Gökte nice melekler vardır ki, onların şefaatleri hiçbir şeye yarar sağlamaz; ancak Allah'ın dileyip de razı olduğu kimseye izin verdikten sonra başka. (Necm, 26)

4- Onlara şefaatçıların şefaatı fayda vermez... (Müddessir, 48)
Ayrıca Bkz: (7/53; 19/87; 21/28; 30/13; 32/4; 39/43)

Denebilir ki, Arapların zihinleri ya da onlardan pek çoğunun zihinleri doğrudan doğruya Allah'a yönelik niyaz ettiklerinde ya da dua ettiklerinde dua ve niyazlarının kabul edilmeyeceğini, doğrudan yöneliş ve niyazla sıkı ilişkisi bulunan özel vasıtaların gerektiğini tasarlıyordu. Onlarla Allah'a ulaşmaları gerektiğini, onları duada ortak kılmaları lazım geldiğini, onlara da birtakım ibâdetler yaptıklarını söylemek mümkündür. Böylece onların zihinlerinde şefaat ve şefaatçılar düşüncesi yer etmiş, nihâyet onların inançlarının ve ibâdetlerinin bir parçası haline gelmiştir. Hatta bu inanç, bir kısmını kaydettiğimiz ve geri kalanlarını nakletmediğimiz âyetlerin içeriğinden anlaşıldığı gibi, şefaatçıların, zarar ve fayda verebileceği inancına götürmüştür.

Şunu da ilâve etmemiz doğru olur ki: Şefaat ve şefaatçılar inancı yalnız Araplara özgü bir inanç değildir. Bu inanç her asır ve toplumda her ulus ve inanç sisteminde bizzat Arapların inandığı şekil de dahil her zaman var olagelmiştir. Bu konuda kitaplılarla kitaplı olmayanlar arasında fark yoktur. Özellikle bu düşüncenin cahil halk kitleleri arasında değişik şekil ve biçimlerde, farklı görünümlerde yayıldığını belirtmek gerekir. Aynı şekilde bu düşünce müslümanlara da geçmiş ve onlar arasında da değişik görünümlerde ortaya çıkmıştır. Şefaatle ilgili âyetlerde Allah'ın izni ve rızası olmadan şefaatın fayda vermeyeceğinin belirtilmesi bu düşüncenin müslümanlara geçmesi ve devamlılığı için bir etken olmuştur. Hadislerde, siret ve biyografi kitaplarında bunu destekleyen pek çok rivâyet vardır. Tabiatıyla İslâm'da varlığı sürdürülen ve akıllı müslümanların kabul ettiği şefaat düşüncesinin özde ve temelde Kur'ân'ın kendisiyle savaştığı şirke dayalı yaklaşımlardan tamamen arındırılmış bir düşünce olması zorunludur.

3. Şürekâ, Erbâb, Endâd, Alihe:

"Şürekâ", Erbâb", "Endâd" ve **"Alihe"** ifadeleri ise Rububiyette Allah'a ortak olma ve ona benzeme anlamını içerir.

Ortak, ortağının bir benzeridir. Ortaklıkta onun da diğeri gibi bir payı vardır. Bunun anlamı şudur: Müşrikler taptıkları şeylere şürekâ derken onların, Allah'a, mülkünde ortak olduklarına, herhangi bir şekilde zarar ya da fayda vermek suretiyle orada etkili olduklarına inanıyorlardı. Bu yaklaşım, şürekâ'nın alaylı, küçümsemeyle birlikte, meydan okunarak işlendiği âyetlerin üslubundan anlaşılmaktadır. Bu âyetlerde şürekâ'nın herhangi bir şekilde paylarının ya da ortaklarının bulunması kesin bir şekilde reddedilmiştir. Gelecek âyetlerde bunu görüyoruz:

1- De ki: "Sizin şirk koştuklarınızdan yaratacak, sonra da onu tekrar iade edecek (diriltecek) olan var mı?" De ki: "Allah yaratmayı başlatır, sonra da onu iade eder. Öyleyse nasıl oluyor da çevriliyorsunuz?" De ki: "Sizin şirk koştuklarınızdan hakka ulaştırabilecek var mıdır?" De ki: "Hakka ulaştıracak, Allah'tır. Öyleyse, hakka ulaştıran mı uyulmaya daha layıktır, yoksa doğru yola ulaştırılmadıkça kendisi hidayete ulaşamayan mı? Ne oluyor size? Nâsıl hükmediyorsunuz?" (Yunus, 34-35)

2- Allah, sizi yarattı, sonra size rızık verdi, sonra da sizi öldürmekte, daha sonra da sizi diriltmektedir. Ortaklarınızdan, bunlardan herhangi birini yapacak var mı? O, şirk koşmakta olduklarından münezzeh ve yücedir. (Rum, 40)

3- De ki: "Allah'ın dışında öne sürdüklerinizi çağırın. Onların göklerde ve yerde bir zerre ağırlığınca bile güçleri yetmez; onların bu ikisinde de hiçbir ortaklığı olmadığı gibi, O'nun bunlardan hiçbir destekçi olanı da yoktur. (Sebe', 22)

4- De ki: "Siz Allah'ın dışında tapmakta olduğunuz tanrılarınızı gördünüz mü? Bana haber verin; yerden neyi yaratmışlardır? Ya da onların göklerde bir ortaklığı mı var?... (Fatır, 40)

Sahip olan, emri dinlenen efendi, emir ve yetki sahibi, terbiye eden, yoktan var eden gibi ifadeler "Rab" kavramının anlamları arasındadır. Zemahşeri, bu kavramın yalnız Allah için izafetsiz kullanılabileceğini ifade etmiştir, başkaları için Rabbul-Mal, Rabbul-Beyt gibi izafetlerle ancak kullanılabileceğini belirtmiştir.

Nâs Sûresi'nde bu sözcük tanrı kavramının kullanıldığı yerde kullanılmıştır:

«De ki sığınırım ben, insanların Rabbi'ne, insanların Melikine, insanların ilahına.» (1-3. Ayetler)

Yusuf Sûresi'nin 39. âyetinde Allah ile Rabler arasında bir karşılaştırma yer almaktadır. Bu karşılaştırma Rab kavramının "Allah", "Tanrı" kavramlarının yerine benzer bir konumda kullanıldığı anlamını taşıyabilir. Bu aynı zamanda Kur'ân'ın başka âyetlerinden de sezilmektedir. Çünkü Allah'ı Alemlerin Rabbı, göklerin ve yerin Rabbı ve Ulu Arş'ın Rabbı olarak nitelemektedir:

1- De ki: "Göklerin ve yerin Rabbi kimdir?" De ki: "Allah'tır"... (Ra'd, 16)

2- De ki: "Yedi göğün Rabbi ve büyük Arş'ın Rabbi kimdir?" (Mü'minûn, 86)

3- Hamd, alemlerin Rabbi Allah'a mahsustur. (Fatiha, 1).

Yanısıra, bu kavramın pek çok âyette "Allah" kavramının yerine kullanıldığını da, gelecek âyetlerde görüldüğü gibi, biliyoruz:

1- Rabbinize yalvararak ve sessizce dua edin. Şüphesiz O, haddi aşanları sevmez. (A'râf, 55)

2- "Rabbim, sen bana mülkten verdin, sözlerin yorumundan da öğrettin"... (Yusuf, 101)

3- Ve de ki: "Rabbim, beni girilecek yere doğru bir girdirişle girdir ve (çıkarılacak yerden) doğru bir çıkarışla çıkar ve katından bana yardımcı bir kuvvet ver." (İsrâ, 80)

4- Rabbiniz dedi ki: "Bana dua edin, size icabet edeyim. Doğrusu bana ibâdet etmekten büyüklenenler; cehenneme boyun bükmüş kimseler olarak gireceklerdir." (Mü'min, 60)

Buradan anlaşıldığına göre, "Rab" kavramı ve bu sözcüğün tapınılan şeyler ve şürekâ hakkında kullanılması onun benzerlik, Rububiyet ve Uluhiyet anlamlarını taşıdığını gösterir.

"Endâd" ise "Nid"in çoğuludur. Nid ise, eş, denk, benzer demektir. Bazı müfessirler[85] bu kelimenin "Nudûd"tan geldiğini, benzerlik anlamının yanında "muhalif" ve "karşıt" anlamlarını da taşıdığını söylemişlerdir. Bu ifade ile müşriklerin edindikleri ortakları, Allah'ın endâdı, dengi, benzeri ve karşı geleni olarak kabul ettiklerine işaret ediliyor gibidir. Gelecek âyetlerde bu anlamı açık bir şekilde görmek, hatta bazılarında müfessir Nişâburi'nin işaret ettiği karşı ya da muhalif benzerliğe değinildiğini gözlemek mümkündür:

1- İnsanlar içinde, Allah'tan başkasını eş ve ortak tutanlar vardır ki, onları, Allah'ı sever gibi severler. İman edenlerin Allah'a olan sevgisi ise, daha güçlüdür. O zulmedenler, azaba uğrayacakları zaman, hiç tartışmasız bütün kuvvetin tümüyle Allah'ın olduğunu ve Allah'ın vereceği azabın gerçekten şiddetli olduğunu bir bilselerdi! (Bakara, 165)

2- O'nun yolundan saptırmak için Allah'a benzer eşler tuttular. De ki: "Yararlanın. Çünkü kuşkusuz sizin varışınız ateşedir." (İbrahim, 30)

3- Zaafa uğratılanlar da büyüklük taslayanlara: Hayır, siz gece ve gündüz hileli düzenler (kurup) bizim Allah'ı inkâr etmemizi ve O'na eşler koşmamızı bize emrediyordunuz," dediler... (Sebe', 33)

Râzi, Endâd ile ilgili görüşler sadedinde onların insanlara emrettiklerinde Allah'a itaat edildiği gibi itaat edilen başkanlar olduğunu da kaydeder. Ancak görüşlerin çoğunluğu, onlardan kastedilenlerin ma'butlar ve Şürekâ olduğunu belirtmektedir. Az önce kaydedilen âyetler bu çoğunluğun görüşünü tercih ettirir gibidir. İlah kavramı ma'budu en güçlü olarak gösteren kavramlardandır. Onun için Kur'ân'da Allah'tan başka ya da onunla birlikte herhangi bir ilah'ın varlığı kesinlikle reddedilmiştir. Müşriklerin kendi Şürekâ'sı için ilah adını kullanmış olması onların bu ilahları önemli, Allah -Azze ve Celle- ile eşit seviyede ma'butlar olarak kabul ettiklerini ifade eder. Kur'ân Peygamberin yalnız Allah'a çağırdığını hikâye etmektedir:

«İlahları bir tek ilah mı yaptı? Doğrusu bu şaşırtıcı bir şeydir. Onlardan önde gelen bir grup: "Yürüyün, ilahlarınıza karşı (bağlılıkta) da ka-

85 Taberi kenarında Nişâburî tefsiri; I, 179

rarlı olun; çünkü asıl istenen budur", diye çekip gitti. Biz bunu diğer dinde işitmedik, bu, içi boş bir uydurmadan başkası değildir.» (Sa'd, 5-7)

Kur'ân onların görüşlerini mantıki bir çürütme yoluyla reddetmiştir. Ve dediğimiz görüşü destekleyerek onların, Şürekâ'sına ilahlar adını kullanmakla bu ortakların vazgeçilmez tanrılar olduğunu, Allah ile eşit konumda olduklarını ifade ettiklerini açıklamıştır. Gelecek âyetlerde bunu görüyoruz:

1- De ki: "Eğer söyledikleri gibi O'nunla beraber ilahlar olsaydı, onlar Arş'ın sahibine mutlaka bir yol ararlardı." (İsrâ, 42)

2- Eğer her ikisinde (gökte ve yerde) Allah'ın dışında ilahlar olsaydı, hiç tartışmasız, ikisi de bozulup gitmişti. Arşın Rabbi olan Allah, onların nitelendiregeldikleri şeylerden yücedir. (Enbiyâ, 22)

3- Yoksa onların bize karşı kendilerini koruyacak ilahları mı var? Onların kendi nefislerine bile yardıma güçleri yetmez ve onlar bizden de yakınlık bulamazlar. (Enbiyâ, 43)

Buna bağlı olarak diyebiliriz ki: Arap müşriklerinin, kendileri ile Allah arasında arabulucuları, şefaatçıları ve şürekâsı (ortakları) vardı. Yanısıra, Allah'ın dengi, benzeri ve asıl ortağı kabul edilen şürekâsı vardı. Onlar birinci çeşit şürekâsı, arabulucusu ve şefaatçısına "Veliler, Şefaatçılar ve Şehidler" adını veriyorlardı. Diğerlerine ise "Ortaklar, Rabler, Nidler ve İlahlar" adını veriyorlardı.

4. Ortak Koşmanın Nedenleri:

Burada akla şöyle bir soru gelmektedir: Peygamber dönemi müşrikleri bir yandan şefaatçılar ve aracılar, diğer yandan Allah ile beraber ilahlar ediniyorlardı. Bu realite ile bazı âyetlerde dile getirilen itiraflar nasıl uzlaştırılacaktır? Çünkü onlar ortakların ve putların yalnızca kendilerini Allah'a yaklaştırdıklarını, onları yalnızca şefaatçılar olarak kabul ettiklerini ve bu nedenle onlara ibâdet ettiklerini söylüyorlardı. Yunus, 18. ve Zümer, 3. âyetlerinde buna işaret edilmiştir. Ayrıca bazı âyetlerde de müşrikler, yeri, göğü ve kendilerini yaratanın Allah olduğunu itiraf ediyorlardı:

1- Andolsun, onlara: "Gökleri ve yeri kim yarattı?" diye soracak olsan, tartışmasız: "Onları üstün ve güçlü olan, bilen (Allah) yarattı" diyecekler. (Zuhruf, 9)

2- Andolsun, onlara: "Kendilerini kim yarattı?" diye soracak olsan, hiç tartışmasız: "Onları üstün ve güçlü olan, bilen (Allah) yarattı" diyecekler. (Zuhruf, 87)

Onların sözlerinin hikâye edilişi arasında, gizlice belirginleşen bir noktanın, onların "Allah" kavramını ve "Aziz" ifadesinin anlamını bildiklerine dikkat çekmeye gerek olmadığını sanıyoruz. Ve onların bu iki kavram hakkındaki anlayışlarının gerçek ve Kur'ânî anlamlarıyla uyum arz ettiğini çıkarabiliriz. Arapların kendi dillerinde kullandıkları "Allah" kavramının Kur'ân'da kastedilen gerçek Allah kavramından başka bir anlama geldiğini söylemeye gerek yoktur. Naklettiğimiz iki âyette ve bunlardan başka pek çok âyette kuşku ve söz etmeye yer bırakmayacak açık ifadeler vardır.

Durum ne olursa olsun Kur'ân âyetleri, âyetler vasıtasıyla sözleri hikâye edilenlerin Allah'a, tüm yarattıkları, evreni yaratan ve onu idare eden, büyük, daha ulu bir tanrı olarak inandıklarını göstermektedir. Ona, huzurunda kendilerine şefaatçılar ve veliler edinmekle yetiniyor ve onlara karşı bazı ibâdetlerde bulunuyorlardı. Onların Allah katında daha şanslı oldukları için fayda ve zarar vermede, iyilik ve kötülükte bir etkileri olduğuna inanıyorlardı.

Pek çok Kur'ân âyeti ortakları, Rab'ları, Endâd'ı ve tanrıları anlatmakta, Allah ile birlikte ortaklar, Rabler, Tanrılar ve Endâdı ortak koşan müşrikleri dehşete düşürecek eleştirileri ihtiva etmektedir. Ayetlerden hareketle konunun mantığına göre hareket ederek diyebiliriz ki: Peygamberin çevresi ve asrında yaşayan müşrik Araplardan Allah'ın uluhiyetini ve rububiyetini itiraf eden, yalnız şefaatçılar ve Evliya ile yetinen birtakım insanlar vardı. Yanısıra bazı insanların Allah ile birlikte Allah'a ortak koştukları büyük ma'butları ya da tanrıları vardı. Bizim görebildiğimiz kadarıyla bu çevre de onu kaldırıyordu. Zira bu çevrenin halkı medenilik ve bedevilik, göçebelik ve yerleşiklik açısından, dünya ile ilişkili olma ya da ondan uzakta olma açısından hayatın şartları ve vasıtaları yönünden farklılık arz ediyorlardı. Bu meseleyi daha önceki konularımızda

detaylı olarak açıkladık. Nüfusu bu kadar değişiklik-farklılık gösteren bu gibi çevrelerde bir tek dini düşüncenin egemen olması gerçekleşmemiştir.

Eğer bu çıkarımımız doğru ise -ki biz doğru olduğuna inanıyoruz- şefaatçılar ve velilerle yetinme, başka bir ifade ile putlar ve başka nesnelerden oluşan ortakları Allah'a ulaşmak için birer vasıta ve arabulucu olarak sayma ancak dış dünya ile ve kitaplılarla ilişki kurabilen aydın sınıf için söz konusu olabilir. Bu sınıf, maddi putları ve diğer yaratıkları baş tanrılar olarak görüp iyilik ve kötülüğe, fayda ve zarara, var etme ve yok etmeye gücü yeten birer kudret olarak kabul etme anlayışından biraz daha ileriye, bu gibi şeyleri şefaatçılar ve veliler olarak kabul etme anlayışına ulaşmıştı. Özellikle Allah'a iman eden Kitaplıların bu türden şeylerle dağarcıkları doluydu. Çünkü onlar açık ya da tevil ile bir tek Tanrıya iman etmelerinin yanında keşişlerinden, peygamberlerinden ve meleklerden şefaatçılar ve veliler ediniyorlar ve onları duada ortak koşuyor, onlarla Allah'a yakınlaşmaya çalışıyorlardı. Gelecek âyette herhalde buna bir işaret vardır:

"Beşerden hiç kimsenin, Allah kendisine Kitabı, hükmü ve peygamberliği versin de, sonra o, insanlara: "Allah'ı bırakıp da bana kulluk edin." demesi yoktur. Fakat o, "öğretmekte olduğunuz ve ders alıp vermekte bulunduğunuz Kitaba göre Rabbaniler olunuz" (deme görevindedir). O, melekleri ve peygamberleri Rabbler edinmenizi de emretmez. Siz, müslümanlar olduktan sonra, size küfrü mü emredecek?" (Âl-i İmrân, 79-80)

Halk tabakası, özellikle de köylülere gelince onlar geri kalmış, mesafe alamamışlardır. Maddi olan ve olmayan mabutlarını iyilik ve kötülüğe, fayda ve zarara, var etme ve yok etmeye gücü yeten bir varlık olarak görüyorlardı. Yanısıra Allah'ı da en ulu Tanrı, Rablerin Rabbi gibi açık olmayan anlamlarla algılamaya çalışıyorlardı.

Böylece daha başka münasebetlerle genişçe ele almayı düşündüğümüz bir nokta ortaya çıkmaktadır. Peygamberlikten önceki dönemde dini düşünce planında gelişmeye doğru atılan bir adımın izlerini görebiliyoruz.

Bu şekilde Hicaz çevresinden söz etmekle Hicaz çevresindeki dini düşünce veya zihniyetle ilgili farklılıkların diğer Arap çevrelerinde görülmediğini çıkarmak istemiyoruz. Ayrıca o çevrelerde bu gibi gelişmelerin olmadığını da amaçlamıyoruz.

Ortaklar, endâd, tanrılar, şefaatçılar, veliler ve şahitler kavramlarının Kur'ân âyetlerinde çoğul olarak verilmiş olması, müşriklerin ortaklarının sayısını çoğalttığını gösterebilir. Onların bir kesiminin baş ortaklar edinmesi ya da şefaatçı ortaklar edinmesi arasında fark yoktur. Yani bir cemaatın aynı anda birden çok ortağı bulunuyordu. Naklettiğimiz Sâd, 5-7. âyetleri müşriklerin, Peygamberin tanrıları bir tek tanrı yapmaya çağrısını öfkeyle ve hayretle karşıladıklarını hikâye etmektedir. Enbiyâ ve Furkan Sûreleri'nde yer alan iki âyet de onların Peygamberi, tanrılarından kendilerinin hoşlanmadığı bir şekilde bahsettiğinden, hafife aldıklarını, tanrılarına bağlılıklarından kendi kendilerini övdüklerini, Peygamberin çağrısından etkilenmediklerini hikâye etmektedir. Bu da onların birden çok tanrıları olduğunu göstermektedir.

1- Küfre sapanlar seni gördüklerinde, seni yalnızca alay konusu edinmektedirler (ve:) "Sizin ilahlarınızın sözünü eden bu mu?" (derler). Oysa onlar, Rahmân (olan Allah)ın sözünü (Kitabını) inkâr edenlerdir. (Enbiyâ, 36)

2- Seni gördükleri zaman, seni yalnızca alay konusu edinmektedirler: "Allah'ın, peygamber olarak gönderdiği bu mu?" "Eğer biz onlara karşı kararlılık göstermeseydik, neredeyse bizi ilahlarımızdan saptırmış olacaktı." (Furkan, 41-42)

Tanrıların çokluğu ya da bundan amacın ne olduğu konusunda belirlenmiş bir şeyi gösterecek, bir tek cemaatin birçok tanrılara nasıl ibâdet ettiğine açıklık getirecek bir Kur'ân âyeti yoktur. Yalnız birtakım rivâyetler bazı şeyler kaydetmiştir. Bunların, tanrıların çokluğuna açıklık getirmesi ve onu doğrulaması mümkündür. İbn-i Hişam'da[86] Arapların putları bölümünde, Arapların her kabilesinin, her bölgesinin ya da her şehrinin kendisine özgü bir putu olduğunu ifade eden değerlendirmeler vardır. İbn-i Hişam bazı kabilelerin ve şehirlerin adını vermiş ve her birinin putunu ya da ma'budunu da kaydetmiştir. Havlan'ın, "Ğam enes", "Beni Melikân'ın "Sa'd" adı verilen bir putu vardı. Uzza, Kureyş ve Kinane'ye aitti. "Lat", Taife; "Menat" da Yesrib'in putuydu. Davs, Haş'am ve Büceyle'nin "Zu'l-Hulasa" adında bir putu vardı. Tay kabileleri ve onlara yakın olanların "Fulus" adında bir putları bulunuyordu. Bekir Beni Vail kabilelerinin "Zul-Ka'bât" adını taşıyan

86 I, 75; I, 80

bir putları mevcuttu. Bunun yanında Arapların hepsi bir tek Haccın ibâdetlerinde birleşiyorlardı. Kâbe'nin etrafını ziyaret ediyorlardı.Taş'ını kutsuyorlardı. Safa ile Merve arasında Sa'y ediyorlardı. Safa ile Merve üzerinde birtakım putlar vardı. Kâbe avlusunda ve içinde de bazı putlar vardı. Onlara ibâdet edip saygıda bulunuyorlardı. Yine İbn-i Hişam kaydeder ki: Kurbanlar ve adaklar Kâbe yakınında bulunan iki putun, Asâf ve Naile'nin yanında kesilirdi. Araplar bir oğlan çocuğu sünnet ettirmek, bir nikâh kıymak, bir ölüyü gömmek istediklerinde; bir adamın soyundan şüphe ettiklerinde, bir yolculuk, bir ticaret, bir felaket, bir anlaşmazlık ya da başka bir amaç için istihareye yatmak istediklerinde Hubel'e giderlerdi. Bu, Kâbe'nin içinde bir puttu. Fal oklarının sahibine yüz dirhem ve birkaç deve verirlerdi. Ondan anlaşmazlık konusunda ya da istedikleri herhangi bir meselede fal oklarına bakmasını talep ederlerdi. Fal oklarının üzerinde "yap, yapma; evet, hayır" gibi sözcükler vardı. Ayrıca her evin kendisine özgü bir putu da bulunuyordu. Beyzavi Tefsirindeki bilgiye göre Menat "Nev'" (Yıldız)den türetilmiştir. Araplar ondan yağmur talep ederlerdi. Yağmur yağmadığı zaman yağmur için onun yanında dua ederlerdi. Bu sözler ve rivâyetler ne olursa olsun benzerleriyle birlikte, Kur'ân'ın nassı ile Araplarda bulunduğu sabit olan çok tanrıcılığa parlak bir ışık tutmaktadır.

Varsayımdan hareketle bu çok tanrıcılığın gereğine uygun bir tablosunu çizmeğe çalışırsak, bu durumda iki uygulamayla karşılaşırız:İlk olarak, ortada şehirli, mahalleli, köylü herkesin genel ilişkilerde beraberce ibâdet ettiği birtakım tanrılar vardı. Bunun yanında akrabalığın, hemşehriliğin, aynı bölgeden oluşun birleştirdiği aşiret, boy, mini kabile hatta kabile gibi küçük öbeklerin kendilerine özgü tanrıları vardı. İkinci olarak da hayatın her ihtiyacının kendisine özgü bir tanrısı vardı. Yağmur istediklerinde yağmur tanrısına gelip dua ediyorlardı. Bir hastalıktan kurtulmak için şifa talep ettiklerinde onun tanrısına gelip niyazda bulunuyorlardı. Bir kurban adamak istediklerinde onu kurbanların tanrısı yanında adamaktaydılar. Bir iş hususunda istihare etmeyi istediklerinde onun tanrısı yanında istihareye yatarlardı. Her şey için bu böyleydi.

Her iki uygulamayı birleştirmiş olmaları da uzak bir olasılık değildi. Ya da onlardan bazılarının bunu birleştirmiş olmaları müm-

kündür. Şöyle ki: Hem genel olarak kabul edilen tanrıları vardı, hem de özel tanrıları. Aynı zamanda ayrı ayrı ihtiyaçlarını verecek, her ihtiyacın kendi tanrısı vardı.

Başka milletlerin de, Mısır'da, Şam'da ve Yunanistan'da böyle yaptıkları bilindiğine göre Arapların bu düşünceyi onlardan iktibas etmiş olmaları muhtemeldir. Yahut da bu, dinî gelişim sürecinin bir evresiydi. İnsanlar bu dönemde hem genel tanrıların, hem de özel tanrıların varlığına inanıyorlardı. Ne bundan ne de ötekisinden vazgeçebiliyorlardı. Yanısıra, hayatın ve tabiatın değişik görünümlerinin ya da isteklerinin ve ihtiyaçlarının ayrı ayrı oluşunun; her ihtiyaç, her istek ya da hayat ve tabiatın her görünümü için Tanrının bulunması gerektiğine inanıyorlardı.

Belirttiğimiz bu genel kural, ortak koştukları şeyleri baş ortaklar, endâd ya da denkler olarak gören müşrikler için geçerli olduğu gibi, ortak koştukları nesneleri arabulucular ya da şefaatçılar olarak gören müşrikler için de geçerlidir. Denebilir ki bu müşriklerin genel şefaatçıları, yani kendisiyle diğer insanların da şefaat dilendikleri ortakları olduğu gibi, ayrıca bunların mahalli, kabilesel, yahut da aşiretlerine ait özel şefaatçıları da vardı. Ya da her ihtiyaç ve istek için birer şefaatçıları vardı. Veya onlar bu iki anlayışı birleştirmişlerdi. Özellikle tanrıların, ortakların, arabulucular ve şefaatçılar olarak algılanmaya başlanması, daha önce belirttiğimiz gibi, müşriklerin geneli, özellikle köylü-bedevi olanların anlayışlarında gelişmeye doğru bir adım olduğunu düşündüğümüzde mesele daha rahat anlaşılır. Bu sınıfın Mekke ehlinden olduğunu ya da onlardan bazılarının Mekkeli olduğunu düşündüğümüzde bu anlayışı, İbn Hişam'ın Mekke işleri etrafında dönüp dolaşan rivâyeti ile destekleyebiliriz. İsaf ve Naile Mekke'dedir. Hubel Mekke'de, Kâbe Mekke'dedir. Buna ilâve olarak Mekkî âyetlerin genellikle Mekke ehlinin durumlarını ve delillerini tasvir ettiği de unutulmamalıdır.

5. Arap İnancında "Allah'ın Çocuk Edinmesi":

Şefaatçılar konusunda geçtiği gibi, müşrik Araplar ya da onlardan bir kesim, meleklerin Allah'ın kızları olduğuna inanıyordu. Allah katında onları kendilerine şefaatçı kabul ediyor, onlara ibâdet ediyor ve bu temel anlayışla onların Allah ile aralarında bir vasıta olduğuna inanıyorlardı.

Biz bu konuyu biraz daha açmayı yararlı görüyoruz. Çünkü pek çok Kur'ân âyetinde buna işaret edilmiştir. Ve bunlar aynı zamanda Peygamberlikten önceki Peygamber asrı ve çevresindeki dini düşüncenin parlak, ilginç tablolarını da içermektedir.

Bu âyetlerin üslupları çeşitlidir. Ayetlerin bir kısmında "oğullar ve kızlar" kavramları beraber kullanılıyor:

"Cinleri Allah'a ortak koştular. Oysa onları da O yaratmıştır. Bir de hiçbir bilgiye dayanmaksızın O'na oğullar ve kızlar uydurdular. O ise, nitelendiregeldikleri şeylerden yücedir, uzaktır." (En'âm, 100)

Bazılarında "çocuk" edinme kavramı tekil olarak Allah'a nispet edilmiştir:

1- "Allah çocuk edindi." dediler. O, yücedir; O, hiçbir şeye ihtiyacı olmayandır.. (Yunus, 68)

2- (Bu Kur'ân) "Allah çocuk edindi." diyenleri uyarmaktadır. Bu konuda ne kendilerinin, ne de atalarının hiçbir bilgisi yoktur... (Kehf, 4-5)

Bazı âyetlerde "kızlar edinme" yalnız geçmektedir:

1- Ve Allah'a kızlar isnad ediyorlar, O yücedir. Hoşlandıkları (oğlanlar)nı da kendilerine...(Nahl, 57)

2- Şimdi onlara sor: Rabb'ine kızlar, onlara da oğlanlar mı? (Saffat, 149)

Bu âyetlerin her üç grubuna ve siyakına bakıp inceleyenler, onların Araplara ait sözleri, yaklaşımları, daha doğrusu inançları hikâye ettiğini, bunların Hristiyanlık inancı ve İsa'nın oğul oluşu ile ilgili olmadığını görür. İkinci bir ifade ile bu âyetlerin hristiyan-

larla mücadele ya da onların inançlarını hikâye etme sadedinde olmadığını, sırf müşrik Araplarla mücadele ve onları tehdit etme konusunda olduklarını gözler.

Önce "çocuk" kavramının hem erkek hem de kızları, tekil ve bazan da çoğulu kapsadığını Kur'ân nassına göre[87] bunun sabit olduğunu belirtmeliyiz. İkinci olarak Enbiyâ Sûresi'nde yer alan birtakım âyetler çocuk nispet etmelerinden amacın melekler olduğunu açıkça göstermektedir:

«Rahmân çocuk edindi." dediler. O, yücedir. Hayır, onlar (melekler) ikrama layık görülmüş kullardır. Onlar sözle O'nun önüne geçmezler ve onlar O'nun emriyle hareket ederler.» (Enbiyâ, 26-27)

Üçüncü olarak Saffat Sûresi'nde 149. âyetin ardından, Arap inancında yer alan Allah'a nispet edilen kızların melekler olduğunu gösteren açık bir delil vardır:

«Yoksa biz melekleri onların gözü önünde dişi olarak mı yarattık. İyi bilin ki onlar iftiraları yüzünden "Allah doğurdu" diyorlar. Onlar elbette yalancıdırlar. (Allah) kızları seçip oğlanlara tercih mi etmiş. Size ne oldu, nasıl hüküm veriyorsunuz? Hiç mi düşünmüyorsunuz?» (Saffat, 150,155)

Böylece zincirin halkaları tamamlanmaktadır. Şöyle ki: Arapların inançlarını hikâye eden Kur'ân âyetlerinin bildirdiğine göre Arap inancında Allah'ın çocukları vardı. Ve bu çocuklar kızdı. Kızlar da meleklerdi.

Allah'ın çocuklar edinmesi düşüncesi ya da inancının hristiyanlardan ya da Hristiyanlık inancından Araplara geçmiş olması uzak bir ihtimal değildir. Saffat Sûresi'nde Allah'a çocuklar nispet ettiklerinden, onları eleştiren bir bölüm ihtiva eden ve inançlarını destekleyen bir kitap getirmeleri için meydan okuyan birkaç âyet vardır:

"Yoksa sizin apaçık olan ispatlı deliliniz mi var? Eğer doğru söyleyenler iseniz, öyleyse getirin kitabınızı." (Saffat, 156,157)

Bu meydan okumayla söz konusu düşünce geçişine işaret edilmiş gibidir. Sanki onlara şöyle denmektedir: Hristiyanların mecazi anlamda da olsa Mesih'in Allah'ın oğlu olduğunu belirten bir ki-

87 Enbiyâ , 26-27. âyetleri "çocuk" kavramı ile başlamış ve daha sonra "kullar" diye açıklamıştır.

tabı vardır. Elinizde meleklerin Allah'ın kızları olduğunu destekleyen bir açıklama, bir delil ihtiva eden bir kitap var mıdır?

Eğer bu düşünce Araplara hristiyanlardan ya da Hristiyanlık inancından geçmişse bu geçişin, peygamberlikten çok önceleri gerçekleşmiş olması gerekir. Sonra gelişti, başka bir ifade ile "törpülendi" ve ilginç bir kılığa büründü. Bir tek oğul yerine, pek çok kıza dönüştü. İnsani, (beşeri) maddi ya da görülen, çarşıda yürüyüp, yemek yiyen cisim yerine meleklere başka bir ifade ile ruhanî varlıklara, düşünülen fakat görülmeyen varlıklara dönüştü.

Bundan daha ilginci, Araplar, geliştirdikleri ve törpüledikleri, akıl ve mantık kurallarına uydurdukları, ilahi düşünceyle İsa'nın oğul oluşu düşüncesinden daha fazla uyumlu hale getirdikleri bu düşünceleri ve inançları uğrunda ciddi mücadele etmişlerdi. Zuhruf Sûresi âyetlerinden bazısı bunu hikâye etmektedir:

"Meryem oğlu (İsa) bir örnek olarak verilince, hemencecik senin kavmin ondan (keyifle söz edip) kahkahalarla gülüyorlar. Dediler ki: "Bizim ilahlarımız mı daha hayırlıdır, yoksa o mu?" Onu yalnızca bir tartışma konusu olsun diye ortaya attılar. Hayır onlar tartışmacı ve düşman bir kavimdir." (Zuhruf, 56-60)

Bu âyetler peygamber ile, meleklerin Allah'ın kızları olduğunu ve onları kendileri için şefaatçılar olarak kabul edip inanan Araplar arasında meydana gelen bir tartışmaya işaret etmektedir. Ayetlere göre sanki onlar şöyle diyorlardı: "Meleklerin Allah'ın kızları olduğunu söylemek düşüncesi Meryem'in oğlu İsa'nın Allah'ın oğlu olduğunu söyleme düşüncesinden daha mantıklıdır. Zira melekler görünmeyen ruhanî varlıklardır. Bu yönleriyle babaları olan Allah ile daha fazla uyum ve benzerlik arz ederler. Yanısıra, Meryem'in oğlu diğer insanlar gibi maddi bir insandır. Bizim meleklerin Allah'ın kızları olduğuna inanmamız hristiyanların, Mesih'in oğul oluşuna inanmalarından daha isabetli ve doğruya daha yakındır." Durum bu olunca, kendi tanrılarının -ki bunlarla melekleri kastediyorlardı- hristiyanların Tanrı edindiği İsa'dan daha hayırlı olduğunu da belirtiyorlardı.

Ayetlerde meleklerin zikredilmesi ve Allah dileyecek olursa, melekleri de yeryüzüne indirebileceğinin, onların da Allah'ın kulları olduğunun ifade edilmesi de tartışmanın; onların meleklerin

oğul oluşları ve uluhiyeti inancıyla; İsa'nın oğul oluşu ve uluhiyeti inancı arasında olduğunu gösterir.

Kur'ân onların yaklaşımlarını reddetmiş ve bu kıyasın yanlış olduğunu, bu konuda hristiyanların yerinde ve doğru olmayan bir peygamberlik inancı ile delil getirmenin yerinde olmayacağını belirtmiştir. İsa bir beşerdir. Bir kuldur. Allah ona nimet vermiş ve onu İsrâiloğulları'na "Benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz olan Allah'a ibâdet edin." demesi için elçi olarak göndermişti. Onun hakkında meydana gelen sapmalar ancak insanlardan gelmiştir. Saptıranlara Allah'ın azabı vardır:

«İsa, açık belgelerle gelince, dedi ki: "Ben size bir hikmetle hakkında ihtilafa düştüklerinizin bir kısmını açıklamak için geldim. Öyleyse Allah'tan sakınıp korkun ve bana itaat edin. Hiç şüphesiz Allah, benim de Rabbim, sizin de Rabbinizdir; şu halde O'na kulluk edin. Dosdoğru olan yol budur." Sonra, içlerinden birtakım fırkalar ihtilafa düştü. Artık, acıklı bir günün azabından vay o zulmetmiş olanlara.» (Zuhruf, 63-65).

B) PUTLAR VE PUTÇULUK

1. Madenden Yapılan Maddi Putlar

Maddi ma'butlar, Araplarda şirkin en belirgin görünümleriydi. Onların dinlerinde ve inançlarında önemli bir yeri vardı. Pek çok Kur'ân âyetinin de gösterdiği gibi, bu konuda ma'butlarını Allah ile birlikte tanrılar ve baş ortaklar olarak kabul edenlerle, onlara, Allah'a şefaatçılar ve arabulucular gözüyle bakanlar arasında fark yoktu.

Önceki fasılda naklettiğimiz Zümer Sûresi 43. âyeti şefaatçılardan söz ediyor ve onları hiçbir şeye güçleri yetmeyen ve akıl erdiremeyenler şeklinde niteliyor. Bu nitelikler maddi-cansız niteliklerdir. Yine aynı fasılda naklettiğimiz Yunus Sûresi 18. âyeti de bundan bir nebze söz etmektedir. Çünkü burada belirtildiğine göre onlar zarar ve fayda vermeyen şeylere ibâdet ediyor ve onların Allah katında kendilerine şefaatçılar olacağını söylüyorlardı. Enbiyâ Sûresi'nde de bir âyette onların yerden birtakım tanrılar edindikleri kaydedilmektedir. Yer kavramı, hemen fark edilebileceği gibi, cansız maddeleri ifade eder:

«Yoksa onlar, yerden birtakım ilahlar edindiler de, onlar mı (ölüleri) diriltecekler?» (Enbiyâ, 21)

A'râf Sûresi'nde de tanrılar için maddi cansız nitelikler kullanılmıştır: Onlar yürüyemez, yakalayamaz, göremez ve duyamazlar. Ayetlerde görülen budur:

1- Allah'tan başka taptıklarınız da sizler gibi kullardır.[88] Eğer doğru

---

88 "Kullar" burada, canlı-cansız her şeyi kapsayacak derecede yaratıklar anlamındadır. Tefsirciler de böyle açıklamışlardır. Ayetin siyakından da bu anlaşılıyor.

sözlüler iseniz, hemen onları çağırın da size icabet etsinler. Onların yürüyecek ayakları mı var? Ya da tutacakları elleri mi var? Veya görecek gözleri mi var? Yoksa işitecek kulakları mı var?

De ki: "Ortak koşmakta olduklarınızı çağırın, sonra bir düzen kurun da bana göz bile açtırmayın." (A'râf, 194-195)

2- O'ndan başka taptıklarınız ise, size de yardıma güç yetiremezler, kendilerine de. Eğer onları doğru yola çağırırsanız işitmezler. Onları sana bakar görürsün, oysa onlar görmezler bile. (A'râf, 197-198).

Maddi ma'butları açıkça ifade eden sözcükler Kur'ân'da çokça zikredilmemiştir. Yalnız Şirk, Ortaklar, Tanrılar, Şefaatçılar ve Veliler kavramlarının zikredildiği ya da herhangi bir ibâdete ya da Allah'ın dışında bir varlığa niyazda bulunmaya işaret eden âyetler onların yaptıklarını, ibâdet ettiklerini eleştirme ve onları ahmaklıkla itham etme sadedinde birtakım işaretler içermektedir. Onların akletmeyen, bir şeye sahip olmayan, yaratmayan, rızık vermeyen, diriltmeyen, öldürmeyen, fayda vermeyen, zarar vermeye gücü yetmeyen, duymayan, görmeyen şeylere ibâdet etmeleri eleştirilmektedir.

Bununla birlikte Kur'ân'da "Evsan" (putlar), "Asnam" (Heykeller), "Ensab" (Dikili taşlar) ve "Temasil" (Büstler) kavramlarının geçtiği âyetler vardır. İkinci olarak, Peygamber asrında ve toplumunda bunlardan mevcut olan bazılarının isimleri verilmiştir. Şimdi bu kelimelerin ifade ettiği anlamları açıklamaya çalışalım.

a) "Evsan" kavramı: Bu kavram Hac Sûresi'nde Hac ibâdetleri ve temel ilkelerine işaret etme sadedinde kullanılmıştır:

"İşte böyle; kim Allah'ın harâm kıldıklarına saygı gösterirse, Rabbinin katında kendisi için hayırlıdır. Size okunanlar dışındaki hayvanlar helâl kılındı. Öyleyse iğrenç bir pislik olan putlardan (Evsân) kaçının, yalan söz söylemekten de kaçının. Allah'ı birleyenler olarak, O'na ortak koşmaksızın.. Kim Allah'a ortak koşarsa, sanki o gökten düşmüş de onu bir kuş kapıvermiş ya da rüzgar onu ıssız bir yere sürükleyip atmış gibidir." (Hac, 30-31)

Aynı zamanda bu kavram İbrahim'in kıssalarını, babasına ve toplumuna hitabını hikâye eden âyetlerde kullanılmıştır:

1- (İbrahim): "Siz yalnızca Allah'tan başka birtakım putlara (Evsân) tapmakta ve birtakım yalanlar uydurmaktasınız. Gerçek şu ki, sizin

Allah'tan başka tapmakta olduklarınız, size rızık vermeye güç yetiremezler... (Ankebut, 17)

2- (İbrahim) Dedi ki: "Siz gerçekten Allah'ı bırakıp da dünya hayatında aranızda bir sevgi bağı olarak putları (ilahlar) edindiniz... (Ankebut, 25)

Hac Sûresi âyetleri, özellikle o dönemdeki Arapların putları hakkında inmiştir. Ve bu âyetler tüm maddi ma'butların bu sözcüğün kapsamına girdiğini, onlardan herhangi bir çeşidi kastetmediğini ifade eder. Çünkü dinleyenlere onlardan sakınmalarını, Allah'a karşı tertemiz olmalarını, herhangi bir şeyi asla ona ortak koşmamalarını emretmiştir. Sonra putları pis olmakla nitelemiştir ki, bu nitelemeyle her çeşit maddi ma'budu nitelemek mümkündür.

Bu kavramın, özellikle de "putperestlik" kavramının anlamı, bu genellemeyi desteklemektedir. Çünkü genel anlamda maddi ma'butlara ibâdet etmeyi ifade eder, onların belli bir çeşidine ibâdet etmeyi değil.

b) "Asnâm" (heykeller kavramı): Hitabın müşrik Araplara yöneltildiği âyetlerde geçmemiştir. Yine İbrahim'in kıssalarıyla ilgili âyetlerde geçmiştir: Gelecek âyetlerde bunu görüyoruz:

Hani İbrahim şöyle demişti: "Bu şehiri güvenli kıl, beni ve çocuklarımı putlara (Asnâm) kulluk etmekten uzak tut." (İbrahim, 35)
Ayrıca Bkz: (21/57; 26/70-73)

Bu sözcük İsrâiloğulları'nın kıssasıyla ilgili âyetlerde de geçmiştir:

«İsrâiloğulları'nı denizden geçirdik. Putları (Asnâm) önünde bel büküp eğilmekte olan bir topluluğa rastladılar. Musa'ya dediler ki: "Ey Musa, onların ilahları gibi, sen de bize bir ilah yap." O: "Siz gerçekten cahillik etmekte olan bir kavimsiniz." dedi.» (A'râf, 138)

Bu âyet, dediğimiz gibi, müşrik Araplara yönelik olmasa da İbrahim Sûresi'nin âyetleri, İbrahim'in Harem'deki duasının hikâye edilişi ve çocuklarını oraya yerleştirmesi kıssasıyla ilgilidir. Arapların, özellikle de Hicazlıların bu kıssa ve anlatımla sıkı ilişkilerinin olacağı gözden kaçacak değildir. Aynı şekilde İbrahim'in toplumuna karşı gelişi ve onlarla diyaloğu Tevrat'ta kaydedilmeyen şeylerdendi. Daha önce işaret ettiğimiz gibi, bunun da, İbrahim'in diğer kıssaları ve tutumlarının çoğu gibi, Arap rivâyetleri ve Araplar

arasında yaygın olan nakillerden biri olması doğru olabilir. Buna göre, Kur'ân'dan ilham alarak Kur'ân'ı dinleyen Arapların birtakım putları olduğunu söyleyebiliriz. Ayetlerde işaret edilmesi hedef alınan noktalardan biri de onların babaları olan İbrahim'in duasıyla açıktan açığa çeliştikleri, O'nun duasıyla Allah'ın güvenli bir belde kıldığı şehrin kutsiyetine aykırı düştükleri, İbrahim'in putlar edindiklerinden dolayı toplumuna yönelttiği eleştirinin kapsamına kendilerinin de girdiklerine işaret edilmek istenmiştir. Bunun yanında Araplar "Heykel" (Asnâm) kavramını, kapsamı ve içeriğiyle birlikte iyi biliyor ve açıkça varlığını itiraf ediyorlardı. Bu da onun Kur'ân'ın inişinden önce Arap dilinde var olan ve alışık olunan bir kavram olmasını gerektirmektedir.

c) Temâsil (Büstler): Aşağıda Enbiyâ Sûresi'nde görüldüğü gibi, Temasil (büstler) kavramı, Asnâm (heykeller) kavramı ile birlikte kullanılmıştır:

«(İbrahim) babasına ve kavmine demişti ki: "Sizin şu karşısında durup taptığınız büstler (Temâsil) de nedir?" "Biz atalarımızı bunlara tapanlar olarak bulduk" dediler. Dedi ki "Andolsun, siz de, atalarınız da, apaçık bir sapıklık içindesiniz." "Sen bize gerçeği mi getirdin, yoksa (bizimle) oyun mu oynuyorsun?" "Hayır" dedi. "Sizin Rabbiniz göklerin ve yerin Rabbidir, onları kendisi yaratmıştır ve ben de buna şehâdet edenlerdenim. Allah'a andolsun ki, sizler arkanızı dönüp gittikten sonra, ben sizin putlarınıza (Asnâm) muhakkak bir tuzak kuracağım."» (Enbiyâ, 53-57)

Ayrıca bu kavram, Cinlerin Süleyman için yaptığı büyük eylemlerin bildiriminde kaydedilmiştir:

«Onun eli altında Rabbinin izniyle iş görmekte olan bir kısım cinler de vardı. Onlardan kim bizim emrimizden çıkıp sapacak olsa, ona çılgın ateşin azabından taddırdık. Ona dilediği şekilde kaleler, heykeller (temâsil), havuz büyüklüğünde çanaklar ve yerinden sökülmeyen kazanlar yaparlardı...» (Sebe', 12-13)

Temâsil ve Asnâm kavramlarının bir dizi âyette beraber yer alması, bu iki kavramın eş anlamlı olduğunu ya da en azından birinin diğerinin yerine kullanılabildiğini göstermektedir. Sebe' âyetleri Temâsilin aynı zamanda bir sanat eseri olduğunu gösterir. Ayrıca bizzat kavramın kendisi de belli bir tabloya benzerlik anlamı ifade eder. Bu da genellikle sanat (yapma) ile olur. İbrahim kıssalarıyla

ilgili âyetlerde, onun toplumunun Asnâm'ı ya da Temâsil'i yonttuklarını ifade edebilecek bölümler vardır:

«Bunun üzerine onların ilahlarına sokulup: "Yemek yemiyor musunuz?" dedi. "Size ne oluyor ki konuşmuyorsunuz?" Derken onların üstüne yürüyüp sağ eliyle bir darbe indirdi. Çok geçmeden (halkı) birbirine girmiş durumda kendisine yönelip geldiler. Dedi ki: "Yontmakta olduğunuz şeylere mi tapıyorsunuz?" "Oysa sizi de, tapmakta olduklarınızı da Allah yaratmıştır."» (Saffat, 91-96)

Bu da gösteriyor ki, Temâsil ya da Asnâm taştan ya da madenlerden yontulan herhangi bir şekil ve biçim kazandırılan nesnelerdi. Yine âyetlerden hareketle Arapların, Evsan'ın şekil verilmiş olanına Asnâm ya da Evsan adını verdiklerini söyleyebiliriz. Araplar bu iki sözcüğün ne anlama geldiğini biliyor ve bunlardan kendilerinin birtakım putları bulunuyordu.

Az önce naklettiğimiz A'râf 194-198. âyetleri de bunu desteklemektedir. Çünkü bu âyetlerin ilhamına göre Asnâm, canlı yaratıkların şekil ve biçiminde yapılıyordu. Elleri, ayakları, gözleri ve kulakları vardı.

d) "Nusb" ve "Ensab" (dikili taşlar) kavramları: Üç âyette yer almaktadır. Bunların her üçünde de hitap müslümanlara yöneltilmiştir. Birisinde mahşer günü insanların kabirden çıkış hareketi insanların alıştıkları bir hareket olan Ensab'a doğru akıp gitmelerine benzetilmiştir. Konu müşriklerle ve onların uyarılmasıyla ilgilidir:

1- Ölü eti, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına kesilen, boğulmuş, vurulmuş, yukarıdan düşmüş, boynuzlanmış, hayvan tarafından parçalanmış, dikili taşlar (Ensab) üzerine boğazlanan(ları yemeniz) ve fal oklarıyla kısmet aramanız size harâm kılındı... (Mâide, 3)

2- Ey iman edenler, içki, kumar, dikili taşlar ve fal okları ancak şeytanın işlerinden olan pisliklerdir... (Mâide, 90)

3- Kabirlerinden koşarcasına çıkacakları gün, sanki onlar dikili bir şeye yönelmişler gibidirler. Gözleri korkudan ve dehşetten düşük, yüzlerini de bir zillet kaplamış; işte bu, kendilerine va'dedilmekte olan (kıyamet ve azab) günüdür. (Meâric, 43-44)

Sözcük "dikme" fiilinden türetilmiştir. Bazı müfessirler Ensab'ın ibâdet için dikilen taşlar olduğunu söylemişlerdir. Bazıları da on-

ların Asnâm ile eş anlamlı olduğunu söylemiştir. Hâzin, bunu İbn Abbas'a nispet edilen bir rivâyette kaydetmiştir. Tercih etmesek de, Ensab'ın ibâdet ya da ayin için dikilen canlı şekline sokulmuş ya da sokulmamış taşlar olduğu ihtimali vardır. Ayetlerde bunu gösteren karineler de bulunmaktadır. Mâide 3. âyeti dikili taşlar üzerinde, yani heykellerin yanında kesilen ve bazı müfessirlerin âyeti onunla açıkladığı gibi, üzerinde onların adı anılan kurbanların etini yemeyi harâm kılmaktadır. İbn Hişam'ın kaydettiğine göre Araplar kurbanlarını Kâbe'nin yanında bulunan ve adları "İsaf ve Naile" olan iki heykelin önünde keserlerdi. Arap geleneğinde bu iki heykel taşlaşmış bir kadın ve bir erkekti. Buradan hareketle dikili taşların da erkek veya kadın şeklinde olduklarını söyleyebiliriz. Yine kaydediliyor ki, Arapların bazı heykelleri (Asnâm) kaya parçasıydı. Bu da "Sa'd" adı verilen ve canlı varlık şekli verilmeyen Beni Melikân heykeliydi.

Her ne olursa olsun Nusb ve Ensab kavramları Kur'ân'da doğrudan Araplarla ilgili olarak geçmektedir. Bu isimlerin aynı zamanda "Evsân" kavramı gibi canlı varlık biçimi verilmiş olsun olmasın tüm maddi ma'butları için kullanıldığı kuvvetle muhtemeldir.

2. Kur'ân'da Putların İsimleri:

Asnâm, Evsân ya da ma'butlar türünden belli bir nesnenin adını gösteren Kur'ân âyetleri ise Necm Sûresi'nde geçmektedir (19-20. âyetler). Burada Lât, Uzza ve Menat isimleri zikredilir.

İbn Hişam Uzza'nın Kureyş ve Kinane'ye, Menat'ın Evs ve Hazrec'e, Lât'ın da Taif'in Sakîf kabilesine ait olduğunu zikretmektedir. Kitabu'l-Asnâm'ın sahibi Kelbî özet olarak diyor ki: Menat onların üçünün de en eski olanıydı. Mekke ile Medine arasında Kadid'teki Müşellel bölgesinde deniz sahilinde dikilmişti. Arapların hepsi ona saygı gösterip kurbanlar kesse de, Evs ve Hazrec ona daha fazla saygı gösterir ve onunla tanınırdı. Lât, Menat'tan daha yeniydi. Dört köşe bir kaya idi. Taif'te bulunuyordu. Hizmetçileri Sakîf kabilesindendi. Araplar ve Kureyş de ona saygı gösterirdi. Ancak Taif halkı daha fazla ona tutkundu ve onunla biliniyordu. Uzza ise üçünün en yeni olanıydı. Mekke'den dokuz mil uzaklıkta Nahle vadisinde bulunan bir ağaçtı. Kureyş'e

göre Ensâm'ın en ulusuydu. Onu ziyaret eder, bağışta bulunur, yanında kurban keserlerdi. Hizmetçileri Şeybanoğullarıydı. Bu tanrıların kulu olduğunu ifade eden isimler, kitaplar dolusudur. Abdu'l-Lât, Abdu Menat, Abdu'l-Uzza, Zeydü'l-Lât, Teymu'l-Lât, Abdu Menaf v.s. gibi. Bunlar Peygamber asrı ve çevresinde yaşayan şahıslardı. Bunun yanında diğer bir rivâyet bu üç tanrının canlı biçimde yapılıp Kâbe avlusuna dikilen heykeller olduğunu kaydetmektedir. Bir çok müfessirin belirttiğine göre Hicaz'lılar Menat ile yağmur talep ediyordu ve onun ismi de yağışın önündeki rüzgâr anlamındaki Nev'den türetilmişti.

Bu rivâyetler hakkında kesin bir şey söylemek mümkün olmadığına ve bu meselede en doğru tavrın onlar hususunda muhafazakâr bir tutum takınmak olduğuna göre şu kadarıyla yetiniyoruz: **a)** Bu üç ma'budun Kur'ân'da anılması, onların varlığını gösteren kesin bir delildir. **b)** Tüm rivâyetlerin, onların maddi varlıklar olduklarının dışına çıkmamış olması onların maddi ma'butlar olduğunu bir ölçüde kesinleştirmektedir. **c)** Onların erken inen âyetlerde anılması. Peygamberin Mekke'nin dışı ile geniş bir ilişki ve temasa geçmediği bir zamanda inişi, yakınlara hitap eder gibi bir üslupla ifade edilmesi, daha doğrusu Kur'ân'ı ilk defa duyan dinleyiciler olan Mekke halkına hitap etmesi bu ma'butların Mekkelilerin ma'butları olduğunu gösterir. Rasulullah döneminde birçok Mekke'li müşrik bu putların isimleriyle isimlendirilmişti. Mesela Ebu Talib'in adı Abdu Menaf'tır. Ki Menaf isminin Menat'tan dönüşmüş olması olasılığı fazladır. Peygamber'in amcası Ebu Leheb'in adı Abdü'l-Uzza'dır. Usdu'l-Ğâbe'de adları ya da babalarının adı Abdu'l-Lat, Zeydu'l-Lat ve Teymu'l-Lat olan sahabiler zikredilmiştir. Buna ilâve olarak Kureyş'in ve başka Arapların özellikle "Lât ve Uzza" kavramlarıyla yemin etmelerini belirten rivâyetlere dikkat çekmeliyiz. Bununla beraber bu ma'butların tüm Araplar için genel ma'butlar oluşu aynı zamanda Sakîf'in biriyle, Evs ve Hazrec'in diğeriyle, Kureyş'in de onların üçüncüsüyle özel bir ma'bud ilişkisinin olması da düşünülebilir.

Bu her üç isim de dişi sigasıyla verilmiştir. Müfessirlerden birçok kişi[89] Lât'ın "Allah" kavramının dişisi, "Uzza"nın "daha izzetli" ya da "Aziz" kavramının dişisi, Nev'in Mef'ale vezninde ol-

89 Taberi, IX, 176.

duğunu ve onunla yağmur yağdıran dişi ma'budun kastedildiğini belirtmiştir.

Necm Sûresi'nin naklettiğimiz 19-20. âyetleri, Arap inanışında bu ma'butlar ve isimleriyle melekler arasında bir ilişki olduğunu gösterir. Ayetler, kızların Allah'a nispet edilişini hoş karşılamadığı gibi, meleklerin dişi isimlerle adlandırılmasını da reddetmektedir. Şefaatın ancak Allah'ın izni ve rızasıyla gerçekleşebileceğine dikkat çekmektedir. Yanısıra meleklerin barınaklarının gökler olduğunu göstermektedir? Bunların hepsi üç ma'budun adının anıldığı ilk iki âyetle uyum içindedir. Daha önce geçen bir konuda meleklerin Allah'ın kızları oluşları inancına, onların meleklere Allah'a daha fazla yakın olmak amacıyla ibâdet ettiklerine değinmiş ve bununla ilgili âyetleri vermiştik. Bunların hepsi müşrik Arapların ya da onlardan bir grubun, bu ma'butlarını göklerde bulunan meleklerin yeryüzünde bir sembolü olarak saydıklarını, meleklerin Allah'ın kızları olduğuna dair inançlarına bağlı olarak onlara dişi varlıkların adlarını verdiklerini, yine buna bağlı olarak onların ibâdet ettiklerini, saygı gösterdiklerini, onlardan şefaat dilediklerini, onlara yöneldiklerini söyleyebiliriz. Necm Sûresi'nin âyetleriyle ilgili açıklamasında Beyzavi'nin buna yakın bir şey söylediğini gördük: "Bu üç tanrı, meleklerin heykelleriydi." Taberi de buna yakın bir şey söylemiştir. Şöyle ki: Onlar heykellerini melekler şeklinde düşünüyor (yapıyor)lardı. Onların Allah'ın kızları olduklarını sanıyor ve Allah dışında onlara ibâdet ediliyor ve onlar için Allah'ın isimlerini türetiyorlardı. Allah'tan «Lat»'ı; «E'az» ya da «Aziz»den «Uzza»yı türetmişlerdi. Babil kalıntıları arasında «Latu» adı verilen bir ma'bud adı da keşfedilmiş bulunmaktadır. Fakat biz bu isimle «Lât» adı arasında herhangi bir ilişki olup olmadığını bilmiyoruz. Durum ne olursa olsun, bizim tercihimize göre, «Allah» ismi ve bu ismin Alemlerin Rabbi anlamında da kullanılması bu ma'bud'un adından geliştirilmiş bir isimdir. Müfessirlerin, Lât adı Allah adının dişisidir demiş olmaları, açıkça görüldüğü gibi, söylediğimizi bir ölçüde ifade etmektedir.

Sözü edilenlerin dışında Kur'ân'da beş heykelin daha adı geçmektedir. Nuh Sûresi'nde, kavminin tavrı ve kendisiyle mücadele edişlerini hikâye eden, konumuzla ilgili âyet şudur:

«Ve dediler ki: Kendi ilahlarınızı bırakmayın; ne Vedd'i, ne Suva'ı, ne Yeğus'u, ne Yeuk'u ve ne de Nesr'i.» (Nuh, 23)

İlk bakışta hemen fark edilen, bu heykellerin (Asnâm) Araplara yabancı oluşudur. Kur'ân'da Nuh (a) ve kavminin kıssası sadedinde verilmiştir. Yalnız siret rivâyetleri ve tefsircilerin kitapları peygamberlikten önceki Araplarla bu heykeller arasında sağlam bağlar bulunduğunu gösterecek şeyler kaydetmişlerdir. Onların kulluğunu ifade eden adlandırmalar ve onların bazılarını kendilerine ma'bud edinmeleri bunu göstermektedir. İbn Hişam kaydediyor ki: Hüzeyl kabilesi bir heykele "Suva" adını verirdi. Hemdan kabileleri bir heykele "Ye'uk" adını verirdi. Mezhac kabileleri bir heykele "Yeğûs" adı verirdi. Kelb kabileleri bir heykele "Vedd" adını verirdi. Zu'l-Kila' kabileleri bir heykele "Nesr" adını verirdi. Yine o ve başkaları[90] Peygamber'in çağdaşı ve ondan az bir zaman önce yaşamış olan pek çok kişinin adını kaydetmektedir ki; bunlar sözü edilen heykellerin adını, özellikle "Abdu Vedd", "Abdu Yeğûs" adını almışlardı. Tabiidir ki, böyle bir adlandırma ancak sözü edilen heykellerin Araplar tarafından tanınması ve ma'bud olarak kabul edilişinden sonra söz konusu olabilir.

Diğer taraftan bu isimler az da olsa Arapça'nın tabiatıyla ve onun gelişme süreciyle uyum arz eder. Mesela "Yeğûs", Ğavs, Ğays ve İğase sözcükleriyle uyum içindedir. Yalnız bu, fasih olmayan üç harfli bir fiilin muzari zamanıdır. Aynı şey "Ye'ûk" için de söylenebilir. O da Akka, İ'aka ve Ta'vîk ile uyum sağlamaktadır.[91] Nesr (Kartal) ise bilinen yırtıcı kuşun adıdır. Fasih Arapça bir isimdir. "Vedd" ve "Suva" kavramlarına fasih bir ilgi bulamıyorsak da bu demek değildir ki, fasih Arapçayla hiç ilgisi yoktur. Durum ne olursa olsun, rivâyetler karşısında uyanık davranmak gerektiğini ne kadar belirtirsek belirtelim, bu isimlere fasih Arapçadaki isimlerin lafzi yakınlığı, sonra Arapların bu isimlerle adlandırıldığını, şahıs adı olarak kullanıldığını gösteren bu rivâyetler bazı Arap kabilelerinin heykellerini ve şahsiyetlerini bu adlarla adlandırdığını, Peygamberlikten önceki Peygamber asrı ve çevresinde bu adların var olduğunu tercih etmemizi gerektirmektedir. Bu isimlerin Arapçaya geçişi, Kur'ân'ın fasih Arapçası devresinden önce gerçekleşmiştir. Yalnız Araplar onları olduğu gibi muhafaza etmiş-

---

90 I, 240, 256; Usdu'l-Gâbe; IV, 87, 222. Usdu'l-Gâbe'de Avvam b. Cebel el-Musalimî adında Hamedan'lı bir sahabi vardır. Biyografisinde onun Yağûs putunun hizmetçisi olduğu kaydedilmiştir. (IV, 153).

91 Kur'ân'da bu iki sözcüğün kullanımları mevcuttur.

lerdir. Çünkü artık onlar dokunulması kolay olmayan bir kutsallık çerçevesine girmişlerdi.

Saffat Sûresi'nde İlyas'ın toplumuna hitabının hikâye edilişi sadedinde bir heykel, bir tanrı olarak "Ba'l"den söz edilmektedir.

«Gerçekten İlyas da gönderilmiş peygamberlerdendi. Hani kendi kavmine demişti ki: "Siz sakınmaz mısınız? Siz Ba'l'e tapıp da yaratıcıların en güzeli (olan Allah'ı) mı bırakıyorsunuz?"» (Saffat, 123-125)

Yine hemen ortaya çıkan bir nokta da bu heykelin ya da ma'bud'un Araplarla ilişkisi olmayan yabancı bir nesne olmasıdır. Ancak bu ismin Kur'ân dili olan Arapçayla ilişkisi bakış açımızı etkilemektedir. Çünkü bu kavram Kur'ân'da gelecek âyetlerde görüldüğü gibi Koca'dan kinaye olarak kullanılmıştır:

1- Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç hayız ve temizlenme süresi beklerler. Eğer Allah'a ve ahiret gününe inanıyorlarsa Allah'ın rahimlerinde yarattığını saklamaları onlara helâl olmaz. Kocaları, bu süre içerisinde barışmak isterlerse, onları geri almada daha çok hak sahibidirler. (Bakara, 228)

2- Karısı da ayaktaydı, bunun üzerine güldü. Biz de ona İshak'ı, İshak'ın arkasından da Yakub'u müjdeledik. "Vay bana" dedi. (Kadın) "Ben kocamış bir kadın iken ve şu kocam da ihtiyar iken doğuracak mıyım? Gerçekten bu, şaşırtıcı bir şey!.. (Hûd, 71-72)

Arapça tamlamalarda koca iki şekilde kinaye ile anılır: «Rabbu'l-Aile» ve «Rabbu'l-Beyt» (Aile sahibi, ev sahibi). Bu ise, bir açıdan Arapçadaki "Ba'l" kavramının anlamı ve koca için kullanılmasıyla ilişkilidir. Öte yandan İlyas toplumunun "Ba'l" ma'budu için kabul ettiği rububiyet anlamıyla da ilgisi vardır.

Ba'l, İslâm'dan önceki Şam ülkelerinin uzun zamandan beri başlıca ma'butlarından biriydi. İnsan kılığına büründürülmüş bir heykel ile sembolize ediliyordu. Bu kavram bugüne kadar hâlâ yalnız yağmur suyu ile sulanan ülkeler için kullanılmaktadır. Bu adlandırma sanki eskiye dayalı bir gelenekten alınmış gibidir. Bununla Allah'ın doğrudan gök suyu ile suladığı ekinlere işaret edilmektedir.

Bu kavramın peygamberlikten önce kısa görülmeyecek bir zamandan beri Arapçaya geçmiş olduğunu, onun Şam ülkelerinden geldiğini farz etmek, onun yalnız başına gelmediğini, adı ol-

duğu nesne ile beraber geldiğini söylemek aşırılık olur mu? Yani "Ba'l"in, Şam'lı bir ma'but olarak Arap ülkelerine ya da Hicaz ülkelerine bir heykel olarak girdiğini ya da onun Araplara ait bir ma'bùt olduğunu, isminin ailenin efendisi ya da ailenin sahibi olması hasebiyle kocaya mecaz olarak verilmiş olduğunu söylemek tutarsız olur mu? Biz bunda bir aşırılık ve tutarsızlık görmüyoruz. Aksine onun mümkün olduğunu ve pratik olarak gerçekleştiğini tercih ediyoruz. Arapça kitaplar ve rivâyetler görebildiğimiz kadarıyla Arapların "Ba'l" adını taşıyan bir ma'buddan ya da heykelinden söz etmiyor diye bu yaklaşımı yıkmayı ve sağlıklı oluşunu reddetmeyi düşünmüyoruz. Çünkü hiç kimse Arapların bize ulaşan hiçbir kitapta adı yazılmayan ve hiçbir rivâyette nakledilmeyen pek çok heykelleri bulunduğu hususunda bizimle mücadeleye giremeyecektir.

İbn Hişam'da[92] Amr b. Luhay hikâyesi kaydedilmiştir. Buna göre Şam halkı birtakım heykellere tapıyor, onlardan yardım diliyor ve onlardan yağmur istiyorlardı. Amr onlardan birini aldı, Mekke'ye getirip, Kâbe'nin içine koydu. Bu heykelin adı "Ba'l"dı. Bu rivâyete göre, Arap ülkelerine heykellerin ilk girişi ve kökeni bu heykelle olmuştur. Bunun dışında, Amr b. Luhay'ın Arap ülkelerine ilk olarak heykellere tapmayı sokan adam olduğunu ve orada ilk heykelin "Hubel" olduğunu belirten rivâyetler vardır. İlk olaylarla ilgili rivâyetleri desteklemek ve onları doğrulamak imkânsızdır demesek de gerçekten zordur. Biz bu rivâyetlerde yer alan düşünceyi ma'kul görüyoruz. Bazı Arap liderlerinin Şam seferleri sırasında ya biçimi, ya şekli ile dikkati çeken bir heykeli beğenmiş olması ya da herhangi olağanüstü bir olayın meydana gelmesi, yahut da o heykelin üstünlüğüyle ilgili anlatılan şeylerin hoşuna gitmiş olması ve ondan bir tane alıp Mekke'ye getirip onu Kâbe'ye koyduktan sonra insanları ibâdete çağırmış olması mümkündür.

Kureyş'in "Hubel" adı verilen bir heykelinin bulunduğu, bunun onların yanında önemli heykellerden biri olduğu mütevatir rivâyetlerdendir. Hatta onlar Uhud'da müslümanlara karşı üstün geldiklerini gördüklerinde onun adını yüceltmişlerdi[93]. Daha önce belirttiğimiz gibi, Kureyş onların yanında fal oklarına bakıyor ve problemlerini, istiharelerini onunla çözüyordu. Eğer

---

92 I, 76.

93 İbn Hişam; II, 277.

Arap liderlerinden biri Şam ülkelerinden bir heykel getirmişse, -ki biz bunu uzak görmüyoruz- ve bu heykel de Hubel ise, neden geçişte ya da ilk adlandırmada herhangi bir tahrifin olduğu kabul edilmesin? Şam'daki bilinen heykel "Ba'l"dır; "Hubel" değildir. Her iki kavram da birbirine yakındır. Birbirini tutan iki harf de vardır. Yabancıların "Ayın" harfini "Ha" olarak ya da ona benzer bir biçimde okuduğu bilinmektedir. O zaman üçüncü harfin de ortak olması ya da benzer olması gerekir. Yer değiştirme ve dönüşme (i'lal ve ibdâl) tüm dillerde ve Arapçada bilinen bir şeydir. Daha önce "Ba'l" kavramının Fasih Arapçada ne kadar anlamlı olduğunu görmüştük. Bazı oryantalistler (Doğu bilimciler)[94] Hubel'in "Hâbeel" kavramından tahrif edildiğini, buradaki "Ha"nın İbranice ve Ken'anice'deki belirlilik takısı olduğunu belirtmişlerdir. Ki buralarda Ba'l'e tapınılıyordu. "Ayn"ın düşmüş olması yakın bir olasılıktır. Onun düşüşünden sonra sözcük "Habel" ya da "Hubel" olur. Bu yaklaşım zaman zaman "Be'el" diye de okunabilen "Ba'l" sözcüğünün Hubel'e kadar gelişip dönüşmesi için ma'kul bir çıkarımdır.

Burada akla bir soru gelebilir: Eski Şam'da bir isimden aktarılmış olan "Ba'l" kelimesi nasıl olur da fasih Arapçada bulunur? Bizim tercihimize göre Ba'l sözcüğü Peygamberlikten önceki Şam ülkelerinde geçerli olan ismin kendisi ve kökü değildir. Bu ancak Arapçalaştırılmış bir isim olabilir. Kitaplarda ve dillerde bu sözcüğün yaygın bir şekilde kullanılması, aynı şekilde Şam'daki ma'buda da "Ba'l" adının verilişi "Habeel" olması tercih edilen ismin kökeninden daha çok onun Arapçalaştırılmış bir sözcük olduğunu göstermektedir. Kureyş'e ait heykelin de "Hubel" adını muhafaza etmesi buna aykırı düşmez. Şam'dan "Habeel" diye oraya geçmiş, sonra kısaca Hubel'e dönüşmüş, sonra da değişmesi ve başkalaşması doğru olmayan bir kutsallık kazanmış olması da mümkündür. Tabiatıyla dilin kendi sözcüklerinin durumu böyle değildir.

Kur'ân'da Tağût ve ona ibâdet etmekten söz eden bir dizi âyet vardır. Bunların bir kısmı Mekkî, bir kısmı Medenî'dir. Medenî

94 Caetani, islâm Tarihi, Türkçe tercümesi, I. cilt. Kelbî, bu putun nitelikleri hakkında şunları kaydediyor: insan şeklinde kırmızı akikten yapılmış, sağ eli kırık bir puttu. Kureyş kırık eli yerine altından bir el yapmıştı. Bu putun ilk put olduğu hususunda İbn Hişam'a muhalefet etmiştir. İlk olarak bu putu dikenin Huzeyme b. Müdrike olduğunu belirtmiştir. O'na Huzeyme'nin putu deniliyordu. (s. 28)

âyetlerden birinde "Tağût" kavramı "Cibt" ile birlikte anılmıştır. Şimdi bu âyetlere bakalım:

1- Dinde zorlama yoktur. Gerçek şu ki, doğruluk sapıklıktan apaçık ayrılmıştır. Artık kim tağutu tanımayıp Allah'a inanırsa, o sapasağlam bir kulpa yapışmıştır; bunun kopması yoktur. Allah, işitendir, bilendir. Allah, iman edenlerin velisidir. Onları karanlıklardan nura çıkarır. Kâfirlerin dostları da tâğuttur. (O da) onları aydınlıktan karanlığa çıkarır. Onlar ateş halkıdır. Orada ebedi kalacaklardır. (Bakara, 256-257)

2- Kendilerine kitaptan bir pay verilenleri görmedin mi? Onlar, tâğuta ve cibte inanıyorlar ve diğer küfredenler için: "Bunlar, iman edenlerden daha doğru bir yoldadır." diyorlar. (Nisâ, 51)

3- İman edenler, Allah yolunda savaşırlar, küfredenler de tâğutun yolunda savaşırlar; öyleyse şeytanın dostlarıyla savaşın. Hiç şüphesiz şeytanın hilesi (düzeni) pek zayıftır. (Nisâ, 76).

Ayrıca Bkz: (4/60; 5/60; 16/16; 39/17)

Yahudilerden bir kesimin kendisine iman ettiği bu Cibt ve Tâğut nedir? Allah'ın insanlara ona ibâdet etmekten sakınmalarını emrettiği, insanları aydınlıktan karanlıklara sürükleyen, kâfirlerin onun için savaştığı ve bir kısım yahudilerin kendisine ibâdet ettiği bu Tâğut kimdir?

Tefsircilerin bu konuda görüşleri ve rivâyetleri çeşitli olmuştur. Onlardan bazısı[95] Cibt ve Tâğut'un Kureyş'in iki heykelinin adı olduğunu rivâyet etmiştir. Nitekim Kureyşliler, kendileriyle Peygamber'e karşı anlaşmaya gelen yahudilerin elçilerinden, bu iki heykel önünde yemin etmelerini ve onlara secde etmelerini istemişlerdi. Müfessirlerden bir kısmı[96] yalnız Cibt'in Kureyşlilerin bir heykeli olduğunu söylemiştir. Tâğut'un ise aşırı isyankâr, azgın anlamında olduğunu, Melekût, Ceberut gibi fealût vezninde geldiğini belirtmişlerdir. Tâğut kavramının, Şeytan ve kâfirlerin azgın olanları için kullanıldığını, Nisâ 60. âyetindeki sözcüğün yahudilerin azgın liderlerinden biri olan Ka'b b. Eşref'i kastettiğini ifade etmişlerdir. Onlardan bazıları da[97] Cibt ve Tâğut'un herhangi bir

95 Nisâ, 51. âyeti için bkz: Hazin, Taberî, Beyzavi.

96 Nisâ, 60. âyeti için bkz: Keşşaf ve Taberi tefsirleri.

97 Nisâ, 60 ve 76. âyetler için bkz. Hazîn tefsiri.

nedenle şirke götüren her nesne olduğunu söylemişlerdir. Bu konuda heykellerin, putların, dikili taşların, ibâdetin, dostluğun, şefaat dilenmenin ve istihareye yatmanın farkı yoktur. Bu görüşle ilgili olarak Peygamber'den bir hadis rivâyet edilmiştir. Hadiste Cibt kavramı şöyle geçmektedir: "Uğura, uğursuzluğa ve kehânete inanmak Cibt (Put, Şeytan) işidir."

Burada Nisâ 72. âyet dikkatleri çekmektedir. Ayet, Şeytan ve Tâğut'u beraber anmış ve şeytanı Tâğut'un yerine kullanmıştır ki, bu iki sözcüğün eş anlamlı olduğunu gösterir gibidir. Diğer taraftan bu konudaki görüşlerin çoğu onların Kureyş'e ait iki heykeli göstermekten çok genel iki kavram olduğu noktasında yoğunlaşmaktadır. Daha doğru bir ifade ile son görüş noktasında düğümlenmektedir. Bunlara göre Cibt ve Tâğut kavramları şirk, putperestlik ve Allah'ın dışında başka varlıklara yönelmekten kinâyedir. İçimizi rahatlatan ve genel olarak âyetlerden de anlaşılan budur. Özellikle Allah'tan başka nesnelere ibâdet etmeyi eleştirme sadedinde defalarca kullanılan Tâğut kavramı bu açıdan önemlidir. Nahl 36. âyeti Mekki'dir. Tâğut'un anlamının genel olduğu görüşünü desteklemektedir. Bu konuda da daha açık bir destek sağlamaktadır. Ona şirk ve asılsız ibâdetler anlamını yüklemektedir. Zümer 17. âyeti de böyledir. Mâide 60. âyetinde Tâğut'a bir dönem ibâdet ettikleri ifade edilen yahudiler, Tevrat nüshalarının da kaydettiği gibi, ancak Buzağı'ya, Ba'l'e ve heykellere tapmışlardı. Bu dahi Tağut'un genel bir kavram olduğunu, şirk, putperestlik, boş, anlamsız tapınmalar ve inançlar anlamına geldiğini güçlü bir biçimde pekiştirmektedir. Buna ilâve edilebilecek ve destekleyecek bir husus da tüm âyetlerin öz itibariyle Tâğut ve Cibt'in iki isim değil, iki sıfat olduğunu, şirkin yerme ile ilgili nitelemeleri olduğunu ilham etmektedir. Bu özellikle müfessirlerin tuğyan (isyan ve azgınlık)dan türediğini söylediği Tâğut sözcüğü için daha açıktır.

İbn Hişam, Arapların, saygı duydukları, kendilerine kurban adadıkları, etrafında dolaşıp ziyaret ettikleri, heykellerini içine koydukları evleri olduğunu; bu evlerin Tevâğît (Tâğut'un çoğulu) adıyla anıldıklarını, bu evlerin kendilerine özgü bakıcıları ve hizmetçileri olduğunu kaydetmektedir. İbn Hişam, bu Tevâğît'in bazılarına bakıcılığını yapan birtakım ailelerin adını vermiştir. Bu Tevâğît, büyük fetih gününe kadar varlığını sürdürmüş, bundan sonra Peygamber onu yıkacak kişileri göndermişti. Yine O'nun

belirttiklerine göre: Araplar bu özel evlerin yanında Kâbe'nin üstünlüğünü kabul ediyor ve haccedilmesi gereken "En Büyük Ev" olarak sayıyorlardı. Kelbi de "el-Asnâm" kitabında[98] bundan bir nebze söz etmiştir. Fakat bu evlerin Tavâğit olarak adlandırıldığını zikretmemiş, aksine bunların bir kısmına Kâbe dendiğini ifade etmiştir. Mütevatir rivâyetlerden biliniyor ki, Kâbe'nin içinde ve avlusunda pek çok heykel vardı. Bunları hem Mekke'liler hem de diğer Araplar saygı gösterip kutsuyorlardı. Bu rivâyetler de Arapların bir mahalli Kâbe'leri, bir de genel Kâbe'leri olduğuna destek olmaktadır. Nitekim Arapların mahalli heykellerinin yanında genel heykelleri de vardı. Fakat biz bu Kâbe'lere Tavâğit adının Araplar tarafından verildiğini değil, İslâm'ın onlara bu ismi verdiğini sanıyoruz. Sadece, İbn Hişam'ın kaydettiği bu isimlendirme ile ilgili rivâyeti tercih etmiyoruz. Daha önce belirttiğimiz gibi bu adlandırma, eleştiri için kullanılan bir nitelemedir. Bu Kâbe'lerin sahipleri tarafından onlara bu nitelemenin yapılmış olması mantıklı olmaz. Onlar arasında yaygın olan adlandırma, Kitabu'l-Asnâm'ın yazarı tarafından da belirtildiği gibi Kâbe adıydı. Yazar'ın bu Kâbe isminin bazıları için kullanıldığını, bazıları için kullanılmadığını belirtmiş olması fazla önemli değildir.

C) MELEKLER VE ARAPLARDA MELEK İNANCI

1. Melek Kavramı

Önceki iki konuda meleklere ve Arapların onlarla ilgili inançlarına kısaca değinmiştik. Bu konu önemli olduğundan dikkatle incelenmesi gerekmektedir. Meleklerin söz konusu edildiği Kur'ân âyetlerinin güzelce tetkik edilmesi lazımdır. Pek çok âyet, yoğun bir biçimde, özellikle değişik konu ve üsluplarla meleklerden söz etmektedir. Bu da onların önemini daha da arttırmaktadır.

Müfessirlerden bir kesim[99] Bakara Sûresi 30. âyetiyle ilgili olarak demişlerdir ki: "Melek" kavramı "Eluke" yani "mesaj" kökünden gelmektedir. Bazıları ise[100] onun "Mel'ek"ten geldiğini "M" harfinin onda esas harflerden olduğunu söylemişlerdir. Bazı araştırmacılar ise, onun okunuşunda ayrılıklar olsa da Samî dillerinde bulunan "melek" kökünden geldiğini ya da ondan geliştiğini belirtmişlerdir.

Kur'ân'da meleklerin Allah'tan mesaj taşıma görevine işaret eden âyetlerden hareketle bu sözcüğün "Eluke" kökünden geldiği şeklindeki görüşü desteklemek mümkündür. Meleklerin bu görevleri gelecek âyetler örneğinde görülebilir:

1- Kullarından dilediğine, kendi emrinden melekleri ruh ile indirir: "Benden başka ilah yoktur, şu halde benden sakının," diye... (Nahl, 2)

2- Allah, meleklerden de, insanlardan da elçiler seçer. (Hac, 75)

---

99 Bkz: Taberi, Razi, Hazin, Nesefi ve Ebu's-Suud.

100 Taberi de kelimenin "Eluke"den geldiğini rivâyet etmiştir.

3- Hamd, gökleri ve yeri yaratan; ikişer, üçer ve dörder kanatlı melekleri elçiler kılan Allah'ındır... (Fatır, 1)

Kavramın "Eluke" kökünden geldiği şeklinde cumhurun görüşünü doğru kabul ediyoruz. Naklettiğimiz âyetlerde de bunun destek gördüğünü zannediyoruz. Zaten Kur'ân'ın pek çok âyeti ve sözcüğü birbirini açıklar ve Arapça'da en sağlıklı delil de budur. Yanısıra, kavramın Sami dilindeki "melek" köküne dönüştürülmesini de fazla önemli bir iş olarak görmüyoruz. Çünkü bu kökün de müfessirlerin işaret ettiği anlama gelmesi mümkündür. İkinci olarak melek kavramının Kur'ân'da yer alması, onun peygamberlikten önce Arap Dili ve Edebiyatı'nda Allah'ın birinci sınıf kulları olan "melekleri" gösteren özel bir isim olduğunu göstermektedir.

Her ne olursa olsun Arapların, meleklerin varlığına inandığı ve onları bu özel isimle tanıdıkları, onların Allah ile ilişkilerinin olduğuna, Allah'ın onları insanlara gönderdiğine iman ettiklerine kuşku yoktur. Arapların onların varlığına inanması, bu adlandırmanın onların dilinde var olduğunu birinci derecede pekiştirmektedir. Bunun dışında olarak Kur'ân'da pek çok âyet onların meleklere inandığını hikâye etmektedir. Meleklerin varlığı da bu inanç içinde yer alır. Meleklerin Allah ile ilişkili olduğu inancının Araplarda var olduğunu gösteren pek çok Kur'ân âyeti vardır. Onlar yer yer Peygamber'e meydan okuyarak melekler indirmesini ve onlarla peygamberliğini pekiştirmesini istemişlerdir. Eğer gerçekten Allah tarafından gönderilmiş olsa, bunu yapabilir şeklindeki inançlarını açığa vurmuşlardır. Aşağıdaki âyetlerde bunu görüyoruz:

1- Ve derler ki: "Ona bir melek indirilmeli değil miydi?"... (En'âm, 8)

2- Şimdi onların: "Ona bir hazine indirilmeli ya da onunla birlikte bir melek gelmeli değil miydi?" demeleri dolayısıyla göğsün daralıp sana vahyolunanlardan bir kısmını mı terk edeceksin?... (Hûd, 12)

3- Ve dediler ki: "Ey kendisine zikir indirilen; şüphesiz sen cinlenmişsin. Eğer doğruyu söyleyenlerden isen, bizlere melekleri getirmeli değil miydin?" (Hicr, 6-7)

4- Dediler ki: "Bu peygambere ne oluyor ki, yemek yemekte ve çarşılarda dolaşmaktadır? Ona, kendisiyle birlikte korkutucu olacak bir melek indirilmesi gerekmez miydi?" (Furkan, 7)

Bunlar adlandırma ve anlamıyla ilgili olanlar... Onların yaratılışı ve kaynağı konusuna gelince, Kur'ân-ı Kerim'de Arapların meleklerin Allah'ın kızları olduğuna inandıklarını hikâye eden birtakım âyetler vardır. Geçen konuda naklettiğimiz Saffat, 149-155. âyetler bunlardandır. İleride de aynı konuyla ilgili olarak kaydedeceğimiz birçok âyet gelecektir. Kur'ân'da yer alan bir âyet, Arapların Allah ile cinler arasında bir soy bağı kurduklarını hikâye etmektedir. Şöyle ki:

"Onlar Allah ile cinler arasında bir soy bağı kurdular. Oysa andolsun, cinler de onların (yakalanıp) getirileceklerini bilmişlerdir." (Saffat, 158).

Tefsirciler bu âyetin tefsirinde diyorlar ki: Araplar Allah'ın cinlerle hısım olduğuna ve bu ilişkisinden kızları olan meleklerin doğduğuna inanıyorlardı. Bu görüşü destekleyebilecek bir nokta da, âyetin meleklerin Allah'ın kızları olduğu şeklindeki inançlarını hikâye eden bir dizi âyetten sonra gelmesidir. Ayetler onları bu eylemlerinden dolayı eleştirmektedir. Bunlar işaret ettiğimiz 149-155. âyetler ve onlardan başka üç âyettir. Bunlar da aynı eleştiri ve delili çürütmenin bir devamıdır. Ve aynı zincirlemeden olmaları kuvvetle muhtemeldir. Diğer üç âyet de şunlardır:

«(Allah) Kızları, erkek çocuklara tercih mi etmiş? Size ne oluyor, nasıl hüküm veriyorsunuz? Hiç mi öğüt alıp düşünmüyorsunuz? Yoksa sizin apaçık olan ispatlı bir deliliniz mi var? Eğer doğru söyleyenlerden iseniz, getirin kitabınızı.» (Saffat, 153-157)

Meleklerin mahiyetine gelince, Kur'ân'da Arapların bu konudaki inançlarına ışık tutacak bir şey yoktur. Yalnız bazı müfessirler Bakara 30. âyetiyle ilgili olarak Peygamber'den bir hadis rivâyet etmişlerdir. Özet olarak meleklerin nurdan yaratıldığını belirtmektedir. Bu hadise dayanarak Arapların ya da onlardan bir grubun buna inandığını kesin olarak söylemenin mümkün olmadığına dikkat çekmekle beraber, Arapların meleklerin Allah ile ilişkisi ve onların Allah'tan doğduğuna inançları, onların ya da en azından onlardan bir grubun meleklerin nuranî ya da onların maddi olmayan varlıklar olduğuna inandıklarını ortaya çıkarmaktadır. Meleklerin, Allah'ın (Subhanehu) cinlerle hısım oluşundan doğduklarına inanmaları da nuranilik inancına ışık tutabilir. Kur'ân, cinlerin ateşten yaratıldığını belirtmiştir. Arapların Peygamberlikten önce de buna inandıkları gö-

rüşünü tercih etmesek bile uzak da görmüyoruz. Onların inançlarına göre, Allah'ın (Subhanehu) cinlerle akrabalık ilişkisi ateşi arıtmış, neticede bu ilahi nurdan melekler olmuştur. Ayrıca onların meleklerin gelmesini istemeleri, üzerlerine inmelerini talep etmeleri de onların melekleri insanların görebileceği, gözlerinin önünde şekillenebileceği cisimler şeklinde hayal ettiklerini düşündürtmektedir. Onların bu isteklerini İsrâ Sûresi'nde bir âyet tasvir etmektedir:

«Ya da Allah'ı ve melekleri karşımıza getirmelisin..." (İsrâ, 92)

Furkan Sûresi'nde de bu anlamda bir âyet vardır: «Bize kavuşmayı ummayanlar, dediler ki: "Bize meleklerin indirilmesi ya da Rabbimizi görmemiz gerekmez miydi?"». (Furkan, 21)

2. Arapların Melek İnancı:

Şimdi bu konuyla ilgili âyetleri görelim:

1- Ve Allah'a kızlar isnad ediyorlar. O, yücedir. Hoşlandıkları da kendilerinindir. Onlardan birine dişi müjdelendiği zaman, içi öfkeyle taşarak yüzü simsiyah kesilir. (Nahl, 57-58)

2- Rabbiniz size erkekleri seçti de meleklerden dişileri mi edindi? Gerçekten siz büyük bir söz söylemektesiniz. (İsrâ, 40)

3- O gün onların hepsini bir araya toplayacak, sonra meleklere diyecek ki: "Size tapmakta olanlar bunlar mıydı?" Derler ki: "Sen yücesin, bizim velimiz sensin, onlar değil. Hayır, onlar cinlere tapmaktaydı ve çoğu onlara iman etmişlerdi." (Sebe', 40-41)

Ayrıca Bkz: (21/26-29; 37/49-59; 43/15-22; 53/19-27)

Bu âyetler gösteriyor ki:

1) Araplar ya da onlardan bir kısmı, meleklerin Allah'ın kızları olduğuna inanıyordu. İsrâ, Nahl, Zuhruf, Saffat ve Necm Sûreleri'nde onların bu inançları reddedilir biçimde kaydedilmiştir. Araplara susturma ve eleştirme türünden diyor ki: Siz kızları, oğullardan daha aşağı saydığınız, onlardan bu kadar tiksindiğiniz halde, nasıl olur da Allah'ın kızlardan çocuklar edindiğini söyleyebilirsiniz? Hâlbuki eğer O'nun çocuğu olması uygun olsaydı, mantıklı olan O'nun en üst derecede, en değerli çocuklardan evlât sahibi olmasıydı.

2) Araplar meleklere ibâdet ediyor, Allah'a yaklaşmak için onlardan şefaat talep ediyorlardı. Çünkü onlar Allah'ın kızlarıydı ve Allah katında şansları daha fazlaydı. Ayrıca bu konu ile ilgili âyetler içerik yönünden çeşitlidir. Bazı âyetlerde meleklerin şefaatçı edinildikleri işleniyor. Bazılarında Arapların onlara ibâdet ettikleri kaydedilmiş fakat ibâdetin mahiyeti ve hedefinin belirtilmesine gidilmemiştir. Yani bu ibâdetin köklü bir ibâdet mi yoksa şefaat dilenme şeklinde bir ibâdet mi olduğu belirtilmemiştir. Ayetlerin bu çeşitliliği şöyle bir yaklaşımda bulunmamızı kolaylaştırmaktadır: Onlardan bazılarının meleklere ibâdeti Allah ile beraber ortak koşma şeklinde gerçek bir ibâdetti. Onlardan bazıları da meleklere şefaat dilenme türünden ibâdet ediyor olabilirler. Eğer bu tercih doğruysa, şefaat dilenme şeklindeki ibâdetin daha sonra ortaya çıkmış olması tercihe şayan olabilir. Yani bu ileriye doğru atılmış bir adım kabul edilebilir. Artık onlar Allah'ı en ulu Tanrı olarak görecek, melekler ise ancak vasıtalar ve şefaatçılar olabilecektir. Tabiidir ki, bu şefaat anlayışına sahip olanlar daha çok, aydınlanmış, dünya ile ilişki kurmuş, özellikle de kitaplılarla teması olmuş sınıf arasında yer alacaktır. Bu çeşitlilik aynı zamanda Peygamber toplumu ve asrındaki düşünsel farklılıkları da yansıtmaktadır. Buna daha önce geçen bir münasebetle dikkat çekmiştik.

3) Arapların melekler hakkındaki inançları atalardan gelmeydi. Daha doğru bir ifade ile yeni ortaya çıkmış değildi. Nitekim (Zuhruf âyeti), onların bu inanca yapışmalarının nedeni olarak, daha önceden atalarını bu yolda görmüş olmalarını ve onların yolunda gitmeye çalışmalarını göstermektedir.

4) Melekleri tanrılaştıranlar, ya da onlara ibâdet edenlerden bir kısmı Lât, Menat ve Uzza'yı, gökte bulunan meleklerin yeryüzündeki birer sembolü ve heykeli olarak sayıyorlardı. Onlara saygı gösterip, kendilerine karşı ibâdet görevlerini yapıyorlar ve bu anlayışları ile onlara kurbanlar kesiyorlardı. Bunu gösteren Necm Sûresi âyetleri, aynı zamanda bu ma'butların meleklerle ilgisi olduğuna inananların, melekleri şefaatçılar olarak gören sınıf olduğuna işaret etmektedir.

5) Araplar tarafından melekler için somut sembollerin yapılması da, onların meleklerin maddi olmayan ve görülmeyen varlıklar olduğuna inandıklarını gösterir. Onların meleklere inançlarının gaybi ve soyut olduğunu ele verir. Kendi inançlarına göre

meleklerin babası olarak kabul ettikleri Allah inançları da öyle... Zira onlardaki dini gelişme onları bu gaybi ve soyut inançla yetinmeye götürecek seviyede değildi. Onlar bu görülen sembolleri gaybi ve soyut inanç ile maddi inanç arasında, bir ara halka olarak görüyorlardı. Bizim tercihimize göre, üç ma'bud dışında özel ve genel somut ma'butları bulunanlar, aynı zamanda Allah'ı en ulu Tanrı olarak kabul ediyorlardı. Onlar da bunu aynı sebepten dolayı yapıyorlardı.

6) Arapların inançları ve dini düşünceleri sırf cansızlarla ve taşlarla sınırlı değildi. En azından bu halde kalmamıştır. Önceki klâsik kitapların ve râvilerin öyle göstermeye çalışmasına ve müslümanlardan bazı yeni (çağdaş) yazarların da onları izlemeye gayret etmesine rağmen (gerçek hiç de sanıldığı gibi değildir).

Anladığımız kadarıyla Arabın melek inancı, Allah'a ortak koşmasıyla, onları şefaatçı olarak almasıyla ya da onların varlıklarına, Allah ile ilişkilerine inanmasıyla dini açıdan ileriye atılmış bir adımdır. Melek inancıyla ilgili birkaç adımın atılmış olması da düşünülebilir: İlk adım meleklerin varlığına inanma, sonra onları tanrılaştırma, sonra Allah'ın kızları olduklarına inanma, onlara bir ortak ya da şefaatçı olarak tapınma şeklinde gelişmiştir. Bu konuda şöyle bir yaklaşımda bulunmak herhalde doğru olur. Arapların inancı, başta putperestlik ya da sınırlandırılmamış doğal güçlere tapınma yahut her ikisine beraber inanma biçimindeydi. Öyle ki birincisi ikincisinin sembolü durumundaydı. Daha sonra bir adım daha ilerleyerek gizli olan, rahatsız edici, kötülük kaynağı güçlerin bilincine varıldı. Bunlara cinler adı verildi. Sonra iyilik, güzellik ve acıma güçlerinin farkına varıldı. Daha sonra Allah inancı kendisini açığa vurdu. Ya da bu inanç eski Arap uluslarından, onların peygamberlerinden ya da Ehli Kitap'tan kendilerine geçti. Fakat bu inanç açık ve net değildi. Daha sonra meleklerin uluhiyet, onlara tapınma inancı gelişti. Allah ile aralarında ortaklar ya da şefaatçılar olarak arabulucular halkasını oluşturdu. Böyle bir gelişme gösteren bu inanç somut bir inançtan soyut bir inanca doğru kaydı. Yalnız bu somut ma'butlarda yine de yaygın ve egemen olan nitelikler muhafaza edildi. Duada, yönelişte, ibâdette, kurban adamada bir Tanrı olarak ya da Tanrı yanında bir şefaatçi olarak onlara saygı gösteriliyor ve kutsanıyorlardı. Bunun yanında en ulu Tanrı olarak Allah'ın varlığına, Allah'ın kızları olarak da meleklerin

varlığına inanılıyordu. Allah katında meleklerin şanslarının daha fazla olduğuna, zarar ve fayda vermede, alma ve vermede onların da etkisi olduğuna inanılmaktaydı. İslâm geldiği zaman, aralarında medenilik, bedevilik, dünya ile ilişkilerinin olup olmamasının getirdiği farklılıklara rağmen Arapların ezici bir çoğunluğu bu inanç merhalesinde bulunuyordu.

Saffat ve Zuhruf Sûresi âyetlerinde Araplardan, meleklerin dişi ve Allah'ın kızları olduklarını gösteren, inançlarını destekleyen ve doğrulayan bir kitap getirmeleri istenmiştir. Bu soruya bağlı olarak biz de, bu isteğin sırf meydan okuma, küçümseme ve delillerini çürütmeden mi ibaret olduğunu, yoksa bu inancı sahiplenen kimselerin kendilerinin doğru yolda olduklarına, semavi kitapların kendilerini desteklediğine mi inandıklarını sorgulamak istiyoruz. Eğer onların böyle bir zanna dayanmış olmaları doğru ise, o zaman onlar meleklerin şefaat etmesi, Allah katında şans sahibi oluşları türünden birtakım şeyleri Kitaplılardan mı almışlardı? Onlardan iktibas edip kendi zihinlerinde şekillendirmiş ve âyetlerin onların inançlarına işaret ettiği biçimde bir noktaya mı varmışlardı? Bizim tercihimize göre Kitaplılar, Arapların melekler hakkındaki düşüncelerinin, bilgilerinin ve inançlarının başlıca kaynağını oluştururlar. Muhtemelen Arapların inandıkları, merhametlerini ve yardımlarını umdukları iyilik, merhamet ve hayır güçlerini melekler olarak adlandırmaları bu kaynağın etkilerinden biriydi. Kitaplıların meleklerle, onların Allah ile, risâletleriyle ve hizmetleriyle ilişkileri hakkındaki bilgileri gerçekten eskiye dayanıyordu. Çünkü bunlar Tevrat ve İncil nüshalarında kaydedilen şeylerdi. Âl-i İmrân Sûresi'ndeki bazı âyetlerin belirttiği gibi onları şefaatçılar olarak kabul ediyorlardı:

«Hiçbir insana yakışmaz ki, Allah ona Kitap, hüküm ve peygamberlik versin de, sonra (o kalksın) insanlara: "Allah'ı bırakıp bana kullar olun." desin; fakat "Öğrettiğiniz ve okuduğunuz Kitap gereğince Rabbaniler (halis kullar) olun" der. Ve size: "Melekleri ve Peygamberleri tanrılar edinin." diye de emretmez...» (Âl-i İmrân, 79-80)

Ayetlerin bildirdiğine göre Peygamber ve Kitaplılardan bazısı arasında, peygamberlere ve meleklere saygı gösterilmesi sadedinde bir tartışma çıkmıştır. Tartışmada konusu edilen saygı, ibâdete yakın bir saygı olarak değerlendirilmiştir. Onları birer Rab ya da ken-

dilerini rububiyet ve şefaat etmeye daha yakın varlıklar olarak algıladıklarını, onların etkisine inanan birisinin şefaat dilemesi gibi şefaatlarına bağlılık gösterdiklerini dile getirmektedir.

Durum bu olduğuna göre, Arapların, kendi inançlarını semavî kitapların desteklemekte olduğunu söylemiş olmaları mümkündür. Çünkü onlar, Kitaplıların bu konuda bir kitaba dayandıklarına inanıyorlardı. İşte bunun için Kur'ân, işaret ettiğimiz şekilde, bu iddialarını ispat etmelerini istemiştir.

Aşağıdaki âyetlerde de Arapların melek inancı tasvir edilmektedir:

"Bize kavuşmayı ummayanlar, dediler ki: "Bize meleklerin indirilmesi ya da Rabbimizi görmemiz gerekmez miydi?" Andolsun, onlar kendi nefislerinde büyüklüğe kapıldılar ve büyük bir azgınlıkla başkaldırdılar." (Furkan, 21)

Ayrıca Bkz: (6/7; 11/12; 15/6-7; 25/7; 17/92)

Bu âyetler Arapların meydan okuma ve böbürlenmelerini tasvir etse de, meleklerin onların zihninde ya da en azından onlardan bir grubun zihninde ulu ve olağanüstü bir yeri, bir biçimi olduğunu göstermektedir. Onların Peygamber asrında ve toplumunda durumları buydu. Meleklerin varlığına ve Allah ile ilişkilerine inandıklarını görüyoruz. Bu nedenle Peygamberden (s.) Peygamberlik iddiasını ve Allah'tan aldığı emirleri, Allah'ın indireceği meleklerle desteklemesini, kendilerine görünmesi gereken meleklerle iddiasını pekiştirmesini istiyorlardı. Hicr âyetlerinde birinci istekleri açıkça görülmektedir. Çünkü âyetin bildirdiğine göre müşrikler Peygamber'e: Sen Zikr'in -yani Kur'ân'ın- Allah'tan sana indiğini iddia ediyorsun. Eğer gerçekten doğru söylüyorsan, Allah ile ilişkileri bulunan ve ondan tebliğde bulunan melekleri bize getir diyorlardı. İkinci mesele ise, İsrâ, 12 ve Furkan, 21. âyetlerde açıkça belirtilmiştir.

3. Kur'ân'da Meleklerin Değeri:

1- De ki: "Allah'ın izniyle Kur'ân'ı, kendinden öncekini doğrulayıcı ve inananlara yol gösterici ve müjdeci olarak senin kalbine indirdiği için kim Cebrail'e düşman olursa, (Evet) kim Allah'a, meleklerine, Peygamberlerine, Cebrail'e ve Mikâil'e düşman olursa bilsin ki Allah da inkâr edenlerin düşmanıdır." (Bakara, 97-98)

2- Sen mü'minlere: "Rabbinizin size meleklerden indirilmiş üç bin kişiyle yardım iletmesi yetmez mi?" diyordun. Evet, sabrederseniz, sakınırsanız, onlar aniden size saldırsalar da, (Yine) Rabbiniz nişanlı beş bin melekle size yardım eder. (Âl-i İmrân, 124, 125)

3- De ki: "Ben size, Allah'ın hazineleri yanımdadır, demiyorum. Gaybı da bilmem; size, ben meleğim de demiyorum... (En'âm, 50)

4- Rabbin meleklere vahyetmişti ki: "Şüphesiz ben sizinleyim, siz iman edenleri destekleyin, ben de küfre sapanların kalbine amansız bir korku salacağım. Öyleyse vurun boyunlarının üstüne, vurun onların bütün parmaklarına." (Enfâl, 12)

5- Göklerde ve yerde olan ne varsa, canlılar ve melekler Allah'a secde ederler, onlar büyüklük taslamazlar. Üstlerinden (her an bir azap göndermeye kadir olan) Rablerinden korkarlar ve emrolundukları şeyi yaparlar. (Nahl, 49-50)

6- "Biz ancak Rabbinin emriyle ineriz; önümüzde, ardımızda ve bunlar arasında olan her şey O'nundur. Senin Rabbin kesinlikle unutkan değildir."[101] (Meryem, 64)

7- Hiç şüphesiz, Allah ve melekleri peygambere salât etmektedirler. Ey iman edenler, siz de ona salât edin ve ona esenlik dileyin. (Ahzâb, 56)

8- Melekleri de, arşın etrafını çevirmişler olarak Rablerini hamd ile tesbih ederken görürsün... (Zümer, 75)

101 Cumhura göre bunlar meleklerin sözleridir.

9- Arş'ı yüklenmekte olanlar ve çevresinde bulunanlar, Rablerini tesbih etmekte, O'na iman etmekte ve iman edenlere bağış dilemektedirler: "Rabbimiz, rahmet ve ilim bakımından her şeyi kuşatıpsardın, tevbe edenlere ve senin yoluna tâbi olanlara mağfiret et ve onları cehennem azabından koru." (Mü'mîn, 7)

10- Eğer isteseydik sizden melekler yapardık; sizden sonra dünyada yerinize geçerlerdi. (Zuhruf, 60)

11- Ey iman edenler, kendinizi ve yakınlarınızı ateşten koruyun ki onun yakıtı insanlar ve taşlardır; üzerinde oldukça sert, güçlü melekler vardır. Allah kendilerine neyi emretmişse ona isyan etmezler ve emredildiklerini yerine getirirler. (Tahrim, 6)

12- Ruh ve meleklerin saflar halinde duracakları gün, Rahmân'ın kendilerine izin verdikleri dışında olanlar, konuşmazlar. (İzin verilen de) doğruyu söyler. (Nebe', 38).

Ayrıca Bkz:(2/161, 210; 3/18; 4/166, 172, 97; 6/111; 8/50; 16/32-33; 17/94-95; 33/43; 41/30-31; 42/5; 69/17; 70/4)

Meleklere verilen büyük öneme dikkat çekmek amacıyla çoğunu verdiğimiz bu âyetlerde, melekler takdir edilmekte ve onların Allah katındaki yeri vurgulanmaktadır. Öte yandan onlara yapılan ibâdet dile getirilmektedir. Arapların sözleri, meydan okuyuşları ve küçümsemeleri reddedilmekte, tanrılar ya da şefaatçılar edinmeleri ile ilgili zihinlerdeki sakatlık düzeltilmektedir. Onların meleklerin ululuğu, büyüklüğü, yüksek değerleri ve Allah ile ilişkileri konusunda zihinlerinde olanları bu âyetlerden hareketle tespit etmek mümkündür.

Allah, meleklere düşman olanların düşmanıdır. Onlar, O'nun yanında Arş'ını taşırlar. Etrafını kuşatırlar. Onu övgülerle kutsar, tesbih ederler. Önemli işlerin dışında aşağı inmezler. Allah ile birlikte, Peygamber'e (s.) indirilen Kur'ân'ın doğru olduğuna, doğru bir mesaj taşıdığına tanıklık ederler. Müminlere cihadlarında destek olur, onları sağlamlaştırırlar. Allah ile birlikte onlara salât ederler. Ölüm anında onları müjde, selam, saygı ve hürmet ile karşılar, onların bağışlanmalarını dilerler. Yanısıra, ölüm anında kâfirlere sert, katı ve acımasız davranırlar. Ahirette de onları aynı şekilde

karşılar ve Allah ile birlikte onları lanetlerler. Tüm bunlarla birlikte onlar, genel olarak başta ileri gelenleri olmak üzere Allah'a ibâdet etme ve O'na boyun eğmede âsi olmazlar. Hadlerini bilirler. O'nun izin ve rızası olmadan konuşmazlar...

Melekler hakkında yapılan bu açıklamalar, belirttiğimiz gibi, Arapların zihinlerinde onların yüce mertebeleri ve üstün değerleri ile ilgili güçlü, sarsılmaz bir tablonun bulunduğunu ifade eder. Kur'ân'da ilk olarak muhâtap alınan müslüman-kâfir her Arabın anladığı, bildiği, sarsılmaz kabul ettiği bir nesneyi belirginleştirmektedir. Hemen fark edilebileceği gibi, kendilerine tapınsalar ve onlardan şefaat bekleseler de meleklerin müşriklere şefaat etmelerinin imkânsız olduğu da belirtilmektedir. Onların bu tapınma ve şefaatçı kılmaları başlarına gelen bela ve kötülüğe dönüşecektir. Melekler, ne kadar üstün derece sahibi olsalar ve kadirleri ne kadar yücelse de onlar Allah'a boyun eğen kullar olmaktan dışarı çıkmazlar. O'ndan önce söze girişmezler. O'nun emrine göre hareket ederler. Ancak O'nun razı olduğu kişilere şefaat ederler. Onlar, onun korkusuyla titrerler[102]. Üstlerinden, Rablerinden korkarlar. Emredildikleri işleri yaparlar. Bu tür açıklamalar, pek tabii olarak, zihinlerinde meleklerin büyük bir yer kapladığı insanları daha güçlü ve sağlam bir biçimde etkiler.

Burada ek bir açıklama olarak ve özellikle Adem ve meleklerin ona secde edişi kıssasının tekrar edilişine dikkat çekmemiz yerinde olur. Özellikle Mekkî sûrelerde özel bir ehemmiyet arz eden âyetler şunlardır:

1- Ve (yine) andolsun, biz sizi yarattık, sonra size suret verdik, sonra da meleklere: "Adem'e secde edin." dedik. Hepsi secde ettiler... (A'râf, 11)

2- Hani Rabb'in meleklere demişti: "Ben kuru çamurdan, şekillenmiş balçıktan bir beşer yaratacağım. Ona biçim verdiğimde ve ona ruhumdan üflediğimde hemen ona secde edin". Böylece meleklerin tümü topluca secde etti. (Hicr, 28-30)

3- Hani meleklere: "Adem'e secde edin." demiştik; secde ettiler... (İsrâ, 61; Kehf, 50)

102 Enbiyâ, 26-29. âyetler.

4- Hani Rabb'in meleklere: "Gerçekten ben, çamurdan bir beşer yaratacağım." demişti. Onu bir biçime sokup, ona ruhumdan üflediğim zaman, onun için hemen secdeye kapanın; meleklerin hepsi topluca secde etti. (Sa'd, 71-73)

Bu tekrarlarda meleklerin Allah'a kulluk yaptıkları pekiştirilmektedir. Allah'ın emrine bağlılık ve emrin uygulanması için topraktan yaratılan Adem'e secde etmeye başkaldırmamış oldukları vurgulanmaktadır. Burada değinilen konulardan biri de, müşriklerin meleklere yakıştırdıkları uluhiyet ve rububiyet niteliklerinin reddedilişidir.

Aşağıda görüldüğü gibi bu kıssa Bakara Sûresi'nde başka bir üslupla ele alınmıştır:

«Hani Rabbin, Meleklere: "Muhakkak ben, yeryüzünde bir halife var edeceğim." demişti. Onlar da: "Biz seni övüp-yüceltir ve takdis edip dururken, orada bozgunculuk çıkaracak ve orada kanlar akıtacak birini mi var edeceksin?" dediler. (Allah:) "Şüphesiz, sizin bilmediğinizi ben bilirim." dedi. Ve Adem'e isimlerin hepsini öğretti. Sonra onları meleklere yöneltip: "Eğer doğru sözlüler iseniz, bunları bana isimleriyle haber verin" dedi. Dediler ki: "Sen yücesin, bize öğrettiğinden başka hiçbir bilgimiz yoktur. Gerçekten sen, her şeyi bilen, hüküm ve hikmet sahibi olansın." (Allah:) "Ey Adem, bunları onlara isimleriyle haber ver." dedi. O da, bunları isimleriyle haber verince, (Allah) dedi ki: "Size demedim mi, göklerin ve yerin gaybını ancak ben bilirim, gizli tuttuklarınızı da açığa vurduklarınızı da ben bilirim." Ve meleklere: "Adem'e secde edin." dedik de; İblis'ten başka, hepsi secde ettiler. O ise, dayattı ve kibirlendi, kâfirlerden oldu.» (Bakara, 30-34)

Bu âyetler ve onların içerdiği diyalog, bir taraftan Allah katında meleklerin değerini ortaya koyarken, diğer taraftan onların sağlam iradelerini dile getirmektedir. Yanısıra onların, O'na kulluklarını, O'na karşı hadlerini bilişlerini belirtmeyi hedef almaktadır. Az önce belirttiğimiz gibi, bu husus diğer âyetlerde de hedef alınmıştı.

Burada eklenmesi yerinde olacak bir nokta da ne Bakara Sûresi âyetlerinde ne de başka sûrelerde, ve onların hepsinin üslubunda Arapların bu kıssayı ilk olarak duyduklarını ifade eden bir şey vardır. Bu da, âyetlerin onların katında bilinen bir şeyi belirtmeye çalıştığını göstermektedir. Onların Kur'ân'da yer alması ve yer yer

tekrar edilmesi, ibret alma, öğüt verme ve örnek gösterme türünden bir açıklamadır. Bu, kuşku etmediğimiz bir vakıadır. Nitekim aynı kıssa, Kur'ân'daki ile uyum arzetmese de, Tevrat'ta yer almıştır. Tevrat'ın haberleri ve kıssaları Arap çevrelerin, özellikle de birçok vesilelerle ele aldığımız gibi, Peygamber çevresinin yabancı olduğu şeyler değildi.

Şimdi de meleklerin değeri ile alakalı olarak, onlara imanın gereğini ve onların görevlerini ifade eden âyetleri görelim:

1- Asıl iyilik, Allah'a, ahiret gününe, meleklere, Kitab'a ve peygamberlere iman eden... (Bakara, 177)

2- Peygamber, kendisine Rabb'inden indirilene iman etti, mü'minler de. Tümü, Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberine inandı... (Bakara, 285)

3- Kim Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve ahiret gününü inkâr ederse, kuşkusuz derin bir sapıklıkla sapıtmıştır. (Nisâ, 136)

4- Gök gürültüsü O'nu hamd ile, melekler de O'na olan korkularından tespih ederler... (Ra'd, 13)

5- Hak olmaksızın biz melekleri indirmeyiz... (Hicr, 8)

6- ...Biz de ruhumuzu (Cebrail'i) ona (Meryem'e) gönderdik. Ona düzgün bir insan şeklinde göründü. (Meryem) dedi ki: "Ben senden Rahmân'a sığınırım, eğer korkuyorsan." (Cebrail): "Ben sadece Rabb'inin elçisiyim, sana tertemiz bir erkek çocuğu hediye edeyim diye (geldim)" dedi. (Meryem, 17-19)

7- Bizim elçilerimiz İbrahim'e bir müjde ile geldikleri zaman, dediler ki: "Gerçek şu ki, biz bu ülkenin halkını yıkıma uğratacağız. Çünkü onun halkı zalim oldular." Dedi ki: "Onun içinde Lut da vardır." Dediler ki: "Onun içinde kimin olduğunu biz daha iyi bilmekteyiz. Kendi karısı dışında, onu da, ailesini de muhakkak kurtaracağız. O arkada kalacak olanlardandır." Elçilerimiz Lut'a geldikleri zaman, o bunlar dolayısıyla kötüleşti ve bunlar dolayısıyla kolu (içi) daraldı. Dediler ki: "Korkuya düşme ve hüzne kapılma. Karın dışında, seni de, aileni de muhakkak kurtaracağız. O ise, arkada kalacak olanlardandır. Şüphesiz biz, fasıklık yapmalarından dolayı, bu ülke halkının üstüne gökten bir azap indireceğiz." (Ankebut, 31-34)

8- Allah bir insanla konuşmaz. Ancak vahiyle yahut perde arkasından konuşur; yahut bir elçi gönderip izniyle dilediğini vahyeder... (Şûrâ, 51)

9- Yoksa onlar, bizim, sır tuttuklarını ve aralarındaki fısıldaşmalarını işitmediğimizi mi sanıyorlar? Hayır, (işitiyoruz) ve onların yanlarındaki elçilerimiz de (her şeyi) yazıyorlar. (Zuhruf, 80)

10- ...Her nefis, yanında bir sürücü ve şahit ile gelmiştir. (Kâf, 21)

11- Hiç tartışmasız o (Kur'ân), üstün, onur sahibi olan bir elçinin gerçekten (Allah'tan getirdiği) sözüdür; (Bu elçi) Güç sahibidir; arşın sahibi katında şereflidir. Ona itaat edilir, sonra güvenilir. Sizin sahibiniz cinlenmiş değildir. Andolsun o, onu apaçık bir ufukta görmüştür. (Tekvir, 19-23)

Ayrıca Bkz: (3/42, 39, 45; 39/71, 73; 50/18; 53/5-14; 74/31; 82/9-12)

Bu konunun âyetleri arasında değerlendirilmesi gereken âyetlerin bir kısmı, daha önceki konularla da ilgili olduklarından oralarda nakledilmişti. Özellikle Bakara, 97-98; Âl-i İmrân, 18, 124-125; Nisâ, 166, 172; En'âm, 158; Enfâl, 12, 50; Nahl, 28, 32-33, 49-50; Meryem, 64; Ahzâb, 56, 43; Zümer, 75; Mü'min, 6; Fussilet, 30-31; Tahrim, 6; Hakka, 17; Enbiyâ, 26-29. âyetleri bu konuyla da ilişkilidir.

Bütün bu âyetler meleklere iman etme inancını yerleştirmeyi, onları inkâr edenleri kâfir saymayı, onların Allah için yerine getirdikleri hizmetleri (Allah'ın mesajlarını ve müjdelerini peygamberlere ulaştırmalarını, yerin ve göğün muhteşem varlıkları içinde O'nun emirlerini uygulamalarını, Cennet ve Cehennem'e koruyuculuk yapmalarını, durumlarına göre insanları oraya yerleştirmelerini, insanların eylemlerini gözetleme ve onları kaydetmelerini vs. dile getirmektedir. Ayrıca daha önceden değindiğimiz gibi bu bölümde naklettiğimiz âyetler de Arapların melek inancına ve keyfiyetine ışık tutmakta ve sakat inançlarını düzeltmektedir. Geçen konularda işaret ettiğimiz gibi, Araplar meleklerin varlığına, Allah ile ilişkilerine, Allah katındaki derecelerine, O'nun emriyle evrenin işlerini düzenleme görevini yerine getirdiklerine inanıyorlardı; bununla birlikte, onların Allah'ın kızları oldukları inancına saplanmış, ibâdette onları Allah'a ortak koşmuş ve onların kendilerine fayda ve zarar verebileceğine inanmışlardı.

D) CİNLER VE ARAPLARDA CİN İNANCI

1. Cin Kavramı

Cin konusu, peygamberlikten önceki Peygamber toplumu ve asrında yaşayan Arapların inançlarında ve düşüncelerinde önemli olan başka bir konuydu. Değişik münasebetlerle Kur'ân'da çokça yer verilmiştir. Şunu da belirtmeliyiz ki: Cinlerle ilgili âyetler, meleklerle ilgili âyetlerden sayı bakımından azdır. Melekler konusunda olduğu gibi, bu âyetlere dayanarak Arapların cinlerle ilgili inançlarını ve düşüncelerini sağlam bir biçimde ve pekiştirerek tespit edebilecek bir açıklıkta değildir. Yalnız biz onlarla ilgili Kur'ânî bir tablo çizmeye çalışacağız. Umarız ki böylelikle sağlıklı ve yeterli bir bilgi elde ederiz.

a) İşe, kavramı inceleyerek başlayalım. Cin kavramı; Cenne, Cinne, Cenîn gibi bazı türevleri ve benzer kelimeleriyle birlikte Arap dilinde saklanmayı ve gizli kalmayı ihtiva etmektedir. Bu da gösteriyor ki, Arapların zihninde, cinlerin gizli ve kapalı olduğu hususu anlaşılır ve yer etmiş bir düşünceydi. Muhtemelen bu ismin onlara verilişi, kavramın ihtiva ettiği anlam dolayısıylaydı. Tabii ki bu ismin verilişi, Allah'ın bu gizli yaratıklarının varlığına inanmaları, ya da bu anlamın onların zihinlerinde belirginleşmesinden sonra olmuştur.

Bazı müfessirler, En'âm, 100. ve Kehf, 51. âyetlerin tefsirinde, ikisinin de gizli olması sebebiyle, meleklere de cin denildiğini belirten bir görüş ileri sürmüşlerdir. Biz bunu sağlıklı bulmuyoruz. Özellikle Kur'ân'ın, onların her birini ayrı ayrı ve özel isimlerle adlandırdığını gördükten sonra. Kur'ân'ın inişinden önce Arap

dilinde her iki varlığın da kendilerine ait ayrı ayrı isimleri vardı. Kaldı ki Kur'ân'da bu iki varlığın ayrı ayrı iki tür olduğunu gösteren bir de âyet mevcuttur:

«O gün, onların hepsini bir arada toplayacak, sonra meleklere diyecek ki: "Size tapmakta olanlar bunlar mıydı?" (Melekler) derler ki: "Sen yücesin, bizim velimiz sensin, onlar değil. Hayır, onlar cinlere tapmaktaydı ve çoğu onlara iman etmişlerdi."» (Sebe', 40-41)

Fakat bu, söz konusu görüşü tamamen kaldırıp atmayı gerektirmez. Özellikle peygamberlikten önceki uzun zaman göz önünde bulundurulduğunda, her iki adlandırma ve anlamlarının doğuşu ve gelişmesi dikkate alındığında; Kur'ân'ın inişi sırasında bu iki adlandırmanın Arapların zihinlerinde iki özel isim olduğunda kuşku olmamasına rağmen Arapların cin ismini uzun bir süre boyunca merhametli ve kötü ile gizli unsuru kapsayacak biçimde kullanmış olması ihtimalini de ortadan kaldırmaz. Önceleri umut kaynağı ve korkunç iki gizli varlığı aynı isimle kullanmış olabilirler. Sonra birincisine melek adını, ikincisine de cin adını vermiş olabilirler.

b) "Cinne" kavramı Kur'ân'da cin sözcüğünün eşanlamlısı olarak kullanılmıştır. Gelecek örneklere bakalım:

1- Böylece Rabbinin sözü tamamlanıp gerçekleşmiştir: "Andolsun, cehennemi hep cinlerden ve insanlardan dolduracağım!" (Hûd, 119)

2- Ki o, insanların göğüslerine vesvese verir. Gerek cinlerden, gerekse insanlardan (olan her hannas'tan Allah'a sığınırım). (Nâs, 5-6)

Cinne kavramı, Cunun (delilik) kavramının gösterdiği anlamı ifade etmek için kullanılmıştır: Aşağıdaki örneklere bakalım:

1- Arkadaşlarında hiçbir mecnunluk (cinne) yoktur, O apaçık bir uyarıcıdır; bunu düşünmüyorlar mı? (A'râf, 184)

2- Yahut "onda bir mecnunluk mu var" demektedirler. Hayır, o onlara hak ile gelmiş bulunmaktadır. (Müminun, 70)

3- Sizin arkadaşınız cinlenmiş değildir. Andolsun o, onu apaçık bir ufukta görmüştür. (Tekvir, 22-23)

Cinne ile Cin ve Cinne ile Cunun arasındaki bu benzerlik Arapların Cin ile Cunun (delilik) arasında bir ilişki olduğuna inandıklarını gösterebilir. Onların, insandaki deliliği, cinlerin etkilerinden

biri olduğuna bağladıklarını gösterir. Kur'ân'da bu konuda açık sayılabilecek bir âyet vardır:

«Faiz yiyenler, ancak şeytanın dokunup çarptığı kimsenin kalktığı gibi kalkarlar...» (Bakara, 275)

Şeytan kavramı Kur'ân'da cin kavramının eşanlamlısı olarak kullanılmıştır. Bazen de onların azgın-kötü olanları için kullanılmıştır. Gelecek örneklerde bu işlenmektedir.

1- Onun için denizde dalgıçlık yapan ve bundan başka işleri de yapan şeytanlardan kimseleri de (emrine verdik). Biz onların koruyucuları idik. (Enbiyâ, 82)

2- ...Onun eli altında Rabbinin izniyle iş görmekte olan bir kısım cinler de vardı. Onlardan kim bizim emrimizden çıkacak olsaydı, ona çılgın ateşin azabından tattırırdık. (Sebe', 12)

3- Ve (göğü) itaattan çıkmış her azgın şeytandan koruduk ki, onlar Mele'i A'lâ'ya kulak verip dinleyemezler ve onlar her yandan kovulup atılırlar. (Saffat, 7-8)

Bununla beraber bu inancın yalnız Araplara özgü bir inanç olmadığını, tüm uluslar demesek de, ulusların çoğunun hâlâ bu inançta olduğunu belirtmeliyiz.

2. Araplarda Cin İnancı:

Şimdi bu konuyla ilgili âyetleri verelim:

1- Cinleri Allah'a ortak koştular. Oysa onları da o yaratmıştır. Bir de hiçbir bilgiye dayanmaksızın O'na oğullar ve kızlar uydurdular. O ise, nitelendirdikleri şeylerden yücedir, uzaktır. (En'âm, 100)

2- Küfretmekte olanlar dediler ki: "Rabbimiz, cinlerden ve insanlardan bizi saptırmış olanları bize göster, onları ayaklarımızın altına alalım... (Fussilet, 29)

3- Doğrusu insanlardan bazı erkekler, cinlerden bazı erkeklere sığınırlardı da onların kibir ve azgınlıklarını artırırlardı. (Cin, 6)
Ayrıca Bkz:(6/128; 34/41-42; 37/158)

Bu âyetlerden hareket ederek şu tespitlerde bulunabiliriz:

a) Araplar ya da onlardan bir grup, cinlerden Allah'a ortaklar koşmuşlardı. Onların güçlerine ve etkilerine inanmışlar[103] ve onlara tapmışlardır. En'âm ve Sebe' âyetlerinden hareketle, daha önce gördüğümüz insanların bazısının melekleri Allah'a ortak koşmaları gibi, insanlardan yine bir kısmının da cinleri Allah'a aslî ortaklar koştuklarını, onları ma'but kabul ettiklerini söyleyebiliriz. Özellikle Sebe' âyetleri cinlere iman akidesinin geniş kapsamlı olduğunu göstermektedir.

b) Araplar ya da onlardan bir grup, Allah (Subhanehu) ile cinler arasında bir akrabalık bağı olduğuna inanıyorlardı. Geçen konuda buna işaret etmiştik. Onun için burada tekrar etmeyi gerekli görmüyoruz.

c) Araplar ya da onlardan bir grup cinlerle anlaşma yaptıkları kuruntusuna kapılıyor, onlara dost oluyor ve onlara dayanıyorlardı. Müfessirler, En'âm'ın 128; Cin'in 5. âyetlerinin tefsirinde kaydediyorlar ki:[104] Araplardan bir kişi yolculuğa çıkar ve yolda ya da herhangi bir vadide, özellikle de gece seferlerinde cinlerden korkarsa: «Ben bu vadinin efendisine sığınıyorum.» derdi. Ve bu, cinlerden müspet şekilde karşılık verilecek bir eman dileme, sığınma şeklinde değerlendiriliyordu. Özellikle En'âm âyeti Arapların, cinlerle insanlar arasındaki ilişkilerin ve temasların çokluğuna inandıkları hususunda oldukça aydınlatıcıdır. Bu da Arapların cinlere sığınmalarının sırf yolculuklarla ve korktukları vadilerle ilgili olmadığını gösterir. Aksine onlar, her işlerinde, her tür ilişkilerinde onlara sığınıyor ya da sığınmak istiyorlardı[105]. İster evlerinde olsunlar, ister yolculuklarda olsunlar fark etmiyordu. Özellikle gece karanlığında onlara sığınıyorlardı.

Felâk Sûresi'nde gece karanlığından sığınma öğretilmektedir. Şöyle ki:

«De ki: Sabahın Rabbine sığınırım, yarattığı şeylerin şerrinden, karanlığı çöktüğü zaman gecenin şerrinden.» (Felâk, 1-3)

---

103 Kelbî Kitabu'l-Asnam'ında (s. 34), Huza'a'dan Benî Milh'in cinlere taptığını kaydetmiştir.

104 Bkz: Taberi vd.

105 Usdu'l-Gâbe; IV, 234'de: Koyun sahibi bir adamın, koyunlarından birini kapan kurda karşı, o vadinin cininden himaye istediği rivâyet edilir.

Bu âyetler müslümanlara -inişi sırasında Arapları- gece karanlığından cinlere sığınma yerine Allah'a sığınmayı aşılama ile ilgili olarak gelmiş olabilir.

Öyleyse, Arapların gece karanlıklarından korktuklarını söylemek aşırılık olmaz. Onların korkularının başlıca nedeni cinlere olan inançları, onların çarpmaları ve eziyet etmeleri kuruntusuna kapılmalarıdır.

Buna bağlı olarak şu yaklaşım doğru olur: Arapların, cinleri, ibâdette, duada, eman dilemede, sığınmada ortak koşmaları istek ve gönül rızası, iyilik ve hayır elde etmekten çok, korku belası ve onlara karşı ürkekliklerinden kaynaklanıyordu. Burada belirtilmesi gereken bir başka nokta daha var ki, o da bu yaklaşımı desteklemektedir. Cinlerle ilgili âyetlerde Arapların meleklerden umdukları şefaat dileme anlamı ve teması yoktur. Melekler aracılığıyla, onların Allah'a daha yakın olmayı elde etmek istedikleri Allah'ın hayır ve bereketi burada söz konusu değildir. Burada özellikle dikkat çeken tema, sığınma ve eman dileme yolundadır ki, her ikisinin nedeni korku ve ürkekliktir. Başka bir ifadeyle Araplar, melekleri iyilik, hayır, fayda ve yardım unsuru olarak görürken, cinleri kötülük, eziyet ve zarar unsurları olarak görüyorlardı. Onun için birisine ibâdet edip şefaatını dilerken iyilik, hayır ve fayda umuyorlardı. Beri taraftan diğerlerine ibâdet etmek ve onlara sığınmakla kötülükten, zarardan ve eziyetten kurtulmak istiyorlar, kendilerini kollamak amacını taşıyorlardı.

Her ne olursa olsun, biz meleklerle ilgili olarak söylediğimizi burada da söylemek istiyoruz: Onlara iyi görünmek ve ibâdet etmek suretiyle işkencesinden sakınılması zorunlu olan gizli-kötü bir unsurun varlığı düşüncesi, beşerî ortak bir düşüncenin merhalesidir. Bu düşüncenin diğer uluslarda belirdiği gibi Araplarda da belirmiş olması mümkündür. Zira bu düşüncenin nedeni ortak ve geneldir. Buna ilâve olarak denebilir ki: Allah'ın cinlerle evlilik ilişkisine girmesi ve bu yakınlıktan meleklerin ortaya çıkması düşüncesi, Araplarda gizli, kötü ve şerr kuvvetlere inanmanın, merhametli, iyi ve şefkatli güçlere inanmaktan daha önce oluştuğunu ve var olduğunu gösterir. Beşer tabiatına ve duyulara uygun olan da budur.

Bununla beraber âyetlerde, Arapların heykellerinden ve ma'butlarından cinlerin sembolü ve adını taşıyan bir şey edindik-

lerini gösteren bir işaret yoktur. Hâlbuki melekler için böyle şeyler yaptıklarını gösteren deliller vardı. Yalnız elde birtakım rivâyetler var ki[106] bu anlamda bazı şeylerle ilgili haberler kaydetmektedir. Hizmetçilerin, bazı ma'butların içlerinden cinlerin seslerini duymaları, Uzza'dan saçı karmakarışık, nazik ve zarif bir cinin çıktığını görmeleri, bunlar mesabesindedir.

Bu tür rivâyetlere karşı çekimser kalmayı daha uygun görmemize rağmen, düşünce olarak Arapların ma'butlarının cinlerin yakınları olduklarına inanmış olmaları, uzak bir olasılık değildir. Onlar ma'butlarına karşı ibâdetlerini yerine getirirken onların içlerinde bir cin olduğuna, kendilerini gözetlediğine, dualarını duyduğuna inanıyor ve öyle düşünüyor olabilirler.

Şimdi bu konuyla ilgili başka âyetleri verelim:

1- Ve onlar, Süleyman'ın mülkü aleyhinde şeytanların uydurduklarına uydular. Süleyman ise küfretmedi; ancak şeytanlar küfretti... (Bakara, 102)

2- De ki: "Eğer bütün ins ve cin bu Kur'ân'ın bir benzerini getirmek üzere toplansalar, onun bir benzerini getiremezler." (İsrâ, 88)

3- Onu (Kur'ân'ı) şeytanlar indirmiş değildir. Bu onlara yaraşmaz ve güç de yetiremezler. Çünkü onlar, işitmekten kesin olarak uzak tutulmuşlardır. (Şuara, 210-212)

4- Onun eli altında Rabbinin izniyle iş gören birtakım cinler de vardı. Onlardan kim bizim emrimizden çıkacak olsa ona çılgın ateşin azabını tattırırdık. Ona dilediği şekilde kaleler, heykeller, havuz büyüklüğünde çanaklar ve yerinden sökülmeyen kazanlar yaparlardı. (Sebe, 12-13)

5- Böylece biz, rüzgarı onun buyruğu altına verdik. O'nun emriyle dilediği yere yumuşakça eserdi. Şeytanları da; her bina ustası ve dalgıç olanı ve sağlam kementlerle birbirine bağlanmış diğerlerini... (Sâd, 36-38)

   Ayrıca Bkz: (6/71; 15/6-7; 26/221-226; 27/39; 34/14)

Bu âyetlerin arasına Bakara, 275; A'râf, 184; Mü'minûn 70; Nâs, 4-7 gibi az önce naklettiğimiz âyetleri de kaydetmeliyiz.

---

106 İbn Sa'd, Tabakât; I, 149-150, Hazîn, IV, 195, Usdu'l-Gâbe; IV, 153, Kelbî, s. 12, 25.

Bu âyetler doğrudan Arapların sözlerini, kültürlerini, düşüncelerini tasvir etmemiş olabilirler. Nitekim bunlar arasında Süleyman'ın kıssalarıyla ilgili bölümler vardır. Fakat daha önceki bir konuda belirttiğimiz gibi, Kur'ân kıssaları onun muhatabı olan Araplar ya da onlardan bir grup tarafından ana hatları ile ya da detaylı olarak biliniyordu. Bu kural buradaki âyet bölümleri için de geçerlidir. Başka âyetlerin üslubu, içeriği ve siyakında yer alan deliller onlarda yer alan cinler ve şeytanlarla ilgili bilgilerin Kur'ân'ın muhatabı olan Arapların düşüncelerinde, geleneklerinde ve kültürlerinde ilginç, hayret verici bir tarafı olmadığını göstermektedir. Bu nedenle sözkonusu âyetlerden hareketle onların, peygamberlikten önce cinler hakkında nasıl düşündüklerini, ne kadar bilgileri olduğunu çıkarmamız hiç de yanlış olmayacaktır.

Konuyla ilgili çıkarımları burada verelim:

1) Araplar, şeytanî cinlerin göklere kulak verdiklerine ve orada duyduklarını şairler ve kâhinlere aktardıklarına, böylece bu iki sınıf insandan etkili şiir ve seci'lerin çıktığına inanırlardı. Bu, Şuara 210-212 ve 221-227. âyetlerin muhtevasına uygundur. İmanî birtakım bilgileri ihtiva eden bazı şeyleri, şeytanların çalmaya çalıştıklarını ve onlara ateşler atıldığını ifade eden başka âyetler de vardır. Onları üçüncü konunun âyetleri sadedinde vereceğiz. Bu bilgilerle Arapların inançları arasındaki ilişki açıktır. Rivâyetlerin kaydettiğine göre onlar her şairin cinlerden bir şeytanı olduğuna, ona şiirler ilham ettiğine inanıyor ve ona "Reiyyu" adını veriyorlardı. Hatta birtakım rivâyetler, ileri gelen bazı şairlerin şeytanların adını aldıklarını ifade etmektedir. Detaylara ait bu rivâyetler hususunda çekimser kalmak daha doğru olmasına rağmen, onlardaki temel düşünce doğrudur ve Şuara Sûresi'nin kaydedilen âyetlerinin muhtevasıyla uyum içindedir. Aynı şekilde onlar, cinlerle kâhinler arasında bir ilişki olduğuna, cinlerin gökten haber çaldıklarına ve onları kâhinlere ilettiklerine, böylece kâhinlerin o gaybî imaları içeren seci'lerini söylediklerine inanıyorlardı. Bu görüş de doğrudur ve sözü edilen âyetlerle uyum arz etmektedir.

2) Onlar, insanlara büyü öğretenlerin şeytanî cinler olduğuna, büyücülerle ilişki kurduklarına ve işlerinde onlara yardımcı olduklarına inanıyorlardı. Bu da Bakara'nın 102. âyetinden anlaşılmaktadır. Ayrıca bu âyetin, insanlara büyü öğreten şeytanlara uydukları için yahudileri yerme sadedinde olduğunu belirtmeliyiz.

Ancak bizim tercihimize göre bu, yahudiler açısından bir olguyu belirtmek mesabesindeydi. Fakat büyücülerin ve onların sihirlerinin şeytanî cinlerle ilgili olduğu hususu, yahudilerle sağlam ilişkileri bulunan, onlarla içli-dışlı olan Arapların yabancı olduğu bir düşünce değildi.

3) Onlar, cinlerin Süleyman'ın emrine girişinden ve ona yaptıkları büyük işlerden, olağanüstü güçlerden habersiz değildi. Bundan, ağızdan gelen rivâyetler vasıtasıyla haberdar olmaları ve bu rivâyetlerin gerçek olduğuna inanmaları, zihinlerinde iyice yerleşmiş olması muhtemeldir. Süleyman'ın cinlerinin Tedmur (Palmyra)'un büyük binalarını yaptıkları şeklinde anlayışı içeren birtakım cahili şiirler rivâyet edilmiştir. Şiirin sağlıklı olup olmadığı bir tarafa; önemli olan Arapların cinler hakkındaki, onların büyük binalar yapabilecek olağanüstü güçlere sahip olduğu şeklindeki inançlarıdır.

4) Onlar, cinlerin insanların kalblerine kuruntu, şüphe, vesvese verdiklerine inanıyorlardı. Nâs Sûresi'nde, Peygamber'e ve müslümanlara bu vesvesenin şerrinden Allah'a sığınmalarının öğütlenmesinden bu anlaşılmaktadır.

5) Onlar sara hastalığına yakalanmanın şeytanların çarpmasından kaynaklandığına inanıyorlardı. Zira Bakara Sûresi'ndeki temsilin, realiteye dayalı anlaşılır bir olgudan kaynaklanmış olması gerekir. Yanısıra cinlerin, insanların akıllarını karıştırdıklarına ve deliliğin bu karıştırmanın etkisiyle gerçekleştiğine inanıyorlardı. (Bakara, 275; A'râf, 181; Hicr, 6-7; Âl-i İmrân, 70)

6) Araplar, cin şeytanlarının, bazan bir insanı ıssız bir yerde gördüklerinde onu hükümleri altına aldıklarına, akıllarını aldıklarına, kendisinden geçirdiklerine inanıyorlardı. Böylece onların emri altına giren bir insanın artık şaşkın şaşkın, akılsızca yeryüzünde dolaştığına, hiçbir ses duymayan ve kurtuluş yoluna ulaşamayan akılsız bir kimse olduğuna inanıyorlardı.

7) Arapların belleklerinde, cinlerin büyük işleri becerme gücü ve olağanüstü şeyleri yapabilme kudretinin büyük etkisi vardı. Bu bütün âyetlerden, yukarda saydığımız maddelerden ve özellikle de İsrâ, 88; Saffat, 6-11. âyetlerinden anlaşılan bir gerçektir. İsrâ Sûresi'nde, cinler ve insanların, bir araya gelseler dahi Kur'ân'ın bir benzerini getiremeyeceği vurgulanmıştır ki, bu da cinlerin güçlü varlıklar olduğuna inanıldığını gösterir.

Saffat Sûresi âyetlerinde evrenden söz edilmiş; sonra şeytanların güçleri ve azgınlıkları ifade edilmiş ve sonunda onların Allah'ın kudretinden ve azabından kurtulamayacaklarına işaret edilmiştir. Sonra Araplara alaylı bir üslupla, kendilerini o kadar güçlü sandıklarına göre Allah'ın azabından kurtulup kurtulamayacaklarını sorması için peygambere emir verilmiştir. Bu da Arapların anlayışında cinlerin güçlü-kuvvetli varlıklar olduğunu gösterir.

Kur'ân'da, Arapların, cinlerin mahiyeti ve yapısı hakkında bir şey bildiklerini gösteren açık bir delil yoktu. Yalnız bu bölümlerdeki anlayışa bakarak onların, cinlerin şeffaf ya da havai varlıklar olduklarına, olağanüstü işler becerdiklerine ve değişik şekiller alabildiklerine inandıkları gösterilebilir. Cinlerin, insanların akıllarını karıştırmalarına, insanlar onları görmeden insanları görebilmelerine, insanların kalplerine vesvese vermelerine, göğe çıkmalarına, şair, kâhin ve büyücülere görünmedikleri ve nesnel varlıklarını hissettirmedikleri halde öğretici ve direktif verici ilişkiler kurduklarına inanmalarını da buna bağlı olarak anlayabiliriz. Üçüncü konunun âyetleri arasında vereceğimiz birtakım âyetler de vardır ki, cinlerin ateşten, dumanlı bir alevden, yani ateşten bir alevden yaratıldığını kaydetmektedir. Bu yaradılış da bu durumlarla uyum sağlamaktadır ve onların Kur'ân'ın inişinden önce buna inandığını uzak bir olasılık olarak görmemizi engellemektedir. Allah (Sübhanehu) ile cinler arasında bir hısımlık olduğuna ya da Allah ile cinler arasında bir soy bağı olduğuna inanmaları da bu uyumu desteklemekte ve Kur'ânî deliller de bunu haber vermektedir.

Beşinci madde ile ilgili olarak önemli bir noktaya dikkat çekmek istiyoruz. Biz A'râf, Hicr, Mü'minûn Sûresi âyetlerinden hareketle Arapların, deliliğin, cinlerin insanların akıllarını karıştırmalarının bir sonucu olduğuna inandıklarını söylemiştik ve bunu cin, cinne, cunun ve cenne sözcükleri arasındaki ortak anlamdan çıkarmıştık. Daha önce onların Peygamber'i mecnun/deli olarak nitelemelerinin, anlayış gücünü yitirmiş, aklı noksanlaşmış bir hasta anlamına gelmediğini belirtmiştik. Çünkü onların Peygamber'den, akılları durduracak ve dehşete düşürecek nitelikleri taşıyan şaheser sözleri, üstün hikmetleri dinlemeleri, O'nun Allah'tan aldığı emirleri bu kadar güçlü ve etkili bir üslupla sunması, parlak ve etkili deliller getirmesi ve tüm bunlardan sonra akıl hastası -deli- olarak nitelendirilmesi pek akıllıca ve anlaşılır bir şey değildir. Zira Rasu-

lullah, peygamberliğinden önce üstün aklı, güzel ahlâkı ve gereksiz işlerle ilgilenmeyen bir şahsiyet olarak tanınıyordu. Nitekim bu âyetler onu dile getirmektedir:

1- De ki: "Eğer Allah dileseydi, onu size okumazdım ve onu size bildirmezdim. Ben ondan önce sizin içinizde bir ömür sürdüm, siz yine de akletmeyecek misiniz? (Yunus, 16)

2- Onlar, yine de o sözü gereği gibi düşünmediler mi, yoksa onlara geçmişteki atalarına gelmeyen bir şey mi geldi? Ya da kendi peygamberlerini tanımadılar mı ki, şimdi onu inkâr etmektedirler. Yahut: "Onda bir delilik var" mı demektedirler? Hayır, o onlara hak ile gelmiş bulunmaktadır ve onların çoğu haktan hoşlanmıyorlar. (Müminun, 68-70)

Onların bu "delilik" kavramını onun hakkında kullanmaları genel olarak mecnun kavramının kullanıldığı mana ile ilgiliydi. Yeni ve tepki alacak bir çağrıya girişen, alışılmamış görüşler ileri süren ya da tehlikeli bir tavır takınan bir kimse anlamında ona deli diyorlardı.

Sonra onların bu kavramla, Peygamber ile ilişki kuranların melekler değil cinler olduğunu amaçlamış olmaları da mümkündür. Bununla, Rasul'e yapılan telkinlerin cinlerden geldiğini, O'ndan sadır olan şeylerin cinlerin karıştırması ya da onun düşüncelerini karıştırmaları olduğunu ifade etmek istemiş olabilirler. Şuara Sûresi âyetleri bu hususa bir nebze işaret etmekte; cin şeytanlarının şairlerle, kâhinlerle ilişkisi olduğu ve onlara birtakım telkinlerde bulundukları şeklindeki Arap inancını hatırlatmaktadır. Buradaki çıkarıma göre onlar Peygambere mecnun diyorlardı. Kur'ân onların bu zanlarına üç şekilde cevap vermiştir. **Birincisinde** Kur'ân'ı ancak Ruhu'l-Emin'in Alemlerin Rabbinden Peygamberin kalbine indirdiği vurgulanmıştır. "Gerçekten Alemlerin Rabbinin indirmesidir. Onu Ruhu'l-Emin indirdi. Uyarıcılardan olman için, senin kalbinin üzerine (indirmiştir). Apaçık Arapça olan bir dille." (Şuara, 192-195)

İkincisinde, şeytanların Kur'ân'ı indirmesi ve onu Peygamber'e telkin edişleri reddedilmiştir. (Şuara, 210-212. âyetler) **Üçüncüsünde,** Arapların, insanlarla ilişki kurduklarına ve onlara telkinlerde bulunduğuna inandıkları şeytanların yalnızca iftiracı yalancılara ve her vadide şaşkın şaşkın dolaşan, yapmadıklarını

söyleyen ve azgınların önderi şairlere indiği belirtilmiştir. Hâlbuki Peygamber yalancı değildir. İftiracı da olmamıştır. Olgun akıllı kimselerden başkası da ona uymamıştır. Onun davası da sapıklık ve iftira değildir. O yalnızca Allah'a ve güzel ahlâka bir çağrıdır. (Şuara, 221-227)

Tekvir Sûresi âyetlerinde Peygamberlerle ilişki kuranın şeytan değil melek olduğu pekiştirilmiştir. Şöyle ki:

«Kararmaya ilk başladığı zaman geceye andolsun ve nefes almaya başladığı zaman sabaha; hiç tartışmasız o (Kur'ân), üstün onur sahibi olan bir elçinin gerçekten (Allah'tan getirdiği) sözüdür. (Bu elçi) güç sahibidir; arşın sahibi katında şereflidir. Ona itaat edilir, sonra güvenilirdir. Sizin arkadaşınız bir deli değildir. Andolsun O, O'nu apaçık bir ufukta görmüştür. O gaybe karşı suçlanamaz. O (Kur'ân) da kovulmuş şeytanın sözü değildir. Şu halde siz nereye gidiyorsunuz? O alemler için yalnızca bir zikirdir. (17-27. âyetler)

Bu eleştiride dahi, şeytanların seçkin kimselerle, öğretici, telkin edici ilişkiler kurdukları şeklindeki Arap inancı pekiştirilmektedir. Peygamber'in durumunu da kendi anlayışlarına göre algıladıkları, öyle yorumladıkları anlaşılıyor.

3. Kur'ân'da Cinlerin Mahiyeti:

Şimdi üçüncü konunun âyetlerini verelim:

1- ... Böylece Rabbinin (şu) sözü tamamlanıp gerçekleşmiştir: "Andolsun, cehennemi hep cinlerden ve insanlardan dolduracağım. (Hûd, 119)

2- Andolsun, biz gökte burçlar kıldık ve onu gözleyenler için süsledik. Ve onu her kovulan şeytandan koruduk. Ancak kulak hırsızlığı yapan olunca, onu da parlak bir ateş izlemektedir. (Hicr, 16-18)

3- Andolsun, insanı kuru bir çamurdan, şekillenmiş bir balçıktan yarattık Ve Cin'i de daha önce zehirli ateşten yaratmıştık. (Hicr, 26-27)

4- "Hani cinlerden bir kaçını, Kur'ân dinlemek üzere sana yöneltmiştik. Böylece onun huzuruna geldikleri zaman dediler ki: "Kulak verin." Sonra (dinleme işi) bitirilince de kendi kavimlerine uyarıcılar olarak döndüler. Dediler ki: "Ey kavmimiz, gerçekten biz, Musa'dan sonra

indirilen, kendisinden öncekileri de doğrulayan bir kitap dinledik, hakka ve dosdoğru olan yola iletmektedir. Ey kavmimiz, Allah'a davet edene icabet edin ve ona iman edin ki, günahlarınızı bağışlasın ve sizi acıklı bir azabtan korusun." Kim Allah'a davet edene icabet etmezse, artık o, yeryüzünde (Allah'ı) aciz bırakacak değildir ve onun O'ndan başka velisi de yoktur. İşte onlar apaçık bir sapıklık içindedirler. (Ahkâf, 29-32)

5- İnsanı, ateşte pişmiş gibi kuru bir çamurdan yarattı. Cinni de dumansız bir ateşten yarattı. (Rahmân, 14-15)

6- Ey cin ve ins topluluğu eğer göklerin ve yerin bucaklarından geçmeye güç yetirebilirseniz, durmaksızın geçin; ancak üstün bir güç olmaksızın geçemezsiniz. (Rahmân, 33)

7- Andolsun, biz en yakın olan göğü kandillerle donattık ve bunları şeytanlar için taşlama birimleri kıldık. Onlar için çılgınca yanan ateş azabı hazırladık. (Mülk, 5)

Ayrıca Bkz:(6/112, 130; 7/38, 179; 37/6-11; 41/25; 55/71-74; 72/1-5)

Cinlerle ilgili olarak gördüğümüz diğer âyetleri de burada delil olarak verebiliriz. Zira bunlar da imanî âyetler arasına girmeleri nedeniyle, cinler ve şeytanlar hakkında Allah'tan gelen haberlerle ilgili âyetlerdir.

Bu âyetler grubu ve onların paralelindeki âyetler cinlerle ilgili gaybî ve imanî hakikatleri ihtiva etse de, peygamberlikten önceki Arapların cinlerle ilgili birtakım inanç, düşünce ve mefhumlarına ışık tutmaktadır. Bu husus âyetlerin uslup ve içeriğinde, Rasulullahı destekleyici mahiyetteki öğüt, hatırlatma ve yanlışları düzeltme ibarelerinde mevcuttur. Ayetlerin hedef aldığı doğrular ve kavramlar, eğer muhatabın bunlar hakkında bir ön bilgisi varsa, daha etkileyici olur. Ayetlere ilk olarak doğrudan muhatap alınanlar Peygamber'in çevresini oluşturan Araplar olmuştur. Dolayısıyla bu da âyetlerle Arapların anlayışlarının paralel olduğuna işaret etmektedir. Şimdi bu konuyu biraz daha açalım:

1) Hicr, 16-18; Saffat, 6-11 ve Mülk 5. âyetleri şeytanların birtakım şeylere kulak verdiklerini, bu yüzden taşlarla ve ateş korlarıyla kovulduklarını haber vermektedir. Cin Sûresi'nin âyetlerinin bildirdiği şeyler arasında cinlerin sözleri de vardır. Gökten bir şey-

ler işitmek amacıyla değişik yerlere oturdukları, sonra birden katı bekçiler ve ateş korlarıyla karşılaştıkları ifade edilmiştir. Şuara'nın 210-212. âyetleri şeytanların bir şeyler duymaktan alıkonduğunu dile getirmektedir. Bu halkaları birlikte değerlendirdiğimiz ve cinlerin lisan üzere hikâye edilen, aniden katı bekçiler ve ateş korlarıyla karşılaşmalarının gaybi bir şey olmayıp, evrende gelişen bir olay olduğunu düşündüğümüzde, peygamberlikten önceki Arapların, cin şeytanlarının göklere çıktıklarına ve orada birtakım haberler çaldıklarına ve insanlardan bir sınıfla ilişkiye geçerek onlarla bu haberleri ilettiklerine inandıklarını çıkarabiliriz. Peygamberin peygamberlikle görevlendirilmesinden hemen önce pek çok gök taşlamasına şahit olmaları onları dehşete düşürmüş ve bundan dolayı da mühim bir olayın vuku bulmasının beklentisi içine girmişlerdi diyebiliriz. Belki de bu olaylar, birinci derecede kâhinleri dehşete düşürmüş, böyle önemli bir olayın meydana geleceğini müphem, imalı bir dil ile ifade etmişlerdir.

Saffat âyetlerinde bunu destekleyen güçlü bir ipucu vardır. Şeytanları ve onların parlak ateş korlarıyla kovulmasını kaydettikten sonra Peygamber'e, Allah'ın güçlü, büyük yaratıkları karşısında kendilerinin gücünün ne kadar olduğunu sorması emrediliyor. Ki onları dahi Allah'ın azabı kuşatmıştır... Tabiidir ki, bu soru ancak bilenlere yöneltilebilir. Zira bu bilgi, delili daha da sağlamlaştırır ve karşı tarafın delilinin çürütülmesine neden olur. Bu açık bir realitedir.

2) A'râf, 129, 179; Hûd, 119; Fussilet 25 ve Cin, 1-10. âyetleri ile belirtilmek isteniyor ki, cinler de insanlar gibi birbirinden farklı ve çeşitli gruplardan meydana gelmektedir; yalnız bu değerlendirme Kur'ânî değildir. (Arapların görüşünü aktarmadır). Araplar cinlerin varlığına inandıklarına göre, onların, cinlerin çeşitli gruplar ve farklı kesimlerden oluştuklarına inandıklarını da söylemek âyetlere aykırı bir şey değildir. Ayetleri dikkatlice incelediğimizde onların, üslup yönünden dinleyenlerin anlayışlarında yer alan bir şeyden sözettiklerini görürüz.

Bu görüş buradaki âyetlerin belirttiği realitelerle uyum arz etmektedir. Cinlerin de insanlar gibi akleden varlıklar olduklarını, teklif ve hitap, mükafat ve azap ile yükümlü olduklarını, onların içinde de insanlar gibi iyilerle kötüler, mü'minlerle kâfirler olduğu, hatta onlardan bazılarının Ahkâf âyetlerinde belirtildiği gibi

Tevrat'a inandıkları, Cin Sûresi âyetlerinde değinildiği gibi hristiyan oldukları ortaya çıkmaktadır.

Burada Kur'ân'ın melekleri; insanlar ve cinler düzeyinde ele almayışı, onları da bunlar gibi, değişik tür ve gruplara iyi-kötü, mü'min-kâfir, yükümlülük, mükâfat, ceza gibi nitelemelerle tanıtmayışı, dikkati çekmektedir. Yine Kur'ân'da meleklerle ilgili olarak, Arapların anlayışlarında buna benzer şeylerin varlığını gösteren bir şey yoktur.

3) En'âm 112. âyetinde insanî şeytanlarla cin şeytanları arasında vahiy ve telkin ilişkisinin varlığı belirtilmektedir. Bu vahiy süslüpüslü ve aldatma nitelikleriyle beraber kullanılmıştır. Bu da daha önce Şuara âyetleri ve başkasından hareketle belirttiğimiz şeylerle uyum içindedir ve Arapların anlayışları arasında yer almıştır.

4) Ahkâf 29-32. âyetlerinin ve Cin Sûresi âyetlerinin, peygamberin her iki seferinde de Kur'ân dinleyen cinleri görmediğine dair kesin bir delil, güçlü bir ipucu içerdiklerini söyleyebiliriz. Çünkü âyetler Peygamber'e olayı bir haber olarak vermektedir. Cin Sûresi âyetleri ise delâlet yönünden daha güçlüdür. Çünkü Peygamber'e, cinlerden bir grubun kendisinden Kur'ân dinlediklerinin vahyedildiğini söylemesi emredilmektedir. Buradan hareketle Kur'ân'ın cinlerin şeffaf cisimler olduğunu, gördükleri halde görülmediklerini belirttiği söylenebilir.[107] Bu da daha önce Arapların bu düşüncede olduğunu belirtmemizle paralel bir tespittir.

5) Cinlerin ateşten ya da ateşin alevinden ve onların insanlardan önce yaradılışlarından söz eden âyetlerde verilen bilgilerin, Araplara ulaştırılan yeni bilgiler olduğunu gösteren bir şey yoktur. Başka bir ifade ile, bu âyetlerde sözkonusu malumatın Arapların belleklerinde daha önceden olmadığına dair bir delil yoktur. Birinci âyetler grubunda gördüğümüze göre onlar, Allah (Subhanehu) ile cinler arasında bir soy bağından dem vuruyorlardı. Bu anlayış herhangi bir şekilde bir uyumun varlığına inanmadan gerçekleşemez. Cinlerin ateşin alevinden yaratılması ve onların şeffaf cisimler oluşu, Arapların anlayışında var olmalı ki ancak bu surette, cinlerle Allah arasında bir ilişki kurabilsinler. Bu rahatça anlaşılabilecek bir husustur.

107 A'râf Sûresi'ndeki âyette iblis ve soyunun insanları gördüğü, fakat insanların onları görmediği belirtilmektedir. Yine Kur'ân, iblis'in cinlerden olduğunu belirtmiştir. Daha ilerde bu hususlara tekrar dönülecektir.

4. Araplara ve Kur'ân'a Göre İblis

Kur'ân'da İblis'ten, askerlerinden, zürriyetinden, şeytanlarından, onları Allah'a ortak koşmaktan, onları dost edinmekten, onların çeşitli yöntemler ve değişik vesilelerle kuruntu, kuşku uyandırmalarından söz eden birçok âyet vardır. Ayetlerin birinde İblis'in cinlerden olduğu açıkça ifade edilmiş; yanısıra, şeytan birtakım âyetlerde İblis'in eşanlamlısı, diğer bir grup âyetlerde ise cinlerden biri olarak anılmıştır. Böylece bu iki özel isimle cinler arasındaki ilişki de tespit edilmiş ve bu fasılda bu iki kavramı da ele almanın yararlı olacağı ortaya çıkmış olmaktadır.

İblis ile ilgili olarak:

a) Müfessirler bu kavramın "eblese", yani "rahmetten ümidini kesti" kavramından türetildiğinde ittifak etmişlerdir. Gelecek örneklerde görüldüğü gibi, Kur'ân'ın bir dizi âyetinde bu fiil aynı anlamda kullanılmıştır:

1- Derken kendilerine hatırlatılanı unuttuklarında, onların üzerlerine her şeyin kapılarını açıverdik. Öyle ki kendilerine verilen şeylerle sevince kapılıp şımarınca, onları ansızın yakalayıverdik. Artık onlar bütün umutlarını yitirdiler. (En'âm, 44)

2- Oysa onlar, bundan önce, (yağmurun) üzerlerine inmesinden önce umutlarını kesmişlerdi. (Rum, 49)

Biz de burada müfessirlerin görüşünü tercih ediyoruz. Çünkü bu gerçekten parlak bir anlayıştır. Buna ilâve olarak deriz ki: Bu kavram kötüleme ile ilgili bir özel isimdir. Kur'ân inmeden önce de bu anlamda anlaşılıyordu. Burada delilimiz Kur'ân'ın ifade biçimidir. Çünkü Kur'ân, Arap dili ile inmiştir.

Bazı müfessirler de bu kavramın yabancı olduğu ihtimali üzerinde durmuşlardır. Biz bu görüşü tutarlı görmüyoruz. Çünkü Kur'ân "eblese" fiilini ve türevlerini rahmetten umut kesme anlamında kullanmıştır. Kur'ân'ın İblis'i recim/kovulmuş ve kıyamet gününe kadar lanete müstehak olmuş, yerilmiş ve apar topar dışarı atılmış vs. gibi sıfatlarla nitelemiş olmasından başka bir ipucu ve işaret daha vardır. Az sonra nakledeceğimiz Kur'ânî kıs-

sada bunlar ortaya çıkacaktır. Tartışma gereği olarak "eblese"nin kök açısından yabancı olduğunu kabul etsek bile bu, peygamberlikten önce Arapçalaşmış ve Araplar arasında kullanılmış olmalıdır. Tabii ki bu görüş Arapların İblis sözcüğünü ondan türetmiş olmaları ve onu kullanmaları gerçeğiyle çelişmez. Zira siga/kip Arapça sigasıdır. Bunların hepsinden öte, eğer kök Sami dilinden ise, yabancı olarak kabul edilmesi zorunlu değildir. Zira Arapça da Sami dil grubundandır.

b) Kur'ân açık olarak İblis'in cinlerden olduğunu aşağıdaki âyette görüldüğü gibi kaydetmektedir:

«Hani meleklere: "Adem'e secde edin." demiştik, İblis'in dışında secde etmişlerdi. O cinlerdendi. Böylelikle Rabbinin emrinden dışarı çıkmıştı. Bu durumda beni bırakıp da onu ve onun soyunu veliler mi edineceksiniz? Oysa onlar sizin düşmanlarınızdır. (Bu) zalimler için ne kötü bir değiştirmedir.» (Kehf, 50)

Bazı müfessirler, Allah'ın İblis'e meleklerle birlikte hitap etmesi dolayısıyla; eğer İblis cinlerden olsaydı hitabın kapsamına girmezdi demişlerdir. Ve Allah'ın İblis'i istisna olarak göstermesindeki çelişkiyi ortadan kaldırmak için, İbn Abbas'ın bu âyetteki cin kavramını maddelerle bir kabile şeklinde yorumladığını nakletmişlerdir. Meleklere emirden sonra İblis'in istisna edilişi olayı, söz konusu âyette geçtiği gibi, Adem ve İblis kıssasını veren diğer âyetlerde de geçmektedir. Buna rağmen diğer bazı müfessirler bunu doğru görmemiş ve âyetlerin ifadesini daha sağlıklı bir biçimde anlamışlardır. Tercihe şayan olan da budur. Özellikle Kur'ân'ın "cin" dediği nesne ile "melek" dediği nesnenin birbirinden ayrı iki varlık olduğu kesindir. Bu iki isim daha önce geçen bir münasebetle naklettiğimiz Sebe', 40-41. âyetlerinde, tek bir âyette geçmişti. Sonra Kur'ân cinlerin ateşten yaratıldığını belirtmiştir (Hicr, 27; Rahmân 15. âyetleri). İblis'in de ateşten yaratıldığını kaydetmiştir. Nitekim bunu az sonra onun kıssasıyla ilgili âyetlerin bir kısmını verirken göreceğiz. Bunda kesin bir işaret daha vardır:

Bu da, o iki Kur'ânî açıklama olmasına rağmen üslubu, Kur'ân'ın indiği sırada peygamberin çevresini oluşturan Arapların bu konulardan habersiz olmadığını göstermektedir. Bunun içindir ki, İslâm'dan önce de onların İblis'in cinlerden olduğuna ve ateşten yaratıldıklarına inandıkları söylenebilir. Muhtemelen insanların

kalblerine vesvese verenlerin, Nâs Sûresi'nde "Cinne" diye adlandırılmasında da kesin bir delil vardır. Bu iş aynı zamanda İblis ve zürriyetinin de görevidir.

c) Kehf 50. âyetinde İblis'in zürriyetine bir işaret vardır. Şuara Sûresi'nin bir âyetinde ise, İblis'in askerlerine işaret edilmiştir: "Artık onlar ve azgınlar onun içine atılmışlardır. İblis'in bütün orduları da..." (Şuara, 94-95).

A'râf Sûresi'nin bir âyetinde İblis ile Adem kıssasından sonra gelen bir âyette, şeytanın kabilesine değinilmiştir. Bu âyette sözü edilen şeytanın İblis olduğu kesin bir delille gösterilmiştir:

«Ey Ademoğulları! Şeytan anne babanızın çirkin yerlerini kendilerine göstermek için elbiselerini çıkartarak onları cennetten çıkardığı gibi, sakın sizi de bir belaya uğratmasın. Çünkü o ve kabilesi sizlerin onları göremeyeceğiniz yerden sizi görmektedirler. Biz şeytanları inanmayanların dostları yaptık.» (A'râf, 27)

Ayetin üslubu ve içeriği de başka bir anlatım üslubudur. İçeriği yönünden dinleyenlerin kulaklarının duymadığı bir nesne olmadığını ilham etmektedir. Buna bağlı olarak Peygamber'in çevresi ve asrının, şeytanın, İblis'in bir zürriyeti ya da kabilesi yahut da askerleri olduğuna inandıklarını söylemek doğru olur.

d) İnsanların kalblerine vesvese veren cinlerin, bütün cinler olmadığı hususunda Kur'ân âyetleri açıktır. Bazı âyetler cinlerden iyi ve doğru yolda olanların da bulunduğunu belirtmektedir. Yanısıra kabile, ordu ve zürriyet kavramları da yalnız İblis'e izafe edilmiştir. Madem ki biz, Kur'ân'ın belirttiği konulara onların yabancı olmadıklarını tercih ediyoruz; öyleyse burada da diyebiliriz ki Arapların, İblis'in ve zürriyetinin, ya da kabilesi ve ordusunun cinlerin tamamı olmadığına, yalnız onlardan bir grup olduklarına inandıklarını söyleyebiliriz.

e) İblis adı, daha önce belirttiğimiz gibi, bir kötülük anlamı taşımaktadır ve Araplar da İblis derken bu manaya ağırlık veriyorlardı. Naklettiğimiz âyetler, İblis'in vesvese ve aldatma, bozgunculuk telkin eden bir şahsiyet için özel isim olduğunu da açıkça içermektedir. Sebe' sûresinde nakletmediğimiz bir âyet de bu anlamı taşımaktadır: «Andolsun, İblis, kendileri hakkında zanlarını doğrulamış oldu, böylelikle de, iman etmekte olan bir grup dışında onlar, ona uymuş oldular.» (Sebe', 20). Ayetin üslubu ve muhte-

vası Arapların bu hususa yabancı olmadıklarını ilham etmektedir. Bu anlam aynı zamanda yer yer tekrar içindir ki, İblis'in ve kabilesinin insanları aldatmaya çalışan ve kalblerine vesvese verenler, onlara günahları ve şehvetleri süsleyenler olduğuna, peygamberlikten önceki peygamber çevresi ve asrında da onlara inanıldığını söylemek doğru olur.

Bunun yanısıra, İblis'in ya da şeytanın şahsiyeti ve onun aldatma ve vesvese vermeyi gösteren özel bir isim oluşu, isimde ve üslupta farklılıklara rağmen Kur'ân'dan önceki semavî kitaplarda da yer aldığı ve kitapların bildiği bir mesele olduğu bilindiğine göre Arapların bu düşünceyi onlardan iktibas etmiş olmaları uzak değildir. Biz bu düşüncenin onların belleklerinde yeniden şekillendiğini, geliştiğini ve bir ölçüde farklılaştığını tercih ediyoruz. Eğer Kitaplılardan bu alıntılama eylemi doğru ise, bu alıntılama yalnız şahsiyet ve içeriği ile ilgili olabilir. Araplar ona (İblis) adını vermişlerdir. Onun kovuluşuna ve dışarı atılışına -ki bunu da kitaplılardan öğrenmiş olmaları gerekmektedir- bakarak ona, kötüleme için kullanılan özel bir isim bulmuşlardır.

f) Kur'ân İblis ve Adem kıssasını yedi kere vermiştir. Altı tanesi A'râf, Hicr, İsrâ 61-65; Kehf 50; Tâhâ 116-123 ve Sâd 71-85. olmak üzere Mekkî, bir tanesi de Medenî olan Bakara Sûresi'dir. Kıssa her defasında siyakından anlaşılacağı gibi öğüt verme, örnek gösterme ve uyarıda bulunmayı hedef almıştır. Bununla beraber üslup ve muhteva olarak bir ölçüde farklılık göstermiştir. Bu aynı zamanda tekrar edilen tüm Kur'ânî kıssaların da başlıca özelliğidir. Şimdi bu yedi kere tekrardan üç örnek verelim:

1- Ve meleklere: "Adem'e secde edin" dedik de, İblis'ten başkası secde ettiler. O ise, dayattı, kibirlendi ve kâfirlerden oldu. Ve dedik ki: "Ey Adem, sen ve eşin cennete yerleş. İkiniz de oranın neresinden dilerseniz bol bol yiyin; ama şu ağaca yaklaşmayın, yoksa zalimlerden olursunuz. Fakat şeytan, oradan ikisinin ayağını kaydırdı ve böylece onları içinde bulundukları durumdan çıkardı. Biz de "Kiminiz kiminize düşman olarak inin, sizin yeryüzünde kalıp bir süre yaşamanız lazımdır." dedik. (Bakara, 34-36)

2- Ve andolsun biz sizi yarattık, sonra size sûret verdik, sonra da meleklere: "Adem'e secde edin." dedik. Onlar da İblis'in dışında secde ettiler. O, secde edenlerden olmadı. (Allah) dedi: "Sana

emrettiğimde, seni secde etmekten engelleyen neydi?" Dedi ki: "Ben ondan hayırlıyım; beni ateşten onu ise çamurdan yarattın." (Allah:) "Öyleyse oradan in, orada büyüklenmek senin (hakkın) olmaz. Beklemeksizin çık. Kuşkusuz sen küçük düşenlerdensin." O da: "(İnsanların) dirilecekleri güne kadar bana mühlet ver." dedi. (Allah): "Sen mühlet verilenlerdensin." dedi. Dedi ki: "Madem öyle, (yarattığın o şeye itaat etmemi istemekle) beni azdırdığından dolayı onlar(ı saptırmak) için mutlaka senin dosdoğru yolunun üzerinde oturacağım. Sonra da muhakkak önlerinden, arkalarından, sağlarından, sollarından kendilerine sokulacağım. Onların çoğunu şükrediciler olarak bulmayacaksın. (Allah) Dedi: "Kınanmış, alçaltılmış ve kovulmuş olarak çık. Andolsun onlardan kim seni izlerse, cehennemi sizin hepinizle dolduracağım ve ey Adem, sen eşinle cennette yerleş. İkiniz de dilediğiniz yerden yiyin; ama şu ağaca yaklaşmayın. Yoksa zalimlerden olursunuz. Şeytan kendilerinin örtülüp gizlenen çirkin yerlerini açığa çıkarmak için onlara vesvese verdi ve dedi ki: "Rabbinizin size bu ağacı yasaklaması yalnızca sizin iki melek olmamanız veya ebedi yaşayanlardan kılınmamanız içindir." Ve: 'Gerçekten ben size öğüt verenlerdenim." diye de yemin etti. Böylece aldatma ile onları düşürdü. Ağacı tattıkları anda ise ayıp yerleri kendilerine beliriverdi ve üzerlerine cennet yapraklarından örtmeye başladılar. (O zaman) Rableri kendilerine seslendi: "Ben sizi bu ağaçtan men etmemiş miydim? Ve şeytanın da sizin apaçık düşmanınız olduğunu söylememiş miydim?" Dediler ki: "Rabbimiz, biz nefislerimize zulmettik; eğer bizi bağışlamazsan ve esirgemezsen, gerçekten kayba uğrayanlardan olacağız." (Allah) Dedi ki: "Kiminiz kiminize düşman olarak inin. Yeryüzünde belli bir vakte kadar sizin için bir yerleşim ve meta vardır." Dedi ki: "Orada yaşayacak, orada ölecek ve oradan çıkarılacaksınız." Ey Ademoğulları, biz sizin çirkin yerlerinizi örtecek bir elbise ve size süs kazandıracak bir giyim indirdik. Takva ile donanma ise, bu daha hayırlıdır. Bu, Allah'ın âyetlerindendir. Umulur ki öğüt alıp düşünürler. Ey Ademoğulları, şeytan anne ve babanızın çirkin yerlerini göstermek için elbiselerini sıyırtarak, onları cennetten çıkardığı gibi sakın sizi de bir belaya uğratmasın. Çünkü o ve taraftarları, sizleri görmektedir. Biz gerçekten şeytanları, inanmayanların dostları kıldık. (A'râf, 11-27)

3- Andolsun insanı kuru bir çamurdan ve şekillenmiş balçıktan yarattık ve Cinni de daha önce zehirlenmiş ateşten yaratmıştık. Hani Rabbin meleklere demişti: "Ben, kuru bir çamurdan, şekillenmiş bir balçıktan bir beşer yaratacağım. Ona biçim verdiğimde ve ona ruhumdan üfürdüğümde hemen ona secde edin." Böylece meleklerin tümü topluca secde etti; ancak İblis, secde edenlerle birlikte olmaktan kaçınıp dayattı. (Allah) Dedi ki: "Ey İblis, sana ne oluyor, secde edenlerle birlikte olmadın?" Dedi ki: "Ben, kuru bir çamurdan, şekillenmiş bir balçıktan yarattığın beşere secde edecek değilim." Dedi ki: "Öyleyse oradan çık, çünkü sen kovulmuş bulunmaktasın. Ve şüphesiz din gününe kadar lanet senin üzerinedir. Dedi ki: "Rabbim, öyleyse onların dirileceği güne kadar bana süre tanı." Dedi ki: "Öyleyse sen, süre tanınanlardansın; bilinen günün vaktine kadar." Dedi ki: "Rabbim beni azdırmana karşılık, andolsun, ben de yeryüzünde onlara (sana başkaldırmayı, dünya tutkularını) süsleyip çekici göstereceğim ve onların tümünü mutlaka saptıracağım. Ancak onlardan muhlis olan kulların müstesna." (Allah) Dedi ki: "İşte bu, bana göre dosdoğru olan yoldur. Şüphesiz saptırılmışlardan sana uyanlar dışında, senin benim kullarım üzerinde zorlayıcı bir gücün yoktur. Ve hiç şüphe yok, onların tümünün buluşma yeri cehennemdir." (Hicr, 26-43)

İblis'in bu âyetlerdeki aldatıcı şahsiyeti açıktır. Sonra burada kullanılan üslup açıklama üslubudur. Kıssanın diğer Kur'ân kıssaları gibi dinleyicilere yabancı olmadığını göstermektedir. Çünkü onlardan kastedilen; hatırlatma, uyarma ve öğüt vermektir. Umarım ki bu da kıssanın tekrar edilişindeki hikmetin anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Araplar meleklerin, Allah'ın iyi yaratıkları olduğunu, onunla ilişkili olduklarını ve iyiliklerinin umulduğunu; İblis ve zürriyetinin de kötü olduklarını, sapık ve saptırıcı olduklarını, İblis'in ta baştan Allah'a isyan ettiğini biliyorlardı. Başka bir ifade ile bu realiteler onlara yabancı değildi. Buna bağlı olarak onların kalblerine daha fazla nüfuz etmesi amacıyla kıssa tekrar tekrar verilmiştir. Kim Allah'ın emrine ve çağrısına bağlanırsa, meleklerin dostlarından olur. Kim de diretir ve isyan ederse İblis'in ve zürriyetinin dostlarından olur.

5. Araplara ve Kur'ân'a Göre Şeytan:

a) Müfessirler bu kavramın "uzaklaştı" anlamındaki "şatana" fiilinden, ya da "bozuldu" -batıl kavramından- anlamındaki "şata"dan geldiğini söylemişlerdir. Şeytanın anlamının batıla dalan ya da haktan uzaklaşmaya dalan demek olduğunu, aynı zamanda zorba, isyankar, çirkin ve bela anlamına geldiğini de belirtmişlerdir.

Bazı araştırmacılar İblis kavramının dışardan alınma olduğunu söyledikleri gibi şeytan kavramının da yabancı olduğunu söylemişlerdir. Kur'ân'da ne "şata" ne de "şatana" kökleri geçmiştir. İblis kavramı gibi onun da Arapça bir kavram olduğunda ısrar edemeyiz. Buna rağmen sözcük Arapça kökenli de olsa, yabancı da olsa Kur'ân'ın inişinden önce Arap dilinde kullanıldığında kuşku yoktur. Bu açıdan Arap dilinin sözcüklerinden biri olarak sayılması gerekmektedir. Öte yandan eğer bu kavram Sami dillerinden birinden alınmışsa, hem o dilde, hem de Arap dilinde kökünün tek olması zorunlu değildir. Bu açık bir olgudur.

b) Bu kavram Kur'ân'da çeşitli vesilelerle ve değişik anlamlarda kullanılmıştır.

Daha önce naklettiğimiz Bakara 14. âyetinde münafıklara vesvese veren yahudiler ya da yahudilerin liderleri için bu kavram kullanılmıştı. Yine daha önce naklettiğimiz En'âm 112. âyetinde belirtildiği gibi, cinlerden olsun, insanlardan olsun, peygamberlerden ve ilahi çağrıdan uzaklaştıranlara da şeytan denmiş; İblis sınıfının dışında cinlerin büyük işler başaranlarına da şeytan adı verilmiştir. Bakara 102; Sâd, 35-37. âyetleri bununla ilgilidir ve daha önce nakledilmişti. Başka âyetlerde cinlerin Süleyman'ın (a) hizmetine girdiğinden söz edilmesi, Sâd âyetlerinin kaydettiği şeytanlara ait eylemleri yaptıklarının zikredilmesi, burada kaydedilen cinlerin İblis sınıfından olmadığını gösteren kesin delillerdir. Gökten haber çalan ve onları bazı insanlara getiren cin sınıfına da daha önce naklettiğimiz Hicr, 16-18; Saffat, 6-11; Mülk, 5; Şuara, 210-212, 221-227 ve Tekvir 17-27. âyetlerinde belirtildiği gibi, şeytan adı verilmişti. Naklettiğimiz Cin Sûresi âyetleri de onlardan kastedilenin İblis sınıfı ve zürriyetinden başka cin-

ler olduğunu gösteren kesin bir ipucudur. Şeytan kavramının İblis'i, askerlerini ve zürriyetini göstermek için, başka bir ifade ile onlarla eş anlamlı olarak kullanıldığı da olmuştur. Onun için tekil ve çoğul olarak kullanılmıştır. Vesvese, aldatma, fuhşiyyatı ve reddedilmiş şeyleri süsleme, kin ve düşmanlığı harekete geçirme, Peygamber'den (s) uzaklaştırma, kısacası İblis'in aldatmaya yönelik her eylemini yapma ile birlikte kullanılmıştır. Bir tek siyakta İblis ile yer değiştirdiği de olmuştur. Nitekim A'râf 11-27. âyetleri Adem ve İblis kıssasını hikâye etmiş ve bunun en güzel örneği olmuştur. Gelecek örneklerde de bunu göreceğiz. Şuna da dikkat çekmeliyiz ki, kavram genellikle bu anlamda kullanılmıştır. Şimdi âyetlere geçelim:

1- Ey insanlar! Yeryüzündeki temiz ve helâl şeylerden yiyin, şeytana ayak uydurmayın. Zira o sizin için apaçık bir düşmandır. Muhakkak size kötülüğü, hayasızlığı, Allah'a karşı bilmediğiniz şeyleri söylemenizi emreder. (Bakara, 168-169)

2- Şeytan sizi fakirlikle korkutarak cimriliği ve hayasızlığı emreder... (Bakara, 268)

3- İşte o şeytan sizi kendi dostlarıyla korkutur; inanmışsanız onlardan korkmayın, benden korkun. (Âl-i İmrân, 175)

4- ...Dosdoğrusu şeytanlar dostlarına fısıldarlar, eğer onlara itaat ederseniz şüphesiz siz müşrik olursunuz. (En'âm, 121)

5- Kur'ân okuyacağın zaman, kovulmuş şeytandan Allah'a sığın. Doğrusu şeytanın, inananlar ve yalnız Rablerine güvenenler üzerinde bir nüfuzu yoktur. Onun nüfuzu sadece onu dost edinenler ve Allah'a ortak koşanlar üzerinedir. (Nahl, 98-100)

6- ...Babacığım, şeytana itaat etme, çünkü şeytan Rahmân'a başkaldırmıştır. (Meryem, 44)

Ayrıca Bkz: (5/91; 7/11-27; 15/39-42; 17/27, 61-65; 35/6; 58/19)

Bu sözcüğün çokça kullanılmasından, bilgi aktaran ve eleştiren âyetlerin üslubunun, onu dinleyenlerin o sözcüğün anlamı ve kapsamından haberi olduklarını çıkarabiliriz. Sonra Kur'ân'da geçen kavramların Araplar tarafından anlaşıldığı ve kullanıldığı gerçeğine dayanarak diyebiliriz ki:

1) Araplar bu kavramla kötüleme ve yerme anlamını ifade ediyorlardı. İsyankâr, azgın güçler anlamında kullanıyorlardı.

2) İblis kavramında olduğu gibi, bu kavram da vesvese ve aldatma için özel bir isimdi. Ancak bu, kullanım yönünden İblis kavramından daha geniş bir çerçevede kullanılmıştır. Kavram, cinlerden olsun, insanlardan olsun azgın, isyankar, güçlü kişilerin hepsi için kullanılmıştır. Büyük işleri beceren ve vesvese veren sınıfın dışında kalan, büyük işleri becerebilen cinler için de kullanılmıştır. Aynı zamanda İblis kavramı ve şahsiyetinin eş anlamlısı olarak kullanılmıştır. Muhtemelen İblis için kullanılması ve onun yerine konması, İblis'i daha fazla kötülemek, isyankârlığının ve azgınlığının aşırılığını açıklamak içindir. Kur'ân'ın inişinden önce, isyankar, azgın, inatçı kişileri nitelemede bu kavram kullanılıyordu. Bu açıdan İblis kavramının eş anlamlısı ya da onun bir niteliği durumundaydı.

Şeytan ve İblis ile ilgili olarak araştırılmaya değer bir konu kaldı. Hatta bu konu peygamberlikten önceki dinler ve inançların temelidir. Bu da İblis ve şeytana yapılan dualar, ibâdetler, dost edinmeler, onları ortak koşmalarla ilgilidir. Naklettiğimiz ve nakletmediğimiz pek çok âyetlerde sözü edilen bir meseledir bu.

Araplar, peygamberlikten önce İblis ve şeytan ile ilgili pratikte ilahî bir niteliğe inanıyorlar mıydı, yahut onları meleklere ve diğer cinlere yaptıkları gibi, birer ma'bud ve evliya olarak mı kabul ediyorlardı?

Ayet metinlerinin açık anlamı bu soruya kuşkusuz olarak müspet cevap vermeyi gerektirmektedir. Ancak biz İblis ve şeytan kavramlarının, yerme ve kötüleme anlamlarını içerdiğini de değerlendirmek istiyoruz. Bu anlamın Araplarca bilindiğine dikkat çekmek istiyoruz. Bu nedenle metinlerin açık anlamları ile Arapların onlara taptıkları ve Allah'a o ikisini ortak koştukları şeklindeki anlayışı bağdaştırmayı çelişki olarak görüyoruz. Madem ki âyetlerin açık anlamlarını almak durumundayız, o zaman ancak diyebiliriz ki: Onlar -sözde- onlara ibâdet ediyor ve dost oluyorlardı. Ama bu, onlara şirin görünmek, saptırmalarından ve aldatmalarından korunmak içindi. İnsan hangi inanç üzere olursa olsun, kendisinin sapıklıkta olduğunu kabul etmeye yanaşmaz. İsterse gerçekten sapıklık üzere bulunsun, fark etmez.

Ayrıca ortaya çıkan bir nokta daha var: Ayetlerin özünden ve metinlerinden anlaşıldığına göre ibâdet ve dostluk kavramları, bazan mecazi anlamda müşrikleri ve kâfirleri eleştirme sadedinde gelmiş olabilir. Yine bir taraftan onları azarlamayı, diğer taraftan şeytan ile İblis'in onların başına ördüğü vesvese ve aldatma ağını tasvir etmeyi, şeytanî planların onlar arasında başarıya ulaşmasına ve onlar arasında taraftar bulmasına ışık tutmayı hedeflemiş olabilir.

E) ALLAH VE PEYGAMBERLİK İNANCI

1. Allah İnancı

Şirkin anlamı; Allah'tan başkasını, ibâdette, yönelişte umutta ve korkuda Allah'a ortak koşmaktır. Daha önce işaret ettiğimiz gibi, İslâm'dan önceki Arap müşriklerinin inancı böyleydi. Müşrik Araplar, Allah'ın varlığını kabul ediyorlardı. O'nun yüce bir uluhiyete ve büyük bir kudrete sahip olduğuna inanıyorlardı. İster bu şirk koşmalarında, ortaklarını tanrının dengi gibi kabul etsinler, isterse onları arabulucu, şefaatçi ve yakınlaştırma vasıtası kabul etsinler fark etmez. Allah'a inançları buydu.

Maddi ve maddi olmayan, esas tanrılar ve şefaatçılar olarak kabul ettikleri ortakları ile birlikte Allah'ı kabul etmeleri, onlarda dini düşüncenin gelişmesini tasvir eden önemli bir noktadır. Bu önem, Kur'ân'da Arapların Allah'ın varlığını, yüce uluhiyetini, büyük kudretini kabul ettiklerini pek çok tablolarla ve değişik münasebetlerle ortaya koyan, onlarca Kur'ân âyetini düşündüğümüzde daha da açıklık kazanır.

Aşağıda söz konusu âyetlerden bir grubunu veriyoruz:

1- "Rabbinden Muhammed'e bir âyet (mucize) indirilseydi ya." dediler. De ki: "Doğrusu Allah bir âyet indirmeğe Kâdir'dir, fakat çoğu bilmezler. (En'âm, 37)

2- Kendilerine bir mucize gösterilirse, mutlaka ona inanacaklarına dair bütün güçleriyle Allah'a yemin ederler... (En'âm, 109)

3- Müşrikler "Allah dileseydi babalarımız ve biz ortak koşmaz ve hiçbir şeyi harâm kılmazdık" diyecekler... (En'âm, 148)

4- Sizi karada ve denizde yürüten O'dur. Bulunduğunuz gemi, içindekileri güzel bir rüzgârla götürürken yolcular neşelenirler. Bir fırtına çıkıp da onları her taraftan dalgaların sardığı ve çepeçevre kuşatıldıkları anda ise, dini Allah'a has kılarak: "Bizi bu tehlikeden kurtarırsan andolsun ki şükredenlerden oluruz." diye O'na yalvarırlar. (Yunus, 22)

5- De ki: "Gökten ve yerden size rızık veren kimdir? Kulak ve gözlerin sahibi kimdir? Diriyi ölüden çıkaran kimdir? Her şeyi düzenleyen kimdir? Onlar: "Allah'tır." diyecekler. "O halde O'na karşı gelmekten sakınmaz mısınız?" de. (Yunus, 31)

6- Beğendikleri erkek çocukları kendilerine, kızları da Allah'a malediyorlar. O bundan münezzehtir. (Nahl, 57)

7- De ki: "Biliyorsanız söyleyin. Yeryüzü ve onda bulunanlar kimindir?" "Allah'ındır." diyecekler. "Öyleyse ders almaz mısınız?" de. "Yedi göğün de Rabbi, Yüce Arşın da Rabbi kimdir" de." "Allah'tır." diyecekler! "Öyleyse O'na karşı gelmekten sakınmaz mısınız?" de. "Biliyorsanız söyleyin her şeyin hükümdarlığı elinde olan, barındıran, fakat himayeye muhtaç olmayan kimdir?" de "Allah'tır." diyecekler. "Öyleyse nasıl aldanıyorsunuz?" de. Hayır biz onlara gerçeği getirdik ama onlar yalancıdırlar. Allah, hiçbir çocuk edinmemiştir. Ve onunla birlikte hiçbir ilah yoktur. Eğer olsaydı her bir ilah kendi yarattığını götürüverirdi ve bir kısmına karşı üstünlük sağlardı. Allah onların nitelendirdiklerinden yücedir. (Mü'minûn, 84-91)

8- Gemiye bindikleri zaman dini yalnız Allah'a has kılarak O'na yalvarırlar; ama Allah onları karaya çıkararak kurtarınca, kendilerine verdiği nimete nankörlük ederek O'na hemen eş koşarlar. (Ankebut, 65)

9- Yeminlerinin olanca güçleriyle, kendilerine bir uyarıcı gelecek olsa diğer ümmetlerden mutlaka daha doğru yolda olacaklarına dair Allah'a ant içtiler... (Fatır, 42)

10- Allah'a ortak koşanlar, "Öncekilerde olduğu gibi bizde de bir kitap olsaydı, Allah'ın, O'na içten bağlanan kulları olurduk" derlerdi. (Saffat, 167-169)

11- Andolsun ki onlara: "Gökleri ve yeri kim yarattı" diye sorsan, "Onları güçlü olan, her şeyi bilen yaratmıştır." derler. (Zuhruf, 9)

12- Onlar, Rahmân olan Allah'ın kulları melekleri de dişi saydılar. Yaratılışlarını mı görmüşler? Onların bu şahitlikleri yazılacak ve sorguya çekileceklerdir. Eğer Rahmân dilemiş olsaydı biz bunlara kulluk etmezdik derler. Buna dair bir bilgileri yoktur. Onlar yalnız vehimde bulunuyorlar. (Zuhruf, 19-20)

Ayrıca Bkz: (6/8, 124, 136; 7/28; 10/18; 16/53-54; 17/67; 29/61-63; 30/33- 35; 39/3, 8, 38; 43/87)

Konunun zihinde berraklık kazanması için kasıtlı olarak fazlaca naklettiğimiz bu âyetler Arapların Allah'ı kabul ettiğini tasvir eden âyetlerin tamamı değildir. İlerdeki konularda da göreceğimiz gibi onların Allah'ın varlığını kabul ettikleri, Peygamber'e zorluk çıkarmalarının nedeni, onun nübüvvetini ve risâletini inkâr etmeleri ve bu ikisinin Allah ile ilişkisinin olmadığı yönünde olduğunu belirten başka âyetler vardır. Ayrıca melekler faslında arz ettiğimiz âyetlerde, meleklerin Allah'ın (subhanehu) kızları ve evrende Allah'ın emirlerini uygulayan özel görevliler olduklarını kabul ettiklerini ifade eden açıklamalar vardı. Bunun yanında burada ve geçen konularda naklettiklerimizle yetinip vermediğimiz Kur'ân âyetleri de vardır.

Bu âyetler ve onların paralelindeki âyetlerden yapılabilecek tespitleri şöylece sıralayabiliriz:

a) Peygamber'in çevresinde yaşayan halk, ya da onlardan bir kesim, ulu bir Tanrı; yeri, gökleri ve ikisindeki yaratıkların hepsini yaratan bir yaratıcı; evrenin idare düzenini kuran, evirip çeviren ve onların Rabbi olarak Allah'ın varlığına inanıyorlardı. Tabii ki bu evrenin içinde melekler ve cinler de yer alıyordu. Her şeyin dizginini onun eline veriyorlardı. Tabiat güçlerine egemen olan, Güneş, Ay, yıldızlar, denizler ve rüzgarlara hükmeden, onları canlıların yararına uygun biçimde düzenleyenin O olduğuna, dirilten ve öldüren, insanlara rızık veren ve alanın yine O olduğuna inanıyorlardı.

b) Bu çevre ya da onlardan bir grup, işlerinin büyük olanlarında, çok tehlikeli ve korkunç olanlarında Allah'ı en yüce sığınılacak varlık olarak görüyorlardı. O'ndan başkasının zararı bertaraf etmeye, kötülüğü savmaya ve iyiliği vermeye gücünün yetmeyece-

ğine inanıyorlardı. Onlar, tehlikelerle, korkunç olaylarla karşılaştıklarında, felaketlerle, belalarla yüz yüze geldiklerinde O'na yalvarıyor ve yalnız O'na dua ediyorlardı. Çünkü onlar, O'nu, kendilerini kurtaracak güç ve kudrette görüyorlardı. Kötülükleri savma, felaketleri ve büyük tehlikeleri önleme üstünlüğü olduğuna inanıyorlardı. Bu şeylere kendi ortaklarının, tanrılarının ve şefaatçılarının güçlerinin yetmeyeceğini kabul ediyorlardı.

c) Onlar ya da onlardan bir kesim, Allah'ın, peygamberler ve uyarıcılar gönderdiğine, onları kendi mucizeleriyle desteklediğine, onlara melekler gönderdiğine, öğretilerini, emirlerini, helâllerini, harâmlarını içeren kitaplarını onlara gönderdiğine inanıyorlardı.

d) Onlar ya da onlardan bir grup, kendi inançlarının, geleneklerinin, ayînlerinin, helâl kılma ve harâm yapmalarının ancak Allah'ın emirleriyle alakalı olduğuna, O'nun ilhamından ve vahyinden kaynaklandığına, bu eylemlerinde Allah'ın kendilerinden ve edindikleri ortaklardan, şefaatçılardan razı olduğuna inanıyor ve "Eğer Allah bu işlerden razı olmasaydı onları yapmazdık." diyorlardı.

Böylece anlıyoruz ki, dördüncü maddede yer alan gerçekler, eski dini düşünce ile yeni dini düşünce arasındaki bağı oluşturan bir halka gibidir. Bu da Allah'ı kabul etmelerine rağmen ortaklar ve şefaatçılar edinmelerini, onları ibâdette, duada ve yönelişlerinde Allah'a ortak koşmalarını açıklığa kavuşturur niteliktedir. Tahminlere göre, Araplar ilk zamanlarda putperesttiler. Maddeye ve doğa güçlerine tapıyorlardı. İyilik ve kötülüğü sembolize eden gizemli güçlerin, ruhların varlığı inancı, onlarda henüz belirmişti. Onlar bu devrede ulu bir tanrının varlığını ya da buna benzer bir şeyi düşünemiyorlardı. Daha sonra bunların adını ve niteliklerini duymaya başladılar. Yavaş yavaş bunlar da onların belleklerine, anlayışlarına yerleşmeye başladı. Nihâyet Kur'ân'ın kendilerine inmeye başladığı zaman dilimine girdiler. Bu sırada onlar göklerin ve yerin sahibi, evreni evirip çeviren ve doğa güçlerine egemen olan, insanların başına gelebilecek her felakette onların sığınağı ve onlardan bunların tümünü savma gücü ve kudretinde olan, iyilik namına diledikleri her şeyde en büyük dayanağı oluşturan ulu bir tanrının varlığını teslim ediyorlardı. Yalnız onlar henüz somut (maddi) olmayan gözle görülmeyen şefaatçılardan, ortaklardan ve arabuluculardan tamamen soyutlanmış bir tek tanrı inancına ulaşabilecek, bu anlayışı kavrayabilecek düzeyde değillerdi. İlk üç maddede

belirtildiği gibi onlar, Allah'ın varlığını kabul ediyorlardı. Fakat bu sırada önceki tanrılarından bağımsız olamıyorlardı. Onların sembollerine daha fazla bağlanıyor, ibâdette, yönelişte, yardım ve şefaat dilemede, kötü, eziyet verici güçlere, belalara ve tehlikeli durumlara karşı onlardan meded ummaktan âzâde düşünemiyorlar ve ayrıca bu hareketlerinde doğruluk üzere olduklarına inanıyorlardı. Zira onlar, bu kadar yüce, ulu, üstünlük, güç ve kudrete sahip olma nitelikleri taşıyan yaratma, geniş imkan tanıma, sıkıntıya sokma, alma-verme, yaratıklarını dilediği gibi evirip çevirme, dilediği biçimi kazandırma kudretinde olan Allah'ın bu işlerden razı olmayacak olursa onların bu maddi ve manevi ya da doğal ma'butlara ibâdet etmelerine, ona yönelmelerine, onlardan yardım ve şefaat dilemelerine izin vermeyeceği kanısındaydılar. Atalarından miras aldıkları inançları, maddi sembollerden ve ma'butlardan özgür olamayacaklarını onlara telkin ediyordu.

Burada dikkat çekilmesi yerinde olan bir nokta da, Arapların bu işi ilk başlatanlar olmadığı ve bu anlayışın yalnız onlara özgü ve hatta onların çevresine ve asrına da mahsus olmadığı gerçeğidir. Bu anlayış, temeli ve sebepleri mantık kurallarıyla izah edilemeyecek şekilde, daha sonraki değişik asır ve çevrelerde tekrar görülmüştür.

İşte bu tablo sayesinde onların dini düşüncelerinde ileriye doğru adımlar attıklarını görebiliyoruz. Yalnız maddi manevi ve doğal şeylere tapma merhalesinden, Allah'ın anlamını anlama, O'nu düşünme ve kabul etme merhalesine geçtiklerini fark ediyoruz. Yalnız bu adım tam ve yeterli değildi. Çünkü onlar henüz yalnız Allah ile yetinme, O'na düşüncede, gaybî, soyut bir iman ile bağlanma olgunluğuna ulaşmamışlardı. Az önce bu noktaya işaret etmiştik. Onlar bu sırada henüz Yusuf Sûresi şu âyetinin ifade ettiği merhaledeydiler: "Onların çoğu ortak koşmadan Allah'a inanmazlar." (106)

Ayetlerin metinlerinden yola çıkılarak yapılan bu açıklamalar, Arapların dini düşüncelerinin katı, kaba ve madde sınırlarını aşmamış olduğunu savunan görüşü çürütmektedir.

Kur'ân'a dayanarak, bu tür bir Allah düşüncesinin onların belleklerinde, anlayışlarında ilk olarak ne zaman belirgin bir hâl aldığını tespit etmek mümkün değildir. Fakat onların bu anlayışlarının

peygamberlikten çok önce oluştuğunu/varolduğunu tahmin edebiliriz. Dış dünya ile ilişki kurdukları ve onlara gidiş-gelişlerinin çoğaldığı, bilgilerinin, kültürlerinin gelişip, genişlediği zamanlarda bu anlayışın belirginleştiğini söyleyebiliriz. Bazı âyetlerde bu zaman zarfının peygamberlik döneminden büyük ölçüde uzak olduğuna işaret edilmiştir. Onların: "Biz atalarımızı bir din üzere bulduk. Biz de onların izinde gitmekteyiz" (Zuhruf, 22) şeklindeki sözlerini, atalarının dini üzere yürümelerini engelleyen Peygamber'e uymamaları için birbirine öğütte bulunduklarını görüyoruz. Aşağıdaki örneklere bakalım:

1- Müşrikler, "Allah dileseydi babalarımız ve biz ortak koşmaz ve hiçbir şeyi harâm kılmazdık." diyecekler. (En'âm, 148)

2- Allah'a eş koşanlar, "Allah dileseydi O'ndan başka hiçbir şeye ne biz ve ne de babalarımız tapardı..." (Nahl, 35)

3- Ayetlerimiz onlara apaçık olarak okunduğu zaman, "Bu adam sizi babalarınızın taptıklarından alıkoymaktan başka bir şey istemiyor." derlerdi... (Sebe', 43)

4- Onlardan ileri gelenler, "Yürüyün, ilahlarınıza bağlılıkta direnin, sizden istenen şüphesiz budur. Önceki dinde de bunu işitmedik, bu ancak bir uydurmadır. Kur'ân, aramızda O'na (Muhammed'e) mı indirmeliydi?" dediler... (Sad, 6-8)

5- "Hayır, doğrusu biz babalarımızı bir din üzere bulduk, biz de onların izinden gidiyoruz." derler... (Zuhruf, 22)

Arapların belleklerinde Allah düşüncesinin yeni olmadığının ve onun peygamberlikten çok önceleri gerçekleştiğinin ortaya çıkışını; tabiatıyla, "Allah" sözcüğünün Arap dilinde yeni olmadığı gerçeği izler.

Müfessirler, bu sözcüğün "İlahe" (Tanrıça) kavramının muza'afından, ya da hayrete düştü anlamında "velehe"den, yahut da bir nesnede huzura kavuştu anlamını taşıyan "lahe" sözcüğünden türetildiğini söyledikleri gibi, "Lât"ın Allah kavramının dişi varyantı olduğunu da ifade etmişlerdir. Birinci görüşteki kökler, isabetli olmakla beraber ikinci görüşteki kök, daha isabetlidir. Gerçekten Arapların "Lât" yerine Allah kavramını koymuş olmaları ve onun erkek varyantı olarak kabul etmeleri mümkündür. Gerçekten Allah'ın onların anlayışlarında, yeni ve ulu bir Tanrı olarak şekil-

lendiği sırada, O'na bu adı vermiş olabilirler. Tabii ki, bu başka bir münasebetle "Lât" adının Babil eski ma'budu "Lata" ile isimde benzerliğini gözardı ettiğimiz zaman böyledir. Sonra "Lât" kavramının ma'budu gösteren Arapça eski bir kavram oluşuyla ad ve ilişkisini görmezlikten geldiğimiz zaman da böyledir. Kur'ân'da Lât'ın adı Uzza ve Menat'ın adından önce gelmiştir. Rivâyetler de önce onu anmaya özen gösterirler. Özellikle de yeminlerde önce onun adı getirilir. Zannediyorum bu da Lât'ın Araplar katında birinci derecede saygın olduğunu, ya da ulu bir ma'but olduğunu göstermektedir. Eğer Peygamber zamanında böyle değilse de, ondan önce böyleydi. Eğer bu yaklaşım doğru olursa, "Lât" ile "Allah" kavramları arasındaki aynı kökten gelme ya da birbirinin yerine kullanılabilme ilişkilerinin tercih edilişi pekiştirilmiş olacaktır.

Allah düşüncesinin, O'nun varlığını kabul eden Arapların anlayışlarında açıklık kazanması konusunda ek bir açıklama daha vermek istiyoruz. İsrâ Sûresi'nde:

"Yahut da iddia ettiğin gibi, göğü tepemize parça parça düşürmeli, ya da Allah'ı ve melekleri karşımıza getirmelisin." (92)

Furkan Sûresi'nde de:

"Bizimle karşılaşmayı ummayanlar bize ya melekler indirilmeli, ya da Rabbimizi görmeliyiz derler." (21)

Aciz bırakma ve meydan okuma sadedinde de olsa bu sözlerin onlardan hikâye edilişi, onların Allah'ı gözlerinin önünde şekillenebilecek bir nesne olarak hayal ettiklerini ilham edebilir. Şuna da dikkat çekmeliyiz ki, Araplar bu düşüncede ilk kimseler değildi. Bu düşünce, sırf onlara özgü değildi ve başkalarını da kapsıyordu. Bilindiği gibi İslâm teoloji biliminde (Kelam İlmi) dünyada ya da Ahiret'te Allah'ın insanın gözleri önünde şekillenerek görülebilip görülemeyeceğiyle ilgili konular vardır. Bu, eskiden beri diğer semavî dinlere inanan başka milletlerin de problemi olagelmiştir.

Bize göre, Allah düşüncesinin Arapların belleklerinde belirginlik kazanması ve ileriye doğru adımlar atılmasında en büyük rol, kitaplılara düşmüştür. Arapların yolculuk yaptıkları, gidip geldikleri ülkelerin çoğunda Hristiyanlık egemendi. Yarımadanın iç kesimlerinde olduğu gibi dış taraflarında ikamet eden Arapların büyük kesimi Hristiyanlığı din olarak kabullenmişlerdi. Hicaz'da bulu-

nan yahudi azınlıklar güçlü, belirgin azınlıklardı ve Araplarla ilişkileri vardı. Ehli Kitap ve Araplar arasındaki ilişkiler neticesinde Arapların dini düşünceleri bu yeni devreye eklenmiş olabilir. Böylece ulu Tanrı inancını onlardan almış olabilirler. Ya da insanlık düşüncesinde doğal olarak kaydedilen bu gelişme o düşünceye açıklık kazandırmış olabilir. Fakat bu anlayış onların köklü halde bulunan geleneksel inançlarına ağır basacak güce ulaşmamıştı. O yüzden bir taraftan Allah'ın varlığını kabul ettiler, diğer taraftan kendi ma'butlarını, inançlarını ve geleneklerini de korudular. Anlayışlarının ve çevrelerinin şartlarına göre gelişme devam etti. Yavaş yavaş Allah anlayışları netleşti. O'na yönelme, yalnız O'na ibâdet etme, O'nu soyut ve gaybî bir anlayışla anlama merhalesine gelindi. Maddi-manevi ma'butlara ve onların sembollerine Allah ile beraber olarak tapma anlayışını, horlama düşüncelerini yeniden gözden geçirme merhalesine ulaşıldı. Artık onlar, bu ma'butları ve sembollerini bırakacak merhaleye gelmiş bulunuyorlardı. Bunlar Hanifler, Sabiîler, İbrahim'in Hanif dinini araştıranlar sınıfıydı. İleride bunlardan söz edeceğiz. Ehli Kitap hakkında ya da onlarla ilgili Arapların anlayışları hakkındaki pekçok Kur'ân âyetleri görüşümüzü desteklemektedir. Bunların çoğunu birinci bölümün konularında vermiştik. Bir kısmını ise, ileride vereceğiz. Ayrıca Yahudilik, Hristiyanlık ve onların Arap inançları üzerindeki etkileri konusunda bu mevzuya tekrar döneceğiz.

Arapların Allah'ı ulu bir Tanrı olarak kabul ettiklerini bildiren, gösteren ya da işaret eden âyetlerin çokluğuna, üslubuna ve içeriğine dikkat çekmek istiyoruz. Allah'ın varlığı düşüncesi ve bu şekilde O'na inanma olayının Peygamber döneminde geniş alanlara yayıldığını, şehir halkını ve köylüleri genel olarak kapsadığını söyleyebiliriz. Arapların genel inancı olan şirk inancı da bunun bir delilidir. Allah'tan başkasını Allah ile birlikte ortak koşma bunu da beraberinde getirir. Bu şirk koşma, ister temelden ortak koşma, isterse ikinci derecedeki şirk koşma olsun fark etmez. Bu anlayış Peygamber asrının tüm Araplarını, -onlardan küçük bir azınlığı oluşturan kitaplıları dışarıda bırakırsak- bütünü ile kuşatmıştı. Kur'ân âyetleri genellikle, -hatta onların maddi, manevi ve doğal ma'butlarına saldırılarda bulunanları bile- Arapların ibâdette ve yönelişte Allah ile beraber başkasını ortak koşmalarını eleştirmektedir. Bunun tutarsız bir eylem olduğunu dile getirip eleştirmekle,

onun Allah inancı düşüncesiyle bağdaşmayacağını pekiştirmekle alakalıdır. Ayetleri dikkatli olarak incelediğimizde bu gerçeği rahatlıkla görebiliriz.

Arap yarımadası ve çevresinde yaşayan kitlelerin, aralarındaki farklılıklara rağmen, medenisi ve göçebesiyle Hac mevsimlerinde, Hac ibâdetlerinde bir araya gelişlerini bu genel yönelişlerinin bir tezahürü olarak görebiliriz. Tabii ki burada Hac faslında kaydettiğimiz, onların düşünce, sınıf, putlar ve tanrılar düzlemindeki ayrılıkları burada göz ardı edilmiştir. Bu ibâdetleri yerine getirmek Allah'ın tertemiz Evi'nin etrafında tavaf etmek amacıyla belli bir mevsimde oraya gelişleri, genel bir barış atmosferinin havasını teneffüs etmeleri bu anlayışın bir sonucu olarak anlaşılabilir.

Burada Arapların Allah'ı kabul etmelerinin bir sonucu olarak yeminlerinde "Allah" kavramını kullanmalarına da işaret etmekte yarar görüyoruz. Naklettiğimiz âyetlerde bu hususa işaret eden bölümler vardı. Onlar "Allahümme" (Allah'ım!) sözcüğünü dualarında kullanmayı alışkanlık haline getirmişlerdi. Nitekim Enfâl Sûresi 32. âyetinde buna işaret edilmiştir:

"Allah'ım! Eğer bu Kitap, gerçekten senin katından ise bize gökten taş yağdır veya can yakıcı bir azap ver, demişlerdi."

Rivâyetlerin kaydettiğine göre onlar bu kavramı antlaşmalarında ve yazışmalarında da kullanıyorlardı. Sonra onlar arasında Abdullah ismi çok yaygındı. Açıkça anlaşılacağı gibi, bunların hepsi, Arapların Allah inancı düşüncesinin geniş alanlara yayıldığını pekiştiren delillerdir.

Az önce verdiğimiz bazı âyetlerde, Arapların içine girdiği yeni dini düşünce döneminin zihinsel boyutunu yansıtacak birtakım ipuçları yer almaktadır. Fatır Sûresi 42. âyeti peygamberlikten önceki Arapların, kendilerine Allah'tan bir uyarıcı geldiğinde doğru yola giren ulusların en ilerisinde yer alacakları şeklindeki ağır, kesin yeminlerini tasvir etmektedir. Saffat Sûresi 165-169. âyetleri ise, yine onların peygamberlikten önceki sözlerine değinmektedir. Eğer kendilerine, önceki uluslara geldiği gibi, bir Kitap gelecek olursa O'na uyacaklarını ve Allah'ın samimi kulları olacaklarını, söylüyorlardı.

"Doğru yola giren uluslar" ifadesiyle Arapların, yahudileri ve hristiyanları kastettiklerinden kuşku yoktur. Zira, yanlarında Allah'tan

bir Kitap olanlar, onlardan başkası değildi. Çünkü (yahudi ve hristiyanlar) kendilerini mü'min olarak kabul ettikleri gibi, başkaları da onları, Allah'ın Elçileri'nin getirdiklerine inanan ve Allah adına insanları uyaran kimseler olarak biliyordu. En'âm Sûresi'nde yer alan birtakım âyetlerde de bu duruma açıkça işaret edilmiştir:

«İşte bu (Kur'ân) da mübârek kitaptır. O'nu biz indirdik. O'na uyun ve (Allah'tan) korkun ki size rahmet edilsin. (Onu size indirdik ki) "Kitap, yalnız bizden önceki iki topluluğa (yahudilere, hristiyanlara) indirildi, biz ise onların okumasından habersizdik." demeyesiniz. Yahut: "Eğer bize kitap indirilseydi, biz onlardan daha çok doğru yolda olurduk." demeyesiniz. İşte size de Rabbinizden açık delil, hidâyet ve rahmet geldi. Allah'ın âyetlerini yalanlayıp onlardan yüz çevirenden daha zalim kim olabilir? Ayetlerimizden yüz çevirenleri, yüz çevirmeleri yüzünden azâbın en kötüsüyle cezalandıracağız.» (En'âm, 155-157)

Bu yeni hareketin kendisine özgü önemli bir anlamı vardır. Arap dini düşüncesinin, gelişmesini sürdürdüğüne ve Allah'a doğru bir yönelişi olduğundan kuşku yoktur. Hristiyanların ve yahudilerin durumlarıyla ilgilenmeleri ve onlar hakkında gittikçe daha fazla bilgi sahibi oldukları kesindir. Bu dönemde Hristiyanlık ve Yahudiliğin onlar üzerindeki etkilerinin daha da fazlalaştığı açıktır.

Konuyla ilgili âyetleri şu şekilde açıklamak mümkündür:

a) Allah'ın varlığını kabul eden, O'nun yüce bir dayanak ve Ulu bir Tanrı olduğuna inananlardan bir grup, dini açıdan apaçık ve dosdoğru yolu görmede kendilerini yeterli bulmuyorlardı. Ortaklar, Veliler, Şefaatçılar edinmelerini, duada, boyun eğişte ve yönelişte onlara Allah ile beraber ibâdet etmede, onları ortak olarak görmede tutarsız ve sakat işler yaptıklarını fark ediyorlardı. Onun için kendilerine dosdoğru yollarını açık bir biçimde gösterecek bir Peygamber'in gönderilmesini şiddetle arzuluyorlardı. O'na uyma ve O'nunla doğru yola ulaşmanın özlemini çekiyorlardı.

b) Araplar, yahudilerin ve hristiyanların elleri altında bulunan semavî kitaplar'ın haberlerini, Allah'ın kendi kitaplarını, onlara gönderdiği peygamberlerin haberlerini, o kitaplardaki yasaları ve açıklamaları duyuyorlardı. O kitaplara uyanların, kendilerini Allah'ın gösterdiği doğru yol üzere görmelerini, Allah'ın nitelikleri ve kendilerinin O'na karşı görevleri, helâl ve harâm konularında daha bilinçli hareket ettiklerini görüyorlardı. Sonra yahudi-

lerin peygamberlerin kendilerinden oluşu, Allah'ın Risâletleri ve Kitapları için seçtiği milletin kendileri olması nedeniyle kendilerine karşı üstünlük, büyüklük taslama, bilginlik pozlarına girdiklerini görüyorlardı. İşte bu tür tavır ve tutumlar söz konusu kesimin kıskançlığını ve egoizmini harekete geçirmiş ve onların hristiyanların te'vil yolu ile iman ettiği Allah'a inanmalarına neden olmuştur. Onlar da Allah'ın, uluslara kitaplar ve açıklamalar yapmaları için peygamberler gönderdiğine inanmışlardır. Buna bağlı olarak Araplar din ve dünya işlerinde yol gösterecek bir peygamberin Allah tarafından gönderilmesini arzu ediyor ve onu arıyorlardı. Araplara ait bir peygamberin olmasını, kendilerinin övünç kaynağı ve gururu olmasını istiyorlardı. Yahudiler ve hristiyanların kendilerine karşı üstünlük vasıtası kıldıkları semavî bir kitaplarının olmasını diliyorlardı. Böylece makam, gurur ve doğru yolda olma açısından onlardan geri olmayacaklardı. Daha önceki konularda[108] naklettiğimiz âyetlerin pek çoğu yahudi ve hristiyanların özellikle de yahudilerin bu konudaki üstünlük bilgiçlik taslamaları ve büyük iddiaları, hikâye edilmişti. Bize göre bu gibi iddiaların benzeri peygamberlikten önceki zamanlarda da söz konusuydu. Yahudilerin -insanlardan farklı bir konumda oldukları- Hicaz'daki maddi ve edebî konumları gözönünde bulundurulduğunda konu daha da açıklık kazanır. İşte onların bu tutumları Arapların kıskançlık ve zillet duygularını, isteklerini daha da kamçılıyordu.

c) Bir peygamberin gönderilişini bekleyen, ona uyacaklarına ve gösterdiği yoldan yürüyeceklerine yemin eden Araplardan bir kısmı, yahudilerle hristiyanlar arasında dini işler nedeniyle büyük ayrılıkların, tartışmaların, nefret duygularının olduğunun, birbirlerinin kuyusunu kazdıklarının farkındaydılar. Hatta onlar arasında birbirine tuzak kurmalar ve çatışmalar olduğunu görüyorlardı. Bu her iki milletin, öncelikle kendi içlerinde, daha sonra da birbirlerine karşı düşmanca bir tutum içinde olduklarını gözlüyorlardı. İşte Arapların gündeme getirdiği, akıl erdiremeyip garip karşıladığı, eleştiri ve alay konusu yaptığı şey de buydu. Onun için Fatır Sûresi âyetinin bildirdiği sözleri söylüyorlardı. Belki de, onlar-

---

108 Bkz: Birinci Bölüm, üçüncü konu. Ayrıca bkz: 2/76, 79, 80, 111, 135; 4/46, 50; 5/19.

dan bazıları bir kitap, bir Rasûl sahibi olmak için hristiyan yahut yahudi oluyordu. Nitekim diğer Araplardan bazıları böyle yapıyordu. Fakat çok geçmeden bu ayrılıkların, boğuşmaların iç yüzünü öğreniyor, kulaklarıyla duyup, gözleriyle görüyorlardı. Sonra da durup seyrediyor, afallayıp kalıyorlardı.

Kur'ân'da bu dini ayrılıklara işaret edilmiştir. Konuyla ilgili pek çok Mekkî ve Medenî âyeti daha önce nakletmiştik. Şimdi nakledeceklerimiz de onlardan bazılarıdır:

1- Yahudiler dediler ki: "Hristiyanlar bir temel üzere değillerdir." Hristiyanlar da, "Yahudiler bir temel üzere değillerdir." dedi. Oysa onlar, Kitab'ı okuyorlar. Bilmeyenler de, onların söylediklerinin benzerini söylemişlerdi. Artık Allah, kıyamet günü anlaşmazlığı düştükleri şeyde aralarında hüküm verecektir. (Bakara, 113)

2- ...Ancak kitap verilenler, kendilerine açık deliller verildikten sonra aralarındaki ihtiras yüzünden, onda ayrılığa düştüler... (Bakara, 213)

3- Allah katında din şüphesiz İslâm'dır. Ancak Kitap verilenler, kendilerine ilim geldikten sonra, aralarındaki ihtiras yüzünden ayrılığa düştüler... (Âl-i İmrân, 19)

4- "Biz hristiyanız." diyenlerden söz almıştık onlar kendilerine belletilenin bir kısmını unuttular bu yüzden aralarına kıyamete kadar düşmanlık ve kin saldık. Allah, yapmakta olduklarını kendilerine haber verecektir. (Mâide, 14)

Burada naklettiğimiz ve daha önce verdiğimiz âyetlerin üslubu, gerçek din ve Semavî Kitapları savunması, onların kutsiyeti ve niteliği üzerinde durması, aralarındaki ihtilaflara, düşmanlıklara, çekememezliklere, azgınlıklarına, heva ve heveslerine tabi oluşlarına işaret etmesi, evet bütün bunlar gösteriyor ki, Risâlet dönemi öncesi, özellikle Mekke ve Medine Arapları, yahudiler ve hristiyanların kendi içlerindeki ayrılıkları, mezhep sürtüşmelerini, mücadelelerini biliyorlardı. Bu da Arapların hayrete düşmesine ve şaşkınlığına neden oluyordu. Hatta yahudilerle ve hristiyanlarla alay ediyor, onları eğlence konusu ediyorlardı. Ve "Eğer kendile-

rine bir uyarıcı ve kitap gelirse onlardan daha doğru yolda olacaklarını" temenni ve iddia ediyorlardı...

d) Araplardan bir kısmı, bazı yahudi din bilginlerinden ve ruhbanlardan, Arap bir peygamberin gönderilmesinin yakın olduğu müjdesini almış olabilirler. Böylece O, artık gelmesi özellikle vurgulanmış biri olarak bekleniyordu. O'nun gelişiyle Arapların diğer uluslar gibi doğru yolu bulup toparlanacağı; birbiriyle boğuşan, sürtüşen, birbirine kin besleyen, diş bileyen gruplar ve partilere ayrılış durumundan kurtulacaklarına kesin gözüyle bakılıyordu:

Kur'ân'da bunu destekleyici birtakım işaretler vardır. A'râf Sûresi'nde şu bölüm dikkat çekmektedir:

"Onlar ki, yanlarındaki Tevrât ve İncil'de yazılı buldukları o Elçi'ye, ümmi Peygamber'e uyarlar..." (157)

Bu Kur'ân âyetinin yahudilerin ve hristiyanların duyacağı şekilde apaçık okunması, özellikle onlara yöneltilmesi, onların kendi kitaplarında bu ümmi Peygamber'in niteliklerini, kendi dini kitaplarında herhangi bir üslupla görmüş olmaları ve onun ortaya çıkışının yakın olduğunu öğrenmiş bulunmaları halinde ancak anlaşılabileceğinden kuşku yoktur. Bu bilginin Peygamber'in çevresindeki Araplara ya da onlardan bir gruba ulaşmış olması, büyük bir ihtimal dahilindedir.

Saf Sûresi'nde:

«Meryemoğlu İsa da, "Ey İsrâiloğulları, ben size Allah'ın Elçisiyim, benden önce gelen Tevrat'ı doğrulayıcı ve benden sonra gelecek Ahmed adında bir Peygamber'i müjdeleyici olarak geldim." demişti.» (6)

Ayet Medenî'dir. Ayetin müslümanlara göre yüzde yüz doğru olan, İsa (a) tarafından İsrâiloğulları'na bildirilmiş imanî bir açıklama olduğuna ilâve olarak denebilir ki: Eğer İsa bunu müjdelememişse ve en azından hristiyanlar da onu destekleyip sözünü etmemişse, bir Kur'ân âyetinin yahudi ve hristiyanların duyacağı şekilde açık olarak okunmuş olması düşünülemez. Onların bu işten haberdar olduklarında kuşku yoktur. Peygamber'in çevresinde yaşayan Arapların ya da onlardan bir grubun bu işten haberi olduğu büyük bir ihtimaldir.

Bakara Sûresi'nde:

"Ne zaman ki onlara Allah katından kendilerinde olanı tastik eden Kitap geldi -ki onlar bundan önceleri inkâr edenlere karşı kendilerine yardım gelmesini beklerlerdi- bildikleri gelince onu inkâr ettiler. Allah'ın laneti inkâr edenlerin üzerine olsun." (89)

Müfessirler, rivâyetlere dayanarak âyeti şöyle açıklamışlardır: Yahudiler, Araplara, kendilerinden bir peygamberin yakında ortaya çıkacağını haber veriyorlardı. O'nun kendi hizbinden olacağını söylüyorlardı. Araplara karşı O'nunla birleşeceklerini, bir üstünlük ve böbürlenme vasıtası olarak dile getiriyorlardı. Ayetin özü, özellikle de "Onlara geldiği zaman onu tanımadılar" cümlesi bu açıklamayı tamamen desteklemektedir.

Yine Bakara Sûresi'nde İbrahim ve İsmail (a) ile onların Allah'ın Evi'nin duvarlarını yükseltmelerini, oraya sığınacak, ziyaret edip rüku ve secdelerde bulunacak insanlara hazırlanmalarını dile getiren bir âyet, bu meseleye ışık tutmaktadır:

"Rabbimiz! İçlerinden onlara senin âyetlerini okuyan, Kitab'ı ve hikmeti öğreten, onları her kötülükten arıtan bir Peygamber gönder. Doğrusu güçlü ve Hakim olan ancak Sensin." (129)

Konuyla ilgili âyetlerin özü ve içeriği, âyetteki "onlar" zamirinin İbrahim ve İsmail'in (a) zürriyeti olan Araplara yönelik olduğunu göstermektedir. Ayet müslümana göre yüzde yüz doğru, imanî bir gerçeği dile getirmekte, İbrahim ve İsmail'in duasını anlatmaktadır. Bununla beraber, (başka bir münasebetle değindiğimiz, Tevrat'ta zikredilmeyen İbrahim (a) kıssalarının peygamberlikten önceki Araplar tarafından bilindiği, O'nunla atalık ve dini bağlarının bulunduğu olasılığının güçlü oluşundan hareketle) Arapların peygamberlikten önce İbrahim ve İsmail'in (a) dualarını nesilden nesile birbirlerine aktardıklarını, yakın zamanlarda kendilerinden bir peygamberin gönderilişini beklemelerinde ve onu arzulamalarında, bu duaya dayanmış olmaları uzak bir ihtimal değildir.

2. Peygamberlik İnançları ve Peygamber'e Muhalefet:

Bu düşünce ve umutlara sahip olan ve yeni dini gelişmelerinin bu merhalesinde bulunan Arapların, Peygamber'in çağrısına karşı ta ilk merhalesi olan Mekke döneminden beri bu anlaşılmaz tavırlarını araştırmamız tabii olacaktır. Çünkü onların bu tavırları o zamanki düşüncelerine, umutlarına ve dini alanda kaydettikleri gelişmelere tamamen aykırı düşmekteydi.

Her şeyden önce önemli bir noktaya dikkat çekmeliyiz: Arapların Peygamber'in çağrısına karşı tutumları, özellikle Mekke döneminde, Mekke'nin liderleri, büyükleri, efendileri, eşrafı, soyluları ve zenginlerinin etkisiyle oluşmuştu. Nitekim ikinci bölümün sosyal ve idari düzen konusunda bir kısmını verdiğimiz Kur'ân âyetlerinin belirtmeye çalıştığı da bu paraleldedir.[109] Ayrıca Peygamber'in çağrısına karşı mücadele, tartışma, muhalefet, engelleme bayrağını kaldıran liderler, büyükler ve egemen sınıf, genellikle Fatır, 42. ve Saffat, 165-169. âyetlerinde sözleri anlatılan liderlerdir. Ayetler, onların peygamberlikten önceki sözlerini nakletmiştir. Bu uyarıdan sonra, Mekke liderlerini ve büyüklerini bu işte mağlup eden ve onları bu ilginç çelişkiye düşüren etkenleri, Kur'ân'da yer alan pek çok âyetden hareketle tespit edebiliriz:

Bu etkenlerin birincisini; kin, büyüklük taslama, bizzat Peygamber'e uymayı kendilerine yedirememe, onu küçük görme, kendilerinin değil de, onun ilahi Risâlet ile görevlendirilmesine öfkelenme şeklindeki tespit edebiliriz. Zira onlar, kendilerini makam ve mevki yönünden daha ileri, ondan daha geniş servet sahibi, daha büyük şöhreti olan, daha geniş nüfuzu bulunan, sözü daha fazla dinlenen kimseler olarak görüyorlardı. Bu pek çok âyetin de dile getirdiği bir olgudur. Onlardan birkaçını verelim:

1- Yeminlerinin bütün gücüyle Allah'a yemin ettiler: "Andolsun, kendilerine bir uyarıcı gelirse herhangi bir milletten daha doğru yolda olacaklar." diye. Fakat kendilerine uyarıcı gelince bunun, onlara, hak-

109 Örneğin, Sebe', 31-33; Bakara, 166; Ahzâb, 67.'ye bkz.

tan uzaklaşmaktan başka katkısı olmadı. Yeryüzünde büyüklük taslamalarını ve kötü tuzaklar kurmalarını (artırdı)... (Fatır, 42-43)

2- Gerçek kendilerine geldiği zaman: "Bu bir aldatmacadır. Doğrusu biz onu inkâr ediyoruz." dediler. (Ey Muhammed!) Rabbinin rahmetini onlar mı taksim edip paylaştırıyorlar? Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz taksim ettik; birbirlerine iş gördürmeleri için kimini kimine derecelerle üstün kıldık. Rabbinin rahmeti onların biriktirdikleri şeylerden daha iyidir. (Zuhruf, 30-32)

3- "Bizim aramızda O'na mı zikir indirildi?" (Sad, 8)

Bu etkenlerden biri de, kendilerinin ve Mekke'nin diğer Araplara karşı imtiyazlarını ve bu imtiyazlar dolayısıyla kendilerine ulaşan büyük menfaatlerini yitirme korkusudur. Ki onların bu imtiyazları ve menfaatları Kâbe'nin ve Hac ibâdetlerinin Mekke'de oluşuna ve Beytü'l-Harâm bölgesinin güvenliğine bağlıydı. Bu önemli nokta Kasas Sûresi âyetlerinden birinde açıkça tasvir edilmiş bulunmaktadır:

«Dediler ki: "Eğer biz seninle beraber doğru yola (hidâyet) uyarsak yurdumuzdan sürülürüz"...» (Kasas, 57)

Ayetin ifadesine göre Mekkeli liderler Peygamber'e uydukları zaman kendilerinin ve ülkelerinin imtiyazlarını, yürürlükte bulunan tüm geleneklerini yitireceklerini düşünüyorlardı. Geçimleri için gereken gelirlerini, izzet ve şereflerini kaybedeceklerini hesaplıyor, büyük tehlike ile karşı karşıya geleceklerini ve herkes tarafından rahatlıkla yutulabilecek bir hazır lokma, her yağmacının yağmalayabileceği bir konuma geleceklerini düşünüyorlardı. Muhtemelen bu, liderlerin Mekkeli kitleleri korkutup Peygamber'e uymaktan vazgeçmeleri için kullandıkları, sömürdükleri bir durumdu. Çünkü Peygamber'e uymaları onları hem maddi, hem de manevi kayıplara uğratacaktı.

Bu etkenlerden biri de onlarda köklü biçimde yer eden ve kolay kolay üstesinden gelinemeyecek olan geleneklere duyulan bağlılıktı. Çünkü bu geleneklere bağlılık onların görüş açılarını daraltıyor, sönükleştiriyor, muhâkeme güçlerini zayıflatıyor ve basiretlerini, görme duygularını köreltiyordu. Bu asabiyeti ve etkilerini ikinci bölümde kaydettiğimiz birtakım âyetlerle açıklamıştık. Onları burada tekrar etmeyi gerekli görmüyoruz.

Bu etkenlerden biri de onların "Peygamber" ve "Peygamberlik" hakkındaki ön yargı ve anlayışlarıdır. Peygamber asrında ve toplumunda bu kavramların anlamları ve çağrıştıkları şeyler farklıydı. Arap düşüncesinde başka şekilde anlaşılıyorlardı. Onların Peygamber ve Peygamberlik anlayışları ile Peygamber şahsiyeti, görünümü ve gücü birbirinden farklı olunca karşı çıktılar. Onlara göre, peygamberlik, Peygamber'i insan olma tabiatı dışına çıkarıyor ve onu üstün bir varlık yapıyordu. Artık o Peygamber olunca evrendeki yasaları ve alışılagelen sünnetullahı aşıyordu. Onları değiştirebiliyordu. Hiç kuşkusuz onların Peygamber'i bu şekilde düşünmelerinde daha önce duyup-öğrendikleri ulusların ve peygamberlerin kıssaları da etkili olmuştur. Daha önce başka bir münasebetle belirttiğimiz gibi, onların peygamberlikten önce bu kıssalardan haberdar olmaları gerekir. Zira bu kıssaların Arap çevrelerde bilinen şeyler olduğunu daha önce açıklamıştık. Allah'ın Musa ile konuşması, dağa tecelli etmesi, levhaları ona gökten yazılı olarak indirmesi, İsrâiloğulları'nın onları görmesi ve onlara dokunması, asasının korkunç bir ejderha'ya dönüşmesi, önüne gelen her şeyi yutması gibi kıssaları duydukları gibi, O'nun Mısır ülkesine birtakım musibetler gönderdiğini, tufandan daha korkunç bir dehşeti, çekirgeyi, kımılı, kurbağaları, kanı vs.yi üzerine çektiğini, asası ile denize vurup onda kupkuru yollar açtığını, İsrâiloğulları'nın oradan yürüdüklerini, Firavun ve ordusundan kurtulduklarını, asasıyla taşa vurup oradan on iki kaynak fışkırttığını, İsrâiloğulları'nın boyları sayısınca çeşmeler akıttığını, Allah'ın onları bulutlarla gölgelediğini, onlara yiyecek olarak Menn ve Selva'yı indirdiğini, bir kısmını eğitmek amacıyla öldürüp tekrar diriltttiğini biliyorlardı. Bunların yanısıra, onların Yahya'nın ve daha önce de İshak'ın Rabbanî bir mucize eseri olarak pir-i fani bir babadan, ihtiyar bir anneden doğduklarını, İsa'nın harikulade bir mucize eseri olarak babasız dünyaya gelişini, bu nedenle hristiyanların, O'nun Allah'ın oğlu olduğuna inandıklarını, O'nun daha beşikteyken peygamberlerin sözlerini söylediğini, kör ve cüzzamlı kimseleri iyileştirdiğini, ölüleri diriltiğini, çamura üfürüp bir kuş yaptığını, Allah'ın, Havarilerin gözü önünde gökten O'na bir sofra indirdiğini, Havarilerin ondan yemek yediğini de duymuş ve bilmiş olmalıdırlar. Sonra onların, Allah'ın Davud'un hizmetine dağları ve kuşları verdiğini, Süleyman'ı rüzgara ve cin-

lere egemen kıldığını, bilmeleri gerekir. Nuh Tufanı mucizesi ve gemisinden haberdar olmaları, İbrahim'e inen, sonra Lut'un yanına geçen meleklerin kıssasını, işledikleri günahlar nedeniyle Lut kavminin yerin dibine geçirildiğini bilmeleri lazımdır. Ehl-i Kitap yoluyla kendilerine ulaşmayan, Araplar arasında yaygın bulunan kıssaları da bildikleri söylenebilir: Hûd, Salih ve Şuayb'ın peygamberliklerini, Salih peygamberin kayadan çıkan dişi deve mucizesi ve kavminin helâk edilişini, Ad kavmini helâk eden fırtına biçiminde esen rüzgarı, Şuayb kavmini yok eden kara bulutu bilmeleri gerekmektedir. Daha buna benzer, peygamberlere ait kıssaları bildikleri söylenebilir. Onlar buna bağlı olarak daha önceki peygamberler hakkında duydukları normlar ile "Peygamber'i" değerlendirmeye kalktılar. Zihinlerinde yer eden Peygamber anlayışına göre onun şahsiyetini değerlendirdiler. Muhammed'in onlara, Allah'ın kendisine vahyettiğini, kendisine peygamberlik verdiğini, insanları, hidayete ve hak dine iletmesi için kendisini elçi olarak görevlendirdiğini bildirmesi, Allah'ın melekler aracılığıyla kendisine indirdiği, haber verdiği kitabın âyetlerini kendilerine okumasına tanık oluyorlardı. Tüm bunlara rağmen O, kendilerinden biriydi. Kendileri gibi bir insandı. Yedikleri gibi o da yiyordu, içtikleri gibi o da içiyordu. Onların çarşıda pazarda dolaştığı gibi gezip dolaşıyordu. Kendilerinin başına gelen musibetlerin hepsi onun başına da geliyordu. Muhtaç oldukları herşeye o da muhtaç bulunuyordu. Kendilerinin faydalandığı her şeyden o da faydalanıyordu; bu nedenle onda özel bir nitelik, açık bir alamet ve olağanüstü bir güç bulamıyorlardı. Kendisine inen melekleri de göremiyorlardı. Buna karşı dehşete kapılıp âyetler (mucizeler) ve delilller istediler. Nitekim daha önceki peygamberler buna benzer şeyler gösteriyorlardı. Araplar da Rasul'den kendisini desteklemesi için meleklerin inmesini, elle dokunacakları ve okuyacakları bir kitabı gökten indirmesini, yerden sular fışkırtmasını, yerin hazinelerini dışarı çıkarmasını, önceki atalarını diriltmesini ve daha nice Kur'ân âyetlerinin hikâye ettiği meydan okumalara baş vuruyorlardı. Biz bu âyetlerden pek çoğunu zora koşmalar, büyü ve büyücülük, kehanet ve kâhinlik, şiir ve şairler, melekler ve cinlerle ilgili konularda nakletmiştik. Fakat Peygamber'in tüm bu iddialara karşı tutumu, sürekli olarak olumsuz oluyordu ve o yalnızca kendisine indirilen Kur'ân'a işaret etmekle yetiniyordu. Şöyle ki:

1- De ki: "Size Allah'ın hazineleri yanımdadır, demiyorum. Gaybı da bilmiyorum. Size ben meleğim de demiyorum. Ben ancak bana vahyolunana uyuyorum." De ki: "Görenle görmeyen bir midir? Düşünmüyor musunuz?" (En'âm, 50)

2- De ki: "Allah'ın dilemesi dışında ben kendime bir fayda ve zarar verecek durumda değilim. Eğer gaybı bilseydim daha çok hayır yapardım ve bana kötülük de gelmezdi. Ben sadece inanacak bir toplum için uyarıcı ve müjdeleyici bir peygamberim." (A'râf, 188).

3- Dediler ki: "Bize yerden kaynaklar fışkırtmadıkça sana inanmayacağız. Veya hurmalıkların, bağların olmalı aralarında ırmaklar akıtmalısın. Yahut da iddia ettiğin gibi göğü tepemize parça parça düşürmeli ya da Allah'ı ve melekleri karşımıza getirmelisin. Yahut altından bir evin olmalı ya da göğe çıkmalısın. Bununla beraber, sen, bizim üzerimize okuyacağımız bir kitap indirmedikçe senin göğe çıkmana da inanmayız." De ki: "Allah'ı tenzih ederim, (Subhanallah) ben sadece elçi olan bir insan değil miyim?" (İsrâ, 90-93)
Ayrıca Bkz:(6/109; 10/15; 13/7; 29/50-51)

Yalnız samimiyet ve doğruluğun ortaya çıktığı bu Kur'ânî cevaplar ve karşılık vermeler, onları mucizeler ve harikulade şeyleri istemekten alıkoymadığı gibi, o ana kadar ki "Peygamberlik" hakkındaki düşüncelerini de değiştirmeyecek yeni bir peygamberlik anlayışı için ikna etmeyecekti. Daha sonra bu anlayış farkları, yerini şiddetli çatışmalara terk edecektir. Elektriklenen havaya kin, kıskançlık ve öfke egemen olunca, onların apaçık gerçeği, hakikatleri, üstün aklı, doğruluğu, samimiyeti; sözde, eylemde, Allah'a ve güzel ahlâka çağrıda gösterilen ihlası görmelerini engelledi. Böylece onlar, Peygamber'in çağrısını kendi zihinlerinde bulunan bilgilerle, inançlarla ölçüp tartmaya ve ona göre değerlendirmeye kalktılar. Ona, bazen şair, bazen kâhin, bazen sihirbaz, bazen büyülenmiş, bazen de mecnun demeye başladılar. Rasul'ün söylediklerinin şeytanın fısıltıları olduğunu iddia ettiler. Kendilerine okuduğu şeylerin, başkasından öğrenilmiş olduğunu, eski milletlerin hikâye ve masallarından aktarmalar olabileceğini ileri sürdüler. Bu iddiaların herbirisiyle ilgili olan âyetlerin çoğunu ilgili yerlerde vermeye çalışmıştık, onların bu tavırları, Peygamber'in çağrısı siyasal yönden güçlenip askeri alanda üstünlük elde edinceye, liderlerin, diretenlerin mücadele edenlerin, tartışmaya girenlerin, inatçı, müs-

tekbir ve kin besleyen düşmanların çoğu yok oluncaya kadar, aynı çizgide seyretmiştir.

3. Ahiret İnancı:

Peygamberlik davasının en temel ilkelerinden biri de ölümden sonra dirilme inancıdır. Muhtemelen bu husus Mekke döneminde en büyük ve en aşılmaz engellerden birini oluşturuyordu. Mekkî âyetlerin tekrar ve yoğunluk bakımından en önemli konularından birini bu inanç oluşturuyordu. Kur'ân âyetleri, Kur'ân'ın belirlediği, müjdeleyip uyarıda bulunduğu ahiret günü, insanların ölümlerinden sonra dirilişi, dünya hayatlarında yaptıklarından hesaba çekilişleri, herkesin iyilik ve kötülük yönünden yaptıklarının karşılığını bulacakları, iyilik yapan mü'minlerin bağışlanması, Allah'ın rızasına kavuşması ve cennetle mükafatlandırılacakları, kötülük yapan kâfirlerin ziyana uğrama, horlanma ve cehenneme sokulmakla cezalandırılacakları şeklindeki açıklamalarını Arapların hemen inkâr, yüz çevirme, karşı koyma ve alaya almakla karşıladıklarını bildirmektedir. Bunlarla ilgili olarak gelecek örneklere bakalım:

1- "Hayat ancak bu dünyadakinden ibarettir. Biz dirilecek değiliz," dediler. (En'âm, 29)

2- Onlara: "Öldükten sonra dirileceksiniz" desen, inkâr edenler mutlaka: "Bu apaçık bir büyüdür." derler. (Hûd, 7)

3- Ölen kimseyi Allah'ın diriltemeyeceği üzerine bütün güçleriyle Allah'a yemin ederler. (Nahl, 38)

4- "Öldüğümüz, toprak ve kemik haline geldiğimiz zaman mı diriltileceğiz?" dediler. "Andolsun, bu tehdit bize de, bizden önce atalarımıza da yapıldı. Bu evvelkilerin masallarından başka bir şey değildir." (dediler). (Müminûn, 82-83)

5- "Hayat, ancak bu dünyadaki hayatımızdır. Ölürüz ve yaşarız, bizi zamanın geçişi yokluğa sürükler." derler. Onların bu hususta bir bilgisi yoktur. Sadece böyle sanırlar. Ayetlerimiz onlara açıkça okunduğu zaman: "Doğru sözlü iseniz babalarımızı getirin bakalım." demekden başka delilleri yoktur. (Casiye, 24-25)
Ayrıca Bkz:(17/49-51; 34/7-8, 3-4)

Ahiret gününü, o günde hesaba çekilişi, mükafatı ve cezayı müjdeleyen, uyarıda bulunan âyetlerin çokluğu, içerdikleri Rabbanî hikmet ve imani hakikatin yanında, problemin bazı sınıflarla ilgili olup, bazılarıyla ilişkin olmadığını değil, tam tersine problemin herkesin problemi olduğunu göstermektedir. Mesele müşriklerin, Allah ile beraber ortak koşanların ve O'na şefaatçılar ve arabulucularla yaklaşanların problemidir. Öyle ki, o zamanlarda insanların darmadağın olup, toprak haline geldikten sonra ikinci bir defa dirilmelerine akılları ermiyordu demek doğru olabilir. Onlar tekrar dirileceklerine, dünya hayatlarında işledikleri iyilik, kötülük, sevap ve günahtan iman, küfür gibi her şeyden tekrar hesaba çekileceklerine akıl erdiremiyorlardı.

Bizim tercihimize göre, Yahudilik ve Hristiyanlık dinlerinde ölümden sonra diriliş, ahiret günü, hesaba çekilme, mükafat alma, cezaya çarptırılma gibi konularda açık bir beyanat ve net bir görüş açısı olmayışı, Arapların zihinlerinde, düşüncelerinde meseleyi çözümlemesi mümkün olmayan bir düğüm haline getiriyordu. Bu nedenle onlar bu konuda yapılan uyarı ve tehditlerden, yüz çevirmiyorlar ve bu tehditleri alaylı bir tavırla karşılıyorlardı. Çünkü onların bu gaybî (imanî) hakikatı kabul etmeleri için bir hazırlıkları yok sayılırdı. Burada mesele, soyut Allah düşüncesi, melek düşüncesi, peygamberlerin gönderilişi, Allah'ın onlara âyetleri ve kitapları vahyetmesi ve onları mucizelerle desteklemesi gibi değildi.

Öyle ise; "Arapların herhangi bir dine bağlanmakla, Allah'ı kabul etmekle, O'na ya da ortaklarına, şefaatçılarına ibâdet görevlerini yerine getirmekle, kendi içlerinde bir peygamberin gönderilmesini, kendilerine Rabbani bir kitabın indirilmesini, O'na uymaları ve O'nun gösterdiği yolda yürümelerini arzu etmekle amaçladıkları hedef neydi?" diye sorulabilir.

Bu soruya cevap niteliğinde diyebiliriz ki: İlk etapta akla gelen odur ki, dinin insanda vazgeçilmez bir duygu olduğunu, inançların, insanda kökleştiğini ve üzerinden uzun zamanlar geçtiğinde insanda bir bilinçsizliğe dönüştüğünü, düşünceye ve doğru değerlendirmeye bağlılık göstermediği gerçeğini göz ardı ederek, onlar bu dindarlıklarında, diğer tüm insanların herhangi bir dindarlığı seçmekle amaçladıkları hedeflerin aynısını hedefliyorlardı. Ahiret hayatının hiçbir anlam taşımadığı ve özellikle Kur'ân'ın belirlediği biçimde bir ahiret inancı olmayan dinleri seçen insanların

amaçladığı şeyin aynısını amaçlıyorlardı. Bu amaç da, Allah'ın rızasını, merhametini, iyiliğini, yardımını, himayesini elde etmekti. Onu razı eden ve öfkelendiren şeyleri tanıma, iyiliği elde etmek, zararlı olan şeyleri başlarından savmayı garanti etmekti. Kendilerinin dünya hayatında birtakım istekleri, umutları vardı, korkuları, endişeleri bulunuyordu. Yağmur, onların bu istek ve umutlarını zedeleyebiliyor, kıtlık gırtlaklarına dayanabiliyordu. Musibetlere, felaketlere, hastalıklara maruz kalıyorlardı. Deniz yolculukları yapıyorlardı. Büyük tehlikeleri göğüslüyorlardı. Yolculuklara çıkıyorlardı. Aralarında çatışmalar, savaşlar alevleniyordu. Rızık korkusu çoluk çocuk derdi bellerini büküyordu. Karanlık hayaller, rüyalar, kabuslar, gizemli kötü ruhlar kendilerini korkutuyordu. Fırtınalar, depremler, ay tutulması, güneş tutulması, yıldırım, gök gürültüsü, şimşekler kendilerini dehşete düşürüyordu. İşte bunların hepsi onları dindarlığa, Allah'a ya da O'nunla beraber tanrılara ve şefaatçılara dua etmeye, onlara ibâdet etmeye, onlara şirin görünmeye, onları hoşnut eden ve öfkelendiren şeyleri öğrenmeye rağbet etmelerine neden olabilir. Yani onların dindarlığı, sırf dünya ve dünya olayları içindi. Ya başlarına gelmiş ya da gelecek olan bir felaket korkusuyla, kendilerini bulmuş ya da bulacak olan bir kötülükten kurtuldukları bir nimeti, rızkı, iyiliği, kazancı veya zaferi elde etmek için dindar oluyorlardı.

Kur'ân'da sırf bu dini düşünceyi sembolize eden bir dizi âyet vardır. Ayrıca Kur'ân, onların Allah dışında çağırdıkları ortaklarının kendilerine ne bir fayda ne de bir zarar verebileceğini, ne bir yardımları ne de destekleri olabileceklerini belirtip, onların anlayışlarını reddederken de Arapların bu düşüncelerini kaydetmektedir. Kur'ân, zaman zaman dünya mallarının geçici olduğunu, onlara yapışma ya da onlarla yetinmenin ne denli büyük bir hata olacağını kavratmak için birtakım örnekler vermektedir. Böylece Kur'ân, onların dindarlık ve ibâdetten başlıca amaç olarak gördükleri ve önem verdikleri nesnelere, onların bu sırf dünyalık düşüncelerine karşılık veriyor ve bu düşünceleri reddediyordu.

Şirk konusunda bu hususla ilgili bir dizi âyet kaydetmiştik. Şimdi birtakım örnekler daha verelim:

1- Hac ibâdetinizi bitirdiğinizde atalarınızı andığınız gibi hatta ondan daha kuvvetli bir anışla Allah'ı anın "Rabbimiz! Bize dünyada ver" diyen insanlar vardır. Öylelerine ahirette bir pay yoktur. (Bakara, 200)

2- Dünya hayatı sadece oyun ve oyalanmadır; ahiret yurdu sakınanlar için daha iyidir. Düşünmüyor musunuz?" (En'âm, 32)

3- Bizimle karşılaşmayı ummayan ve dünya hayatından hoşnut olup, ona bağlananların ve âyetlerimizden habersiz bulunanların, işte bunların kazandıklarına karşılık varacakları yer cehennemdir. (Yunus, 7-8)

4- Dünya hayatını ve güzelliklerini isteyenlere, orada işlediklerinin karşılığını tastamam veririz; Onlar orada bir eksikliğe de uğratılmazlar. İşte ahirette onlara ateşten başka bir şey yoktur. İşledikleri şeyler orada boşa gitmiştir. Zaten yapmakta oldukları da bâtıldır. (Hûd, 15-16)

5- Dünyayı isteyene -istediğimiz kimseye dilediğimiz kadar- hemen veririz. Sonra da Cehennem'i hazırlarız; yerilmiş ve kovulmuş olarak oraya girer. (İsrâ, 18)

6- Hayır, hayır; ey insanlar! Sizler çabuk elde edeceğiniz dünya nimetlerini seversiniz. Ve ahireti bırakırsınız... (Kıyame, 20-21)

7- Doğrusu insanlar çabuk elde edilen dünya nimetlerini severler de, ağırlığı çekilmez günü arkalarında bırakırlar. (İnsan, 27)

Allah'ın, Kur'ân âyetleriyle kendilerine bildirdiği tehditleri onlar, hep kendi anlayışlarında, dünyada kendilerini yakalayıverecek bir azap olarak anlıyorlardı. Çünkü onların kafalarında Ad, Semud, Lut ve Ashabı Medyen'in cezaya çarptırılması, aniden yok edilişleri vardı. Onun için bekliyorlardı! Fakat Allah'ın azabı kendilerine gelmeyince afallıyor, garip karşılıyor ve bu tehdidi inkâra kalkışıyorlardı. Bir taraftan meydan okuma ve yalanlama niyetiyle onun hemen gelmesini isterken öte yandan ahiret azabına da inanmıyorlardı ki ölümden sonra dirilince o azaba uğrama olasılığını kabul etsinler. Aşağıdaki âyetlerde bunu görüyoruz:

1- Andolsun ki, onların azabını sayılı bir süreye kadar ertelersek, "Onu alıkoyan nedir?" derler. Bilin ki, onlara azap geldiği gün, artık geri çevirilmez, alaya aldıkları şey onları mahvedecektir. (Hûd, 8)

2- İnsanların iyiliği acele istemeleri gibi, Allah da azabı çarçabuk verseydi, süreleri hemen bitmiş olurdu. Bizimle karşılaşmayı ummayanları, azgınlıkları içinde bocalar bir vaziyette bırakırız." (Yunus, 11)

3- İnsan aceleci olarak yaratılmıştır. Size âyetlerimi göstereceğim. Bunu benden acele istemeyin. Doğru sözlü iseniz bildirin bu tehdit ne zamandır? derler. Kâfirler, ateşi yüzlerinden ve sırtlarından men'edemeyecekleri ve yardım da göremeyecekleri zamanı keşke bilseler. Belki aniden gelecek de onları şaşırtacaktır. Artık O'nu geri çeviremezler; kendileri de ertelenmez. (Enbiyâ, 37-40)

4- Bununla beraber, Rabbin mağfiret ve merhamet sahibidir. Eğer onları, yaptıklarından dolayı hemen hesaba çekmek isteseydi, azaba uğratmakta acele ederdi. Ama onların bir vadesi vardır. Ondan kaçıp sığınacak yer bulamazlar. (Kehf, 58)

5- Senden azabı acele bekliyorlar. Eğer süre belirtilmiş olmasaydı, azap onlara hemen gelirdi. Ama yine de onlar farkına varmadan başlarına ansızın gelecektir. Cehennem, inkârcıları kuşatmış iken, onlar hâlâ senden azabı çabuk getirmeni istiyorlar. (Ankebut, 53-54)

6- Biz ilk yaratışla yorulduk mu? Hayır, onlar yeniden yaratılmaktan şüphe etmektedirler. (Kaf, 15)

Burada bir noktaya daha temas etmek istiyoruz: Arapların, Kur'ân'ın müjdelediği ve uyardığı biçimde, ölümden sonra dirilmeyi, hesaba çekilmeyi, mükafat ve cezayı kabul etmediklerini, bu inancın peygamberin çağrısı önündeki büyük problemden birini oluşturduğu ve karşı çıkılmasına neden olduğu... şeklindeki değerlendirmemizin yanında, onların ölümden sonra 'ruh'un ölümsüzlüğüne inandıklarını da belirtmeliyiz. Bu konuyu ilerde başka bir fasılda ele alacağız.

F) İBRAHİMİ DİNİN DEVAMCILARI

Peygamberlikten hemen önceki dönem ve çevrede ortaya çıkan yeni dini gelişme hareketine ve bu hareketin içinde yer alan Hanifler, Sabiîler; İbrahim Dinini izleyenler sınıfının rolüne geçen konuda kısaca değinmiştik.

Bu konu, sözü edilen hareketin tasviri ve olgunlaşması, daha doğrusu olgunluğa yaklaşması açısından çok önemlidir. Bu nedenle söz konusu sınıfı, ortaya çıkış şartlarını ve bunun taşıdığı anlamı ele almak amacıyla özel bir konu açma ihtiyacı duyduk.

1. Sabiîler:

Kur'ân'da Sabiîlerden söz eden üç âyet vardır. İki âyette, onlar, mü'minler, yahudiler ve hristiyanlarla yalnız olarak söz konusu edilmiş; üçüncüsünde ise, bunların yanında müşrikler ve Mecusiler de zikredilmiştir. İşte âyetler:

1- *Şüphesiz iman edenler; Yahudiler, hristiyanlar ve Sabiîler, bunlardan kim ki Allah'a ve ahiret gününe inanır, iyi bir iş yaparsa elbette onlara Rabbleri katında mükâfat vardır; onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir. (Bakara, 62)*

2- *Doğrusu inananlar, yahudiler, sabiîler ve hristiyanlardan Allah'a ve ahiret gününe inanan, yararlı iş yapan kimselere korku yoktur. Onlar üzülmeyeceklerdir. (Mâide, 69)*

3- *Doğrusu inananlar, yahudiler, sabiîler, hristiyanlar, mecusiler, müşrikler arasında, kıyamet günü Allah kesin hüküm verecektir. Doğrusu Allah her şeye şahittir. (Hac, 17)*

Müfessirler, Sabiîlerle ilgili olarak şu görüşleri kaydetmişlerdir[110]:

1- Bunlar mecusilerden bir gruptur;

2- Meleklere tapanlardır;

3- Yıldızlara tapanlardır;

4- Güneşe tapıp günde beş vakit ona namaz kılanlardır;

5- Yahudiler ile hristiyanlar arasında bir anlayışa sahip kimselerdi, Allah'ın varlığını kabul ediyor, Zebur okuyor, meleklere tapıyor ve Kâbe'ye doğru namaz kılıyorlardı, her dinden bir şey almışlardı;

6- Bunların dinlerinin temeli, Hz. Nuh'un dini idi;

7- Bunlar herhangi bir dine bağlanmayan kimselerdi.

Hac Sûresi âyetinde Mecusiler ve müşriklerin, Sabiîlerle beraber zikredilmesi, Sabiîleri, Mecusilikten ve Allah ile birlikte yıldızlara ve meleklere ibâdet etmeyi kapsayan şirkten uzaklaştırmış olmalıdır. Onların Bakara ve Mâide Sûreleri'nde mü'minlerle, yahudilerle ve hristiyanlarla yani apaçık ya da te'vile dayalı bir tevhidi inanca sahip olan Muvahhidlerle zikredilmesi, onların da herhangi bir şekilde tevhid inancına bağlı muvahhidler olduğunu çağrıştırmaktadır. İşte müfessirler bu noktaya dikkat çekmemiş bulunuyorlar.

Bu ismin şu anda Irak'ta bulunan ve kendilerine "Subbe'e" ya da "sabe'e"nin bozulan biçimi sanılan "Subbe" adı verilen dini çağrıştırması zihinlerde yer etmiş bulunmaktadır. Hatta bazı müfessirler bu görüşte olduklarını belirtmişlerdir. Ayrıca bilindiğine göre, klâsik Arap edebiyatının önde gelen şahsiyetleri arasında bu inançta oldukları bilinen kimseler vardır. Bunlar kendi inançlarına bağlılıklarıyla tanınmaktadır. Bunlardan biri "Ebu İshak es-Sabiî'dir" Bazı müfessirler, bu inançla ilgili bir hikâye kaydetmişlerdir: Me'mun, içindeki bir grup insanın yıldızlara taptığı bir köyden geçmiş ve onları müşriklerden sayıp, onlardan cizye almak istememişti. Bunun üzerine kendisine bunların, Kur'ân'da yahudiler ve hristiyanlarla beraber sözü edilen Sabiîler oldukları ve onlara uygulanan hükmün bunlar için de geçerli olacağı hatırlatıldı. O da onları zimmet ehlinden saymaya devam etti ve kendilerinden cizye aldı.

---

110 Bakara, 62. âyetin tefsiri için bkz: Taberi, Nesefi, Razi, Ebu's-Suud, Hazîn, Beyzavî, Tabersî, vd.

Bunun yanında bu kavramın "Sabee" ya da "Sabâ", (eğilim duydu, saptı anlamında) Arapça kökenli bir sözcük olduğunu da belirtmeliyiz[111]. Yusuf Sûresi'nde bu kökten kaynaklanan bir kip aynı anlamda kullanılmıştır:

"... Eğer tuzaklarını benden uzaklaştırmazsan onlara meyleder ve cahillerden olurum." (Yusuf, 33)

Peygamber asrındaki Arapların, atalarının dininden ayrılan ve yeni bir dine girenlere de "Sabiî" adını verdiklerini buna bağlı olarak Peygamber'i ve ilk müslümanları bu isimle yad ettiklerini belirtmeliyiz. Onlara "Sebee ve Sabiîler" diyorlardı. İbn Hişam'ın Ömer'in müslüman oluşu ile ilgili kaydettikleri arasında şunları da görüyoruz. Ömer, önceleri Peygamber'e Sabiî diyordu. Müslüman olduktan sonra Kâbe avlusuna başı dik olarak girdiğinde orada bulunanlar şöyle dediler: "Hattab'ın oğlu, bir Sabiî suratı ile size geldi." Sahihi Buhari'de bedevi bir kadının Peygamber'i şu sözleriyle tanıtmaya çalıştığı kaydedilir: "Şu kendisine Sabiî denilen adam"[112] Usdu'l-Gâbe'de Haris el-Gâmidi'den rivâyet edilen bir hadiste kaydediliyor ki O, Kureyş'ten bir topluluğun Mekkeli bir adamın başına toplandığını görmüş ve babasına: Bu kalabalık nedir, diye sormuştu. Babası da, "Bunlar, kendilerinden bir Sabiînin etrafında toplanan bir kalabalıktır, cevabını vermişti. Sonra ona yaklaştık. Bir de ne görelim! Rasulullah insanları, yalnız Allah'a ibâdet etmeye çağırıyor".

İslâm'ın ilk dönemlerinde Peygamber'e ve O'na iman edenlere Sabiî adı verilmesi, bu Kur'ânî kavramın herhangi bir şekilde muvahhid bir kesimi gösterdiği biçimindeki yaklaşımı güçlendirmektedir. Zira Kur'ân bu düşünce sahiplerini Bakara ve Mâide âyetlerinde muvahhidler düzleminde ele almış ya da en azından onların Arapların dininden ve şirke bulaşan geleneklerinden ayrı kimseler olduğunu ifade etmiştir. Bu kavramın Kur'ân'da kullanılmış olması, onun peygamberlikten önce de kullanılan kavramlardan biri olduğunu gösterir. Buna bağlı olarak söz konusu kavramın ilk defa peygamber ve arkadaşları için kullanılmadığına inandığımızı söyleyebiliriz. Zira eğer böyle olsaydı âyetlerde önce müslümanlardan söz etmek için "Sabiîler" denmesi, ikinci olarak onlara

111 Lisanu'l-Arab "Sebe'e" maddesi.

112 Tecrîd, I, 47.

"iman edenler" kavramının kullanılması için bir hikmet olmazdı. Yani Araplar onlara bu ismi kullanmış olsa da, Kur'ân'ın adlandırmasına göre onlar Peygamber ve müslümanlardan ayrı bir kesimdir. Kesin olan, Sabiîlerin, peygamberlikten önce, Arapların şirke dayalı inançlarını ve geleneklerini terk edenlerden oluştuğuydu.

Tüm bunlara bağlı olarak Kur'ân âyetlerinde kullanılan bu kavramın, Risâlet öncesi dönem ve çevrede de, herhangi bir biçimde Tevhide inanan bir topluluğa işaret etmek, ya da onları ifade etmek için kullanıldığını söylemenin makul olduğu görüşündeyiz. Onlara bu adın verilişi kelimenin sözlük anlamından hareket etmekten kaynaklanıyordu. Çünkü onlar, atalarının dininden sapmış, tevhide dayalı yeni bir dine ya da inanca boyun eğmiş ya da onu izlemiş bulunuyorlardı ve seçtikleri din Yahudilik ya da Hristiyanlık da değildi. Bu isim Peygamber'e ve ona iman edenlere hemen yapıştırılmıştı. Çünkü herkesçe bilinen kullanılan bir yakıştırmaydı bu. Onların, diğer dinlere bağlı bulunanlarla birlikte Medenî âyetlerde anılmaları, onlardan bazı bireylerin o zamana kadar kendi dinleri üzerinde kaldıkları ve Peygamber'e tâbi olmadıklarını gösterebilir. Rivâyetler de, Ümeyye b. Salt'ın kendisini Peygamberliğe aday gördüğünden, Peygamber ile yarıştığını belirtmekle bu yaklaşımı desteklemektedir.

Müfessirlerin Sabiîlerle, ilgili değerlendirmelerini ise bu konuda yapılan tahminler olarak görüyoruz. Ayrı ayrı görüşler ileri sürmeleri ve bu konuda zik zak çizmeleri de, onların tahminde bulundukları görüşünü pekiştirmektedir. Aynı şekilde bugünkü Irak Subbeleriyle Me'mun zamanında ve ondan sonraki Sabiîler arasında bir bağdan ve Kur'ân'ın adlandırmasından söz etmek de bir kuruntu ve tahminden öte bir anlam ifade etmez. Daha doğrusu İslâm'dan iki ya da daha fazla asır sonra ortaya atılan bir yakıştırma, sonradan uydurulan bir hikâyedir. Çünkü: 1- Arapça kökenli ve türevleri Arapça olan bir sözcüktür. 2- Bu kavram Peygamber döneminde de kullanılıyor ve Araplardan atalarının dininden sapan kimselere bu ad veriliyordu. 3- Bu geleneğin bir devamı olarak Peygamber'e ve ilk müslümanlara bu ad verilmişti. 4- Peygamber döneminde Arap yarımadasında ve çevresinde bu isimle anılan bir kesimin varlığını haber veren hiçbir klâsik Arapça kitap yoktur. 5- Irak'ta yıldızlara tapan bu kesim, kendi dillerinde Sabiî adını ya da köken olarak buna yakın bir ismi taşımıyorlardı

ki, "yahudiler" ve "hristiyanlar" kavramında olduğu gibi bunun da tahrif edilmiş ya da Arapçalaştırılmış bir isim olduğu söylenebilsin. 6- Mecusilerden ve yıldızlara tapanlardan cizye alınması Peygamber'e ve raşid halifelere ait, bilinen, alışılan ve kitaplarda kaydedilen bir sünnetti. Bu da Me'mun dönemindeki "Sabiîler" ismi ve onlardan cizye alınmasının caiz oluşuyla ilgili olarak kaydedilen rivâyeti zayıflatmaktadır.

Bunlar kimdi; atalarının bağlı bulunduğu inançları ve gelenekleri bırakıp, onun yerine bağlı bulundukları yeni inançları nasıldı?

Siret ve tefsir kitaplarında kaydedildiğine göre[113] Hicaz Araplarından birtakım kimseler semavî kitaplara yönelmiş, akılları aydınlanınca atalarının taptıklarına tapmayı, Allah ile beraber başka tanrılar edinmeyi ya da şefaatçı ve dost tanrılar tutmayı reddetmiş ve onların hepsinden ayrılmışlardı. Onlardan bazıları İbrahim'in (a) dini olan Hanifliği araştırmak amacıyla yeryüzünde dolaşmaya, bazıları hristiyan olmaya bir kısmı İbrahim'in dinine göre ya da O'nun dini olarak sandığı şekilde ibâdet etmeye başlamıştı. Bunların Mekke'de olanları olduğu gibi, Medine'de olanları da vardı. Bu kitaplar, onlardan küçümsenmeyecek kadar bir kesimin adını da vermişlerdir. Bunlar arasında: Zeyd b. Cahş, Ümeyye b. Sait, Ebu Kays en-Neccar el-Yesribi, Ebu'l-Heysem b. Teyhan el-Yesribi, Ebu Amir el-Evsi, Selman el-Farisi ve Ebu Zerr el-Gifari'yi görüyoruz.

Sahihi Buhari'de[114] yer alan bir hadisin özeti şöyledir: Hz. Hatice Peygamber'i amcasının oğlu Varaka'ya -semavî kitapları okumuş, İbranice bilen bir ihtiyardı- götürmüş ve onun durumunu öğrenmeye çalışmıştı. O da Peygamber'in bu müjdesini duyunca kendisine gelen şeyin, Musa Peygamber'e inen "Nâmus"un aynısını olduğunu söylemiş, kendisine cesaret vermiş, teskin etmiş ve dinini açıkladığında, çağrısını yaptığında O'na destekte bulunacağını va'detmişti.

İbn Hişam'da[115] bu şahısların ilk dördü, özellikle de Zeyd ile ilgili uzun bir hadis vardır. Burada Zeyd'in kavmini nasıl ayıpladığı, onlara karşı, İbrahim'in dinine bağlı olmakla övündüğü, İbrahim'in

---

113 İbn Hişam; I, 215-223; II, 103, 177-178; İbn Sa'd, I, 202; Razi; I, 369-370.

114 Tecrîd, I, 7.

115 I, 215, 223.

dini olan Hanifliği aramak amacıyla dolaşmaya ne kadar önem verdiği, amcasının ona nasıl eziyet ettiği ve onu dininden çevirmeye çalıştığı dile getirilmektedir.

Usdu'l-Gâbe'de[116] Zeyd'e izafe edilen bir dua ve yalvarış biçimi yer almaktadır. O, bununla Rabbine niyazda bulunur ve şöyle derdi: "Samimi olarak emrine hazırım. Kul olarak, köle olarak... İbrahim'in sığındığına sığındım. Sana boyun eğdim. Ne kadar beni zora koşsan hep göğüs gereceğim..." Zeyd, bineğinin üzerinde secdeye kapanırdı. Peygamber Peygamberlikten önce onunla bir araya gelmiş ve O'nun yalnız bir ümmet olarak dirileceğini söylemişti. Zeyd, Said b. Zeyd'in babasıydı. Said ise İslâm'a ilk girenlerden ve Aşere-i Mübeşşere'dendi. Kardeşinden önce kocasıyla beraber müslüman olan Hattab'ın kızı Fatıma'nın kocasıydı.

Aynı şekilde İbn Hişam'ın Ebu Amir el-Evsi ile ilgili olarak kaydettiğine göre, Hicretten sonra Medine'de Peygamber'le karşılaştığında bile kendisinin, İbrahim'in dinine, Hanifliğe bağlı olduğunu iddia ediyordu.

116 II, 227-339.

2. Hanifler:

Kur'ân'da "Hanif" ve "Hanifler" kavramının geçtiği bir dizi âyet vardır. Bu âyetlerin bir kısmı Mekkî, bir kısmı Medenîdir. Bir kısmı İbrahim ve dini ile, bir kısmı Peygamber'in çağrıda bulunduğu dini nitelemekle ilgilidir. Bir kısmı ise geneldir. Hepsi de "Tevhid" ve "Muvahhidler" anlamını taşıyor, gelecek örneklere bir göz atalım:

1- "Yahudi veya hristiyan olun ki, doğru yolu bulasınız." dediler. Hayır, de ki: "İbrahim'in hanif (dosdoğru) dinine (uyarız). O müşriklerden değildi..." (Bakara, 135)

2- İbrahim ne yahudi ne de hristiyandı. O Hanîf bir müslümandı. Müşriklerden değildi. Doğrusu, insanların İbrahim'e en yakın olanı, ona uyanlar; bu peygamber ve mü'minlerdir. Allah da mü'minlerin velisidir. (Âl-i İmrân, 67-68)

3- Sana, "Hanif olarak doğruya yönelen, müşrik olmayan İbrahim'in dinine uy." diye vahyettik. (Nahl, 123)

4- ...Artık o pis putlardan ve yalan sözden sakının. Allah'a ortak koşmadan, Hanifler olarak (Allah'ı birleyin)... (Hac, 30-31)
Ayrıca Bkz:(6/161; 10/104-105; 30/30-31)

Müfessirler, "Hanif" kavramının "Hanefe" kökünden türediğini ve düzeldi, doğruldu anlamına geldiğini söyledikleri gibi, onun "Hanife" kökünden türeyip eğilim duydu, saptı anlamına geldiğini, nitekim ayağında biraz eğrilik bulunan kişinin "Ahnef" diye adlandırıldığını da belirtmişlerdir. Bu ikinci görüş tutarlıdır. Onlara göre Hanif kavramı ve onun çoğulu olan Hunefâ' kavramı Peygamberlikten önce şirk dininden sapan ve Allah'ı birleyen, tevhide inanan Araplar için kullanılıyordu. Açıktır ki, bu anlam ile Sabee ve Sabiîler kavramlarının anlamı arasında bir paralellik vardır. Aralarındaki fark Hanif ve Hunefâ' kavramının Kur'ân'da daha fazla ve sık olarak, tevhidin anlamı ve muvahhidlerin niteliklerini daha açık biçimde ifade eden cümlelerde geçmiş olmalarıdır. Yalnız bunlar, Sabiîler kavramının kullanıldığı gibi, dini bir inanç sahibi kimseleri niteleme sadedinde kullanılmamıştır.

Biz bazı araştırmacıların, Hanif ve Hunefâ' kavramları ile ilgili olarak birtakım görüşleri olduğunu biliyoruz. Bunlardan bir kısmı, onların peygamberlikten önce varolan bir grup ya da inanç olduğunu göstermeye çalışmaktadır. Başka bir kesim ise, bu inancın Arap inancı olmadığını belirtmek suretiyle, sözcüğün de Arapça olduğundan kuşkulandırma yolunu izlemekte ve onun yabancı bir inanç olduğunu savunmaktadır. Bazıları da Hanifler ile Hanifeoğulları ve Müseylemetu'l-Kezzab arasında bir ilişki kurmaya çalışmaktadır. Diğer bir kesim ise, daha da ileri gidip sınırı aşarak bu kavramın Peygamber'in zihninde kapalı (karmaşık) olduğunu zannetmişlerdir. Bununla ilgili olarak doğruluğuna inandığımız yaklaşım, az önce belirtmeye çalıştığımız yaklaşımdır. Ve bu kelime Arapça kökenlidir. Her halükârda kavramın Kur'ân'da kullanılmış olması, onun Kur'ân'ın inişinden önce Arap dilinde kullanıldığında kuşkuya yer bırakmamaktadır. Ve kavramın daha önce de Kur'ân'ın ona yüklediği tevhid ve Allah ile beraber ortak koşmama anlamını taşıdığını ifade etmektedir. Diğer görüşler ise, bize göre üzerinde durulmaya ve tenkit edilip çürütülmeye bile değmez.

Durum ne olursa olsun biz Sabiîler ile Haniflerin aynı şey olduğu ya da bir sınıf olduğunu tercih etmeğe eğilim duyuyoruz. Onların, atalarının şirke dayalı dinlerinden ya da putperestliklerinden ayrılan, Hicaz'ın aynı düşüncedeki kişileri olduklarını tercihe şayan buluyoruz. Bunlar tevhid inancına bağlanıp Allah'ı birleyen, Yahudilik ve hristiyanlığa gönülleri yatmayan ya da en azından bir kısımları bu iki dinde huzur görmeyen kimselerdir. Çünkü bu dinlerde birtakım problemler ve bölünmeler görüyorlardı. Sonra o dine bağlı olanlarda sapmalar ve çelişkiler fark ediyorlardı. Onlardan İbrahim'in dinine göre ya da İbrahim'in dini olarak sandıkları şekilde Allah'a ibâdet eden birtakım kimseler de vardı. Bunlardan bir kısmı da, İbrahim dinine göre kulluk yapmak amacıyla, bu dini araştırıyordu.

En'âm 161. âyetinde, risâletten önce Rasulullah'ın da din veya İbrahim'in dini hususunda bir tür çıkmazda olduğunu belirten izler vardır. Bu nedenle Allah'ın ona doğru yolunu gösterdiğini vahyettiğini söyleyebiliriz. Belki de, ilk inen sûrelerden biri olan Duha Sûresi'nin 8. âyetinde işaret edilen de budur:

"Seni yetim bulup barındırmadı mı? Seni şaşırmış bulup doğru yola iletmedi mi?" (6-7)

En'âm ve Duha âyetleri yine gösteriyor ki: Peygamber, bir ölçüde gelişme göstermiş olsa da atalarının izlediği şirk ve putperestliğe karşı çıkmış ve onları kabul etmemişti. Onun için şöyle bir yaklaşım aşırılık olmaz: Peygamber de Peygamberliğinden önce, atalarının inançlarından uzaklaşan, fakat Hristiyanlık ve Yahudiliğe de gönülleri yatmayan; sarsılmaz hakikatı, gerçeği, hiçbir eğriliği bulunmayan Allah'ı birlemede (Tevhid'te), Haniflik olan İbrahim'in dinine göre O'na ibâdet eden, bununla beraber bu din hakkında herhangi bir şekilde bir şaşırmışlıktan, yolunu kaybetmekten kurtulamayan ve kendilerine Sabiîler adı, Hanifler sıfatı verilen bu bireylerden biriydi. Nihâyet Allah, O'nun, risâlet için gerekli nitelikleri taşıdığını görmüş ve rasul olarak O'nu seçmişti. Allah mesajını kime vereceğini çok iyi bilmekteydi. Kendisini seçtikten sonra şöyle söylemesini emretti: "Şüphesiz Rabbim beni doğru yola, gerçek dine, doğruya yönelen ve ortak koşanlardan olmayan İbrahim'in dinine iletmiştir." (En'âm, 161)

Aynı şekilde, İbrahim'in, O'nun dininin Kur'ân'da çokça geçmesi; bu dinin şirkin karşıtı oluşuna, aslına atıflarda bulunulmasına, ondan sonra ortaya çıkan Yahudilik ve Hristiyanlığın hak yoldan sapmış olduğuna dikkat çekilmesi gösteriyor ki:

1- İbrahim'den ve onun Haniflik dininden söz etmek, peygamberlikten önceki Hicaz Arapları çevresinde özellikle de aydınlar arasında gündemde olan bir konuydu. Atalarının dinini bırakıp yolunu şaşıran ve İbrahim'in dinini araştırmaya kalkışan bireylerle ilgili işaret ettiğimiz siret rivâyetleri de bu anlayışı desteklemektedir.

2- Hicaz Araplarının ya da onların aydın olanlarının anlayışlarına göre, İbrahim'in dini parlak bir tablo oluşturuyordu. Onlar bu dini tertemiz, dupduru olarak kabul ediyorlardı. Onların anlayışlarına göre bu dine, Yahudilik ve Hristiyanlığa bulaşan şaibeler, sapmalar, ayrılıklar ve cedelleşmelerin hiçbiri bulaşmamıştı.

Bu mesele Peygamber ile yahudiler ve hristiyanlar arasında tartışma ve mücadele konusu oluyordu. Nitekim Kur'ân, onları beyinsizlik ve hatalı olarak gösteren reddiyeler getirmiş, onların çelişkilerini ve sapıklıklarını belirtmiştir. Aşağıdaki âyetlerde bunu görüyoruz.

1- Kendini bilmezden başkası İbrahim'in dininden yüz çevirmez. Andolsun ki dünyada O'nu seçtik, şüphesiz O ahirette de iyilerdendir. Rabbi ona: "Teslim ol" buyurduğunda, "Alemlerin Rabbine teslim oldum." demişti. İbrahim, bunu oğullarına vasiyet etti. Ya'kub da "Oğullarım, Allah bu dini sizin için seçti, siz de ancak O'na teslim olmuş olarak can verin." dedi. Yoksa Yakub can verirken sizler yanında mı idiniz? O oğullarına: "Benden sonra kime kulluk edeceksiniz?" diye sormuştu. Onlar da: Senin ilahına ve ataların İbrahim, İsmail, İshak'ın ilahı olan tek ilaha kulluk edeceğiz, bizler O'na teslim olmuşuzdur." demişlerdi. Onlar geçmiş bir ümmettir. Onların kazandıkları kendilerine, sizin kazandıklarınız da sizedir. Onların yapmış olduklarından sorumlu değilsiniz. "Yahudi veya hristiyan olun ki doğru yolu bulasınız." dediler. De ki: "Doğruya yönelmiş olan ve Allah'a eş koşanlardan olmayan İbrahim'in dinine uyarız." "Allah'a, bize gönderilene, İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Yakub'a ve torunlarına gönderilene, Musa ve İsa'ya verilene, Rableri tarafından peygamberlere verilene, onları birbirinden ayırt etmeyerek inandık, biz ona teslim olanlarız." deyin. Sizin inandığınız gibi inanmış olsalar, doğru yolu bulmuş olurlar. Yüz çevirirlerse, şüphesiz onlar, çıkmazdadırlar. Onlara karşı sana Allah yetecektir. O, işitir ve bilir. Allah'ın verdiği renge uyun; rengi Allah'ınkinden daha güzel olan kim vardır? "Biz O'na kulluk edenleriz." deyin. De ki: "Bizim ve sizin Rabbiniz olan Allah hakkında bize karşı hüccet mi gösteriyorsunuz? Bizim yaptıklarımız kendimize, sizin yaptıklarınız da kendinize aittir. Biz, Ona karşı samimiyiz." "Yoksa İbrahim, İsmail, İshak, Ya'kub ve torunlarının yahudi veya hristiyan olduklarını mı söylüyorsunuz? Peki siz mi yoksa Allah mı daha iyi bilir?" de. Allah tarafından kendisine bildirilen bir gerçeği gizleyenden daha zalim kim vardır. Allah yaptıklarınızdan gâfil değildir. (Bakara, 130-140)

2- Ey Kitap Ehli! İbrahim hakkında niçin tartışıyorsunuz? Tevrat da İncil de şüphesiz ondan sonra indirilmiştir. Akletmiyor musunuz? Siz hadi bilginiz olan şey üzerinde tartışanlarsınız. Ama bilginiz olmayan şey hakkında niçin tartışırsınız? Oysa Allah bilir, sizler bilmezsiniz. İbrahim, yahudi de, hristiyan da değildi. Ama doğruya yönelen bir müslimdi, müşriklerden de değildi. Doğrusu İbrahim'e

> en yakın olanlar, ona uyanlar, bu peygamber (Muhammed) ve inananlardır. Allah inananların dostudur. (Âl-i İmrân, 65-68)

Bu tartışma ve delil getirmelerin bir benzerinin, yahudilerle Arapların aydın kesiminin, İbrahim'in dinine bağlanan ya da ona yönelen, araştıran, soran kesiminin arasında meydana gelmiş olması uzak bir olasılık sayılmaz. Peygamberlikten önce yaşamış bulunan bu insanların bir kısmını rivâyetler zikretmiş, bir kısmını da zikretmemiştir. Çünkü bu sırada yahudiler Araplara karşı üstünlük pozuna giriyor ve onlara karşı övünüyorlardı. Kendilerinin İbrahim'e ve onun dinine daha yakın olduklarını iddia ediyorlardı. Arapların bu aydın kesimi ise yahudiler ve hristiyanlar arasında bölünmeler, parçalanmalar, ayrılıklar ve sapıklıklar olduğunu fark ediyor, onların sözlerine aldırmıyor ve inançlarında onlara uymuyorlardı. Biz bu görüşü tercih ediyoruz. Çünkü yahudiler, daha önceleri birkaç defa işaret ettiğimiz gibi, Arapların dini konularda, başvurdukları en önemli kesimdi. Bu aydın kesimin de kendi toplumlarının anlayışlarını horlamaya başladıktan sonra yahudilerin bazı bilginleri ve hahamları ile ilişki kurup İbrahim dininin gerçek yüzünü ortaya çıkarmaya, onu görüp alıntılamaya çalışmış olmaları; kendilerinin bu din üzerinde olduklarını iddia eden insanlarla tartışmış olmaları, sapıklıklarını ve yoldan ayrılışlarını onların yüzüne vurmuş olmaları gerekir. Bu ilişki kurma, tartışma ve mücadele etmenin yalnız yahudilerle sınırlı kalmamış olması, hristiyanları da kapsamış olması olasılığı da vardır. Çünkü onların arasında da ilim ve öğretme niteliklerini taşıyan kimseler vardı. Nitekim daha önce başka bir münasebetle işaret ettiğimiz Nahl, 103 ve Furkan, 4. âyetlerinin de gösterdiği gibi, kâfirler, Peygamber'in söylediklerini onlardan öğrendiği ve onlardan destek aldığını iddia etmişlerdi. Daha önce de Hicaz Araplarından bazılarının Yahudilik ve Hristiyanlığı kabul ettiklerini söylemiştik. İşte Arapların bu dinlere geçişlerinin, bu ilişki kurmalar, tartışmalar ve mücadelelerin sonucu olarak ortaya çıkmış olması güçlü bir olasılık sayılır. Hatta bu sözkonusu ilişkilerin, tartışmaların, mücadelelerin İbrahim'in dini ve onun soruşturulması ile ilgili olarak gerçekleştiğini, bu eylemlerin, atalarının inançlarından ve geleneklerinden tiksindikten sonra onlarda görülmeye başladığını da gösteren bir gelişme sayılmalıdır.

Burada Âl-i İmrân'ın 68. âyetine dikkat çekip, bu âyetin üç sınıfa işaret ettiğini belirtmek istiyoruz. Bunlar: "İbrahim'e tabi olanlar" "Bu peygamber" ve "İman edenler" bizim tercihimize göre "İbrahim'e tabi olanlar"dan amaç Peygamberlikten önce cahiliye geleneklerini ve inançlarını bırakıp, İbrahim'in Haniflik dinine göre Allah'ı birleyenlerdir. Onların Peygamber'den önce anılması zaman sıralaması içindir. Ya da en azından bu ifade ile onlar da kastedilmiştir. Hatta biz bunun âyetin içeriğinden hareketle, kesin olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü âyette "Bu Peygamber ve İman edenler" ayrıca belirtilmiştir. "O'na (İbrahim'e) tabi olanlar"dan kastın, tekrar "Peygamber'e uyanları" kapsaması hikmete uygun düşmez.

3. İbrahimi Din:

Arapların İbrahim'in dinine bu kadar yoğun biçimde ilgi duymuş olmaları, onun dininin kendi gelenekleri arasındaki ilişkiyle ilgili haberleri kendi aralarında yaymaları bu aydın sınıfı İbrahim'in dinini araştırmaya, soruşturmaya, kendi toplumlarının onu şirk, putperestlik ve çürük temellere dayalı olarak anlamalarına karşı çıkmaya, içinde şirki barındırmayan tertemiz bir tevhid olarak ortaya çıkarmalarına yardımcı olmuş gibidir. İşte bu nedenle Kur'ân, İbrahim'in babası ile toplumuna karşı tavırlarını, onlarla tartışmasını, kendisini ve çocuklarını putlardan uzak tutması için Allah'a duasını, putlara saldırışını, onları eleştirmesini, yerle bir etmesini yüzünü Allah'a teslim ettiğini açığa vurmasını tekrar tekrar hikâye etmiştir. Bunların hepsi aslında Araplara birer öğüt, birer hatırlatma, dini durumlarını gözler önüne sermekten ibarettir. Bu tür hikâye etmeler birçok sûrede geçmektedir. Daha önce başka bir münasebetle naklettiğimiz İbrahim Sûresi 35-41. âyetleri bununla ilgilidir. Şimdi bazılarını da aşağıya alıyoruz:[117]

1- İbrahim babası Azer'e demişti ki: "Sen putları ilah mı ediniyorsun? Doğrusu ben, seni ve toplumunu açık bir sapıklık içinde görüyorum." Böylece biz İbrahim'e göklerin ve yerin muhteşem varlıklarını gösteriyorduk ki, kesin inananlardan olsun. Üzerine gece basınca bir yıldız gördü, "Budur Rabbim." dedi. Yıldız batınca, "Batanları sevmem." dedi. Ayı doğarken görünce "Budur Rabbim." dedi. O da batınca "Rabbim bana doğru yolu göstermeseydi elbette sapan topluluklardan olurdum." dedi. Güneşi doğarken görünce "İşte bu benim Rabbim, bu daha büyük" dedi. Batınca "Ey toplumum! Doğrusu ben ortak koştuklarınızdan uzağım." dedi. "Doğrusu ben yüzümü, gökleri ve yeri yaratana çevirdim, ben ortak koşanlardan değilim." Toplumu onunla tartışmaya girişti. "Beni doğru yola eriştirmişken, Allah hakkında benimle mi tartışıyorsunuz? Ona ortak koştuklarınızdan korkmuyorum, meğer ki Rabbim bir şeyi dilemiş ola. Rabbim ilimce her şeyi kuşatmıştır, halâ öğüt kabul etmez misiniz?" dedi. "Allah'a koştuğunuz ortaklardan nasıl korkarım? Oysa

117 Ayrıca bkz: Şuara, 69-89; Ankebut, 16-27; Saffat, 73-99; Zuhruf, 26-28.

> siz, Allah'ın, hakkında size bir delil indirmediği bir şeyi O'na ortak koşmaktan korkmuyorsunuz. İki taraftan hangisine güvenmek daha layıktır, bir bilseniz. Güven, inanıp imanlarına haksızlık karıştırmayanlaradır. Onlar doğru yoldadırlar." Bu, İbrahim'e, toplumuna karşı verdiğimiz hüccetimizdir. Dilediğimizi derecelerle yükseltiriz. Doğrusu Rabbin hakimdir, bilendir. Ona İshak'ı Yakub'u bağışladık, her birini doğru yola eriştirdik. Daha önce Nuh'u ve soyundan Davud'u, Süleyman'ı, Eyyub'u, Yusuf'u, Musa'yı ve Harun'u -ki işlerini iyi yapanlara böylece karşılık veririz. - Zekeriyya'yı, Yahya'yı, İsa'yı ve İlyas'ı -ki hepsi iyilerdendir.- İsmail'i, Elyesa'yı, Yunus'u, Lut'u -ki hepsini dünyalara üstün kıldık- doğru yola eriştirdik. Bu, Allah'ın kullarından dilediğini eriştirdiği yoludur. Ortak koşarlarsa amelleri boşa çıkar. Kendilerine kitap, hüküm ve peygamberlik verdiklerimiz işte bunlardır. Kâfirler onları inkâr ederlerse, inkâr etmeyecek bir milleti onlara vekil kılarız. İşte bunlar Allah'ın doğru yola eriştirdikleridir, onların yoluna uy." Sizden buna karşılık bir ücret istemem, bu sadece herkes için bir hatırlatmadır" de. (En'âm, 74-90)
> Ayrıca Bkz:(21/51-71)

Bir kısmını nakledip bir kısmına da işaret ettiğimiz bu Kur'ân âyetlerinin sözünü ettiği tutumlar, Tevrat'ın, İbrahim'in hayatı ile ilgili olarak kaydetmediği tutumlardır. Ve âyetlerin ekseriyeti Mekkîdir. Bunlar ana hatlarıyla, şirk koştuklarından ve bu işten vazgeçmediklerinden dolayı Arapları eleştiren bir içeriğe sahiptir. Bu âyetlerin Medenî sûrelerde yer alanları da Arapları eleştirmekle ilgilidir ve Mekkî sûrelerdekinin bir devamıdır. Yahudileri eleştirmekle ilgili değildir. Zira bu konuyu ele alan daha başka âyetler vardır ve bunların hepsi de Medenîdir. Onları daha önce başka bir münasebetle aktarmıştık. Adı geçen tutumları örnek verip eleştiriye geçmek, dinleyiciler bu konuları bildikleri zaman, daha etkili ve oturaklı olur. Bu nedenle biz, eleştiriye hedef olarak seçilen ve eleştirilmek istenen dinleyici düzlemindeki Arapların İbrahim'in bu tavır ve tutumlarıyla ilgili haberleri birbirine ulaştırdıklarına inanıyoruz. Artık bu kıssaların Tevrat'ta geçenleri ile geçmeyenleri arasında bir ayrıma gitmeye gerek görmüyoruz. Onlar, bu kıssaları nesilden nesile aktarmışlar, bunun yanında İbrahim'le atalık ilişkilerini belirtmeyi, dini geleneklerinin onunla ilişkisini vurgulamayı da ihmal etmemişlerdir. Bu çıkarımın doğru olduğunu, pek çok âyetlerin alışılmış ve yoğun üslubuna vakıf olan ve onları dik-

katlice gözden geçiren, herkesin kabul edeceğini sanıyoruz.

Bu düşüncenin, temel olarak atalık yönünden İbrahim'e bağlı bulunan muvahhid yahudilerden Araplara geçmiş olması olasılığı vardır. Özellikle de Tevrat'ın, İbrahim'den sözeden birinci ve en eski kitap olduğunu düşündüğümüzde bu olasılık daha güç kazanır. Yalnız Araplar, kendi toplumlarının bu dinden saptığını gördükleri gibi yahudi ve hristiyanların da ondan saptığını görmüşlerdir. Böylece Hicaz Arapları genel olarak İbrahim'in dini ve gelenekleri konusunda sapık bir düşünceye sahip bulunuyordu. Sonra onlardan bir sınıf, İbrahim'in her türlü şaibeden arınmış, gerçek Haniflik dinine döndüler ya da dönmeye çalıştılar. Tabiatıyla bu din, Yahudilik ve Hristiyanlık değildi. Bu ancak Allah'a teslim olmak, ona şirk koşmadan tertemiz olarak yalnız ona ibâdet etmekti. İşte bu eylemi gerçekleştirenlere Sabiîler ya da Hanifler adı verildi.

Biz Sabiîlerin, Haniflerin, İbrahim'in dinine göre ibâdet edenlerin az sayıda birkaç kişi olmadıklarını tercihe şayan buluyoruz. Eğer her yönü ile algılanabilecek ağırlıkta bir çoğunluk olmasalardı, Kur'ân onları özel bir grup olarak saymaz, onlara bu yoğunlukta işaret etmez ve onları Ehl-i Kitap ve mü'minlerle aynı paralelde tutmazdı. Ayrıca onları, ana hatlarıyla bağımsız dinlerin mensublarıyla bir arada ve müstakil bir isim altında vermezdi. Onlardan yaklaşık on kişinin isimlerinin rivâyetlerle, bir buçuk-iki asır ya da daha fazla bir zaman sonra kaleme alınan kitaplarda kaydedilip bize kadar gelmiş olması, bu uzun zaman boyunca sözü edilen isimlerin dilden dile gönülden gönüle geçip muhafaza edilmesi tercih ettiğimiz bu çokluğa bir delil olmaktadır. Diğer taraftan bunların bir tek yerde değil de, değişik yerlerde belki de ayrı ayrı zamanlarda ortaya çıkışı, Peygamber asrında ve çevresindeki aydın Arapların düşüncelerinde, gittikçe güçlenmeye başlayan yeni bir düşüncenin ortaya çıktığı anlamını taşımaktadır.

Bu düşünce de, inanç ve dini gelenekler alanında doğruya ve gerçeğe daha yakın olan şeylere yönelme düşüncesidir. Başka bir ifade ile bunun Peygamber'in gönderilişinden önce ortaya çıkan, aklî ve dini hareketin meydana getirdiği din ve düşünce alanında ileriye doğru atılan, büyük önem taşıyan adımlardan biri olarak değerlendirilmesi mümkündür. Bu adımlar Peygamberlikten hemen önce yaygınlık kazanmış ve güçlenmiştir. Böylece dini hare-

ket Araplarda ve Peygamber çevresinde ileriye doğru bir gelişme göstermiştir.

Maddeye, doğaya ve doğa güçlerine dayalı bir putperestlikten maddi olmayan, manevi ve gizli bir putperestliğe, oradan Allah düşüncesine, Allah'ın tüm evrenin yaratıcısı ve düzenlerin kurucusu bir ulu tanrı olarak kabul edilişine, yanısıra maddi ve manevi putlarına da pay çıkarma düşüncesine; bu ortak koşulan tanrıları Allah katında şefaatçılar ve arabulucular olarak görme, bu maddi putları birer sembol olarak algılama, bir nebze yolunu şaşırmışlıkla birlikte yalnız Allah'a yönelme, kendilerini bu şaşkınlıktan kurtaracak dosdoğru yola iletecek, Arapları diğer ulusların ayrılıklarına, tartışmalarına, bölünmüşlüğüne ve birbiriyle mücadele etme ortamından kurtarıp, onlardan daha doğru bir yola sokacak bir uyarıcıyı ya da Peygamber'i bekleme düşüncesine ulaştırmıştır.

Bu esnada onlar, kendi aralarında bölünmüş, birbirlerini beyinsizlikle suçlamaya başlamış ve birbirleriyle savaşlara tutuşmuşlardı. Nihâyet Allah'ın ilminde uygun olan zaman gelmiş, yüce Allah, yalnız Allah'a yönelen, İbrahim'in tertemiz Haniflik dinine dönmek isteyen, toplumunun içinde bulunduğu sapıklık anlayışını horlamaya başlayan, bu sınıf arasından Kureyşli, Mekkeli, Hicazlı Arap bir kişi olan Muhammed b. Abdullah'ı -salât ve selam üzerine olsun- risâleti (elçiliği) için seçmişti. O da sınırları apaçık, ana hatları besbelli, sağlam bir dine çağırmaya başladı.

Bu din; ulu Allah'ın bütün kemal sıfatlarıyla nitelendiği, her türlü şaibeden münezzeh, alemlerin Rabbi olduğuna imandan oluşan temel inancıyla, sağlam ve net bir anlayışa sahipti. Yahudilerin yaptığı gibi özel bir millete özgü değildi. Hristiyanların anladığı biçimde bir te'vile de ihtiyacı yoktu. Sonra bu din, imana ve ibâdete dayalı görevleri açısından insanı ve insanlığı hak, adalet, iyilik, ihsan, onur ve şeref üzerine kurulu bulunan olgunluğa, kemale doğru çıkarması gereken, sosyal ve ahlâki ilkeleri açısından da sağlam ve berrak bir anlayışa sahipti. Hareket noktası Allah'ın sözüne çağırmaktı.

"...Hakka yönelerek kendini, Allah'ın insanlara yaratılışta verdiği dine ver. Zira Allah'ın yaratışında değişme yoktur, işte dosdoğru din budur. Fakat insanların çoğu bilmezler." (Rum, 30)

Kur'ân, Allah'ın ona Peygamber Hz. Muhammed'e İbrahim'in gerçek dinini gösterdiğini ilan ediyordu:

«"Şüphesiz Rabbim beni doğru yola, gerçek dine, doğruya yönelen ve müşriklerden olmayan İbrahim'in dinine iletmiştir." de.» (En'âm, 161)

O; Kur'ân lisanıyla, müslüman Araplara hitabını yöneltiyordu:

"Ey insanlar! Rüku edin, secdeye varın. Rabbinize kulluk edin. İyilik yapın ki saâdete erişesiniz. Allah uğrunda gereği gibi cihad edin. O sizi seçmiş, babanız İbrahim'in yolu olan dinde sizin için bir zorluk kılmamıştır. Daha önce ve Kur'ân'da, Peygamberinizin size şahit olması, sizin de insanlara şahit olmanız için, size müslüman adını veren O'dur. Artık namaz kılın, zekat verin. Allah'a sarılın. O sizin sahibinizdir. Ne güzel sahip ve ne güzel yardımcıdır." (Hac, 77-78)

Tüm bu tezahürlerin bir anda ortaya çıkması doğaldır. Çünkü her dönemde, akıllarda, zekalarda, bilgilerde, deneyimlerde, ufuklarda, çalışmalarda ve ilişkilerde farklılıkların olduğundan kuşku yoktur. Her çevrede akıllı, ahmak, zeki, geri zekalı, bilgin, bilgisiz, çalışkan, tembel, hareketli, girişken, kendi halinde, çekingen, ince duygulu, anlayışlı, yüzeysel bakan, iyi ve kötü yan yana bulunabilir. Ve bunların her biri, aklının erdiği, çalışması ve yeteneklerinin elverdiği sahada hareket ederler. Bu beşeri işlerde böyle olduğu gibi, din işlerinde de böyledir. Buna bağlı olarak Peygamber asrında ve toplumunda anlayış ve kavrayış olarak, taşlara ve ağaçlara tapmaktan öteye geçemeyen, geri zekalı putperestler olduğu gibi, süfli şeylerden ulvi şeylere yükselebilen, önce tabiat güçlerine ibâdet ettiği halde sonra meleklere ve cinlere tapmaya başlayan putperestlerin de bulunması tabiidir. Her ihtiyaç için ayrı ayrı putlar edinen geri zekalı müşriklerin yanında, evrenin büyüklüğünü kavrayan ve onun bir yaratıcısının olmasının zorunlu olduğu sonucuna ulaşan, onun varlığını kabul etmenin yanında algılanabilen ortakları ihmal etmeyen, zeki müşriklerin de varolması normaldir.

Doğrudan doğruya şirkten kurtulup, dolaylı yoldan şirke yükselen, ortakları şefaatçılar olarak görmeye başlayan, kendisini Allah'a daha fazla yaklaştırsınlar diye onlara tapmaya çalışan, zeki müşriğin yanında, dünya menfaatlarına göre hareket eden ve tavrını ona paralel olarak belirleyen, egosunun büyüklenmesinin, zorba-

lığının ve geleneklerinin ardından yürüyen akıllı otorite sahibinin yanısıra, bunların hepsini boş ve anlamsız gören, elini ortaklardan ve şefaatçılardan geri çeken, egosuna, zorbalığına ve geleneklere bağlılığına üstün gelen, yalnız Allah'a yönelen, O'na belirlenmemiş sınırlar dahilinde ibâdet eden, henüz bu sınırları belirleyecek yol gösterici biri olmadığından, kendisini de kendi kendine bu sınırları belirleyemediğinden ona belirlenmemiş sınırlar dahilinde ibâdet etmeye çalışan samimi, akıllı insanların bulunması da tabiidir. Bu çevrede ve bu asırda göçebeliğin içine alabildiğine dalan ve aşırı bir yalnızlık hayatı yaşayan, göçebeliğin yanında medeniyete biraz daha yakın, şehirle ilişkisi bulunan göçebelik vardı. Bir ölçüde yalnız yaşayan medeni insanlar olduğu gibi, yalnızlığı daha az ve daha önemsiz medenîler vardı. Ayrıca her ikisinde de okuyabilen, yazabilen, elinin ulaştığı kadarıyla kitap karıştıranlar vardı. Dinler ve semavî kitaplar konusunda kendisinden daha ilerde bulunan kişilerden yararlananlar vardı. Ufukları aşan ve dünyaya açılan yolculuklar, maddi ve aklî medeniyet alanında kendilerinden daha ileri seviyelerde bulunanlara temasa geçiren ilişkiler onlara iktibas ve taklit fırsatı vermişti. Sonra iktibas ettiği, taklit ettiği ve dışardan aldığı şeyleri sindirmesi; yararlısını-zararlısını, iyisini ve kötüsünü, zayıfını-güçlüsünü, bir birinden ayırma yoluna gidenler vardı.

Peygamberlikten önceki peygamber asrını ve çevresini en gerçekçi ya da ona yakın biçimde ifade ettiğini umduğumuz çeşitli tabloları ihtiva eden bu çerçeveye bir şey ilâve etmek gerekirse deriz ki: Bununla beraber bu tabloları, bu ölçüde birbirine bağlayan iki düşünce daha vardı. Ve bu iki düşünce onlarda bir ölçüde eylem birliği sağlıyordu. Bu iki düşünce de "Allah" düşüncesi ve "Hac, harâm aylar ve gelenekleri" düşüncesiydi. Daha önce belirttiğimiz gibi bu ikisi uygarıyla, göçebesiyle Arapların çoğunluğunu egemenliği altında tutuyordu. Ve yine bu ikisi dini ve sosyal hayatta Araplara ait önemli bir gelişmenin bariz iki görünümünden sayılırdı.

G) YAHUDİLİK, HIRİSTİYANLIK VE ETKİLERİ

Birinci bölümün üçüncü konusunda Hicaz'daki yahudilerden ve hristiyanlardan söz etmiş ve onlarla ilgili âyetlerin çoğunu orada vermeye çalışmıştık. Onların hangi konumda olduklarını ve ahlâklarını incelemeye gayret etmiş, onların Peygamber'in çevresi ve asrında yaşayan kitleler üzerindeki etkilerini incelemeye tâbi tutmuştuk. Başka konularda da onların Arap kültürü, dini ve dini olmayan düşünceleri üzerindeki etkilerine değinmiştik. Yine, onlardan Araplara geçebilme olanağı bulunan alışkanlıklardan, geleneklerden, alıntılardan, dini olan ve olmayan düşüncelerden söz etmiştik.

Bu konuda Kur'ân'ın yahudiler ve hristiyanlar hakkındaki tablosunu tamamlamak istiyoruz. Önce onların Peygamber asrında ve çevresinde ne ölçüde yaygınlık kazandıklarını tespit edeceğiz. İkinci olarak, Yahudilik ve Hristiyanlık düşünceleri ve inançlarıyla ilgili tartışmaları, cedelleşmeleri ele alacak ve buradan hareketle, bu düşünce ve inançların Arapların zihinleri, düşünceleri ve kültürleri üzerindeki etkilerinin önemini belirtmeye çalışacağız. Üçüncü olarak, Kur'ânî alıntılarla oluşturmaya çalıştığımız tabloyu tamamlamaya yardımcı olan, geri kalan âyetleri verecek ve onların tespit ettiği verileri tetkik edeceğiz.

1. Yahudilik

Birinci bölümde, yahudilerin Hicaz'da, daha doğru bir ifade ile Yesrib ve çevresinde kitleleşmesi peygamberlikten kısa sayılamayacak bir zaman önce gerçekleşmişti, demiş ve delil olarak da, yahudilerin bu bölgede sosyal, ekonomik, zirai, yerleşim ve güç açı-

sından önemli bir konuma sahip oluşlarını göstermiştik. Bunun yanısıra, Kur'ân âyetlerinin de küçümsenmeyecek ölçüde değindiği gibi, onların Arap hayatı ile sağlam bir kaynaşma içine girmiş olduklarını hatırlatmıştık. Bununla beraber, Kur'ân'ın onlara İsrâiloğulları diye hitap etmesinin sebebi olarak onların dışardan gelmesini göstermiştik.

Şimdi ise diyoruz ki, Kur'ân'da yahudi Arapların varlığını, başka bir ifade ile, Yahudiliğin Arapların arasında yayıldığını gösteren açık bir ifade yoktur. Bu açıdan ele alınabilecek tek âyet yahudilerden de ümmîler olduğunu gösteren âyettir:

"Onların bir kısmının okuyup yazması yoktu. Kitab'ı bilmezlerdi, bildikleri sadece birtakım yalan ve kuruntulardı. Onlar ancak vehim içindedirler." (Bakara, 78)

"Ümmî" kavramı, kendilerini Allah'ın seçilmiş ulusu olarak gören İsrâilî olmayanlar için kullanıldığı gibi, bu anlayıştan hareketle Araplar için de kullanılıyordu. Aşağıdaki âyetler bunu ifade etmektedir:

1- Kitap Ehli arasında öyleleri vardır ki, kantarlarla emanet bıraksan, onu sana öder ve yine öyleleri de vardır ki bir dinar emanet etsen tepesine dikilmedikçe onu sana ödemez. Çünkü onlar "Ümmîlere karşı bize bir sorumluluk yoktur." demektedirler. (Âl-i İmrân, 75)

2- Ümmî kimseler arasından, kendilerine âyetleri okuyan, onları arıtan, onlara Kitab'ı ve hikmeti öğreten bir peygamber gönderen O'dur. Onlar daha önce şüphesiz apaçık bir sapıklık içinde idiler. (Cuma, 2)

Bakara âyetinde sözü edilen ümmîlerin, yahudileşen Araplardan bir grup olduğunu, ya da onların İsrâiloğulları Yahudilerinden bilgisiz bir kesim olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü kavram bu manaları kapsayabilmektedir. Fakat âyetin siyakı, birinci manadan daha çok ikinci mananın kastedildiğini ilham etmektedir. Özellikle âyetin siyakının, İsrâilî yahudiler hakkında olduğunu düşündüğümüzde, bu yaklaşım daha da netlik kazanır. Bununla beraber âyetten, İbranice yazılı bulunan dini kitapların dilini bilmeyen ya da okuma ve yazmaları olmayan ya da cahillikleri ağır basan yahudileşmiş Araplardan bir kesimin kastedilmiş olması da muhtemeldir.

Kur'ân çerçevesi dışına çıktığımızda bazı Hicaz Araplarının özellikle de Yesrib'tekilerinin yahudileştiğini belirten birtakım rivâyetlerle karşılaşırız. Bunlara göre İsrâillilerle Araplar arasında soy ilişkileri meydana gelmişti. Bu nedenle yahudilerden dayıları olan Araplar vardı. Peygamber'in de Hayberli bir Yahudi kadınla evlendiği malumdur. Sonra Kur'ân, müslümanların kitaplı kadınlarla evliliğini kayıtsız şartsız mübah kılmıştır. Bu daha önce yürürlükte bulunana dönüş ya da o uygulamanın devamı olabilir. Yahudi dininin bir araya getirdiği birtakım insanlar arasında soy ilişkilerinin oluşturulmuş olması da ihtimal dahilindedir.

Her halde Yahudiliğin Hicaz Arapları arasında bir ölçüde yayılmış olduğunu söylemek mümkündür. Fakat gerçekten tercihe şayan bir yaklaşım da, onların birbirinden kopuk bireyler halinde olduğu ve dar çerçeveli kaldığıdır. Kur'ân âyetlerinin hitabından ilham alarak Hicaz'da yahudileşen Arap kabileleri olmadığını söyleyebiliriz. Eski ve yeni yazarların bu konuda kaydettiklerini sağlıklı bir temele dayanmayan aşırılıklar ve haddi aşmalar olarak görüyoruz. Çünkü Kur'ân Medeni âyetlerde, çağdaşı olan Yahudilere İsrâiloğulları diye hitap etmiş, onların ahlâkları ve gelişme dönemleriyle Musa (a) zamanından ve ondan sonraki dönemlerden beri varolagelen, eski İsrâiloğulları'nın ahlâkları ve gelişme dönemleri arasında bağlar kurmaya çalışmıştır. Peygamber'in ders olsun diye cezalandırdığı, sürgün ettiği kimseler de Kur'ân nasslarının ilhamına göre İsrâilî azınlıklardandı. Bunlar, kendilerine ait özel köylerde ve mahallelerde yaşıyorlardı. Görebildiğimiz kadarıyla hiçbir rivâyet Medine'deki Beni Kurayza, Beni Nadir, Beni Kaynuka Yahudileri; Hayber, Vadi'l-Kura ve Şam yolu üzerine düşen birtakım küçük köylerde yaşayan Yahudiler dışında kitleleşmiş yahudilerden söz etmektedirler.

Sürtüşme Peygamber ile onların öncekileri arasında başgösteriyordu. Kur'ânî eleştiri ve hitabın İsrâiloğulları diye kendilerine yöneltildiği kimseler de onlardı. Bunlar ile sonrakiler arasındaki kan, gelenek, alışkanlık, dil ve asabiyet bağları gerçekten sağlamdı.

Hicaz'da durum bundan ibaretti. Müfessirler ve siret râvileri Buruc Sûresi'nin âyetleri sadedinde kaydediyorlar ki:

"Kahrolsun o ateş doldurulup tutuşturulmuş hendeğin adamları. Onlar, hendeklerin başında oturmuşlardı; mü'minlere yaptıklarını seyredi-

yorlardı. Mü'minler sırf Aziz, övgüye layık Allah'a inandıkları için onlar bu mü'minlerden öç almışlardı." (1-8)

Yahudilerden birtakım hahamlar, Yesrib'ten Yemen'e gittiler ve orada bölgenin Kralı Zu Nuvas'a Yahudiliği kabul ettirdiler. Memleketin Yahudiliği kabul etmesi için çalışmasını sağladılar. Bu arada memlekette Hristiyanlar da vardı. Onlar bu harekete karşı şiddetli tepki gösterdiler. Yahudiler onları krala ispiyon ettiler. Kral uzun hendekler kazdırdı. İçlerinde ateşler yaktırdı ve Yahudiliği kabul etmeyen her hristiyanın yakılmasını emretti. Bu rivâyete göre Habeşlilerin, Yemen'e karşı savaşmaları ve orayı işgal etmelerinin başlıca nedeni, Yemen hristiyanlarının zorda kalmalarıdır.

Eğer bu rivâyet doğru ise (çünkü rivâyet içeriği yönünden tartışma götürdüğü gibi, âyetlerin bununla tefsiri de tartışma götürmektedir) Yahudiler dinlerini (Yemen'de) yaymayı büyük ölçüde başarmışlar demektir. Yalnız Kur'ân'da bu olaya ışık tutan açık ya da kapalı bir işaret olmadığını da belirtmeliyiz. Şuna da dikkat çekmeliyiz ki: Ne sîret kitapları ne de eski tarihler, Ömer b. Hattab döneminde Peygamber'in "Arap yarımadasında iki din kalmalıdır."[118] şeklindeki vasiyetinin uygulanması gereği olarak Hristiyanların sürüldüğü sırada, Yahudilerin de Yemen'den sürüldüğünü kaydetmektedir. Hatta Ebu Ubeyde Rasulullah'ın söylediği son sözün "Yahudileri Hicaz'dan çıkarın, Yemen'in Necran bölgesindeki hristiyanları Arap yarımadasından çıkarın."[119] şeklindeki vasiyeti olduğunu rivâyet etmiştir.

Bu da Peygamber'in son dönemlerinde Yemen'de Yahudilerin olmadığını, yalnız onlardan Hicaz'da birtakım kırıntılar, döküntüler kaldığını göstermektedir.

Açık olan görüş odur ki: Habeşliler Yemen'le savaştıktan, onlara karşı zafer kazanıp uzunca bir zaman oraya hakim olduktan sonra -ki bunlar hristiyan kimselerdi- Yahudileri Yemen'den dışarı sürdüler. Çünkü Yahudilikle Hristiyanlık arasında düşmanlık, gerçekten köklü bir düşmanlıktı. Orada Yahudilerin var olduğunu, ya da Arapların Yahudiliği kabul ettiği rivâyetini sağlıklı olarak kabul etsek de, durum değişmez. Oraya hakim olduktan sonra Yahudileri teşvik ve tehditle Yahudilikten vazgeçirmişlerdir. Habeşlilerin

---

118 Hâzin; II, 212, Kitabu'l-Emval; s. 98.

119 Kitabu'l-Emval, s. 99.

oraya hakimiyetinden sonra Yahudilerin orada bir gücü kalmamıştı. En azından, rahatlıkla algılanabilecek bir varlıkları kalmamıştı. Bu savaştan daha önce varolduklarını kabul etsek de nafile. Sonra bu gözle görülmeyecek derecede zayıflayan varlıkları, çok geçmeden başka bir güç tarafından yutulmuştur. İslâm'ın egemenliğine geçmiş ve orada tükenmiştir.

Biz bugün Yemen'de Yahudi bir grup olduğunu ve bunların kendilerini peyamberlikten önceki Yahudilerin torunları olarak gördüklerini biliyoruz. Fakat tercihimize, daha doğrusu inancımıza göre bu düşünce doğru değildir, sırf cahillik ve böbürlenmekten kaynaklanmaktadır. Onlar da Endülüs'teki Arap devleti yıkıldıktan sonra doğu ülkelerine dağılan Yahudiler gibi dışarıdan Yemen'e gelmişlerdi.

Yemen'deki Yahudiler için durum bu olduğuna göre, Arap Yarımadası'nın diğer bölgelerindeki Yahudiler için de durumun böyle olması pek tabiidir. Daha doğrusu orada da Yahudi bir azınlığın, Araplardan oluşan bir Yahudiliğin bulunmaması normal karşılanacaktır.

Peygamber'in risâletten önceki çevresinde, Yahudi dindarlığın geniş alanlara yayılmamış olması, Arapların onun etkisinde kalmadığı anlamına gelmez. Biz Arapların büyük ölçüde onlardan etkilendiğine inanıyoruz. Dini düşüncenin gelişmesinde özellikle "Allah" düşüncesinde, Arapların kendilerini İsmail ve İbrahim'in torunları olarak görme geleneklerinde, bundan kaynaklanan diğer geleneklerinde, Nebiler ve Rasuller ile ilgili haberlerde, onlarla ümmetlerinin kıssaları, Meleklerle ilgili haberler, Meleklerin Allah'a bağlılıkları, Adem ile İblis kıssası, gibi dini bir nitelik taşıyan düşüncelerinde, bilgilerinde ve kültürlerinde onlardan etkileniyorlardı. Onların arasındaki görüş ve mezhep ayrılıklarına, dini kitaplarına ve dini makamlarına, aralarındaki tartışmalara, sürtüşmelere, kitaplarında yer alan niteliklere, Araplardan bir Peygamberin gönderilmesiyle ilgili geleneksel anlayışlara varıncaya kadar her şeyde onlardan etkilenme söz konusuydu. Çeşitli ayinlerde ve geleneklerde de bu etkileşim gözlenebiliyordu.[120] Sünnet olma, cünüplükten yıkanma, hayız halindeki kadından uzaklaşma, Arube gününde -bu cuma günüdür- toplanmalar düşüncesinde bu etki-

---

120 Hâzin; I, 103.

nin tezahürleri gözlenebiliyordu. Geçen fasıllarda değişik münasebetlerle daha başka etkileşim alanlarından söz etmiştik. Buna ilâve olarak onların dini, kültürel, sosyal ve ekonomik olarak toplumdaki konumları da, daha önceleri değindiğimiz gibi, Arapların yaşamları üzerinde etkili olmalarını sağlıyordu.

Kur'ân'da, Peygamber ile Yahudiler arasındaki tartışmalar ve mücadelelerle ilgili olarak kaydedilen ve peygamberlikten önceki duruma ışık tutabilecek birtakım ipuçları taşıyan, Yahudilerle ilgili bir dizi âyet vardır.

Bu âyetlerin bir kısmı, İbrahim ve İbrahim'in diniyle ilgilidir. Ayetlerde, Yahudilerin kendilerinin İbrahim'in dinine daha yakın olduklarını, kendi dinlerinin de onun dini olduğunu iddiaları sözkonusu edilmektedir. Aynı şekilde bunların bir kısmı onların Kâbe, Kâbe'nin eskiliği, fazileti, İbrahim ve İsmail ile ilişkisi sadedindedir. Onların aldatma ve inkâra dayalı tutumlarını eleştirmektedir. Bu âyetler, bir kısmını geçen konuda, bir kısmını da hac konusunda naklettiğimiz Bakara, 125-140; yine geçen konuda naklettiğimiz Âl-i İmrân, 65-68 ve 96-97 ve Hac konusunda naklettiğimiz Hac Sûresi, 20-27. âyetleridir.

Bu âyetler şu noktaları belirtip açıklıyor:

1) İbrahim ve İsmail'in Kâbe ile, onu inşa etmekle Harâm belde ile ilişkisi, orasının güven ve huzur ortamı oluşu ve rızkının kolaylaşması için dua etmeleri.

2) Allah'ın evi olarak Kâbe'nin önemi, insanlardan gücü yetenlerin, ona yol bulanların orayı ziyaret etmesinin farz oluşu, Haccın ve ibâdetlerinin önemiyle, İbrahim'in (a) ilişkisi.

3) İbrahim ve İsmail'in (a) Araplarla ilişkisi ve ikisinin onların babası oluşu. Zürriyetlerinin -Bakara 128-129. âyetlerindeki delile göre bundan kastedilenler Araplardır- Müslüman olmaları, kendilerine Allah'ın âyetlerini okuyacak, onları arındıracak, onlara kitabı ve hikmeti öğretecek içlerinden bir peygamber göndermesi için dua etmeleri.

4) İbrahim ve Ya'kub'un kendi çocuklarına, sırf Allah'a boyun eğmelerini, ona teslim olmalarını vasiyet etmeleri; İbrahim, İsmail, İshak, Yakub ve torunlarının (Esbat) Musa, İsa ve diğer peygamberlerin bağlı bulunduğu dinin bu olduğu.

5) Yahudilerin, İbrahim bizim dinimizdendi, demelerinin tutarsızlığı. Onun ne yahudi ne de hristiyan olduğu, müşriklerden olmadığı, tertemiz bir müslüman olduğu, insanların kendisine en yakın olanının, onun torunu olduklarını söyleyenlerin değil, onun yolunu izleyenler olduğu, Allah'ın İbrahim'e vaadinin onun soyundan gelen zalimlere, sapmışlara ulaşamayacağı, tabii olarak da yahudilerin İbrahim'in soyundan gelmiş olmalarının onların İbrahim'e daha yakın olduğunu göstermeyeceği ve kendilerinin onun dininden sapmış olduğu.

Bakara ve Âl-i İmrân âyetlerinin siyakından hareketle bu Kur'ânî beyanatların, ancak yahudilerin iddialarını, delillerini, tartışmalarını ve büyüklük taslayışlarını reddetmeye yönelik olduğunu çıkarabiliriz.

Yahudilerin bu iddiaları aynı zamanda peygamberlikten önce de büyüklük taslama ve Araplara karşı övünme, kendilerinin onlar arasındaki önemli konumlarını sağlamlaştırma yoluyla gündeme geliyordu. Onlar hicretten sonra Peygamber'in hareketinin gittikçe güçlendiği ve kendi konumlarını zedelemeyi de hedeflediğini anladıklarında O'nunla tartışmaya deliller ileri sürmeye başladılar. Araplara karşı ileri sürdükleri iddialarıyla çelişmeye başladılar. Bu nedenle, birinci bölümün üçüncü konusunda naklettiğimiz Bakara 87-88. âyetlerin eleştirisine hedef olmuşlardı. Belirttiğimiz gibi bu iddiaların peygamberlikten önce de ileri sürüldüğünü destekleyen bir nokta da Kur'ân'ın bu reddiye ve beyanatlarının, taşı gediğine yerleştirme ve onların önündeki tüm kapıları kapatma şeklinde gelmiş olmasıdır. Bunların hepsinde, herhangi bir nedenle öne sürülen yahudiler ve Yahudilik ile ilgili tablolar vardır.

Yine bizim tercihimize göre, Araplarla yahudiler arasında, İbrahim'i ata kabullenmede, İbrahim ve İsmail'in inşa ettiği, Kâbe, hac ve hac gelenekleriyle ilgili tartışmalar oluyordu. Yahudiler tüm peygamberlerin, kendi ataları olan İshak'ın soyundan geldiklerini ileri sürerek Araplara karşı üstünlük taslıyorlardı. Onların bu tavırları, üstünlük taslamaları ve tartışmaları hicretten sonra da sürmüştü. Kur'ân, İbrahim ve İsmail'in Arapların atası olduğunu belirtmiş, onların ikisinin Kâbe, Kâbe'nin yapılışı, eskiliği ve faziletiyle ilişkilerinin olduğunu ifade etmiş, İbrahim'in Hac ve Hac ibâdetleriyle ilişkisini tespit etmiş ve Arapların görüşünü desteklemiştir. Nesilden nesile bir birine aktardıklarına paralel açıklamalar

getirmiştir. Sonra İbrahim ve İsmail'in niyazını; kendilerini arındırması, kitap ve hikmeti olanlara öğretmesi için Araplardan bir peygamber göndermesini Allah'tan dilemelerini, Allah'ın onların duasını kabul edip Muhammed'i onlara göndermesini dile getirmiştir. Cuma Sûresi'nde şöyle denmiştir:

«Ümmî kimseler arasından kendilerine âyetlerini okuyan, onları arıtan, onlara Kitab'ı ve hikmeti öğreten bir peygamber gönderen O'dur. Onlar daha önce şüphesiz apaçık bir sapıklık içinde idiler. Onlardan başkalarına da -ki henüz onlara katılmamışlardır- Kitap ve hikmeti öğretmek üzere peygamber gönderen Allah'tır. O güçlüdür hakimdir. Bu, Allah'ın dilediğine verdiği lûtfudur. Allah büyük lûtuf sahibidir. Kendilerine Tevrat öğretildiği halde onun gereğini yapmayanların durumu, sırtına kitap yüklenmiş merkebin durumu gibidir. Allah'ın âyetlerini yalanlayan kimselerin durumu ne kötüdür. Allah zlimleri doğru yola eriştirmez.» (2-5)

Yine bu Kur'ânî beyanatlarda, Ümmi-Arap olan Rasul'ün gönderilişi vurgulanmakta, Allah'ın kendi faziletini dilediği kimseye verişinde herhangi bir sakınca olamayacağı belirtilmekte, Tevrat'ta yer alan müjdelemeleri ve ilkeleri bilmezlikten gelen yahudiler eleştirilmektedir. Bu da gösteriyor ki yahudiler peygamberliğin yalnız kendilerine özgü olduğunda ısrar ediyor, Ümmi-Arap Peygamber'in peygamberliğini inkâr ediyorlardı. Hâlbuki onların bu tavırlarında üstünlük taslama vardı. Daha önceleri söyledikleri ve Araplara karşı kendisinin çıkışını bekledikleri anlayışla çelişiyorlardı. Bildikleri şeyleri bilmezlikten geliyorlardı. Bunların hepsi de, açıkça görüldüğü gibi, belirtmeye çalıştığımız konu ile ilişkili şeylerdir.

Âl-i İmrân'ın 96-97. âyetlerine dikkat çekip, onların siyaklarından ve içeriğinden hareket ederek bu âyetlerin, yahudilerin kıble değişikliği ile ilgili olarak çıkardıkları bir tartışma üzerine indiklerini söylemek istiyoruz. Onlar Peygamber'in önce Mescid-i Aksa'ya yöneldikten bir süre sonra, Kâbe'ye yönelişini dillerine dolamışlardı. Yahudiler kıble değişikliğine büyük önem verdiler. Onlar bunda, kendilerinin konumlarını sarsan başka şeyler görüyorlardı. İddialarının ve üstünlük tasladıkları şeylerin birer birer yok olduğunu fark ediyorlardı. Onun için mücadeleye başladılar; kuşku yaratmaya, karalamaya ve düzenbazlıklara başvurdular. Nitekim Bakara Sûresi'nde bir dizi âyet bu tavırlarına değinmiştir. Onlar artık Kâbe ile Mescid-i

Aksa arasında üstünlük yarışına girmiş bulunuyorlardı ki, Âl-i İmrân'ın bu âyetleri inmiş, Kâbe'nin üstünlüğünü, faziletini ve önemini dile getirmiştir.

Sözü edilen âyetlerden yahudilerin tartışma ve deliller getirmesiyle ilgili bir kısmı şöyledir:

«İnsanların beyinsizleri "yöneldikleri kıbleden onları çeviren nedir?" diyecekler; de ki: "Doğu da batı da Allah'ındır. O dilediğini doğru yola eriştirir." Böylece sizi, insanlara şahit ve örnek olmanız için, orta bir ümmet yaptık. Peygamber de size şahit ve örnektir. Senin yöneldiğin kıbleyi, Peygamber'e uyanları, cayacaklardan ayırt etmek için kıble yaptık. Doğrusu Allah'ın yol gösterdiği kimselerden başkasına, bu ağır bir şeydir. Allah ibâdetlerinizi boşa çıkaracak değildir. Doğrusu Allah insanlara şefkat gösterir merhamet eder. Yüzünü göğe çevirip durduğunu görüyoruz. Hoşnut olacağın kıbleye, seni elbette çevireceğiz. Artık yüzünü Mescid-i Harâm'a çevir; bulunduğunuz yerde yüzlerinizi, o yöne çevirin. Doğrusu kitap verilenler, bunun Rabblerinden bir gerçek olduğunu bilirler. Allah onların yaptıklarından gafil değildir. Sen kitap verilenlere her türlü delili getirsen yine de kıblene uymazlar; sen de onların kıblesine uyacak değilsin. Onlar birbirlerinin kıblesine de uymazlar. Andolsun ki eğer sana gelen ilimden sonra, onların heveslerine uyarsan şüphesiz o zaman zulmedenlerden olursun. Kendilerine kitap verdiklerimiz, Onu, oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar. Onlardan birtakımı doğrusunu bile bile hakkı gizlerler. Gerçek Rabbindendir sakın şüphelenenlerden olma.» (Bakara, 142-147)

Yukardaki âyetlerden önce de, bu konuyla yakından ilgili olan, Kâbe'nin faziletini İbrahim ve İsmail ile ilişkisini anlatan 125-140. âyetler okunmalıdır.

Bu âyetlerin hepsi de, kıble değişikliği nedeniyle yahudilerin sergilediği aldatma, yüz çevirme ve kuşkulandırma çabalarını anlatmaktadır. Öyleyse biz buradan hareket ederek, onlarla Araplar arasında peygamberlikten önce de Kâbe ile Mescid-i Aksa'nın üstünlüğü konusunda birtakım cedelleşme ve tartışmaların meydana geldiğini söyleyebiliriz. Çünkü Araplar, Kâbe'yi Allah'ın yüce evi olarak kabul ediyor, O'na yüce bir değer veriyorlardı. Yahudilerin onlara tam üstünlük sağlayabilmeleri için, kendi mescitleri olan Beytü'l-Makdis'in Arapların Kâbe'sinden üstün olduğunu ileri sürmeleri gerekiyordu!

Konumuzla ilgili olarak dikkat çekilmesi gereken bir nokta da 142-147. âyetler dizisinde yer alan iki bölümdür:

1- Kendilerine kitap verilenler O'nun Rablerinden (gelen) Hak olduğunu biliyorlar... (144)

2- Kendilerine kitap verdiklerimiz, çocuklarını nasıl tanıyorlarsa, O'nu da tanıyorlar. Onlardan bir grup bildikleri halde Hakkı gizliyorlar... (146)

Bu iki bölüm yahudilerin Kâbe'nin önemi ve fazileti konusundan habersiz olmadıklarını, onu bilip, itiraf ettiklerini güçlü bir biçimde ilham etmektedir. İşte bu nedenle onlar kendi kendileriyle çeliştiklerinde, bildikleri şeyleri kıble değişikliği sırasında inkâr etmeleri nedeniyle, Kur'ân'ın sert eleştirisine müstehak oldular. Tercihe şayan odur ki, onların bu bilgileri ve itirafları Hicret'ten önce de, hatta peygamberlikten önce de vardı. Zira bu değişiklik Hicretin başlarında gerçekleşmişti. Müslüman Araplar ve onlardan yahudilerle temas halinde olanlar, bunu biliyor ve onlardan duyuyorlardı. Açıktır ki, yahudilerin, Arapların dini gelenekleri üzerinde, ya da onları destekleme ve sağlamlaştırmada etkileri vardı. Pek tabii olarak onların, Kâbe'nin değerini ve faziletini kabul etmeleri ile üstünlük taslama türünden Mescid-i Aksa'yı üstün tutmuş olmaları arasında bir çelişki yoktur.

Peygamber ile yahudiler arasında, yenecek maddelerin harâm sayılması konusundaki tartışmayla ilgili Âl-i İmrân Sûresi'ndeki, aşağıdaki âyetler de bu konuyla ilgilidir:

«Tevrat'ın indirilmesinden önce, İsrâil'in kendilerine harâm ettiğinden başka bütün yiyecekler İsrâiloğullarına helâldı. De ki: "Doğru sözlü iseniz Tevrat'ı getirip okuyun." Bundan sonra Allah'a karşı kim yalan isnad ederse işte onlar zalimlerdir» (Âl-i İmrân, 93-94)

Bu âyetlerin ifadesine göre, yahudiler, kendilerine harâm kılınan şeylerin, daha önce İsrâil'e -Bu ad Yâkub (a) için kullanılıyordu- de harâm kılınmış olduğunu ve bu harâm saymanın İbrahim'in dinine dayandığını iddia ediyorlardı. Bu konuyla ilgili olarak, onlar ile Peygamber arasında bir tartışma çıkmış, âyetler de gerçeği açıklamak için inmişti. Onlara Tevrat'ı getirmeleri ve tartışma toplantısının içinde okumaları şeklinde meydan okumuştur. Eğer iddialarında doğru kimseler ise böyle yapmalarının bekleneceğini

bildirmiştir. Bu da onların bu tutumlarında büyüklük tasladıklarını, insanları aldatmaya çalıştıklarını göstermektedir.

Yiyecek maddelerinin harâm sayılmasıyla ilgili olarak En'âm ve Nahl Sûreleri'nde birtakım âyetler vardır. En'âm âyetleri, keyfi olarak helâl ve harâm kılma dolayısıyla müşrik Arapların eleştirildiği, tenkit edildiği birçok âyeti içermektedir. Nahl âyetleri de müslümanlara keyfi olarak helâl kılıp, harâm saymaya kalkmamalarını emretme, Allah'ın harâm kıldığına uymalarını, temiz ve helâl kıldıklarını da yemelerini öğütleme konusuyla ilgili olarak gelmişlerdir. Şöyle ki:

1- De ki: "Bana vahyolunanda leş, akıtılmış kan, domuz eti -ki pistir- ve günah işlenerek Allah'tan başkası adına kesilen hayvandan başkasını yemenin harâm olduğuna dair bir emir bulamıyorum; fakat darda kalan, başkasının payına el uzatmamak ve zaruret miktarını aşmamak üzere bunlardan yiyebilir." Doğrusu Rabbin bağışlar ve merhamet eder. Yahudilere tırnaklı her hayvanı harâm kıldık. Onlara sığır ve davarın sırt, bağırsak ve kemik yağları hariç, iç yağlarını da harâm kıldık. Aşırı gitmelerinden ötürü onları bu şekilde cezalandırdık. Biz şüphesiz doğru sözlüyüz. (En'âm, 145-146)

2- Yalnız Allah'a kulluk ediyorsanız, Allah'ın size helâl ve temiz olarak verdiği rızıklardan yiyin, O'na şükredin. Allah size ancak leşi, kanı, domuz etini ve Allah'tan başkasının adına kesilenleri harâm etmiştir. Darda kalan, aşırı gitmemek ve başkasının hakkına el uzatmamak şartıyla bunun dışındadır. Allah şüphesiz bağışlar, merhamet eder. Diliniz yalana alışmış olduğu için, "Şu harâm, bu helâldir" demeyin, zira Allah'a karşı yalan uydurmuş olursunuz. Allah'a karşı yalan uyduranlar ise iflah olmazlar. Az bir geçim ve ardından can yakıcı azap onlaradır. Sana anlattıklarımızı daha önce yahudi olanlara da harâm kılmıştık. Biz onlara zulmetmedik, onlar kendilerine zulmediyorlardı. (Nahl, 114-118)

Bilindiği gibi Tevrat ölü etini, kanı, domuz etini, tırnaklı hayvanları vesaireyi harâm kılmıştı. En'âm'ın, 135-144. âyetleri müşrik Arapları, keyfi olarak harâm kılma ve helâl saymaya giriştiklerinden dolayı eleştirince, En'âm âyetlerinin ilham ettiğine göre yahudilerin de birtakım harâm kılma ve helâl saymalara giriştiklerini ileri sürdüler. Buna bağlı olarak sûrenin 144-145. âyetleri de, genel olarak harâm olan şeylerin ölü eti, kan, domuz eti, Al-

lah dışında başka varlıkların adına kesilen şeyler olduğunu, yahudilere harâm kılınan bunların dışındaki şeyler, pis ve kötü olduğundan değil, yalnız onların taşkınlıklarına, azgınlıklarına bir ceza olarak harâm kılındığını belirterek müşriklerin yaklaşımlarını reddetti. Öyle anlaşılıyor ki, ya müşriklerin karşı çıkışları, ya da Arapların eski gelenekleri sebebi ile, bu konu ikinci defa müslümanlar arasında da tartışılmış, bunun üzerine ilahi hikmet gereği olarak Nahl âyetleri inmişti. Pis ve kötü olduğundan harâm kılınan şeylerin yalnız dört tane olduğunu, bunların dışında olarak yahudilere harâm kılınan şeylerin bu açıdan değil, onların zulümleri nedeniyle harâm kılındığını belirttiler. Buradan da açığa çıkıyor ki, peygamberlikten önce Araplar, yahudilere harâm kılınan şeyleri biliyorlardı. Öyle anlaşılıyor ki, Araplar harâm kılma ve helâl yapmalarında, yahudilerin bu durumlarını kendileri için bir mazeret olarak görüyorlardı. Burada da yahudiler ve Yahudiliğin Arapların dini gelenekleri üzerindeki etkisi ortaya çıkmaktadır.

Bu âyetlerin bir kısmı da Yahudiliğin yasama ve yargı organlarıyla ilgili olarak gelen âyetlerdir. Şu âyetlerde bunu görüyoruz:

«Ey Peygamber! Kalpleri inanmamışken, ağızlarıyla "inandık" diyenler, yahudilerden yalana kulak verenler ve başka bir topluluk hesabına casusluk edenlerden inkâra koşanlar seni üzmesin. Sözleri asıl yerlerinden değiştirirler de "Böyle bir (fetva) size verilirse alın, verilmezse kaçının." derler. Allah'ın fitneye düşmesini dilediği kimse için, Allah'a karşı senin elinden bir şey gelmez. İşte onlar Allah'ın kalblerini arıtmak istemediği kimselerdir. Dünyada rezillik onlaradır. Onlara ahirette de büyük azap vardır. Onlar yalana kulak verirler, harâm yerler. Eğer sana gelirlerse ister aralarında hükmet, isterse onlardan yüz çevir; yüz çevirirsen sana bir zarar veremezler. Eğer hükmedersen aralarında adaletle hüküm ver. Allah adil olanları sever. Allah'ın hükmünün bulunduğu Tevrat yanlarında iken, ne yüzle seni hakem tayin ediyorlar da sonra bundan yüz çeviriyorlar? İşte onlar inanmış değillerdir. Doğrusu biz yol gösterici ve nurlandırıcı olarak Tevrat'ı indirdik. İslâm olmuş peygamberler, onunla yahudilere hüküm verirlerdi. Kendilerini Allah'a vermiş rabbaniler ve alimler de Allah'ın kitabını korumakla görevlendirildiklerinden (Onunla hüküm verirlerdi) ve onu gözleyip kollarlardı. O halde insanlardan korkmayın, benden korkun, âyetlerimi hiçbir değerle değiştirmeyin; Allah'ın indirdiği ile hükmetmeyenler, işte onlar kâfirlerdir. Orada onlara cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe dişle ve ya-

ralara karşılıklı ödeşme yazdık. Kim hakkından vazgeçerse bu onun günahlarına keffaret olur. Allah'ın indirdiği ile hükmetmeyenler işte onlar zalimlerdir.» (Mâide, 41-45)

İçerik olarak âyetler, yahudilerin, şeriatlarının birtakım hükümlerini ihlal ettiklerini, bazı adamlarını Peygamber'e, problemlerinden birinde kendi arzularına uygun hüküm verir umuduyla, ona mahkeme olması için gönderdiklerini göstermektedir. Bu nedenle âyetler onların hareketlerini akıl almaz şeyler olarak değerlendirmiştir. Nâsıl kendi yanlarında bulunan, Allah'ın indirdiği, Peygamber'in kendisiyle hükmettiği hidâyet ve aydınlık rehberi Tevrat'ı hakem kabul etmiyorlar da Peygamber'i hakem tayin ediyorlar! Sonra Tevrat'ın kanunlar ve yaralamalarla ilgili hükümlerini kaydetmiş ve bu konularda kendisiyle hükmedilmesi gerekenin de onlar olduğunu ifade etmiştir.

İbn Hişam ve müfessirler bu âyetlerin zina eden bir kadın-erkek meselesiyle ilgili olarak indiğini belirtmektedir, Peygamber Tevrat'ın hükmü gereği olarak bu meselede recm hükmünü uygulamak istemiş, yahudiler bu hükmü kabul etmemiş Peygamber de onlardan Tevrat'ı getirmelerini istemiş, bu konuda müslüman olmuş bir yahudi bilginden yardım istemiş ve verdiği hükmün Tevrat'a uygun olduğunu ispat etmesini talep etmiştir. Fakat âyetlerin siyakına baktığımızda yalnız kısas hükümlerinin kaydedilmiş olduğunu görüyoruz. Bu durumda söz konusu rivâyeti kabul etmemiz pek kolay değildir. Netice olarak; âyetler, İslâm'dan önce Arapların meselelerinde ve problemlerinde baş vurduğu kaynaklarından birinin de yahudiler olduğunu ilham etmektedir. Yahudilerin yanlarında bulunan semavî yasalar, ilimler, bilginler ve hahamlar nedeniyle Araplar üzerinde olumlu veya olumsuz etkileri oluyordu. Bu da işlediğimiz konuyla ilgili bir meseledir.

Ayrıca bu âyetlerden anlaşıldığına göre:

1- Yahudilerde yargı görevini üstlenenler, Tevrat şeriatının koruyucuları olmaları, yargının temelini de bu şeriatın oluşturması hasebiyle hahamlar ve rabbani bilginlerdir.

2- Bu âyetlerde, yahudilerin şeriat karşısındaki tutumlarından bir tablo sunulmaktadır. Peygamber'in asrında ve çevresinde bulunan yahudi bilginlerin ve hahamların bazı hükümleri ihlal ettikleri, onlar hakkında birtakım düzenbazlıklara giriştikleri ifade edilmektedir.

Bu son tablo, başka âyetlerden de açıkça anlaşılmaktadır. Buna göre onların bu tutumları Tevrat'ın bütün metinleri için geçerliydi ve Peygamberlikten önceki durumları da buydu:

1- Vay kitabı kendileri yazıp, sonra da onu az bir değere satmak için, "Bu Allah katındandır" diyenlere! Vay yazdıklarına! Vay kazandıklarına (Bakara, 79)

2- Onlardan bir grup, kitapta olmadığı halde kitaptan zannedesiniz diye dillerini eğip bükerler. O Allah katından olmadığı halde: "Allah katındandır" derler. Bile bile Allah'a karşı yalan söylerler. (Âl-i İmrân, 78)

3- Allah kitap verilenlerden: "O'nu insanlara açıklayacaksınız, gizlemeyeceksiniz." diye ahid almıştı. Onlar ise, O'nu arkalarına atıp az bir değere değiştiler. Alışverişleri ne kötüdür. Ettiklerine sevinen ve yapmadıklarıyla övünmekten hoşlananların; sakın onların azabdan kurtulacaklarını sanma, elem verici azap onlaradır. (Âl-i İmrân, 187-188)

Ayetler, onların bu tutumlarını, dünya menfaatlerini istemelerine, başkalarına karşı büyüklük taslamayı arzu etmelerine ve dini sömürmelerine bağlamaktadır.

Yahudilerin, Üzeyr'in Allah'ın oğlu olduğuna inanmaları sadedindeki âyetler de bu âyetlerdendir. Nitekim aşağıdaki âyette buna işaret edilmiştir:

«Yahudiler, "Üzeyr Allah'ın oğludur" dediler.» (Tevbe, 30)

Ayet, bu inancın Peygamber asrında ve çevresindeki yahudilerin ya da onlardan bir grubun inancı olduğunu göstermektedir.

Hz. Meryem'e iftira atmaları ve Mesih'in öldürüldüğünü iddia etmeleriyle ilgili âyetler de bu âyetlerdendir;

«Sözleşmelerini bozmaları, Allah'ın âyetlerini inkâr etmeleri, peygamberleri haksız yere öldürmeleri, "Kalblerimiz perdelidir." demelerinden ötürü (başlarına bela getirdik). Allah, inkârlarına karşılık onların kalblerini mühürledi, onun için bunların ancak pek azı inanır. Bu bir de inkârlarından, Meryem'e büyük bir iftirada bulunmalarından ve: "Meryemoğlu İsa Mesih'i -Allah'ın elçisi- öldürdük." demelerinden ötürüdür. Oysa onu öldürmediler ve asmadılar, fakat onlara

öyle göründü. Ayrılığa düştükleri şeyde doğrusu şüphededirler, bu husustaki bilgileri ancak zanna uymaktan ibarettir. Kesin olarak onu öldürmediler, bilakis Allah onu kendi katına yükseltti. Allah güçlüdür, hakimdir." (Nisâ, 155-158)

Ayetler, yahudilerin Peygamber asrında ve çevresinde, açıktan açığa Hz. Meryem'e iftira attıklarını ve Mesih'i öldürmekle kasıldıklarını göstermektedir. Bunun, daha önce açıkladığımız gibi, onların inançlarıyla ilgili olduğu açıktır.

Peygamber'in Tevrat ve İncil'de yer alan sıfatlarıyla ilgili olan âyetler de bu âyetlerdendir. Aşağıdaki Mekkî âyette bunu görüyoruz:

"Yanlarındaki Tevrat ve İncil'de yazılı buldukları, o Elçi'ye, o ümmî Peygamber'e uyanlar; O Peygamber onlara, uygun olanı emreder ve fenalıktan men'eder, temiz şeyleri helâl, murdar şeyleri harâm kılar..." (A'râf, 157)

Şu âyetlerde de görüleceği gibi, yahudilerden Allah'a, Peygamber'e ve Kur'ân'a iman edenlerin olduğunu gösteren âyetler vardır:

1- Kitap ehlinden Allah'a, size indirilene ve kendilerine indirilmiş olana -Allah'a huşu duyarak- inanıp, Allah'ın âyetlerini az bir değere değişmeyenler vardır. İşte onların ecirleri Rabblerinin katındadır. (Âl-i İmrân, 199)

2- Fakat içlerinden ilimde ileri gitmiş olanlar ve mü'minler, sana indirilene ve senden önce indirilene inanırlar... (Nisâ, 162)

3- İsrâiloğulları bilginlerinin bunu bilmesi de onlar için bir delil değil mi? (Şuara, 197)

4- De ki: "Eğer bu kitap Allah katından ise ve siz de onu inkâr ederseniz; İsrâiloğulları'ndan bir şahit de bunun böyle olduğuna şehâdet edip te inanmışken, siz yine de büyüklük taslarsanız, bana söyleyin kendinize yazık etmiş olmaz mısınız?" (Ahkâf, 10)

Pek tabii olarak A'râf âyeti de diğer Kur'ân âyetleri gibi, yahudilerin ve hristiyanların gözleri önünde okunuyordu. Buradan hareketle diyebiliriz ki: Peyamber asrında ve çevresinde yahudilerin ellerinde bulunan Tevrat'ta, kendi sapıklıklarını düzeltmeye yara-

yacak, yükümlülüklerinin bir kısmını hafifletecek, hükümlerle birlikte, Peygamber'in sıfatlarına açıkça ya da işaret yoluyla yer verilmiştir. Ayrıca onlardan Peygamber'e iman edenler ise, Muhammedî Risâlette, daha önceki kitapları tasdik edici bir doğruluk buluyor, ıslahata yönelik yüce hedefler peşinde olduğunu idrak ediyordu. O'nun sıfatlarının daha önceleri kendi kitaplarında geleceği müjdelenen peygamberin sıfatlarına uyduğunu biliyorlardı.

İnkâr edenlerin inanmamaları ise, bu konuda ve daha başka yerlerde naklettiğimiz pek çok Kur'ân âyetinde, özellikle de birinci bölümün üçüncü konusunda verdiğimiz âyetlerde değinildiği gibi başka nedenlere dayanıyordu. Arada kıskançlık, kin, büyüklük taslama, sarsılmakta olan özel menfaatlara ve makamlara dört elle sarılma, içlerine sinmiş bulunan karakter, ulusal egoizm v.s. gibi nedenler vardı.

Muhtemelen, adı geçen konuda ve başka münasebetlerle naklettiğimiz Bakara 89. âyette yer alan, "Bildikleri şey kendilerine gelince, onu inkâr ettiler." bölümü, yahudilerin, Arap olan bir peygamberi beklediklerı, kendi yanlarında yazılı bulunan sıfatlarından sözettikleri ve onun kendi taraftarlarından olacağını ileri sürerek Araplara karşı onunla galip geleceklerini ifade ettiklerini kesin biçimde göstermektedir...

Onların Tevrat yasasına aykırı hareket etmeleri, hahamlarının ve bilginlerinin dini görevlerini hakkıyla yerine getirmemeleri, makam ve mevkilerini istismar etmeleriyle ilgili âyetler de bunlardandır:

a) Onlara faiz harâm kılınmıştı:

"Men edildikleri halde faiz almalarından ve haksız yere insanların mallarını yemelerinden ötürü (böyle yaptık)..." (Nisâ, 161)

b) Birbirleriyle savaşmaları harâm kılınmıştı:

"Birbirinizin kanını dökmeyeceksiniz. Birbirinizi yurtlarınızdan çıkarmayacaksınız! diye sizden kesin söz almıştık. Göre göre bunu kabul etmiştiniz. Sonra siz birbirinizi öldüren, aranızdan bazılarını memleketlerinden çıkaran, onlara karşı çıkarmak harâmken günah ve düşmanlıkta birleşen kimseler oldunuz. Size esir olarak geldiklerinde de fidyelerini vermeye kalkıyorsunuz. Yoksa siz, Kitab'ın bir kısmına inanıp bir kısmını inkâr mı ediyorsunuz?" (Bakara, 84-85)

c) Onların bilginleri, düzenbazlık ve sömürme amacı ile Allah'a nispet edilmesi doğru olmayan şeyleri O'na nispet ediyorlardı. Gelecek âyetlerde görülen budur:

1- Vay kitabı kendileri yazıp sonra da onu az bir değere satmak için, "Bu Allah katındandır." diyenlere! Vay yazdıklarına! Vay kazandıklarına! (Bakara, 79)

2- Onlardan birtakımı, Kitap'ta olmadığı halde Kitap'tan zannedesiniz diye dillerini eğip bükerler. O, Allah katından olmadığı halde, "Allah katındandır." derler, bile bile Allah'a karşı yalan söylerler. (Âl-i İmrân, 78)

d) Aynı amaçla bildikleri gerçeği gizliyorlardı:

1- Kendilerine kitap verdiklerimiz, O'nu, oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar. Onlardan birtakımı, doğrusu bile bile hakkı gizlerler. (Bakara, 146)

2- Allah, Kitab verilenlerden, "O'nu insanlara açıklayacaksınız ve gizlemeyeceksiniz," diye ahid almıştı. Onlar ise O'nu arkalarına atıp, az bir değere değiştiler. Alış verişleri ne kötüdür! (Âl-i İmrân, 187)

e) Onların hahamları ve rabbanileri, kendi toplumlarının bireylerini günahlara dalarken görüyor, onları görmezlikten geliyor, öğütlerinden ve yasaklamalarından vaz geçiyorlardı. Aşağıdaki âyetlerde bu işlenmektedir:

"Onlardan birçoğunu görürsün ki, günaha girmekte, düşmanlık etmekte ve harâm yemekte birbirleriyle yarışırlar. Yapmakta oldukları şey ne kadar kötü!.. Rabbaniler ve hahamların, onları günah söz söylemekten, harâm yemekten men etmeleri gerekmez miydi? Yaptıkları şey ne kötüdür." (Mâide, 62-63)

f) Hahamların çoğu, halk kitlelerinin kendilerine körü körüne itaat edişlerini sömürüyor, bunun ardından büyük servetler edinmeye çalışıyorlardı. Hatta onlar bu nüfuzlarını, insanları Peygamber'in çağrısından alıkoymak için bile kullanıyorlardı. Şu âyetlerde bunu görüyoruz:

1- Onlar, âlimlerini ve rahiblerini, Allah'tan başka Rabler edindiler. (Tevbe, 31)

2- Ey iman edenler! Gerçekten yahudi bilginlerinden ve hristiyan ra-

hiblerinden çoğu, insanların mallarını haksızlıkla yerler ve Allah yolundan çevirirler. (Tevbe, 34)

g) Tevrat metinlerini anlamada aralarında anlayış farkı vardı. Bu ayrılık onları gruplara ve hiziplere ayırmıştı. Onların bu duruma düşmelerinde heva hevesin de etkisi vardı. Gelecek âyetlerde işlenen de budur:

1- ... Kitap verilmiş olanlar, kendilerine ilim geldikten sonra sırf aralarındaki kıskançlıktan ötürü, ayrılığa düştüler... (Âl-i İmrân, 19)

2- Gerçekten bu Kur'ân İsrâiloğulları'na, ihtilâf edip durdukları şeylerin çoğunu anlatıyor. (Neml, 76)

3- Andolsun biz Musa'ya Kitab'ı verdik, onda da ayrılığa düşüldü... (Fussilet, 45)

4- (Geçmiş ümmetlerin veya Ehli Kitab'ın) ayrılığa düşmeleri ise, kendilerine ilim geldikten sonra sırf aralarında hased ve azgınlıktan dolayıdır. Eğer Rabbinden tayin edilmiş bir vakte kadar azabın gecikmesine dair bir söz geçmiş olmasaydı aralarında helâk işleri mutlak bitiriverilirdi. Onlardan sonra Kitab'a varis kılınanlar (Yani Rasulullah dönemindeki Kitap Ehli) ondan, kuşku veren bir şüphe içindedirler. Onun için sen onları tevhide davet et ve emrolunduğun gibi, doğru ol. Onların heveslerine uyma ve de ki: "Ben Allah'ın indirdiği her kitaba iman ettim. Aranızda adaleti yerine getirmekle emrolundum. Allah bizim de Rabbimizdir, sizin de Rabbinizdir. Bizim amellerimiz bize, sizin amelleriniz size... Sizinle aramızda bir husumet yok. Allah hepimizi (kıyamette) bir araya toplayacak ve dönüş de ancak O'nadır. (Şûrâ, 14-15)

5- Gerçekten biz, vaktiyle İsrâiloğulları'na kitap, hüküm ve peygamberlik vermiştik. Kendilerini temiz rızıklardan da rızıklandırmıştık. Hem onları (bulundukları devirde) alemlerin üstüne faziletli kılmıştık. Onlara açık deliller (âyet ve mucizeler) de vermiştik. Şimdi ayrılığa düşmeleri, sırf kendilerine ilim geldikten sonra, azgınlık ve ihtirastan dolayıdır. Muhakkak ki Rabbin, onların ihtilaf ettikleri konularda kıyamet günü aralarında hüküm verecektir. (Casiye, 16-17)

Burada kaydettiğimiz âyetler her ne kadar peygamberlikten sonra davetin şartları ve konumuyla ilgili olarak inmiş olsalar da,

öz ve içerik itibariyle, aslında yahudilerin peygamberlikten önceki durumlarını tasvir etmektedir. Ayetlerin iniş sebebi olarak ortaya çıkan davetle ilgili şartlar ve durumlar daha önce yürürlükte bulunan uygulamaların bir devamı olmaktan öteye geçmez.

Şimdiye kadar belirtilen şeylere ilâve olarak deriz ki: Arapların, yahudiler kanalıyla Tevrat'ta kaydedilen kıssaları, Tevrat nüshalarından peygamberlerin, onların mucizelerinin ve ümmetlerinin haberleriyle ilgili pek çok şey öğrendikleri kuşkusuzdur. Arapların kendi bilgilerini, düşünce, din ve dünya kültürlerini arttırmalarında onlardan yararlandıkları kesindir. Tevrat'taki hikâyelerin çoğuna aynı zamanda Kur'ân'da da işaret edilmiştir. Arapları eleştirme, onlara hatırlatma da bulunma ve hitap etme sadedinde bu kıssaların çoğuna değinilmiştir. Bu da bizim yaklaşımımızı desteklemektedir. Zira bu kıssayı bilen ve bildiğini kabul eden kişiye karşı, delil daha sağlam ve daha etkili olur. Sonra kullanılan üslup, onu dinleyen insanların ondan hiç habersiz olmadığını ilham etmektedir. Bu etkinin bir sonucu olarak söz konusu bilgiler, onların Peygamber ile tartışmalarının, O'na karşı delil ileri sürmelerinin vasıtalarından biri olmuştur. Kasas âyetinin de tasvir ettiği gibi, onların Peygamber'den, önceki peygamberlere verilen mucizelere benzer bir mucize getirmesini istemelerine neden olmuştur:

"Fakat, şimdi onlara tarafımızdan hak gelince: "Musa'ya verilenler, O'na da verilmeli değil mi?" dediler." (Kasas, 48)

Enbiyâ âyeti de bunun gibidir:

"O halde bize, öncekilerin gönderildikleri gibi, O da bir mucize getirsin." (Enbiyâ, 5)

Ayrıca onların bu bilgileri, Fatır 43. âyetin de ifade ettiği gibi, kendilerinden önceki ümmetlerden daha doğru bir yola gelmeleri için, kendilerine bir peygamberin gönderilmesini arzu etmelerine neden olmuştur. Bunların hepsi pek tabii olarak, ancak öncekilerin haberlerini, şimdikilerin durumlarını bilmelerine bağlı olarak gerçekleşebilir.

Aynı şekilde Kur'ân, Araplarla tartışırken, onları davet ederken, kendilerini eleştirirken birçok defalar zikir ehlini, kitap ehlini -ki yahudiler de bunların içine girer- semavî kitapları, Musâ'nın Suhuflarını, İsrâilîleri ve bilginlerini açıkça şahit olarak göstermiştir. Bu konuyla ilgili âyetlerin çoğunu birinci bölümün üçüncü konu-

sunda ve bu konuda vermiştik: En'âm, 114; Yunus, 94; Nahl, 43; Şuara, 197; Ankebut, 47; Sebe', 6; Ahkâf, 10; Kasas, 52-55; Ra'd, 36 âyetleri bunlar arasında yer aldıkları gibi, gelecek âyetler de aynı hususa işaret etmektedir:

1- Dediler ki: "Rabbinden bir mucize getirse ya!..." Onlara, evvelki kitaplarda olan apaçık delil gelmedi mi? (Tâhâ, 133)

2- Yoksa, çok vefalı İbrahim'in ve Musa'nın sahifesinde olan kendisine haber verilmedi mi? (Necm, 36-37)

3- Bu elbette ilk sahifelerde de vardır. İbrahim'in ve Musa'nın sahifelerinde. (A'lâ, 18-19)

Bunların hepsinde delilin sağlam ve mükemmel oluşu, Kur'ân-ı dinleyen Arapların ve onların eşrafının, yahudilerin kitaplarından, haberlerinden ve bilgilerinden haberdar olmasına bağlıdır. Arapların tüm bu bilgi kaynaklarına güvenmeleri az ya da çok onlardan etkilenmeleri ile açıklanabilir.

2. Hristiyanlık

Hristiyanlığa gelince, daha önceleri birinci bölümün üçüncü faslında yaptığımız çıkarımla Mekke'de yabancı hristiyan bir azınlığın bulunduğu, Yesrib'te de yabancı hristiyan bir azınlığın var olabileceği kanısına varmıştık. Ayrıca peygamber asrında ve çevresinde yerli halktan hristiyanlaşan Arapların varolduğu görüşünü tercih etmiştik.

Burada ise diyoruz ki: Hristiyanlığın Hicaz Arapları arasında yayılışı dar bir alanı kapsıyordu. Bireysel çıkışların ötesine varabilecek bir hareket değildi. Bu yaklaşımı, Kur'ân-ı Kerim'de Peygamber ile hristiyanlar arasında yankı yapacak güçlü bir sürtüşmenin varlığını gösteren bir açıklamanın bulunmayışından çıkarıyoruz. Ne Mekkî âyetlerde ne de Medenî âyetlerde, yahudilerle, Yesrib'te olduğu gibi benzer olaylara rastlayamıyoruz. Eğer Peygamber çevresinde genel olarak Hristiyanlığın özellikle de Arap Hristiyanlığının güçlü bir etkinliği ve geniş bir kapsamı olsaydı, Kur'ân bunun yankısını verirdi. Pek çok ve çeşitli olaylar meydana gelir, rivâyetler onları nakleder ve bu olayların varlığını gösterecek birtakım bilgiler bize kadar ulaşırdı.

Hicaz'ın dışındaki bölgelere gelince, Kur'ân'da bu konuda açık bir metin yoksa da Hristiyanlığın Araplar arasında ne ölçüde yayıldığına işaret edebilecek birtakım işaretler vardır ki bu işaretlerin, rivâyetlerin kaydettiği, Peygamber ile Yemenli, Şamlı Arap hristiyanların elçilerinin buluşmasıyla ilgili olduğu hemen hemen kesindir. Bu işaretlerde, rivâyetlerin kaydettiğini destekler mahiyette izler vardır. Çünkü bu âyetlerden bir kısmında, dinleyenlerin gözlerinin yaşaracağı ölçüde etkilendiğine işaret edilmektedir. Bu da onların Kur'ân'ın metnini gerçekten yeteri kadar anladıklarını gösterebilir. Bunun da, hemen fark edileceği gibi, ancak Araplar için geçerli olabileceği pek tabiidir. Yine Kur'ân'da belirtildiğine göre, Allah'ın ve Rasulü'nün harâm kıldığını harâm saymayan ve gerçek dine boyun eğmeyen Ehl-i Kitap'la savaşılması gerekmektedir. İlâve birkaç âyetten sonra onları geniş kapsamlı bir savaşa seferber olmaya çağırmaktadır ki, bu savaşın Tebük Savaşı olduğunda rivâyetler ittifak halindedir. Bu savaş Şam'ın yüksek ovalarında oturan, zaman zaman yolculara ve kafilelere saldıran ve çoğunluğu hristiyan olan Arap kabilelerine karşı yapılmıştı. Bu Kur'ânî işaretler, rivâyetlerle açıklanmıştır. Onların içeriklerine aykırı değildir. Buna bağlı olarak denebilir ki, Hristiyanlık Şam'ın yüksek bölgelerinde geniş ölçüde yayılmış bulunuyordu. Sonra Yemen Arapları arasında küçümsenmeyecek bir kitle arasında yayılmıştı[121]. Yakîn derecesinde mütevatir rivâyetler de bunu desteklemektedir. Öte yandan Hristiyanlığın, Şam'ın ve Irak'ın şehirleri, köyleri ve göçmenleri arasında ve Mezopotamya (iki nehir arası halkı) arasında yayıldığını göstermektedir. Bizim görebildiğimiz Kur'ânî işaretler ise şunlardır:

Birinci bölümün üçüncü konusunda naklettiğimiz İsrâ 107-109; Kasas, 52-55; A'râf, 157; Meryem, 16-37; Tevbe, 35; Nisâ, 171-172; Mâide, 72-79, 82-84. âyetler. Ayrıca râvilerin , Necran hristiyanları arasında vuku bulan bir tartışma ile ilgili olduğu hususunda ittifak ettikleri Âl-i İmrân Sûresi'nin 35-64. ve Tevbe Sûresi'nin birkaç âyeti. Âl-i İmrân'daki âyetler şunlardır:

«İmran'ın karısı: "Ya Rabbi! Karnımda olanı, sadece sana adadım, benden kabul buyur, doğrusu işiten ve bilen ancak sensin" demişti. Onu doğurduğunda (Allah onun ne doğurduğunu bilirken); "Ya Rabbi! Kız doğurdum. Erkek kız gibi değildir, ben ona Meryem adını verdim,

121 İbn Hişam; II, 165-176.

ben onu da soyunu da kovulmuş şeytandan Sana ısmarladım." dedi. Rabbi onu güzel bir kabulle karşıladı, güzel bir bitki gibi yetiştirdi; onu Zekariya'nın himayesine bıraktı. Zekeriyya mabedde onun yanına her girişinde, yanında bir yiyecek bulurdu. "Ey Meryem! Bu sana nereden geldi?" demiş, o da, "Bu, Allah'ın katındandır" cevabını vermişti. Doğrusu Allah dilediğini hesapsız rızıklandırır. Orada Zekeriyya Rabbine dua etti: "Ya Rabbi! Bana kendi katından temiz bir soy bahşet, doğrusu Sen duayı işitirsin." Mabedde namaz kılarken melekler ona seslendiler: "Allah sana, Allah'tan bir kelimeyi doğrulayıcı, efendi, iffetli, iyilerden bir peygamber olarak Yahya'yı müjdeler". "Ya Rabbi! Ben artık iyice kocamış, karım da kısırken nasıl oğlum olubilir?" dedi. Allah: "Böyledir, Allah dilediğini yapar." dedi. "Ya Rabbi! Bana bir alamet ver." dedi. "Alametin üç gün işaretle anlaşma dışında insanlarla konuşmamandır; Rabbini çok an, akşam sabah tesbih et." dedi. Melekler şöyle demişti: "Ey Meryem! Allah seni temizledi, dünyaların kadınlarına, seni üstün kıldı. Ey Meryem! Rabbine gönülden boyun eğ, secde et, rükû edenlerle birlikte rükû et." (Ey Muhammed!) Bu sana vahyettiğimiz gayb haberlerindendir. Meryem'e hangisi kefil olacak diye kalemlerini atarlarken sen yanlarında değildin, çekişirlerken de orada bulunmadın. Melekler demişti ki: "Ey Meryem! Allah sana, kendinden bir sözü, adı Meryem oğlu İsa olan Mesih'i, dünya ve ahirette şerefli ve Allah'a yakın kılınanlardan olarak müjdeler. İnsanlarla, beşikte iken de, yetişkin iken de konuşacaktır ve o, iyilerdendir". Meryem, "Rabbim! Bana bir insan dokunmamışken nasıl çocuğum olabilir?" demişti. Melekler şöyle dediler: "Allah dilediğini böylece yaratır. Bir işin olmasını dilerse ona 'ol' der ve olur. Ona kitab'ı, hikmeti, Tevrat'ı ve İncil'i öğretecek, İsrâiloğullari'na şöyle diyen bir Peygamber kılacak: 'Ben size Rabbinizden bir âyet getirdim. Ben size çamurdan kuş gibi bir şey yapıp ona üfleyeceğim; Allah'ın izni ile, hemen kuş olacaktır; anadan doğma körleri, alacalıları, sakladıklarınızı da size haber vereceğim. İnanıyorsanız bunda size bir delil vardır. Benden önce gelen Tevrat'ı tasdik etmekle beraber, size yasak edilenlerin bir kısmını helâl kılmak üzere, Rabbinizden size bir âyet getirdim. Allah'tan sakının ve bana itaat edin; çünkü Allah benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz'dir. Ona kulluk edin, bu doğru yoldur" İsa onların inkârlarını hissedince. "Allah uğrunda yardımcılarım kimlerdir?" dedi. Havariler şöyle dediler: "Biz Allah'ın yardımcılarıyız, Allah'a inandık, O'na teslim olduğumuza şahit ol. Rabbimiz! İndirdiğine inandık, Peygamber'e uyduk; bizi şahit olanlarla beraber yaz". Fakat hile yaptılar, Allah da onları cezalandırdı.

Allah hile yapanların cezasını en iyi verendir. Allah demişti ki: "Ey İsa! Ben seni vefat ettireceğim, seni kendime yükselteceğim, inkâr edenlerden seni tertemiz ayıracağım; sana uyanları kıyamet gününe kadar, inkâr edenlerin üstünde tutacağım. Sonra dönüşünüz Bana'dır. Ayrılığa düştüğünüz hususlarda aranızda hükmedeceğim. İnkâr edenleri de dünya ve ahirette şiddetli azaba uğratacağım. Onların hiçbir yardımcıları olmayacaktır. İnanıp, yararlı iş işleyenlerin ecirleri ise tastamam verilecektir. Allah zalimleri sevmez". İşte bu sana okuduklarımız, âyetlerden ve Zikr (Kur'ân)dendir. Allah'ın katında İsa'nın durumu (kendisini topraktan yaratıp sonra "ol" demesiyle olmuş olan) Adem'in durumu gibidir. Gerçek Rabbindendir, o halde şüphelenenlerden olma! Sana ilim geldikten sonra, bu hususta seninle kim tartışacak olursa, de ki: "Gelin, oğullarımızı ve oğullarınızı, kadınlarımızı ve kadınlarınızı, kendimizi ve kendinizi çağıralım, sonra lanetleşelim de, Allah'ın lanetinin yalancılara olmasını dileyelim." Şüphesiz bu anlatılanlar gerçek olaylardır. Allah'tan başka ilah yoktur. Doğrusu Allah güçlüdür. Hakimdir. Eğer yüz çevirirlerse, şüphesiz Allah bozguncuları bilir. De ki: "Ey Kitat Ehli! Ancak Allah'a kulluk etmek. O'na bir şeyi eş koşmamak, Allah'ı bırakıp birbirimizi Rabb olarak benimsememek üzere, aramızdaki müşterek bir söze gelin". Eğer yüz verirlerse: "Bizim müslüman olduğumuza şahit olun." deyin.» (Âl-i İmrân, 35-64)

Şimdi de Tevbe Sûresi âyetlerine gelince:

1- O kendilerine kitap verilenlerden, Allah'a ve ahiret gününe inanmayan, Allah'ın ve Peygamber'in harâm ettiği şeyi harâm tanımayan ve hak dinini (İslâm'ı) din edinmeyen kimselerle; küçülerek elleriyle cizye verecekleri zamana kadar savaşın. (Tevbe, 29)

2- Ey iman edenler! Gerçekten hahamlardan ve rahiplerden birçoğu insanların mallarını haksızlıkla yerler ve Allah yolundan çevirirler. (Tevbe, 34)

3- Ey iman edenler! Size ne oldu ki "Allah yolunda topluca savaşa çıkın, seferber olun." dendiği zaman yere ve meskenlerinize çivilenip ağırlaştınız? Yoksa ahiretten vazgeçip, dünya hayatına mı razı oldunuz? Fakat ahiretin yanında, dünya hayatının zevk ve faydası pek az bir şeydir. (Tevbe, 38)

4- Ey mü'minler! Gerek hafif, gerek ağırlıklı olarak seferber olun ve mallarınızla, canlarınızla Allah yolunda savaşın. Eğer bilirseniz, bu

> sizin için pek hayırlıdır. Yakın bir dünya menfaatı ve orta bir yolculuk olsaydı (o münafıklar) elbette Sana tabi olurlardı. Fakat güç aşılacak mesafe, kendilerine uzak geldi... (Tevbe, 41-42)

Hristiyanlığın yayıldığı alan, özellikle Peygamber çevresinde dar bir alanda kalıyorsa, bu onun etkisinin zayıf olduğunu göstermez. Biz daha öndeki konularda, Yahudiliğin Hicaz Araplarının dini düşünceleri ve bilgileri üzerinde ne kadar etkili olduğunu belirtip, onunla ilgili bir dizi âyet delil olarak gösterdiğimiz gibi, Hristiyanlığın da onlar üzerinde etkili olduğuna inanıyoruz. Özellikle Allah düşüncesinde; Allah'ın oğullar, kızlar edinmesi, melekler ve onların Allah'ın kızları olarak sayılması gibi düşüncelerin, onlardan etkilenerek geliştiği söylenebilir. Şefaat, şefaatçılar, meleklerin şefaatçılar olarak kabul edilişi gibi düşünceler aslında Arapların hristiyanlardan, onların keşişlerini şefaatçı olarak görmelerinden, alıntı yaptıkları düşünceleridir.

Daha önce melekler konusunda kaydettiğimiz ve onunla ilgili olarak Arapların, melekleri ilah edinmelerinde, kendilerini, İsa'yı ilah olarak kabul eden hristiyanlardan daha doğru yolda gördükleriyle ilişkin açıklama yaptığımız Zuhruf Sûresi, 57-65. âyetlerinde, Arapların Allah'ı, kabul ettiklerini açıkladığımız konuda verdiğimiz En'âm, 157. âyetlerinde, Arapların kendilerine bir uyarıcı geldiğinde ona uyacaklarına, diğer ümmetlerden herhangi birinden daha doğru yola gireceklerine yemin edişlerini tasvir eden Fatır 42. âyetinde, hristiyan grupların (hiziplerin) arasındaki ayrılıklara, tartışmalara ve parçalanmalara değinen bu konuda ve daha önceki konularda kaydettiğimiz Mekkî âyetlerde; Hicaz Araplarının, özellikle de Mekke Araplarının Hristiyanlığa, onun inançlarına, kıssalarına, Mesih'in doğuşu, peygamberliği ve soyu ile ilgili problemlerine, bunlarla ilgili görüşlere ve mezheplere büyük ilgi duyduklarını gösteren deliller vardır. Bunların hepsinin onların psikolojik yapıları, kültürleri, düşünceleri ve inançları üzerinde bir tepkiye neden olması tabiidir. Buna ilâve olarak, az önce yahudiler konusunda Ehli Kitab'ın şahit olarak gösterilmesi ve bu konuda naklettiğimiz âyetler de birer delil sayılır. Çünkü bu, yahudileri ve Yahudiliği kapsadığı gibi hristiyanları ve Hristiyanlığı da içine alır. Bu âyetleri dinleme durumunda olan Araplar, yahudilere olduğu gibi, hristiyanlara ve onların bilgilerine de güveniyorlardı. Bu da tabii olarak onlardan etkilendiklerini gösterir.

Şöyle diyenler olabilir: Rasul'ün çevresinde, yahudilerin çokluklarıyla etkileme imkanına sahip oldukları gibi, hristiyanlardan bu etkiyi yapacak bir çoğunluk yoktu ki Araplara etkide bulunsunlar...

Daha önceki ilgili yerlerde işaret ettiğimiz gibi, Mekke'de ilim ve öğretme nitelikleriyle bilinen hristiyan bireylerin, Peygamber'e muhalefet hareketinin önderliğini yapan, Kur'ân'ın genellikle tutumlarını, tavırlarını ve sözlerini anlattığı, tercihe şayan görüşe göre, bu düşüncelerin kaynağı ve diğer Araplar arasındaki yayıcıları pozisyonundaki eşraf takımını etkisi altına alabilecek yeterlilikte olduğunu, hatta bizzat Mekke müşriklerinin Peygamber'in de onlardan bilgilendiğini, onlardan etkilendiğini iddia ettiklerini unutmamalıyız. Nitekim Nahl, 103. ve Furkan, 4. âyetleri onların bu iddialarını hikâye etmiştir. Özellikle Hicazlıların yolculuklarında ve kervanların uğrak yeri olarak sabah akşam kendileriyle ilişki içinde bulunduğu, bir kardeş gibi kaynaştığı, ulusal dilleriyle kendileriyle anlaşabilen binlerce hristiyanlaşan Arabın varlığını unutmamalıyız. Bunlardan çoğunun Hac mevsimlerine ve panayırlarına da katıldıklarını, üstelik onlardan bazılarının, Kus b. Saide gibi, misyonerlik yaparak hitabelerde bulunduğunu, bu ilişkilerin, kabilesel geleneklerin; Arapların hristiyan olanlarını babalar ve atalar bağı ile bir araya getirdiğini, onları sağlam bir biçimde kaynaştırdığını böylece maddi ve manevi bağlarını ortaya çıkarıp, varlıklarını sürdürdüğünü göz ardı etmemeliyiz. Hristiyan olmayan pek çok Arabın, özellikle Hicazlı olanlarının, hristiyan Araplarla akrabalık bağları kurduklarını, hristiyanların da Araplarla hısımlık bağları kurduklarını, böylece bu maddi, manevi bağlarının ve dış görünüşlerinin gittikçe güç ve kuvvet kazandığını unutmamalıyız. Tüm bu ilişkilerin Hicazlı Araplara, onları tanımaları, onlardan haberdar olmaları, birtakım şeyleri öğrenmeleri ve etkilenmeleri için pek çok yeterli imkân sağladığını unutmamalıyız.

Bunun yanında hristiyanlar ve Hristiyanlık inançları ile ilgili pek çok âyet vardır. Bunlardan hareketle Peygamber'in ve çevresindeki hristiyanların, bu çevrede olmayıp onun ahalisiyle ilişkileri bulunan hristiyanların inançları, âdetleri ve düşünceleriyle ilgili birçok şeyi öğrenmek mümkündür. Arapların bunları onlardan öğrenmiş olmaları ihtimal dahilindedir:

1- Meryem'in oğlu Mesih ancak bir peygamberdir. Ondan önce de birçok peygamber geçti. Anası çok doğru bir kadındı. İkisi de yemek yerlerdi. Bak, âyetlerimizi onlara nasıl açık açık anlatıyoruz. Sonra bak haktan nasıl çevriliyorlar. (Mâide, 5)

2- Allah: "Ey Meryemoğlu İsa, sen mi insanlara 'Beni ve annemi, Allah'tan başka iki ilah edinin.' dedin"... (Mâide, 116)

a) Hristiyanlar ya da onların bir kesimi, yukarıdaki âyetlerden anlaşıldığı gibi, Meryem'i ilahlaştırıyorlardı.

b) Hristiyanlar Mesih'in, Allah'ın kendisi ve tanrıların da üç tane olduğunu söylüyorlardı. Nitekim gelecek âyetlerden anlaşılan da budur:

1- Ey Kitap Ehli! Dininizde aşırı gitmeyin, Allah hakkında gerçek olmayanları söylemeyin. Meryem'in oğlu İsa Mesih, ancak Allah'ın elçisi ve Meryem'e attığı kelimesi ve O'ndan bir ruhtur. Allah'a ve elçilerine iman edin. (İlah) üç tanedir demeyin. Bundan sakının. Bu sizin için daha iyidir. Allah ancak bir tektir. O, bir çocuk edinmekten münezzehtir. (Nisâ, 171)

2- "Allah, Meryemoğlu Mesih'tir" diyenler küfre girmişlerdir... (Mâide, 17)

3- "Allah üç ilahdan üçüncüsüdür." diyenler, elbette kafir olmuşlardır. Hâlbuki bir tek ilahtan başka hiçbir ilah yoktur... (Mâide, 73)

c) Onların, İsa'nın uluhiyetini kabul etmelerinde ya da O'na ilahi bir nitelik kazandırmalarındaki başlıca dayanakları, O'nun babasız doğmuş olmasıdır. Bu yaklaşım, Kur'ân'ın bu mucizeden bu sonucun çıkarılmasını çürütmeye önem vermesi, daha doğrusu tüm ağırlığıyla ona yönelmesinden çıkarılmıştır. Aynı yaklaşım, Mekkî olan Meryem Sûresi'nde, Medenî olan Âl-i İmrân Sûresi'nde bu konuya geniş yer verilmesinden, onlarla tartışılmasından çıkarılabilir. Birinci bölümün üçüncü konusunda Meryem Sûresi âyetlerini vermiştik.

d) Babasının ihtiyarlığı, annesinin kısırlığına rağmen Yahya'nın doğuşu mucizesi, hristiyanların kabul ettiği bir olaydı. Nitekim Kur'ân, Mesih'in doğuş mucizesinin, Yahya'nınki gibi, ona uluhiyet niteliği kazandırmayacağına bir delil ve destekleyici bir olay olarak bu konuyu birkaç defa tekrar etmiştir. Yani olağanüstü bir biçimde

doğmuş olmak Yahya'yı tanrılaştırmıyorsa, İsa'yı da tanrılaştırmamalıdır. Bunu Âl-i İmrân Sûresi'nin bir dizi halindeki âyetlerinden anlayabiliyoruz. Nitekim burada Yahya'nın doğuşu, İsa'nın doğuşu için bir hazırlık, bir giriş mesabesindedir. Aşağıda görüleceği gibi Meryem Sûresi'nde de aynı şekilde bir anlatım vardır:

«Kaf, Ha, Ya, Ayn, Sad. Bu, Rabbinin kulu Zekeriyya'ya olan rahmetini anmadır. O Rabb'ine içinden yalvarmıştı. Şöyle demişti: "Rabbim! Gerçekten kemiklerim zayıfladı, saçlarım ağardı. Rabbim! Sana yalvarmakla şimdiye kadar, bedbaht olup bir şeyden mahrum kalmadım. Doğrusu benden sonra yerime geçecek yakınlarımın, iyi hareket etmeyeceklerinden korkuyorum. Karım da kısırdır. Katından bana bir oğul bağışla ki bana ve Yâkuboğullari'na mirasçı olsun. Rabbim! O'nun Senin rızanı kazanmasını da sağla." Allah: "Ey Zekeriyya! Sana Yahya isminde bir çocuğu müjdeliyoruz. Bu adı daha önce kimseye vermemiştik." buyurdu. Zekeriyya, "Rabbim! Karım kısır, ben de son derece kocamışken nasıl oğlum olabilir?" dedi. Allah, "Rabbin böyle buyurdu. Çünkü bu bana kolaydır nitekim sen yokken daha önce seni yaratmıştım." dedi. Zekeriyya, "Rabbim! Öyleyse bana bir alamet ver." dedi. Allah, "Senin alametin sağlam ve sıhhatli olduğun halde üç gün, üç gece konuşmamandır." buyurdu. Zekeriyya bunun üzerine mabedden toplumuna "Sabah akşam Allah'ı tesbih edin." diye işarette bulundu. "Ey Yahya kitab'a iyice sarıl." deyip daha çocukken ona hikmet, katımızdan rahmet ve safiyet verdik. O, Allah'tan sakınan ve anasına babasına karşı iyi davranan bir kimse idi. Başkaldıran bir zorba değildi, doğduğu gün, öleceği gün ve dirileceği gün O'na selam olsun. Kitap'ta Meryem'i de an. O ailesinden ayrılarak doğu tarafına çekilmişti. Sonra insanlardan gizlenmek için bir perde germişti. Ruhumuzu (Cebrail'i) göndermiştik de, O'na tam bir insan olarak görünmüştü. Meryem, "Eğer Allah'tan sakınan bir kimse isen senden Rahmân'a sığınırım.", dedi.» (Meryem, 1-19)

Burada dikkat çekilmesi gereken bir nokta da, her iki âyetler dizisinde, İsa'nın, âyetlerin sonlarında sözlerin bağlanışı ve onun bir sonucu biçiminde verilişidir. Âl-i İmrân Sûresi 35-36. âyetleri ile Meryem Sûresi âyetlerinde verildiği gibi:

«İşte hakkında şüpheye düştükleri, Meryemoğlu İsa, gerçek söze göre budur. Allah çocuk edinmez. O münezzehtir. Bir işin olmasına hükmederse ona ancak "ol" der, o da olur.» (Meryem, 34-35)

Böylece Kur'ân'ın delili daha da sağlam ve mükemmel olmuş-

tur. Hristiyanların kabul ettiği Yahya'nın doğuşu kıssasını, İsa'nın doğuşu kıssası için bir giriş biçiminde vermiştir.

e) Aşağıdaki âyetin de gösterdiği gibi, İsa'nın asılması olayı hristiyan çevrelerde tartışmalı konulardandı.

«Bu bir de inkârlarından, Meryem'e büyük bir iftirada bulunmalarından ve: "Meryemoğlu İsa Mesih'i (Allah'ın elçisini) öldürdük." demelerinden ötürüdür. Oysa onu öldürmediler ve asmadılar. Fakat onlara öyle göründü, ayrılığa düştükleri şeyde doğrusu şüphededirler. Bu husus-daki bilgileri ancak zanna uymaktan ibarettir.» (Nisâ, 157)

f) Hristiyanlar, inançları, mezhepleri ve bizzat Mesih hakkındaki görüşleri açısından ayrı ayrı gruplara, hiziplere ayrılmışlardı. Bunu az önce verdiğimiz Nisâ, 157, daha önce verdiğimiz Bakara, 253; Zuhruf, 63-65 ve Meryem, 37. âyetlerden çıkarıyoruz. Sonra Arapların kendilerine bir uyarıcı geldiğinde hristiyanlardan ve yahudilerden daha doğru yolda olacaklarına yemin edişlerini tasvir eden Fatır, 42. âyetinin özünden de anlaşılan budur. Bu da Arapların, sapıklığı, yanıltmak amacıyla kullanılan sözleri ve anlaşmazlıkları gördüklerini, dehşete kapıldıklarını ve bu esnada söyleyeceklerini göstermektedir.

g) Peygamber döneminde, inançları Kur'ân'ın belirttiği ilkelere uygun düşen hristiyan gruplar da vardı. Başka bir münasebetle naklettiğimiz Mâide, 82-84. âyetlerinden bu anlaşılıyor. Bu âyetlerde belirtildiğine göre, keşiş ve ruhbanları bulunan hristiyanlar, Kur'ân'ı duyduklarında gözleri yaşarıyordu. Orada bildikleri hakikatı, gerçeği görüyor ve ona iman ettiklerini açıklıyorlardı[122]. Mekkî sûrelerde birtakım âyetler daha vardır ki, birinci bölümün üçüncü konusunda, onların hristiyanları kasdettiğini tercih etmiştik. Bu âyetlerde de görüşümüzü destekleyen deliller vardır. Bunlar daha önce naklettiğimiz Ra'd, 36; İsrâ, 107-109; Kasas, 52-53. âyetleridir.

Kur'ân'ın belirttiği gerçekler arasında Mesih'in Allah'ın kulu ve elçisi olduğu, O'nun doğuşu mucizesinin Yahya ve Adem'in doğuşları mucizesi gibi bir mucize olduğu ve O'nun yalnız Allah'a çağırdığı olgusunun varolduğu malumdur. Ayetlerin hristiyanlardan hikâye ettiği bu tasdik, aynı zamanda ve tabiatıyla Kur'ân'ın açıkladığı bu gerçekleri de kapsıyordu. Sûrelerin üslupları ve iniş sırasına göre di-

122 Bkz. İbn Hişam; II, 167

zilişinden de anlaşılacağı gibi Kur'ân'ın bu Mekkî açıklamaları erken zamanlarda yapılmıştı. Muhtemelen İsrâ'nın az önce andığımız iki âyetinin ardından gelen son âyet, buna ışık tutmaktadır:

«De ki: "Çocuk edinmeyen, mülkte ortağı olmayan, acizlikten ötürü bir yardımcısı da olmayan Allah'a hamdolsun..."» (İsrâ, 111)

Çünkü âyet hristiyanların sözlerini hikâye ettikten sonra, "...Çocuk edinmeyen, ortak edinmeyen..." cümlesini ilâve ediyor. Hatta bu "hamdolsun" cümlesinde, Hristiyanlardan bir grubu bu konuda Kur'ân'ın dediğini tasdik eder hale getiren ve bu meselede onlardan bir şahit kılan «Allah'a hamdolsun» anlamı gizli gibidir.

Bir taraftan Kur'ân âyetlerinin üslubundan, bir taraftan da İslâm davasının kitap sahibi hristiyan azınlıklardan bazı şahsiyetler tarafından güzel karşılandığı gibi, birtakım hristiyan çevrelerde özellikle de Habeşistan'da güzel sözlerle karşılandığını kaydeden rivâyetlerden anlaşılıyor ki, onu olumlu karşılayan hristiyan grup, sayıca azınlıkta ve kural dışı kalan birkaç kişiden ibaret değildi. Bunlar geniş bir kitle oluşturuyorlardı. Bu aynı zamanda Şam ve Mısır ülkelerindeki hristiyanların, İslâm'ın ilk dönemlerinde İslâm'a yönelmelerini bir ölçüde açıklayabilir. Bu anlamda ele alınabilecek bir nokta da, daha önce başka bir nedenle naklettiğimiz Saf, 6. âyetinin ihtiva ettiği, İsa'nın peygamber Hz. Muhammed'i müjdelemesidir. Daha önce verdiğimiz, ellerindeki Tevrat ve İncil'de yazılı buldukları Ümmî Nebi ve Rasûl'e uyanların, takdirle yad edildiği A'râf 157. âyetinin kaydettikleri de bununla ilgilidir. Daha önce belirttiğimizi tekrar ediyoruz: Bu iki âyet hristiyanların ve yahudilerin kulağı dibinde okunuyordu. Her iki âyetin, hristiyanların bildiklerine uygun ya da onlardan bazı grupların inandığı, bazı İncillerinin ihtiva ettiği açık ya da kapalı niteliklere uygun şeyler kaydettiklerinde kuşku yoktur. Onların bunu kabul edip, onunla sevinmelerinin nedeni de buydu.

h) Hristiyan olan ruhbanlardan pek çoğu kitlelerini sömürüyor ve bunun ardından büyük servetler elde ediyorlardı. Ruhbanlar, az önce yahudiler konusunda naklettiğimiz Tevbe, 34. âyetinin de işaret ettiği gibi, kendi çıkarlarını ve nüfuzlarını korumak için insanları Allah yolundan alıkoyuyorlardı.

i) Hristiyanlardan, ruhban olacağını söyleyip, gelecek âyette görüleceği gibi, ona gerçek anlamıyla riâyet etmeyenler de vardı:

"Allah'ın rızasını elde etme dışında kendilerine farz kılmadığımız bir ruhbanlık uydurdular ve ona hakkıyla bağlı da kalmadılar." (Hadid, 27)

j) Hristiyanların üç uknum (Baba, oğul ve Ruhû'l-Kudus)'dan biri olarak gördüğü Ruhû'l-Kudus kavramı Kur'ân'da da, Allah'ın O'nunla İsa'yı desteklediği sadedinde birkaç defa kullanılmıştır. Gelecek âyetlerde bunu görüyoruz:

1- Meryemoğlu İsa'yı açık delillerle ve Ruhû'l-Kudus ile destekledik. (Bakara, 87, 253)

2- Hani Allah, Meryem oğlu İsa'ya: "Sana ve annene olan nimetimi hatırla ki seni Ruhû'l-Kudus ile destekledim". (Mâide, 110)

Kur'ân'ın Peygamber'e inişi sadedinde de, gelecek âyette görüldüğü gibi ondan söz edilmiştir:

"De ki: İnananları sağlamlaştırmak müslümanlara yol gösterici ve müjdeci olmak üzere onu, Ruhû'l-Kudus (Cebrail), Rabb'inden hak gereğince indirdi." (Nahl, 102)

Burada mesele şudur: Ruhû'l-Kudus kavramı, Arapça kökenli bir kelime miydi, yoksa Arap olmayan hristiyanların kullandığı kavramın bir karşılığı mıydı? Risâletten önce yalnız hristiyanların uknumu (teslis) için mi kullanılıyordu yoksa başka bir anlamı daha var mıydı?.

a) "Kudus" sözcüğünden türetilen birkaç kelime Kur'ân'da kullanılmıştır: "Vadi'l-Mukaddes" (Tâhâ, 12); "Ardu'l-Mukaddese" (Mâide, 21); "Ve Nukaddisulek" (Bakara, 30) ve "Kuddûs" (Cuma, 1). Bu, onun diğer sami dillerinden alınma olduğunu söyleyen varsa da, sözcüğün Arapça kökenli olduğunu göstermektedir. Kelimenin kökü başka sami dillerinde bulunmuş olsa bile, daha bundan başka birçok sami kökenli kelimeyi kullanan Arap diline bu kelimenin dışardan girdiği söylenemez. Durum ne olursa olsun, bu kök ve "Ruhûl-Kudus" kavramının, Arapça iki ifade olarak kabul edilmesi ve onların, Kur'ân'ın inişinden önce, kullanıldıkları anlamda Araplar tarafından kullanıldığını kabul etmek gerekir. Çünkü Kur'ân, ancak apaçık Arapça olarak inmiştir.

b) Kavramın anlamı, hristiyan inancındaki temel konulardan birinin anlamı olduğu ve Arapların bu anlamı kastederek onu kul-

lanmalarını sağlayacak Rabbani bir vahiy dönemi olmadığı için, bu kavramın, Arap olmayan hristiyanların kullandığı dillerde ve okudukları Arapça olmayan kitaplarda geçen bir kavramın, Arapça karşılığı olduğunu tercih ediyoruz.

c) Bu kavramı Arapçaya çeviren ve inançları gereği olarak ona "Hristiyanların Uknumu" anlamını verenlerin, hristiyan Araplar olduğunu tercih ediyoruz. Biz bunu tercih etmekle beraber, az önce değindiğimiz gibi, inanç ve düşünceleri Kur'ân'ın belirttiği hakikatlere paralel olan hristiyan grupların, bu kavramı, Allah'ın meleğine ve vahyine işaret etmek için kullanmış olabileceğini de, uzak bir ihtimal olarak görmüyoruz. Zaten Kur'ân'da, gerek İsa'nın desteklenmesiyle ve gerekse, Kur'ân'ın indirilmesiyle ilgili olsun, Ruhû'l-Kudus'tan kastedilen anlam da budur. Nitekim Kur'ân metinlerinin özü bunu gösterdiği gibi, tefsircilerin çoğunluğu da bu görüştedir.

Bu çoğunluk, aynı zamanda "Ruhû'l-Kudus" kavramının herhangi bir melek olmadığını, Allah'ın meleği Cibrîl anlamına geldiğini belirtmiştir. Şuara Sûresi'nde bununla ilgili iki âyet vardır ki metinleri şöyledir:

"Onu, Ruhu'l-Emîn indirdi, senin kalbine; uyarıcılardan olman için..." (Şuara, 93-94)

Bakara Sûresi'nde ise başka bir âyet daha vardır:

"De ki: Cebrail'e düşman olan kimse (Allah'a düşmandır.) Çünkü O, Kur'ân'ı Allah'ın izniyle kendinden öncekini tasdik ederek, yol gösterici ve inananlara müjdeci olarak senin kalbine indirmiştir." (Bakara, 97)

Böylece açık olarak Cibril ile Ruhû'l-Kudus arasında ortak bir nitelik ortaya çıkmaktadır.

Allah'ın meleği Cibril, hem Ahd-i Kadîm'in, hem de Ahd-i Cedîd'in bazı nüshalarında Allah'ın elçilerine haber ulaştırma ve Allah'ın emirlerini uygulama vasıtası olarak zikredilmiştir. Bakara, 97. âyeti yahudileri yadırgama sadedinde inmiştir ve onların, Cibril'e düşmanlıklarını açığa vurduklarını ilham etmektedir. Bu da O'nun adının yahudiler arasında da Allah'ın meleği şeklinde yaygınlık kazandığını göstermektedir. İnançları Kur'ân'ın bildirdiği gerçeklerle çakışan ve Ruhû'l-Kudus kavramını Allah'ın meleği için kullanan hristiyan grupların, bununla bizzat Cibril'i kas-

tedip etmediklerini bilmiyoruz. Yalnız bunu tercih ediyoruz.

Hristiyanlar konusunun sonuna gelirken, konunun başında ve bu bölümler esnasında belirttiklerimize ilâve olarak deriz ki: Arapların, yahudiler kanalıyla olduğu gibi, hristiyanlar yoluyla da Tevrat ve İncil'in kıssalarını, Mesih'in mucizelerini, Hristiyanlık ve ilk Havarilerin tarihinden çok şeyi öğrendiklerinde kuşku yoktur. Bu bilgilerin onların dini ve fikri bilgileri ve kültürleri üzerindeki etkisi büyüktü. Mâide (Sofra) kıssası -Mâide, 112-115-, Ashab-ı Kehf kıssası -Kehf, 9, 26-, Yasin Sûresi'ndeki Ashab-ı Karye kıssası -13-27-, Âl-i İmrân Sûresi ve Saf, 14.'deki Havariler kıssası gibi. Gerçek Hristiyanlıkla ilgili Kur'ân'daki kıssalar, üsluplarıyla ya bir sakındırma, bir teşvik ya da bir hatırlatma, bir örnek göstermeyi içermektedirler. Ve bu kıssaları Araplar peygamberlikten önce onlar kanalıyla öğrenmişlerdi. Bu ilgileri ve onları iktibas etmeleri, özel anlamda hristiyanların anlaşamadıkları konularda, genel anlamda ise, O'nun şahsiyeti ve çağrısı etrafında Peygamberle tartışmalarına vasıta olmuştu.

3. Tevrat ve İncil Kavramları

Son olarak Tevrat ve İncil kavramlarının peygamberlik öncesi dönemdeki içeriğini soruşturmak ve mümkün olduğunca, buna Kur'ân'dan ışık tutmak istiyoruz.

Tevrat ile ilgili olarak diyoruz ki:

a) Bu sözcüğün Arapça bir kökü yoktur. Bu, Musa'nın beş bölümlük kitabına, İbranice'de verilen isimdir. Ve hâlâ bu ad kullanılmaktadır. Meselenin aslı, Kur'ân'da geçen Tevrat kavramının sonradan Arapçalaştığıdır. Tevrat, "Fâ'lat" vezninde Arapçalaştırılmıştır. Öyle anlaşılıyor ki, bu Arapçalaştırma Kur'ân'dan öncedir. Kur'ânî bir kavram olarak Tevrat, Kur'ân'ın inişinden önce Arap dilinde kullanıldığı biçimiyle kullanılmıştır.

b) "Tevrat" sözcüğü Kur'ân'da on sekiz defa kullanılmıştır. Bunların sadece bir tanesi Mekkî bir âyette, diğerleri Medenî âyetlerdedir. Bazılarında Tevrat'tan kastedilen şeyin, Allah tarafından gönderilen, yahudi yasasını içeren Kitap olduğu açıkça belirtilmiştir. Bu konuda başka bir münasebetle daha önce verdiğimiz Mâide, 43-44 ve Âl-i İmrân, 93. âyetleri bu tür âyetlerdendir. Bu

âyetlerin bir kısmı geneldir. Bir kısmı yahudilerin İbrahim hakkında yaklaşımlarını ele almakta, Allah'ın ve peygamberlerinin kitaplarıyla onların kitapları arasındaki uygunluğa dikkat çekmektedir. Burada kastedilen Tevrat'ın, yalnız yahudilerin Tevrat olarak kabul ettiği beş bölümlük Tevrat olması olasılığı uzak değildir. Bu kavramın serbest olarak geçtiği âyetler, bir ilgisinden dolayı daha önce naklettiğimiz A'râf, 157; Saf, 6 ve Âl-i İmrân, 65. âyetlerdir. Aşağıdaki âyetler de bunlardan sayılır:

"...Daha önceleri insanlara yol gösterici olarak Tevrat ve İncil'i de O indirmişti..." (Âl-i İmrân, 3-4)

Kur'ân'da, Tevrat'ın Musa ile birlikte zikredilmediğine dikkat çekmek isteriz. Musa ile beraber kullanılan sözcükler "Kitab" ve "Levhalar" sözcükleridir. Şu âyetlerde görülen de budur:

1- Andolsun Musa'ya Kitab'ı verdik. Ve ardından elçiler gönderdik. (Bakara, 87)

2- Kendisinden önce de Musa'nın Kitab'ı önder ve rahmet olarak bulunuyordu... (Hûd, 17)

3- Levhalarda, O'na herşeyden bir öğüt yazdık ve herşeyi uzun uzadıya açıkladık... (A'râf, 145)

Levhalar âyeti, her şeyi açıklayan, her şeyden öğüt çıkaran yasalar ve hükümler belirleyen beş bölümlük kitabın kastedildiğini işaret etse de, yahudi tarihinde bilinen şeylere göre bu levhalar beş bölümlük kitap değildir. Bakara ve Hûd âyetlerindeki ve nakletmediğimiz âyetlerdeki kitap kavramıyla ise, tercihe şayan görüşe göre, Tevrat ya da beş bölümlük kitap kastedilmiştir.

Hangi görüşü tercih edersek edelim, Âl-i İmrân, 93; Mâide, 43-44 ve az sonra nakledeceğimiz Mâide, 65-68. âyetleri açıkça gösteriyor ki: Kur'ân, Tevrat kavramı ile yahudilerin ellerindeki kitabı kastetmiştir. Bu isim, hem peygamber döneminde hem daha önceki dönemlerde nesilden nesile nakledilmiş ve onun tarihi belirtilmemiştir.

c) Kur'ân'ın, birincisi Mekkî, ikincisi Medenî olan iki âyetinde, Allah'ın O'nu Davud'a verdiğini belirttiği ve metnin her ki âyette bir olarak kaydedildiği; "Davud'a da Zebur'u verdik..." (Nisâ, 163 ve İsrâ, 55) açıklamayı dışarda bırakırsak -bu tercihe şayan görüşe göre Ahd-i Kadîm'in beş bölümünden biri olan Mezamir bölü-

müdür- Kur'ân bugün bu ahdin kapsadığı diğer bölümlerin hiçbirine işaret etmemektedir.

Davud'un Zeburu'nun Kur'ân'da geçmesi, Ahd-i Kadîm bölümlerinin ya da onlardan bazılarının peygamber asrında ve çevresinde yahudilerin elinde bulunduğunu göstermektedir. Aynı şekilde beş bölümün dışında kalan, başka bölümlerde geçen kıssaların, Eyüp ve Yunus kıssaları gibi bazılarını yaklaşık olarak Kur'ân'ın da kaydetmiş olması, Musa'dan sonra İsrâiloğulları'nın başına gelen olaylar, felaketler, gelişmeler sapıtmalar, Tâlut ve Câlut savaşlarının hatırlatma, eleştirme veya öğüt verme yoluyla işaret edilmesi de buna delil olabilir. Bununla beraber biz, Tevrat isminin bugünkü yahudilere göre, ya da en azından Nablus'taki Samirîler gibi bazılarına göre kabul edildiği gibi, ancak beş bölümlük kitap için kullanıldığı görüşünü tercih ediyoruz. Ve diğer bölümlerin onunla birlikte bir arada derlenmemiş olduğuna inanıyoruz.

Bugün Tevrat'a ait olan ve olmayan bölümlerin o günkü bölümlerin aynısı olup olmadığını, sayı olarak ve tamı tamına benzeyip benzemediğini kesin bir biçimde söylemek pek tabii olarak mümkün değildir.

İncil ile ilgili olarak da deriz ki:

a) Bu sözcük de Arapça kökenli değildir. Arapçalaştırılmıştır. Ölçü olarak if'îl veznindedir. Bu kavramın Arapçalaştırılışı ve kullanılışı Kur'ân'ın inişinden önce gerçekleşmiştir.

b) İncil kavramı Kur'ân'da on iki kere geçmiştir. İsa ile birlikte de kullanılmıştır. Allah'ın İncil'i ona verdiği ve O'nu kendisine öğrettiği, âyetlerde açıkça belirtilmiştir. Bu, Âl-i İmrân'ın uzun bir dizi âyeti arasında, 48. âyette geçmiştir, ki bu âyeti daha önce vermiştik. Yine daha başka âyetlerde de kullanılmıştır:

"Onların ardından, yanlarındaki Tevrat'ı doğrulayıcı olarak Meryemoğlu İsa'yı gönderdik ve O'na, içinde hidâyet ve nur bulunan İncil'i verdik..." (Mâide, 46)

Takdir etme ve delil getirme sadedinde zikredildiği olmuştur. Daha önce verdiğimiz Âl-i İmrân, 3; A'râf, 156 ve başkaları gibi. Buna ilâve olarak Kur'ân'da İsa ile birlikte, kitap sözcüğü de yer almıştır. Nitekim bunu Meryem Sûresi'nin âyetlerinden birinde görmekteyiz.

«Dedi ki: "Ben Allah'ın kuluyum. Bana Kitab'ı verdi ve beni Nebi yaptı"...» (Meryem, 30)

Bazı âyetlerde bu kavram ile amaçlanan kitabın, peygamber asrı ve çevresinde bulunan yahudilerin elleri altındaki İncil olduğu kuvvetli olarak vurgulanmaktadır. Şöyle ki:

1- İncil ehli de, Allah'ın onda indirdiği hükümlerle hükmetsin. Allah'ın indirdikleriyle hükmetmeyenler fasıkların kendileridir. (Mâide, 47)

2- Şâyet Kitap Ehli inanıp, karşı gelmekten sakınsalardı, kötülüklerini örterdik ve onları nimet cennetlerine koyardık. Eğer onlar Tevrat'a, İncil'e ve Rabblerinden kendilerine indirilen Kur'ân'a gereğince uysalardı, her yönden nimete ermiş olurlardı. İçlerinde orta yolu tutanlar da vardı, çoğunun işledikleri ise ne kötüdür. (Mâide, 65-66)

3- "Ey Kitap Ehli! Tevrat'ı, İncil'i ve Rabbinizden size indirileni gereğince uygulamadıkça bir temeliniz olmaz", de... (Mâide, 68)

c) Bilindiği gibi bugün hristiyanların elinde bulunan İncil bir tane değildir. Dört tanedir. Hatta daha fazla oldukları da söylenmektedir. Diğer taraftan bu İncillerin üslupları açıkça gösteriyor ki, onlar İsa'dan bir süre sonra yazılmıştır. Çünkü, İsa'nın hayat hikâyesi, risâleti, öğretileri ve mucizelerinin hikâye edilmesi ancak O'ndan sonra mümkün olur. Burada akla şöyle bir soru geliyor: Acaba Rasulullah döneminde de İnciller ayrı ayrı mıydı? Metin ve üslup olarak bugünkü İncillerle aynı mıydı?

Kur'ân çerçevesinde bu soruya olumlu cevap vermek mümkün değildir. Kur'ân bir taraftan İncil'i, İsa'ya inen, O'na öğreten ve Rabbanî eğitimden geçiren sıfatlarla anarken, diğer taraftan Tevrat gibi, inen bir kitap olduğunu belirtmekte. Öte yandan da İncil'in, bu ad ile hristiyanların elinde bulunan kitap olduğunu ifade etmektedir. Burada kavram çoğul olarak kullanılmadığından, İncillerin birkaç tane olmadığı çıkarılabilir. Ruhbanları ve keşişleriyle hristiyanların Kur'ân hakkındaki sözlerinin hikâye edilişinden, O'nun Rablerinden indirilen gerçek olduğunu kabul edişlerinden, daha önceden müslüman olduklarını söylemelerinden anlaşıldığına göre, ellerinde bulunan metinlerde Kur'ân'ın belirttiği gerçeklerle çakışan, İsa'nın, Ümmî Peygamber Muhammed'i müjdelemesini içeren şeyler vardı. Ayrıca Kur'ân'ın, İsa'nın doğuşu ile ilgili açık-

lamaları bir ölçüde o dönemde, eldeki bazı İncil'lerin açıklamalarıyla uyum arz ediyordu. Bu İncillerden bazılarının da o zamanki hristiyanların eli altında bulunduğunu söylemek mümkündür.

Bu konuyla ilgili olarak, Arap Yahudiliği, Hristiyanlığı ve daha genel anlamda Arap kültürü ile ilgili olan bir nokta daha vardır: Peygamber asrında ve çevresinde, İncil ve Tevrat adı verilen kitaplar Arapçaya çevrilmiş miydi, çevrilmemiş miydi?

Kur'ân, bir yandan dini konuda cedelci ve tartışmacıların karşısında Rasul'ün durumunu hikâye ederken, diğer yandan Rasul'ün hristiyan ve yahudilerle olan münazara ve tartışmalarını nakletmektedir. Onlardan bazılarının Kur'ân'dan etkilendiğini, O'nu tasdik ettiklerini, ona iman ettiklerini tasvir etmektedir. Daha önce de belirttiğimiz gibi Rasulullah ile, Araplar diyalog kurduğu gibi, Arap olmadığı halde Arapçayı anlayan ve bilen kimseler de O'nunla diyalog kuruyorlardı. Bir taraftan Kur'ânî delililer, diğer taraftan müşahedeye dayalı tarihi veriler, binlerce Arabın hristiyan olduğunu onlardan bazılarının göçebe, bazılarının yerleşik olduğunu, onlardan bazılarının Şam ve Irak bölgelerinde etkinlikleri ve egemenliklerinin varlığını, kendilerine özgü keşişleri, azizleri ve ruhbanları, kiliseleri ve pek çok yerleşim bölgelerinin olduğunu haber vermektedir. Buna bağlı olarak İslâm'dan önce Ahd-i Kadîm ve Ahd-i Cedîd'in tamamı olmasa da bazı bölümlerinin Arapça'ya tercüme edilmiş olmasını söylemek mümkündür. Arapça'ya olarak yazılan birçok eserin ve tercümenin inkîlaplar, fitneler ve fetihler esnasında yitirilmiş olmaları düşünülebilir. Böyle diyoruz, çünkü bu bölümlerin, peygamberlikten önce bir tercümeleri olduğunu gösteren herhangi bir kaynağa rastlayamadık. Bize ulaşan haberlerin tamamı ortaçağ İslâmî asırlarına izafe edilen birtakım tercümelerdir ve bunlar bazı bölümlerin tercümesidir. Muhtemelen Kur'ân'da geçen pek çok Arapçalaşmış isim, sözcük, bu bölümlerin içerikleriyle ilgili olarak tercüme birtakım ifadeler, bu yaklaşımı destekleyen deliller olabilir. Tevrat, İncil, Ruhû'l-Kudus, Cibrîl, Mikâl (Mikâil), Zebûr, Nuh, İbrahim, İsmail, İshak, Ya'kub, İdris, Yusuf, Musa, Harun, Karun, Fir'avn, Davud, Süleyman, Tâlut, Câlut, Uzeyr, Mesih, İsa, Zekeriyya, İlyas, Elyesa, Zü'l-Kifl, Yunus, Eyyûb, Havariler, Sînâ, Sînîn, yahudiler, hristiyanlar vs. Bize göre on binlerce Arap hristiyan, binlerce rahip ve keşiş, yüzlerce kilise ve manastırın varlığı ile çelişmeyecek görüş budur. Biz bu-

rada sözü Ahdi Kadîm'in bölümlerinin hepsini kapsayacak şekilde geniş tuttuk. Çünkü Hristiyanlık onların hepsini, şeriatın tamamlayıcısı olarak görür; Kur'ân bunu metin olarak belirtmiştir. Pek çok Kur'ân âyetinde İsa'nın kendisinden önceki Tevrat'ı tasdik ettiği bildirilmiştir. Âl-i İmrân'ın âyetleri arasında naklettiğimiz bazı âyetler bununla ilgilidir. Eğer bu yaklaşımımız doğru olursa, sözü edilen bu tercüme, Arap kültürünün, özellikle peygamberlikten önceki Hristiyanlık ve Yahudilik bilgilerinin başlıca yazılı kaynaklarından biri olarak kabul edileceği açıktır.

H) ÇEŞİTLİ ALIŞKANLIKLAR, İBADETLER, DÜŞÜNCELER

Bu konuda Kur'ân'dan delillere dayandığımız kadarıyla Risâlet öncesi dönem ve çevrenin, dini bir nitelik taşıyan ayinlerini, âdetlerini, geleneklerini, düşüncelerini ve kuruntularını araştırmaya çalışacağız. Kur'ân'ın dinler ve inançlar konusundaki açıklamasını ve tablosunu tamamlamak amacıyla geçen konularda ele alınmayan noktaları inceleyeceğiz.

1. Güneş'e, Ay'a, Yıldızlar'a ve Ateşe Tapma

Dinler ve inançlar konusunda başlıca önemli konulardan biri olarak bilinen, Arapların yıldızlara ve ateşe tapmalarını inceleyeceğiz. Bu konuyu buraya aldık, çünkü konu, tek başına işlenebilecek kapsamlılıkta değildi.

Kur'ân'da Güneş'e ve Ay'a secde etmeyi yasaklayan birtakım âyetler vardır. Şöyle ki:

"Gece ve gündüz, Güneş ve Ay Allah'ın âyetlerindendir. Güneş'e de Ay'a da secde etmeyin, onları yaratan Allah'a secde edin. Eğer O'nu kulluk ediyorsanız..." (Fussilet, 37)

Hac Sûresi'nin bir âyetinde diğer dinlerle birlikte Mecusilik'ten de söz edilmiştir. Şöyle ki:

"Doğrusu inananlar, yahudiler, sabiîler, hristiyanlar, mecusiler, müşrikler arasında kıyamet günü Allah kesin hüküm verecektir. Doğrusu Allah her şeye şahittir." (Hac, 17)

Bu âyetlere bağlı olarak, Arapların ya da onlardan bir grubun, gök cisimleri ve doğal cisimlere tapmaları sadedinde, özellikle bu konuda peygamber asrı ve çevresinin ne durumda olduğunu araştırmak gerekir.

Burada dikkat çeken bir nokta Fussilet âyetlerinin, diğer ümmetlerin kıssaları sadedinde değil, İslâm'a davet, Allah'ın ululuğuna dikkat çekme ve bu arada yakın muhataba hitap etme sadedinde gelmiş olmalarıdır. Ayrıca âyet, Mekkî'dir. Özellikle de Peygamber'in özel çevresini, Kur'ân'ı duyan ve O'nunla muhatap kılınan ahaliyi hedef almaktadır.

Dikkat çeken başka bir nokta da Kureyş'in "Abdu Şems" (Güneşin Kulu) adını kullanmasıdır. Bu isim, kesinlik ifade edebilecek mütevatir kaynaklarda belirtildiğine göre, Beni Ümeyye'nin atalarından birinin adıdır. Pek tabii olarak, yalnız bu adam bu ismi taşımıyordu. Biyografi kitaplarında[123] ve başka yerlerdeki kayıtlara göre bu ismi taşıyan başkaları da vardı. Öyleyse anlamsız bir isim olması doğru olmayan bu isimlendirme nereden kaynaklanıyordu?

Biz burada bu soruya olumlu ya da olumsuz olarak yeterli bir cevap veremiyoruz. Özellikle de biz, Peygamber çevresinde Güneş'e, Ay'a tapıldığını gösteren herhangi bir rivâyete rastlayabilmiş değiliz. Şunu söyleyebiliriz: Kur'ân'da bu iki varlığa secde etmeyi yasaklayan bir âyetin bulunması ve buradan emir kipi ile sözün yakın muhataba yöneltilmiş olması Peygamber çevresinin de bu alanda ilk muhatablar konumunda bulunması ve bu çevrede "Abdu Şems" isminin de yaygın halde bulunması boşuna değildir. Bu nedenle biz bu çevre halkının gönlünde, Güneş'e ve Ay'a karşı bir çeşit kutsama ve korku bulunduğuna eğilim duyuyoruz. Onların, bu iki varlığa tapma amacıyla birtakım ayinler, merasimler düzenlemiş olmaları da ihtimal kapsamına girer.

Bu çevrenin dışına çıktığımızda, konuyla ilgili birtakım metinler ve rivâyetlerle karşılaşırız. Peygamberlikten öncekilere oranla eski ve yeni duruma daha açık ve güçlü bir biçimde ışık tutan bir üslupla meselenin ele alındığını görürüz.

Eskisi ile ilgili olarak Kur'ân'da Sebe'den söz eden, onların kraliçesi Belkıs döneminden haber veren bir âyet vardır. Burada deniliyor ki:

---

123 Usdu'l-Gâbe; III, 97-111.

"... Onun ve kavminin, Allah'ı bırakıp, Güneş'e secde ettiklerini gördüm..." (Neml, 24)

Ayet eski zamanlarda, Sebe' ülkesinde gerçekten Güneş'e tapıldığını belirtmektedir. Peygamber asrı ve çevresinin, Yarımada ahalisi ve başkalarıyla ilgili olarak dilden dile naklettikleri haberler arasında bu olayı da naklettiklerinden kuşku duymuyoruz.

Yenisi ile ilgili olarak da İbn Sa'd Tabakatı'nda, Kinane'nin Ay'a taptığını, Teym'in Debrân Yıldızına taptığını, Kelb'in ise Şî'râ (Sirius) Yıldızı'na taptığını kaydetmiştir. Kur'ân'da bir âyette, bu son yıldıza işaret edilmiştir:

"Ve O aynı zaman da Şi'râ yıldızının da Rabbıdır..." (Necm, 49)

Burada bu yıldızın, Fussilet âyetinde de Güneş ve Ay'ın bir arada özellikle zikredilmesi, âyetlerin ihtiva ettiği şekilde Allah'ın yarattıklarından bazılarına tapma ile ilgili olmaları uzak sayılmaz. Irak'da yıldızlara tapanların bulunduğunu bildiren pek çok mütevatir haberler vardır. Ve onların kalıntıları hâlâ orada bulunmakta ve kendilerine "Subbe" adı verilmektedir. Onların Arap olduğundan kuşkulu olsak da inançları böyledir. Netice olarak bizim tercihimize göre âyette sözü edilen secdeler ve rivâyet edilen tapınma, şirk içerikli tapınma türündendir.

Bilindiği haliyle ve mütevatir nakillere göre ateşperestlik olan Mecusiliğe gelince, Kur'ân çerçevesinde bununla ilgili bir şey söylemek mümkün değildir. Yalnız bu, Peygamber asrında bilinen dinlerden biriydi. Daha önce naklettiğimiz Hac âyeti dışında, Kur'ân'da onunla ilgili açık ya da kapalı bir metin yoktur. Bunun o dönemde, İran bölgesinde resmi din olduğu bilinmektedir. Yarımadanın ve Hicaz'ın değişik bölgelerinden olan Araplar ve ticaret kervanlarının buraya gidip-geldikleri de malumdur. Sonra Yemen bölgesi hükümdarları da -Peygamber asrında- İranlıydı. Buna bağlı olarak bu dindarlığın Peygamber asrında ve çevresinde bilinmesi gerekmektedir. Mecusiliğin Arapça bir kökeni yoktur. Bu da onun Arapçalaştırılan bir kavram olduğunu ve sözü edilen dindarlığı gösterdiğini tercih etmemize neden olmaktadır.

Kur'ân'ın bu konuda susmuş olması, tabiatı ile, Arap çevreler içinde, özellikle Peygamber çevresinde bu dindarlığın ne ölçüde yaygın olduğunu bir ölçüde ifade etmektedir. Yalnız bu çerçeveyi aşarsak, meselenin daha ilerisine varabiliriz. Buna bağlı olarak de-

nebilir ki, Yemen ülkeleriyle savaşıp, Risâlet öncesi dönemde orada egemenlik kuran, oraya hükmeden İranlıların varlığı kesinlik kazanmış bir olgudur. Orada kendi ulusal ibâdet biçimlerini kurmuş olmaları, inançlarına paralel bir sistem kurmuş bulunmaları, insanları ona bağlamaya çalışmaları, bazı Arapların da onlara uymuş olmaları ve bunu onlardan iktibas etmeleri, mantıklı ve ihtimal dahilindedir[124]. Aynı şekilde Irak vatandaşı ve Basra körfezi sahillerinde yerleşmiş bulunan Araplardan bazılarının, bu çevrelerde nüfuz ve otorite sahibi bulunan İranlılardan ateşperestliği, iktibas etmeleri de ihtimal dahilinde ve makul bir görüştür. Güvenilir bazı kaynaklarda belirtildiğine göre, Hicr, Bahreyn ve Amman'da yaşayan Arap kabileleri Mecusi idiler. Ve fetihlerle görevli komutanlar, onlardan cizye almayı kabul etmiş ve onları kendi dinleri üzere bırakmışlardır. Hatta bunun Peygamber'in hayatındaki uygulamaların bir benzeri olduğu da ifade edilmiştir.

İbn Hişam, Yemen'de Yahudiliğin bazı hahamlar vasıtasıyla yayılmasıyla ilgili olarak bir rivâyet kaydetmiştir. Buna göre Yemen'de bir mağara vardı. Buradan zaman zaman korkunç mavi bir alev çıkıyordu. Büyük bir gürültüsü vardı. İnsanlar birbirleriyle anlaşamadıkları zaman mahkeme olmak için bu mağaranın yanına gidiyorlardı. Eğer bu rivâyet sağlıklıysa, orada bazı Yemenlilerin olağanüstü bir olay olarak gördüğü, kendisinden korkup, onu tanrıların bir sembolü olarak kabul ettiği bu doğal olayı Tanrılaştırmış olmaları uzak bir ihtimal değildir.

124 İbn Sâd, Tabakatu'l-Ümem'de, Yemen'deki bazı Himyer kabilelerinin ateşe taptıklarını kaydetmiştir.

2. Risâlet Öncesi Araplarda İbâdetler:

A- Salât (Namaz):

Bu bölümün konularının çoğunda, müşriklerin kendi ortak koştukları tanrılarına ibâdet ettiklerine ve onlara karşı kullukla ilgili görevlerini yerine getirdiklerine değinilmişti. Burada söz konusu olabilecek soru, Arapların bu ibâdetleri hangi şekil ve biçimde yerine getirdikleri ile ilgili olacaktır.

Dindar olan kesimlerin ibâdet biçimlerinin en açık görünüşü "Namaz"dır. Namaz (Salat) kavramı Kur'ân'da da çokça kullanılmıştır. Bu âyetler müslümanların Allah'a karşı kulluk görevlerini yerine getirmelerinin gerekliliği sadedinde kaydedilmiştir. Aşağıdaki âyetler bununla ilgili misallerdir:

1- Namazlara ve orta namazlara devam edin, gönülden boyun eğerek Allah için namaza durun. (Bakara, 238)

2- Namazı bitirdiğiniz zaman ayakta, oturarak ve uzanarak Allah'ı anın; güvene kavuştunuz mu namazı (tam) kılın. Çünkü namaz mü'minlere vakitli olarak farz kılınmıştır. (Nisâ, 103)

3- Bunlar namaz kılan zekât veren ve ahirete de kesin olarak inanan mü'minlere doğruluk rehberi ve müjdedir. (Neml, 2-3)

Aynı kavram, peygamberlerin ve Ehl-i Kitap'ın kulluklarına işaret etme sadedinde de kullanılmıştır:

1- Hakkı batıla karıştırmayın ve bile bile hakkı gizlemeyin. Namazı kılın, zekâtı verin rukû edenlerle rukû edin. (Bakara, 42-43)

2- Zekeriyya, mabedde durmuş namaz kılarken melekler ona: "Allah sana, Yahya'yı müjdeler"... (Âl-i İmrân, 39)

3- "Rabbim! Beni ve çocuklarımı namaz kılanlardan eyle, Rabbim! Duamı kabul buyur". (İbrahim, 40)

Bu kavramın, Allah'a namaz kılmayan kâfir Arap müşriklerinin eleştirilmesiyle ilgili konularda da kullanıldığını görmekteyiz:

1- Onlar der ki: "Namaz kılanlardan değildik. Düşkün kimseyi doyurmuyorduk." (Müddessir, 43-44)

2- Ne doğruladı ne de namaz kıldı. Fakat yalanladı, döndü... (Kıyamet, 31-32)

Ayrıca müşriklerin, Kâbe'nin yanında namaz kıldıklarına işaret eden âyetler de vardır:

"Onların Beyt (Kâbe)'in yanındaki salâtları da ıslık çalmadan ve el çırpmadan başka bir şey değildir..." (Enfâl, 35)

Müfessirler âyette geçen "mukâen" sözcüğünün ıslık çalma, "tasdiye"nin ise alkışlama olduğunu belirtmişlerdir.

Enfâl ve diğer âyetlerden hareketle, netice olarak diyebiliriz ki:

a) Salat kavramı, peygamberlikten önce kulluk ya da dini bir ayini ifade etmek için kullanılıyordu. Bazılarının belirttiği gibi, yalnız dua anlamını ifade etmiyordu. Daha sonra bu kavram, İslâm'da müslümanların günlük olarak yaptığı, bilinen şekilleri olan ibâdet için özel bir biçimde kullanılmaya başlandı. "Salat" kavramının Kur'ân'da çokça kullanılması ve hep kulluk görevlerinin yerine getirilmesi şeklini ifade etmeyi amaçlaması, özellikle peygamberlikten önceki ibâdet biçimini yani peygamberlerin ve Ehli Kitab'ın ibâdetleri sadedinde ve müşriklerle ilgili âyetlerde kullanılmış olması, bunu gösteren en kesin delildir. Bununla beraber kavramın aslında, geniş anlamıyla, ya da vermek istediği anlamlar içinde dua, rahmet, bereket anlamlarını da taşıdığını reddetmemek gerekir. Özellikle Kur'ân'da, bu anlamda da kullanılmıştır. Şu âyetler bunun örnekleridir:

1- Rablerinin bağışlama ve rahmeti (salâtı) onlaradır... (Bakara, 157)

2- Bedevilerden, Allah'a ve ahiret gününe inanan, sarfettiğini Allah katında ibâdet ve Peygamber'in duasına (salâtına) nail olmağa vesile sayanlar da vardır... (Tevbe, 99)

3- Şüphesiz Allah ve melekleri Peygamber'e salât ederler. Ey inananlar! Siz de ona salât edin, O'na esenlik dileyin. (Ahzâb, 56)

b) Araplar, Kâbe yanında ve başka yerlerde tanrılarına, belli şekilleri bulunan ibâdetler yapıyorlardı. Ve onların bu ibâdetleri "salât" adını alıyordu.

Enfâl, 35. âyeti, onların, Beyt yanındaki namazlarını ıslık çalma ve el çırpmadan başka bir şey olmadığnı bildirmiştir. Buna bağlı olarak alkışlama ve ıslak çalmanın, onların geleneksel ayinlerini oluş-

turan namazlarının iki hareketi ve sesi olduğunu belirtmek doğru olacaktır. Bununla beraber şu noktaya da dikkat çekmeliyiz ki; tefsircilerin, bu iki kavramı ıslık çalma ve alkışlama olarak açıklamış olmalarına rağmen, onların içeriklerini ve gerçek mahiyetini kesin biçimde belirtme konusunda bir açıklık getiremiyoruz.

Genel olarak yaptıkları ibâdetin biçim ve şekli buydu. Kullukla ilgili şekil ve hareketler açısından ise, bilindiği gibi, namazın üstün nitelikli hareketleri ve durumları vardır. Bunlar; "kıyam", "rükû" ve "sucûd"tur. Namaz ve Allah'a tapınma sadedinde bu son iki kavram ve onlardan türetilen sözcükler Kur'ân'da pek çok âyette geçmektedir:

1- İbrahim ve İsmail'e, "Tavaf edenler, ibâdete çekilenler, rükû ve secde edenler için Evi'mi temizleyin." diye emretmiştik. (Bakara, 125)

2- "Ey Meryem! Rabbine gönülden boyun eğ, secde et, rükû edenlerle birlikte rükû et.". (Âl-i İmrân, 43)

3- De ki: "Kur'ân'a ister inanın, ister inanmayın. O'ndan önceki bilginlere O okunduğu zaman, çeneleri üzerine secdeye varırlar". (İsrâ, 107)

4- Ey inananlar! Rükû edin, secdeye varın. Rabbinize kulluk edin, iyilik yapın ki saâdete erişesiniz. (Hac, 77)

5- Gece, gündüz, Güneş ve Ay Allah'ın âyetlerindendir. Güneş'e ve Ay'a secde etmeyin; onları yaratana secde edin... (Fussilet, 37)

6- Onlara "rükû edin" denildiğinde rükû etmezler. (Mürselat, 48)

"Kıyam" durumu da bir dizi âyetde anlatılmıştır. Şu misallerde görüldüğü gibi, bu âyetler sucûd ve rükû âyetlerinden daha azdır:

1- Sen de içlerinde bulunup onlara namaz ikame ettiğin zaman... (Nisâ, 102)

2- "Bana hiçbir şeyi ortak koşma; tavaf edenler, orada kıyama duranlar, rükû edenler ve secdeye varanlar için Ev'imi temiz tut" diye İbrahim'i Kâbe'nin yanına yerleştirmiştik. (Hac, 26)

Kıyam durumu ile ilgili az âyet nakletmemizin nedeni; bu kıyamdan kastımızın namazın rükünlerinden biri olan kıyam oluşundandır. Yoksa namazı ikame etmekle ilgili emirler, namazı emreden yerlerin çoğu ile birlikte gelmektedir. Ancak buradaki ikame,

namazın özel bir hareketini göstermekten ziyade, hemen namaza kalkmayı ve namaza girmeyi ifade etmektedir.

Burada dikkat çekilmesi gereken bir nokta da, kıyam, rükû ve sucûd gibi namaz rükünlerinin söz konusu edildiği âyetlerin hepsi, müslümanlara namazın rükünlerini emreden âyetler değildir. Bunlardan bazılarının peygamberlikten önceki dönemle birtakım ilişkileri de vardır. Bu âyetlerin bir kısmı Allah'ın İbrahim'e Beytullah'ı, kıyam eden, rükû ve sucûd edenlere hazırlamasını emretmesiyle, bir kısmı da yahudilerle ya da müşriklerle ilgilidir. Bu her üç hareket de Hac âyetinde birlikte kaydedilmiştir. Buradan anlaşıldığına göre, kıyam, rükû ve sucûd Kâbe'de ya da Kâbe avlusunda, kulluk ve ibâdet amacıyla yapılan hareketlerdi. Daha doğrusu bunlar, yine aynı âyette sözü edilen tavaf gibi, ibâdet amaçlı geleneklerdi. Buna ilâve olarak, bu üç kavramın toplumun diliyle inen Kur'ân'ın inişinden önce, dinleyenler tarafından içerik olarak anlaşılan kavramlar olması gerekmektedir.

Yine buna bağlı olarak bu üç hareketin, tapınmanın görünümleri ve namazın hareketleri olarak peygamberlikten önce de Araplara yabancı olmadığı kesinlik kazanmakta ve onların bu eylemleri Kâbe yanında uyguladıkları açıklığa kavuşmaktadır. Daha önceki bir ilgisinden dolayı, İbrahim'in dini üzere ibâdet eden muvahhidlerden biri olan Zeyd b. Amr b. Nufeyl'in Kâbe önünde secde ettiğini belirten bir rivâyet kaydetmiştik. Sonra sucûd ve rükû hallerine değinilen bazı sûre ve âyetlerin Mekke döneminin ilk zamanlarında indiklerine de özellikle dikkat çekmek gerekir. Bu da yukarıdaki yaklaşımı desteklemektedir.

Bunun yanında Kur'ân'da, Arapların İslâm'dan önce ibâdet eylemlerinden önce abdest, pislikleri temizleme gibi birtakım temizlenme hazırlıkları yaptıklarını bildiren bir şey yoktur. Sonra bununla ilgili bir açıklığa yer veren herhangi bir rivâyete de rastlayamadık. Onun için bu konuya ayrı bir bölüm ayırma gereğini duymadık.

B- Oruç (Sıyam):

Bu kavramın anlamı ile ilgili olarak kaydedilen anlamlardan biri "vaz geçmek", "terk etmektir". Bu sözcük, ıstılah anlamında, İslâmî yasamada, ibâdet amacıyla yapılan terk edişler için kullanılmaktadır. Yalnız Kur'ân'da, onu farz kılan âyet, Kur'ân'ın inişinden önce bunun anlaşılan bir kavram olduğunu göstermektedir. Gelecek âyette görüldüğü gibi, Ehl-i Kitap dini bir ibâdet olarak bir çeşit oruç tutuyorlardı.

"Ey inananlar, sizden öncekilere yazıldığı gibi, korunmanız için sizin üzerinize de oruç yazıldı (farz kılındı)." (Bakara, 183)

Arapların bu ibâdete bu ismi vermeleri, Ehl-i Kitap'ın onu uyguladıklarını bilmelerinden, görmelerinden kaynaklanmış olabilir.

Burada söz konusu mesele, Arapların Risâlet öncesinde, ibâdet kastıyla oruç tutup tutmadıkları meselesidir. Bu konuya Kur'ân çerçevesinde olumlu ya da olumsuz bir açıklama getirmek mümkün değildir. Çünkü burada durum namaz ve namaz halleri gibi değildir. Yardımcı olabilecek bir açıklama yoktur. Kur'ân'ın çerçevesini aştığımızda onların birtakım oruçlar tuttuklarını bildiren rivâyetler vardır. Nitekim Hâzîn; Aişe (r)'den bir hadis rivâyet etmiştir ki özeti şöyledir: "Kureyş, Cahiliye döneminde Aşura, yani Muharrem'in onuncu günü oruç tutuyordu. Bu aynı zamanda Kâbe örtüsünün de yenilendiği gündü. Peygamberlikten önce Resulullah da o gün oruç tutardı."

Bu rivâyette orucun mahiyeti hakkında herhangi aydınlatıcı bir husus yoktur. Fakat müfessirler aşağıdaki âyetin tefsirinde birtakım görüşler ileri sürmüşlerdir.

"Oruç tuttuğunuz günlerin gecesi kadınlarınıza yaklaşmanız size helâl kılındı, onlar sizin örtünüz siz de onların örtülerisiniz. Allah, nefsinize güvenemeyeceğinizi biliyordu, bu sebeple tevbenizi kabul edip sizi affetti." (Bakara, 187)

Bu âyet, ilk oruç âyetlerinden bir süre sonra inmiştir. Bu sırada müslümanlar, gece yeme içmelerinden yatsı namazına ve yatıncaya kadar yararlanabiliyorlardı. Bundan sonra oruç haline geçiyorlardı. İsterse daha tanyeri ağarmış olmasın. Onlardan bazıları buna aykırı hareket ederek hanımlarıyla buluşuyorlardı. Durum

Peygamber'e bildirilince bunu hoş karşılamamıştı. Çok geçmeden âyet geldi ve durumu hafifletti... Ayetin muhtevası ve müfessirlerin rivâyet ettiklerinden hareketle şöyle diyebiliriz: Rasul, oruç ve iftar durumunu kendi ictihadı ile belirtmişti. Daha sonra âyet başka bir sınırlama koyarak durumu kati bir hale soktu. Yahudilerin, oruç, tuttuklarında çoğu zaman yirmi dört saat boyunca oruç tuttukları da bilinmektedir. Peygamber'in ve günahlardan sakınanların, peygamberlikten önce oruç tuttuklarında, bu sınırlar dahilinde oruç tuttukları olasılığı da vardır. Bu sınırlandırma İslâm'da Ramazan orucu farz kılındığında da birtakım tadilatla kabul edilmişti. Netice olarak âyet gelmiş, bu uygulamayı yeniden düzenlemiş ve tan yerinin ağarmasından, güneşin batışına kadarki zaman dilimi içine sığdırmıştır.

C- İ'tikaf (İbâdete Çekilme)

Bu konu iki meseleyi kapsamaktadır. Birincisi genel olarak Kâbe yanında i'tikâf, ikincisi Ramazan ayında i'tikâf. Birincisiyle ilgili olarak kıyam eden, rükû ve sucûdda bulunanlarla beraber kaydedilen "Akifûn" kavramının geçtiği Bakara, 125. âyetini az önce nakletmiştik. "Ukûf" kavramı genel anlamda istikrara kavuşma, ikamet etme anlamına gelir ve hassaten de aşağıdaki âyette bu anlamda kullanılmıştır.

"...Onu, gerek orda ikamet edenler, gerekse dışarıdan gelen insanlar için ibâdet yeri yaptığımız..." (Hac, 25)

Bakara âyetinde sözü edilen i'tikaf, ibâdete delâlet eden tavaf, secde ve rukû ile birlikte kullanılmıştır. Bu nedenle buradaki i'tikâf kavramında, ibâdet anlamında bir mana olduğu tercih edilebilir. Zaten âyetin özünün ilham ettiği de budur. Buna bağlı olarak, ibâdet niyeti ile yapılan i'tikâf'ın Kâbe ibâdetleri ve ziyaretlerinden ya da O'na saygı gösterme hallerinden, onun yanında kulluk etmenin tezahürlerinden biri olarak kabul edildiği anlaşılmaktadır.

Buhari tarafından rivâyet edilen bir hadisin özeti şöyledir: Ömer b. Hattab, Peygamber'e, cahiliye döneminde Kâbe'de bir gün i'tikaf yapmayı adadığını söylemişti. Peygamber de onu adağını yerine getirmeye teşvik etti. Bu haber âyetten yaptığımız çıkarımın doğruluğunu pekiştirdiği gibi, peygamber çevresi ve asrında yaşayan

Arapların bu tür bir ibâdeti ya da ruhsal arınmayı peygamberlikten önce de yaptıklarını açığa çıkarmaktadır.

İkinci çeşit i'tikâf'a gelince bu da, İslâmî orucun yasallaştığı sırada, Kur'ân'da kaydedilmiştir. Bakara âyetinde bunu görüyoruz:

"...Mescidlerde i'tikafa çekilmiş iken kadınlara yaklaşmayın..." (Bakara, 187)

Peygamber döneminden bu yana tevatürle gelen haberlere göre Peygamber ve bazı arkadaşları Ramazan'da birkaç gün mescide kapanıyor ve oradan zorunlu haller dışında çıkmıyorlardı. Daha sonra i'tikâf günahlardan titizlikle sakınanların Ramazan'da uyguladığı bir sünnet haline dönüştü.

Biz bu meseleyi peygamberlik öncesiyle hiçbir ilişkisi olmadığı halde açıkladık. Amacımız bu açıklama ile kesinlik kazanacak derecede mütevatir olan rivâyeti birleştirmektir.[125] Peygamber, (s) Peygamberlik öncesinde Ramazan ayında Hira Mağarası'nda i'tikâf'a çekiliyordu. Kur'ân'ın Rabbani vahiy olarak kendisine inmeye başlaması yine bu i'tikâf sırasında gerçekleşti. Kur'ân'ın ilk defa Ramazan ayında Peygamber'e indiği şu âyette belirtilmektedir:

"Ramazan ayı; ki insanlara yol gösterici, hidayeti, doğruyu ve yanlışı birbirinden ayırt edip açıklayıcı olarak Kur'ân o ayda indirilmiştir..." (Bakara, 185)

Yine bu açıklamayı başka bir rivâyetle beraber değerlendirmek istiyoruz: "Kureyş'in bazı günahlardan sakınanları, bu ayın birkaç gününde i'tikâf'a giriyorlardı." Bu iki yaklaşım, i'tikâf'ın peygamberlikten önce Peygamber çevresinde, Ramazan ayında dini bir ibâdet ya da ruhsal bir riyazat olarak uygulandığını söylemeye yardımcı olacaktır.

Bunu söyledikten sonra, şunu da söylemek gerekir: Peygamberlikten önceki dönemde Ramazan'ın dini bir özelliği vardı. Yalnız bunun mahiyeti ve kapsamı bize kapalı kalmıştır. Eğer Ramazan'ın böyle dini bir niteliği olmasaydı Peygamber, Peygamberlikten önceki bu i'tikâf'ları ve ruhsal riyazetleri için Ramazan'ı seçmeyeceği gibi, Kureyş'in günahtan titizlikle kaçınanları da ibâdet ya da ruhsal riyazet amaçlı i'tikâf'ları için Ramazan ayını seçmezlerdi. Ayrıca İslâm açısından en büyük olayın, özellikle Ramazanda mey-

125 İbn Hişam; I, 224-225, İbn Sa'd; I, 177-178.

dana gelişi de tesadüfi olmasa gerek. Ramazan ayında Kur'ân'ın ilk olarak Peygamber'e vahyedilmeye başlanması, Peygamber'in Peygamberliğini ilan etmesi, sonra Ramazan'ın, oruç, zikir ve mescidlerde i'tikâf'a çekilme ayı olarak seçilişi de rastlantı değildir.

D- Cuma Günü Toplantıları

Kur'ân'da, bu toplantıların peygamberlik öncesi dönemde de varlığını gösteren açık bir delil yoktur. Yalnız, günün adı, âyetin Cuma namazına teşvik eden üslubu, âyetin inişinden önce bu namazın varlığı ve Cuma toplantılarının olduğunu bildiren rivâyetler, bu konuya önem vermemizi ve araştırmamızı gerektirmiştir.

Cuma'nın Risâletten önce de bu güne ad olduğunda kuşku yoktur. Adından da anlaşılacağı gibi bugün, toplantı, toplanma ya da beraber olma günüydü. Gün bununla adlandırılınca ister istemez herhangi bir toplanma halini gösterir olmuştur. Rivâyetler de pekiştiriyor ki; Cuma günü "Arûbe" günü diye adlandırılıyordu. Kâb b. Luey, bu günü, genel bir toplantı günü olarak belirlemişti. Ve günün adını Cuma günü diye değiştirmişti. Aynı şekilde Yesribliler de, yahudilerin Cumartesi, hristiyanların Pazar günleri gibi bir günlerinin olmasını istemişler ve kendilerine Cuma günü'nü seçmişlerdi. Günün böyle adlandırılmış olması ve bu günden amaçlanan hedef Yesrib çevresini aşar. Ayrıca bu iki rivâyette, herhangi bir müdahale ya da mantık kuralları dışında bir şey olduğunu sanmıyoruz. Cuma günü toplantılarının ihmal edilip önemini yitirmeye başladığı gözlenmiş olabilir. Yesrib'liler yahudilere ve hristiyanlara bakarak bu günün toplantılarını diriltmeye çalışmış olabilirler.

Cuma âyetlerinin üslubu, kuvvetle hatta kesinlikle gösteriyor ki, Cuma namazı bu âyetlerin inişinden önce de kılınıyordu. Nitekim bu, âyette rahatlıkla görülebilmektedir:

«Ey inananlar! Cuma günü namaz için çağırıldığınız zaman Allah'ı anmaya koşun; alım satımı bırakın; bilseniz, bu sizin için daha iyidir. Namaz bitince yeryüzüne dağılın; Allah'ın lûtfundan rızık isteyin; Allah'ı çok anın ki saâdete erişesiniz. Onlar bir kazanç veya bir eğlence gördüklerinde, seni ayakta bırakarak oraya yöneldiler. De ki: "Allah katında olan, eğlenceden de kazançtan da hayırlıdır. Allah rızık verenlerin en iyisidir"» (Cuma, 9-11)

Burada âyetler yeni bir yasama değildir. Yalnızca alışverişi terk etme, Cuma namazına çağırıldığında hemen ona yönelmeye teşvik etme sadedindedir. Sonra, bir oyun ya da ticaret gördüklerinde Peygamberi mescitte ayakta bırakanları eleştirme ile ilgilidir. Günlük namaz vakitleri beş tane olduğu halde burada namaz vaktinin belirlenmemiş olması da ayrı bir delildir. Bu da gösteriyor ki: Söz konusu edilen namaz bu günde kılındığı bilinen ve şöhret bulan namazdır. Tefsirciler rivâyet ediyorlar ki, Cuma namazı için toplananların çoğu, günün birinde bir ticaret kervanının geliş haberini ya da kafile sahibinin tef sesini duyduklarında dağılmış ya da mescitten dışarı çıkmışlardı. Peygamber de buna öfkelenmiş ve şöyle demişti: "Canımı elinde tutana yemin olsun ki, eğer siz hiçbiriniz kalmayıncaya kadar birbirinizi izlemiş olsaydınız, vadiden üzerinize ateş akardı." Siret rivâyetlerinde belirtildiğine göre, Peygamber Mekke'den hicret edip geldiğinde, Beni Avf kabilesinin bulunduğu bölgede Cuma namazı kıldırmıştı. Medine'nin içine girmeden önce namaz vakti girmişti. Yine, Yesrib müslümanlarının liderlerinden biri olan Es'ad b. Zurare'nin hicretten önce Yesrib'teki müslümanlara Cuma namazı kıldırdığı da rivâyet edilmektedir. Burada kullanılan ifade "Kâne yücemmi'u" (topluyordu, Cuma kıldırıyordu) biçiminde nakledilmiştir. Sıralamaya göre Cuma Sûresi'nin inişi gerçekten çok sonradır. Bu da Peygamber'in ve müslümanların âyetlerin inişinden çok önce Cuma namazı kıldıklarını pekiştiren bir delildir. Buna bağlı olarak Peygamber'in Cuma namazına ve onun için müslümanları toplamaya önem verişinin, Peygamber'in hicretinden önce Yesribli müslümanların Cuma namazı kılışlarının, eski ve gerçekten hakimâne bir âdetin devamı ya da diriltilmesi olduğunu gösterir. Bu tür uygulamaların Kur'ânî yasama ve Nebevî sünnetlerde nadir rastlanan bir eylem olmadığı bilinmektedir.

Peygamberlik öncesi bu toplanma günlerinde yapılan toplantıların mahiyetine ışık tutacak bir bilgi elimizde yok. Yeni olarak uygulamaya konan ve bu nedenle günün adının önem ve ilgi kazanmaya başladığı bu değişimle ilgili bir açıklamaya rastlayamadık. Yalnız biz bugün toplantıların dini bir nitelik taşıdığını, ibâdete yönelik yanları bulunduğu görüşünü tercih ediyoruz. Bu genel toplantılara katılmayı sağlama, dini bir nitelik, dini bir boya olmadan gerçekleşemez ve uygulanamazdı. Nitekim Arapların diğer gelenekleri de böyleydi.

E- Çocukların Tanrılara Kurban Edilmesi:

Peyamber asrında ve çevresindeki Arapların dini bir nitelik taşıyan âdetlerinden biri de şuydu: Birine herhangi önemli bir iş ağır geldiğinde ya da çok değerli bir isteği olduğunda, arzu ettiği bir işin olmasını dilediğinde, çocuğunu tanrılar için kurban etmeyi adardı. Felâketi savdıkları ya da istediğini, dilediğini yerine getirdiklerinde tanrılara erkek çocuğunu kurban ederdi.

Bu âdetin varlığına En'âm Sûresi'nin şu âyetiyle işaret edilmiştir:

"...Yine ortakları, müşriklerden çoğuna evlâtlarını öldürmeyi süslü gösterdi ki hem kendilerini mahvetsinler, hem de dinlerini karıştırıp bozsunlar..." (En'âm, 137)

Aynı sûrenin başka bir âyetinde de, bazı dini-nitelikli cahili geleneklerin harâm ve helâl kılmadaki tutarsızlığı ile ilgili olarak şöyle deniyor:

"Beyinsizlikleri yüzünden, körü körüne çocuklarını öldürenler ve Allah'ın kendilerine verdiği nimetleri -Allah'a iftira ederek- harâm sayanlar mahvolmuşlardır; onlar sapıtmışlardır, zaten doğru yolda da değillerdi." (En'âm, 140)

Bu gelenek, başka âyetlerin kaydettiği, fakirlik ve utanç belasına erkek çocukların öldürülmesi, kız çocukların gömülmesi geleneğinden ayrı bir gelenektir. Zaten bu konuyla ilgili âyetler, öldürme nedenini açıkça bildirmektedir. İkinci bölümün birinci konusunda değişik ailevi gelenekleri açıklarken bu konuya değinmiş ve ilgili âyetleri nakletmiştik. En'âm, 137. âyetinde şimdi ele aldığımız dini nitelikli geleneklerle ilgili güçlü bir delil vardır. Bu âyet aynı zamanda bu âdetin çok yaygınlık kazanmış âdetlerden biri olduğunu hissettirmektedir.

Siret kitapları, Peygamber'in dedesi Abdulmuttalib'in, on erkek çocuğu olduğu zaman birini Allah'a kurban edeceği biçimindeki adama kıssasını kaydederler. Rivâyetler, Abdulmuttalib'in bu adağını yerine getirmede gösterdiği sadakatı ve çekilişin kendisine isabet ettiği Peygamber'in babası Abdullah'ı, kurban etmek için n...

kadar çaba sarfettiğini, bununla ilgili meşhur uzun kıssayı detaylı olarak kaydederler. Buradan hareketle bu âdetin varlığının doğruluk kazandığını söylemek tutarlı olabilecektir.

Ayrıca Kur'ân'da İbrahim'in rüyası kıssasına yer verilmekte ve oğlunu kesmeye, ilahi bir ilham olarak yorumladığı bu rüyanın gereği olarak uygulamaya kalkışması belirtilmekte ve bir adağın onun yerine gönderilişi anlatılmaktadır. Hac faslında naklettiğimiz Saffat 101-107. âyetleri bununla ilgilidir. Bu kıssa aynı zamanda Tevrat'ta da yer almıştır. Arapların da onu, İbrahim ve diğer peygamberlerle ilgili olan diğer kıssalar arasından öğrendiklerini tercih ediyoruz. Durum bu olduğuna göre, çocukları kurban etme geleneğinin bu kıssadan alınmış olması ihtimal dahilindedir. Sonra bu gelenek, başka uluslarda da nadir rastlanan bir vakıa değildir. Muhtemelen bu geleneğin kaynağı, kişinin en büyük isteğinin gerçekleşmesi ya da Allah'ın büyük bir nimetine karşı şükür borcunu ödeme anlayışıyla kişinin kendisi katındaki en değerli şeyi Allah'a adamasıdır.

F- Tanrılara Kurbanlar Adama:

Arapların dini bir nitelik taşıyan geleneklerinden biri de tanrılara kurbanlar adamalarıydı.

Hac konusunda, Hac mevsiminde kurbanları adama ve adak kurbanları geleneğini açıklamıştık.

Yalnız burada değinmeye çalıştığımız nokta, bu geleneğin sırf hac mevsimi ve O'nun rükûnlarından biri olmakla sınırlı kalmadığını, her yerde ve zamanda geçerlilik kazanan bir gelenek haline dönüştüğünü, tanrıya yakınlık sağlamak, belli bir arzuya ulaşmak ya da bir nimete şükretmek, bir adağı yerine getirmek amacıyla sürekli bir geçerlilik kazandığını belirtmektedir. Bir âyette dikili nesneler adına kesilen hayvanlardan söz edilmekte ve onların etlerini yemenin harâm olduğu belirtilmektedir:

"...Dikili taşlar (putlar) için boğazlanan hayvanlar..." (Mâide, 3)

Dikili nesnelere (putlar) kesilen şeylere işaret edilmesi, bununla beraber âyetin Allah'tan başkası adına adanmayı (Yani kesim anında Allah'tan başkasının adının anılması) buradan kastedilen nesnelerin, işaret ettiğimiz gibi, tanrılara kurban kesilen şeyler ol-

duğuna bir delil olabilir. İfadenin genel olarak kullanılması bu geleneğin genel olduğunu ve tüm zamanlarda geçerli olduğuna bir karine olabilir. Birçok rivâyetin de bu konuyu pekiştirdiği açıktır.

G- Kesim Esnasında Allah'tan Başkasını Anmak:

Onların geleneklerinden biri de, yemek için bir hayvanı kesmek istediklerinde, onun üzerinde Allah'tan başkasının adını ya da Allah'ın adı ile birlikte başka tanrılarının adlarını anma âdetleriydi. Genellikle bunu teberrük amacıyla yapıyorlardı. Bu nedenle bu âdeti dini bir nitelik taşıyan âdetler arasında saymayı uygun gördük.

Bu âdete, Allah'tan başkasının adının anıldığı hayvanların etini yemenin harâm olduğu sadedinde bir dizi âyetle işaret edilmiştir. Bunların en önemlisi Mâide, 3. âyettir. Diğer âyetler de şunlardır:

1- Allah size, ölü hayvan etini, kanı, domuz etini, Allah'tan başkası için kesilen hayvanı harâm kılmıştır... (Bakara, 173)

2- De ki: "Bana vahyolunanda, leş, akıtılmış kan, domuz eti -ki pistir- günah işlenerek Allah'tan başkası adına kesilen hayvandan başkasını yemenin harâm olduğuna dair bir emir bulamıyorum... (En'âm, 145)

3- Allah size ancak leşi, kanı, domuz etini ve Allah'tan başkasının adına kesilenleri harâm etmiştir... (Nahl, 115)

Bununla beraber Araplar, kendi kendine ölen, boynuzlanarak ya da sopa ile vurularak, yüksek yerden düşürülerek, boğularak yahut da yırtıcı hayvanlar tarafından ısırılarak öldürülen hayvanların etlerini yedikleri gibi bazan hayvanlarını kestiklerinde de hiçbir şey söylemeden kesiyorlardı. Bu da En'âm Sûresi'nde Allah adının üzerinde anılmadığı hayvanların etini yemeyi kesin yasaklayan başka âyetlerden anlaşılmaktadır:

1- Üzerine Allah'ın adının anılmadığı kesilmiş hayvanları yemeyin, bunu yapmak Allah'ın yolundan çıkmaktır. (En'âm, 121)

2- Allah'ın âyetlerine inanıyorsanız, üzerine Allah'ın adı anılmış olan şeylerden yiyin. Size ne oluyor ki, Allah size darda kalmanızın dışında harâm olanları genişçe anlatmışken, üzerine anıldığı şeyden yemiyorsunuz... (En'âm, 118-119)

Açıkça görüldüğü gibi âyet, Allah adının üzerinde anıldığı hayvanların etlerini yemeyi emretmiş, bu konuda geri durmayı ve tereddüt etmeyi reddetmiştir. Bu da gösteriyor ki müslümanlar, başlangıçta -ki En'âm Sûresi de bir ölçü de erken zamanlarda inen bir sûredir- Allah adının üzerinde anıldığı hayvanın etini yemekten geri durmuşlardı. Çünkü bu şekilde kesilen hayvanın Allah'a ait olacağını ve onu yemenin harâm olacağını sanıyorlardı. Nitekim kendi âdetlerine göre Allah için ya da tanrıları için kestikleri kurbanların etlerini yemeyi alışkanlık haline getirmişlerdi. Bunu Hac konusunda belirtmiştik. Onun için hikmet gereği, âyetin üslubu böyle olmuştur. Sonra bu iki âyeti, daha kesin bir âyet olan 121. âyet izlemişti. Burada Allah adının anılmadığı hayvanların etlerini yemenin yasaklandığını bildiren bir yasama vardı. Bununla beraber cahili alışkanlığın, az da olsa varlığını sürdürdüğü anlaşılmaktadır; boynuzlanarak, sopa ile vurularak, düşerek, boğularak, yırtıcı hayvanlar tarafından parçalanarak ya da yırtıcı hayvanlar tarafından avlanarak öldürülen hayvanlar hâlâ yeniyordu. Onun için hikmet gereği olarak Mâide, 3. âyetin inmesi icap etti. Bu âyete göre ilk beş durumda ölen hayvanların etlerinin yenebilmesi için kesilmeleri ve üzerine Allah adının anılması gerekmektedir. Ölümüne neden olacak yarayı aldıktan sonra kesilmesi ve Allah adının anılması şart koşuluyordu. Ondan sonra da bir başka âyetin inmesinin hikmeti tezahür ediyordu. Burada, alıştırılmış yırtıcı hayvanların avladığı hayvanların yenebilmesi için, onların ava bırakıldığı sırada Allah adının anılması şart koşulmuştur:

"Sana, kendilerine neyin helâl kılındığını soruyorlar, de ki: Size temiz olanlar helâl kılındı; Allah'ın size öğrettiği üzere alıştırıp yetiştirerek öğrettiğimiz avcı hayvanların sizin için tuttuklarını yiyin ve üzerine Allah'ın adını anın. Allah'tan sakının. Doğrusu Allah hesabı çabuk görür." (Mâide, 4)

H- Hayvanları Helal ve Harâm Kılmaları:

Kur'ân'da, Peygamber'in risâlet öncesi çevresinde yaşayan Arapların, hayvanları dinî bir kaygıyla helâl veya harâm kılmalarıyla ilgili pek çok âyet vardır:

a) Mâide, 103. âyetinde "bahire", "saibe", "vasile" ve "ham" denilen hayvanlardan söz edilmektedir:

"Allah, bahîre, sâibe, vasîle ve hâm diye bir şey yapmamıştır. Fakat inkâr edenler, Allah'a yalan uyduruyorlar ve çokları da akıl erdiremiyorlar." (Mâide, 103)

En'âm Sûresi'ndeki bir âyette bazı hayvanların yenmesi ve sırtının hizmet için kullanılmasının harâm kılındığına işaret edilmiştir. Bunun Mâide âyetiyle de bir bağı vardır.

«Zanlarınca dediler ki: "Bunlar dokunulmaz hayvanlar ve ekinlerdir. Bunları bizim dilediğimizden başkası yiyemez. Bunlar da sırtı yasaklanmış hayvanlar..."» (En'âm, 138)

Müfessirler ve siret kitapları bu harâm kılmalar ve onların haberleriyle ilgili olarak açıklayıcı birçok rivâyet kaydetmişlerdir:

1) Onlar, beş doğum yapan dişi devenin kulağını yarar ve onu serbest bırakırlardı. Güya tanrılarına şükür mahiyetinde onu azat ediyorlardı. Ona binmezler, yük yüklemezler, tüyünü yolmazlar, ottan ve sudan alıkoymazlar, sütlerini konuklara ayırırlar ve ona "Bahîre" adını verirlerdi. Behare kökünden hareketle ona bahîre derlerdi. Bahare; kulağını yardı, demektir.

2) Onların bir hastası olduğunda ya da bir diledikleri olduğunda, bir adamları uzun süre yolculukta kaldığında dişi develerinden birini ona adarlardı. Hasta iyileştiği, dilekleri gerçekleştiği ya da yolculuktaki adamları geri geldiğinde adanmış dişi deveyi "serbest bırakır" ona binmez, yük yüklemez, onu boğazlamaz, tüyünü yolmaz ot ve sudan alıkoymazlar ve ona "Sâibe" adını verirlerdi.

3) Koyun, dişi doğurduğunda onlarındı. Onu kesmek ve kurban etmek doğru olmazdı. Erkek doğurduğunda tanrılarınındı. Tanrılara kesilen ve kurban edilen buydu. Bir doğumda hem dişi hem de erkek doğurursa bu durumda erkeğin durumu da dişisi gibi kabul edilir, kesilmesi ve kurban edilmesi doğru olmazdı. Bu durumda, bacı kardeşini korudu, yani canını kurtardı derlerdi. Bu hayvana da "Vasile" deniyordu.

4) Erkek deveden on kere döl alındığında onu tanrıları adına azat ederler, sırtını ve etini harâm kabul eder otlağa ve suların başına kendi haline bırakırlardı. Ona engel olacak hiçbir şey de yoktu. Kendi kendisini koruyan anlamında ona "Hâm" deniyordu.

Mâide Sûresi 103. âyet onların bu işleri, dini bir gelenek olarak ve tanrıların isteklerini gerçekleştirme, onlardan miras kalan emir-

lerini yerine getirme amacıyla yaptıklarını açıkça belirtiyor ve bunun Allah'a iftira olduğunu vurguluyor.

b) En'âm Sûresi âyetinde onlann ekinlerinde ve hayvanlarında Allah'a ve ortaklarına ayırdıkları paylara işaret edilmiştir. Şöyle ki:

«Kendi zanlarına göre, "Bu Allah'ındır, bu da putlarımızındır" diyerek, Allah'ın yarattığı hayvanlar ve ekinlerden pay ayırdılar. Putları için ayırdıkları putlarına verilirdi; ne kötü hüküm veriyorlar.» (En'âm, 136)

Ayetten anlaşıldığına göre onlar Allah ile kendi ortakları arasında bir ayrım yapıyorlardı. İkinci bir ifade ile onlar, kendi ortaklannı kendilerine daha yakın ve kendilerine daha özel ilgi gösteren tannlar olarak görüyorlardı. Birtakım tefsir kitaplarında bu âyetin açıklanması ile ilgili olarak belirtiliyor ki, onlar Allah'a adadıkları şeyleri konuklara ve fakirlere harcıyorlardı. Ortaklarına ayırdıklarını ise putlara ve onların hizmetlerine harcıyorlardı. Eğer Allah'ın payından putların payına bir şey düşerse öylece bırakırlar ve Allah buna muhtaç değildir derlerdi. Putların payından Allah'ın payına bir şey düşerse onu geri verirler ve putların ona ihtiyacı olduğunu ifade ederlerdi. Allah'a mahsus kıldıkları bir nesne yok olduğunda aldırmazlardı, yok olan ya da eksilen ortaklarının payından olduğunda Allah'a mahsus kıldıkları nesneler çoğalır ve gelişirse, kararlarından vazgeçer ve onları ortaklarına verirlerdi. Allah ile ortaklannın paylarını yer değiştirirler ve buna; Allah'ın ihtiyacı yok derlerdi.

c) En'âm Sûresi'ndeki bir âyette hayvanlannın karınlarındaki yavruları yalnız erkeklerine özgü kıldıklarına ve onları kadınlara vermediklerine işaret edilmektedir:

«"Bu hayvanların karınlarında olan yavrular yalnız erkeklerimize mahsus olup, eşlerimize yasaktır. Ölü doğarsa hepimiz ortağız." dediler.» (En'âm, 139)

Müfessirler, bu harâm kılmanın yemekle ilgili olduğunu kaydetmişlerdir. Buradan anlaşıldığına göre onlar, hayvanların doğuşundan önce onları, erkeklere adadıkanna yemin ediyorlardı. Hayvan sağ olarak doğduğunda adaklarından Allah'ın razı olduğunu çıkarıyor ve kadınlara hayvanı yemeyi harâm kılıyorlardı. Hayvan ölü olarak doğduğunda ise Allah'ın bu adaktan razı olmadı-

ğını çıkarıyor ve doğan hayvanı kadınlarla birlikte yiyorlardı. Böylece anlaşılıyor ki; onlar dini bir nitelik taşıyan adama ve harâm kılma yoluyla canlı olarak doğan hayvanı kadına yasak ediyor ve bu yasağı, kadını maddi haklarından birinden mahrum etmeye vesile kılıyorlardı.

d) Yine En'âm Sûresi'nde geçen başka âyetlerde, onların zora dayalı olarak hayvanların karınlarındakini doğmadan önce harâm saydıklarına işaret edilmiştir:

«Allah sekiz çift hayvan yaratmıştır: Koyundan iki ve keçiden iki, de ki; "İki erkeği mi yoksa dişiyi mi veya o iki dişinin rahimlerinde bulunan yavruları mı harâm kılmıştır? Doğru sözlü iseniz bana bilgiye dayanarak cevap verin." Deveden ki, sığırdan iki yaratmıştır; De ki "İki erkeği mi, yoksa iki dişiyi mi veya o iki dişinin rahimlerinde bulunan yavruları mı harâm kılmıştır? Yoksa Allah size bunları buyururken burada mı idiniz?" İnsanları, bildiklerinden saptırmak için Allah'a karşı yalan uydurandan daha zalim kimdir? Allah, zalim toplumu doğru yola eriştirmez.» (143-144).

Bu âyetlerden açıkça anlaşılıyor ki onlar, zora dayalı olarak, hayvanların karınlarındakilerin yenmesini harâm kılıyorlar ve bunda erkek ve dişi ayrımı yapmıyorlardı. Ayrıca buna dini bir nitelik de kazandırıyorlardı. Buradan da anlaşıyor ki, onlar erkeklere muhtaç olduklarında, doğan erkek hayvanların Allah'a özgü olacağını adıyorlardı. Onları kesmezlerdi. Ve onları Allah için kestiklerinde etlerini yemezlerdi. Dişi hayvanlara ihtiyaç duyduklarında, bu sefer dişi hayvanları Allah'a yakınlık oluşturma amacıyla Allah'a adarlardı. Yani doğacak hayvanı istedikleri gibi kullanıyorlardı. Doğan yavru onların adadığı şekilde olursa, bunu Allah'ın adaklarından razı olduğu biçiminde yorumluyorlardı.

e) Daha önce naklettiğimiz En'âm, 138. âyette Arapların İslâm'dan önceki bu tür adaklarına işaret edilmektedir. Bazı hayvanları ve ekinleri, bazı insanlara mahsus kılıyor ve onların yalnız söz konusu kimselere adandığını, başkasına onları yemenin helâl olmayacağını ilan ediyorlardı.

Şimdi bu âyetlerin açıklamasına şunu da ilâve ediyoruz ki: En'âm Sûresi'nin 143-144. âyetlerinden sonra gelen âyetler ve Nahl Sûresi'nin bazı âyetlerinde bu tabloyu tamamlayıcı birtakım açıklamalar vardır. Önce âyetleri görelim:

1- De ki: "Bana vahyolunanlar içinde, yiyen bir kimsenin yiyeceği arasında, dediğiniz gibi, harâm edilmiş bir şey bulamıyorum. Yalnız harâm olarak şunlar var: Ölü, yahut akıtılan kan, yahut domuz eti -ki, o şüphesiz pistir- yahut Allah'tan başkasının adına bir fisk olarak boğazlanan. Bununla beraber her kim bunlarda da çaresiz kalırsa, tecavüz etmemek ve zaruret miktarını aşmamak üzere yiyebilir. Onlara şöyle de: "Bu harâm saydıklarınızı, Allah'ın harâm ettiğine dair şahitlik edecek olan şahidlerinizi getirin". Eğer onlar, yalan yere şahitlik ederlerse, sen onlarla beraber bulunup kendilerini tasdik etme. Ayetlerimizi yalan sayanların, ahirete inanmayanların arzularına tabi olma, onlar Rabblerine ortak koşuyorlar. (En'âm, 145-150)

2- Dillerinizin "Bu helâldir, şu harâmdır." diye yalan olarak vasıflandırdığı şeyi söylemeyin, yoksa Allah'a iftira etmiş olursunuz. Şüphe yok ki, Allah'a yalan uyduranlar, asla kurtulamaz... (Nahl, 116-118)

Birinci olarak; bu âyetler, risâlet öncesi Arapların harâm ve helâl kılmada Allah'ın emirlerini uyguladıklarını zannettiklerini göstermektedir. Nitekim onlar bu konuda Peygamber ile tartışmışlardı. Diyorlardı ki: Eğer Allah bizim yaptıklarımızı emretmemiş, ya da ondan razı olmamış olsaydı bizi ve bizim atalarımızı bu işlerden vazgeçirirdi. İkinci olarak; onlar kendi eylemlerini bu konuda Yahudilerin birtakım yemekleri, etleri ve iç yağları helâl kılma, harâm yapmalarını örnek göstererek haklı görüyorlardı. Kur'ân onların bu anlayışlarını reddetmiş ve Allah'tan başkasının adına kesilen, Allah'tan başkasının üzerine anıldığı kötülük ya da şirke götürücü şeyleri harâm kıldığını bildirmiştir. Yahudilere harâm kılınan şeylerin ise, aslında pis ve kötü olduklarından değil, onlara Allah'ın bir cezası nedeniyle harâm kılındığını ifade etmiştir. Ayetlerin Mekkî oluşu da yahudileri örnek gösterme ve bu konuda tartışmanın Peygamber ile Araplar arasında gerçekleştiğini ilham etmektedir.

İ- Vesvese ve Kuruntular:

Kur'ân'da psikolojik geleneklere ve kuruntulara değinen birtakım âyetler de vardır. Ayetlerde, peygamberlik öncesi, Peygamber asrı ve toplumunda yaşayan Arapların bunlara dini bir nitelik kazandırdıklarına değinilmektedir.

Bu alışkanlıklardan biri fal oklarıyla yargıya varmaktı. Bu alışkanlığa iki âyette işaret edilmiştir:

1- Dikili taşlar üzerine boğazlanan ve fal oklarıyla kısmet aramanız, size harâm kılındı... (Mâide, 3)

2- Ey mü'minler! Baş döndürücü içki, kumar oynamak, ibâdet için dikilen putlar, fal okları, şeytan işi pisliklerdir. Onun için bunlardan sakının ki, kurtulasınız. (Mâide, 90)

Burada söz konusu edilen mesele iki âyetin içerdiği noktadır. Zira biz daha önceki bir ilgiden dolayı birinci âyetteki meselenin, kumar yoluyla kesilen şeylerin harâm kılınmasıyla ilgili olduğunu belirtmiş ve bu alışkanlığı birinci bölümde açıklamıştık.

"İstiksam", kişinin kendisi için ayrılmış bulunanı öğrenmeye çalışması ve herhangi bir meselede istihare yapmasıdır. "Ezlam" ise, istiharede kullanılan fal oklarıdır.

Hâzin tefsirinde, Mâide Sûresi'nin birinci âyetinin açıklamasında deniyor ki: Onların yedi tane bardağı vardı. Birisinin üzerinde "Rabbim bana emretti.", ikincisinin üzerinde "Rabbim bana yasakladı.", üçüncüsünün üzerinde "sizden", dördüncüsünün üzerinde "yapışık", beşincisinin üzerinde "başkasından", altıncısının üzerinde "Diyet", yazıyordu. Yedincisinin üzerinde ise hiçbir şey yazılı değildi. Bir yolculuk ya da ticarete çıkmak istediklerinde, bir kişinin soyunda, bir ölünün katili ya da diyetinin kime ait olduğu konusunda ya da buna benzer başka meselelerde ayrılığa düştüklerinde Kureyş'in en ulu putu olan Hubel'e gelirler, bardakların sahibine yüz dirhem verirlerdi. Adam onları karıştırır, sonra onlardan birini çıkarırdı. Eğer "Rabbim bana emretti." yazılı bardak çıkarsa, istihare yaptıkları işi yaparlardı. "Rabbim bana yasak etti." yazılı bardak çıkarsa onu yapmazlardı. Eğer istihare bir soy ile ilgiliyse ve "sizden" yazılı bardak çıkarsa onu kendilerine katarlardı. "Başkasından" yazılı bardak çıkarsa onu kendilerinden ayırırlardı. Eğer "yapışık" çıkarsa sözü edilen adamın soyu iftiraya uğrardı. Eğer istihare diyetle ilgili olup "diyet" çıkarsa onu yüklenirlerdi. Hâzin'in kaydettiği bu nakiller detaylardaki ayrılıklara rağmen özde eski rivâyetlerin kaydettikleriyle de pekiştirilmiş bulunmaktadır. Buradan da açıkça anlaşılıyor ki, bu alışkanlık da dini bir niteliğe sahipti. Çünkü onlar fal oklarını, putlarının yanında dolaştırıyor, sanki onlara danışıyor ve onlar-

dan hayır talep ediyorlardı. Onlardan hangisinin kendileri için hayırlı ve bereketli olduğunu tayin etmelerini istiyorlardı. Sonuç belli olduğunda bu hükmü tanrıların hükmü ya da onların görüşü ve bölüştürmesi olarak görüyorlardı. İşte bu alışkanlığın ağır şekilde eleştirilmesi ve şirk düzeyinde değerlendirilmesinin nedeni de budur zaten.

Kuruntulardan biri de bir şeyi uğursuz telakki etme geleneğidir. Uğursuz sayma alışkanlığı peygamberlerin kıssalarıyla ilgili olarak birtakım âyetlerde geçmektedir:

1- Fakat onlara (Firavun ailesine) iyilik ve bolluk geldiği zaman, "Bu bizim hakkımızdır." dediler. Başlarına bir fenalık geldiği zaman da, Musâ ile beraberindekilerin uğursuzluğuna yoruyorlardı... (A'râf, 131)

2- "Senin ve seninle beraber bulunanların yüzünden uğursuzluğa uğradık" dediler... (Neml, 47)

3- Dediler ki: "Doğrusu biz sizin yüzünüzden uğursuzluğa uğradık"... (Yâsin, 18)

Bu psikolojik yakıştırmanın Araplarda var olduğunu âyetler göstermese de, bunu gösteren kavramın kullanılması ve âyetlerin özü bu kavramın onlarca da bilindiğini göstermektedir. Bununla beraber Kur'ân'da bazı münafıkların Peygamber'e karşı söylediklerini tasvîr eden bu anlamda bir âyet yer almıştır.

«...Onlara bir iyilik dokunsa, "Bu Allah'tan" derler, onlara bir kötülük dokunsa, "Bu sendendir" derler...» (Nisâ, 78)

Tefsirciler A'râf ve Neml Sûreleri'ndeki âyetlerle ilgili olarak diyorlar ki: "Tiyere" ya da "Tatayyur", "Tâir" (kuş) kelimesinden türetilmiştir ve her iki âyette de uğursuzluk anlamına gelir. Araplar alışkanlık gereği olarak kendi üstlerinden uçan kuşlardan uğur ya da uğursuzluk beklerlerdi. Yolculuğa çıktıklarında ya da bir işe yöneldiklerinde eğer sağ taraflarından bir kuş geçerse onu uğurlu sayarlardı ve yolculuklarına devam eder ya da yöneldikleri şeyi yaparlardı. Buna "Sanih" adını verirlerdi. Sollarından geçerse onu uğursuz sayar yolculuklarından ya da yöneldikleri şeyden vazgeçerlerdi. Buna da "Barih" adını verirlerdi. Muhtemelen onlar, kuşların geçişini kendilerinin yöneldiği işe tanrıların razı olup olmadığını bildiren işaretler olarak görüyorlardı.

'İkdu'l-Ferîd'te Peygamber'den gelen bir hadiste deniyor ki: "Kim kuştan hoşlanmadığı bir şey görür ve Allah'ım senin uğursuz saydığından başka uğursuz nesne yok. Senin iyi saydığından başka da iyi nesne yok. Ve senden başka da ilah yok, derse ona bir zararı olmaz."

Hazin tefsirinde, Peygamber'in bir başka hadisi yer almaktadır: "İyafe[126] (uğur tespiti için kuşu ürkütme), tiyare (kuşun uçuş cihetine göre uğurlu-uğursuz tespiti yapma) ve gayb bilgisi peşine takılma cibt'tendir. Cibt ise şirktir." Bu iki hadis de Peygamberlik öncesi Araplarda bu âdetin varlığıyla ilgili açıklamamızı pekiştirmektedir. Ayrıca Arapça kitaplardaki rivâyetler ve haberler de bu konuda olumlu bir delil oluşturmaktadır.

Kuruntulardan biri de sığınmalar, üfürük ve ruhi tedavidir. Kur'ân'da yer alan birtakım âyetler şeytanın ve onun dürtülerinden, kıskançların, gece karanlıklarının, düğümlere üfürenlerin şerrinden sığınmayı emretmektedir. Şöyle ki:

1- De ki: "Rabbim, şeytanların vesveselerinden sana sığınırım. Rabbim, onların yanımda bulunmalarından sana sığınırım." (Mü'minûn, 97-98)

2- De ki: "Sığınırım sabahın Rabbine; yarattığı şeylerin (her türlü) fenalığından. karanlığı çöktüğü zaman gecenin şerrinden, düğümlere üfleyen kadınların şerrinden, bir de hasedini meydana çıkarıp gereğine yapmaya koyulduğu zaman, hasedcinin şerrinden." (Felâk Sûresi)

3- De ki: "Sığınırım insanların Rabbine, insanların Melik'ine, insanların İlâhına; O sinsi vesvesecinin şerrinden... O ki, insanların, kalblerine vesvese verir. O, cinlerden de olur, insanlardan da..." (Nâs Sûresi)

Bu âyetler, her ne kadar konu başlığı olarak tayin ettiğimiz peygamberlik öncesiyle ilgili değilse de temel espirisiyle Allah'a sığınan kişinin gizli kötülüklerden emin olması ve gönlünün yatışması gerektiğini ifade etmektedir. Bu da bizim başlık olarak belirlediğimiz konuyla ilgilidir. Peygamber'in çevresini oluşturan ve Kur'ân âyetleriyle muhatap kılınan Arapların bunun içeriği ve kapsamından uzak olmadıklarını söylemek doğru sayılabilir.

126 'iyafe: Gaybı aralama ve gaybten haber verme.

Tevbe Sûresi'ndeki bir âyette peygamber salavatının yani dualarının neden olduğu psikolojik huzura işaret edilmektedir:

"Onların mallarından bir sadaka al ki, onuna kendilerini temize çıkarmış, mallarına bereket vermiş olasın. Bir de onlara dua (salât) et; çünkü senin duan onlar için bir rahatlık ve huzurdur. Allah onların tevbelerini kabul eder. Çünkü Allah Gafûrdur, Rahim'dir." (Tevbe, 103)

Tefsir kitaplarında da bu Kur'ânî kaideyi güçlendirecek birtakım açıklamalara rastlamak mümkündür. Tabersi, Felâk Sûresi'nin tefsirinde der ki: Kindar, kıskanç adamın şerrinden Allah'a sığınmaktan, bizzat onun kendi canı ve gözünün şerrinden Allah'a sığınma kastedilmiştir. İcabında bu canı ve gözüyle insana zarar verebilir ve onu kusurlu hale getirebilir. Peygamber'in bir hadisinde deniyor ki: "Muhakkak ki, göz haktır." Peygamber, Hasan ve Hüseyin'i Felâk ve Nâs Sûreleriyle ne de çok istiaze ederdi!

Bu geleneklerden biri de rüyalar ve rüya yorumlarıydı. Kur'ân'da bununla ilgili pek çok âyet vardır. Bunların bir kısmı İbrahim ve kurbanlık oğlunun kıssasıyla ilgilidir. İşte âyetler:

«(Çocuk) onun yanında koşma çağına erişince, dedi: "Yavrum! Ben rüyamda görüyorum ki, seni boğazlıyorum. Artık düşün bak, ne dersin?" (Çocuk ona şöyle) dedi: "Babacığım! Sana emredileni yap; inşallah beni sabredenlerden bulacaksın."» (Saffat, 102)

"Gerçekten rüyana sadakat gösterdin. Şüphe yok ki biz, güzel amel işleyenleri işte böyle mükâfatlandırırız." (Saffat, 105)

Bir kısım âyetler de Yusuf'un kıssasıyla ilgilidir. İşte âyetler:

1- Bir vakit Yusuf babasına şöyle demişti: "Babacığım, ben, rüyada on bir yıldızla Güneş'i ve Ay'ı gördüm. Gördüm ki, onlar, bana secde ediyorlar." (Yusuf, 4)

2- Rabbin seni seçecek ve sana rüya tabirini öğretecektir. Allah, nimetini; bundan önce ataların İbrahim'e ve İshak'a tamamladığı gibi, hem sana hem de Yakub ailesine tamamlayacaktır. Gerçekten Rabbin Alim'dir, Hakim'dir. (Yusuf, 6)

3- Yusuf'la beraber, iki delikanlı daha zindana girdi. Delikanlılardan biri, "Ben, rüyamda, şarap olacak üzüm sıktığımı gördüm." dedi. Öteki de: "Ben, rüyamda görüyorum ki, başımın üstünde bir ekmek götürüyorum ve kuşlar ondan yiyor." dedi. Artık bize rüyanın tabirini bildir. Çünkü biz, seni iyilik edenlerden görüyoruz. (Yusuf, 36)

4- "Ey zindan arkadaşlarım! Rüyalarınızın tabirine gelince. Biriniz efendisine (eskiden olduğu gibi) yine şarap içirecek. Diğeri ise asılacak (idam edilecek), sonra kuşlar onun başından yiyecek. İşte sorduğunuz iş, bu şekilde kesinleşmiştir." (Yusuf, 41).

5- Bir gün Mısır hükümdarı şöyle dedi: "Rüyamda gördüm ki; yedi semiz ineği, yedi cılız inek yiyor ve yedi yeşil başağı da, diğer yedi kuru başak sarmalayıp onlara galip gelmiş. Ey ileri gelenler! Eğer rüya tâbir edebiliyorsanız, benim rüyamı hallediniz". Onlar, "Bu gördüklerin karma karışık rüyalardır. Biz böyle karışık rüyaların tabirini bilmeyiz." (Yusuf, 43-44)

6- (Delikanlı, hükümdarın izniyle zindana gidip şöyle dedi): Yusuf, ey doğru sözlü! Bize şunun fetvasını ver (tabirini yap): "Yedi semiz ineği, yedi cılız inek yiyor ve yedi yeşil başağı da, yedi kuru başak sarmalayıp onlara galip gelmiş." "Ümid ederim ki, (uygun bir cevapla) insanlara dönerim de, belki kıymetini bilirler." "...Sonra bunun arkasından da bir yıl gelecek ki, onda insanlar sıkıntıdan kurtarılıp bereketlendirilecekler ve o zaman (üzüm, zeytin gibi mahsullerini) sıkıp faydalanacaklar." (Yusuf, 46-49)

7- Anne ve babasını tahta çıkardı. Onun için secde ettiler; "Ve babacığım! Bu, daha önceki rüyamın gerçekleşmesidir. Rabbim onu gerçekleştirdi." dedi. (Yusuf, 100)

Diğer bir kısım âyetler de; Peygamber'in, Mekke'nin fethinden önce, Mescid-i Harâm'a girişi ile ilgili rüyasına değinmektedir:

"Andolsun ki Allah gerçekten peygamberinin rüyasını doğru çıkardı. Andolsun ki, inşaallah emniyet içinde bulunan kimseler olarak başlarınızı tıraş etmiş ve kısaltmış olduğunuz halde, korkmaksızın mutlaka Mescid-i Harâm'a gireceksiniz. Fakat Allah sizin bilmediğiniz şeyleri bildi de Mekke'nin fethinden önce, yakın bir fetih verdi." (Feth, 27)

Şu âyet de, Peygamber'in Bedir olayındaki düşmanı rüyasında görmesiyle ilgilidir:

"Allah onları, rüyanda sana, az gösteriyordu. Eğer düşmanları, sana çok gösterseydi, korkacaktınız ve savaş hususunda ihtilafa düşecektiniz. Fakat Allah bundan sizi kurtardı. Çünkü O, kalblerdekini hakkıyla bilendir." (Enfâl, 43)

Bu âyetler; her zaman, her yerde bilinen genel bir olguya değinmektedir. O da, insanların kendi uykularında birtakım rüyalar

görmesi ve insanın -içine doğan birtakım düşüncelerle- onları yorumlamaya çalışmalarıdır.

Peygamberlik öncesinde, Arapların bu işte yalnız olmadıkları aşikârdır. Ayetlerin üslubunun bütün Kur'ânî deliller olarak kabul edilmesi mümkündür. Bunlar, Arapların peygamberlik öncesinde sahip oldukları 'rüya' kavramına, rüya yorumlarının insanların psikolojik yapıları üzerindeki etkilerine ve psikolojik dürtülerle ilişkilerine ışık tutmaktadır. Aynı zamanda bu âyetler; Kur'ân'da kullanılan terimlerin, kavramların, ifadelerin -Kur'ân inmeden önce- Araplar tarafından anlaşıldığına da bir parça ışık tutmaktadır.

Hadis ve siyer kitaplarına gelince; buralarda, Arapların -özellikle büyüklerinin- peygamberlikten önce rüyaların ve onlarla ilgili korkuların, sıkıntıların ne denli etkili olduğunu bildiren çok şeyler kaydedilmiştir. Buralarda; Arapların gördükleri rüyaları anlatmak, yorumunu sormak ve böylece bir gönül huzuruna kavuşmak için hekimlere ve müneccimlere nasıl koşuşturdukları açıklanmaktadır. Her neyse, bizzat bu rivâyetlerin ortaya koyduğu bu genel tablodan kuşkulanmak yersiz olur. Yani Arapların rüyalardan korktukları, endişeye kapıldıkları psikolojik huzur ve sükunete kavuşmak amacıyla onları yorumlatmak için kâhinlere ve müneccimlere koştuklarında kuşkuya gerek yoktur. Ayrıca bazı rivâyetlere göre; birtakım insanlar, peygamberlikten önce, rüyaları ilahi bir ilham olarak görüp, onları uygulamanın zorunlu olduğuna inanıyordu. Abdulmuttalib'in; birinci olarak Zemzem kuyusunu açmak, ikinci olarak da sözünü yerine getirmek amacıyla oğlunu kesmeye kalktığı kıssa gibi...

Bu konuda önemli bir noktaya değinmek yerinde olacaktır. Burada "Rüya" ile "Ahlam" kavramları arasında bir fark gözükmektedir. Buna bağlı olarak Arapların "rüyaları", imanın iç dürtülerinden etkilenen ve yorumlanmaya ihtiyaç duyulan şeyler için; "Ahlam" kavramını ise, normal, karışık rüyalar için kullandıklarını ve onlara "karışık rüyalar" adını verdiklerini söyleyebiliriz. Nitekim Yusuf Sûresi, 44. âyetinde bu konuya değinilmiştir. Muhtemelen onlar, "rüya" kavramını, zihinsel ve psikolojik olarak açık etki ve yönlendirmelere sahip olan düşler için kullanıyorlardı. Bu tür "rüya"larda, diğerlerinde normal olarak bulunması gerekmeyen birtakım gaybi gerçeklerin bulunması gerektiğine inanıyorlardı.

Peygamber'e karşı çıkanlar -Enbiyâ Sûresi'ndeki âyette değinildiği gibi- Peygamber'in Allah'ın meleğini gördüğü, onunla temasa geçtiği, Kur'ân'ı melekten aldığı şeklindeki haberlerine karmakarışık rüyalar diyorlardı.

"Hayır dediler, karmakarışık düşlerdir; hayır, onu kendisi düzüp, uydurmuştur. Hayır, o bir şairdir." (Enbiyâ, 5) Böylece yalanlamada daha da etkili olmanın yollarını arıyor ve onun gördüklerini karmakarışık düşler türünden şeyler olduğunu iddia ediyorlardı.

Bu bölümün konularını Peygamberlikten önce Arapların zihinlerinde yer alan "Nefs" ve "Ruh" kavramlarının soruşturulmasıyla ilgili bir araştırma ile bitirmek istiyoruz. Bu iki konu, bilim ve marifetle ilgisinden daha çok inançlarla ilgilidir. Özellikle Peygamberlikten önceki dönemde durum böyleydi.

Bu konuda dayanağımızı yukarıdaki iki kavramın Kur'ân'daki kullanımı oluşturacaktır. Bunlarla ilgili olarak yapılan açıklamaların ve anlamların içeriğine eğilmeye çalışacağız. Burada da daha önce belirtmiş olduğumuz görüşe paralel olarak Kur'ân'da kullanılan sözcüklerin, kavramların ve terimlerin içerik itibariyle Kur'ân'ın inişinden önce de aynı anlamda kullanıldığına ve anlaşıldığına tekrar dikkat çekeceğiz.

3. Nefs Kavramı:

Nefs kavramının; Kur'ân'da gerçekten pek çok âyette değişik münasebetlerle, çeşitli yerlerde ve değişik anlamlarda kullanıldığı müşahede edilmektedir. Bu âyetlerden bazıları, nefs kavramını, "şahıs (birey)" anlamında kullanmaktadır:

1- Hiç kimsenin, kimse adına bir şey ödeyemeyeceği günden sakının. (Bakara, 48)

2- Hani siz bir kişiyi öldürmüştünüz de bu konuda birbirinize düşmüştünüz. Oysa Allah sizin gizlediklerinizi açığa çıkaracaktı. (Bakara, 72)

Nefs kavramı; bazı âyetlerde de "insanın kendisi (zatı) şahsı" anlamında kullanılmıştır:

1- De ki: "Allah'ın dilemesi dışında kendim için yarardan ve zarardan (hiçbir şeye) sahip değilim." (A'râf, 188)

2- De ki: "Ey insanlar! Rabbinizden size gerçek gelmiştir. Doğru yola giren ancak kendisi için girmiş ve sapan da kendi zararına olarak sapmıştır. Ben sizin bekçiniz değilim." (Yunus, 108)

Nefs kavramı, şu âyetlerde ise, insanda bulunan "gizli kuvvet" anlamında kullanılmıştır. Bu kuvvet ona iş yapmayı, özellikle de, kötü iş yapmayı buyurur:

1- ... Bunun üzerine kardeşini öldürmekle nefsine uydu ve onu öldürmekle zarara uğrayanlardan oldu... (Mâide, 30)

2- ... Babaları: "Sizi, nefsiniz bir iş yapmağa sürükledi, artık bana güzelce sabretmek gerekir..." dedi. (Yusuf, 18)

3- ... Ben nefsimi temize çıkarmam. Çünkü nefs, Rabbimin merhameti olmadıkça, kötülüğü emreder... (Yusuf, 53)

Ayetlerin bir kısmı, nefsi, insanın gizli olan iç şahsiyeti anlamında kullanmıştır:

"... Sen benim içimde (nefsimde) olanı bilirsin, ama ben senin içinde (nefsinde) olanı bilemem..." (Mâide, 116)

Bazıları nefsi, insanın hayatı anlamında kullanır:

"... Canlarının (nefislerinin) küfür içindeyken zorlukla çıkmasını ister..." (Tevbe, 55)

Bazı âyetler de nefsi, iyilik ve kötülük kazandıran güç anlamında kullanılır:

1- Allah hiç kimseye güç yetireceğinden fazlasını yüklemez, kazandıkları lehine yine kazandıkları da aleyhinedir... (Bakara, 286)

2- (O zaman), kendisine zulmeden her nefs, yeryüzünde ne varsa hepsini fidye vermek isterdi... (Yunus, 54)

Bazılarında ilham almaya elverişli biçimde yaratılan güç anlamında kullanılmıştır:

1- Dileseydik her nefse hidayetini verirdik... (Secde, 13)

2- Nefse ve ona bir düzen içinde biçim verene, sonra ona kötülüğünü ve ondan sakınmayı ilham edene... (Şems, 7-8)

Bazı âyetlerde de nefsin, sahibini kötü eylemlere yönelten gönül olduğu ilham edilmektedir.

"Hayır, kalkış gününe andolsun ve yine hayır kendini kınayıp duran nefse de andolsun..." (Kıyame, 1-2)

Bazıları, nefs ile sahibi arasını ayırmaktadır. Sanki bunlar birbirine bağlı iki şey olmalarına rağmen herbirinin kendilerine özgü bir varlıkları bulunmaktadır. Herbiri diğerinden bağımsız bir yapı ve mahiyete sahiptir:

1- Allah, sizin nefislerinize yazık ettiğinizi bildi... (Bakara, 187)

2- Ve, çirkin bir hayasızlık işledikleri ya da nefislerine zulmettikleri zaman, Allah'ı hatırlayıp hemen günahlarından dolayı bağışlanma isteyenlerdir (Âl-i İmrân, 135)

3- Bak, nefislerine karşı nasıl yalan söylediler ve düzmekte oldukları da kendilerinden kaybolup uzaklaştı. (En'âm, 24)

4- Kitabını oku; bugün nefsin, hesap sorucu olarak yeter sana. (İsrâ, 14)

4. Ruh Kavramı:

"Ruh" kelimesi de Kur'ân'da değişik şekillerde kullanılmıştır. Bazı âyetlerde Cebrail'i niteleme ve O'na isim olarak kullanılmıştır:

1- De ki: "İnananları sağlamlaştırmak ve müslümanlara yol gösterici ve müjde olmak üzere onu, Ruhu'l-Kudüs, Rabbinden hak gereğince indirdi." (Nahl, 102)

2- (Meryem) onlarla kendi arasına bir perde çekmişti. Biz de rûhumuzu (Cebrail'i) O'na gönderdik... (Meryem, 17)

3- Hiç şüphesiz o (Kur'ân), alemlerin Rabb'inin indirmesidir. Onu, Ruhu'l-Emin (Cebrail) indirdi... (Şuara, 192-193)

4- O gün ruh ve melekler, sıra sıra durdular... (Nebe', 38)

Bazı âyetlerde, Allah'ın emri ve vahyi anlamında kullanılmıştır:

1- Melekleri, kullarından dilediğine, emrinden bir ruh (vahiy) ile indirir... (Nahl, 2)

2- (O), dereceleri yükselten; Arş'ın sahibi (Allah), emrinden olan ruhu (vahyi) kullarından dilediğine indirir ki... (Mü'min, 15)

3- İşte sana da böyle emrimizden bir ruh vahyettik... (Şûrâ, 52)

Bazı âyetlerde Allah'ın yardımı ve desteği anlamında kullanılmıştır:

"... Onlar o kimselerdir ki, Allah kalblerine iman yazmış, onları kendinden bir ruh ile desteklemiştir..." (Mücadele, 22)

Bazı âyetlerde, Allah'ın canlılara, Adem ve Meryem'e verdiği canlılık (hayat) anlamında kullanılmıştır:

1- Onu düzenlediğim ve ona ruhumdan üflediğim zaman, hemen ona secdeye kapanın... (Hicr, 29)

2- O ırzını korumuş olana, (Meryem'e) de, ona kendi ruhumuzdan üfledik... (Enbiyâ, 91)

İlk iki grupta geçen âyetlerdeki "ruh"un, dirilmenin kendisiyle vuku bulduğu, canlılık kaynağı ruhla ilişkisi yoktur. Orada söz konusu olan Allah'ın meleği Cebrail ve vahiydir. Yine aynı şekilde, mücadele, 22. âyette de hayatın özü olan ruh ile ilgisi yoktur.

Dördüncü gruptaki âyetler, konumuzu teşkil eden, hayatın özü olan ruh ile ilgilidir. Bununla beraber, bu âyetlerde, Arapların ruh hakkındaki anlayışlarını belirlemeye yarayacak herhangi bir işaret yoktur.

BEŞİNCİ BÖLÜM

(MEKKE DÖNEMİ)

RASULULLAH(S)'IN SİRETİNE GENEL BİR BAKIŞ

A) RASULULLAH'IN ARAP (KUREYŞLİ) OLUŞU

Müslümanlar arasında kesin bir biçimde kabul edilen bir hakikat olarak algılanmasına rağmen bazı oryantalistlerin Peygamberin Araplığı, Mekkeli ve Kureyş'ten olduğu hakkında bazı kuşkular uyandırmaya çalışması, bu konuyla ilgili Kur'ânî sonuçlara ulaşmayı daha haklı bir konuma sokmaktadır. Aynı zamanda Kur'ân'a daha kuvvetli ve katıksız bir anlam kazandırmaktadır. Çünkü gayri müslimler, özellikle oryantalistler, Peygamber döneminden bu yana bize kadar ulaşan kaynakların en doğrusu ve en sağlamı olarak Kur'ân'ı görmekte ve bu hakikati itiraf etmektedirler.

Bazı rivâyetlerde kaydedildiğine göre Peygamberin en yakın dedesi Abdulmuttalib, Yesrib'te dayılarının yanında büyüyüp gelişmiş, amcası Muttalib onu alıp Mekke'ye getirmiş ve onun kim olduğunu soranlara, kendisinin kölesi (Abdulmuttalib) olduğunu söylemiştir. Yine bazı rivâyetlere göre Peygamber'in dedesinin Yesrib'te dayıları olduğu gibi, babasının da orada dayıları vardı. Ve babası, zamanının çoğunu bu dayılarını ziyaret etmekle geçiriyordu. Nitekim bu ziyaretlerinin birinde, Yesrib yolunda ölmüştü. Aynı şekilde bazı kaynaklarda kaydedildiğine göre, annesi, daha çocuk yaşta Peygamber'i Yesrib'e dayılarının ya da babasının orada bulunan dayılarının ziyaretine götürmüş ve kendisi bu ziyaretinden dönerken yolda ölmüştür. "Abdullah" ismi Araplar arasında az kullanılan bir isimdi. Bu adlandırma ile ilgili olarak deniyor ki: Araplar, kişinin asıl ismini gizlemek istediklerinde ya da şahsiyeti belli olmayan kimseler için bu ismi kullanırlardı. Bu rivâyetler ve sözlere paralel olarak oryantalistler[127] kendi üretim-

---

127 Örnek olarak Caetani' nin kitabının birinci cildinde Peygamber (s)' in soyu hakkında uzun bir bölüm bulunmaktadır.

leri olan anlamlar çıkarmışlar ve akıl almaz yaklaşımlarda bulunmuşlardır. Özellikle Medine'de, vatanlarından ayrılıp uzak düşen yahudiler, semavi peygamberliklerin özellikle bütün insan tiplerinden seçilmesinin kendi düşüncelerini dile getirmede bir yol olduğunu sanmışlardır.

Oryantalistler, Peygamber'in babasının ve dedesinin Araplığı, Mekkeli oluşu ve Kureyş'ten oluşu hakkında herhangi bir kuşku yaratamayacaklarına, Yesribli İsrâiloğulları'yla Peygamber'in dedesi ya da babası arasında kan, hısımlık ve uyruk yönünden herhangi bir bağ kurmanın doğru olamayacağını bildiklerinden başka taraflara yüklenmişlerdir. Bu anlamda en zayıf nokta olarak Peygamber'in yakın ve uzak soy kütüğünü görmüşlerdir. Onlar, bu soy kütüğünün İslâm'ın gelişinden sonra oluşturulduğunu ve İslâmî bazı rivâyetlere dayandığını, bu rivâyetlerin de farklı farklı, çelişkili ve birbirinden ayrı bilgiler vediğini gözönünde bulundurarak meseleye bu noktadan girmeyi emellerine daha uygun bulmuşlardır. Fakat ilginçtir, onlar bu şüpheleri yayarken ya da yaymayı planlarken şu noktayı düşünememişlerdir: Eğer Peygamber'in soy bakımından eleştirilebilecek bir yönü olsaydı, Araplar bunu dillerine dolar; Kur'ân da ona yöneltilen tüm ithamları, horlayıcı nitelikleri reddettiği gibi bunu da reddederdi. Yine ilginçtir ki, bu tür şüpheleri yaymaya çalışan oryantalistlerin akıllarına Kur'ân âyetlerini inceleme ve buna göre bir yargıya varma diye bir şey gelmemiş ya da bu alanda araştırma yapmaktan aciz kalmışlardır. Eğer böyle bir girişimleri olsaydı bu tür şaşkınlıklara ya da kuşkulandırma ve saptırmalara yanaşmazlardı. Şu kadarı var ki, onlar, bu meseleyi de Peygamber hakkında rivâyet edilen birçok haber ve rivâyetler arasında kendilerinin rahatlıkla yol bulabilecekleri -evet gerçeği söylemek gerekirse, bu rivâyetler arasında yol bulunabilir- konulardan biri sanmışlardır. Zaten onlar bu tür rivâyetlerin etrafında şüphe ve itimatsızlık duygusunu yaymaya bayılırlar.

Şimdi Kur'ânî ilkelere geliyoruz:

a) Muhammed Sûresi'nde delâlet yönünden açık olan bir âyet Peygamber'in Mekke kökenli olduğunu ifade etmektedir:

"Seni çıkaran şehirden daha kuvvetli nice şehir var ki, biz onları yok ettiğimizde bir yardımcıları olmamıştır." (Muhammed, 13)

b) Kur'ân'da Araplara, özellikle Mekke halkına hitap edilirken çok yerde "kendilerinden", "sizden" ve "onlardan" kavramları kullanılmış ve yer yer tekrar edilmiştir. Bu da bir yandan Peygamber'in Mekke kökenli olduğunu vurgularken, öbür yandan onun genel olarak Araplarla bir bağının bulunduğunu ifade etmektedir. Aşağıda verilen âyetlerde de bu olgu işlenmektedir:

1- Rabbimiz! Onlara kendi içlerinden, senin âyetlerini kendilerine okuyacak bir elçi gönder... (Bakara, 129)

2- Andolsun ki, Allah kendi içlerinden onlara bir elçi göndermesiyle müminlere büyük lûtufta bulundu... (Âl-i İmrân, 164)

3- Andolsun, içinizden size öyle bir peygamber geldi ki, sıkıntıya uğramanız ona ağır gelir; size düşkün, müminlere şefkatli ve merhametlidir. (Tevbe, 128)

4- Allah bir kenti misal olarak anlattı: Güven içinde, huzur doluydu. Rızkı her yerden bol bol kendisine geliyordu. Fakat Allah'ın nimetlerine nankörlük etti. Bunun üzerine (halkının) yaptıklarından ötürü Allah ona korku ve açlık örtüsünü tattırdı. Andolsun, onlara, kendilerinden bir elçi geldi, onu yalanladılar. Bunun üzerine onlar zulümlerine devam ederken azap onları yakalayıverdi. (Nahl, 112-113)[128]

c) Peygamber'in "ümmilik" vasfı da zaman zaman tekrar edilmiştir. Bu vasıf Kur'ân'da Ehli Kitap olmayan ya da Arap olan anlamında kullanılmıştır. Çünkü Araplar da Ehli Kitaptan değildi. Aşağıdaki âyetler bundan sözetmektedir:

1- Seninle tartışmaya girerlerse de ki: "Ben kendimi Allah'a teslim ettim, bana uyanlar da." Kendilerine Kitap verilenlere ve ümmîlere de ki: "Siz de teslim oldunuz mu?"... (Âl-i İmrân, 20)

2- Onlar ki, yanlarındaki Tevrat ve İncil'de yazılı buldukları Rasûl'e, Ümmi peygambere uyarlar... (A'râf, 157)

3- Ümmiler içinde, kendilerinden olan ve onlara Allah'ın âyetlerini okuyan, onları temizleyen, onlara Kitap ve hikmeti öğreten bir

---

128 Müfessirlerin çoğuna göre burada kent' ten amaç Mekke'dir. Âyetin de bu kentin kıtlık ve açlık felâketine uğradığı bir zamanda indiğini, bunun da Allah'ın azabına bir delil olduğunu söylemektedirler. Çünkü Mekke halkı, kendilerinden olan ve kendilerine gönderilen Rasul'ü yalanlamıştı.

rasûl gönderen O'dur. Oysa onlar, önceden apaçık bir sapıklık içinde idiler. (Cuma, 2)

Böylece görülüyor ki, Peygamber ile Araplar arasında, kavim olarak kopmaz bağlar bulunmaktadır. Onunla Mekke ve Mekkeliler arasındaki sağlam bağlar bu anlamda ikinci planda kalmaktadır.

Burada Cuma Sûresi'ndeki âyet ve ondan sonraki âyetler üzerinde durup bu âyetin ve ondan sonrakilerin ilham ettiği kapsam ve mânâya işaret etmek yerinde olduğu gibi burada söz konusu olan yahudilerin konumu ile bugün bazı asılsız kuşkuları yaymaya çalışan oryantalistlerin tutumları arasındaki benzerliğe dikkat çekmek isabetli olacaktır. Önce Cuma Sûresi'nde yer alan âyetleri ele alalım:

"Henüz onlara katılmamış bulunan diğerlerine de (bir peygamber gönderen O'dur). O Azizdir, Hakimdir. Bu Allah'ın lûtfudur, onu dilediğine verir. Allah büyük lûtuf sahibidir. Kendilerine Tevrat yükletilip sonra onu taşımayanların durumu, kitaplar taşıyan eşeğin durumu gibidir. Allah'ın âyetlerini yalanlayanların durumu ne kötüdür. Allah, zalimler topluluğunu doğru yola iletmez. De ki: 'Ey yahudi olanlar! Eğer insanlar arasında yalnız sizin Allah'ın dostları olduğunu sanıyorsanız o halde ölümü temenni edin, eğer doğru iseniz'..." (Cuma, 3-6)

Daha önceki âyet ile bu âyetler güçlü bir biçimde gösteriyor ki, yahudiler Peygamber'in pepgamberliğini, ümmî Araplardan olduğu için inkâr etmişlerdir. Çünkü bu onların inançlarına aykırı bir şeydi. Zira onlar tüm peygamberlerin İsrâiloğullarından geleceğine inanıyorlardı. Ayetler, bir yandan Allah'ın Araplar arasından bir rasûl göndererek onlara kitabı öğretmeyi ve doğru yolu göstermeyi amaçladığını açıklamış ve Araplardan başka kavimlerin rehberi olduğunu ifade etmiş, diğer yandan yahudilerin nübüvveti insanlar arasında yalnız kendilerine özgü sayma anlayışını reddederek Allah'ın lûtuf sahibi olduğunu ve istediği kimseye lûtufta bulunabileceğini hatırlatmış, üçüncü olarak da onların Allah'ın âyetlerini yalanlamalarına karşılık Tevrat'la olan çelişkilerini, onların Tevrat'ın hükümlerine bile riâyet etmediklerini açık bir biçimde ortaya koymuştur.

Ayetlerin ortaya koyduğu bilgilere göre yahudilerin bu tutumları zaman zaman tekrar etmiş ve bu durumları olduğu gibi devam etmiştir. Bu nedenle Kur'ânî eleştiriler daha açık biçimlerde

de zaman zaman tekrar edilmiştir. Aşağıdaki âyetlerde bu durum dile getirilmektedir:

1- Ne zaman ki, onlara Allah katından, yanlarında bulunan (Tevrat)'ı doğrulayıcı bir Kitap (Kur'ân) geldi, daha önce inkâr edenlere karşı yardım isteyip dururlarken, o bildikleri (Kur'ân) kendilerine gelince onu inkâr ettiler; artık Allah'ın lâneti, inkârcıların üzerine olsun! Allah'ın, kullarından dilediğine lûtfuyla (vahiy) indirmesini çekemeyerek, Allah'ın indirdiğini inkâr etmek için kendilerini ne alçak şeye sattılar da gazap üstüne gazaba uğradılar. İnkâr edenler için alçaltıcı bir azap vardır... (Bakara, 89-90)

2- Allah tarafından kendilerine, yanlarında bulunanı doğrulayıcı bir elçi gelince, Kitâp verilenlerden bir grup, Allah'ın Kitabını sanki bilmiyorlarmış gibi, sırtlarının arkasına attılar. (Bakara, 101)

3- Kitap sahiplerinden çoğu[129], gerçek kendilerine besbelli olduktan sonra, sırf içlerindeki kıskançlıktan ötürü sizi imanınızdan sonra küfre döndürmek isterler... (Bakara, 109)

89. âyetin temas ettiği ve râvilerce de zikredilen mesele şudur: Yahudiler peygamberlikten önce, Araplardan bir peygamberin gönderileceğini, bu peygamberin niteliklerini bildiklerini, onunla birlikte hareket ederek Arapları altedeceklerini, söyleyerek onlara karşı büyükleniyorlardı. "O bildikleri kendilerine gelince", "Gerçek kendilerine besbelli olduktan sonra" cümleleri de râviler tarafından nakledilen rivâyetleri açıklayıcı işaretler taşımaktadır. Daha önce verdiğimiz A'râf, 157. âyeti de bir başka açıdan bu olguyu güçlendirmektedir. Zira bu âyetlerin vurguladığı gerçekte, hiçbir şüphe olamaz. Yani yahudiler ve hristiyanlar Peygamber'in niteliklerini biliyorlardı. Bu âyetler onların bu nitelikleri zaman zaman dile getirdiklerini ve kabul ettiklerini vurgulamaktadır. Ayetler yahudilerin konumlarını ve çelişkilerini çözümlerken apaçık şekilde onların kin, kıskançlık ve böbürlenme gibi niteliklerinden dolayı bu tavırları takındıklarını belirtmektedir.

Yahudilerin Peygamber'i inkâr ile ilgili tutumlarına karşı, Kur'ân'ın ortaya koyduğu deliller, aynı şekilde, onların tavrına benzer girişimlerde bulunan oryantalistlerin iddialarına da kesin bir cevaptır.

129 Âyetlerin siyakı yahudiler hakkındadır.

d) Mekke'de nazil olan bazı âyetlerde kullanılan "kavm" sözcüğü Peygamber'in Arap olduğunun delilidir:

1- O (Kur'ân) gerçek olduğu halde kavmin onu yalanladı... (En'âm, 66)

2- O sana ve kavmine bir şereftir... (Zuhruf, 44)

İbrahim Sûresi'nde yer alan âyette belirtildiğine göre her peygamber ancak kavminin diliyle gönderilmiştir. Böylece her kavmin peygamberinin o kavimden olduğu ifade edilmiş olmaktadır. Ayetin metni şöyledir: *"Biz, her peygamberi yalnız kendi kavminin diliyle gönderdik." (İbrahim, 4)*

Kur'ân'ın pek çok yerinde, Kur'ân'ın Arapça olduğu ifade edilmiş ve yüce Allah'ın onu Peygamber'in diliyle kolaylaştırdığı, ilk etapta onunla muhatap olan Arapların onu anlamasını sağladığı kaydedilmektedir. Aşağıdaki âyetlerde buna işaret edilmektedir:

1- Biz O'nu Arapça bir Kur'ân olarak indirdik ki anlayasınız. (Yusuf, 2)

2- Biz O Kur'ân'ı senin dilinle kolaylaştırdık ki onunla muttakîleri müjdeleyesin ve inatçı bir kavmi onunla uyarasın. (Meryem, 97)

3- Onu Ruhu'l-Emin indirdi, senin kalbine, uyarıcılardan olman için.

Apaçık Arapça bir dille. (Şuara, 193-195)

Böylece Peygamber'in Araplığı, Mekke Araplarından bir fert olduğu, özellikle bu Arapların da Kureyş boyundan olduğu ortaya çıkmaktadır.

e) *"Ey Peygamber, biz, ücretlerini (mehirlerini) verdiğin eşlerini, Allah'ın sana ganimet olarak verdiklerinden elinin altında bulunanları, amcanın, halalarının, dayının ve teyzelerinin seninle beraber göç eden kızlarını sana helâl kıldık..." (Ahzâb, 50)*

Bu âyet Peygamber'in Mekke'de amcaları, teyzeleri, dayıları ve halaları bulunduğunu ve onun, onların Yesrib'e hicret etmiş Müslümanlar arasında yer alan kızlarından bazıları ile evlendiğini açıkça göstermektedir. Kesin bir şekilde elde ettiğimiz bilgilerden anlaşıldığına göre Peygamber'in hanımları arasında, yakın ailesini oluşturan Hâşimî'lerden kimse yoktu. Aynı şekilde Peygamber'in hanımları arasında doğrudan yakın akraba sayılan dayı kızı ve teyze kızı diye bilinen bir kimse de yoktur. Kureyş'ten ve ken-

disiyle birlikte hicret etmiş olan hanımları ise Ebu Bekr'in kızı Aişe, Ömer'in kızı Hafsa, Zem'a'nın kızı Sevde, Ebu Ümeyye b. Muğire'nin kızı Hind Ümmü Seleme, Ebu Süfyan'ın kızı Ramle Ümmü Habibe'dir. Hanımları içinde kendisine en yakın olanı Ümmü Habibe'dir. Zira her ikisinin de atası Abdumenaf'dır. Bu onun üçüncü dedesidir. Son dördü ile akrabalığı ise daha uzak atalarda birleşmektedir. Teym boyundan olan Aişe ile dedesi Mürre'de, Adiy boyundan olan Hafsa ile dedesi Ka'b'de, Benî Amir'den olan Sevde ile dedesi Lüey'de Beni Mahzum'dan olan Ümmü Seleme ile dedesi Kilab'da birleşmektedir. İşte bunlar teyzelerinin kızlarıdır ki gerçekten uzak akrabaları sayılır. Yalnız bir tanesi hariç ki o da Ümmü Habibe'dir. Bu da çok uzak olmayan amcasının kızlarındandır. Babasının annesi de Beni Mahzum'dandı. Beni Mahzum da Ümmü Seleme'nin boyudur. Böylece o çok uzak olmayan teyzelerinin ya da dayılarının kızlarındandı[130]. Son zamanlarda aldığı hanımlardan bazılarının bu tür uzak akrabalarından olması ihtimali de vardır. Zira Kureyş'in boyları arasında akrabalık yoluyla bağlar oluşturmak revaçta olan bir gelenekti.

Böylece Kur'ân'ın âyetleri ile, Peygamber'in onlarla amca-dayı, hala-teyze gibi akrabalık ilişkileri bulunduğu ortaya konmuş bulunmaktadır. Peygamber ile diğer Kureyş boyları arasında nesiller boyunca devam eden eskiye dayalı akrabalık ilişkileri de ikinci derecede söz konusu olmaktadır. Şûrâ Sûresi'nde bu ilişkiye kuvvetli bir şekilde işaret edilmiştir:

"... De ki ben buna karşılık sizden bir ücret istemiyorum. Ancak akrabalık sevgisini diliyorum.." (Şûrâ, 23)

Ayet, Peygamberi Kureyş boylarına şöyle demeye çağırıyor: Kendisiyle onlar arasındaki akrabalık bağları çok yakın ve sağlam bağlardır ki onları dine davet ederken herhangi bir kuşku ya da şaibeye yer vermeyecek niteliktedir. Bu, yakın akrabanın yakın dostunu iyiliğe ortak maslahata ve karşılıklı sevgiye dayanan ücretsiz çağrısı kabilinden olmaktadır. İbn Abbas (r) bu rivâyetin başında şunları kaydeder: "Kureyş'in boyları arasında Peygamber'le akrabalık ilişkisi bulunmayan bir tek boy yoktur."

130 Bkz. Siret-i İbn Hişam, c. 4, s. 321–323.

f) *"En yakınlarını/akrabalarını uyar." (Şuara, 214)*

Bu âyet, Peygamber'in Mekke'de bir aşireti olduğunu ya da doğrudan yakın akrabalık ilişkileri bulunduğunu ve bu yakın ilişkilerde bulunduğu topluluğun diğer Kureyş boylarıyla olan akrabalık bağlarından daha özel anlam taşıyan bir topluluk olduğunu kesin bir şekilde göstermektedir. Kur'ân'ın nassları ve siyerin haberleri bunlara eklendiğinde Peygamber'le ilişkisi bulunan bu boyun, Mekke'de saygın bir yere ve hatırı sayılır bir üstünlüğü bulunduğu görülmektedir. Bu nedenle Kureyşli müslümanların çoğu, Peygamber'e uyduklarından dolayı Kureyşli akrabaları tarafından gördükleri işkence eziyetler yüzünden ve kendilerine yardım edecek ve koruyacak kimseleri bulunmadığından dolayı Mekke'den Habeşistan'a hicret etmek zorunda kalmışlardır. Bu olaya Nahl Sûresi'ndeki bir âyet işaret etmektedir.

"Kendilerine zulmedildikten sonra Allah uğrunda hicret ettiler..." (Nahl, 41)

Bununla beraber Peygamber ve onun yanında bulunanKureyşli müslümanlardan bir kısmı hicret etmemiş ve Peygamber, çağrısını, daha açık bir şekilde sürdürerek zorlu mücadelesini ve Kur'ân'ın diliyle ortaya koyduğu eleştirilerini devam ettirmiştir. Burada güzel ahlâkıyla ve hiçbir şeyden çekinmeden davasını ortaya koymada Allah'ın yardım ettiğini kabul etmekle beraber, Kureyş'in liderleri tarafından tezgahlanan tuzaklara, komplolara ve saldırılara karşı konumunu korumasında -ilerde belirteceğimiz gibi- bu akrabalığın da büyük etkisi olduğunu belirtelim. Kureyşli müslümanlardan bir kısmının hicret edenler arasında yer almayışında da Kureyş'le bu yakın akrabalık ilişkisinin küçümsenmeyecek bir etkisi vardı.

Bilindiği gibi Peygamber'in amcası Abbas, hacıları sulama (sikâyetü'l-hac) görevini üstlenmiş bulunuyordu. Tevbe Sûresi'nde buna işaret edilmektedir:

"(Ey müşrikler siz) hacılara su verme ve Mescid-i Harâm'ı onarma (işini yapan)ı Allah'a, ahiret gününe inanan ve Allah yolunda cihad edenle bir mi tuttunuz?..." (Tevbe, 19)

Abbas'ın üstlendiği bu görev, Kureyş eşrafının ileri gelenlerinin ya da saygınlığı bulunan kimselerin temsilcileri tarafından yerine getirilen büyük görevlerden biriydi. Başka bir ifadeyle böyle bir görevi üstlenmek, Mekke'nin soylularından oluşan iktidara üye olmakla eş anlamlıydı. Bu Kur'ânî delillerden anlaşılıyor ki, Peygamber'in bağlı bulunduğu boy, Mekke'de şeref ve makam yönünden özel bir konuma sahipti.[131]

131 Rivâyetlere göre Beni Haşîm'in lideri Peygamber'in amcası Ebu Talip'tir. O, her zaman Peygamber'in yanında yer almış ve ona yardım etmiştir. Beni Haşîm ve Beni Abdulmuttalip'in de çoğunluğu inanmamış olmalarına rağmen, onun yanında yer almış, onu korumuşlardır. Kureyş'in liderleri işte bu yüzden Peygamber'e yaklaşamıyorlardı. İbn Hişam, İbn İshak'a dayanarak şunları söylemiştir: "Rasulullah'ın uğradığı musibetler, Hatice ve Ebu Talip'in ölümünden sonra ortaya çıkmıştır. Kureyşliler, Ebu Talip yaşarken yapamadıkları, düşünemedikleri bütün haksızlık ve işkenceleri o öldükten sonra yapmaya başladılar." İbn Hişam, c. 2, s. 25-26.

B) RASULULLAH (S)'IN VAHİY ÖNCESİ YAŞAMI

1. Beşer Oluşu:

Kur'ân'da Peygamber'in şahsiyetini gerçekçi bir biçimde belirlemeye yetecek pek çok âyet vardır. Bu âyetlerde onun yetiştiği gençlik yıllarını ve peygamberlikten önceki hayatını tanımaya yarayacak pek çok delil, işaret ve delâlet bulunmaktadır. Buna rağmen bazı müslümanlar, hatta bazı alimler bile bile bunları bırakarak Kur'ân nasslarının izin vermediği, hatta Kur'ân nasslarıyla çelişen bazı özellikleri ona nispet etmeye çalışmaktadır. Eğer mevlüt ayinlerinde okunan hikâyelerden birine kulak vermiş iseniz hiç kuşkusuz bu tür aşırılıklara şahit olmuşsunuzdur. Buralarda Peygamberin şahsiyeti tanrısal bir özelliğe bürünmekte ya da tanrısal bir çerçeveye yerleştirilmektedir.

Ayrıca siyer, şemâil ve şerh alanlarında yazılan birçok kitapta da aynı aşırılıklara rastlamak mümkündür. Bu aşırılıklara insanın ilk yaratılış dönemi olan ana rahmindeki yaratılışında olsun, soy kütüğünde olsun, doğumunda olsun ve onunla ilgili müjdelerde olsun rastlamak mümkündür. Hâlbuki bu tür söylentilerin ve iddiaların Kur'ân'a dayalı bir aslı, sahih hadise dayalı bir senedi ya da akla yatkın bir yaklaşımdan gelen temeli yoktur. Hatta seleften rivâyet edilen nakillerde ve önceki siyer kitaplarında bu tür şeylere rastlamak mümkün değildir. Böyle aşırı dindarlık sevdasına düşen müslümanlar, Peygamber'in kamil bir insan olmasıyla, üstün ahlâkı, temiz ruhu, gönül zenginliği, kuvvetli imanı, Allah için kendisini feda edişi ve yerine getirmeye çalıştığı büyük göreviyle ortaya çıkan olgunluğuyla yetinmeyerek, onun peygamber oluşu

ve Allah tarafından seçilişine başka gerekçeler bulma gayretine düşmüşlerdir. Onlar, bu görev için bazı ön belirtiler ve müjdeler bulunması gerektiği kanısına varmışlardır.

Peygamber'in beşeri tabiatı dışına taşırılması ve ona diğer peygamberlerin taşıdığı niteliklerden ayrıcalıklı bir görünüm verilmesi, tanrısal bir çerçeveye ya da bu anlamda bir yapıya oturtulması Kur'ân'la bağdaşmaz. Mesela onun tüm varlıkların en büyük babası olarak görülmesi, Hz. Adem'in belinden, daha ona ruh üfürülmeden çıkarılmış olması, tüm insanlığın yaratılışındaki amacın o olduğu iddiası; arş, levh, kalem, kürsî, gökler, yerler, insanlar, cinler, ay, güneş, melekler, cennet ve cehennem gibi bütün kainatın onun nurundan yaratıldığının ileri sürülmesi, atalarından biri olan İlyas'ın hac'da belindeki torununun telbiyelerini duyduğu, yaradılışından sonra, daha ruhlar alemindeyken bile peygamber olacağını bildiği, bunun alametlerini dağda, taşta, ağaçta hep gördüğü, annesinin onu doğurduğu sırada peygamberliğinin müjdelerini ve bunun belirtilerini gördüğü gibi iddialar, bunlar arasında sayılabilir. Bu ve buna benzer bilgilere, iddialara Kastalanî şerhleri ve muhtasarlarında, daha başka sîret ve delâil kitaplarında rastlamak mümkündür. Onlar bu bilgileri verirken Kur'ân'ın aşağıda verilen âyetinde belirtilen, insanlar içinden meydana gelen Rabbanî seçimin hikmetlerini unutmuş gibidirler:

"Allah, elçiliğini nereye koyacağını bilir..." (En'âm, 124)

Gariptir, Araplardan bazılarını Peygamber'in peygamberliğini inkâra sürükleyen ve ona karşı donuk bir tavra iten de; Peygamber'in sıfatları inancındaki bu gibi aşırılıklar olmuştur. Onlar Peygamber'i harikulade işlere gücü yeten, gaybı bilen, tabiata söz geçirebilen, ölümsüz olan, göklere yükselen, melekleri indirebilen vb. insan üstü niteliklere sahip bir varlık olarak algılamışlardır. Bunun için, Kur'ân'ın Peygamber'i, kendileri gibi beşerî özelliklere sahip bir insan olarak kabul ettiğini, harikulade işleri becermesini talep ettiklerinde Peygamber'in beşerî bir elçi olduğunu hatırlatarak bunları reddedişini gördüklerinde hayrete düşüp inkâra kalkışmışlardır. Kur'ân onların bu durumlarını zaman zaman ele alıp birçok âyette eleştirmiştir. Aşağıdaki âyetlerde bu konu irdelenmektedir:

1- Dediler ki: "Yerden bize bir kaynak fışkırtmadıkça sana inanmayız. Yahut senin hurma ve üzümden bir bahçen olmalı, aralarından ırmaklar fışkırtmalısın. Ya da tehdit edip durduğun gibi, üzerimize gökten parçalar düşürmelisin, yahut Allah'ı ve melekleri karşımıza getirmelisin (onlar senin doğru söylediğine şahitlik etmelidirler). Yahut altından bir evin olmalı, ya da göğe yükselmelisin. Bununla beraber sen, bizim üzerimize okuyacağımız bir kitap indirmedikçe senin göğe çıkmana da inanacak değiliz!" De ki: "Rabbimi tenzih ederim! Ben sadece elçi olarak gönderilen bir insan değil miyim?" Zaten kendilerine hidâyet geldiği zaman insanları inanmaktan alıkoyan şey hep: "Allah, bir insanı mı elçi olarak gönderdi?" demeleridir... (İsrâ, 90-94)

2- Biz senden önce de ancak kendilerine vahyettiğimiz erkekler gönderdik. Eğer bilmiyorsanız zikir ehline sorun. Biz onları yemek yemeyen cesetler yapmadık ve onlar ölümsüz de değillerdi... (Enbiyâ, 7-8)

3- Dediler: "Bu Peygambere ne oluyor ki, yemek yiyor, çarşılarda geziyor?! Ona kendisiyle beraber uyarıcı olacak bir melek indirilmeli değilmiydi? Yahut kendisine gökten bir hazine atılmalı, ya da kendisinin bir bahçesi olmalı da ondan yemeli değil mi?" Ve zalimler: "Siz başka değil, sadece büyülenmiş bir adama uyuyorsunuz" dediler. (Furkan, 7-8)

Şimdi de şu ilkeleri tespit edelim:

Önce Rasulullah'ın şahsiyeti ile ilgili hususlara bakalım. Bu konudaki Kur'ân nassları oldukça açıktır:

a- Peygamber bir beşerdir. Ve onun beşer oluşu diğer tüm insanların beşeriyeti gibidir. Kur'ân'ın aşağıdaki cümlesinde bu açık olarak görülmektedir:

"De ki: 'Ben ancak sizin gibi bir beşerim'." (Kehf, 110; Fussilet, 6)

Bu durum, Peygamberden olağanüstü şeyleri isteyenlerin istekleri geri çevrilirken açık bir şekilde vurgulanmıştır. İsrâ 90-94. âyetlerinde bu konuya değinilmiştir. Biraz önce naklettiğimiz Enbiyâ 7. ve 8. âyetlerinde de tüm peygamberlerin diğer insanlar gibi beşer oldukları ifade edilerek bu anlam daha da pekiştirilmiştir.

b- Hz. Muhammed kendisine vahiy gelmeden önce, kesinlikle Peygamber olacağını bilmiyordu. Aşağıdaki âyette bu husus dile getirilmektedir:

"De ki: 'Eğer Allah dileseydi, onu size okumazdım ve onu size hiç bildirmezdi. Bundan önce aranızda uzun süre yaşamıştım, düşünmüyor musunuz?'" (Yunus, 16)

c- Rasul, peygamberler arasında çıkan yeni bir türedi değildi. Şahsiyetinde, elçiliğinde ve Allah'ın ona vahyedişinde daha önceki Rasûllerden farklı bir şey yoktu. Aşağıdaki âyetler bu duruma işaret etmektedir:

1- Muhammed, ancak bir elçidir. Ondan önce de elçiler gelip geçmiştir. Şimdi o ölür veya öldürülürse siz ökçelerinizin üzerinde geriye mi döneceksiniz?.. (Âl-i İmrân, 144)

2- "Nuh'a ve ondan sonra gelen peygamberlere vahyettiğimiz gibi, sana da vahyettik... (Nisâ, 163)

3- Senden önce de şehirler halkından yalnız kendilerine vahyettiğimiz kişilerden başka elçi göndermedik. (Yusuf, 109)

4- Andolsun, biz senden önce de elçiler gönderdik, onlara da eşler ve çocuklar verdik. Allah'ın izni olmadan hiçbir peygamber bir tek âyet getiremez... (Ra'd, 38)

5- Senden önce gönderdiğimiz bütün peygamberler de yemek yerler, çarşıda gezerlerdi... (Furkan, 20)

6- De ki: "Ben peygamberlerden bir türedi değilim. Bana ve size ne yapılacağını da bilmem. Ben sadece bana vahyedilene uyuyorum ve ben apaçık bir uyarıcıdan başka bir şey değilim." (Ahkâf, 9)

Bu âyetlerin çoğu, Peygamber'in diğer insanlar gibi bir insan olduğundan ve şahsiyeti de diğer beşerî şahsiyetler gibi olduğundan dolayı peygamberliğini reddeden anlayışları eleştirmek için inmiştir. Bu da burada vurgulamaya çalıştığımız anlamı desteklemektedir.

d- Peygamber, melek türünden ya da üstün yaratıklardan değildir. Gaybı bilmez. Diğer insanlar gibi o da beşerî duygu ve zaaflara sahiptir. Aşağıdaki âyetler bunu açıklamaktadır.

1- De ki: "Ben size, Allah'ın hazineleri yanımdadır, demiyorum. Gaybı da bilmem. Ben size melek olduğumu da söylemiyorum. Ben, sadece bana vahyolunana uyuyorum..." (En'âm, 50)

2- De ki: "Ben kendime, Allah'ın dilediğinden başka ne bir fayda, ne de bir zarar verme gücüne sahip değilim. Eğer gaybı bilseydim, elbette çok hayır elde ederdim ve bana kötülük dokunmazdı. Ben ancak inanan bir topluluk için bir uyarıcı, bir müjdeleyiciyim." (A'râf, 188)

3- Senden önce hiçbir insana sonsuzluk vermedik. Şimdi sen ölürsen onlar ebedi mi kalacaklar? (Enbiyâ, 34)

4- Ve de ki: "Rabbim, şeytanların dürtüklemelerinden sana sığınırım. Ve onların yanımda bulunmalarından sana sığınırım." (Müminun, 97-98)

5- Bundan sonra artık sana (başka) kadınlar(la evlenmek) onları başka eşlerle değiştirmek helâl değildir. İsterse güzellikleri çok hoşuna gitsin... (Ahzâb, 52).

6- Ey Peygamber, eşlerinin hoşnutluğunu arayarak Allah'ın sana helâl kıldığı şeyi sen niçin kendine harâm ediyorsun?... (Tahrim, 1)

7- O seni yetim bulup barındırmadı mı? Seni şaşırmış bulup, doğru yola iletmedi mi? Seni fakir bulup zengin etmedi mi? (Duha, 6-8)

8- Biz senin göğsünü açmadık mı? Ve yükünü üzerinden indirmedik mi? Ki, o belini bükmüştü!... (İnşirah, 1–3)

Bu âyetlerin çoğu peygamberlik görevinden sonraki değişik vesileler üzerine indiğine göre -ki bunların bir kısmı kâfirlerin boy ölçüşmelerini ve meydan okuyuşlarını reddetme şeklinde bir kısmı da Peygamber'in ailevi durumuna ilişkin olarak inmişlerdir- Peygamberlikle görevlendirilmeden önceki şahsiyetini de kapsayacağından kuşku olmaz.

2. Sosyal Durumu ve Dinî Yaşamı:

Duha Sûresi'nin 6-8. âyetleri Peygamber'in yetişmesi ve vahyin gelişine kadar olan hayatını ortaya koyan en sağlam ve en açık Kur'ânî nasslardandır. Bunları az önce nakletmiştik.

a- Peygamber'in ilk çocukluk hayatı, yetim kalışı, merhametli bir bakıcı olan dedesinin, sonra amcası Ebu Talib'in koruyuculuğunda yetişmesi bugün de bilinmektedir. *"Seni yetim bulup barındırmadı mı?" (Duha, 6)* âyetindeki "feâvâ" (barındırdı) kavramı belirttiğimiz nitelikteki bakıcılığı kapsayıp ona uygun düşmektedir. Bu bakıcılık zamanla devam etmiş ve amcasının güçlü bir desteğine korumasına dönüşmüştür. Zaten bunun için kullanılan "iyva" kelimesi de bu anlama gelmektedir. Bu kelime başka âyetlerde de kullanılmış olup, onlar da bu anlamı öngörür ve kapsamına alır niteliktedir. Aşağıdaki âyetler bunu işlemektedir:

1- Hatırlayın, bir zamanlar siz az idiniz. Yeryüzünde hırpalanıyordunuz. İnsanların sizi kapıp götürmesinden korkuyordunuz. Allah, sizi barındırdı, sizi yardımıyla destekledi. Sizi güzel şeylerle besledi ki; şükredesiniz. (Enfâl, 26)

2- Onlar ki inandılar, hicret ettiler, Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla savaştılar ve onlar ki (yurtlarına göçenleri) barındırdılar ve yardım ettiler. (Enfâl, 72)

b- Peygamber fakirdi, Allah onu zenginleştirdi. Sîret kitaplarının bu konuda verdiği haberlerin özünde farklılık ve çelişki yoktur. Öz olarak, Huveylid'in kızı Hatice (r) ile ilişki kuruşu, ticarette onun işlerine bakması ve bu ticarî bağ neticesinde Peygamber'in ona yakınlaşması ve alışması kaydedilir.[132] Burada bunlara ek olarak kaydetmemiz gereken, bu ilişkinin yeni bir dönemin başlangıcı olduğudur. Hatta bu, Rasûl'ün hayatında çok ciddî bir olay olmuştur. Bu onun son hedefini belirlemesinde hayli önemli rol oynamıştır. Onunla kendisini hazırlamış ve duygusal yönden toparlanmıştır ki risâlet görevini almaya güç yetirebilsin ve onunla kıyama kalksın. Zira Allah onun rızık peşinde yeryüzünde dolaşmasını gerek-

---

132 Bkz. Sîret-i İbn Hişam, c. 1, s. 198–201.

sizleştirdi. Bundan böyle o bir yandan ağırbaşlı bir hanımın yanıbaşında mutlu, huzurlu bir aile hayatına kavuşurken, öte yandan Allah'ın saltanatı ve nimetlerini bütün canı, kalbi, duygu ve düşüncesiyle muhâkeme etme, düşünme ve içsel oluşumlarını ya da ibâdete çekilişlerini, geçim sıkıntısı ve zorluklarını düşünmeden sakin bir gönülle yapma imkanına kavuştu. Biz burada Kur'ân'ın, kendi üslubuna uygun bir biçimde, bu olaya dikkat çektiğini ya da daha doğru bir ifadeyle bu olayın yerini belirleyip benimsediğini ve bunu önemli bir olay olarak görmenin doğruluğunu öngördüğünü söylersek aşırı bir söz söylemiş olmayız. Ayrıca şunu da belirtmeliyiz: Sîret rivâyetleri Peygamber'in, Hatice ile evliliğinden sonra ticarî bir seyahat yapıp yapmadığı ya da kendi kendisine kazanç temin edecek bir işle uğraşıp uğraşmadığı konusunda fazla aydınlatıcı bir bilgi vermezler. Bu konuda verilen bilgilerin tamamı, riyazet ve i'tikaflarının haberleri ile başka birkaç haberden ibarettir. Bu birkaç haberden biri de Kâbe duvarına "Hacer-i Esved"i yerleştirmede hakemlik yaptığı olaydır. Bu da bizim açıklamalarımızın sağlıklı olduğunu vurgulamaktadır.

Hatice'nin Rasûl'ün hayatına bu derece büyük bir etkide bulunmuş olması kadınlara övünç kaynağı olarak yeter. Bu etki büyük ölçüde peygamberlikle görevlendirildikten sonra, Hatice ölünceye kadar sürmüştür. Bu etkiyi, rivâyet edilen hadisler övgüyle kaydetmişlerdir. Özellikle peygamberlikle ilk görevlendirilişinde Hatice'nin tavrını, Peygamber'i övüşünü, ona cesaret verişini, dayanıklı olmaya teşvikini, kendisine haber verdiği her şeye iman edişini hep kaydetmişlerdir. Bunları daha sonra ele alacağız. Ayrıca Rasûl'ün, onun ölümü üzerine irkilişini ve Mekke döneminin sonlarına rastlayan bu olayın onu duygusal olarak sarsmasını ve hayatı üzerindeki etkisini de kaydederler.

"Seni şaşkın bulup, doğru yola iletmedi mi?" (Duha, 7) âyetine gelince, kanaatimize göre bu âyet, Peygamber'in şahsiyetinin oluşmasında gerçekten çok önemli ve etkili bir duruma işaret edip, olaya dikkatleri çekmektedir.

Müfessirler diyor ki: "Ayet, Rasulullah'ın çocukluğunda ya da yolculuklarından biri sırasında başına gelmiş bir yolunu şaşırma olayına işaret eden bir anlam içermektedir." Bununla ilgili olarak birkaç rivâyet de kaydederler. Ayrıca şöyle bir görüşü de ileri sürenler olmuştur: "Bu âyet ancak Allah'ın vahyi ile belirlenebilen şe-

riadan habersiz bulunduğunu gösterir. Ya da Allah'a ibâdet şeklini şaşırmıştı, nasıl ibâdet edeceğini bilmiyordu." Peygamberin herhangi bir şekilde dalalette oluşunu yani şirk inançları ve gelenekleriyle uyum içinde hareket edip onların içinde yer aldığını reddediyorlar. Ben şahsen Peygamber'in çölde yolunu şaşırdığı şeklindeki rivâyetlere senet ve içerik yönünden güvenmiyorum, kalbim buna evet demiyor. Ayrıca bu rivâyetler, âyetin kapsamına giren Allah'ın Peygamber'e en büyük lûtufla bağışta bulunması olgusuyla uyum ve ahenk içinde değildir. "Dâl" kavramını "şaşkın, yolunu şaşıran" şeklinde açıklamak, âyette geçen bu şaşkınlıktan amacın; Allah'a giden yolda ve O'na en güzel kulluk şeklinde yolunu şaşırma anlamına geldiğini gösterir. Bizim doğru bulduğumuz ve aşağıdaki âyetlerde desteklenen de budur.

1- Sen kitap nedir, iman nedir bilmiyordun. (Şûrâ, 52)

2- De ki: "Rabbim beni yola (sırat-i müstakime) iletti. Dosdoğru dine, Allah'ı birleyen İbrahim'in dinine. O, ortak koşanlardan değildi." De ki: "Benim namazım, ibâdetim, hayatım ve ölümüm hep alemlerin Rabb'ı Allah içindir. O'nun ortağı yoktur. Ben bununla emrolundum. Ve ben müslümanların ilkiyim." (En'âm, 161-163)

Bu âyetler bir ölçüde Duha âyetlerinin açıklaması ve yorumudur.

İbrahim'in dini, Kur'ân'da Mekkî ve Medenî pek çok âyette büyük bir övgüyle söz konusu edilmiştir. Mekke'deki Araplarla ve Medine'deki yahudilerle mücadele ve onlara hitap konusunda bu mesele gündeme getirilmiştir. Dine çağrıda bulunma, onu yüceltme, niteliklerini belirleme ve onun gerçek şeklini bildirme durumunda meseleyi irdeleyen Kur'ân âyetlerinden birkaçını verelim:

1- "Yahudi veya hristiyan olun ki, doğru yolu bulasınız" dediler. De ki: "Hayır, biz dosdoğru, Allah'ı birleyen İbrahim'in dinine (uyarız). O ortak koşanlardan değildi." (Bakara, 135)

2- De ki: "Allah doğru söyledi. Öyle ise dosdoğru, Allah'ı birleyici olarak İbrahim'in dinine uyun. O, ortak koşanlardan değildi." (Âl-i İmrân, 95)

3- İbrahim, Allah'a itaat eden, O'nu birleyen bir ümmet (önder) idi. Ortak koşanlardan değildi. O'nun nimetlerine şükredici idi. (Al-

lah) onu seçmiş ve onu doğru yola iletmişti. Ona dünyada güzellik vermiştik. O, ahirette de iyilerdendir. Sonra sana: "Allah'ı birleyen olarak İbrahim'in dinine uy. O ortak koşanlardan değildi." diye vahyettik. (Nahl, 120-123)

4- Allah uğrunda, O'na yaraşır şekilde gerçekten cihad edin. O sizi seçti ve dinde size bir zorluk yüklemedi; babanız İbrahim'in dini (gibi)... (Hac, 78)

Bu ve benzeri âyetler, İbrahim'in tevhide dayalı Hanif dininin, Hz. Muhammed'in peygamberlikle görevlendirilmeden önceki dönemlerde dilden dile halk arasında yayılmış olduğunu ve Allah'ı tanıma (marifetullah) ve Allah'a ibâdet etmenin en güzel biçimde algılandığı dinin adı olarak kabul edildiğini göstermektedir.

Mekke'de ve Yesrib'de yaşayan birçok Arap hakkında gelen rivâyetlere göre onlar, peygamber gönderilmeden önce Arapların şirke dayalı gelenek ve alışkanlıklarından uzaklaşıp Allah'ı birlemişlerdi. Onlardan bazıları bu eylemlerinden sonra hristiyan olmuş, bazıları da İbrahim'in dini üzerine ya da İbrahim'in dini olarak zannettikleri şekilde Allah'a ibâdet etmişlerdi. Onlardan İbrahim'in dinini ve hristiyanlığın gerçek şeklini aramak üzere yurtlarından ayrılanlar da vardı. "Asru'n-Nebi" kitabımızda da yer verdiğimiz gibi, bunlara ilişkin olarak kaydedilen rivâyetlere göre Rasul, peygamberlikle görevlendirilmeden önce bunlardan Zeyd b. Amr, Varaka b. Nevfel, Ümeyye b. Sait ve Abdullah b. Cahş gibi şahsiyetlerle karşılaşmıştı.

Asru'n-Nebî isimli kitabımızda da vardığımız; Kur'ân âyetlerinin de işaret ettiğine inandığımız sonuç şudur: Peygamber de, atalardan gelen şirk ve cahili gelenekleri, âdetleri reddeden, Allah'ın birliği düşüncesine inanan ve İbrahim (a)'in dini üzere ya da İbrahim'in dini olarak zannettiği esaslara göre Allah'a ibâdet eden veya onun aslını araştıran; aynı zamanda mensuplarının dalâleti, birbiriyle çekişmeleri, ayrı ayrı fırkalara bölünmeleri nedeniyle Yahudilik ve Hristiyanlık dinlerine inanmayan kişilerden biriydi. Ve Peygamber, olgun bir genç olduğundan beri bu düşüncedeydi. Hatice (r)'ye yakınlığı ve ilişkisi, buna yönelişi ve şahsiyetini oluşturması için boş zaman ve imkanlar hazırladı. İşte bu yönelişleri ve şahsiyetini oluşturmasının sonucu olarak nefsini eğitmeye çalışıyor, Ramazan aylarında ibâdete, özellikle Hira Mağarası'nda yalnızlığa çe-

kiliyordu. Bu konuyu ilerde ele alacağız. Bu yöneliş, onun kendi nefsini arındırmasına, zihninin berraklık kazanmasına, Allah'ın nimetleri, hakimiyeti, ululuğu ve tekliği düşüncesine dalmasına etki eden vasıtalardan biri oluyordu. O, hayretler içinde çevresini süzüyor, şaşkın bir halde ve ürperti içinde evreni gözlemliyordu. Nihâyet Allah onu lûtfuyle kendisi için Rasul seçti. Kendi düzeyindeki diğer insanlar arasından onu seçti. Çünkü onda, kendisini elçiliğe ehliyetli kılan Allah vergisi büyük kaabiliyetler vardı. Allah, elçiliğini kime vereceğini çok iyi biliyordu. Bundan sonra hayret ve şaşkınlıktan kurtularak hidayete, huzura, sağlıklı ve apaçık bir çizgiye, yola kavuştu.

3. Risâletin Evrenselliği:

Meseleyi bu şekilde bağladıktan sonra, Araplardan bazı ırkçıların sürekli tekrar ettikleri Muhammedi risâletin ulusal bir risâlet olduğu iddialarına da değinmek istiyoruz. Yani bu risâletin amacı Arap ulusunu kalkındırmak, düzeltmek, güçlendirmek, birleştirmek vs. idi. Evet bu iddianın lehinde değerlendirilebilecek gibi görünen ve Arapları şereflendiren bu yüce risâlete karşı onların sorumluluklarını vurgulayan bazı âyetler vardır:

1- O, sana ve kavmine bir öğüttür/şereftir. Ve yakında sorulacaksınız. (Zuhruf, 44)

2- Allah uğrunda, O'na yaraşır şekilde cihad edin. O, sizi seçti ve dinde size bir zorluk yüklemedi. Babanız İbrahim'in dini (gibi). O, bundan önce de, şimdi de size müslümanlar adını verdi ki, Peygamber size şahit olsun, siz de insanlara şahit olasınız... (Hac, 78)

Fakat bu iddiada büyük bir çarpıklık ve yanlışlık vardır. Kabul edilmesi gereken bir gerçektir ki, Muhammed'in peygamberlik gelmeden önceki yönelişi kendi öz bilincinden ya da güçlü bir duyarlıktan kaynaklanan dini bir hayattı. O, zamanındaki Arapların şirk ve putperestliğe dayalı bayağı inançlarından, hidâyet yolundan sapmalarından uzaklaşıyordu. Nefsini arındırmaya çalışması, her şeyden el etek çekmesi, birinci derecede bu tür şahsî girişimlerle gerçekleşiyordu. Allah'ın vahiy aracılığıyla Hz.Peygamber'le ilişki kurmadan önceki dönemlerde, Allah'ın nimetleri karşı-

sında kendisinden geçişi bu bireysel çabadan kaynaklanıyordu. Bu da Kur'ân çağrısının evrensel ve insanî bir çağrı olduğunu ve apaçık dînî bir nitelik taşıdığını açıklamaktadır. Özellikle Mekkî Kur'ân'da bu nitelik daha açıktır. Daha önce naklettiğimiz Yunus Sûresi'nin 15. âyeti bu hakikate işaret eden sağlam bir delildir. Çünkü bu âyet Peygamber'in vahiy gelmeden önce herhangi bir çalışma, hareket ve üstünlüğünün olmadığını ve o zamana kadar ulusal ya da dînî herhangi bir çağrıda bulunup ortaya çıkmadığını göstermektedir.

Bu şekildeki bir yaklaşım, pek tabii olarak Muhammedî risâletin ilk plânda Arap ulusunu harekete geçirmeyi, onu cahilliğinden arındırıp birleştirmeyi ve onu, tüm dünyaya hidâyet meş'alesini taşıma ehliyeti kazandıracak olan İslâmî nitelikle yoğurmayı hedef almasını engellemez.

4. İbâdet Şekli:

a) Kur'ân'da peygamberlik gelmeden önce Hz. Muhammed'in nasıl ibâdet ettiğini aydınlatacak bir açıklama yoktur. Bunu âyetlerin kapsamından çıkarma olanağı da yoktur.

"Asru'n-Nebi" adlı kitabımızda Bakara, 43, 125; Enfâl 35; İbrahim, 37; Meryem, 31; Hac, 26; İsrâ, 107 gibi birçok âyeti delil getirerek Arap toplumunun Allah'a ya da tanrılara ibâdet etmesinin bir görünümü olarak namazı bildiklerini ve ibâdet etme amacıyla namaz kıldıklarını, kıyam, rukû', sucûd gibi hareketlerin onlar tarafından bilindiğini, bu hareketlerin ve ibâdetlerin Araplar ve Kitap Ehli tarafından pratikte yaşanan şeyler olduğunu ve Araplarda bunun Kâbe önünde uygulanan özel bir biçiminin olduğunu dile getirmiştik. Buna bağlı olarak da Peygamber'in bu ibâdet şekillerini bildiğini, Kâbe yanında ve yalnız kaldığı sıralarda bu hareketleri, daha önceden kaydettiğimiz dini yönelişinden dolayı, yalnız Allah'a karşı birer tapınma eylemi olarak yaptığını varsayabiliriz.[133]

133 Zeyd b. Amr, peygamberliğin ortaya çıkmasından önce bu sınıftan biriydi. Rabbine: "Huzuruna geldim. Hak olanı, gerçek emrini bana bildir, sana ibâdet edip kulluğumu göstereyim. Ben İbrahim'in kendisine sığındığına sığındım. Ben sana boyun eğdim. Beni nereye sürüklersen oraya giderim." diyerek yalvarır, sonra da secde ederdi. Bkz. Usdu'l-Gabe, c. 2, s. 237–239.

b) Oruç âyeti:

"Ey iman edenler, daha önceki ümmetlere farz kılındığı gibi size de oruç farz kılındı... (Bakara, 183)

Açıkça görüyoruz ki; Hicaz bölgesinde büyük bir topluluk olan Ehl-i Kitap'ın, diğer ibâdetlerinin yanında, orucu da ibâdet amacıyla yerine getirdikleri bilinen bir gerçekti. Ayetin metni, Arapların da orucu dinî bir ibâdet biçimi olarak görüp bildiklerini göstermeye uygundur.

Fakat Arapların bizzat oruç tuttukları ya da Peygamber'in oruç tuttuğu konusuna gelince, bu konuda Kur'ân'ın herhangi bir açıklaması yoktur. Yalnız konuyla ilgili bazı rivâyetler ve hadisler vardır ki, bunlarla, onların oruç tuttuklarını ortaya çıkarmak mümkündür. Buhari'nin Aişe'den naklettiği bir hadiste deniyor ki: "Kureyş, cahiliye döneminde Aşûre günü oruç tutardı. Peygamber de o günü oruçla geçirirdi. Bu aynı zamanda Kâbe'nin örtüsünü yenileme günüydü."[134]

c) Kur'ân'da Rasul'ün peygamberlikle görevlendirilmeden önce hac esnasında uyulması gereken görevleri ve tavaf, i'tikâf, Hacerü'l Esved'e el sürme, Safa ile Merve arasında sa'y etme, Arafe'de vakfe yapma gibi Kâbe'ye karşı yapılan görevleri yapıp yapmadığını gösteren bir metin yoktur. Ayrıca Kâbe'deki görevleri ve kurbanlar takdim etme, avlama yasağı ve harâm aylar gibi diğer çeşitli yasaklara karşı ne gibi bir tavır takındığını gösteren bir âyet de yoktur. Şu kadarı var ki, haccın âdetleri ve Kâbe'deki çeşitli ibâdetlerin uygulanış şekillerini bildiren âyetler kuşku götürmeyen bir biçimde gösteriyor ki İslâm'da yer alan uygulamaların çoğunluğunu, peygamberlikten önce, Araplar uyguluyorlardı. İslâm geldiğinde, bu görev ve uygulamaları şirk ve putperestlik şaibelerinden temizleyerek kabul etti. Bu konuyu daha önce "Asru'n-Nebi" kitabında detaylı olarak incelemiştik. Buna bağlı olarak kesin bir şekilde söyleyebiliriz ki Peygamber peygamberlikle görevlendirilmeden önce, haccın özelliklerini ve Kâbe'ye ait uygulamalarını, şirk ve putperestlik şaibelerinden uzak bir şekilde yerine getiriyordu. Onun bu tavrı da yine tevhîdî esasa dayalı, dini yönelişinden kaynaklanıyordu. Burada hatırlatılması gereken bir nokta da Arapların, bu özellik ve uygu-

---

134 Bkz. Tefsiru'l-Hazin, oruç âyetlerinin tefsiri... Cevat Ali, Tarihu'l-Arap Kable'l-İslâm, c. 5, s. 406.

lamaları, İbrahim'in dinine izafe etmeleriydi. Bu gerçeği birçok Kur'ân nassları da güçlendirmektedir. Meselâ Hac suresi, 25-26; Bakara, 124-129; ve Âl-i İmrân, 95-97. âyetleri burada hatırlatılabilir. Peygamber de İbrahim'in dinine yönelen kimselerdendi. O, İbrahim'in Allah'ı birleyen, dosdoğru bir müslüman olduğuna kesin kanaat getirmişti. Müşriklerden olmadığına inanmıştı. Bu nedenle de söz konusu özellik ve uygulamaları şirk ve putperestlik şaibelerinden uzak bir şekilde yerine getirmesi doğaldı.

d) Kur'ân'da, Peygamber'in cahiliye geleneklerinden birine bulaştığını gösteren açık bir husus vardır. Bu da, onun Zeyd b. Harise'yi[135] kendisine evlât edinmesidir. İttifakla kabul edilen odur ki, bu evlât edinme olayı, peygamberlikle görevlendirilmeden önce meydana gelmiştir.

Peygamber (s)'in Zeyd'i evlât edinmesini anlatan Kur'ân âyeti ise şudur: *"Allah ve Rasûlü, bir işte hüküm verdiği zaman, artık inanmış bir kadın ve erkeğe, o işi kendi isteklerine göre seçme hakkı yoktur. Kim Allah'a ve Rasûl'üne karşı gelirse, apaçık bir sapıklığa düşmüş olur. Allah'ın nimet verdiği, senin de kendisine nimet verip (hürriyete kavuştur)duğun kimseye: "Eşini yanında tut, Allah'tan kork." diyordun, fakat Allah'ın açığa vuracağı şeyi içinde gizliyordun, insanlardan çekiniyordun; oysa asıl çekinmene lâyık olan, Allah idi. Zeyd, o kadından ilişiğini kesince biz onu sana nikâhladık ki (bundan böyle) evlâtlıkları, kadınlarıyla ilişkilerini kestikleri zaman o kadınlarla evlenmek hususunda mü'minlere bir güçlük olmasın. Allah'ın buyruğu yerine getirilmiştir." (Ahzâb, 36-37)*

Bir de bu âyetten sonra gelen bir âyet var ki, o da Peygamber'in, Zeyd'in babası oluşunu reddetmektedir: *"Muhammed, sizin erkeklerinizden hiçbirinin babası değildir. Yalnız Allah'ın elçisi ve peygamberlerin sonuncusudur. Allah her şeyi bilendir." (Ahzâb, 40)*

135 Zeyd b. Harise b. Şerahil el-Kelbi'dir. Peygamber, onu Hz. Hatice'nin kölesiyken eşine bir karşılık ödemeksizin azat etmiştir. Onu almak üzere babası gelince, Peygamber Zeyd'i yanında kalmakla veya babasıyla gitmek arasında serbest bıraktı. O kalmayı tercih etti. Bunun üzerine babası onu evlâtlıktan çıkardı. Peygamber onu, oradaki yaygın âdet gereği evlât edindiğini ilan etti. Bundan sonra Zeyd b. Muhammed diye çağrılmaya başlandı. Ahzâb Sûresi'nin: "Onları babalarına nispet ederek çağırın; bu Allah yanında daha adaletlidir..." diyen beşinci âyetiyle, evlâtlıkları babalarına nispet etmek emredildi. Bundan sonra o tekrar Zeyd b. Harise olarak çağrılmaya başlandı. Bkz. Begavi ve Taberi tefsîrlerinde Ahzâb âyetinin açıklaması, Usdu'l-Gabe, c. 2, s. 225–225.

Bu âyetlerin, Zeyd ve Rasul'ün onu evlât edinmesiyle ilgili olduğu açıktır. Ve bu âyetlerin, söz konusu geleneği ve bu geleneğin "Asru'n Nebi" kitabımızda detaylarına kadar açıkladığımız kötü etkilerini iptal etmek için indikleri görülmektedir. Bu geleneğin kötü etkilerinden biri de evlâtlığın boşadığı ya da ondan dul kalan kadınla onu evlât edinenin evlenmesinin yasak kabul edilmesidir. Onlar bu mantıksal yaklaşıma gerçek evlâdın boşadığı kadının ya da ondan dul kalan kadının babası tarafından alınmasının yasak oluşuna kıyasla varmışlardır.

Kur'ân'da, Peygamber'in peygamberlikle görevlendirilmeden önce ailevi ve toplumsal gelenekler gibi cahiliye toplumunda yürürlükte bulunulan başka âdet ve geleneklere bulaştığını gösteren bir delil bulunmadığına göre, biz onun evlât edinmede ve çeşitli hac geleneklerinde olduğu gibi andıklarımız dışındaki geleneklere de uyduğu görüşünü tercih ediyoruz.

Sîret haberleri arasında Peygamber'in Ficar harbine katıldığını, bazı amcalarına daha genç iken oklar hazırlayıp verdiğini, Hilfu'l-Fudul'a katıldığını ya da ona tanıklık ettiğini, Kâbe'nin yeniden inşası için Hacerû'l-Esved'in yerine konması olayında hakemlik ettiğini vs. gösteren pek çok haber vardır.[136]

---

136 Burada üç haber geçmektedir. Bunları kısaca belirtelim:

a-Ficar Harbi: Peygamberin katıldığı bu savaş Harem bölgesinde (Mekke çevresi) ortaya çıkan bir düşmanlık üzerine patlak vermişti. Savaşın adı bu anlamı ifade etmektedir. Bir yanda Kureyş ve müttefikleri, diğer yanda Kays b. Aylan ve bazı kabileler bulunuyordu. Peygamber'den rivâyet edilen bir hadiste; onun bu savaşa amcalarıyla birlikte katıldığı, orada ok attığı ve Peygamber'in bu savaş için: "Ona katılmamış olmayı isterdim." dediği, kaydedilmiştir. Bu sırada yaklaşık yirmi yaşlarında idi. İbn Sa'd, c. 1, s. 109–110. İbn Hişam ise onun bu savaşta amcalarına ok yaptığını kaydetmiştir. c. 1, s. 186.
b- Hılfu'l-Fudul: Ficar harbi bitince Kureyş boylarının bazı liderleri, kendilerinden biri olan Abdullah b. Ced'an'ın evinde toplanıp hakları kendilerine verilinceye kadar mazlumlarla birlikte olacakları üzerine sözleştiler. Peygamber de bu toplantıda bulundu. Rivayete göre o: "İbn Ced'an'ın evinde yapılan anlaşmayı kırmızı develere değişmem. Ben ona katılanların en sonuncusuyum. Haşîm, Zühre ve Teym yalnız bırakılan mazlumların yanında olmak üzere anlaştılar. Eğer buraya çağrılsaydım, çağrıyı kabul ederdim. Bu Hılfu'l-Fudul'dur." demiştir. İbn Sa'd, c. 1, s. 110–111.
c- Tahkim olayı: Kâbe şiddetli bir sele maruz kalmış, duvarları çatlamıştı. Kureyş onu yıkıp yeniden yapmak üzere anlaştı. Ama Haceru'l-Esved'i yerine koyacakları zaman anlaşmazlığa düştüler. -Bu, elips biçiminde parlak bir taştı. Arap geleneklerine göre gökten gönderilen kutsal bir armağandı. Uğur sayarak onu Kâbe'nin duvarına koymuşlardı. Onu öpüyor, ellerini yüzlerini sürüyor; Kâbe'yi tavafları sırasında birbirlerini öldüresiye onu selâmlamaya çalışıyorlardı- Bazıları Harem'e ilk girenin hakem olmasını teklif etti. Anlaştılar. Bu anda ilk gelen

Ayrıca burada dikkat çekilmesi gereken bir husus da, Kur'ân'ın ilk inen âyetlerinin bazılarında Rasul'ün ahlâkının övgüyle yâd edilmesidir. *"Nûn. Kaleme ve yazdıklarına andolsun. Sen, Rabbinin nimetiyle, cinlenmiş değilsin. Senin için kesintisiz bir mükâfat vardır ve sen büyük bir ahlâk üzerindesin."* (Kalem, 1-4)

Bu âyetler çok kesin bir şekilde Rasul'ün, sağduyu ve güzel ahlâkla çelişen; Allah'a yönelmesi, ibâdete çekilişi, nefsini arındırması ile ahenk içinde bulunmayan cahili gelenek ve âdetlere bulaşmadığını göstermektedir. Ölü eti yeme, içki içme, zinaya ve kumara bulaşma, putlara kurbanlar adama, putlar için merasim, ayin, ibâdet ve saygıda bulunma vb. şeylerden uzak bir hayat yaşadığını göstermektedir.

5. Ehli Kitapla İlişkisi:

Nahl Suresi'nde yer alan bir âyetin bildirdiğine göre bazı kâfirler, bilinen yabancı bir adamın Peygamber'e bazı şeyler öğettiği iddiasında bulunmuşlardır. Ayet bu iddiayı reddeder:

"Biz onların, "Ona bir insan öğretiyor!" dediklerini biliyoruz. Hak'tan saparak kendisine yöneldikleri adamın dili acemi (yabancıdır, açık değildir), bu ise apaçık Arapça bir dildir." (Nahl, 103)

Ayet, bu öğretme iddiasını reddediyor. Çünkü bu iddiayla ortaya çıkanlar bununla Rabbani vahiy olan Kur'ân'ın Muhammed (s)'e gelişini inkâr etmeyi hedef alıyorladı. Fakat açık olduğu gibi bu âyet, Peygamber'le yabancı azınlıklardan bir kişi arasında bir ilişkinin varlığını reddetmez. Pek tabii olarak ilk akla gelen odur ki: Eğer inkârcılar Peygamber'in Mekke'de azınlıklardan bir kişinin yanına gidip geldiğini ve o kişinin de ilim ehli ve dini öğretimle uğraşan bir kişi olduğunu, dini ve semavî kitaplara vâkıf bir zat olduğunu görmemiş ya da bilmemiş olsalardı böyle bir iddiada bulunacak değillerdi. Müfessirler bu âyetin siyakıyla ilgili olarak bir rivâyet kaydederler ki özü şöyledir: "Peygamber Arap olmayan

---

Muhammed (s) oldu. Onu görünce sevindiler ve onun "Emîn" olduğunu haykırdılar - zaten bu nitelikle biliniyordu-. Onu hakem yaptılar. Taşı bir bez üzerine koydu ve Kureyş liderlerinin onun ucundan tutmalarını istedi. Hepsi beraber taşı kaldırıp Kâbe'nin yanına getirdiler. O da taşı alıp yerine koydu. Böylece taşı kimin koyacağı konusundaki anlaşmazlığı ustaca çözmüş oldu. İbn Hişam, c. 1, s. 204–224 ve İbn Sa'd, c. 1, s. 126–129.

bir Hristiyanın yanına gidip geliyordu. Bu adam demirciydi ve adı Cebr idi. Zaman zaman Peygamber onun bu kitaplardan okuduklarına kulak verirdi."[137] Peygamber'in peygamberlikten önce ilişki kurduğu bu şahsın ismi ve işinden sarfı nazar edildiğinde bu ilişkinin peygamberlik geldikten sonra da devam etmiş ve Peygamber'e bir şeyler öğrettiği söylenen bu adamın, Peygamber'e iman edip, elçiliğini tasdik etmiş olması ve onun davetini yüklenmiş olması pek tercih edilen bir görüş olarak görmesek de uzak bir ihtimal değildir. Nitekim pek çok Mekkî âyetler onlara işaret etmekte ve Peygamber'in risâletinin doğruluğuna onları şahit göstermekte, ayrıca onların, Peygamber'e Allah tarafından indirilen âyetlerde ferahladıklarını ve ona iman ettiklerini bildirmektedir. Daha önce başka bir vesileyle naklettiğimiz Kasas, 52-53 ve İsrâ, 107-109. âyetleri bu konuya ışık tuttuğu gibi, aşağıdaki âyetler de aynı noktaya değinmektedir:

1- Kendilerine Kitâp verdiklerimiz, oğullarını tanıdıkları gibi onu tanırlar... (En'âm, 20)

2- Kendilerine Kitâp verdiklerimiz, o (Kur'ân)ın gerçekten Rabbin tarafından indirilmiş olduğunu bilirler... (En'âm, 114)

3- Kendilerine Kitâp verdiklerimiz, sana indirilene sevinirler. (Ra'd, 36)

Furkan Sûresi'ndeki bir âyette, bazı kâfirlerin, Peygamber'in Kur'ân'ı uydurmasında başka bir topluluktan yararlandığını, onlardan yardım aldığını iddia ettikleri bildirilmektedir:

"İnkâr edenler: "Bu (Kur'ân), yalandan başka bir şey değildir. Onu uydurdu, başka bir topluluk da ona yardım etti." dediler. Fakat gerçekten zulmettiler, iftira ettiler." (Furkan, 4)

Ayet, yalnızca, Rasul'ün başkasından yardım aldığı iddiasını reddetmektedir; Rasul ile insanlardan bir grup arasında bir ilişkinin, bir arkadaşlığın yokluğunu ifade etmemektedir. "Başka bir topluluk" ifadesi de gösteriyor ki, kendisine nispet edilenler bir kişiden daha çoktur. Eğer kâfirler, Rasulullah'ın böyle bir ilişki içinde ol-

137 Bkz. Taberî ve Zemahşerî tefsirleri; Nahl, 103. âyetin açıklaması. Rivâyetler bu konuda başka isimler de kaydetmektedirler. Bunlardan biri kitapları ve ilmi olduğu söylenen Aiş'tir - ya da Yeîş-. Bu Hüveytip b. Abdiluzza'nın kölesiydi. Bir diğeri hristiyan bir demirci olan Bel'am'dır. Peygamber ona uğrar, yanında durur ya da müşriklerin gözü önünde onun yanına girerdi.

duğunu ve buluştuğu bir arkadaşlar grubunun varlığını görmemiş veya bilmemiş olsalardı böyle bir iddiada bulunmazlardı. Ki bu ilişki ve arkadaş grubu dinî nitelikliydi. Peygamberlik gelmeden önce var olan çevresinin peygamberlik geldikten sonra da devam ettiğini pek düşünmesek de -bunun uzak bir ihtimal olmadığını ifade etmeliyiz- bu arkadaş halkası içinde elbette Ehli Kitap olan azınlıktan da arkadaşları var olabilir. Ki bunlar Peygamber'e iman etmiş ve onun davetiyle bütünleşmişlerdi. Rivâyetler, ilk müslümanlar arasında yer alan bu insanlardan birkaç kişinin adını vermektedir: Selman Farisî, Sûheyl er-Rûmî ve Bilâl Habeşî bunlar arasında bulunmaktaydılar. Ebu Bekir, peygamberlikle görevlendirilmeden önce Peygamber'in en samimi arkadaşıydı. Pek çok rivâyetde belirtildiğine göre onunla sürekli ilişkisi vardı. Ayrıca ona ilk iman eden erkeklerden biriydi. Sahabenin ileri gelen büyüklerinden Osman, Sa'd, Saîd, Talha, Zübeyr, Abdurrahman b. Avf ve Ebu Ubeyde gibi şahsiyetler de ona ilk iman eden kimseler arasındaydı. Ayrıca bunlar, Kureyş'in okuma ve yazma bilen aydın ve seçkin gençleri arasında bulunuyorlardı. Burada adını verdiğimiz ve vermediğimiz Kureyş gençlerinin ilk müslümanlarının arasında yer alanlarının da bu halkadan ya da Peygamber'in eski arkadaşlarından olması uzak bir ihtimal değildir.

6. Vahiy Öncesi Bilgisi:

Kur'ân'da bazı âyetler var ki, Kur'ân'ın indirilmesinden önce, Peygamber'in ondan habersiz olduğunu belirtmektedir.

Şu âyette bu husus işlenmektedir:

"Biz bu Kur'ân'ı vahyetmekle sana kıssaların en güzelini anlatıyoruz. Sen ondan önce bilmeyenlerden idin." (Yusuf, 3)

Allah'ın ona bilmediğini öğrettiği de aşağıdaki âyette işlenmektedir:

"... Allah, sana Kitab'ı ve Hikmet'i indirmiş ve sana bilmediğin şeyleri öğretmiştir. Allah'ın sana lûtfu cidden büyük olmuştur." (Nisâ, 113)

Ayetler, onun Kur'ân'dan önce bir şey okumadığını ve sağ eliyle de bir şey yazmadığını bildirmektedir. Bu konu daha önce, inkârcıların, vahyin indirilişi ve sıhhatinde kuşkular uyandırmaya

çalışanların elle tutulabilecek bir iddiaya dayanmadıklarını gösterdiğimiz bölümde ele alınmıştı. Aşağıdaki âyet de bunu göstermektedir:

"Sen bundan önce bir Kitâp okumuyordun, elinle de onu yazmıyordun. Öyle olsaydı o zaman iptalciler kuşkulanırlardı." (Ankebut. 48)

Bu ve benzeri âyetlerin, bazı müslüman alimlerce, Peygamber'in peygamberlik gelmeden önce herhangi bir ilim talebinde bulunmadığına delil olarak kullanıldığı ortaya çıkmaktadır. Hatta bu âyetlerin söz konusu ilmî çabayı reddetmek ve olumsuzluğunu desteklemek amacıyla yapılan çalışmalara öncülük ettiği anlaşılmaktadır. İşte burada bu meseleye değinmemizin nedeni de budur. Zira bu olgunun Peygamber'in peygamberlikten önceki hayatı ve durumlarıyla yakın bir ilişkisi vardır.

Biz bu alimlerin, Peygamber'in peygamberlikten önce hiçbir ilim öğrenmeye çalışmadığını ortaya koymak için gösterdikleri gayretkeşlikte ne bir hikmet, ne de bir zaruret görmekteyiz. Bu bilgi talebinin yokluğunu ispat için çaba sarfetmelerine bir anlam veremiyoruz. Öte yandan biz, bu konuda; "Peygamber'in; dinî kitapların ve başka eserlerin kapsadığı prensipler, esaslar, yasamalar ve hikâyeler, insanların arasında dilden dile geçerek yaygınlık kazanmış kültürel bilgiler, hem ehli kitap arasında hem ehli kitap olmayan çevrelerde normal olarak bilinen konular gibi bu kültürlere ait pek çok şeyi; Kur'ân âyetlerinin işaret ettiği bu ilişkiler ve tüm rivâyetlerin ittifakla belirttikleri, dış ülkelere seyahatleri sebebiyle; ayrıca kendisi bu çevrede yetiştiğinden pek tabii olarak bu kültür ve bilgilerden basite alınmayacak derecede ciddi biçimde yararlanmıştır" demekle bu âyetler arasında bir çelişki görmüyoruz. Burada mesele şundan ibarettir: Bu âyetlerin temel esprisi; Rabbani vahyin ve Kur'ân'ın doğruluğunu vurgulamaktır. Peygamber; vahiy ve onun indirilişinden önce, davet konusunda düşünmemiş, Allah'ın kendisini seçeceğini, vahye ve onu almaya ehliyetli göreceğini aklının ucundan bile geçirmemiştir. Aşağıdaki âyetlerin de bu hususu belirttiğini söylemek mümkündür:

1- De ki: Eğer Allah dileseydi, onu size okumazdım ve onu size hiç bildirmezdi. Ben ondan önce de aranızda uzun boylu yaşadım. Düşünüyor musunuz?"[138] (Yunus, 16)

---

138 Âyet, Rasul'ün Kur'ân vahyedilmeden önce ondan habersizliğinden öte, risâlet-

2- Sen, Kitâb'ın sana bırakılacağını da ummazdın. Ancak Rabbinden bir rahmet olarak (bu Kitâp sana indirildi). (Kasas, 86)

3- İşte böyle, sana da emrimizden bir ruh (Kitâp) vahyettik. Sen Kitâp nedir, iman nedir bilmezdin. Fakat biz onu bir nur yaptık. Kullarımızdan dilediğimizi, onunla hidayete erdiriyoruz... (Şûrâ, 52)

"Asru'n-Nebi" adlı kitabımızda Kur'ânî çıkarımla, Peygamber'in yetiştiği çevrenin, Hicaz bölgesinde yerleşmiş bulunan topluluklar ve komşu ülkelerle tesis edilmiş bulunan sürekli ilişkiler, sürekli biçimde devam eden yolculuklar aracılığıyla hem ehli kitapla hem de ehli kitap olmayan uluslarla sürekli ilişkisi olduğunu ispat ettik. Onların pek çok haberleri, kültürleri, inançları, ifade biçimleri ve durumları Araplara da geçmiş, tarihi ve çağdaş alanda onlar üzerinde etkinliklerini göstermiştir. Bunun yanında Peygamber'in bu olaylardan ve gelişmelerden habersiz olarak yaşaması ne tabiî bir olay, ne de anlaşılır bir tavır olarak değerlendirilebilir. Kuşkuya yer vermeyen gerçeklerden biri de; Allah'ın, Peygamber'e; hem kendisinin hem de kâvminin habersiz olduğu pek çok şeyi, vahyi ile öğrettiğidir. Ancak bu, Peygamber'in, etrafında meydana gelen bir işten habersiz olduğu, çevresinde dönen dolaplardan, ehli kitap olsun olmasın, Arap olsun olmasın herkes tarafından bilinecek kadar yaygınlık kazanan ve çağdaşlarının dilinden düşmeyen haberlerden, kıssalardan, durumlardan ve gelişmelerden habersiz bir halde yaşadığı anlamına gelmez. Çünkü böyle bir iddia, eşyanın doğasıyla çelişmekte ve doğal gelişmelere aykırı düşmektedir.

Aşağıdaki âyetlerde olduğu gibi, bazı Kur'ân âyetlerinde Peygamber'in ve kâvminin, Kur'ân'ın anlattığı kıssaları bilmedikleri ifade edilmektedir:

1- Bunlar sana vahyettiğimiz gayb haberlerindendir. Ne sen, ne de kavmin daha önce bunları bilmiyordunuz... (Hûd, 49)

2- Bu, sana vahyettiğimiz gayb haberlerindendir. Onlar kararlarını verip hile yaparlarken sen yanlarında değildin. (Yusuf, 102)

Şu kadarı var ki, bunun, ifade ettiğimiz düşünceyi çürüttüğü ya da onunla çeliştiği kanısında değiliz. Çünkü öte tarafta pek

---

ten önce onun -herhangi bir anlamda- bir davet çalışması ya da bu yolda bir eylem içinde olmadığına da işaret etmektedir. Bu da inkârcıların iddialarının tamamen tutarsız olduğunu göstermektedir.

çok âyetin bunun tam tersini ifade ettiğini biliyor ve görüyoruz. Bu âyetlerde Arapların duymuş oldukları Kur'ân kıssalarından, peygamberlerin ve gelip geçmiş ulusların haberlerinden, durumlarından habersiz ve bilgisiz olmadıkları özellikle vurgulanmaktadır. Aşağıdaki âyetler bu meseleye ışık tutmaktadır:

1- Onlara âyetlerimiz okunduğunda, "İşittik" dediler, "istesek, biz de bunun gibisini söyleriz. Bu, öncekilerin masallarından başka bir şey değildir!" (Enfâl, 31)

2- "Hayır", dediler, "karmaşık rüyalar, hayır onu uydurmuş, hayır, o şairdir. O halde bize, öncekilerin gönderildikleri gibi, o da bir mucize getirsin." (Enbiyâ, 5)

3- Fakat, onlara katımızdan hak gelince: "Musa'ya verilenlerin bir benzeri buna da verilmeli değil miydi?" dediler. Daha önce Musa'ya verileni de inkâr etmemişler miydi?... (Kasas, 48)

4- Ad ve Semud'u da (helâk ettik). Bu, oturdukları yerlerden size belli olmaktadır. Şeytan onlara yaptıkları şeyleri süsledi. (Ankebut, 38)

5- Siz sabahleyin ve geceleyin onların yanlarından geçip gidiyorsunuz. Düşünmüyor musunuz?[139] (Saffat, 137-138)

Hûd ve Yusuf Sûreleri'ndeki iki âyet, Kur'ân'ın inişinden önce Peygamber ve kavminin, Kur'ân'ın gündeme getirdiği tüm kıssaları ve haberleri bilmedikleri anlamına gelecek bir anlam içermiyor. Ancak burada söz konusu olan, sadece her iki âyetten sonra gelen Nuh ve Yusuf kıssalarıdır. Özellikle bunlar kastedilmiştir. Bununla beraber bu iki kıssada da Peygamber'in ve dinleyenlerin kendisinden habersiz kaldığı bazı anlamlar ya da önemli incelikler bulunmuş olabilir. Her iki âyetin de bunları kastetmiş olması ihtimali vardır. Özellikle Nuh ve Yusuf kıssaları, Tevrat'ın bir kısmını naklettiği kıssalardır. Ve Tevrat, o sırada Ehli Kitab'ın her iki kolu özellikle yahudiler arasında yaygın halde bulunuyordu. Bilindiği gibi Hicaz bölgesinde yerleşmiş bulunan pek çok yahudi azınlık vardı. Bu iki kıssanın, Peygamber'in toplumunda bütünüyle duyulmamış kıssalar olduğunu, Tevrat'ta yer alan diğer Kur'ânî kıssaların ise öyle olmadığını varsaymak da doğru olmaz.

139 Hicaz ticaret kervanlarının yolları üzerinde bulunan Lut kavminden kalma hayattan yoksun harabeler kastedilmektedir.

Bilindiği gibi âyetler, Peygamber'in içinde yaşadığı çevreye ve karşılıklı ilişkiler içinde bulunduğu dini, sosyal, ahlâkî, hayatî, kültürel, tarihsel olgulara, şartlara, durumlara pek çok işaretlerde bulunmuştur. Kur'ân, bunların çoğuna tartışma, öğüt, öğretme, eleştirme, düzeltme, yasallaştırma, sakındırma ve helâl kılma gibi nedenlerle değinmiş ve onları ele almıştır. Pek tabii olarak hiç kimse bunların ilk olarak Kur'ân'da ele alındığını söyleyemez. Ya da Peygamber'in peygamberlikle görevlendirilmeden önce bunlardan habersiz ve tamamen uzak olduğunu ya da olabileceğini iddia etmek asla doğru olamaz. Çünkü bunların çoğu tarihle, olaylarla, geleneklerle, Arapların ve Arap olmayanların konumlarıyla ilgilidir. İnancımıza göre her iki durum arasında herhangi bir fark yoktur.

Az önce naklettiğimiz Yunus Sûresi'nin 16. âyetindeki ikinci bölüm, Mekke halkına ve liderlerine Peygamberî çağrının ve indirilen Kur'ân'ın Allah'ın vahyinden olduğunu göstermeyi amaçlamaktadır. Zira eğer bu çağrı Peygamber'in kendisinden olmuş olsaydı peygamberlikle görevlendirilmeden önce de bazı yönleri ortaya çıkardı. Hâlbuki Peygamber kendi kavmi arasında uzun seneler yaşadığı halde böyle bir şeyle uğraştığı görülmemiştir. İşte bu ifade biçiminden, Peygamber'in peygamberlikle görevlendirilmeden önce nasıl bir hayat yaşadığını tespit etme imkanı vardır. Her şeyden el etek çekmesi, kendisini ilgilendirmeyen meselelere müdahale etmemesi, inanç ve dini gelenekleriyle ilgili işlerin hiçbirinde ters bir tavır göstermemesi gibi karakterleri ortaya çıkmaktadır. Kur'ânî âyetin bu bölümü Mekke liderlerine Peygamber'in peygamberlikle görevlendirilmeden önceki hayatını ve kendileri arasında uzun seneler boyunca yaşayışını hatırlatarak düşünmelerini salık vermektedir. Bizim inancımıza göre o, bu devreyi, ibâdete çekilmekle ve nefsini arındırmakla geçirmiştir. Özellikle de gençlik çağının olgunluğuna ve ailevî huzura kavuştuktan sonra. Daha önce de belirttiğimiz gibi Allah'ın onu yeryüzünde dolaşarak rızık peşinden koşmaktan müstağnî kıldığı dönemden sonraki hayatını onların gözleri önüne getirmektedir.

Öyle sanıyoruz ki, bu husus ile daha önce geçen iki kısımda belirttiklerimiz arasında bir çelişkinin olmadığını söylemeye gerek yoktur. Daha önceki kısımlarda Peygamber'in kitâp ehlinden bazılarıyla düşüp kalktığını, kendisinin bir arkadaş çevresi

olduğunu, ehli kitap ve başkalarından oluşan bu arkadaşlarıyla zaman zaman toplandığını, kendisi ile onlar arasında dini, kültürel çeşitli konularda konuşmalar olduğunu ifade etmiş ve bu görüşü tercih etmiştik. Açıkça anlaşılacağı gibi bu, dar ve özel bir çevredir. Hatta onun i'tikaf ve riyazetlere girdiği çevrelerden biri de olabilir.

Müminûn Sûresi 69. âyette şöyle deniliyor:

"Yoksa onlar, elçilerini tanımadılar da onun için mi onu inkâr ediyorlar?"

Bu âyet, Kureyş kâfirlerinin yalanlamalarını, inkârlarını ve kendilerine gönderilen şeyleri düşünmelerini, Peygamber'i mecnûn (deli) ya da cinlerle uğraşan, onların etkisinde kalan bir kişilikle itham etmelerini eleştirme sadedinde gelmiştir.

69. âyetteki soru istinkâri (cevabı olumsuz olan) bir sorudur. Yani kâfirlerin Peygamber'i gerçekten çok iyi tanıdıkları halde tanımazlıktan gelen tavırlarını eleştirmektedir. "Tanımıyorlar mı?" ifadesi âyetin temel esprisinin vurguladığı pek çok anlamı kapsamaktadır. Yani onlar onu; üstün aklı, eminliği, doğruluğu, kendisini ilgilendirmeyen şeylere burnunu sokmaması, üstünlük taslamaması, iyiliği, güzel ahlâkı sevmesi ve onlarla tanınması, kötülüklerden, çirkin hareketlerden, fuhşun her türlüsünden ve töhmet altında bıraktıran hareketlerden çekinmesiyle tanıyorlardı. Zira kâfirlerin sert bir şekilde azarlanması, daha önceden çok iyi tanıyıp gördükleri bu üstün nitelikleri inkâr etmeleri halinde ancak doğru olabilirdi.

Bunların hepsinde, Peygamber'in peygamberlikle görevlendirilmeden önceki bilinen tavırlarını, ahlâkını ve bunlardan ötürü toplumda kazandığı saygınlığını ve yerini gösteren tablolar vardır. Güvenilir siret rivâyetleri, Kureyş liderlerinin Haceru'l-Esved'i Kâbe'nin duvarına yerleştirme esnasında çıkan çekişmede Peygamber'i hakem olarak kabul ettiklerini kaydetmektedir. Ve Kureyş liderlerinin ona "el-Emin" adını verdiklerini bildirmektedir. Ayetin kapsamına aldığı bu tablonun gücü, söz konusu olayın sağlıklı olduğunu gösterdiği gibi, Peygamber'in bu iyi sıfatla adlandırılmasının da doğru olduğunu göstermektedir.

Zuhruf Sûresi 31. âyette:

"Ve dediler ki: "Bu Kur'ân iki kentten, büyük bir adama indirilmeli değil miydi?" denilmektedir.

Ayet; liderlerin, Kur'ân neden Mekke ve Taif'in büyüklerinden birine inmedi, diye kendi kendilerine dövünmelerini ve bunu gururlarına yedirememelerini hikâye ediyor. Onlar, Peygamber'in bu Rabbanî şerefe nail olmasına hayret ediyorlardı. Bunun anlamı şudur: Peygamber -geçen kısımda belirttiğimiz gibi; bilinen, yadırganmayan biri olmasına, Mekke'de saygınlığı ve üstün yeri, güçlü bir asabiyeti olan, daha önceki kısımda belirttiğimiz özellikleri taşıyan bir boydan olmasına rağmen - toplumunda açıkça liderlik konumunda görünen bir şahsiyet değildi. Bu da Kureyş liderlerinin ona karşı kibirlenip burun kıvırmalarına etki eden sebeplerden biriydi. Onlar, itaat etmeyi ve ona tâbi olmayı gerektirecek liderliğe haiz olmayan bir şahsa uymayı kendilerine yediremiyorlardı. Peygamber'in toplumunda "Asru'n-Nebi" adlı kitabımızda da belirttiğimiz gibi, liderliğin güçlü bir etkisi, fonksiyonu vardı. Başka âyetler de bu tür iddiaları tekrar tekrar dile getirmiş ve bu mantığı reddetmiştir. Aşağıdaki âyetler bunlar arasında yer almaktadır:

1- Böylece her şehirde ileri gelenleri, oranın suçluları kıldık ki, orada hile yapsınlar. Onlar kendilerinden başkasına hile yapmıyorlar, ama farkında değiller. Onlara bir âyet gelince "Allah'ın elçilerine verilenin aynısı bize de verilmedikçe asla inanmayız." dediler. Allah, elçiliğini nereye koyacağını bilir. (En'âm, 123-124)

2- Seni gördükleri zaman, mutlaka seni eğlence konusu yapıyorlar: "Allah bunu mu peygamber göndermiş?" (Furkan, 41)

3- Yeminlerinin bütün gücüyle Allah'a yemin ettiler; "Andolsun eğer kendilerine bir uyarıcı gelirse, herhangi bir milletten daha çok doğru yolda olacaklar." diye. Fakat kendilerine uyarıcı gelince bunun, onlara Hak'tan uzaklaşmaktan başka bir katkısı olmadı. Yeryüzünde büyüklük taslama(larını) ve kötü tuzak(lar) kurma(larını artırdı). Kötü tuzak, ancak sahibine dolanır... (Fatır, 42-43)

4- O ihtar (Kur'ân, başka kimse kalmadı da) aramızdan ona mı indirildi?... (Sâd, 8)

Peygamber'in liderlik alanında ortaya çıkmaması ve Furkan Sûresi'ndeki âyette belirtildiği gibi kâfirlerin onunla alay etmesi, hafife alması ile geçen kısımlarda belirttiğimiz olgunun çelişmedi-

ğine dikkat çekmenin gerekmediğini sanıyoruz. Geçen kısımlarda, Rasul'ün üstün aklı, güzel ahlâkı olduğunu, bağlı bulunduğu yakın akrabasının Mekke'de saygın bir yeri bulunduğunu ve güçlü bir kabilesi olduğunu belirtmiştik. Fakat güzel ahlâkı ve üstün aklı ile tanınan herkesin ya da toplumda saygınlığa sahip bulunan bir aşîretin tüm fertlerinin, liderlik yapmağa layık olmayacağı açıktır. Herhalde Zuhruf Sûresi'ndeki âyetin de belirtmeyi hedef aldığı durum budur:

"Rabbinin rahmetini onlar mı bölüştürüyorlar? Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz taksim ettik ve onlardan kimini ötekine derecelerle üstün kıldık ki biri, diğerine iş gördürebilsin. Rabbinin rahmeti, onların toplayıp yığdıklarından daha hayırlıdır." (Zuhruf, 32)

Ayet, risâleti kendilerine değil de Peygamber'e geldiği için, benimsemeyen ve böbürlenmeye yeltenen liderlerin bu mantığını çürütmektedir. Evet, onlar sözü geçerli olan kimselerdir. Kendilerini, emrettiklerinde emirleri dinlenir, bir çağrıda bulunduklarında çağrıları kabul edilir görmektedirler. Onun için risâletin de kendilerine verilmesini istemektedirler. Ayet bu mantığı, onların ellerinde bulunan şeylerin dünyevî şeyler olduğunu, peygamberliğin ise Rabbani özel bir rahmet olduğunu, büyük meziyetlere uygun düştüğünü, hiçbir nedenle dünyevî liderliklerle, dünyevi üstünlüklerle elde edilemeyeceğini belirterek kesin biçimde reddetmektedir. Bu durum, aynı zamanda En'âm Sûresi 123. âyetinde, inkârcıların mantıklarını reddetmek yoluyla ifade edilen bir gerçektir.

7. Ümmî Oluşu (Okuma-Yazma Bilmeyişi):

Daha önce naklettiğimiz Ankebût, 48. âyet Peygamber'in peygamberlikle görevlendirilmeden önce okuma ve yazma bilmediğini belirten açık bir metin içermektedir. Ayetin ifade biçimi gösteriyor ki, Rasul'ün bu durumunu kavmi de bilmiyor değildi. Zira âyet, vahyin ve onu Allah'ın indirdiğinin doğruluğunu temellendirme meselesiyle ilgili bir sırada gelmiştir. Furkan Sûresi'nde bir âyet daha var ki, özellikle sonuncu noktayı pekiştirdiği gibi, birinci noktaya da yardımcı olabilir:

«Dediler ki: "Öncekilerin masalları, onları yazdırmış, sabah akşam onlar kendisine okunuyor."» (Furkan, 5)

"Tümlâ aleyhi" ifadesi "tutla aleyhi" (kendisine okunuyor) anlamına gelir. "İktetebeha" ifadesi de "istektebeha" (onu yazdırmış) anlamındadır.[140] Bu söz kâfirlerden hikâye edilmiştir. Yani onlar şöyle diyorlardı: "O, daha önceki ulusların kıssalarını yazmalarını istemekte ve sabah akşam kendisine bunları okuyanlara kulak verip ezberlemeye çabalamakta, sonra da onları Allah'tan kendisine vahyedilmiş gibi anlatmaktadır." Bu da gösteriyor ki Rasul, okuma ve yazma bilmiyordu. Ve Mekke liderleri de bunu biliyorlardı.

a) Rasul'ün okuma yazma bilmediğini, daha önce naklettiğimiz A'râf 157-158. âyetlerinden ve bu âyetlerdeki "el-ümmî" kavramından çıkarmak yanlıştır. Çünkü bu kavram, hem söz konusu âyetlerde, hem de başka Kur'ân âyetlerinde,[141] Ehl-i Kitap olmayanlar anlamında kullanılmıştır. Yani "ümmilik", kitap ehli olmayan Arapların bir niteliği olarak kullanılmıştır. Rasul'ün okur yazar olmadığına delil getirecek âyetler -biraz önce verdiğimiz- Ankebut, 48 ve Furkan, 5. âyetleridir.

b) Ankebût Sûresi'nin 48. âyeti, Peygamber'in yalnız peygamberlikten önce okuma yazma bilmediğini gösterir. Bu konuda kaydedilen bazı rivâyetler, onun peygamberlikle görevlendirildikten

---

140 Taberi ve Keşşaf tefsirlerinden Furkan âyetinin açıklamasını okuyunuz.

141 Bakara, 78. âyeti bundan istisna etmek mümkündür. Zira buradaki "ümmiler" kavramı okuyup yazmada zayıf kalanlar ya da cahiller anlamında kullanılmış olabilir.

sonra ismini yazdığını, Hûdeybiye Barış Antlaşması yapıldığında, antlaşma metninin yazılışı sırasında bizzat kendi eliyle belli bir yazıyı sildiğini belirtmektedir.[142] Bu rivâyetlerin senedleri ve içeriklerinden sarfı nazar edilmesi halinde bile peygamberlikle görevlendirilten sonra okuma yazmayı öğrenmiş olması uzak bir ihtimal değildir. Şu kadar var ki, eğer böyle şey olmuşsa, inancımıza göre bu okuma yazma eylemi, ismini yazma ya da bazı cümleleri okuma gibi sınırlı bir çerçevede kalmıştır. Çünkü bu çerçeveyi aşmış olsaydı en azından rivâyetlerde ve hadislerde bize kadar ulaşırdı.

c) Bazı müsteşriklerin,[143] Kur'ân'ın pek çok kitabî kültürleri kapsadığını, Rasul'un Kureyşli yaşıtlarının okuyup yazdıkları halde Peygamber'in okur yazar olmamasının gayri makûl olacağını temellendirmeye çalıştıklarını görüyoruz. Hatta bazıları daha da ileri giderek onun, bu halini, bilen arkadaşlarından gizlemeye çalıştığını söylemektedir. Bununla beraber biz Peygamber'in okuma yazma bilip-bilmemesini önemli görmediğimiz gibi, onun buna ilgi gösterip-göstermemesinin de -biraz sonra dikkatleri çekeceğimiz gibi- onun büyük kişiliğinden bir şey eksilteceğine inanmıyoruz. Ve bu tür yaklaşımları da sağlıklı ve doğru olarak görmüyoruz. Özellikle Ankebût Sûresi'nde peygamberlikten önceki durumunu açık bir şekilde gösteren âyetin yanında bu tür yaklaşımların ne kıymet ifade edebileceğini anlayamıyoruz. Hâlbuki bu âyet, hem tüm halka, hem de yakınlarına okunuyordu. Ve arkadaşları, onun doğruluğunu, güvenilirliğini, samimiyetini her türlü kuşkudan uzak, arınmış bir kişiliğe sahip olduğunu biliyor ve bu güven üzerinde onun risâletine imanları yükseliyordu. Tam tersini bildikleri bir şey, bir Kur'ân âyetiyle reddedildiği halde onların tepki göstermemesi makul karşılanamaz. Ayrıca insanlar onun bu niteliğini bildiği halde, Rasul'ün böyle bir şeyi halktan ve arkadaşlarından gizlemeye çalışması mantıksızlık olurdu. Yanısıra yaşıtları

---

142 Taberi Tarihi'nde şöyle rivâyet eder: "Peygamber (s) Ali(r)'ye barış anlaşmasının metnini yazdırıyordu. Metin: "Bu Allah'ın elçisi Muhammed'in üzerinde anlaştığı şeydir." diye başlıyordu. Kureyş' in temsilcisi buna: "Eğer biz senin Allah'ın elçisi olduğuna inansaydık, sana engel olmazdık." diyerek itiraz etti. Peygamber Ali'ye: "Allah'ın elçisi ifadesini sil," deyince Ali: "Hayır, Allah'a yemin ederim bu ifadeyi asla silmeyeceğim." dedi. Bunun üzerine Rasulullah kâğıdı aldı -pek güzel yazamıyordu- ve "Allah'ın elçisi" ifadesini sildi.

143 Caetani, Arap yazısı ve doğuşu konusunda.

ve akranlarının okuryazar olması onun da okuryazar olmasını zorunlu kılmaz. İnsanın okuryazar olmamasının özel hayat şartlarından kaynaklanmış olma ihtimali de vardır. Arkadaşlarının ve çağdaşlarının imkanları onunkinden daha elverişli olabilir. Bu ise tabii bir durumdur. Ve biz vakıanın da böyle olduğuna inanıyoruz.

Peygamber'in elde ettiği kitabî olan ve kitabî olmayan, tarihî, coğrafî, ictimaî, ontolojik ve dinî pek çok bilginin okuma yazmayı bilmeye dayandığını iddia etmeye gelince, bizce bu tür yaklaşımların kaynağı şudur: Araştırıcılar bu meseleyi ele alırken konuyu on dört asır önce geçmiş bir zamanın gözü ve aklıyla ve özellikle Hicaz bölgesi gibi bir coğrafyada meydana gelmiş bir olay olarak değerlendirmekten çok, bugünün gözü ve aklıyla değerlendirmeye kalkışıyorlar. Az bir düşünce bu yaklaşımın sakatlığını görmeye yeterli olacaktır. Matbaa yok, yazım aletleri yok, kağıt yok, kolayca elde edilebilecek yayınlanmış kitaplar yok; elde mevcut olan, yalnızca çoğunluğu Arapça dışındaki dillerle yazılmış ve çok sınırlı ölçüde bulunabilen bazı dinî kitap, risâle ve sayfalardan ibarettir. Buna benzer şartlarda anlayışlı hafizaya güvenmek gerçekten makûl bir hareket olur. Peygamber'in peygamberlikten önce de, sonra da elde ettiği kültürel bilgilerin kaynağı -eğer Rabbani vahiy olmasaydı- dinleme ve ezberleme olacaktı, başka bir yöntem olamazdı. Buna benzer yöntemler, günümüze kadar her zaman ve her yerde kullanılmıştır. Az rastlanan bir uygulama değildir. Bu yöntemin Peygamber'in asrında ve yetiştiği ortamda daha yaygın olması elbette normaldi.

d) Kültürel faaliyetler sadece okuma yazmaya bağlı olmadığı, özellikle o çağda ve konumda böyle bir durum olmadığı gibi Peygamber'in öğrendiği pek çok bilginin kaynağının Rabbani vahiy olduğu da açıktır. Bu durumda Peygamber'in, özellikle peygamberlikten önce pek çok bilgiyi vahiy yolundan başka metodlarla elde etmiş olma ihtimali, hatta gerçeği; âyetlerle çelişmediği halde, bazı müslüman alimlerin, Peygamber'in okuma yazma bilmemesinden, onun hem peygamberlikten önce hem de sonra vahiy dışında hiçbir kültürel faaliyet yapmadığını çıkarmaya çalışmalarını doğru bulmuyoruz. Zira bunda bir tür aşırılık vardır ki, buna gerek olmadığı gibi Peygamber'in üstünlüğünü, şanının, kadrinin büyüklüğünü ortaya koymak için bu tür şeylere gerek de yoktur. Az önce bir nebze değindiğimiz gibi, bu düşünce aynı zamanda

eşyanın tabiatı ile çelişmektedir. Bazıları bizzat Ankebût Sûresi'nin âyetinde de sözümüzü olumsuzlayan şeylerin var olduğunu sanabilirler. Biz öyle inanmıyoruz. Zira âyet, Kur'ân'ın Rabbani vahiy oluşunu doğrulama ve bunu inkâr edenleri eleştirme konusunda delil getirme kabilindendir. Peygamber'in öğrenme imkanının bulunduğu kültürel bilgiler ayrıdır, başka ellerin müdahale ettiği semavi kitapların üslûbu ayrıdır, Kur'ân'î vahiy de damgası, üslûbu, metodu, etkisi benliklere egemen engin nüfuzuyla apayrıdır. Sanki âyet diyor ki: Eğer okuryazar olsaydın ve Kur'ân da Allah'ın vahyi olmasaydı; üslûbunda, etkisinde, nazmında ve metodunda elde dolaşan diğer bilinen kitaplar gibi olurdu. Ve iptalcı inkârcıların onda kuşkuya neden olabilecek bir sebep yakalama imkanı olurdu. İnancımıza göre bu durum ile bizim vermeye çalıştığımız arasında kapsam ve anlam olarak bir çelişki yoktur.

C) RASULULLAH (S)'IN AHLAKİ ÜSTÜNLÜKLERİ

1. "Büyük Ahlâk" Sahibi Oluşu

Kur'ân'da, Peygamber (s)'in ahlâkını ve faziletlerini alabildiğine parlak ve gerçekçi biçimde gösteren pek çok âyet vardır. Kur'ân'ın verdiği bu bilgiler, bazı müslümanların, hiç gerek olmadığı ve sağlam bir senedi bulunmadığı halde kendisine yönelip dayandığı pek çok abartmadan uzak olunmasını sağlamaya yeterlidir. Kur'ân'ın bu bilgileri aynı zamanda beyinsiz misyonerlerin ve çirkin emeller peşinde koşan müsteşriklerin yönlendirdiği inkârcıların, Peygamber'in ahlâkı ve faziletleri karşısındaki konumlarını belirleyecek ve onların yaklaşımlarını kesin ve güçlü bir şekilde reddedecektir. Zira bunlar, Kur'ân'daki nasslardan ve bilgilerden habersiz görünmekte ya da bilmezlikten gelmektedirler. Öte yandan çoğu zaman uydurma, zayıf ya da düzmece rivâyetlere yapışmaktadırlar. Ya bu rivâyetleri karıştırmakta ve onları anlamı dışında başka konulara çekmekte ve böylelikle Peygamber'e yakışmayacak, kuşku uyandıran, ayıp sayılan, alçaklık ifade eden bazı ahlâkları, nitelikleri ve işleri ona nispet etmektedirler. Ya da onun sözleri ve işleri arasında çelişki olduğunu ifade etmekte, özellikle Medine döneminde bu konu üzerinde yoğunlaşmaktadırlar. Hâlbuki bu dönemle ilgili Kur'ân'daki bilgiler, Allah'ın kalbini mühürlemediği herkesi ikna edecek güçte ve açıklıktadır. Bu Kur'ânî bilgilere bakan herkes, Rasul'ün samimiyetini, merhametini, doğruluğunu, normal bir hayat yaşadığını, her şeyi bu yolda feda edişini, dine son derece bağlılığını, Allah için tüm varlığını feda edişini, en yüce değerlere inandığını ve bu alanların hepsinde en güzel örnek olma çabası içinde olduğunu görecek-

tir. Allah'ın ilminde daha güzeli bulunduğu halde, Peygamber'in içtihadıyla uygulamaya koyduğu bazı hükümlerin Allah'ın ilmine muhalif düşmesi sebebiyle Peygamber'i hesaba çeken, azarlayan, çıkışan ve kızan âyetler de dahil kendisine vahyedilen her şeyi olduğu gibi tebliğ ettiğini müşahede eder. Kur'ân'da bunun örnekleri oldukça çoktur. Müslüman olmayan insaflı kimseler dahi, bu âyetleri okuduğunda -hatta Kur'ân'ın tamamını okuduğunda- Peygamber'in büyüklüğünü ve mükemmel bir şahsiyet sahibi olduğunu görürler. Özellikle bu âyetlerden, onunla inkârcılar arasında meydana gelen karşılıklı mücadeleyi ihtiva eden gerçek, güçlü Kur'ânî bir tabloyla karşılaştığında, inkârcıların onun hakkında uydurduğu lafları, kendisine yaftaladıkları söz ve yakıştırmaları sahneleyen Kur'ânî anlatımlara baktığında, Kur'ân'ın onların bu tür yakıştırmalarını mahveden, yerle bir eden bir üslûbla reddettiğini gördüğünde, teslim olmak zorunda kalacaktır. Bu davanın çeşitli dönemlerinde gözlemlenen olaylarla Peygamber'in güçlü şahsiyetine, apaçık, net ve berrak ifade biçimine, sağlam anlama gücüne, üstün delil sahibi olduğuna, samimiyetine, apaydınlık, cazip ve etkili bir sadeliğe sahip olduğuna kesin biçimde inanmaktan başka çare bulamayacaktır.

Herkesin rahatlıkla eli altında bulundurabileceği Kur'ân, her türlü şâibeden uzak bir biçimde yalnız Allah'a davet edip, O'nu tüm noksanlıklardan tenzih etmeye çağırırken, bütün peygamberlere ve kitaplara iman edip hepsine saygı ve hürmette kusur etmekten kaçınmaya, ahlâkî, sosyal ve insanî değer, kıymet, iyilik, cömertlik ve bağışa teşvikte bulunurken, zulüm, kötülük, günah, boş ve değersiz şeyleri gizli ve açık her çeşit fuhuş türünü kötüleyip eleştirirken, barış ve güven ortamına teşvikte bulunurken, barışçı, herkese iyilik yapılmasını, her durumda hak ve adalete uygun hareket edilmesini, öğüt ve hikmetle iyiliğe, iyiliğin yaygınlaştırılmasına, kötülüğün engellenmesine, iyilik ve takva üzerinde yardımlaşmaya çağrıda bulunurken, Ehli Kitap'ın durumlarını özellikle Hristiyanların tutumlarını hikâye ederken sözü papazların ve ruhbanların tavırlarına getirip onların huşû ve hudu' - Allah korkusu ve sevgisiyle O'na itaat etme, boyun eğme, önünde eğilme ve O'na bağlılıktan sükûnete ulaşma duygusu- içinde olmalarını tasdik edip, doğrulamalarına ve iman ehli ile kaynaşmalarına dikkatleri çekerken, onların Peygamber ile karşılaşıp, onu dinledikten

ve de peygamberliğinin alâmetlerini gördükten sonraki samimi tavırlarını takdirle dile getirirken... Evet, tüm bunlardan sonra insanlık, eşitlik, adalet, hürriyet, medeniyet vb. çığırtkanlığı yapan bazı kimselerin; Kur'ân'ın ahlâkıyla ahlâklanan, Kur'ân'ı tebliğ eden ve aynı zamanda yaşayan Rasulullah'ın bu üstün şahsiyetini rencide etmelerine, hakir ve hor görmelerine hayret etmemek elde değil! Hâlbuki bu Peygamber, bu dava uğruna, ancak sarsılmaz nitelikte büyük azim ve coşkun imana sahip kimselerin katlanabileceği zorlukları gönül huzuru ve samimiyetle göğüslemiştir. İnsanın kini ne derece büyük ve köklü olursa olsun, bu temiz ve cömert şahsiyetin imanına, aklî gücüne, engin dürüstlüğüne, üstün ahlâkına ve gönülden samimiyetine karşı bazı insanların büyüklenmesi, kibirlenmesi son derece çirkin bir davranış olmaktan başka bir şey değildir.

Bu adamların çirkin tutumlarını ortaya koyan etkenlerden biri de şudur: Arap kâfirleri de bizzat, bu risâlet sahibini daha hayattayken her türlü kötü şeyle itham ettiler; her çeşit yalan, iftira ve yakıştırmalarda bulundular. Onlar en geniş kapsamıyla bu hususa ağırlık verdiler. Yalancıdır, iftira ediyor, başkasından öğrendiklerini anlatıyor, daha önce yaşayanlardan aldığı bilgileri naklediyor, kendisine ilham geldiğini sanıyor, delirmiş, sihir yapıyor, şiir söylüyor, kâhinlik yapıyor vs. gibi Kur'ân'ın dile getirdiği pek çok yakıştırmalarda bulundular. Fakat Kur'ân, onları ağızlarını açamayacakları bir biçimde susturdu. Kur'ân, vahiy dili ile onların töhmetlerini ve yakıştırmalarını bir bir reddederek, etkili bir üslûpla iddiaları köklü bir biçimde çürüttü. O ise, çağrısında herhangi bir gevşeklik yapmadı. Sağlam adımlarla ve gönül huzuru, iman gücü ile çağrısına devam etti. Nihâyet Allah'ın sözü, kelimetullah en yüce oldu. Kâfir olanların sözleri ise en alçak dereceye indi. Öyleki, O'nun çağrısına en uzak ve ücra köşelerde yaşayan Arapların çoğunluğu bile müspet cevap verdi. Onların içinde daha önceleri Peygamber'i yalanlayanlar, karşısında duranlar, inkâr edenler ve ona olmadık yakıştırmalarda bulunanlar da vardı. Zira artık böbürlenme, büyüklenme ve karşı koyma imkanları kalmamıştı. Onlar da daha önceleri iman edip, gerçeğe kavuşan Arapların ve Ehli Kitap'ın gördüklerini görmeye başladılar. Onlar bu katı tutumlarından vazgeçip iman ettiklerini söylerken, Kur'ân da müminlere şöyle demelerini emrediyordu:

"... Rabbimiz, bizi ve bizden önce iman eden kardeşlerimizi bağışla, kalplerimizde inananlara karşı bir kin bırakma." (Haşr, 10)

İlginçtir, Arapların söz konusu tutumları bu olduğu halde bugünkü beyinsizler ve kirli emeller peşinde sürüklenen bazı kimseler, artık dinlene dinlene bıktırıcı bir özellik kazanan sözleri tekrar etmeye; Kur'ân'ın temeline dinamit attığı gülünç yalanları yeniden gündeme getirmeye gayret etmektedirler.

"Allah'ın nûrunu ağızlarıyla söndürmek istiyorlar. Hâlbuki, kâfirler hoşlanmasa da Allah, mutlaka nûrunu tamamlamak ister, (başka hiçbir şeyi kabul etmez). O, Rasûlü'nü hidayetle ve hak dinle gönderdi ki, ortak koşanlar hoşlanmasa da, o (hak din)nu bütün dinlere üstün kılsın." (Tevbe, 32-33)

Kur'ân'ın bu konudaki yaklaşımlarına gelince:

a) Peygamber'in ahlâkı ve faziletleri ile ilgili olarak gelen âyetler üslûp ve anlatım yönünden çeşitlidir. Bu âyetlerden bazıları hitapta özellik ve yüceltme hususunda, bir kısmı da Mekke ve Medîne dönemlerinde Rasul'ün hayatıyla ilgili olayları tespit hususunda gelmişlerdir. Ayetler, Rasul'ün hayatının Mekke ve Medine dönemleri arasında fark gözetmediği gibi, peygamberlikle görevlendirilmeden önceki ve peygamberlikten sonraki dönem arasında da ayırım yapmaz. Rasul'ün hayatıyla ilgili âyetlerin çoğu Rasul'ün peygamberlikle görevlendirildikten sonraki tavır ve hareketleri, buna bağlı olarak da ikinci derecede peygamberlikten sonra kendisinde ortaya çıkan ahlâk, fazilet ve tavırları içermektedir.

Yalnız şu kadarı var ki, elimizde, Kur'ân'ın ilk inmeye başladığı sırada inen bir âyette onun tavır ve hareketlerinin takdirle övüldüğünü gösteren bir belge vardır:

"Sen büyük bir ahlâk üzeresin..." (Kalem, 4)

Bunun yanı sıra Mekke döneminin ortalarında nazil olan Mekkî bir âyet, Kureyş'in liderlerine reddiye kâbilinden ve Peygamber'in neden birinci dereceye ulaştığını açıklama yönünde, Allah'ın elçilerini seçerken izlediği sünnetullahı ve hikmetini açıklamaktadır:

"Onlara bir âyet gelince: "Allah'ın elçilerine verilenin aynısı bize de verilmedikçe asla iman etmeyiz!" dediler. Allah, elçiliğini nereye koyacağını daha iyi bilir..." (En'âm, 124)

Bu iki âyet, Rasul'ün ahlâkını, düşünsel yeteneklerini, ilahî kabiliyetlerini genel bir çerçevede ve özellikle de risâletle görevlendirilmeden önceki hayatını güçlü bir anlatımla ortaya koymaktadır. Ayrıca bu iki âyet, diğer birçok Kur'ân âyetinin işaret ettiği "nebevî ahlâk " ve faziletlerin, aslında ilahî vergi ve kabiliyetlere dayandığını (kesbî değil, vehbî olduğunu) ve bu niteliklerin Rasul'de, Allah'ın vahyi ile muhatap olmadan önce olgunlaşmış olduğu görüşünü desteklediği düşünülebilir.

Ayetlerde dile getirilen hususların mutlak(genel), yani geniş kapsamlı olduğunda kuşku yoktur. Bunlardan daha güçlü, daha doğru, daha kapsamlı tasvir ve niteleme olanağı yok gibidir. Mesela "büyük ahlâk" kavramı bireysel, toplumsal, ailevî ve insanî ahlâkla ilgili her çeşit tavır, hareket, iş, davranış, alışkanlık, görünüş ve karakteri kapsamına alır. Ve bunların hepsinde büyüklük, olgunluk ve farklılık niteliklerini ortaya koyar. Bu apaçık bir durumdur. Buhari hadisinde; Rasul'e ilk vahyin inişinden sonra, Hira Mağarası'ndan döndüğünde Hatice (r)'nin O'na: "Allah'a yemin ederim. Sen akrabalarına yardım eder, mağdurları gözetir, fakirlere arka çıkar, musibet anlarında görevini yerine getirirsin." dediği rivâyet edilir.[144] Hatice'nin bu sözleri bir ölçüde, Kur'ân'ın ilk inen âyetleriyle vurgulanmak istenen "büyük ahlâk" sahibi olma olgusunu açıklar vaziyettedir.

"Nun. Kaleme ve yazdıklarına andolsun. Sen, Rabbinin nimetiyle, cinlenmiş (deli) değilsin. Senin için kesintisiz bir mükafat vardır. Ve şüphesiz Sen büyük bir ahlâk üzeresin. Hanginizin fitnelenmiş (cinlenmiş, deli) olduğunu Sen de göreceksin, onlar da görecekler. Rabbin, yolundan sapanları daha iyi bilir. Doğru yolda olanları da en iyi bilen O'dur." (Kalem, 1-7)

Risâlet makamı yükseklik ve büyüklük açısından mukayese kabul etmez. Şahsî, ahlâkî ve aklî ehliyet sahibi olmayı gerektirir.

---

144 Hadiste belirtildiğine göre Peygamber, kendisine ilk vahiy geldikten sonra Hatice'nin yanına döndü, ona gördüğü ve duyduğu şeyleri anlattı ve: "Bana bir şey olmasından endişe ediyorum." dedi. Hatice de ona: "Allah'a yemin ederim; O, asla Seni utandırmayacaktır..." dedi. Bu konuda Taberi Tarihi'nde bir hadis rivâyet etmiştir. Burada geçtiğine göre, Peygamber Hatice'ye: şair ya da deli olmaktan korkuyorum." deyince Hatice ona: "Ey Kasım'ın Babası! Allah seni bundan korusun. Allah sana bunu yapmaz. Çünkü O, senin doğru sözlü, emanete gereken önemi veren, güzel ahlâklı ve yakın akrabasını gözeten biri olduğunu biliyor." demiştir. Taberi Tarihi, c. 2, s. 47-48.

Bunlar da ancak bu hususlarda olgunluğa, kemale erişen kimselerde bulunabilir. En'âm Sûresi'ndeki ifade biçimi, Peygamber'in ahlâk büyüklüğü, karakter sağlamlığı, duygu netliği, gönül zenginliği, enginliği ve akıl üstünlüğü gibi alanlarda zirveye ulaştığını belirten Rabbani bir açıklama derecesindedir. İşte Peygamber bu nitelikleriyle Allah'ın seçmesine ve elçiliğine ehliyet kazanmış, insanlara yol göstermek, onları karanlıklardan aydınlığa çıkarmakla görevlendirilmeye layık olmuştur. Rasûl'ün ahlâkıyla, ruhuyla, aklıyla, faziletleri ve ilahî vergilerle insanî olgunluğun zirvesine ulaşan biri olduğunu söylememiz, onun tüm yaratıklardan, varlıklardan daha önce yaratıldığını, tüm evrenin onun için yaratıldığını ve onun her şeyin en büyük babası olduğunu söylemekten daha güçlü ve çok daha değerlidir. Zira bu tür sözler, eşyanın tabiatı ve Kur'ân nasslarıyla çelişen pek çok şeyi içine aldığı gibi, O'nda bir parça olarak ilahi bir sıfat bulunduğunu, ezelden beri bu niteliklerle ve ahlâkla anılan insanların kendi ahlâklarını ve faziletlerini kazandıkları gibi bir kazanma yoluna onun ihtiyaç duymadığı imajını vermektedir.

b) Âl-i İmrân Sûresi 159. âyette şöyle denilmekte:

"Allah'ın rahmeti ile Sen, onlara yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, çevrenden dağılır giderlerdi..."

Bu âyet, Peygamber'in yaşadığı güzel ahlâkı, yumuşak tavırları ve iyi ilişkilerin kaba tavır ve ahlâktan, katı yürekli olmaktan uzak olduğunu ifade etmektedir. Bunlar bütünü ile güzel ve övgüye layık ahlâkî vasıflardır ve onun en büyük görevini hakkıyla yerine getirip, başarılı bir sonuca varmasında önemli rol oynamışlardır. Ashabının O'nun yolunda kendilerinden geçmelerinde ve kendilerini bu yolda feda etmelerinde, sonunda kitlelerin O'nun çağrısına katılmalarında ve O'nun bayrağı altında bir araya gelmesinde bu ahlâkî yönünün büyük bir fonksiyonu olduğunda kuşku yoktur. Nitekim bizzat âyeti kerimenin kendisi de bu özelliğe dikkat çekmektedir.

c) Tevbe Sûresi'nin 61. âyetinde:

"Peygamber'e eziyet edenler de onlardandır. "O, (her söyleneni dinleyen) bir kulaktır." derler. De ki: "(O), sizin için bir hayır kulağıdır. Allah'a inanır, müminlere inanır. Sizden inananlar için de (O), bir rahmettir..."

Bu âyet, münafıkların ahlâklarını, tutumlarını ve sözlerini dile getirmek için inmiştir. "O, bir kulaktır" yani 'çabuk kulak verir', 'çabuk doğrular' dediklerinde onların sözlerini reddetmek için nazil olmuştur. Ayet bu yakıştırmayı doğru bir anlama büründürerek kabul ve tasdik etmiş, sonra onu açıklamıştır. Evet O, müminlerin yararına olan her söze, her şeye çabuk kulak verir, dinler, olumlu cevap verir. Allah'a imanı güçlüdür. O'na güveni sağlamdır. İhlas sahibi müminlere güçlü bir biçimde sırtını dayar ve onlara gerçekten güvenir. Onların iyi niyetlerine inancı sağlamdır. O, bu nitelikleriyle onlar için rahmettir. İşte böylece âyeti kerime Peygamber'in üzerinde bulunduğu, hoşnutluk veren ahlâkı, arıduru kalbi, tertemiz gönlü, müminlerin iyiliklerini şiddetle arzu edişi ve onların iyi niyetlerine büyük güveni gibi niteliklerini kapsamına almaktadır.

d) Yine aynı sûrede yer alan aşağıdaki âyet:

"Andolsun, içinizden size öyle bir Peygamber geldi ki, sıkıntıya uğramanız ona ağır gelir, size düşkün, müminlere şefkatli, merhametlidir." (Tevbe, 128)

Bu âyet, Peygamber'in üzerinde bulunduğu şefkat ve merhameti, toplumunun ve müminlerin yararına olan şeylere düşkünlüğünü, onlara acı veren şeylerden acı duyduğunu, karşılaştıkları zorluklardan rahatsız olduğunu, acılarını eziyetlerini azaltmak, kendilerine zor gelen şeyleri hafifletmek için ne denli çaba sarfetiğini, zorluklara katlandığını en güçlü biçimde tasvir edip, gözler önüne sermektedir. Yine kuşku götürmez bir gerçektir ki, bu güzel ahlâkı onun başarısında, ashabının O'nun yolunda kendilerinden geçmesinde ve kendilerini bu yolda feda etmelerinde, insan kitlelerinin sonunda O'nun davasına ve bayrağına sarılışında büyük rol oynamış, başarısının başlıca amili olmuştur.

e) Ahzâb Sûresi'nde:

"Ey iman edenler, yemeğe çağrılmadan Peygamber'in evlerine girmeyin, yemek zamanını gözetlemeyin. Davet edildiğiniz zaman girin, yemeği yiyince dağılın. Söze dalmayın. Çünkü bu, Peygamber'e eziyet veriyor, fakat O sizden utanıyordu. Ama Allah hak(kı dile getirmek)tan utanmaz..." (Ahzâb, 53)

Ayeti kerime Peygamber'in ahlâkından birini burada takdirle yâd etmektedir. Arkadaşlarından gördüğü eziyetlere karşı sabret-

mesi, onların yüzüne vurmaktan haya etmesi, kalblerini kırmaktan ve duygularını yaralamaktan kaçınması burada dikkat çekmektedir. Bu nitelik özellikle davetçiler ve hidâyet rehberleri için çok büyük ve çok üstün bir ahlâkî değerdir.

f) Kehf, Tâ Hâ, Şûara ve Fatır Sûreleri'ndeki âyetlerde:

1- Demek onlar bu söze inanmazlarsa, onların peşinde kendini üzüntüden helâk edeceksin. (Kehf, 6)

2- Ta Ha. Biz Kur'ân'ı sana güçlük çekesin diye indirmedik. (Tâ Hâ, 1-2)

3- İman etmediler diye neredeyse kendini helâk edeceksin. (Şûarâ, 3)

4- Amelinin kötülüğü kendisine süslendirilip de onu güzel görmeye başlayan (Kötü amelini güzel görmeyen, aklıyla gerçeği gören kimse gibi olur) mı? Allah dilediğini sapıklığa iletir. Dilediğine hidâyet verir. Onlara üzülerek kendinden geçme. Allah ne yaptıklarını biliyor. (Fâtır, 8)

Bu âyetler, Rasul'ün toplumunu davet ederken onların cüretkarlığına, karşı tavır koymalarına, daveti kabul etmeye yanaşmamalarına ve davetin gösterdiği yola girmemelerine ne denli içlendiğini, üzüldüğünü, kederlendiğini göstermektedir. Bu ise ahlâkın en güzeli, en büyüğü ve en değerli olanıdır. Ve burada ifade edilen vakıa Tevbe 128. âyette belirtilen durumla paralellik arz etmektedir. Orada Peygamber'in halkına merhametli, şefkatli olduğu, onların hidâyeti ve yararına olan şeylere özellikle çok özen gösterdiği, şiddetli arzuya sahip olduğu vurgulanmıştı.

Bu meseleyle ilgili olarak pek çok âyet varid olmuştur ki, hepsinin öz itibarıyle vurgulamaya çalıştığı şey, Hz.Peygamber'in kavminin inadı, inkârı ve hidâyeti kabule yanaşmaması nedeniyle duyduğu üzüntü ve kederi azaltmak, onu teselli etmek, endişesini hafifletmektir. Zira Rasul, onların iyiliğine, yararına, kurtuluşuna ve mutluluğuna çok özen gösteriyordu. Bu da, daha önceki âyetlerin içerdiği güzel ahlâkıyla sıkı ilişkisi bulunan bir tavır ve harekettir. Bu konudaki âyetlerden yalnızca birkaçını vererek geçeceğiz.

1- Eğer onların yüz çevirmesi sana ağır geldiyse, hayli (yapabilirsen) yerin içine (inebileceğin) bir delik ya da göğe (çıkabileceğin) bir merdi-

ven ara ki onlara bir mucize getiresin! Allah, dileseydi, elbette onları hidâyet üzerinde toplardı, o halde cahillerden olma! (En'âm, 35)

2- Rabbin dileseydi, yeryüzündekilerin hepsi mutlaka inanırdı. O halde sen mi iman etmeleri için insanları zorlayacaksın? (Yunus, 99)

2. Cesaret ve Kahramanlığı:

Âl-i İmrân Sûresi'nin, Uhud Savaşı'yla ilgili olarak inen âyetleri arasındaki bir âyette şöyle deniliyor:

"Rasul, arkanızdan sizi çağırırken siz habire (düşmandan) kaçıyor, hiç kimseye dönüp bakmıyordunuz." (Âl-i İmrân, 153)

Ayet savaş meydanını güzel tasvir etmektedir. Müslümanların aleyhine dönen savaş şartlarını ve hezimete uğradıkları anı anlatan âyetler, bu esnada Rasûl'ün yalnız başına kaldığı bir ortamda savaş meydanında sebat ettiğini, olayların onu etkilemediğini tasvir etmektedir. Hâlbuki bu savaşta Rasul'ün öldürüldüğü şayiası bu sûrenin 144. âyetinde belirtilmektedir. Rasul, öldüğünün sanıldığı bu anda ortaya çıkmıştı: "Muhammed ancak bir Rasul'dür. Ondan önce de pek çok Rasûl gelip geçti. Şimdi o, ölür ya da öldürülürse siz ökçelerinizin üzerinde gerisin geriye mi döneceksiniz?". Onun bu çağrısı ve ashabından bazılarının onun çağrısına kulak verip etrafında toplanmaları bir ölçüde müslümanların toparlanmasını temin etmiştir. Onun tavrı ve sebatı, anında etkisini göstermiştir. Ayetin çizdiği tablo Peygamber'in şecaatini, cesaretini, tehlike anlarında, savaş ve harp meydanlarında sarsılmaz bir yüreğe sahip olduğunu parlak bir biçimde ortaya koymaktadır.

Bu konuyla ilgili olarak Peygamber'in iki durumu daha vardır ki, her ikisine de Kur'ân âyetleri işarette bulunmuştur.

Birincisi: Tevbe Sûresi'nin aşağıdaki âyetlerinde zikredilen Huneyn günü ile ilgili davranışı:

"Andolsun, Allah size birçok yerde yardım ettiği gibi Huneyn günü de yardım etmişti. Hani (o gün) çokluğunuz sizi böbürlendirmişti. Fakat size hiçbir yarar da sağlamamıştı. Bütün genişliğine rağmen yeryüzü size dar gelmeye başlamıştı. Sonra bozularak arkanızı dönüp kaçmıştınız. Sonra Allah Rasulü'nün ve müminlerin üzerine güvenini (sekine)

indirdi. Sizin görmediğiniz askerler indirdi. Ve kâfirleri azaba çarptırdı. İşte kâfirlerin cezası budur." (Tevbe, 25-26)

Bu âyetler de gösteriyor ki, Rasûl, müslümanların çoğunluğu kırılıp savaş şartları aleyhlerine dönmeye ramak kala, savaş meydanında sebat eden az bir toplulukla beraber olmuş ve onlarla birlikte sebat etmiştir. Rivâyetler bu olayı olduğu gibi naklettikleri gibi, Peygamber'in hezimete uğrayanları yüksek sesle çağırdığını ve bu esnada şu mısraları söylediğini kaydederler:

"Ben Peygamber'im; yalan yok.

Abdulmuttalib'in oğluyum ben."

İkincisi: Ahzâb olayındaki tavrı, Ahzâb Sûresi'nin bazı âyetlerinde bu savaşın birtakım gelişmeleri ve bazı sahneleri, sonuçları kaydedilmiştir. O sırada bu gerçekten müthiş bir olaydı. Aşağıdaki âyetlerde de ifadesini bulduğu gibi müslümanları cidden şiddetli bir biçimde sarsmıştı:

"Hani onlar üstünüzden ve altınızdan gelmişlerdi. Gözler dönmüş, canlar boğaza dayanmıştı. Allah hakkında çeşitli zanlarda bulunuyordunuz. İşte orada müminler denenmiş, şiddetli bir sarsıntı ile sarsılmışlardı." (Ahzâb, 10-11)

Münafıklar bunu fırsat bilerek alaya, şamataya, kirli emeller peşinde koşmaya ve onları yıldırmaya başladılar. Aşağıdaki âyetlerde bu durum dile getirilmektedir:

"O sırada münafıklar ve kalblerinde hastalık bulunan kimseler: "Allah ve Rasûlü bize sadece boş vaadlerde bulundu." diyorlardı. Onlardan bir grup da: "Ey Yesrib halkı, artık size duracak yer yok, dönün", diyorlardı. Onlardan bir topluluk da: "Evlerimiz (sağlam değil), açıktır." diyerek Peygamber'den izin istiyorlardı. Oysa evleri açık değildi. Onlar sadece kaçmak istiyorlardı." (Ahzâb, 12-13)

İşte bu dehşetli ortamda Peygamber, harp alanının ekseni durumundaydı. Dağların sarsılmazlığına benzer bir sebat örneği vermişti. Gönül huzuru ile ordusunu denetlemiş ve mevzilere yerleştirmişti. İşte burada O, Kur'ân'ın müslümanları kendisine uymaya çağırdığı en güzel örnek olmuştu. Olayı bu şekilde gözler önüne seren âyetlerden sonra gelen bir âyet onun en güzel örnek olduğunu vurguluyordu. Burada özellikle ifade edilmek istenen onun bu olaylar karşısındaki tavır ve hareketleridir:

"Andolsun Allah'ın Rasûlü'nde sizin için; Allah'ı ve ahireti arzu eden ve Allah'ı çok anan kimseler için en güzel bir örnek vardır." (Ahzâb, 21)

İfade edilmesi gereken gerçeklerden biri de Peygamber'in cihad meydanlarındaki kahramanlığını, yüreğinin sebatını, iradesinin sağlamlığını tablolaştıran Kur'ân âyetlerinin yalnız bu üç olayla sınırlı olmadığıdır. Aksine Kur'ân sûrelerinin gündeme getirdiği tüm cihad durumlarında onun üstün tavırları güçlü bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Bakara, Nîsâ, Enfâl, Tevbe, Mücadele, Haşr, Mümtehine, Saf v.s. sûrelerde bu özelliğini görmek mümkündür. Yeter ki, buralarda yer alan cihad âyetlerini derinlemesine inceleyebilelim. Onların özüne nufûz edebilelim. İlerde cihad bölümünde bu konuyu daha etraflı olarak ele alacağımızdan şimdilik bu kadarla yetiniyoruz.

3. Vazifesine Olan Bağlılık ve Samimiyeti:

Ahzâb Sûresi'nde:

"Ey Peygamber! Eşlerine söyle: "Eğer siz, dünya hayatını ve onun süsünü istiyorsanız, gelin size mut'a (boşanma bedeli) vereyim ve sizi güzellikle salayım. Eğer siz, Allah'ı ve âhiret yurdunu istiyorsanız, (biliniz ki) Allah, sizden güzel hareket edenlere büyük bir mükâfat hazırlamıştır." (Ahzâb, 28-29)

Bu âyetler, tahyir âyetleri diye bilinir. Bunların iniş sebebi ile ilgili olarak bazı rivâyetler nakledilmiştir ki, öz itibariyle şöyledir: Peygamber'in hanımları ondan daha fazla nafaka ve dünya hayatından daha geniş boyutlarda yararlanmak için talepte bulunmuşlardı. Bu konuda ısrar ettikleri için onun öfkelenmesine neden olmuşlardı. Ayetlerin içeriği de bunu desteklemektedir. Özellikle bu âyetler, müslümanların Beni Kurayza yahudilerine ait bulunan malları, yurtları ve arazileri ellerine geçirmesine işaret edildikten sonra geldiklerine göre demek oluyor ki, Peygamber'in hanımları, Allah'ın Peygamber'e ve müslümanlara büyük fethi nasip ettiğini gördüklerinde O'ndan isteyebildiklerini istemişlerdi. Bu istekleri onun öfkesine ve kırgınlığına neden oldu. Bir ay onlardan uzak yaşadı. Onları kendi hallerine terk etti. Yalnız başına yaşadı. Bu olayları sîret rivâyetleri farklı biçimlerde kaydetmişlerse de olayın ve durumun özünü belirlemede bu ihtilafların bir etkisi yoktur.

Ayetler, aslında Rabbanî olan iki öğreti ve yönlendirmeyi kapsamaktadır. Ancak âyetler, özellikle nüzûl şartları, onların Peygamber'in gönlünde yer alan sıkıntıyı, acı ve incinmeyi tedavi etmek için gönderilen Rabbanî birer destek olduklarını düşündürmektedir. Zira o, hanımlarının bu isteklerinin onu görevinden alıkoyacağını ve yüklenmiş olduğu büyük zorluklar karşısında yıldıracağını tahmin ediyordu. Çünkü bu görev onların istedikleriyle çelişiyordu. Kur'ân'da bu tür Rabbanî desteklere pek çok örnek bulunmaktadır. Biz burada yalnızca kıble değişikliğiyle ilgili olarak nazil olan âyetlerden birini örnek olarak vereceğiz:

"Biz, yüzünün semaya dönüp durduğunu görüyoruz. Mutlaka Seni hoşnut olacağın bir kıble'ye yönelteceğiz..." (Bakara, 144)

Tahyir âyetlerinin işaret ettiği bu sahne, Peygamber ahlâkının parlak tablolarından birini oluşturmaktadır. Öyleki bu nedenle O, dünya hayatının ziynetinden ve güzelliklerinden arınmakta ve kendisini tamamıyla büyük görevine vermekte, onda yok olmaya çalışmaktadır. Bu ikisinin birbiriyle çelişeceğini takdir etmesinde bu ahlâkı tecelli etmektedir. Hanımlarını, ya kendisinin gönül huzuru ile kabul ettiği yaşam biçimini benimseme, ona razı olma, ahlâkı ve göreviyle çelişmeyen bir hayata yönelme, ya da çekip gitme ve kendisini terk etme, büyük görevinin zorluklarına kendisini vermesine imkan tanımaları arasında serbest bırakışında bu ahlâkın tezahürleri gerçekten açıktır. Bu nokta, Peygamber ahlâkının ulaştığı en yüksek yerdir. Ve aynı zamanda bu ahlâk ve anlayış İslâm çağrısının başarıya ulaşmasında rol oynayan etkenlerden biridir. Ayrıca, Peygamber'in güzel ahlâkında bir gedik açmaya çalışan, O'na dünya sevgisi, dünya güzellikleri ve şehvetlerine düşkün olduğu imajını vermeye çalışan beyinsiz misyonerlere ve çirkin emeller peşinde sürüklenen müsteşriklerin iddialarına en kuvvetli reddiye mahiyetindedir. Gerçek odur ki, Peygamber ta Mekke döneminde bile kendisini, yalnız davasına vermiş ve bu tür eğilimlerden uzak durmuştur. Bu reddiyenin gücüne ikinci bir kuvvet kazandıran olgulardan biri de söz konusu âyetlerin Medine döneminin ortalarında ve düşmanları olan yahudilerin sonunu getirdikten ve münafıkların güçlerini kırdıktan, korkunç kuvvetlerle Yesrib'e karşı saldırıya geçen toplulukların düşmanlıklarına bir daha saldırıya geçmeye cesaret edemeyecekleri bir şekilde karşılık verildikten sonra inmiş olmalarının hesaba katılmasıdır.

Kur'ân'da Kureyş liderlerini, efendilerini, büyüklerini, zenginlerini ve azgınlarını sert, katı ve şiddetli bir üslûpla eleştiren gerçekten pek çok âyet vardır. İşte onlardan bir kaçı:

1- Hayır, eğer (bundan) vazgeçmezse, (onu) perçeminden yakalarız. Yalancı, günahkâr perçem(den). O zaman (o gitsin) da meclisini (adamlarını) çağırsın. Biz de zebanileri çağırırız. Hayır! Ona itaat etme! (Allah'a) secde et ve yaklaş! (Alâk, 15-19)

2- Şunların hiçbirine itaat etme: Yemin edip duran, aşağılık, kınayan, söz götürüp getiren, hayra engel olan, saldırgan, günahkâr, kaba, sonra da kötülükle damgalı, mal ve oğullar sahibi olmuş diye (böyle yolunu şaşırmış). Ayetlerimiz kendisine okunduğu zaman: "Eskilerin masalları" dedi. Biz, onun burnunu damgalayacağız... (Kalem, 10-16)

3- Çekiştiren, kaşgöz işaretleri yaparak alay eden her kişinin vay haline! O ki mal yığdı, onu saydı durdu. Malının kendini sonsuza dek yaşatacağını sanıyor. Hayır, andolsun ki o, Hutame'ye atılacaktır. Hutame'nin ne olduğunu sen nereden bileceksin? Allah'ın tutuşturulmuş ateşidir. Ki gönüllere işler! O, onların üzerine kapatılıp kilitlenecektir. Uzatılmış direkler arasında olarak. (Hümeze, 1-9)

4- Ebu Leheb'in elleri kurusun. Zaten kurudu da. Ne malı ne de kazandığı, O'nu kurtaramadı. Alevli bir ateşe atılacaktır. Karısı da odun hamalı olarak. Boynunda hurma lifinden bir ip! (Mesed 1-6)

Bu ve benzeri âyetler, onların çirkin taraflarını deşifre etmekte ve onların yüzlerine tehdit, dövüş ve meydan okuyuş içeren korkunç darbeler indirmektedir. Hac Sûresi'ndeki bir âyet tüm bu darbelerin onlar üzerindeki etkisini aşağıda görüldüğü şekilde sembolize etmektedir:

"Kendilerine apaçık âyetlerimiz okunduğu zaman kâfirlerin yüzlerinde inkârı anlarsın. Neredeyse kendilerine âyetlerimizi okuyanların üzerine saldıracaklar..." (Hac, 72)

Rasul'ün, bu âyetleri -âyetlerin isteği doğrultusunda- liderlerin zorba, zalim ve azgınların yüzüne haykırması; onların güçlerine ve sayılarının çokluğuna rağmen, kendi güç ve sayıca azlığını düşünmemesi, bunlara aldırmaması -özellikle ilk inen âyetlerde dile getirildiği gibi; müşriklerin daha başlangıçta düzenledikleri saldırılar sonucu, Rasul'e inanan ve ona uyanlardan bazılarının şehit

olduğu, bazılarının işkenceye maruz kaldığı bir ortamda böyle bir eylemde bulunmuş olması- onun büyük ahlâkını gösterir. İşte bu hakkı haykırmada cesaretliliktir ve inandığı yolda yürümekte hiç kimseden korkmamaktır.

Kur'ân'da, Rasul'ün, zaman zaman içine doğan, başkasının haberdar olmadığı ve Allah'ın ilminde olana ters düşen bazı tutum ve davranışlarına karşı eleştiri ve azarlamaları içeren birçok âyet vardır. Örnek olsun diye birkaçını verelim:

1- Yeryüzünde ağır basıncaya kadar hiçbir peygambere esirlere sahip olmak yakışmaz. Siz, geçici olan dünya malını istiyorsunuz, Allah ise (sizin için) âhireti istiyor. Allah daima üstün ve hikmet sahibidir. Eğer Allah'tan bir yazı geçmemiş olsaydı, aldığınız fidyeden dolayı size mutlaka büyük bir azâp dokunurdu. (Enfâl, 67-58)

2- Ne Peygamber'in ne de iman edenlerin, akraba bile olsalar, cehennem halkı oldukları ortaya çıktıktan sonra (Allah'a) ortak koşanlar için mağfiret dilemesi yapacakları bir iş değildir. (Tevbe, 113)

3- Belki Sen, onların: "O'na bir hazine indirilmeli veya beraberinde bir melek gelmeli değil miydi?" demelerinden ötürü, sana vahyolunanın bir kısmını terk edeceksin ve bunu onlara okumaktan göğsün daralacak, ama sen sadece bir uyarıcısın, her şeye vekil olan Allah'tır. (Hûd, 12)

4- Az daha onlar, seni, sana vahyettiğimizden ayırarak, ondan başkasını bize iftira etmen için fitneye düşüreceklerdi. İşte o zaman seni dost edinirlerdi. Eğer biz seni sağlamlaştırmamış olsaydık, onlara bir parça meyledecektin. O zaman da Sana hayatın da, ölümün de kat kat (azabını) tattırırdık. Sonra Bize karşı bir yardımcı da bulamazdın. (İsrâ, 73-75)

5- Allah'ın nimet verdiği, senin de kendisine nimet verip (hürriyete kavuştur)duğun kimseye: "Eşini yanında tut, Allah'tan kork" diyordun, fakat Allah'ın açığa vuracağı şeyi içinde gizliyordun, insanlardan çekiniyordun; oysa asıl çekinmene layık olan, Allah idi. Zeyd, o kadından ilişiğini kesince biz onu sana nikahladık ki (bundan böyle) evlâtlıkları, kadınlarıyla ilişkilerini kestikleri zaman o kadınlarla evlenmek hususunda mü'minlere bir güçlük olmasın. Allah'ın buyruğu (her zaman) yerine getirilmiştir. (Ahzâb,37)

6- Surat astı ve döndü. Kör geldi diye. Ne bilirsin belki o arınacak? Yahut öğüt dinleyecek de öğüt kendisine fayda verecek. Kendisini zengin görüp tenezzül etmeyene gelince; Sen ona yöneliyorsun. Onun arınmamasından sana ne? Fakat koşarak sana gelen, (Allah'tan) korkarak gelmişken, Sen onunla ilgilenmiyorsun. (Abese, 1-10)

Peygamber'in bu âyetleri açıkça duyurmasında O'nun ahlâkının doğruluğu, dürüstlüğü ve güvenilir oluşu en üst derecelerde tecelli etmektedir. Aîşe (r)'den rivâyet edilen bir hadiste onun şöyle dediği ifade edilmiştir: "Eğer Peygamber Allah'ın vahyinden bir şeyi gizlemiş olsaydı Ahzâb âyetlerini gizlerdi." Aîşe de bizim ifade etmeye çalıştığımız noktaya böylece dikkat çekmiş olmaktadır.

Aynı şekilde Peygamber'e kendisini savunmayı, yetki sınırını belirtmeyi ve bu sınırı aşmamayı emreden pek çok âyet vardır:

1- Onlara açık açık âyetlerimiz okunduğunda, bizimle karşılaşmayı ummayanlar: "Bundan başka bir Kur'ân getir veya bunu değiştir." dediler. De ki: "O'nu kendi tarafımdan değiştirmek, benim için imkansızdır. Ben sadece bana vahyolunana uyarım. Şâyet ben Rabbim'e karşı gelirsem, büyük bir günün azabından korkarım." (Yunus, 15)

2- Yoksa, onu uydurdu mu diyorlar? De ki: Eğer ben onu uydurmuşsam Allah'tan gelecek cezaya karşı sizin bana hiçbir faydanız olmaz. O, sizin taşkınlıklarınızı daha iyi bilir. Benimle sizin aranızda O'nun şahit olması yeter. O, bağışlayan, esirgeyendir. (Ahkâf, 8)

Ayrıca bkz. En'âm, 50, A'râf, 188. âyetler.

Bu âyetlerde ve onların açıkça duyurulmasında da Peygamber'in üstün ahlâkı belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Samimiyeti, görev bilinci, yetkisini belirleyen sınırlarda, durulması gereken yerde duruşu hep bu ahlâkın tezahürleridir. Yanı sıra, bu âyetlerde Rabbani vahyin kendisiyle ne denli sağlam bağı bulunduğunu ve O'nun da bunu engin bir bilinçle ve sarsılmaz bir imanla kavradığını görmek tabii olan vakıayı müşahade etmektir.

Denebilir ki; kaydedilen şeylerin çoğu Peygamber'in Kur'ân âyetlerini ve vahyi tebliğ etmesi ile ilgilidir. Ve bunlar da Peygamber'in ismet sıfatının gereğidir. Zira bu sıfatın başlıca tezahürü Kur'ân'ı tam bir biçimde tebliğ etmektir. Bu anlamda bu tüm peygamberlerin vazgeçilmez temel niteliği ve görevidir. Bu sıfat olmadan pey-

gamberlikle nitelendirilmeleri gerçekleşmez. Ahzâb Sûresi'ndeki bir âyetin ifade ettiği de budur:

"Allah'ın, mesajlarını (gönderdiği emirleri) tebliğ ederler, Allah'tan korkarlar ve O'ndan başka kimseden korkmazlar..." (Ahzâb, 39)

Rasul'ü, Allah için, O'na davet için kendisini feda etmeye, yok olmaya kadar götüren, büyüklüğün, ruhsal kuvvetin zirvesine yükselten, O'nun yanında fakir ile zengini, tok olan ile aç olanı, zevk ve lezzet ile acı ve ızdırabı, rahat ile yorgunluğu aynı seviyeye getiren, Allah korkusu dışındaki tüm korkularını gideren, Allah dışındaki her hesaba çekilişi, Allah yolundaki bütün tereddütleri bir kenara iten, O'nun nazarında büyüklerin büyüklüğünü, ululların heybetini sönükleştiren, soy, sop ve makam, mevkinin şatafatını, benliğin ve kendini beğenmenin asabiyetini gözlerden düşüren şey O'nun tüm duygularına egemen olan bu engin imandır. Evet bu nitelendirmelerin hepsi hiç kuşkusuz doğrudur. Kuşku götürmeyen bir hakikat daha vardır ki, o da bu tebliğlerde belirginleştiğini söylediğimiz bu ahlâkın O'nun tabii yaratılışında var olduğudur. Yani o nitelikleri gökten almadı. Zaten bu ahlâk üzere yaşıyordu. İşte O, bu niteliklere sahip olduğundan dolayı Rabbanî seçilişe mazhar olmuştu. "Allah risâletini nereye koyacağını daha iyi bilir." şeklindeki Kur'ân'î cümlenin ifade ettiği de; "Muhakkak ki, sen büyük bir ahlâk üzeresin." şeklindeki Kur'ânî cümleyle büyük bir övgüye mazhar kılınışına etki eden de bu tabiî ahlâkıdır.

Biz burada kaydettiğimiz âyetleri, Peygamber'de bulunan bazı ahlâkî tutumları ve belirli faziletlerin üstünlüklerini ortaya koymak amacıyla kaydetmişsek de bu demek değildir ki, Peygamber'in ahlâkı ve faziletleri yalnız bu çerçeve ile sınırlıdır. Biz bunları özellikle O'nu ilgilendirdiği için zikretmiş bulunuyoruz. Yoksa Kur'ân'da pek çok âyet vardır ki, öz itibarıyle bunlara benzemektedir. Yalnız bunlar, Kur'ân'ın bütünü içinde dağınık ve yaklaşık her sûresine serpiştirilmiş haldedir. Öyleki bunlardan örnek vermeye bile gerek yoktur. Bunların tamamı bireysel ve toplumsal yaşam ve insanlıkla ilgili üstün ahlâkın her çeşidini övgüyle anmaktadır. Ayetler doğruluk, adalet, iyilik, emanet, hakka bağlılık, i'tidal, ihsan, sılayı rahim, yumuşak huyluluk, sözüne ve anlaşmasına sadık kalma, zayıflara acıma, ihtiyaç sahiplerine imkân tanıma, zûlme uğrayanlara yardım etme, sabır, iyiliği yaygınlaştırmaya çalışma, hayra çağrıda bulunma, hakkı tavsiye etme, cömert

olma, Allah için malını dağıtma, hikmetle ve güzel öğütle Allah'a çağırma, daha güzel olanı ile mücadele etme, iyilik ve takva üzerinde yardımlaşma, barış ve güvene rağbet etme gibi niteliklere teşvik etmiş, onlarla nitelenenleri takdirle övmüş ve onları müjdelemiştir. Öte yandın Kur'ân'ın bütünü içine serpiştirilmiş hatta yaklaşık her sûresinde bir nebze sözü edilmiş pek çok âyet vardır ki, bunlar da çeşitli kötü ahlâkları ve çirkin hasletleri tenkit etmektedir: Yalan, zulüm, azgınlık, günah, adam öldürme, fuhuşa bulaşma, namusu ayak altına alma, iftira etme, yalancı şahitlik, sarhoşluğun neden olduğu kötü huylar, savurganlık, saçıp savurma, hiyanet, sözünden dönme, kusur işleme, aldatma, akraba ile ilişkiyi kesme, muhtaç kimseleri mahrûm bırakma, haksızlıkla insanların mallarını yeme, korkak olma, cimri olma, kötülüğü yaymaya çalışma, katı kalpli olma, kaba ahlâk ve davranışta bulunma, söz ile uygulama arasında çelişki doğurma, gösteriş yapma, başa kakma, büyüklenme-böbürlenme, azgınlık eseri olarak intikam alma vb. gibi. Ayetler bu tür ahlâk, tavır ve davranışlardan sakındırmakta, buna benzer nitelikleri olan kimseleri uyarmaktadır.

Aîşe'den (r) gelen bir hadiste ona Peygamber'in ahlâkı sorulmuş o da: "O'nun ahlâkının Kur'ân ahlâkı olduğunu" ifade etmek sûretiyle cevap vermiştir. [145]Bu cevap, hakkı doğruyu ve apaçık gerçeği dile getirmektedir. Gerçekten doğru ve makûl olan da odur ki, Kur'ân hangi tavır, hareket ve ahlâkı yüceltmiş, takdir edip övmüş ve ona teşvik etmişse, kendisine bu telkinler vahyedilen insan, söz ve davranış olarak insanlar arasında onlarla en mükemmel şekilde nitelenmiş kişi olmalıdır. Yine Kur'ân, hangi şeyi tenkit edip yasaklamışsa, kendisine vahyedilen insanın söz ve uygulama olarak insanların o tür hareketlerden en çok sakınanı ve en fazla nefret edeni olmalıdır. Kur'ân'ın bu sözü tasdik eden emri, yüce Allah'ın O'nu takdirle övgülere mazhar kılması ve insanları O'na uymaya, itaat etmeye ve peşinden gitmeye teşvik etmesidir:

1- De ki: "Eğer Allah'ı seviyorsanız, bana uyun ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın..." (Âl-i İmrân, 31)

2- Rasûl'e itaat eden, Allah'a itaat etmiştir. (Nisâ, 80)

145 Müslim, Zürac b. Ebi Evfa'dan, o da Sa'd b. Hişam'dan rivâyet eder ki: Sa'd b. Hişam Aişe (r)'den Peygamber'in ahlâkını sordu, Aişe (r) de: "O'nun ahlâkı Kur'ân' dır." cevabını verdi. Bkz. Tefsiru'l-Keşşaf, c. 4, s. 176.

3- Andolsun, içinizden size öyle bir Peygamber geldi ki sıkıntıya uğramanız ona ağır gelir, size düşkün, müminlere şefkatli, merhametlidir. (Tevbe, 128)

4- Rabbin'e çağır. Muhakkak Sen doğru bir yol üzerindesin. (Hac, 67)

5- Şüphesiz Sen, onları doğru bir yola çağırıyorsun. (Müminûn, 73)

6- Ey Nebi! Biz Seni şâhid, müjdeci ve uyarıcı olarak gönderdik. O'nun izniyle, Allah'a davetçi ve aydınlatıcı bir lamba olarak... (Ahzâb, 45-46)

7- Şüphesiz Sen, doğru bir yola iletirsin. (Şûrâ, 52)

8- Şüphesiz Sen, büyük bir ahlâk üzeresin. (Kalem, 4)

Müslüman olmayanların bu konuda kuşku uyandırmak için yaptıkları, yapacakları her çeşit girişim temelinden yıkılmış sayılır. Bunlardan hiçbirinin akıl, mantık ve insaf ölçülerine sığacak dereceye ulaşma olanağı yoktur. Çünkü hidâyet yolunu gösteren Peygamber'in büyüklüğü, davetçi Rasûl'ün başarıya ulaşması ancak bununla ayakta durabilir. Çünkü O, kendisiyle hidâyet yolunu bulmuş kişilerin kendisini izleyeceği örnek insandır.

Davetini kabul edenlerin, yolunda gideceği önderdir. Bu uygulama ise ancak O'nun müjdelediği güzellikleri kendinde taşıdığı, onları bizzat yaşadığı, tenkit ettiği ve nefret ettiği şeylerin hepsinden sakınıp uzaklaştığı zaman gerçekleşir. Rasul'ün daveti öyle bir başarıya ulaştı ki; Araplardan az sayılmayacak bir kesim, Mekke'de yaşayan Ehli Kitab'ın her iki kolu ve Arap olmayanların büyük çoğunluğu ilk etapta kendisine iman etmiş ve gönül rızalarıyla savunma ve kendilerini bu yolda feda etmenin her çeşidini kabul etmişlerdir. İkinci merhalede Medine'de yaşayan Arapların büyük çoğunluğu, Arap olmayan ve Ehli Kitap'tan olanlardan bir kesim kendisine iman etmiş tüm içten duygularıyla O'na bağlanmış, onu savunma ve kendilerini bu yolda feda etmede alabildiğine ileri gitmişlerdir. Bu başarının, ancak ve ancak muhatapların peygamberliğin gerçek belirtilerini, hayır ve faziletin her çeşidini bir bütün olarak Peygamber'in şahsında gözleriyle görmüş olmalarından kaynaklanmış olacağında kuşku yoktur. Peygamber'in, Bakara Sûresi'nin 44. âyetini en güzel şekilde anlayan ve onu uy-

gulamaya koyan en samimi kişi olduğunda kuşku yoktur:

"Siz insanlara iyiliği emredip kendinizi unutuyor musunuz?"

Zuhruf Sûresi'nin 43. âyetinde ifadesini bulduğu gibi Rabbi'nin emrine ve vahyine ilk müspet cevap veren kişi olduğunda şüphe edilemez:

"Sana vahyedilene sımsıkı sarıl."

Hûd Sûresi'nin 112. âyeti de bu konuya ışık tutmaktadır:

"Emrolunduğun gibi doğru ol. Ve seninle beraber tövbe edenler de... Aşırı gitmeyin! Zirâ O, yaptıklarınızı görmektedir."

Şûrâ Sûresi'nin 15. âyeti de bu tür bir yaklaşımı destekler:

"Bundan dolayı Sen dâvet et ve emrolunduğun gibi doğru ol, onların keyiflerine uyma ve de ki: 'Ben Allah'ın indirdiği her kitaba inandım ve aranızda adâlet yapmakla emrolundum. Allah bizim de Rabbimiz, sizin de Rabbiniz'dir. Bizim işlediklerimiz bize, sizin işledikleriniz size aittir. Bizimle sizin aranızda bir tartışma (sebebi) yoktur. Allah bizi bir araya toplar, dönüş de O'nadır."

Bununla çelişecek herhangi bir şeyi kapsayan hangi rivâyet olursa olsun mutlaka yalandır, iftiradır, düzmecedir, tahrif edilmiştir.

4. Kâfirlerin İftiraları:

Böylece meseleyi ortaya koyduktan sonra, bu konuyla doğrudan ilişkisi olduğu söylenebilecek bir noktaya dönmek gerekiyor. Arap kâfirlerinin Peygamber (s)'e yönelttikleri ithamlara, ruhsal, aklî ve ahlâkî noksanlıklara bakmak lazımdır. Kur'ân'ın onların ağzından hikâye ettiği delilik, yalancılık, iftira, sihir, kâhinlik ve şairlik gibi töhmetlere eğilmek icap eder.

Bizim inancımıza göre bu tür ithamları ve kusurları çürütmeye çalışmak boş bir girişimden öteye gitmez. Bunların Kur'ân'da hikâye edilişi ithamların yalan ve yakıştırma olduğuna en güçlü delili oluşturmaktadır. Özellikle Kur'ân bu iddiaları yalnız hikâye etmekle kalmamış aksine yalanlamayı, çürütmeyi, iddia sahiplerinin yüzüne çarpmayı da ihmal etmemiştir. Değişik münasebetlerle onların iddialarını hikâye ederken sert ve güçlü bir biçimde onları reddetmiştir. Şu kadarı var ki, beyinsiz misyonerlerin ve çır-

kin emeller peşinde sürüklenen müsteşriklerin bu iddiaların bazılarını tekrar tekrar gündeme getirmeleri, özellikle Peygamber'in saralı olduğunu vurgulamaya çalışmaları, bu konuda konuşmayı yararlı kılmaktadır. Bundan da öte, Kur'ân'dan kaynaklanan bazı düşünceler şu anda zihnimizde toparlandığından onları da bu münasebetle burada kaydetmenin yararlı olacağı görüşündeyiz.

Bu insanların, Peygamber'in saralı oluşunu bazı rivâyetlere dayandırdığını, oralardan çıkardığını biliyoruz. Bu rivâyetlere göre Peygamber bazan, vahiy geldiği zaman zorlanır, yorulur, kendisini kaybeder ve üzerinden terler akmaya başlardı. Yalnız bu olayı hikâye eden rivâyet, Peygamber'in bu sıkıntısı gitikten sonra katibi çağırıp bu zorlukla kendisine vahyedilen Kur'ân'ı ona yazdırdığını da belirtmektedir. Ya da kendisine yöneltilen bir sorunun cevabını vermek için soru sahibini çağırtırdı. Aşağıdaki rivâyetler bu konuyu aydınlatmaktadır:

1- Buharî'deki bir hadiste deniyor ki: "Safvan b. Ya'la b. Ümeyye, Ya'la'nın şöyle dediğini haber verdi: 'Keşke ben Rasûlullah'ı kendisine vahiy geldiği sırada görseydim! Dedi ki: Peygamber bir ara Ci'rane'deydi. Üzerinde bir elbise vardı. Ashabından bir grup insan da onunla birlikte gölgeye çekilmişlerdi. O sırada O'na köylü bir Arap geldi. Üzerinde koku sürülmüş bir aba vardı. 'Ya Rasûlullah' dedi, 'Umre'de koku sürülmüş bir aba ile ihrama giren bir adam hakkında ne dersin?' Ömer b. Hattab (r) eliyle Ya'la'ya işaret ederek gelmesini söyledi. Ya'la geldi başını soktu. Bir de ne görsün. Peygamber'in yüzü kızarmıştı. Bir süre böyle kapalı kaldı. Sonra kendine geldi ve: 'Şimdi bana Umre'den soru soran nerede?' dedi. Adam aranıp yanına getirildi. Dedi ki: 'Sendeki kokuya gelince onu üç kere yıka. Abayı da çıkar. Sonra haccının diğer görevlerini gerektiği şekilde yap'.

2- Buharî hadisinde: Aîşe (r) dedi ki: "Çok soğuk günlerde O'na vahiy geldiğini gördüm. Buna rağmen bu sıkıntı anı çözülünceye kadar alnından ter aktığını müşahade ederdim."

3- Buharî'de Zeyd'in hadisi: "Allah, Rasûlüne vahiy indirdiğinde uyluğu bacağımın üzerindeydi. Uyluğu üzerimde ağırlaştı. Öyle ki uyluğumun kırılacağından korktum. Sonra kendisine geldi. Allah 'zarara uğrayanlar hariç' âyetini indirdi. Bana O'nu yazmamı emretti."

4- Ahmed'in Müsned'inde Abdullah b. Ömer'den, Peygamber'e: "Sen vahiy geldiğinde bir şey hissediyor musun?" diye sordum. O da: "Dalga dalga gelen sesler duyarım. Sonra bu esnada susarım. Ne zaman bana vahiy gelmişse mutlaka canımın çıkacağını sanmışımdır." dedi.

Az çok düşünebilecek bir kapasiteye sahip, insaflı birinin incelemesi sonucunda bu adamların varmış olduğu sonuca varması, bu hadislerden o neticeyi çıkarması düşünülemez.

Kâfirlerin Peygamber'e nispet ettiği delilik iddiası ise bu iddialarını onlardan hikâye eden âyetler gösteriyor ki, onlar böyle demekle Peygamber'in hasta olduğunu, aklını oynattığını ya da sara hastalığına yakalandığını söylemek istemiyorlardı. Hâlbuki bu tür nitelikler akıl hastası olan kimsenin vazgeçilmez nitelikleridir. Aslında onların böyle bir iddiada bulunmaları ma'kul da olmaz. Zira onlar Peygamber'in kendilerine belâgatı, ahengi ve kuvvetli vurgusuyla parlak Kur'ân âyetlerini okuduğunu, kibirlerine ve böbürlenmelerine rağmen onlara engin şekilde nüfuz ettiğini görüyorlardı. Pek çok rivâyet onların okunan Kur'ân'dan etkilendiklerini zikretmektedir[146]. Onlar bu ifadelerle Peygamber'in akıl almaz garip tavırlara sahip olduğunu, çağrısıyla topluma aykırı düştüğünü, müjdelemesi ve sakındırmasıyla apayrı bir kişi olduğunu ifade etmek istiyorlardı. Nitekim insanlar, içinde yaşadığı toplumda alışılmışın dışında yeni bir haber ulaştıran kişilere bu tür yakıştırmalarda bulunmayı alışkanlık haline getirmişlerdir. Bu durum aşağıdaki örneklerde açık bir biçimde görülmektedir:

1- Dediler ki: "Ey kendisine zikir (Kur'ân) indirilmiş olan, Sen mutlaka delirmişsin! Eğer doğrulardansan hadi bize melekleri getirsene! (Hicr, 6-7)

2- Onlar hâlâ o sözü (Kur'ân'ı) düşünmediler mi, yoksa onlara, ilk atalarına gelmeyen bir şey mi geldi? Yoksa Peygamberlerini tanımadıklarından dolayı mı O'nu inkâr ediyorlar? Yoksa "O'nda bir delilik var" mı diyorlar? Hayır. O hakkı getirdi. Fakat çokları haktan hoşlanmıyorlar. (Müminûn, 68-70)

146 İbn Hişam'ın birinci cildinde, Kureyş liderlerinin Kur'ân'ı dinlediğini ve Kur'ân'ın onları etkilediğini anlatan uzun bir hadis vardır (s. 285). Aynı cilt, s. 265'te, Utbe b. Rebia'nın Kur'ân dinlediğini ve ondan çok etkilendiğini bildiren uzun bir hadis daha vardır.

3- Çünkü onlara: "Allah'tan başka ilah yoktur!" dendiği zaman büyüklük taslarlardı. "Cinlenmiş (delirmiş) bir şair için tanrılarımızı terk mi edeceğiz." derlerdi. (Saffat 35-36)

4- İnkâr edenler, dediler ki: "Siz tamamen dağılıp parçalandıktan sonra, mutlaka yeni bir yaratılış içinde olacağınızı size haber veren bir adam gösterelim mi size? Allah'a yalan mı isnat etti, yoksa kendisinde delilik mi var?" Hayır, âhirete inanmayanlar, azâp ve uzak bir sapıklık içindedirler. (Sebe' 7-8)

5- İnkâr edenler, zikri (Kur'ân'ı) işittikleri zaman, neredeyse Seni gözleriyle devireceklerdi, "O delidir." diyorlardı. Hâlbuki O, bütün alemlere (gönderilmiş) bir uyarıdan başka bir şey değildir! (Kalem, 51-52)

Peygamber'e şair, sihirbaz, yalancı, kâhin ve başkasından yardım alan gibi yakıştırmalarına gelince, onların bu sözlerini dile getiren âyetler gösteriyor ki, onlar bazan bu sözlerin gerçek anlamlarını kastediyor, bazan da bu sözlerle kuşku uyandırmayı, kin ve nefret duygularını kabartmayı ve inkârı amaçlıyorlardı. Aşağıda bunun örneklerini göreceğiz:

1- ... Böyle iken yine Sen: "Öldükten sonra dirileceksiniz" desen, inkâr edenler, mutlaka: "Bu, apaçık bir büyüden başka bir şey değildir" derler. (Hûd 7)

2- Kalbleri eğlencededir. O zulmedenler, aralarındaki şu konuşmayı gizlediler: "Bu (Muhammed) sizin gibi bir insan değil mi? Şimdi siz göz göre göre büyüye mi kapılacaksınız?" (Enbiyâ, 3)

3- Biz onların, "O'na bir insan öğretiyor." dediklerini biliyoruz. Hak'tan saparak kendisine yöneldikleri adamın dili a'cemîdir. Bu ise apaçık Arapça bir dildir. (Nahl, 103)

4- "Aksine, dediler, (Muhammed'in söyledikleri) karmaşık rüyalar! Hayır, onu uydurmuş. Hayır, o şairdir. (Eğer kendisine inanmamızı istiyorsa) o halde bize, öncekilerin (mucizelerle) gönderildikleri gibi O da bir mucize getirsin." (Enbiyâ, 5)

5- Onlara, kendilerinden bir uyarıcı gelmesine hayret ettiler de kâfirler, "Bu yalancı bir sihirbazdır." dediler. (Sâd, 4)

6- Eğer bir âyet görürlerse, hemen yüz çevirirler ve "süregelen bir sihirdir." derler. (Kamer, 2)

Her ne olursa olsun Kur'ân'ın reddiyeleri her şeyi alıp götürmekte ve kökünden yok etmektedir. Akıl, mantık ve insaf sahibi gayri müslim birinin bunda kuşku yaratmaya, ya da onunla nüfuz gücünde, tesirinde, ruhaniyetinde, doğruluğunda; böbürlenmeye, kibirlenmeye, O'na nispet edilen şeyleri kökten ve toptan yıkmasında yol aramaya yeltenme olanağı yoktur. Aşağıdaki örnekler bunun içindir:

1- Allah'a yalan isnad eden ya da kendisine hiçbir şey vahyedilmediği halde "bana da vahyolundu" diyen kişiden daha zalim kimdir. (En'âm, 93)

2- Musa: "Size gelen gerçek için böyle mi diyorsunuz? Bu sihir midir? Hâlbuki sihirbazlar, iflâh olmaz!" dedi. (Yunus, 77)[147]

3- Onlar (iplerini ve değneklerini) attıklarında Musa: "Sizin bu yaptığınız sihirdir. Allah onu mutlaka boşa çıkaracaktır. Allah bozguncuların yaptıklarını düzeltmez. Allah, suçlular hoşlanmasa da hakkı, sözleriyle gerçekleştirir." (Yûnus, 81-82)

4- Yalan uyduranlar ancak Allah'ın âyetlerine iman etmeyenlerdir. Onlar yalancıların ta kendileridir. (Nahl, 105)

5- Şeytanların kime ineceğini size haber vereyim mi? Onlar, her günâhkâr yalancıya inerler. O yalancılar, onlara kulak verirler. Çokları da yalan söylerler. Şairler (e gelince) onlara da azgınlar uyar. Görmüyor musun onları, her vadide şaşkın şaşkın dolaşırlar? Ve onlar yapmadıklarını söylerler. (Şu'arâ, 221-226)

6- De ki: «Size bir tek öğüt vereyim: Allah için ikişer ikişer ve teker teker kalkar, durursunuz, sonra düşünürsünüz! 'Arkadaşınızda delilikten eser yoktur. O, ancak şiddetli bir azâbın önünde sizi uyaran (bir elçi)dir. De ki: 'Ben sizden bir ücret istemişsem o sizin olsun. Benim ücretim yalnız Allah'a aittir. O, her şeye şâhittir.' De ki: 'Rabbim (dilediğinin kalbine) hakkı koyar. Gaybları çok iyi bilendir.' De ki: 'Hak geldi, artık bâtıl ne bir şey ortaya çıkarabilir, ne de geri getirebilir.'» (Sebe, 46-49)[148]

---

147 Hikâye etme türünden de olsa Kur'ân'ın sihire yüklenmesi, Rasul'e sihiri yakıştırmanın zayıflığını, tutarsızlığını ifade eder.

148 Onlardan, fitnecilerin fitnelerinden uzaklaşarak, kendi başlarına düşünmelerini istiyor. Ancak o zaman gerçeği yakalayabilecek, kişiliklerinin meylettiği düşünceyi tanımlayabilecek ve Hz. Muhammed'in peygamberliğinin ve uyarılarının gerçekliğini anlayacaklardır.

7- Hayır, yemin ederim, gördüklerinize, ve görmediklerinize ki, O (Kur'ân), elbette şerefli bir Rasûl'ün (Allah'tan aldığı) sözüdür. O bir şairin sözü değildir. Ne de az inanıyorsunuz! Bir kâhinin sözü de değildir. Ne de az düşünüyorsunuz! Alemlerin Rabbi'nden indirilmiştir. Eğer O, bazı laflar uydurup bize iftira etseydi, elbette O'ndan sağ elini (gücünü) alırdık sonra O'nun can damarını keserdik. Sizden hiç kimse buna engel olamazdı. O (Kur'ân), muttakiler için bir öğüttür. (Hakka, 38-48)

8- Hayır, yemin ederim, o (geceleri) geri dön(üp ışık ver)enlere, (gündüzün) gizliden akıp gidenlere, kararmaya yüz tuttuğu zaman geceye, nefes aldığı zaman sabaha, ki O, şerefli bir elçinin sözüdür. Güçlüdür O. Arş sahibinin yanında değerlidir. Orada itâat edilir, üstelik güvenilir. Arkadaşınız cinlenmiş (delirmiş) değildir. Andolsun O'nu apaçık ufukta görmüştür. O, gayb hakkında suçlanamaz. O, kovulmuş şeytanın sözü değildir. O halde nereye gidiyorsunuz? (Tekvir 15-26)

9- Bkz. Daha önce naklettiğimiz Şûrâ 34 ve Ahkâf 8. âyetler.

D) RASULULLAH (S)'IN AİLE HAYATI

1. Çok Evliliği

Kur'ân'da Peygamber'in evlilik ve ailevi hayatını ortaya koyan, tasvir eden pek çok âyet vardır. Bu âyetleri bilinçli bir biçimde inceleyen birisi, zihinlerde yerleşen ve rivâyetlere dayanan bazı hususların bu âyetlerle uyum içinde olmadığını görecektir. Heva ve hevesin peşinde sürüklediği bazı kimseler, düzmece ve tahrif edilmiş olma ihtimali bulunan bu rivâyetleri çok kötü bir biçimde istismar etmişlerdir. Hâlbuki bu tür şeylerin Kur'ânî naslarla çelişmesi, gerçeğin açık ve net bir biçimde ortaya çıkmasına yeterli olmalıydı!

"Ey peygamber, Biz, ücretlerini (mehirlerini) verdiğin eşlerini, Allah'ın ganimet olarak verdiklerinden elinin altında bulunanları, seninle beraber hicret etmiş amcanın, halalarının, dayının, teyzelerinin kızlarını sana helâl kıldık. Bir de kendisini Peygamber'e hibe eden ve Peygamber'in de kendisini almak istediği iman etmiş kadını, diğer müminlere değil, yalnız sana mahsus olmak üzere (helâl kıldık). Biz, eşleri ve ellerinin altında bulunanlar hakkında müminlere ne farz ettiğimizi biliyoruz ki, sana bir zorluk olmasın. Allah çok bağışlayan, çok merhamet edendir. Onlardan dilediğini yanına alırsın. Ayrıldıklarından arzu ettiğine (dönmekte) sana bir günah yoktur. Onların gözlerinin aydınlanıp tasalanmamalarına ve hepsinin, senin verdiklerine razı olmalarına en elverişli olan budur. Allah sizin kalblerinizde olanı bilir. Allah bilendir. Şefkatle yaklaşandır. Bundan sonra artık sana kadınlar helâl olmaz. Güzellikleri çok hoşuna gitse de, onları başka hanımlarla değiştirmen de... Yalnız elinin altında bulunanlar hariç. Allah her şeyi gözetleyicidir" (Ahzâb, 50-52).

Bu âyetlerin yanında, müslümanların nikâh altında bulundurabileceği kadınları dörtle sınırlandıran Nisâ âyeti de şudur:

"Şâyet öksüz (kadınlarla evlendiğinizde on)ler hakkında adaleti yerine getiremeyeceğinizden korkarsanız, size helâl olan kadınlardan ikişer, üçer, dörder alın. Onlar arasında da adâlet yapamayacağınızdan korkarsanız bir tâne alın. Yahut sahip olduğunuz cariyelerle yetinin. Adaletten ayrılmamanız için en uygun olan budur" (Nisâ, 3)

Siret rivâyetleri, bu âyetlerin indiği sırada Peygamber'in nikahlı olarak dokuz kadınla evli bulunduğunu kaydediyor. Bunlardan beşi Kureyşliydi ki, onlar da Aişe, Hafsa, Ümmü Habibe, Ümmü Seleme ve Sevde'dir. Dördü ise Araplardandı. Onlar da Zeynep binti Cahş el-Esedi, Cuveyiye el-Mustalikiye, Zeynep binti Huzeyme, Benî Amir b. Sa'sa'a'dan Meymûne binti'l-Hâris. Elinin altında bulunan cariyeler ise iki taneydi. Biri Safiyei Nadriyei İsrâiliye, diğeri Mariyeî Kıbtîye idi.

Burada bir rivâyet daha var ki; Ahzâb 52. âyetin daha sonra indiğini, 50. ve 51. âyetlerin ise birlikte indiğini kaydetmektedir. Peygamber'in 52. âyetin inişinden sonra hiçbir hanımını boşamadığı ve başka bir kadınla evlenmediğinde kuşku yoktur. Peygamber'in Hûdeybiye Barış Antlaşması'ndan sonraki sene -yani Hicret'in sekizinci senesinde- yapılan umre sırasında evlendiğini zikreden bir rivâyet vardır. Eğer gerçekten bu rivâyet doğruysa o zaman 52. âyet bu umreden sonra yalnız olarak inmiş olur. Eğer bu her üç âyet de beraber inmişse o zaman da sekizinci senede inmiş olurlar. Nisâ âyeti de yine aynı şartlarda, yalnız bu âyetlerden önce inmiş olur. İlahi hikmet, onların inişini Peygamber'in ailevî durumunu düzenlemek için gerekli görmüştür. Ayrıca bunların Nisâ âyetinin boyutları ve sınırlandırmasıyla da yakından ilişkisi vardır.

Durum ne olursa olsun Ahzâb Sûresi'nin âyetleri üç noktayı hedef almışlardır:

1- Nisâ Sûresi'nde kaydedilen âyetin sınırlandırmalarından Peygamber (s)'i istisna etmek.

2- O'na yeni bir evliliği yasaklamak.

3- Evlilik ilişkilerini ya da hanımlarıyla cinsel ilişkilerini düzenlemek.

Son noktayı 51. âyetin içeriğinden anlıyoruz. Zira âyet hemen hemen Peygamber için bir ta'limat niteliğindedir. O'na, bir zaman zarfında hanımlarından dördü ile ancak cinsel ilişkiye girebileceğini, bu cinsel ilişkide bulunduğu hanımlarını geçici bir süre için geri bırakarak yalnız bıraktığı hanımlarından dilediğini onların yerine koyabileceğini bildirmektedir. Hatta biz âyetin kapsamından bunun demek istendiğini çok güçlü bir açıklıkla gördüğümüzü söyleyebiliriz.

Burada söz konusu anlamı destekleyen güçlü bir gerekçe vardır. O da Peygamber'in Kur'ânî yasanın özüne aykırı hareket etmeyeceğidir. Geçen konuda ana hatlarıyla belirtmeye çalıştığımız ahlâkıyla bu tür bir duruma düşme olasılığı yoktur. Zemahşeri de Keşşaf'ında bir rivâyet kaydederek orada Peygamber'in bu âyetlerden sonra yalnız dört hanımı ile ilişkide bulunduğunu ve onların da Aişe, Hafsa, Ümmü Seleme ve Zeynep (r.) olduğunu, beş tanesini ise geri ertelediğini zikreder. Bu rivâyette 51. âyetin kaydettiğimiz anlamlarıyla bir parça uyum içinde bulunan yönler vardır. Aslında biz âyetin daha geniş kapsamlı olduğu görüşündeyiz. Zira âyete göre yanına alma ve erteleme, yalnız bırakma ve tekrar alma işlemi Peygamber'in bütün hanımları için geçerli kılınmıştır ki, onların gözlerini aydınlatsın, onları üzmesin ve hepsi verdiği şeylere razı olsunlar. Bu nedenle Peygamber'in bu kuralı tüm hanımlarına uyguladığı şeklindeki görüşü tercih ediyoruz.

Daha fazla hanımı bulunan müslümanların, onlardan dört tanesini bırakıp geri kalanlarını boşadıklarını, rivâyetler sözbirliğiyle kaydetmişlerdir. Anlaşıldığına göre Peygamber'in hanımları da bu uygulamadan endişeye kapılmışlar, Peygamber hanımı olma, Allah'ın Ahzâb Sûresi'nde kendilerine verdiği müminlerin annesi olma şerefini kaybetmekten korkmuşlardır:

"Peygamber müminlere nefislerinden daha yakındır, onun hanımları da onların anneleridir." (Ahzâb, 6)

Tercih edilen görüşe göre bu âyet 50-52. âyetlerden daha önce inmiştir. İşte Peygamber hanımları buna üzülmüş ve sarsılmışlardı[149]. Bunun üzerine Rabbanî hikmet, Peygamber'in onlarla evlilik ilişkilerini Kur'ân'ın özüne uygun düşecek biçimde düzenledikten sonra onları bu sınırlamanın dışında tutmuştur.

149 Bkz. Tefsiru'l-Begavi, Ahzâb Sûresi'nin tefsiri.

52. âyetin boyutları daha başkadır. Burada geçen durum Peygamber'e mutlak olarak harâm kılınmıştır. O sırada nikâhı altında bulunanları esas kabul etmemiştir. Öyleki müslümanlar dört hanımı bir arada nikahı altında bulundurma hakkına bağlı kaldığı halde, Peygamber hanımlarından birini boşayıp onun yerine başkasını almaktan da sakındırılmıştır. Hâlbuki diğer müslümanların üzerinde böyle bir yükümlülük yoktur. Onlar sadece belirlenen sayıya riâyet etmek zorundadırlar. Fakat Rasül'e yeni bir evlilik harâm kılınmıştır. Bu âyetin inişinden sonra tüm hanımları ölse de hüküm değişmez.

Bazı müsteşrikler ve misyonerler Rasül'ün bu evlilikleriyle ilgili olarak bazı görüşler ileri sürmüş ve onları durmadan tekrar etmişlerdir. Peygamber'in, diğer müslümanlar için yürürlüğe koyduğu yasakla çelişen bir başka yasayı kendisi için çıkardığını iddia etmişler, öte yandan kendisiyle evlendiği ya da nikahı altına aldığı kadınların sayısını da dillerine dolamışlardır. Müslüman yazarlar onların her iki iddialarına da pek çok ciddi reddiyeler yazmışlardır. Müslüman yazarların belirttiklerine göre Peygamber çok evliliğiyle toplumda yalnız kalmıyor ya da beşerî tabiatının dışına çıkmıyordu. Ayrıca evliliklerinin çoğunda cinsel ilişki isteği dışında kalan bazı şart ve durumlar esas alınmıştır. Bunların bazılarında, mesela Ebu Bekir (r) ve Ömer (r) gibi iki dostuna saygısını göstermek, daha çok yakınlaşmak maksadıyla kızları Aişe ve Hafsa'yı almıştır. Bazılarında ise bazı kabilelerle İslâm arasındaki bağı güçlendirmeyi esas almıştır. Benî Mustalık boyu başkanının kızı Cüveyriye ile evliliği de bu esasa dayanmıştır. Bazılarında Habeşistan hicretinde kocalarını kaybeden mümin muhacir kadınlara verdiği değeri, saygıyı esas almıştır. Onların gönüllerini almayı hedef edinmiştir. Ebu Sufyan'ın kızı Ümmü Habibe, Ümmü Seleme, Sevde, Zeynep binti Huzeyme (r) ile evliliği de bu temele dayalıdır. Özellikle hanımlarının yarısı yaşları ilerlemiş, çocuk sahibi ve normal şartlarda cinsel ilişki isteği azalan kadınlardandır. Evet bu yazarların reddiyelerinde esas aldıkları temel mantık öz ve boyutları itibariyle gerçekten bütün olarak doğrudur, sağlıklıdır. Çünkü Peygamber'in genel kanuna aykırı düşen bir yaşama ihtiyacı olduğu söylenemez. Zorunlu şartlar bulunmadığı müddetçe Rasul böyle bir işe teşebbüs etmez. Zira bu şartlarda Peygamber, yaşları ilerleyen, çocuk sahibi ve güzel olmayan hanımlarından

uzaklaşarak meseleyi kapatabilirdi. Eğer problemin etkenleri yalnızca cinsel istek olsaydı böyle bir çözüme gidebilirdi. Ve özel yasama yoluna başvurma ihtiyacı duymazdı. 51. âyette olduğu gibi, ilişkilerin düzenlenmesi konusu gâyet kesindi ve hepsini Peygamberin himayesi altında bırakmaya önemli bir gerekçeydi. Ayette Peygamber'i kötülemeye çalışanların düşüncelerini çürüten başka bir reddiye de vardır.

Peygamber hanımlarının mü'minlerin anneleri olarak nitelendirilmeleriyle ilgili olarak şunları kaydetmek isteriz: bu nitelik yalnızca ikram kabilindendir. Yoksa onların mü'minler üzerinde - soy bakımından- annelik haklarına sahip olduğu ve bundan dolayı nikâhlarının harâm olduğu anlamına gelmez. Çünkü onların nikâhlarının harâm olduğunu gösteren başka bir nass bulunmaktadır:

"Allah'ın Rasûlüne eziyet edemezsiniz. O'ndan sonra da O'nun hanımlarını, sonsuza dek, nikâhlayamazsınız..." (Ahzâb, 53)

Peygamber hanımlarının tabiî anneliğin haklarına sahip olmadığını gösteren delillerden biri de şudur: Kendilerinden izin almalarına gerek olmadığı halde yanlarına girebilen mahremleri (yakın akrabaları); babaları, çocukları, kardeşleri, kardeş çocukları ve kız kardeş çocuklarından ibarettir. Bu mesele de Ahzâb Sûresi'nin aşağıda verdiğimiz başka bir âyetinde açıklığa kavuşturulmuştur:

"O kadınların (Rasul'ün hanımlarına) ne babaları, ne oğulları, ne kardeşleri ne kardeşinin oğulları, ne kız kardeşlerinin oğulları ne kadın (arkadaş)ları ve ne de ellerinin altında bulunan (cariye)ları hakkında bir günah yoktur." (Ahzâb, 55)

Son olarak: "Mümin bir kadın, kendisini Peygamber'e bağışlar, Peygamber de onu nikâhlamak isterse" cümlesi üzerinde biraz duracağız. Bu cümle Peygamber'e özgü evlilik çeşitlerinden birine ışık tutmaktadır. Yani Peygamber, bilinen örf ve âdetlere uygun olarak önce onları ister ve mehirlerini verirdi. Bunun yanında bazı mümin kadınlar bağış olarak kendilerini ona arz ediyorlardı[150]. Kuşku götürmeyecek bir gerçetir ki, bundan amaç, onun akrabalığı, hısımlığı şerefine nail olmak ve Peygamber hanımı gibi üstün

---

150 Kendini Peygamber'e hîbe eden kadının kimliği konusunda çelişik rivâyetler vardır. En sağlamına göre o, Amir b. Sa'sa'a kabilesinden Meymune binti Haris'tir. bkz. Tefsiru't-Taberi ve Tefsiru'l-Begavi.

bir saygı ve hürmete kavuşmaktı. Allah, hanımlık şerefine içtenlikle duyulan isteğe bağlı olarak Peygamber'e onlardan dilediklerinin isteklerine müsbet cevap vermeyi mübah kılmıştır. Öyle sanıyorum ki, bunda da O'nun hanımlarının üzüldüğünü ve ayrılış olasılığından sarsıldıklarını destekleyen bir durum vardır. Ve bu durum nedeniyle Allah'ın hikmeti ve onlara olan şefkatı hanımlık sıfatlarının devamını sağlamıştır.

2. Ehli Beyt ve Sorumlulukları

"Ey Peygamber! Eşlerine söyle: 'Eğer siz, dünya hayatını ve onun süsünü istiyorsanız, gelin size mut'a (boşanma bedeli) vereyim ve sizi güzellikle salayım. Eğer siz, Allah'ı ve âhiret yurdunu istiyorsanız, Allah, sizden güzel hareket edenlere büyük bir mükâfat hazırlamıştır. Ey Peygamber kadınları! Sizden kim açık bir edepsizlik yaparsa onun için azap iki kat yapılır. Bu Allah'a kolaydır. Fakat sizden kim Allah'a ve Rasûlü'ne itaat eder ve yararlı iş yaparsa ona da mükafatını iki kat veririz ve onun için bol bir rızık hazırlamışızdır. Ey Peygamber kadınları, siz kadınlardan herhangi biri gibi değilsiniz. Eğer korunuyorsanız, sözü yumuşak söylemeyin ki, kalbinde hastalık bulunan kimse tamah etmesin; güzel söz söyleyin. Evlerinizde oturun, önceki cahiliyenin açılıp saçılması gibi açılıp saçılarak yürümeyin. Namazı kılın, zekâtı verin. Allah'a ve Rasulü'ne itaat edin. Ey Ehli Beyt, Allah sizden, kiri gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor. Sizin evlerinizde okunan Allah'ın âyetlerini ve hikmetini hatırlayın. Şüphesiz Allah latiftir, haber alandır." (Ahzâb, 28-34)

Biz bu âyetlerden ilk ikisini Peygamber'in ahlâkı konusunda ele aldık ve bununla ilgili olarak yeterli açıklamada bulunduk.

Şu kadarı var ki, bu iki âyette ve onları takip eden âyetlerde Peygamber ahlâkıyla ilgili yanlar dışında, konumuzla ilgili başka yanlar da vardır.

Birinci olarak: İlk iki âyet gösteriyor ki, Peygamber'in ev hayatı dar gelirli ve sıkıntılarla iç içe olan bir yaşamdır. Bunu pek çok rivâyetler de desteklemektedir. O'nun hanımları da, zor da olsa, ağırlarına da gitse bu yaşam biçimine katlanıyorlardı. Bu iki âyetin önündeki iki âyetin de belirttiği gibi, Allah'ın, Benî Kureyza'nın mallarını ona bağışladığını gördüklerinde ondan daha rahat yaşam

şartlarını talep ettiler. Bunun üzerine tahyir olayı meydana geldi. Ve Peygamber'in hanımlarının dünya zevklerine karşı gösterdiği rağbetten rahatsızlığını ve bu şekilde dünya hayatına yönelmesinin asıl önemli görevi ile bağdaşmayacağı, onu yüklenmeye ya da kendini yalnız ona vermeye engel olacağı şeklindeki yaklaşımını destekledi. İşte bu şartlar ve ortam, Peygamber'in yaşadığı sıkıntılı hayat biçiminin, elindeki imkanların azlığından ve daha rahat bir hayat yaşamaktan aciz olduğundan kaynaklanmadığını söylemeye uygundur. Zira Peygamber bu hayatı, ömrü boyunca böyle sürdürmüştür. Müslümanların hazinesi bağış(fey' ve ganimetler) le dolduktan sonra bile durumunda değişiklik olmamıştır.

İkinci olarak: İlk iki âyetten sonraki âyetler, normalde ilk akla geleceği şekilde yumuşak bir geçiş yapmış ve Peygamber hanımlarına uyarıda bulunmuş, yerlerinde durmalarını, Peygamber hanımı olmanın kendilerine yüklediği büyük görev ve sorumluluklara yönelmelerini istemiştir. Sanki bununla anlamaları ve kavramaları gereken şeye dikkatlerini çekmek istemiştir. Şu şeref ve mevkileri nedeniyle işleyecekleri günahların ikiye katlanacağı, kendilerinden kaynaklanan itaat, teslimiyet ve iyiliklerin iki katıyla değerlendirileceği ifade edilmiştir. Bu şeref ve makam onları kendilerine özgü bir konuma yerleştirmiş ve onlar bununla insanlara önder olmuşlardır. Mümin erkek ve kadınlarla, peygamberlik görevinin hedefleriyle ilgili olarak kendilerine ahlâkî, eğitsel ve yaşantı ile ilgili çok büyük görevler yüklenmiş bulunmaktadır. Özellikle Rabbanî yardıma mazhar olmuş ve değerleri yüceltilmiştir. Kötülükten uzaklaştırılmış ve temiz kılınmışlardır. Zira onlar, artık Rasûlullah'ın aile efradı (ehli beyti) olmuşlardır. Son âyet onları, insanların dinlerini öğrenmek için baş vuracağı mercilerden biri yapmıştır. Zira onlar, Allah'ın vahyinin kendisine indiği insana en yakın olan kimselerdir. Onu dinlemeye, öğrenmeye ve anlamaya en yakın ve imkanları en fazla olan kişilerdir[151]. İşte bu nedenle de onlara özel bir yer ve konum verilmesinin gereği ortaya çıkmaktadır. İyilik ve kötülüklerinin iki kat olma nedeni anlaşılmaktadır. Sözü gevşek tutmamaları ve kalbi hasta olanları umutlandıracak derecede çekici konuşmamaları, Allah'ın emir ve hikmetini, evlerinde okunan âyetlerini ha-

151 Bununla ilgili olarak kaydedilenler arasında, Tirmizi'nin sahih bir senetle Ebu Musa'dan rivâyet ettiği hadis vardır: "Rasulullah'ın ashabı olan bizlerin, ne zaman Rasul'ün sözleriyle ilgili bir problemimiz çıktıysa, onu Aişe'ye sorduğumuzda, mutlaka onun yanında onun hakkında bilgi bulurduk". Tac, c. 3, s. 338.

tırlamada gevşekliğe ve gaflete düşmemeleri, evlerinde oturaklı bir şekilde durmaları, açılıp-saçılma, çalım satma gibi şeylere yanaşmamaları konusundaki uyarılar hep bunun içindir. Hadis kitapları onlardan pek çok şeyi ihtiva etmektedir. Özellikle Peygamber'in vefatından sonra uzun süre yaşayanlarından çok şey almışlardır. Peygamber'in sünnetleri ve hayatı hususunda bu âyetlerin vurguladığı telkinleri ve zorluklarının etkilerinden biri olarak hizmetleri ortaya çıkmıştır. Ayetlerin açık metinleri ve özellikle "ehl-i beyt" kavramı, bu kavramla Peygamber'in aile efradını oluşturan Peygamber hanımlarının kastedildiğinden kuşku etmeye hiçbir mecal bırakmamaktadır. Bu kavramı daha uzak boyutlara götürmeye çalışmak, ehli beyt kavramının Peygamber hanımlarını içermediğini söylemek son derece çelişkili ve anlaşılması güç bir yaklaşım olacaktır. Bu ifade biçimi peygamberlerin kıssaları anlatılırken de yer yer tekrar edilmiş ve her defasında bununla ifade edilmek istenen o Peygamber'in eşi olmuştur. Aşağıdaki âyetler bu duruma örnek gösterilebilir:

1- Dediler ki: "Allah'ın işine mi şaşıyorsunuz? Allah'ın rahmeti ve bereketi sizin üzerinizde ey ev halkı (ehl-i beyt)! O, övülmeye layıktır, iyiliği boldur. (Hûd, 73)[152]

2- Mûsâ'nın haberi sana geldi mi? Hani, bir ateş görmüştü de ailesine: "Siz durun ben bir ateş gördüm, belki ondan size bir kor getiririm..." demişti (T3a Hâ, 9–10)

3- Hani Mûsâ, ailesine: "Ben bir ateş gördüm, size ondan bir haber getireyim..." demişti. (Neml, 7)

4- Ailesine dedi ki: "Durun, ben bir ateş gördüm, umarım ki ondan size bir haber getiririm..." (Kasas, 29)

152 Hitap, İbrahim (a)'in hanımınadır. Buhari, Müslim ve Tirmizi, Peygamber'in Zeynep ile evliliği sırasında verdiği düğün yemeğiyle ilgili olarak rivâyet ettikleri bir hadiste; Peygamber'in daha davetliler dağılmadan hanımlarının odalarına çıtığı ve onlara: "Ey ev halkı! Allah'ın selâm ve rahmeti üzerinize olsun." dediği kaydedilmektedir. Bkz. Tacu'l-Cami' Li Usuli Ehadisi'r-Rasul, c. 4, s. 187–188.

3. Hz. Zeynep İle Evliliği

"Allah ve Rasûlü, bir işte hüküm verdiği zaman, artık inanmış bir kadın ve erkeğe, o işi kendi isteklerine göre seçme hakkı yoktur. Kim Allah'a ve Rasûlü'ne karşı gelirse, apaçık bir sapıklığa düşmüş olur. Allah'ın nimet verdiği; senin de kendisine nimet ver(ip hürriyete kavuştur)diğin kimseye: 'Eşini yanında tut, Allah'tan kork' diyordun. Fakat Allah'ın açığa vuracağı şeyi içinde gizliyordun, insanlardan çekiniyordun; oysa asıl çekinmene layık olan Allah idi. Zeyd, o kadından ilişiğini kesince biz onu Sana nikâhladık ki, evlâtlıkları, kadınlarıyla ilişkilerini kestikleri zaman o kadınlarla evlenmek hususunda müminlere bir güçlük olmasın. Allah'ın buyruğu yerine getirilmiştir. Allah'ın kendisine takdir ettiği bir şeyi yerine getirmekte Peygamber'e herhangi bir güçlük yoktur. Sizden önce geçenler arasında da sünnetullah böyle idi. Allah'ın emri, takdir edilmiş bir kaderdir. Allah'ın gönderdiği emirleri duyururlar, Allah'tan korkarlar ve O'ndan başka kimseden korkmazlardı. Hesap görücü olarak Allah yeter. Muhammed, sizin erkeklerinizden birinin babası değil, yalnız Allah'ın Rasûlü ve peygamberlerin sonuncusudur. Ve Allah, her şeyi bilendir." (Ahzâb, 36-40)

Bu âyetler, tüm rivâyetlerin söz birliği ile kaydettiğine göre, Peygamber'in evlâtlığı olan Zeyd b. Harise (r)'in boşadığı Zeynep binti Cahş ile evliliği hakkında inmiştir.

Bazı râviler de kaydederler ki: "Peygamber Zeynep'e, Zeyd ile evliliğinden ve onunla geçinemeyişinden sonra eğilim duymuş, o da durumu fark ettiği için kocasına karşı gizliden gizliye tuzaklara, hilelere başvurmuş, Zeyd de meseleyi anlayınca, Peygamber'in onunla evlenmesine zemin hazırlamak için onu boşamayı düşünmüştür. Misyonerler ve oryantalistler bu rivâyete yapışarak ve ona hayal ürünü bazı anlamlar yükleyerek çeşitli yaklaşımlarda bulunmuşlar, meseleyi ikide bir kurcalayarak boş laflarla Peygamber'in ahlâkını lekelemeye çabalamışlardır.

Hâlbuki sözü edilen rivâyet, eskiden olduğu gibi şimdi de tartışma ve tenkitlere açıktır. Eski müfessirlerden bazıları böyle bir rivâyetin doğruluğunu kabul etmemiş ve onun düzmece olduğunu söylemişlerdir. Aynı rivâyeti, şimdiki yazarlar da heva ve

heves peşinde sürüklenen bazılarının sözlerinden, iddialarından Peygamber'in münezzeh olduğunu göstermek için ele almışlar ve eleştirmişlerdir. Biz, eski veya yeni, bu tartışmaya giren kimselerden -haberdar olduğumuz kadarıyla hiçbirinin bu rivâyetlerden, müfesirlerin ve te'vilcilerin sözlerinden uzak bir atmosferde söz konusu âyetleri ciddi ve bilinçli bir şekilde incelediğini göremedik. Hâlbuki âyetler bu konuyu sağlıklı bir biçimde anlamaya ve konuyu gerçek perspektifinde değerlendirmeye götürecek apaçık bir hakikatı ortaya koymaktadır. Ayrıca Kur'ân, en sağlam dayanak ve en güçlü bilgi kaynağı olduğu halde meseleye gerekli titizlikle yaklaşılmamıştır.

Ayetlerde açık bir biçimde belirtiliyor ki, Peygamber'in, evlâtlığının boşadığı kadın ile evlendirilişinde; evlât edinen kişinin, evlâtlığının boşadığı kadını almasını yasaklayan geleneği yıkma, yürürlükten kaldırma ve müminlerin, evlât edindikleri çocuklarının boşadığı kadınları almalarına engel olan zorlukları giderme amacı güdülmüştür. Öyle inanıyoruz ki, bu husus vakıanın temel esprisidir. Bu gelenek, bu âdet köklü ve güçlüydü ve anlaşıldığı kadarıyla Ahzâb Sûresi'nin 4-6. âyetlerinden sonra bile hiç kimse bu geleneği yıkmaya cesaret edememiştir. Ahzâb'ın evlât edinmeyi eleştiren âyetleri:

"... Allah evlâtlıklarınızı da sizin öz oğullarınız kılmadı. Bunlar sizin ağızlarınıza gelen sözlerinizdir. Allah gerçeği söyler ve doğru yola iletir. Onları babalarına nispet ederek çağırın; bu, Allah yanında daha adâletlidir. Eğer babalarını bilmiyorsanız, onlar sizin din kardeşleriniz ve dostlarınızdır. Yanılarak yaptığınızda size bir günah yoktur, fakat kalplerinizin bile bile yaptığında vardır. Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir. Peygamber, müminlere canlarından daha yakındır. Onun eşleri de onların anneleridir. Akraba olanlar da Allah'ın Kitâbı'nda birbirlerine ötekilerden daha yakındırlar." (Ahzâb, 4-6).

Allah, Peygamber'e bu âdeti, bizzat kendisinin Zeynep ile evlenerek yürürlükten kaldırmasını emretti. Muhtemelen Zeyd b. Muhammed diye çağrılan Zeyd ile evliliğe razı olan Zeynep, daha sonra bu âyetlerin evlât edinmeyi yürürlükten kaldırmasıyla Zeyd b. Harise diye çağrılmaya başlanan kocasına, kendisiyle kocası arasında denklik anlamlarından birinin yokluğunu hissederek içinden ona karşı kibirlenmiştir. Zira onun gözünde Zeyd'in artık Peygamber'le ilişkisi kesilmişti ve kendisiyle iftihar edilecek bir soy-

luluğu bulunmayan âzâdlı kölelerden biri konumuna düşmüştü. Zeynep'in kocasına bakış açısının değişmesiyle birlikte tavırlarında görülen farklılık kocasını rahatsız etti ve onun şikâyetlerine neden oldu. Ve onu boşamayı düşünmesine etki eden temel bir faktör oldu. Peygamber ona sabır ve katlanmayı emredenken bir yandan da, Zeyd karısını boşadığı zaman onunla evlenerek bu köklü cahili geleneği bizzat kendisi ortadan kaldırmayı ve bu konuda da örnek olmayı düşünüyordu. Ayetlerdeki Rabbani ikaz ve eleştiri, düşündüğü şeyi insanların eleştirisinden korkusu ve onlardan utanması nedeniyle uygulamaya koymama konusunda tereddüt göstermesi ile ilgilidir. Zira Rasul'ün, Allah'ın emirleri doğrultusundaki düşüncelerini uygulamaya koymasında kendisine bir günah yoktu. Bu Allah'ın bir yasasıdır. Onları risâletlerinin tebliği için seçtiğinde, hikmetinin gereği olarak, tevhidî olmayan âdet ve gelenekleri iptal etme, yürürlükten kaldırma, düzeltme ve sağlamlaştırma görevi onlara verilmiş olmaktadır. Bu konuda Allah'tan başka hiç kimseden korkmamalarını ve görevlerini cesaretle yerine getirmelerini zorunlu kılmıştır. Birinci âyetin ana teması, bu geleneğin yıkılmasının yalnız Peygamber'e zor gelmediğini gösteriyor. Bunun yanısıra Zeynep'e de güç gelmiştir. Zira o, daha önce kendisini Peygamber'in oğlunun eşi olarak görüyordu. Halk da onu öyle anlıyordu. Ahzâb'ın ilk âyetleri bu geleneği kınıyordu, ancak 4-6. âyetler etkisini henüz göstermemişti. Bu alışkanlığa bağlılıkları sürüyordu. Bu nedenle âyetler, Allah'ın ve Rasûlü'nün emrettiği bir şeye razı olunmasını gerektiğini ve O'na karşı çıkılmamasını teşvik eden güçlü ifadelerle doluydu. Pek tabii olarak Zeyd de, Zeynep de geleneğin Peygamber'in onunla evlenmesine müsaade etmediğini biliyordu. Bu önemli bir noktadır ve konuyla ilgili rivâyetlerin temellerinden birini ve onun üzerinde örülen ağı dağıtmaya, yok etmeye yeterlidir. Ve Zeyd'in, onu, Peygamber'le evliliğini kolaylaştırmak ve ona ortam hazırlamak niyeti dışında başka nedenlerle boşadığını ortaya koymaya yeterlidir. Ayrıca Zeynep'te görülen söz konusu geçimsizliğin sebebinin, Peygamber'le evlenmek isteğinden kaynaklanmadığını belgelemektedir.

Ayrıca şu ana kadar kaydettiklerimizden ve tartışmanın gereklerinden biri olarak, Kur'ân'ın, olayın ortaya çıkış şeklini belirttiğini ve Peygamber'i şiddetli bir şekilde eleştirdiğini kabul ettiğimizi belirtelim. Bu da Peygamber'in güzel ahlâklı, tertemiz oluşuna ve

uygulanmasında hiçbir sakınca eleştiriye açık bir tarafının bulunmadığına sarsılmaz bir delil olmaktadır. O'nun eleştirilen davranışı, cahili bir âdeti iptal etmekle ilgili vahyî doğrultudaki düşüncesini uygulamasında gösterdiği tereddüt olmuştur. Son âyet, bu sebebi daha da güçlendirecek nitelikte gelmiştir. Ve olayın, daha önce belirtiğimiz anahtarını oluşturan noktasını kesin bir biçimde desteklemiş ve aydınlatmıştır! "Muhammed sizden hiçbirinin babası değildir ki; kendisine nispet edilerek çağırılan Zeyd'in boşadığı hanımla evlenmesi harâm olsun. Peygamber'in, müminlerin, kendilerine nispet edilerek çağırılan kimselerin hanımlarını boşadıktan ve tamamen ilişkilerini kestikten sonra onları almalarındaki geleneksel zorluğu ortadan kaldırmak için yürürlüğe koyduğu uygulama dedikodulara neden olsun."

Son olarak bir noktaya daha temas etmek istiyoruz: Allah'ın, Peygamber'i, Allah'ın açığa çıkaracağını gizlemiş olması ve Allah korkulmaya daha layık olduğu halde insanlardan korkmuş olması nedeniyle eleştirmesi ile geçen konuda işlediğimiz, Peygamber'in doğru bildiği konuda alabildiğine cesaret sahibi olduğunu göstermiş olmamız arasında, bir çelişkinin olduğunun düşünülebileceğidir. Aslında biz bu iki konu arasında hiçbir çelişki ve eleştiriye açık bir taraf bulamıyoruz. Birinci olarak konu Peygamber'in bireysel özelliklerinden bir tanesiyle ilişkilidir. İkinci olarak, bu konuda Kur'ân'î açık bir vahiy yoktur. Konuyla ilgili tereddüdünün kaynağı içtihadidir. Ve bizim inancımıza göre Peygamber'in bu tereddüdü bu olayın müslüman çevrelerde ve Araplar içinde ne denli büyük yankılar yapacağını, etkisinin nereye kadar varacağını düşünmesinden kaynaklanmıştır. Bu da üçüncü bir engeldir. Dördüncü olarak, Peygamber bu tereddüdünde ısrar etmemiş, kısa bir zamanda bütün tereddütleri yenmiş ve fıtratının kendisine düşündürttüğü şeyi yerine getirmiştir. Ayetlerle gelen ilahi eleştiri, sadece ictihadi olarak düştüğü bu tereddüt anı ile ilgilidir. Kişisel bir psikolojinin etkisidir. Ve bu tür bir tereddüt, Allah'ın ilminde ve ölçüsünde daha iyi olanın karşısında yer alır. Yani, ilahi kriterlere göre Peygamber bu tereddüdü göstermemeliydi. Ayetlerden aldığı işaretle harekete geçmeliydi.

4. Rasul (s) İle İlişkilerde Adab

Ahzâb Sûresi'nde aşağıdaki âyetler:

"Ey inananlar, yemeğe çağrılmadan Peygamber'in evlerine girmeyin. Yemek vaktini gözetlemeyin. Davet edildiğiniz zaman girin. Yemeği yeyince dağılın... Söze dalmayın. Çünkü bu Peygamber'e eziyet veriyor, fakat O (bunu size söylemekten) utanıyordu. Ama Allah, hak(kı söylemek)tan utanmaz. Onlardan (Peygamber'in hanımlarından) bir şey istediğinizde perde arkasından isteyin. Bu, hem sizin kalbleriniz hem de onların kalbleri için daha temizdir. Sizin Allah'ın Rasûlü'ne eziyet etmeyiniz ve kendisinden sonra onun eşleriyle evlenmeniz asla olamaz. Çünkü bu, Allah katında büyük (bir günah)tür. Bir şeyi açığa vursanız da gizleseniz de (fark yoktur). Allah her şeyi çok iyi bilmektedir." (Ahzâb, 53-54)

Birinci âyetin ilk kısmının nüzul sebebi ile ilgili olarak kaydedilen rivâyetlerde bu âyetin, Peygamber'in Zeynep ile evlendiği günde indiği ifade edilmektedir. Peygamber müminleri düğün yemeğine davet etmiş, onlar da yemeği beklemişler ve yemekten sonra dağılmamışlardı. Peygamber'in üzerinde sıkıldığına dair belirtiler olduğu halde onlar konuşmaya, gece sohbetine dalıp sözü hayli uzatmışlardı. Ayetin hicap hakkındaki bölümünün nüzul sebebi ile ilgili olarak şunlar rivâyet edilmiştir: "Ömer (r) Peygamber'e hanımlarını gizlemesi, örttürmesi için bu âyet ininceye kadar ısrar etmiştir." Ayetin son bölümü hakkında da nüzul sebebi olarak müslümanlardan birinin: "Ben Peygamber'in vefatından sonra Aişe (r) ile evleneceğim." demesi kaydedilmiştir.

Birinci rivâyet, âyetin ilk bölümlerinin temel esprisi ve özü ile uyum içindedir. Bu rivâyet tamamen doğru olmasa dahi buna benzer bir olayın meydana gelmiş olması gerekir. İkinci rivâyet ise, Ömer (r)'in Peygamber hanımlarının gizlenmesini, örtünmesini, insanlara karışmalarını, açık ve çekici şekilde dışarı çıkmamalarını dilediğini ifade ediyor. Eğer Kur'ân metni dikkatli inceleyebilirsek bizi bu sonuca vardırmayacağını görürüz. Birinci rivâyette belirtildiğine göre Peygamber, halkın evinden dışarı çıktıkları haber verilip geri geldiği sırada, zaman geçmeden kapıya bir perde

asmakla görevlendirildi ki bu da hicabın kendisidir. Hizmetçisi Enes b. Malik'in de içeri girmesini yasakladı ve âyeti okudu. Kapıya hicap yapma olayının asıl istenen hicap olduğuna ve bu olayın birinci olayla ilişkili ve bitişik olduğuna kalbim daha fazla yatmaktadır. Ne olursa olsun, her halde buradaki hicap bazılarının zihninde yer ettiği gibi, yüze örtülen peçe değildir.

Ayetler özel nedenlerle inmiş olmasına rağmen buradan hareketle müslümanların daha önceleri hem izin alarak hem de almayarak, hem davetli hem davetsiz Peygamber'in evlerine girdiklerini çıkarma imkanı vardır. Müslümanların orada oturduklarını ve yemeğe çağrılıncaya kadar beklediklerini, zamanlarını konuşma ve gece sohbetleriyle geçrdiklerini, Peygamber hanımlarının onların oturduğu yerlerde bulunduklarını ve bu durumun Peygamber'i rahatsız ettiğini ve canını sıktığını fakat onların yüzüne karşı bu tür davranışları onlara yasaklamaktan haya ettiğini çıkarmak mümkündür. Tercih edilen görüşe göre müslümanların birbiriyle ilişkilerindeki durumları da böyleydi. Zira toplumlarında alışageldikleri durum buydu. Daha doğru bir ifade ile, Nûr sûresinin 27-31. ve 58-60. âyetlerinin işaret etiği ve ilerde başka bir münasebetle ele alacağımız gibi, bu uygulama Arapların bir alışkanlığıydı. Bu alışkanlığın Peygamber'e ve onun evlerine oranla müslümanlar arasında daha fazla yaygın olma ihtimali de vardır. Çünkü Peygamber onların arasında yol gösteren ve mürşid olan, herkesin bağlı olduğu lider, öğretici(öğütçü) ve hâkim konumundaydı. Onun evleri de buluşma yerleri ve ümmetin ortak kullandığı evler durumundaydı. Öyle anlaşılıyor ki, Peygamber aynı zamanda müslümanları evinde yemek yemeye çokça davet ederdi. Pek çok rivâyette belirtildiğine göre, Peygamber müslümanların fakirlerinden, gariplerinden, çalışmaktan aciz hale düşmüş olanlarından mescidinde barınanları da çokça ağırlardı.

Ayetlerin özünün gösterdiğine göre Peygamber'i rahatsız eden şey onun evlerinde uzun uzadıya durmaları, oraları izinsiz ve uygun olmayan zamanlarda girmeleridir. Özellikle -bizim görüşümüze göre- o sırada evler hanımlarının özgürce hareket edebileceği bölümlere sahip değildi. İşte âyetler bu durumu düzene sokma amacını taşıyordu. Yalnız bu düzenlemede Peygamber hanımlarının yakın akrabası, köleleri(hizmetçileri) ve kadın arkadaşları istisna edilmişti. Ayetlerde, izin isteyip izin aldıktan sonra

yemek yeme dışındaki başka bir ihtiyacından dolayı müslümanlara Peygamber evlerine girmeyi yasaklayan açık bir nass yoktur. Peygamber'in evlerine girmeye izin isteyenlerden dilediklerine izin verdiğini belirten pek çok rivâyet vardır. Yine âyetlerin açıkladığına göre mahrem olmayan müslümanların Peygamber hanımlarıyla evlerinin içinde, izin istedikten ve izin aldıktan sonra ya da davet edilince bir araya gelmeyi sakındıran bir ifade yoktur. Yine yemek yeme dışındaki ihtiyaçlar için bile olsa onlarla evlerin içinde ya da dışında bir araya gelmekten sakındıran bir nass yoktur. Ayetlerin özü bu tür hareketlerden sakınmaya eğilimli de olsa durum budur. Ne olursa olsun, âyetlerde o zamanki uygulamadan bir tablo sunulmakta, Peygamber'in ev hayatının nasıl olduğu ifade edilmekte ve O'nun eviyle müslümanların ne türden bir ilişkisinin bulunduğu arz edilmektedir.

"Ey Peygamber, eşlerine, kızlarına ve inananların kadınlarına söyle: Örtülerini üstlerine alsınlar; onların tanınmalarına ve incitilmemelerine en elverişli olan budur. Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir" (Ayet, 59)

Ayetin iniş sebebini belirten rivâyette, hür olsun cariye olsun kadınlar, ihtiyaçlarını gidermek için aynı elbise ile dışarı çıkıyorlardı. Bazı erkekler de onların arasında herhangi bir ayırım yapmadan hepsine sataşıyorlardı. Ayet Müslüman kadınların özgür olanlarına, örtülerini üstlerine almalarını emrederek onlarla başkalarının birbirinden ayırt edilmesini istedi.

Bu âyetten sonra da ilişkisi bulunan üç âyet daha indi. Bu âyetleri de verelim:

"Münafıklar, kalplerinde hastalık bulunanlar, şehirde kötü haberler yayanlar (bu hallerinden) vazgeçmezlerse Seni onlara musallat ederiz; sonra orada, Senin yakınında ancak az bir zaman kalabilirler. Lanetlenirler, nerede rastlansalar yakalanır, öldürülürler. (Bu) Allah'ın daha önce geçen (toplum)lere (uygulanan) kanunudur. Allah'ın kanununu değiştirme(ye imkan) bulamazsın." (Ahzâb, 60-62)

Ayetler gösteriyor ki, münafıklar, ahlâkları ve kalpleri hasta olanlar kadınların ırzlarını, namuslarını dillerine dolamaktan, onlara sözlerin çirkin ve fuhuş kokanlarını duyurmaktan sakınmıyorlardı. Ayetler, onları bu kesin ve yıldırıcı tehditle sakındırdı. Bununla beraber söz konusu sakındırmanın, Müslüman kadınların 59. âyette işaret edilen sataşmalara uğramaları ve yaygın bir

şekilde görülen çirkinlikler ve sataşmalar, söz atmalar üzerine inmiş olma ihtimali de vardır.

59. âyetin kapsamı geneldir. Bizim onu burada vermemizin nedeni âyetin Peygamber hanımlarından ve kızlarından söz etmesidir. Sonra âyet, Peygamber'in kız ve hanımlarını da diğerlerinin arasına katmış ve onları da aynı hükme bağlı kılmıştır.

Ayette başka yasal bir işaretin de var olduğuna dikkat çekmek gerekir. Daha önce naklettiğimiz Ahzâb 28-34, 53-54. âyetlerin kapsadığı hükümler, Peygamber'in hanımlarına özgüdür. Müslümanların hanımlarına yönelik değildir. Fakat hikmet gereği genel bir hüküm ya da herkesi kapsayan bir öğretiden söz edilmek istenince onlar da diğer kadınlarla beraber zikredilmişlerdir. Bununla beraber verilen âyetler de aslında bu durumu ifade eden açık anlatımlara sahiptir.

5. Tahrîm Olayı:

Tahrim Sûresi'nde aşağıda verilen âyetler:

"Ey Peygamber, eşlerinin rızasını arayarak Allah'ın sana helâl kıldığı şeyi niçin sen kendine harâm kılıyorsun? Allah çok bağışlayan çok esirgeyendir. Allah size, yeminlerinizi (kefaretle) çözmeyi farz kılmıştır. Allah sizin sahibinizdir. Ve O bilendir, hikmet sahibidir. Peygamber, eşlerinden birine gizli bir söz söylemişti; fakat eşi, o sözü haber verip, Allah da onun bu davranışını açıklığa kavuşturunca, bunun bir kısmını bildirmiş bir kısmını bildirmekten vazgeçmişti. (Peygamber) bunu ona bildirince eşi: "Bunu Sana kim haber verdi?" dedi. (Peygamber): "Bilen ve haberdar olan Bana haber verdi." dedi. Eğer ikiniz Allah'a tövbe ederseniz, kalbiniz gerçekten yönelmişti. Yok eğer Peygamber'e karşı birbirinize arka çıkarsanız O'nun dostu ve yardımcısı Allah, Cibrîl ve müminlerin salih olanlarıdır. Bunun ardından melekler de O'na arkadır. O sizi boşarsa belki de Rabbi O'na sizden daha hayırlı, kendisini Allah'a teslim eden, iman eden, içtenlikle itaat eden, tövbe eden, ibâdet eden, seyahat eden dul ve bakire eşler verir." (Tahrîm, 1-5)

Tahrim Sûresi'nin bu âyetleriyle ilgili olarak müfessirler, olaylarda ve isimlerde farklılık gösteren rivâyetler kaydetmişlerdir. Bu rivâyetlerden bazıları bu âyetlerin -Ahzâb Sûresi'nin 28-34. âyetlerinin ifade ettiği- tahyir ile ilgili olduğunu zikretmişlerdir.

Hatta bazı rivâyetler, Peygamber'in gizli sözünün bir kısmının kendisinden sonraki hilafet ile ilişkin olduğunu ifade etmektedirler.

Bu âyetlerin iniş sebepleri içinde, benzerleri arasında sağlıklı olmaya en yakın olan görüşün özeti şudur: Peygamber hanımı Zeynep'in yanında da çokça durur ve bal içerdi. Aişe ve Hafsa ona (Zeynep'e) bir oyun oynamak üzere anlaştılar. Ve Peygamber yanlarına geldiğinde her ikiside kokusunun meğâfir kokusu olduğunu söyleyeceklerdi. Meğâfir, bal arısının konduğu, tadı güzel fakat kokusu hoş olmayan bir zamk çeşididir. İkisi ya da birisi ona bu sözü söylediğinde: "Hayır, ben Zeynep'in yanında bal içtim!" cevabını vermişti. Bu sefer lafı çevirip: "Umulur ki; arı urfud balı toplamıştır." dedi. Urfud, zamkın kendisinden çıkarıldığı ağacın adıdır. Bunun üzerine artık onu yemeyeceğine söz verdi ya da yemin etti. Yanında yemin ettiği hanımından da bu olayı gizlemesini istemişti. Fakat O, bunu gizlememiş, arkadaşına söylemişti. Bunun üzerine laf yayılmış Peygamber de öfkelenmiş ve hanımlarına bir ay yaklaşmayacağına yemin etmişti. Onları yalnız bırakmıştı. Öyle ki, onları boşadığı bile söylendi. Bir ay tamamlanınca öfkesi dinmiş, âyetler nazil olmuştu. İkinci bir rivâyette ise: Peygamber Hafsa'nın evinde Mariye ile birleşmişti. Hafsa'nın haberi olunca bir daha Mariye'ye yaklaşmayacağına yemin ederek gönlünü almak istedi ve haberi gizli tutmasını talep etti. Fakat o, haberi Aişe'ye bildirmek sûretiyle yaydı.[153]

Rivâyetler nasıl olursa, olsun âyetler evle ilgili bir olaydan bir tablo oluşturmaktadır. Olay, Peygamber'le hanımlarından bir ikisi arasında geçmiştir. Olayın meydana geliş nedeni kadınlık fitratının verdiği kıskançlıktır. Olayda iki tanesi komplo hazırlamıştır. Peygamber, olayı kolaylık ve gönül rızasıyla halletme yolunu benimsemiştir. Onlardan biri O'nun övülecek tavrını sömürerek meydana gelen olayı ya da kendisine vâdettiği şeyi yaymıştır. Yine âyetler gösteriyor ki, bu olay O'nu ciddi biçimde üzmüş ve içlenmesine neden olmuştur. Öyleki hanımlarını boşamayı düşünmüştür. Sonra Allah, eleştiri ve korkutma ile yetindiği âyetlerini kendisine vahyetmiştir. Peygamber'in yemin ederek kendisine harâm kıldığı şeye gelince bunu kesin bir biçimde belirlemek zordur. Bal'ın, Mariye'ye bir müddet yaklaşmanın

153 Birinci rivâyet, Buhari, Müslim ve Tirmizi'de geçmektedir. Bkz. et-Tacu'l-Cami' li Usuli Ehadisi'r-Rasul, c. 4, s. 239.

ya da hanımlarına bir ay yaklaşmayacağına yemin etmesinin bu harâm kılınan şey olma ihtimali vardır. Biz ilk iki ihtimali ya da buna benzer bir ihtimali tercihe şayan buluyoruz. Zira âyet bildiriyor ki, Peygamber kendi kendisine helâl olan bir şeyi harâm kılmıştır. Ve onu da hanımlarının gönlünü almak onları hoşnut kılmak için harâm kılmıştır. Peygamber'in, Allah'ın kendisine helâl kıldığını harâm kılışının, helâli harâm kılma anlamında olmadığına dikkat çekmek isteriz. Yalnız bunun anlamı, insan hayatında pek garip karşılanmayan, kişinin kendisini helâl olan bir şeyden mahrum bırakmasıdır.

6. "İfk" Olayı

"İftirayı atanlar sizden bir gruptur. Siz onu kendiniz için bir şer saymayın. Aksine o, sizin için hayırdır. Onlardan her kişiye, kazandığı günah(ın cezası) vardır. Onlardan, o (yala)nun en büyüğünü söyleyene de büyük bir azap vardır. Onu duyduğunuz zaman inanan erkek ve inanan kadınların, kendilerinden güzel zanda bulunup: Bu, apaçık bir iftiradır, demeleri gerekmez miydi? Ona dört şahit getirmeleri gerekmez miydi? Madem ki şahitleri getirmediler, o halde onlar Allah katında yalancıların ta kendileridir. Eğer size dünyada ve ahirette Allah'ın lütfu ve rahmeti olmasaydı, içine daldığınız (bu) yaygarada size mutlaka büyük bir azap dokunurdu. Çünkü siz onu dillerinizle (birbirinizden) alıveriyorsunuz ve hakkında hiç bilginiz olmayan bir şeyi, (düşünüp taşınmadan hemen) ağızlarınızla söylüyorsunuz ve onu önemsiz bir iş sanıyorsunuz. Oysa o, Allah katında büyüktür. Onu duyduğunuz zaman: "Bunu konuşmamız bize yakışmaz, haşâ, bu, büyük bir iftiradır." demeniz gerekmez miydi? Allah size öğüt veriyor ki, eğer müminler iseniz böyle bir şeye bir daha asla dönmeyesiniz. Allah size âyetleri(ni) açıklıyor. Allah bilendir, hikmet sahibidir. Müminler içinde edebsizliğin yayılmasını isteyenler için dünyada da ahirette de acı bir azâp vardır. Allah bilir, siz bilmezsiniz." (Nûr, 11-19)

Ayetlerin konusu sîrette Peygamber'in hanımı Aişe (r)'ye yöneltilen ifk olayı diye bilinen meseledir. Buhari ve Müslim'in rivâyetine göre olayın özeti şöyledir:

Peygamber, savaşlardan birine çıkarken, diğer seferlerinde hanımlarından birini beraber götürdüğü gibi, Aîşe'yi beraberinde

almıştı. Dönüşte ordu bir yere konaklamış, Aişe de ihtiyacını gidermek için dışarı çıkmıştı. Bu arada kendisine ait bir gerdanlığı kaybetmiş, bu nedenle onu ararken geç kalmıştı. Geri döndüğünde ordunun gittiğini, kendisine ait olan deve üzerinde kurulu portatif çadırı da o içindedir düşüncesiyle alıp götürdüğünü gördü. Zira onunla görevli olan bir grup nefer vardı ve onlar onun yokluğunu fark edememişlerdi. Aîşe çadırının bulunduğu yere oturdu. Kendisinin yokluğunu öğrendikleri an bulunduğu yere onu alması için bir grup gönderirler umudundaydı. Mücahidlerden biri geri kalmıştı. Aîşe'yi görünce devesini çökertti. Aîşe ona bindi ve orduya ulaştı. Aîşe'nin geri kalışı ve sözü edilen mücahid ile beraber gelişi bazı müslümanların ve münafıkların onun hakkında kötü düşünceler üretmelerine neden oldu. Münafıkların başı "Ubey" bu olayı çirkin bir biçimde diline doladı. Olayı kötü şekilde yaydı ve onunla ilgili ileri geri laf etti. Böylece olay ve çirkin sözler dilden dile dolaşarak yaygınlaştı ve nihâyet Peygamber'in kendisi de bundan etkilendi. Aîşe bu sırada hastalandı. Ve Peygamber'den o ana kadar alışmadığı biçimde öfke ve katı davranışlarla karşılaştı. İzin isteyip babasının evine geçti. Peygamber zaman zaman onu ziyaret etse de can sıkıntısı ve içinin rahatsızlığı devam ediyordu. Hatta yakın dostlarına ona yapacağı muamele konusunda danışıyordu. Minberinde bu sözün yayılması ve düşünmeden kamuoyuna maledilmesinden duyduğu üzümtüyü dile getirip, serzenişte bulundu. Bu olayların seyri ve gelişmesinden yaklaşık olarak bir aya kadar Aîşe'nin haberi yoktu. Haberi duyunca üzüntüsü daha da arttı ve artık göz yaşları dinmez oldu. Çünkü olayda çirkin bir iftira ve insanı rencide eden kötü bir eylem vardı. Daha sonra Peygamber, babasının evinde oturduğu bir sırada ve anne babasının işiteceği bir şekilde onunla konuştu ve ondan bir şeyler söylemesini, eğer bir günaha bulaşmışsa tevbe etmesini, Allah'tan bağışlanma talebinde bulunmasını istedi. Bu sırada hava elektriklendi. Aîşe bu söze çok öfkelenmişti. Kendisini açıkça temize çıkarmaya yanaşmadı. Allah'ın kendisini temize çıkaracağına güveni tamdı. Aynı yerde Peygamber'e vahiy gelmeye başladı. Vahyin gelişi bitince yüzü parladı ve yüksek bir sesle Aîşe'yi müjdeledi, sonra da âyetleri okudu.

Ayetler, olayın hikâyesine girmemiş olsalar da -ki bu Kur'ân'ın sîret olaylarına değinirken takip ettiği bir metottur- rivâyet olu-

nan olaylarla uyum içinde bulunan bazı işaretleri özet olarak kapsamaktadır. Yine âyetlerde olayın ve şartlarının ne denli üzücü ve yıldırıcı etkileri olduğunu gösteren işaretler mevcutur. Eleştiri ve ayıplamayı gerektiren durumlar vardır. Özellikle müslüman çoğunluğun bu olaydaki açık iftirayı, ortadaki tuzağı fark edip, ayılmamaları eleştiriye açık bir noktadadır. Onların bu tür sözleri duydukları zaman onu idrak etmeleri gerekirdi. Zira sözlerin kendileri hakkında söylendiği kişiler bu tür çirkin bir işe bulaşmaktan çok uzak, temiz kimselerdi. Yanı sıra Peygamber'in, Aîşe'nin ve anne-babasının bu olaydan ne denli etkilendiklerini, sıkıldıklarını gösteren emareler vardır. Olayın kendisiyle şahsi olarak bağı bulunan insanların tüm bu gelişmeler karşısında susmalarını, şaşkınlığa düşmelerini ya da içlerinde olayın meydana gelebileceğine, doğru olabileceğine ihtimal vermelerini eleştiren ve onların bu tavırlarını azarlayan bir tema vardır âyetlerde. Zira onların ta baştan bu olaylardaki düzmece, yalan, iftira şeyleri anında kavramaları bekleniyor ve derhal ona karşı tavır almaları gerekiyordu.

Müslümanların ve Peygamber'in yakın arkadaşlarının çoğunluğunun bu olay karşısında gaflet içindeki suskunluklarını ya da tereddütler içinde hayretlerini eleştirmeye ve onların bu tutumlarını ayıplamaya neden olan şeyin olaydaki apaçık iftirayı açıklamak ve bunun akıl ve mantık ölçülerinde doğru olma imkanının bulunmadığını belirtmek olduğunu düşünüyorum. Birinci olarak: Peygamber'in hanımının kendisine nispet edilen ölçüde korkunç bir günah işlemesi aklî yönden doğru olamaz. Zira bu hanım İslâm'ın, Peygamber'in evinden sonraki ilk evinde yetişmişti ve Allah ve müslümanlar katında büyük bir dereceye sahipti ki, bu, onu böyle bir hareketten alıkoyardı. Bununla beraber o, Peygamber'in hanımıydı ve Allah'ın vahyinin olayla ilgileneceğine ve Allah'a hiçbir şeyin gizli kalmayacağına sarsılmaz inancı vardı. İkinci olarak: Allah'a ve Rasûlü'ne zerre kadar imanı olan bir müslümanın Peygamber'in hanımının namusunu lekelemeye cesaret etmesi akıl ve mantık ölçülerine sığmaz. Gerçek odur ki, bu delilin ve âyetlerin ana temasının akıl ve basiret sahibi herkesi Aîşe'nin masum olduğuna ve bu işten tamamen uzak bulunduğuna ikna etmemesi ilginçtir. Bu meselede herhangi bir kişinin kabule yanaşmamasına, büyüklük taslamasına akıl erdirmek zordur. İnancımıza göre, rivâyetlerin bu konuda tüm güçlerini kullanılmalarının, âyetlerin açık anlam-

larından ve özünden habersiz olunmasının, orada tetkikten uzak durulmasının, Osman (r)'ın şehit edilişinden sonra kopan fitne sebebiyle doğan anarşik atmosferin tümü bu olay çevresinde dönen dedikoduların neden olduğu şeylerdir. Bunun yanında, Peygamber dönemindeki münafıkların ve kalpleri hasta olanların bu olayı sömürdükleri gibi, heva ve heves peşinde koşan bazı çevreler de rivâyetleri çirkin emelleri uğruna kullandılar. Son âyet bu durumu güçlü bir biçimde ifade etmektedir. Ayet orada fuhuş haberini ve samimi müslümanlardan sadır olan kötü haberleri kasıtlı olarak yaymaya çalışan bir grup bulunduğunu ve bu grubun da aynı hadiseyi yaymaya çalışan ve onun büyük günahını üstlenen kesim olduğunu göstermektedir. Bu âyetlerden az sonra bununla ilgili başka bir âyet daha indi ki o da şudur:

"Hiçbir şeyden haberi olmayan namuslu, inanmış kadınlara iftira atanlar dünya ve ahirette lanetlenmişlerdir. Ve onlara büyük bir azâp vardır." (Nûr, 23)

7. Rasulullah'ın Çocukları

"Biz sana Kevser'i verdik. Öyleyse Rabbi'ne namaz kıl ve kurban kes. Asıl soyu kesik olan sana kin besleyenin kendisidir." (Kevser, 1-3)

Bu sûrenin iniş sebebini rivâyet edenler diyorlar ki: "Bazı azılı kâfirler Peygamber'i ayıplama ve horlama amacıyla onu ebter(soyu kesik) olmakla nitelemişlerdi. Zira erkek çocukları yaşamamıştı. Bunun üzerine sûre nazil olmuş, bir taraftan onları eleştirirken, öte yandan Peygamber Yesrib'de Mariye'den olan oğlu İbrahim vefat edince çok üzülmüştü. Sûrenin ana temasına göre Peygamber'in ebter olarak nitelendirilişi kendisine çok tesir etmiş ve onu içlendirmişti. Buradan erkek çocuklarının yaşamamış olmasının da ona ağır geldiğini çıkarma imkanı vardır. Bazı yazarlar, Peygamber'in Aîşe, Safiye, Cüveyriye, Meymûne ve Mariye ile evlenmekten kastının erkek evlât sahibi olma isteğinden kaynaklandığının akla gelebileceğini, belirtmektedirler. Bize göre bu görüş bazı yönlerden takdire şayandır.

Bilindiği gibi Peygamber peygamberlik'le görevlendirilmeden önce Zeyd b. Harise'yi küçük bir genç olduğu sırada evlât

edinmişti. Zeyd, Hatice (r)'nin kölesiydi. Peygamber onu kendisine bağışlamasını istedi. Hatice de ona bağışladı. Peygamber onu âzat edip evlât edindi. Bu evlât edinmesinin Hatice'den doğan erkek çocuklarının yaşamamış olmasından kaynaklanmış olması da uzak değildir.

Kur'ân açık olarak gösteriyor ki, Peygamber'in kadınlık çağına gelen kızları vardı. Ahzâb, 59. âyette bu durum ifade edilmiştir. Yakîn ifade eden haberlere göre kızları Hatice'dendi. Fatıma (r) onlar arasında Peygamber'in soyunu devam ettirmiştir. Diğer üç kızı ise Rebî' b. As'ın hanımı Zeynep, Osman b. Affan'ın hanımları Rukiye ve Ümmü Gülsüm idi. Osman onları birbirinin ardı sıra almış yalnız ikisi de çocuk sahibi olmadan vefat etmişlerdi.

8. Rasulullah'ın Mescidi ve İşlevi:

"Odaların arkasından sana bağıranların çokları, düşüncesiz kimselerdir. Onlar, sen kendilerinin yanına çıkıncaya kadar bekleselerdi, elbette kendileri için daha iyi olurdu. Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir." (Hucurât, 4-5)

İniş sebebi ile ilgili rivâyet: "Badiye (köy)den gelen bir elçi grubu Peygamber'i mescitte görmeye gelmişlerdi. Kendisini orada göremeyince odalarının ardından yüksek sesle bağıra bağıra onu öğle uykusundan uyandırdıklarını", anlatıyor.

Birinci âyet, iniş sebebi ile ilgili rivâyetle birlikte gösteriyor ki, Peygamber'in evleri mescidinin kenarına bitişik odalardı. Mescid, onların önünde boş bir alan gibiydi. Bu durum yakin derecesine ulaşan rivâyetlerce de desteklenmiştir.

Buradaki konumuz, Peygamber mescidinin durumu ve onun oradaki toplantıları ile ilgili birkaç söz etmeye uygundur. Mütevatir rivâyetlerde belirtildiğine göre mescid, dört duvarla çevrilmiş geniş bir alandı. Bir duvarında Peygamber'in odaları vardı. Bu alan, Peygamber'in müslümanlara namaz kıldırdığı ve öğüt, yargı, fetva, elçileri karşılama, problemleri çözme ve müslümanların çeşitli işlerini düzenleme gibi amaçlarla kullandığı yerdi. Bir kısmı hurma dallarıyla örtülüydü. Tavanı ise ağaç kütüklerinden

bazı direklere oturtulmuştu. Son iki senesinde bir marangoz ona tahtadan iki basamaklı bir minber yapmıştı. Böylece hem oturarak hem de ayakta müslümanlara görünebiliyordu. İşte bu iki basamaklı yer "minber-i şerif" diye adlandırılmıştır.

Mâide Sûresi'nde yabancı bir yerde ölen kişinin vasiyet ettiği kimselerin şahitliği konusunda, onların şahidliklerinin namazdan sonra dinlenmesine işaret edilmiştir. Söz konusu âyet şudur:

"Ey iman edenler, birinize ölüm gelince vasiyet sırasında içinizden iki âdil kişi, aranızda şâhitlik etsin. Ya da yeryüzünde yolculuk ederken başınıza ölüm musîbeti gelmişse, sizden olmayan iki kişi (şahitlik etsin). Kuşkulanırsanız, namazdan sonra onları tutar (yemin ettirir)siniz: "Akraba da olsa yeminlerimizi hiçbir paraya satmayacağız, Allah'ın şahitliğini gizlemeyeceğiz, yoksa biz, elbette günâhkârlardan oluruz." diye Allah'a yemin ederler." (Mâide, 106.)

Bu âyet, namazdan sonra bir yargı meclisini kurmayı öğütleyen bir anlam içeriyor. Uygulama özellikle âyetin indiği sırada Peygamber'e yönelikti. Halka namaz kıldırdıktan sonra, onların henüz hazır bulunduğu sırada mescidinde bir oturum düzenlemesini öneren bir emir içeriyordu. Bunda, rivâyetlerin tevatürle naklettiklerine paralel olarak kaydettiğimiz duruma bir ipucu, daha doğrusu ona işaret eden bir anlam vardır.

Bakara Sûresi'nde de bir âyet vardır ki, orada orta namazı korumaya teşvik edilmiştir. Ayet şudur:

"Namazları ve orta namazı koruyun, gönülden bağlılık ve saygı ile Allah'ın huzuruna durun." (Bakara, 238)

Alimlerin çoğu orta namazın ikindi namazı olduğu kanısındadır. Peygamber'in ikindi namazından sonra ashabı ile oturduğunu kaydeden rivâyetler de vardır. Bundan dolayı denebilir ki: Mâide Sûresi'ndeki âyette namaz kavramının genel anlamda kullanılması ancak şu nedenden kaynaklanıyordu: Peygamber'in yargı, öğüt ve her türlü problemi çözüme kavuşturma amacıyla yaptığı oturumların zamanı biliniyordu. İkindi zamanı olan orta namazın özellikle zikredilmesiyle ve onun korunmasına teşvikte bulunulmasıyla, belki de müslümanların bu meclislere katılmaya daha önem vermeleri ve bu konuya dikkatlerini çekmek amaçlanıyordu. Ger-

çekten buna uygun olan zaman ikindi vaktidir. Zira bu, gündüzün önemli bir zamanı ve insanların meşgul olduğu bir vaktidir.

Mücadele Sûresi'nde de aşağıdaki âyet gelmiştir:

"Ey iman edenler, size: "Meclislerde yer açın." dendiği zaman yer açın ki Allah da size yer açsın. Size: "Kalkın" dendiği zaman, kalkın ki Allah sizden iman edenleri ve kendilerine ilim verilenleri derecelerle yükseltsin." (Mücadele, 11)

Ayet, sürekli telkin edilmesi gereken genel bir prensibi kapsamaktadır. Müfessirlerin ve râvilerin çoğunluğu diyor ki: Sözü edilen meclisler Peygamber'in meclisleridir. Bu görüş, âyetlerin hazır olan bazı şartlar ve münasebetler üzerine inmiş olması açısından isabetlidir. Daha sonra bu, sürekli bir yasama ve öğreti oldu. Buna göre âyet, işaret ediyor ki, müslümanlar bu teşvikten sonra Peygamber'in meclislerine katılmak için orta namaza gitmeye daha çok önem verdiler. Bu konuda öyle birbiriyle yarıştılar ki, geç gelenler ya da ihtiyarlar, hastalar ve güçsüz kimseler orada oturacak yer bulamaz oldular. İlahi hikmet, onların bu şekilde uslandırılmasını, yanı sıra, bu uslandırmanın barındırdığı hoşnutluğa ve güzel vaadlere mazhar olunmasını istiyordu.

Yukardaki âyetin devamında:

"Ey iman edenler siz, Peygamber ile gizli konuşacağınız zaman bu gizli konuşmanızdan önce bir sadaka verin. Bu sizin için daha hayırlı ve daha temizdir. Şâyet bulamazsanız, Allah bağışlayan esirgeyendir. Gizli konuşmanızdan önce sadaka vermekten korktunuz mu? Çünkü yapmadınız. Allah da tevbenizi kabul etti. Artık namazı kılın, zekatı verin, Allah'a ve Rasûlü'ne itaat edin. Allah yaptıklarınızdan haberdardır." (Mücadele, 12-13)

Bu iki âyetin iniş sebebi ile ilgili olarak birden çok rivâyet kaydedilmiştir. Bunlardan birine göre: İnsanlar Rasûlullah'a o kadar çok soru sordular ki, nihâyet ona bunlar ağır gelmeye başladı. Bunun üzerine ilk âyet nazil oldu. Bu onlara bir ferahlık verirken, diğerlerine zor gelmeye başladı. Zenginlerin de Peygamber'e müracaatları azaldı. Çok geçmeden ikinci âyet indi.

Her iki âyetin de üslûbu gösteriyor ki, onlardan her biri ikinci rivâyette belirtilen hususlarla ilgili olarak inmişlerdir. Yalnız biz bu rivâyette yer alan her şeyin doğruluğuna kanaat getirmiş olmadı-

ğımız gibi, birinci rivâyetin de tamamen doğru olduğuna inanmıyoruz. Zira burada, Rasûl'ün görevi ve ahlâkının yapısına uygun düşmeyen şeylerden söz edilmekte olduğuna inanıyoruz. Normal olarak akla geldiği gibi, müslümanlar, belirli aralıklarla yapılan genel toplantıların dışında da Peygamber'e başvuruyorlardı; kendi özel problemlerini ondan sorup öğreniyorlardı. Hatta onlardan kendi özel problemini sormak için özel bir oturum ya da müsait bir ortam hazırlamasını isteyenler bile vardı. İşte "Naceytum (Gizli konuştuğunuz) Necvakum (gizli konuşmanız)" kavramlarından anlaşılan da budur. Bu iki ifade biçimi de gizlilik anlamına gelir. Ve bu işin çokça yapıldığını gösterir. Buna göre, âyetin iniş hikmeti onlardan zengin olanlarının üzerine bir harç tahsisini gerekli kıldı. Buradan elde edilen hasılât müslümanların umumî işlerinde harcanacaktı. Bu hasılatın buralarda kullanılacağını gösteren delillerden biri de ona sadaka adının verilmesidir. Bu emir zenginlere ağır geldi ve: "Zekât yeterlidir." dediler. Bunun üzerine ikinci âyet indi.

Ne olursa olsun, her iki âyette de Peygamber'in gerçekleştirdiği meclislerin ya da müslümanlardan istekli olanların katılacağı özel toplantıların birer tablolarını görmek mümkündür. Peygamber bu özel toplantılarda onların özel problemleriyle ilgileniyor ve onları çözüme bağlıyordu.

9. Rasulullah'ın Vefatı

Tabiatiyle Peygamber (s)'in vefatı ile ilgili olarak Kur'ân'da bir şey yoktur. Yalnız Nâsr Sûresi ve başka sûrelerle ilgili olarak kaydedilen bazı rivâyetlerde bu vefat zamanı belirtilmiş bulunmaktadır.

Kur'ân'ın şu cümlesinin en son indiğine dair bir rivâyet vardır:

"Bugün size dininizi kemâle erdirdim, size nimetimi tamamladım ve size din olarak İslâm'ı seçtim." Bu cümle Mâide Sûresi'nin üçüncü âyetindendir. Rivâyete göre bu âyet hicri onuncu senede Peygamber'in Veda Haccı sırasında inmiştir. Peygamber bundan sonra ancak birkaç ay yaşamıştır.

Biz Tefsir'imizde bu rivâyete karşı çekimser kaldık, onu kabul etmedik ve onun uzak bir ihtimal olduğunu belirttik. Zira bu cümle sûrenin baş tarafı ve kendisinden sonraki âyetlerle sağ-

lam ilişkileri bulunan uzun bir âyetin bir bölümüdür. Öte yandan rivâyetin temeli olarak kabul edildiği anlaşılan "el-yevm(bugün)" kavramı sûrenin beşinci âyetinde de tekrar edilmiş, fakat hiç kimse bu âyetin de o cümle ile birlikte indiğini söylememiştir.

Kur'ân'ın son inen âyetini belirten başka bir rivâyet daha vardır. Yalnız bunlar bir açıdan sağlam değildir, bir açıdan da bunların Peygamber'in vefat tarihi ile zaman yönünden bir ilişkileri yoktur.

Yalnız, şu kadarı var ki; Nâsr Sûresi'nin "Allah'ın yardımı ve fethi geldiği ve insanların grup grup Allah'ın dinine girdiklerini gördüğün zaman Rabbi'ni överek tesbih et ve O'ndan mağfiret dile. Çünkü O, tevbeleri çokça kabul edendir." (Nâsr, 1-3) Peygamber'in vefatından hemen önce indiğini belirten bir rivâyet vardır. Hatta onun son inen Kur'ân sûresi olduğunu, anlayış sahibi müslümanların bundan Peygamber'in görevinin bittiğini ve vefatının yakın olduğunu çıkardıklarını bildirmektedir.[154] Sûrede yer alan âyetlerin özü ve içeriği bir yandan Arap elçilerinin gelişi ve Peygamber'e bey'at etmesi, insanların Allah'ın dinine gruplar halinde girişi gibi hicri dokuzuncu ve onuncu senede meydana gelen olaylarla zamansal bir işaret vermekte, öte yandan diğerlerinden çok bu rivâyeti desteklemekte ve yakîn ifade edebilecek dereceye ulaşan tevatürle sabit olmuş bu olaylar Peygamber'in onuncu Hicri yılın ilk mevsiminde vefat ettiğini teyid etmektedir.[155] Çünkü sûre, -müfessirlerin Mekke'nin fethi olarak yorumladıkları "el-feth" kavramını kapsamına almış olsa da- daha önceki bir şeyi hatırlatma türünden bir açıklamadır her şeyden önce. İkinci olarak, sûrenin ikinci âyeti Peygamber'le tüm Arapların arasına giren ve inkârın özünü oluşturma konumunda bulunan Mekke'nin oluşturduğu engelin yıkılmasından sonra yarımadanın her tarafından patlak verircesine İslâm üzere Peygamber'e Medine'de bey'at etmeye gelen elçilerle temsil olunan büyük fethe işaret edilmektedir. Bu sahneler dokuzuncu senede başladı ve onuncu seneye kadar sürdü. Pek tabiidir ki, bu sahnelerin hatırlatılması ancak onların

154 Buhari, Tirmizi ve Ahmet'in rivâyet ettiği bir hadiste, İbn Abbas'ın: "Bu sûre Rasulullah (s)'ın ölümününyaklaştığına bir işarettir." dediği, kaydedilir. Zemahşerî, Keşşaf'ta; bu sûrenin Mina'da Veda Haccı'nda indiğini ve son sûre olduğunu kaydeder.

155 Meşhur olan görüşe göre ise; Peygamber'in vefat tarihi Hicretin on birinci yılı Rebiu'l-Evvel ayının on ikinci gecesi olan Pazartesi gecesi idi.

meydana gelişinden ya da en azından gözle görülebilecek olgular haline gelmesinden sonra olabilir. Yani ikinci âyetin yaşanan bir olgu olması gerekmektedir. Bu nedenle biz Nâsr Sûresi'nin son inen sûre olduğunu belirten rivâyeti tercih ediyoruz. Kur'ân'ın son inen âyetleri olmasa da son inen sûre budur. Ve biz bu sûrenin onuncu hicri senenin başında indiğini tercihe şayan buluyoruz. Yani Peygamber vefat ettiğinde, Allah'ın kendisine kolaylaştırdığı üstün başarı ile gözleri apaydındı. Rabbanî Risâlet görevini yerine getirmiş, Tevhid ve İslâm'ın yarımadanın her tarafına yayıldığını görmüş, diğer ufukların da kendisine açıldığını, ekonomik ve sosyal hayattaki darboğazların çözümlendiğini, genişlediğini, dini ve ruhi görevinin yanında siyasal, sosyal ve hukukla ilgili büyük fonksiyonunu icra ettiğini müşahede etmişti. Zamanın değişmesine ve günlerin geçmesine rağmen sonsuza dek sürecek fonksiyonunu yürütmüştü. Bu mükemmel görev ve fonksiyonu onu diğer nebi ve rasûllerden ayırıyordu. Zira diğerlerinin fonksiyonları ya dini ve ruhi olurdu ya da ulusal, bölgesel olurdu. Peygamber bu görevi yerine getirmekle şu âyetlerde Allah'ın kendisine emrettiği çağrıyı gerçekleştirmişti:

1- Onlar ki yanlarındaki Tevrat ve İncil'de yazılı buldukları o Elçiye o ümmi Peygamber'e uyarlar. O ki, kendilerine iyiliği emreder, kendilerini kötülükten meneder, onlara güzel şeyleri helâl, çirkin şeyleri harâm kılar, üzerlerindeki ağırlıkları, sırtlarındaki zincirleri kaldırıp atar. O'na iman eden, destekleyerek ona saygı gösteren, ona yardım eden ve onunla beraber indirilen Nûr'a uyanlar, işte kurtuluşa erenler onlardır. De ki: "Ey insanlar, ben sizin hepinize, göklerin ve yerin sahibi Allah'ın elçisiyim. O'ndan başka tanrı yoktur. O, diriltir, öldürür. Gelin Allah'a ve O'nun ümmi Peygamber'i olan elçisine iman edin ki o da Allah'a ve O'nun sözlerine iman etmektedir. O'na uyun ki doğru yolu bulasınız!" (A'râf, 157-158)

2- Ey Kitap Ehli, elçimiz size geldi, Kitaptan gizlediğiniz şeylerin çoğunu size açıklıyor, çoğundan da geçiyor. Gerçekten size Allah'tan bir nûr ve açık bir Kitâp geldi. Onunla Allah, rızasının peşinde gidenleri esenlik yollarına iletiyor ve onları kendi izniyle karanlıklardan aydınlığa çıkarıp dosdoğru bir yola iletiyor. (Mâide, 15-16)

3- Ey Peygamber, biz seni şâhit, müjdeci ve uyarıcı olarak gönderdik. Ve izniyle, Allah'a davetçi ve aydınlatıcı bir lamba olarak... (Ahzâb, 45-46)

"Allah ve melekleri, Peygamber'e salât etmektedir. Ey iman edenler siz de ona salât edin. İçtenlikle selam edin." (Ahzâb, 56)

Bu çağrıya, sayıları yüz milyonlarla ifade edilen O'nun takipçileri her gün defalarca uymakta ve bin üç yüz elli seneden beri Allah'ın her gününde yeryüzünün doğularında ve batılarında: "Allah'ım! O'na salât ve selam eyle ve O'nu kutlu kıl!" diye niyaz etmektedir.

E) RASULULLAH (S)'IN İSMET SIFATI

Kur'ân'da, Rasul'ün kendi içtihadı ile bazı işler yaptığını, bazı işleri yapmaya karar verdiğini, daha sonra inen Kur'ân âyetleriyle;

a) Ya bu kararlarının yerinde bulunup desteklendiğini, b) Ya da ikaz edilip kınandığını belirten pek çok âyet vardır. Bu âyetler hem Rasul'ün hayatı, hem de vahiy konusunda önemli bilgiler içermektedir.

Bu âyetlerin birinci çeşidine örnek olabilecek bir uygulama Bedir olayıdır. Çünkü bu olayın bazı sahnelerini ve durumlarını açıklığa kavuşturan Enfâl Sûresi'nin, olaydan sonra indiğinde ittifak vardır. Müfessirlerin rivâyet ettiklerine göre Rasul ashabına: "Bu Kureyş'in mallarını taşıyan kervandır. Onun önüne çıkın. Belki Allah onu size bağışlar." demiş, ancak müslümanlar kervanı savunma amacıyla gelen Kureyş ordusuyla savaşa girip girmeme konusunda arkadaşlarıyla istişare etmiş, ensarın ileri gelenleri onu savaşmak konusunda cesaretlendirmiş ve böylece savaşa girilmiştir.[156] Bedir Savaşı sona erince Enfâl Sûresi indi. Aşağıdaki âyetlerde görüldüğü gibi sûre bu uygulamayı destekliyordu:

"Nitekim hak uğruna (savaşa gitmek için) Rabbin seni, evinden çıkardığı zaman, mü'minlerden bir grup bundan hoşlanmamıştı. Hak ortaya çıkmış iken sanki gözleri göre göre ölüme sürülüyorlarmış gibi seninle tartışıyorlardı. Allah size, iki takımdan birinin sizin olduğunu va'dediyordu; siz ise kuvvetsiz olanın sizin olmasını istiyor (ona galip gelmeyi diliyor) dunuz. Oysa Allah sözleriyle hakkı gerçekleştirmek ve kâfirlerin ardını

156 Bkz. Taberi, Begavi, Taberi, İbn Kesir ve Hazin tefsirleri; Enfâl Sûresi'nin açıklaması.

kesmek istiyordu. Ki suçlular istemese de hakkı gerçekleştirsin, batılı da ortadan kaldırsın." (Enfâl, 5-8)

Rasul'ün Bedir esirlerini fidye karşılığı serbest bırakması ikinci çeşit uygulamalarına bir örnektir. Rasul bu uygulaması yüzünden Enfâl süresindeki âyetlerle ikaz edilmiştir:

"Yeryüzünde ağırlığını koyuncaya kadar, hiçbir Nebi'ye esirler sahibi olmak yakışmaz. Siz, geçici dünya malını istiyorsunuz. Allah ise (sizin için) ahireti istiyor. Allah daima üstündür, hikmet sahibidir. Eğer Allah'tan bir yazı geçmemiş olsaydı, aldığınız fidyeden dolayı size mutlaka büyük bir azap dokunurdu. Artık elde ettiğiniz ganimetten helâl ve temiz olarak yeyin ve Allah'tan korkun. Şüphesiz Allah, bağışlayan, merhamet edendir." (Enfâl, 67-69)

Rasul'ün ve mü'minlerin, müşriklerin ölülerinden akrabalar olan bazıları için istiğfarda bulunmaları da bu türden bir uygulamadır. Tevbe Sûresi'nin şu âyetlerinde bu uygulamadan dolayı kınanmışlardır:

"Akraba bile olsalar, cehennem halkı oldukları belli olduktan sonra müşrikler için mağfiret dilemek; ne Peygamber'in, ne de mü'minlerin yapacağı bir iştir. İbrahim'in babasına dua etmesi, sadece ona yaptığı bir vaatten ötürü idi. Fakat onun, bir Allah düşmanı olduğu kendisine belli olunca ondan uzak durdu. Gerçekten İbrahim çok içli ve yumuşak huylu idi." (Tevbe, 113-114)[157]

Tebük Gazvesi'nde Rasul'ün, savaştan geri kalmak isteyen bazı münafıklara izin vermesi de bu tür uygulamalardandır. Rasul, bu uygulamadan dolayı ikaz edilmiştir. Aşağıdaki âyetlerde, bu konu işlenmiştir:

"Allah seni affetsin, doğru söyleyenler sana iyice belli olup, yalan söyleyenleri bilmezden önce niçin onlara izin verdin? Allah'a ve ahiret gününe inananlar, mallarıyla, canlarıyla cihat etmeleri hususunda senden izin istemezler. Allah takva sahiplerini bilir. Ancak Allah'a ve ahiret gününe inanmayan, kalpleri kuşkuya düşmüş ve şüpheleri içinde bocalayıp duranlar senden izin isterler." (Tevbe, 43-45)

---

157 Ayetin içeriğinden anlaşıldığına göre, Rasul ve mü'minler İbrahim'in müşrik olan babası için mağfiret dilemesini kendilerine örnek kabul etmiş ve onu taklit etmişlerdi. Ayet bu durumun gerçek yönünü göstererek, onları uyarmıştır.

Yol göstermesini istemek amacıyla yanına gelen köre, müşrik bir liderle konuşmasını engellediği için Rasul'ün surat asması da bu türdendir. Rasul, bu hareketi nedeniyle Abese Sûresi'nin -aşağıda gelen- âyetleriyle kınanmıştır:

"Surat astı ve döndü. Kör geldi diye. Ne bilirsin belki o arınacak! Ya da öğüt dinleyecek de öğüt kendisine yarayacak. Kendini yeterli görüp tenezzül etmeyene gelince; sen ona yöneliyorsun. Onun arınmamasından sana ne? Fakat koşarak sana gelen, (Allah'tan) korkarak gelmişken, Sen onunla ilgilenmiyorsun." (Abese, 1-10)

Rasul'ün, müşriklerin bazı isteklerine uymayı düşünmesi ya da psikolojik baskıların olduğu ortamlarda, Allah'ın müşrikler hakkında indirdiği âyetlerin bir kısmını okumakta tereddüt etmesi de yine, Hûd ve İsrâ sûrelerinin (aşağıdaki) âyetlerinde kınanmıştır:

1- Belki sen; "O'na bir hazine indirilmeli veya beraberinde bir melek gelmeli değil miydi?" demelerinden ötürü, sana vahyolunanın bir kısmını (duyurmayı) terk edeceksin ve bunu onlara okumaktan göğsün daralacak; ama sen sadece bir uyarıcısın, her şeye vekil olan Allah'tır. (Hûd, 12)

2- Az daha onlar, seni, sana vahyettiğimizden ayırarak, ondan başkasını bize iftira etmen için fitneye düşüreceklerdi. Eğer Biz seni sağlamlaştırmamış olsaydık, onlara bir parça meyledecektin. O takdirde de sana hayatın da, ölümün de kat kat (azabını tattırırdık. Sonra Bize karşı bir yardımcı da bulamazdın. (İsrâ, 73-75)

Bu çeşide başka bir örnek de; Rasul'ün, Allah'ın ona helâl kıldığı bir şeyi kendisine harâm kılması ve bir olay nedeniyle eşlerine karşı yemin etmesidir. Rasul bu yüzden Tahrim Sûresi'nin -aşağıdaki- âyetleriyle uyarılmıştır:

"Ey Peygamber! Eşlerinin rızasını gözeterek niçin Allah'ın sana helâl kıldığı şeyi kendine harâm ediyorsun? Allah bağışlayan ve merhamet edendir. Allah, yeminlerinizi çözmenizi size meşru kılmıştır.

"Allah sizin sahibinizdir. Bilen ve hikmet sahibi olan O'dur." (Tahrîm, 1-2)

"Andolsun inmekte olan yıldıza! Arkadaşınız sapmadı ve azmadı. O kendi arzularına göre konuşmaz. O (Kur'ân) ancak vahyedilen bir vahiydir." (Necm, 1-47)

Müfessirler Necm Sûresi'nin bu âyetleriyle ilgili olarak şöyle bir görüş ileri sürmüşlerdir:

Peygamber'den sadır olan dinî, dünyevî her söz ve fiil bu âyetin kapsamına girer. Yanı sıra bu âyetler Peygamber'in masumiyetini gösteren delillerdendir.[158] Bu görüşün -az önce birçok örneğini verdiğimiz- Rasul'ün bazı hareketlerini, uygulamalarını eleştiren, kınayan Kur'ân âyetleriyle çeliştiği ortadadır. Ve Necm Sûresi'nin âyetleri de, -on sekizinci âyete kadar- bir konu bütünlüğü ve tema uyumu içindedir. Ayetlerin devamına bakalım:

"Onu, gâyet güçlü olan biri öğretti. Üstün akla sahip. Ve doğruldu. Kendisi en yüksek ufukta iken. Sonra yaklaştı. Ve sarktı. İki yay kadar yahut daha az kaldı. (Allah'ın) kuluna vahyettiğini vahyetti. Onun gördüğünü gönül yalanlamadı. Onun gördüğü üzerinde onunla tartışıyor musunuz? Andolsun, onu bir kez daha inerken görmüştü. Sidretü'l-Müntehâ'da. Ki barınılacak olan cennet onun yanındadır. Sidre'yi kaplayan kaplamıştı. Göz şaşmadı ve haddini de aşmadı. Andolsun, Rabbinin âyetlerinden en büyüğünü gördü." (Necm, 5-18)

Bu âyetler demeti, Allah'ın yalnızca ona gösterdiği ruhi bir müşahedesiyle ilgili olarak Rasul'ün verdiği haberin doğruluğu konusunda inmiştir. Her ne olursa olsun ilk dört âyeti diğerlerinden ayırarak onları başka bir anlama çekmek ya da bunun dışında bir değerlendirmeye tabi tutmak büyük bir saptırma olur.

Biz meseleye bu şekilde yaklaşmakla, bir yandan Peygamber'in ismetine, öte yandan Kur'ân'da kınanan yanlış içtihatlarına dokunan bir taraf olduğunu sanmıyoruz. Rasul'ün kınanan ictihadları, ismet sıfatına aykırı düşecek bir günah değildir. Bu içtihatlar, kendisine vahyin gelmediği, onun için de gayb olan konularda Allah'ın ilminde en doğru olana aykırı görüşlerdir. Kabul edilmesi gereken ismet ise, Rasul'ün hayatla ve insanlarla ilgili değişik konularda kendiliğinden hiçbir fiil, söz ya da içtihatta bulunmasını engellemez. Zira bu konularda yanlış da, doğru da olabilir, Allah'ın ilminde en doğru olanı, ancak Allah'ın vahyetmesiyle öğrenmek mümkündür. Rasul'ün Kur'ân'da birçok kez tekrarlanan beşeri tabiatından ayrılması imkansızdır. Fakat Rasul bir günah, suç işlemekten, ölçüyü aşan çirkin bir iş yapmaktan, söz ve eylem olarak Kur'ân'a aykırı hareket etmekten uzaktır. Kendisine vahyedilen herhangi bir şeyi

158 Bkz. Niysaburî, Taberi ve Hazin tefsirleri; Necm Sûresi'nin açıklaması.

gizlemekten, tahrif etmekten ya da değiştirmekten de uzaktır. Rasul bütün bu niteliklere; -Allah'ın nimet ve lütfuyla- onu Allah'ın seçimine ehliyetli kılan ahlâk, düşünce, akıl ve iman olgunluğu, kendini Allah'a adaması gibi özellikleri sonucu ulaşmıştır.

F) RASULULLAH (S) VE MÜ'MİNLER

1. Rasul'ün Mü'minlerle Olan İlişkisi

Kur'ân'da, müslümanların Rasul'e olan saygılarını, ona uymalarını ve fedakârlıklarını öven âyetler olduğu gibi; onların Rasul'e karşı tavırlarını ve yaşamlarını düzenleyen eğitici ve öğretici âyetler de vardır. Bunlar bir açıdan Rasul'ün şahsiyeti ile ilgili bazı görüntülere sahip olduğu için bu konuya yer verme gereği duyduk. Yalnız burada başka âyetlerin işlediği; münafıkların durumları, müslümanların davetten cihada gidiş usulleri ve bunların şartlarına karşı tutumlarını belirleyen konulara girmeyeceğiz. Çünkü her iki konuda da kendilerine ayrılan bölümlerde ele alınacaktır. Şimdi, Rasul mü'min ilişkilerine ışık tutan âyetleri verelim:

a) Daha önce Araf Sûresi'nin 157. âyetini vermiştik. Bu âyet, Mekke döneminde müslümanların Rasul için yaptıkları fedakârlıkları, Peygambere yardımlarını, destek olmalarını, öğütlerine ve kendisiyle birlikte indirilen Nûr'a uymalarını anlatan bir âyettir. Bu durum, âyetin de işaret ettiği gibi Ehl-i Kitap'ı da kapsamaktadır. Hatta âyetin son kısmında iman edenlerin genelini kapsayan bir ifade kullanılmamış olsaydı, tamamen onlara ait bir tablo olacaktı.

b) Bu, Rasul'ün ilk müslümanları etkileyen niteliklerini, onun elçiliğinin ve alametlerinin gerçek özelliklerini açıklığa kavuşturan bir tablodur. Ehl-i Kitap'tan olan mü'minlerin ise, va'dedilen Peygamber'in, beklenen hidâyet önderinin bildikleri niteliklerin ve işaretlerin bütünüyle onda bulunduğuna kesin inandıklarını

göstermektedir. [159] Bu öyle bir tablo, öyle bir uygunluktur ki, zamanın geçmesiyle asla zarar görmeyecektir.

ZümerSûresi'nde:

"Tağuta kulluk etmekten sakınanlara ve Allah'a yönelenlere müjde var. Kullarımı müjdele: Onlar ki, sözü dinler, onun en güzeline uyarlar. İşte onlar Allah'ın, kendilerini doğru yola ilettiği kimselerdir ve onlar gerçek akıl sahipleridir." (Zümer, 17-18)

İşte bu tablo da, müslümanların, Mekke döneminde Rasul'ün öğretilerine, irşâdlarına, okuduğu Kur'ân âyetlerine nasıl candan kulak verdiklerini, sonra elçiliğin aydınlatıcılığından ve gerçek niteliklerinden etkilenişlerini, bu etkinin sonucu en iyi, en doğru, en erdemli olanı aramakta ve ona uymakta ne denli arzu ve istek sahibi olduklarını göstermektedir.

c) Hucurât Sûresi'nde:

"Ey iman edenler, Allah'ın ve Rasulü'nün huzurunda öne geçmeyin. Allah'tan korkun. Allah, işiten ve bilendir. Ey iman edenler, seslerinizi Peygamber'in sesinin üstüne çıkarmayın. Birbirinizle yüksek sesle konuştuğunuz gibi onunla da yüksek sesle konuşmayın; yoksa siz farkında olmadan tüm amelleriniz boşa gider. Rasulullah'ın yanında seslerini kısanlar, Allah'ın takva için kalplerini imtihan ettiği kimselerdir. Onlara bağışlanma ve büyük bir mükâfat vardır." (Hucûrat, 1-3)

Birinci âyetin iniş sebebiyle ilgili birden çok rivâyet vardır. Onlardan birine göre: "Ebu Bekir ve Ömer (r), Rasul'ün huzurunda, her ikisine de görüşlerini sormadığı halde, bir konuda ihtilaf etmişlerdi". Bir diğerine göre: "Bazı müslümanlar, Rasul Ramazan'ın girdiğinin sabit olduğunu ilan etmeden oruç tutmuşlardı". Bir başka rivâyete göre ise: "Bazı müslümanlar, kurban bayramında Peygamber kurbanını kesmeden önce kurbanlarını kesmişlerdi". İkinci âyetin iniş sebebi konusunda da şunlar kaydedilmiştir: "Bu âyet yüksek sesle konuşan bir müslüman hakkında inmiştir. Konuştuğu zaman sesini öyle yükseltirdi ki, sesi Peygamber'in sesini bastırırdı. Üçüncü âyetin iniş sebebi hakkında herhangi bir rivâyet yoktur.

159 Bu gün elde bulunan Tevrat ve İnciller'de Rasul'ün nitelikleri ve risâleti ile örtüşen pek çok işaret vardır. Reşit Rıza, Menar Tefsiri'nin 9. cildinde bu konuya uzun bir bölüm ayırmış, Tevrat ve İnciller'den 18 işaret tespit etmiştir. Ayrıca misyonerlerin ortaya attığı şüpheleri tartışmış ve onları eleştirmiştir. Bütün bunlar Ehli Kitâbın, Rasul'ün niteliklerinden bir kısmını biliyor olabileceklerini göstermektedir.

Bu rivâyetlerin şüphe götüren, tartışmaya açık yanları olsa bile bu âyetlerin, müslümanların, Allah'ın uyarmalarına ve cezalandırmalarına neden olan birtakım davranışları yapmaları üzerine indiklerinde şüphe yoktur. Aynı zamanda bu âyetler, Rasul'le ilişkileri bakımından müslümanların değişik niteliklere ve davranışlara sahip insanlardan oluştuğunu göstermektedir. Onlardan bazıları onun meclisine ve onunla konuşmaya pek önem vermez, gereksiz davranışlarda bulunurlardı.

Bazıları da, Rasul, düşüncesini belirtmeden ya da herhangi bir eylemde bulunmadan, akıllarına ilk gelen şeyi söylerler ve onu yaparlardı. Bunların yanı sıra öyleleri de vardı ki, onun Allah'ın Rasulü oluşunu ve bunun anlamını çok iyi kavramış ve ona karşı nerede, nasıl davranılacağını biliyor ve buna göre davranıyorlardı.

İnsanların tabiatlarının farklı olduğu açıktır. Ayrıca, bulunulan ortamın bir gereği olarak insanlar arasında farklılıkların olması da tabiidir. Ayrıca bazılarının kişiliklerinde imanın sağlam yer etmesi, Rasul'ün şahsiyetinden fazlasıyla etkilenmeleri, ona saygı ve hürmette titizlik göstermeleri ile bazılarının daha yeni, bazılarının da değişik etkenler ve farklı sebeplerle İslâm'a girmesi, onlar arasındaki bu farklılığın nedenlerindendir. Bu âyetler inerek müslümanların tavırlarını düzeltmiş, onları eğitmiş, Rasul'ün konumunun gerçek yerini belirlemiş, bu gerçek yere uygun davrananları övmüştür. Zira ilerleyen İslâm toplumunun şartları bunu gerektirmiştir.

Bu üç âyetten sonra gelen iki âyette de başka bir davranış şekli dile getirilmiştir:

"Odaların arkasından sana bağıranların çoğu, düşüncesiz kimselerdir. Onlar, sen kendilerinin yanına çıkıncaya kadar bekleselerdi, elbette kendileri için daha iyi olurdu. Allah çok bağışlayan çok esirgeyendir." (Hucurât, 4-5)

Rivâyetlerin bildirdiğine göre: "Bedevi bir elçi grubu Peygamber'le görüşmek amacıyla Medine'ye geldiğinde onu mescitte göremeyince odalarının arkasından yüksek sesle ona bağırmaya başlamışlardı." İşte birinci âyet, bu rahatsız edici durumu eleştirmiştir. Bu da biraz önce andığımız eksikliklerle aynı türden bir olaydır. Ve bu olay ikinci âyetin kapsadığı Kur'ânî öğretiye vesile olmuştur.

d) Nûr Sûresi'nde:

"Mü'minler ancak o kimselerdir ki, Allah'a ve Rasulune inanmışlardır. Toplu bir iş üzere onunla beraber olduklarında izin almadan gitmezler. Senden izin alanlar, işte onlar, Allah'a ve Rasulune inanan kimselerdir. Onlar bazı işleri için senden izin istediklerinde onlardan dilediğine izin ver ve onlar için Allah'tan mağfiret dile. Şüphesiz Allah çok bağışlayan, çok merhamet edendir. Peygamber'in çağırmasını, aranızda herhangi birinizin diğerini çağırması gibi tutmayın. Allah sizden, birbirinin arkasına gizlenerek sıvışıp gidenleri biliyor. Onun emrine aykırı davrananlar, kendilerine bir belânın çarpmasından, yahut onlara acı bir azabın uğramasından sakınsınlar." (Nûr, 62-63)

Rivâyetlerin kaydettiğine göre: "Bu âyetler, hendek kazma sırasında Ahzâb olayı şartlarında inmiştir." Ne olursa olsun, açıkça görüldüğü gibi, burada Hucurât Sûresi âyetlerinin ihtiva ettiği sahneye benzer başka bir sahneyi müşahade ediyoruz. Orada bazı müslümanların, Rasul'ün meclisinden ya da önemli bir iş için toplanılmasını istediği yerden izinsiz ayrılmaları anlatılıyordu. Bazıları da Peygamber'in daveti ile diğer insanların daveti arasında fark gözetmediğinden mazeret belirtmiş ya da davetine katılmayı ihmal etmiştir. Bunun yanında onların bazıları görev bilinciyle hareket ederek onun davetine önem vermişler onun toplantılarına katılmakta çabuk davranmış, orada daha fazla kalmaya özen göstermişler ve orayı ancak çok önemli bir mazeretleri nedeniyle izin alarak terk etmişlerdir.

e) Yine Nûr sûresinde:

"(Münafıklar:) 'Allah'a ve Rasulune inandık ve itaat ettik,' diyorlar. Sonra, onlardan bir grup, bunun ardından dönüyor. Onlar iman etmemişlerdir. Aralarında hükmetmesi için onlar, Allah'a ve Rasulune çağrıldıkları zaman onlardan bir grup yüz çevirir. Eğer hüküm kendi lehlerine olursa itaat ederek gelirler. Kalplerinde bir hastalık mı var, yoksa şüphe mi ediyorlar? Yoksa Allah'ın ve Rasulu'nün kendilerine haksızlık yapacağından mı korkuyorlar? Hayır, onlar zalimlerdir. Aralarında hükmedilmesi için Allah'a ve Rasulune çağrıldıkları zaman iman edenlerin sözü ancak: 'İşittik ve itaat ettik' demeleridir. İşte arzu ettiklerine erişenler de onlardır. Kim Allah'a ve Rasulune itaat eder, Allah'tan korkar ve O'(nun azabı)ndan korunursa işte kurtuluşa erenler onlardır." (Nûr, 47-52)

Bu âyetler, bazı münafıkların durumlarını eleştirmek için inmiş olabileceği gibi, münafıkların dışında bazı müslümanların durumlarını eleştirmek için de inmiş olabilir. Kur'ân'da münafıkların yanında, mü'minlere yöneltilmiş buna benzer eleştiriler vardır. Onun için burada haklı oldukları zamanlar dışında aleyhlerine hüküm verileceği korkusuyla Rasul'ün önünde muhâkeme edilmekten kaçınan bazı müslümanların durumları tasvir edilmiştir, denilebilir. Son iki âyet, samimi mü'minlerin bu gibi durumlarda hangi konumda olması gerektiğini belirlemekle beraber -her iki âyetin özünün de işaret ettiği gibi- samimi mü'minlerin Rasul'ün çağrısına ve hükümlerine karşı ne konumda olduklarını ortaya koyan pratik bir tabloyu da sunmuştur.

f) Ahzâb Sûresi'nde:

"Ey iman edenler, Musa'ya eziyet edenler gibi olmayın. Nitekim, Allah, onu onların dediklerinden arındırmıştır. Ve o, Allah katında gözde biriydi. Ey iman edenler Allah'tan korkun ve doğru söz söyleyin. Ki (Allah), işlerinizi düzeltsin ve günahlarınızı bağışlasın. Kim Allah'a ve Rasulune itaat ederse, büyük bir kurtuluşa ermiş olur." (Ahzâb, 69-71)

Rivâyet edildiğine göre Araplar, Rasulullah'ın ganimet dağıtımında adil davranmadığını söylemişlerdi. Peygamber buna üzüldü ve: "Allah'ın Rasulü de adil olmazsa, kim adil olabilir?" dedi, sonra şunları ilâve etti: "Allah, Musa'ya rahmet etsin. O, bundan daha çok üzücü olaylara maruz kalmış ve sabretmişti!" İşte bu sırada bu âyetler indi. Ayetlerin tefsirleri içinde Musa'nın uğradığı eziyetleri kaydeden hadisler yer almıştır.

Bunlardan birine göre, İsrâiloğulları, Harun'un öldürülmesini ona nispet etmişlerdi. Birine göre de: Karun'un, Musa'ya fuhuş iftirasında bulunmasıdır. Başka bir rivâyete göre ise: "Musa, hayasından, ıssız yerlerde üstünü çıkarmaya özen gösterirdi. Dediler ki: "O'nun bedeninde bir özür vardır ve İsrâiloğullarının onu görmesinden korkmaktadır." Hadislerde bildirildiğine göre, Allah Musa'yı bu tür suçlamalardan temize çıkarmıştır.

Durum ne olursa olsun, âyetlerde müslümanları, Peygamber'e eziyet etmekten sakındıran söz, iş ya da tavırlarıyla onu üzmekten uzaklaştıran bir üslup vardır. İsrâiloğulları gibi olmamaları emredilmiştir. Yanı sıra, onun koruyucusu ve temize çıkarıcısının Allah olduğuna dikkat çekilmiştir. Anlaşıldığına göre, bu sırada Ra-

sulullah hakkında, edepsizliğe ve tatsızlığa neden olan ya da onu rahatsız eden bir sataşma, kuşku ifade eden bir olay meydana gelmiş, bunun üzerine âyetler inmiştir.

Peygamber'in aile hayatı konusunda naklettiğimiz Ahzâb, 54-56. âyetleri de bu tür bir konuyu işlemektedir. Zira bu âyetlerde Rasul'e ağır gelen bir duruma işaret edilmekte ve Rasul'ün hanımları hakkında söylenen bir sözün onun rahatsız olmasına neden olduğu ifade edilmektedir.

g) Geçen konuda Mücadele Sûresi'nin 12-13. âyetlerini vermiştik. Ayetler -orada kaydettiğimiz gibi- Rasulullah'ın özel toplantılarını ve kendi özel problemlerini çözmesi amacıyla insanların ona baş vurmasını işlemesinin yanında, Rasulullah'ın Rabbinden tebliğ ettiği hükümler ve ganimet payları karşısında bazı müslümanların tereddüt ve dalgalanmalara kapıldığını da işlemektedir. Bu durum, hem Bedir ganimetlerinin dağıtılması hem de Benî Nadir arazisinin taksimi sırasında ortaya çıkmıştır. Onların bu durumu Enfâl ve Haşr Sûreleri'nde hikâye edilmiştir. Cihat ve hukuk bölümünde bu konuya değineceğiz. Çünkü bu durum, Mücadele Sûresi'nin âyetlerinin tasvir ettiği tablodan daha geniş ve kapsamlıdır.

2. Rasul'e İtaat

Kur'ân'ın pek çok âyetinde Rasul'e itaatin gerekliliği ifade edilmekte, ona itaate teşvik edilmekte, bu itaatin Allah'a ve Rasulü'ne inanmanın bir gereği olduğu, Allah'ın emirlerini öğrenmeye bir vesile olduğu vurgulanmaktadır. Yanı sıra bu durumu doğru bir şekilde tanımlayıp, kavramaktan uzak olanlar eleştirilmektedir. Gelecek örneklerde bu durumu daha iyi görebilirsiniz:

1- De ki: "Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin, günahlarınızı bağışlasın. Allah bağışlayan ve merhamet edendir." De ki: "Allah'a ve Rasul'e itaat edin. Eğer yüz çevirirlerse, şüphesiz Allah kâfirleri sevmez." (Âl-i İmrân, 31-32)

2- Allah'a ve Rasul'e itaat edin. Umulur ki, merhamet edilirsiniz. (Âl-i İmrân 132)

3- Bunlar Allah'ın sınırlarıdır. Kim Allah'a ve Rasulü'ne itaat ederse, (Allah) onu altından ırmaklar akan cennetlere sokar, orada son-

suza dek kalırlar. İşte bu, büyük bir kurtuluştur. Kim de Allah'a ve Rasulü'ne karşı gelir ve O'nun sınırlarını aşarsa, (Allah) onu sonsuza dek kalacağı ateşe sokar. Onun için alçaltıcı bir azap vardır. (Nisâ, 13-14)

4- Kim Allah'a ve Rasul'e itaat ederse, onlar, Allah'ın kendilerine nimet verdiği peygamberler, sıddıklar, şehitler ve salihlerle beraberdir. Onlar ne güzel arkadaştır! (Nisâ, 69)

5- Kim Rasul'e itaat ederse, Allah'a itaat etmiş olur. Kim de yüz çevirirse; biz seni onların üzerine koruyucu olarak göndermedik. "İtaat ettik." derler, ama yanından uzaklaştıklarında onlardan bir grup geceleyin, (gündüz) söylemiş olduğunun tersini kurar. Allah, onların geceleyin düşünüp kurduklarını yazmaktadır. Sen onlara aldırma, Allah'a dayan. Vekil olarak Allah yeter. (Nisâ, 80-81)

6- Biz hiçbir peygamberi, Allah'ın izniyle itaat edilmesi dışında başka bir amaçla göndermedik. Eğer onlar kendilerine zulmettikleri zaman sana gelseler, Allah'tan, günahlarını bağışlamasını dileseler ve Rasûl de onların bağışlanmalarını dileseydi, elbette Allah'ı affedici ve merhametli olarak bulurlardı. Hayır, Rabbin hakkı için onlar aralarında çıkan çekişmeli işlerde seni hakem yapıp, sonra da senin verdiğin hükme karşı içlerinde bir burukluk duymadan tam anlamıyla teslim olmadıkça inanmış olmazlar. (Nisâ, 64-65)

7- Ey iman edenler, Allah'a ve Rasulü'ne itaat edin, işittiğiniz halde ondan dönmeyin. İşitmedikleri halde "işittik" diyenler gibi olmayın. (Enfâl, 20-21)

8- Ey iman edenler, sizi yaşatacak şeylere çağırdıkları zaman Allah'ın ve Rasulü'nün çağrısına koşun ve bilin ki, Allah kişi ile onun kalbi arasına girer ve siz O'nun huzuruna toplanacaksınız. (Enfâl, 24)

9- Ey iman edenler, Allah'a ve Rasul'e ihanet etmeyin; bile bile kendi emanetlerinize hainlik etmiş olursunuz. Bilin ki mallarınız ve çocuklarınız bir fitne (imtihan)dır. Allah'a gelince büyük mükafat O'nun yanındadır. (Enfâl, 27-28)

10- Mü'min erkekler ve kadınlar, birbirlerinin velisidirler. İyiliği emrederler, kötülükten alıkoyarlar, namazı kılar, zekatı verirler. Allah'a ve Rasulü'ne itaat ederler. İşte onlara Allah rahmet edecektir. Allah üstündür, hikmet sahibidir. (Tevbe, 71)

11- Andolsun Allah, Peygamberi ve o güçlük saatinde ona uyan muhacirleri ve ensarı affetti. O zaman içlerinden bir kısmının kalpleri kaymaya yüz tutmuştu. (Tevbe, 117)

Bu âyetler bazı müslümanların itaat ve bağlılık konusunda tereddüt ve gevşeklik gösterdiklerini ifade ediyorlar. Hatta Rasul'ün güvenilirliğinde bile. Yine âyetler bunların münafıklardan olmadığını da gösteriyor. Onlardan bazılarının münafık olduğuna işaret etse de durum değişmez.

Ayrıca âyetler, Allah'ın Rasulü'ne itaat edip onun emirlerine zor zamanlarda da, normal şartlarda da bağlılık gösteren kimseleri övmektedir. Başka bir ifade ile âyetler, müslümanların imanları ve fedakarlık derecelerine göre takındıkları tavırları ve değişik konumlarını ortaya koyan bazı tablolar sunmaktadır. Bu konuda yanlış ve farklı tutumların olduğu, bunları düzeltmek ve doğrultmak üzere değişik âyetlerin geldiği anlaşılıyor. Burada âyetlerin tümünün Medenî olduğuna dikkat çekeriz. Müslümanların, Rasul'e karşı nahoş tavır ve hareketlerde bulunmalarının nedeni olarak daha önce belirttiğimiz sebepler burada da geçerliliğini korumakta ve açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Bu arada, Kur'ân'ın hedefleri, Rasul'ün daveti ve itaatin gerekliliği konuları münasebetiyle önemli bir noktaya dikkat çekmek istiyoruz. Rasul'e itaatin dini bir gereklilik olduğu konusunda delil getirmeye ve iknaya çalışmaya gerek yoktur. Zira o, Allah'ın emirlerini tebliğ etmektedir. Naklettiğimiz âyetlerde, özellikle Âl-i İmrân,130; Nisâ, 13-14. ve Enfâl, 24. âyetlerde bu itaatin nedeni belirtilmiştir. Çünkü o müslümanların yararına, iyiliğine yöneliktir. Onlara hayat verecektir. Mümtehine Sûresi'nin bir âyetinde ise onlardan doğruda (iyide) itaat etmeleri istenmekte, onlardan kayıtsız şartsız itaat istenmemektedir. Ayetin metni şöyledir:

"Ey Peygamber, inanmış kadınlar sana gelip Allah'a hiçbir şeyi şirk koşmamaları, hırsızlık etmemeleri, zina etmemeleri, çocuklarını öldürmemeleri, elleriyle ayakları arasında bir iftira uydurup getirmemeleri, iyi bir işte sana karşı gelmemeleri hususunda sana bey'at ederlerse onların bey'atlarını al ve onlar için Allah'tan mağfiret dile. Şüphesiz Allah, çok bağışlayan, çok esirgeyendir." (Mümtehine, 12)

Burada, gerçekten ikna edici bir üslup ve hakimane bir çağrı vardır. Zaten bu, davetin genel üslubu ve Kur'ânî hitabın özelliği-

dir. Bu üsluba, Allah'ın kalplerini ferahlattığı ve hevalarının onları saptırmadığı kimseler kendilerini açık tutarlar. Bu âyet gösteriyor ki, Rasul'ün hayatı; hayat tarzı ve risâleti yönüyle tam anlamıyla Allah'a bağımlı olmasının yanında tabii olan beşeri değerleri de üzerinde taşıyor, onlarla uyum içinde yürüyordu. Bunun böyle olması tabii bir gereklilik tir ve bu ikna olmanın başlıca aracıdır.

Bu arada Rasul'e karşı hoş olmayan davranışlardan söz eden âyetlerin olduğunu belirtelim. Mekkî Sûrelerde yer alan ve benzeri davranışları, işleyen âyetler çok azdır. Bunlarda daha çok müslümanların; ona ittibada, yardımda ve destek olmada gösterdikleri çabalar işlenmektedir. Aynı şekilde değişik üsluplarla Rasul'e itaat, ona kulak verme ve davetine uyma görevinin yerine getirilmesi için teşvikte bulunan âyetler Medenî'dir.

Bu, her iki dönemin doğasıyla ilgili bir olgudur. Mekke dönemi az ve zayıf bir topluluğun, güçlü ve azgın bir çoğunluğa karşı mücadele dönemiydi. Bu da azınlıktaki grubun birbirine kenetlenmesini ve çaba göstermesini gerektirir. Ayrıca bu dönemdeki kişiler, büyük bir istekle, tam anlamıyla kendilerini vererek ve her türlü özel itibardan vazgeçerek inandılar. Güçlü ve zorba çoğunluğun işkencelerinden kaçınmak için hiçbir çaba göstermediler. Öyle ki onlar hakkında haklı olarak şöyle denilmektedir: "Bu dönemde iman edenlerin büyük çoğunluğu kişilik ve ahlâk olarak güçlü kimselerdi. Onlar İslâm'da değişik bir tat, bir kurtuluş, bir gönül ve iç huzuru bulmuşlardı. Allah da basiretlerini açmış, böylece onlar risâletin aydınlığını, gerçek niteliklerini müşahede etmişler ve bununla kalpleri dolmuştu. Onun için orada, Peygamber'e karşı farklı tavırlara girme söz konusu olmadı. Özellikle ona karşı tatsız ve nahoş hareketlerde bulunabilecek bir atmosfer yoktu. Öte yandan Medine döneminde İslâm'ın yayılış alanı genişledi. Çeşitli sınıflar ve gruplar İslâm'a girdi. Ahlakları, İslâm'a giriş nedenleri ve pozisyonları birbirinden farklı olan pek çok yerleşik ve bedevi gruplar ona katıldı. Bunun yanında kendilerini müslüman gösterenler arasında münafıklar, çirkin emeller peşinde koşanlar, fırsat kollayanlar, ajanlar ve fitneyi körüklemek isteyenler de vardı. Ayrıca bu dönem, bir ölçüde, istikrar ve huzur dönemiydi. Peygamber'in başkan, komutan, hakim, malı taksim edici vs. olarak görev yaptığı devletin kuruluş dönemiydi. Ekonomik ve sosyal ilişkilerin yoğunlaştığı; ticaret, mal kazanma hırsı, tecrübesizlik, aşırı istek,

özel uğraşlar, rekabet gibi pek çok durumun söz konusu olabileceği bir dönemdi. Doğal olarak bütün bunlar sonucunda insanların gerçek kişilik yapıları ortaya çıkacaktı. Bu durumda uygunsuz bazı davranışların görülmesi de normaldir.

Mekke döneminde müslümanların durumlarını anlatırken yalnızca onların Rasul'e karşı tutum ve davranışları üzerinde durduk. Yoksa, Mekkî Sûrelerde Mekke döneminde de bazı müslümanların zaman zaman bazı zaaflara kapıldığını ve sarsıntılar geçirdiğini gösteren belgeler vardır. Onun için biz burada onların durumlarını belirlerken "hepsi" kavramının yerine "büyük çoğunluğu" kavramını kullandık. Bir de Rasul'e karşı bu tavırları gösterenler, âyetlerden anlaşıldığına göre münafıklar değil, samimi müslümanlardır. Bunun yanında Medine döneminde münafıkların Rasul'e karşı tavır ve hareketlerini sergileyen âyetler de vardır. Sonraki ciltte münafıklar bölümünde bu konuyu ele alacağız.

G) VAHİY VE RESULULLAH (S)

1. Vahiy Kavramı ve Keyfiyeti:

Vahiy, birinci derecede Rasul'ün şahsıyla ilişkili olan bir durumdur. Davet ise, ancak onun vahiyle ilk temasından sonra oluşmuştur. İşte bu durum, bu araştırmayı da bu bölümün konuları arasına almamız gerekli kılmıştır.

Müfessirlerin ve filologların vahiy kavramı hakkında söylediklerini şöyle özetleyebiliriz: Kalbe gerçeği atmak, ilham etmek, seri ve süratle gelen işaret anlamına gelir ki, açık olmaktan daha ziyade gizliliğe yakındır.

Vahiy kavramı ve türevleri Kur'ân'da yaklaşık yetmiş yerde kullanılmıştır. Buralarda çoğu kez asıl anlamıyla ve Allah'tan gelme olarak kullanılmasına karşın, bazen bunların dışında anlamlarda da kullanılmıştır.

Asıl anlamı dışında mesela "işaret" anlamında kullanılmıştır: "Mihrap'tan kavminin karşısına çıkıp onlara: 'Sabah akşam(Rabbinizi) tesbih edin!' diye işaret etti (vahyetti)." (Meryem, 11)

Aşağıda vereceğimiz âyetlerde görüleceği gibi; "Vesvese (fısıldamak, gizlice telkin yapmak) ve gizli komplo" anlamlarında da kullanılmıştır:

1- Şeytanlar, dostlarına, sizinle mücadele etmeleri için fısıldar (telkinde bulunur)lar (vahyederler). (En'âm, 121)

2- Böylece biz her peygambere insan ve cin şeytanlarını düşman yaptık. Aldatmak için onlar birbirlerine yaldızlı sözler fısıldarlar (vahyederler). (En'âm, 112)

Vahiy kelimesinin kendi anlamına uygun olarak "iç güdü" anlamına kullanıldığı da olmuştur:

"Rabbin bal arısına (şöyle) vahyetti: 'Dağlardan, ağaçlardan ve kurdukları çardaklardan evler edin!'" (Nahl, 68)

Peygamberler ve melekler dışındakiler için ilham etme, kalbe gerçeği atma anlamına geldiği de olur. Gelecek âyetlerde bunun örneklerini görüyoruz:

1- Musa'nın annesine: "O (çocuğ)u emzir!" diye vahyettik. (Kasas, 7)

2- Havarilere: "Bana ve Rasulüme iman edin." diye vahyettiğim zaman... (Mâide, 111)

Bu ikisinin Allah'ın peygamberlerine vahyetmesi alanına girmeyeceği açıktır. Bu alana giren vahiy bazan mutlak olarak kullanılmış olduğundan niteliği ve nasıllığı anlaşılamaz. Aşağıdaki âyetlerde bu durum görülmektedir:

1- Biz Nuh'a ve ondan sonraki elçilere vahyettiğimiz gibi sana da vahyettik. (Nisâ, 163)

2- Sizi onunla uyarayım diye, bu Kur'ân bana vahyedildi. (En'âm, 19)

3- Ben ancak bana vahyedilene uyarım. (Yunus, 15)

Vahiy kavramının değişik âyetlerde bu şekilde salt "Allah'ın vahyi" olarak kullanılışı, diğer peygamberlere ve Muhammed'e inen vahyin anlaşılması ve bunun anlamının belirlenebilmesi hususunda yol gösterici, açıklayıcı delâletlere sahiptir. Aşağıdaki âyetlerde bu durumu açık bir şekilde görebiliriz:

1- Yoo yemin ederim o (geceleri) geri dön(üp ışık ver)enlere, geri gizlenen (gezegen)lere, kararmaya yüz tutan geceye, nefes almaya başlayan sabaha, ki o, şerefli bir elçinin sözüdür. Güçlüdür o, Arş sahibi (Allah)ın yanında değerlidir. Orada itaat edilir, üstelik güvenilir. Arkadaşınız cinlenmiş değildir. Andolsun onu apaçık ufukta görmüştür. O, gayb hakkında suçlanamaz. O (Kur'ân), kovulmuş şeytanın sözü değildir. O halde nereye gidiyorsunuz? O, bütün alemlere öğüttür. Aranızdan doğru hareket etmek isteyenler için; Alemlerin Rabbi Allah dilemedikçe siz bir şey dileyemezsiniz. (Tekvir, 15-29)

2- İnmekte olan yıldıza andolsun ki; Arkadaşınız sapmadı ve azmadı. O, hevasından konuşmaz. O (Kur'ân) kendisine vahyedi-

len bir vahiyden başka bir şey değildir. Onu, çok kuvvetli olan biri öğretti. Üstün akla sahip. Doğruldu. Kendisi yüksek ufukta iken. Sonra yaklaştı ve sarktı. Aradaki mesafe, iki yay kadar yahut daha az kaldı. Kuluna, vahyettiğini vahyetti. Onun gördüğünü gönül yalanlamadı. Onun gördüğü üzerinde onunla tartışıyor musunuz? (Necm, 1-12)

3- Allah hiçbir insanla konuşmaz. Ancak vahiyle, yahut perde arkasından konuşur, yahut bir elçi gönderip izniyle dilediğini vahyeder. O, yücedir, hakimdir. İşte sana da böyle emrimizden bir ruh(Kur'ân) vahyettik. Sen Kitap nedir, iman nedir bilmezdin. Fakat biz onu (Kur'ân'ı), bir nur yaptık. Kullarımızdan dilediğimizi, onunla hidayete iletiyoruz. Ve şüphesiz sen, doğru yola iletiyorsun. (Şûrâ, 51-52)

İçerisinde vahiy kelimesinin kullanılmadığı, ancak vahiy ve onun Kur'ân olarak Rasul'ün kalbine indirilişi konusunda açıklayıcı önemli delilleri içeren âyetler vardır:

1- De ki: "Allah'ın izniyle Kur'ân'ı, kendinden öncekini doğrulayıcı olarak senin kalbine indirdiği için, kim Cibril'e düşman olursa..." (Bakara, 97)

2- De ki: "İnananları sağlamlaştırmak üzere onu Ruhu'l-Kudüs, Rabbinden hak gereğince indirdi". (Nahl, 102)

3- Onu (Kur'ân'ı) Ruhûl-Emin indirdi senin kalbine; uyarıcılardan olman için. (Şuarâ, 193-194)

Nahl Sûresi'nde yer alan bir âyette, Allah'ın dilediği kullarına (peygamberlerine) melekler gönderdiği açıkça ifade edilmektedir. Burada da vahiy kelimesi kullanılmıştır:

"Melekleri, kullarından dilediğine, emrinden rûh (vahiy) ile indirir. Uyarın: 'Benden başka ilah yoktur, benden korkun!' (diye)"(Nahl, 2)

Fâtır Sûresi'nin bir âyeti de buna yakın bir anlamı ifade eder:

"Gökleri ve yeri yoktan var eden; melekleri, ikişer, üçer, dörder kanatlı elçiler yapan Allah'a hamd olsun..." (Fâtır, 1)

Bu âyetlerin tümü Allah'ın, hitabı ve risâleti için insanlardan seçtikleriyle ilişki kurmada değişmeyen sünnetleri olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu âyetler Allah'ın diğer elçilerle ve Muhammed'le vahiy ilişkisine giriş şeklini de belirlemektedir.

Allah'ın bu konudaki değişmez sünnetlerini şöyle sıralayabiliriz:

1) Emri ve vahyi ile melekleri indirmesi.

2) Kendisi ile insanlar arasında melekleri elçi olarak seçmesi.

3) Allah'ın, insanlardan kendisiyle konuşmak istediği kimsenin kalbine gerçeği atması (bilgiyi koyması).

4) Allah'ın insanlardan dilediğine vasıtasız ve görüntüsüz olarak bir söz işittirmesi.

5) Rûhû'l-Kudüs ve Ruhu'l-Emin olarak da bilinen Cibril'in, Muhammed'in kalbine Kur'ân'ı indirmesi.

Bunlardan üçüncü olarak andığımız sünneti Şûrâ Sûresi'nde; Vahiy, perde arkasından konuşma ve bir elçi aracılığıyla konuşma olarak açıklanan üç yoldan çıkarıyoruz. Çünkü burada vahyin elçiyle (melekle) birlikte kullanılmış olması; vahyin, kalbe atılması (konulması) olarak açıklanmasına uygundur. Dördüncü olarak anladığımız sünnet yine bu âyetlerden hareketle tespit edilmiştir. Cibril'in,Ruhûl-Kudus, Ruhül-Emin olarak açıklanması ise "kalbe indirme" ifadesinin Bakara, Nahl ve Şuara Sûreleri'nin hepsinde kullanılması, Bakara Sûresi'nin âyetinde Cibril'in açıkça anılmasından hareketle varılan bir hükümdür. Bu konuda müfessirlerin çoğu bu görüştedir.

Kur'ân'da; meleklerin mahiyetini ve keyfiyetini açıklayan; Allah'ın seçtiği kimseler dışında birilerinin onları görebileceğini söyleyen bir şey olmadığı gibi, Cibril'in kalbine inişini Rasul'ün nasıl idrak ettiğini, onu nasıl ufukta gördüğünü, ona iki yay kadar ya da daha az nasıl yaklaştığını, sesini nasıl duyduğunu, Şûrâ Sûresi'nde açıklanan yollardan biri olarak, Allah'ın vahyi kalbine koyması şeklinde vahiy geldiğinde Rasul'ün bunu nasıl anladığını açıkça belirten bir şey yoktur.

Bu konuların mahiyeti, eskiden olduğu gibi şimdi de, Rasul'ün dışındaki herkes için bir sır olarak kalmıştır. Zira bu konular varlık ve Vacibu'l-Vucûd sırrına bağlı bulunan Nübüvvet sırrına ilişkin şeylerdir. Bunlar Kur'ân'da belirgin şekilde ifadelerini bulduklarından her müslümanın inanması zorunlu imanî meselelerdir.

Burada Kur'ân'ın delâletleri ve apaçık nasslarından yola çıkarak,Rasul'le ilişki kuran Rabbani vahyin onun bilgisi dışında

meydana gelen bir şey olduğunu belirtelim. Bazı araştırmacıların iddia ettikleri gibi vahiy, Rasul'ün kendinden ve içinden kaynaklanmıyordu. Çünkü Cibril meleğinin şahsiyeti -mahiyeti her ne kadar anlaşılamayacak bir şeyse de- Rasul'ün şahsiyetinden başka bir şahsiyettir. Bu açık bir olgudur.

Kur'ân âyetleri, kâfirlerin ve kuşkucuların Allah'ın vahyinin Rasul'le ilişkisinde uyandırdıkları kuşkulu düşünceleri çürütmüş, onları reddetmiştir. Bunlar, Rasul'ün Allah'ın vahyinin bilincinde oluşunun doğruluğuna kesin delâlet eden, güçlü reddiyelerdir. Daha önce naklettiğimiz Tekvir ve Necm sûrelerinin âyetleri bunlardandır. Tekvir Sûresi âyetlerinde; Rasul, Allah'ın meleğini gördüğünü haber verdiğinde kâfirlerin: "Onun gördüğünün ancak şeytan olduğunu" söyledikleri görülmektedir. Kendi inançlarının bir gereği olarak bunu böyle söylemişlerdi. "Asru'n-Nebi" adlı kitabımızda bu konuyu detaylarına kadar incelemiştik. Ayrıca onlar mecnun(cinlenmiş), deli, aklını oynatmış gibi ithamlarda da bulunmuşlardı. Bu nedenle âyetler, etkili, güçlü bir vurguda bulunmuştur. Mesela Şuarâ Sûresi'nde yer alan âyetler onların Rasul'le ilişki ya da ona Kur'ân'ı vahyedenin şeytan olduğu yolundaki batıl düşüncelerini reddetmiştir. Buna bir örnek olarak Şuarâ Süresi'ndeki şu iki âyeti analım:

"O (Kur'ân)ı şeytanlar indirmedi. Bu onlara yaraşmaz ve zaten yapamazlar da" (Şuarâ, 210-211)

Bunlardan az sonra gelen âyetler aynı konuyu işlemeye; reddiyenin gücünü ve çürütme etkisini artırarak devam eder:

"Şeytanların kime ineceğini size haber vereyim mi? Onlar her günahkâr yalancıya inerler. O yalancılar, (şeytanlara) kulak verirler, çokları da yalan söylerler." (Şuarâ, 221-223)

Necm Sûresi'nin âyetleri ise bir yandan Rasul'ün meleği gördüğünü doğrulayıp olayı tasvir ederken ve gerçekten gözlemlenmiş inkâr edilemeyecek bir olay olarak ortaya koyarken, öte yandan bütün bu düşünceleri çürüten bir reddiyedir. Rasul'ün meleği görmesinin, kendisine özgü bir durum olduğu kuşkusuzdur. Zira, ancak insanların birçoğunun gözlemlediği şeylerde kuşku söz konusu olabilir. Üstelik Kur'ân'da, kendisine vahyedilmediği halde *"Bana vahyolundu." diyen kimseden daha zalim kim olabilir?" (En'âm, 93)* diye buyurulmaktadır.

Bu âyet bir açıdan da Rasul'ün Allah'ın vahyini aldığının bilincinde olduğunu ve onu bildirirken hissettiği korkuyu sağlam ve çarpıcı bir kanıtla göstermektedir. Bu durumun benzerleri aşağıdaki âyetlerde de görülmektedir:

1- De ki: "Ben size, yanımda Allah'ın hazineleri var demiyorum. Gaybı da bilmem; size, ben meleğim de demiyorum. Ben ancak bana vahyolunana uyuyorum." De ki: "Körle gören bir olur mu? Düşünmüyor musunuz?" (En'âm, 50)

2- Onlara bir âyet getirmediğin zaman: "(Öteki âyetleri şuradan buradan topladığın gibi) bunu da toplasaydın ya!" derler. De ki: "Ben, ancak Rabbimden bana vahyolunana uyuyorum. Bu(Kur'ân), Rabbinizden gelen basiretlerdir. Ve inanan bir toplum için yol gösterici ve rahmettir." (A'râf, 203)

3- De ki: "Şahitlik yönünden hangi şey daha büyüktür?" De ki: "Benimle sizin aranızda Allah şahittir. Ve bu Kur'ân, sizi onunla uyarmam için bana vahyolundu." (En'âm, 19)

4- Ayetlerimiz apaçık olarak onlara okunduğu zaman, bize kavuşmayı ummayanlar: "Bundan başka bir Kur'ân getir ya da bunu değiştir." derler. De ki: "Benim onu kendi isteğime göre değiştirmem imkansızdır. Ben ancak bana vahyolunana uyuyorum. Eğer Rabbime karşı gelirsem, büyük bir günün azabından korkarım." (Yunus, 15)

5- Yoksa: "Allah'a yalan uydurdu" mu diyorlar? Eğer Allah dilerse senin kalbine mühür vurur; bâtılı mahveder, hakkı sözleriyle gerçekleştirir. Şüphesiz O, göğüslerin özünü bilir. (Şûrâ, 24)

6- Yoksa "Onu uydurdu" mu diyorlar? De ki: "Eğer ben onu uydurmuşsam, Allah'tan gelecek cezaya karşı sizin bana hiçbir faydanız olmaz. O, sizin ne taşkınlık yaptığınızı daha iyi bilir. Benimle sizin aranızda O'nun şahit olması yeter." (Ahkâf, 8)

Tâhâ ve Kıyamet Sûreleri'nde de burada belirtmeye çalıştığımız şeyleri destekleyen âyetler vardır:

"Gerçek hükümdar olan Allah, yücedir. Sana vahyedilmesi henüz tamamlanmadan Kur'ân'ı acele okumaya kalkma..." (Tâhâ, 114) "Onu tekrarlamak için (vahiy henüz bitmeden) dilini depretme. Onu toplamak ve okutmak bize aittir. Sana Kur'ân'ı okuduğumuz zaman onun okunuşunu takip et. Sonra onu açıklamak bize aittir." (Kıyamet, 16-19)

Rasul'ün vahyedilenleri okumakta acele etmesini ya da vahyin inişi henüz tamamlanmadan, dilini, onu tekrar ederek oynatmasını yasaklayan bir uyarıdır. Bu, Rasul'ün, Kur'ân olarak kendisine indirilen vahyin bilincinde olduğunu gösteren güçlü bir delildir. Çünkü Rasul vahiyden en küçük bir şeyi kaçırmaktan ya da unutmaktan korkarak onu okumakta acele etmekte, tekrar edip unutmamak için dilini oynatmaktadır.

Meryem Sûresi'nde şöyle bir âyet vardır:

"Biz, ancak Rabbinin emriyle ineriz. Önümüzde, arkamızda ve bunlar arasında olan her şey O'na aitir. Rabbin, asla unutkan değildir." (Ayet, 64)

Bu âyetin; Rasul'ün melekten kendisini daha sık ziyaret etmesini istemesi üzerine, meleğin ona cevabı olduğunu, müfessirler ve nüzul sebeplerini rivâyet edenler kaydetmişlerdir. Eğer bu rivâyet sahihse belirtmeye çalıştığımız konuyu bir açıdan desteklemektedir.

Şimdi de konuya daha iyi yakınlaşmak amacıyla Rasul (s)'ün vahiy ile ilişkisi, etkileri ve keyfiyeti hakkında rivâyet edilen bazı hadisleri burada anacağız:

1- Buharî'nin Aişe'den naklettiği hadis:

"Rasulullah'a ilk gelen vahiy, uykudaki rüyay-ı sadıka idi. Ne rüya gördüyse sabah aydınlığı gibi çıkardı. Hirâ Mağarası'nda yalnızlığa çekilir orada ibâdet ederdi. Bu ibâdetleri sayılı birkaç gece devam ederdi. Bu esnada ailesine dönmezdi. Bunun için yanına birkaç günlük azık alırdı. Sonra Hatice'ye gider, azığını alır, tekrar dönerdi. Bu durum sürüp giderken bir gün Hira Mağarası'nda, Melek ona geldi ve: 'Oku' dedi. 'Ben okuma bilmem' dedi. Rasul bunu şöyle anlattı: 'Beni tuttu. Nefesim kesilinceye kadar sıktıktan sonra salıverdi. Ve: 'Oku' dedi. 'Ben okuma bilmem,' dedim. Beni tuttu, ikinci bir defa takatim kesilinceye kadar sıktı. Sonra bıraktı ve:

'Oku' dedi. 'Ben okuma bilmem' dedim. Sonra beni tuttu. Üçüncü olarak sıktı. **Ve: 'Yaratan Rabbinin adıyla oku. O insanı kan pıhtısından yarattı. Oku, Rabbin en büyük kerem sahibidir'** dedi... Bunun üzerine Rasulullah geri döndü. Titriyor, kalbi hızla çarpıyordu. Hatice'ye vardı ve ona durumu an-

lattı: 'Kendime bir şey olmasından korktum' dedi. Hatice: 'Hayır, Allah'a yemin olsun ki, Allah asla seni utandırmayacaktır. Sen akrabaya merhamet ediyor, düşkünleri koruyor, yoksullara yardım ediyor, misafire ikramda bulunuyor, felakete uğrayanları gözetiyorsun' dedi ve onu alıp amcasının oğlu Varaka b. Nevfel b. Esed b. Abdi'l-Uzzâ'ya götürdü. O cahiliye döneminde hristiyan olmuştu. Yaşlı, gözleri kör bir ihtiyardı. İbraniceyi ve İncil'i biliyordu. Hatice ona: 'Ey amca oğlu, kardeşinin oğlunu dinle' dedi. Varaka Rasul'e: 'Ey kardeşimin oğlu ne gördün?' diye sordu. Rasulullah ona gördüklerini anlattı. Varaka ona dedi ki: 'Bu, Allah'ın Musa'ya indirdiği 'Namûs'tur. Keşke ben o zaman güçlü kuvvetli olsaydım. Keşke kavmin seni sürgün ettiği zaman sağ olsaydım!' Rasulullah: 'Onlar beni çıkaracaklar mı?' diye sordu. O da: 'Evet...Senin getirdiğini getiren hiçbir adam yoktur ki ona düşmanlık edilmesin. Eğer ben senin gününe ulaşabilirsem bütün gücümle sana yardım edeceğim...' dedi."

2- Taberî'nin Abdullah b. Zübeyr'den rivâyet ettiği hadis: "Rasulullah dedi ki: 'Bana geldiğinde ben uyuyordum. İçinde bir kitap bulunan ipek bir bezle yanıma geldi ve: 'Oku' dedi. Ben: 'Okuyamam' dedim. Beni öyle bir sıktı ki öleceğimi sandım. Sonra beni bıraktı ve: 'Oku' dedi. 'Ne okuyayım' dedim. Bunu söylerken, bana yaptığını tekrar yapmasından korktuğum için böyle söyledim. Yaratan Rabbinin adıyla oku' diye başlayıp insana bilmediğini öğretti... bölümüne kadar -okuyarak banaoku' dedi. Ben okudum. Sonra okumam bitince benden ayrılıp gitti. Sıçrayarak uyandığım zaman sanki kalbime bir yazı yazılmıştı. Allah'ın yaratıklarından en çok hoşlanmadıklarım şairler ya da cinlenmişler(delilerdi). Onların ikisine bakmaya güç yetiremezdim. Bu iki şeyden en uzak olan adamın kendisi şair ya da cinlenmiş oluyor. Kureyş benim hakkımda asla bunları konuşamayacak. Dağda bir uçuruma çıkayım. Kendimi oradan atayım. Kendimi öldüreyim. Kurtulayım bu sıkıntıdan diye düşündüm. Ben bu amaçla dışarı çıktım. Dağın tepesine vardığımda yukarıdan bir ses duydum: "Ey Muhammed, sen Allah'ın Rasulüsün, ben de Cibril'im' diyordu. Başımı yukarıya kaldırdım. Birden Cibril'i gördüm. Ayaklarını göğün ufuklarına yerleştirmiş bir insan şeklindeydi. 'Ey Muhammed sen Allah'ın Rasulüsün,ben de Cibril'im' diyordu. Ben durdum ona bakmaya başladım. Bu beni

daha önceki planımdan alıkoydu. Ne ileri ne de geri gidebiliyordum. Göğün ufuklarında yüzümü ne tarafa çeviriyor, hangi tarafa bakıyorsam hep onu görüyordum. O halde durup kaldım. Önüme doğru ilerleyemiyor, geri de dönemiyordum. Öyle ki Hatice adamlarını beni çağırtmak için göndermiş, onlar da şehrin dışına kadar gelmiş ve geri dönmüşlerdi. Ben ise hâlâ yerimde duruyordum. Sonra benden ayrıldı, aileme döndüm..."

3- Buharî'nin Aişe'den rivâyet ettiği hadis:

"Haris b. Hişâm Peygamber'e: 'Sana nasıl vahiy gelir?' diye sormuştu. Rasulullah da ona: 'Bazen zil sesi gibi bir ses olarak gelir. Bu bana inen en zor vahiydir. Benden çözüldüğünde ne dediyse hepsini anlamış olurum. Bazen melek bir adam kılığına girer. Benimle konuşur. Dediklerini bu şekilde anlarım' diye cevap verdi. Aişe der ki 'Ben çok soğuk bir günde ona vahiy geldiğini gördüm. Ondan çözüldüğünde alnından ter akıyordu...' "

Ahmed'in Müsned'inde Abdullah b. Ömer'den Buhari'nin de Safvân b. Yâla'dan rivâyet ettiği bir hadis var ki, biz bu ikisini de'Peygamber (s)'in Ahlakı' konusunda nakletmiştik.

Açıktır ki, bu hadisler öz olarak, âyetlerden kalkarak çıkardığımız hükümlerle uyum içindedir. Yani, Peygamber'in meleği gördüğü, insanlar arasında kendisine vahiy geldiği halde kimsenin onu göremediği ya da kimsenin hissedemediği gibi düşüncelerimizle uyum içindedir. Yanı sıra bu rivâyetlerde Allah'ın Peygamber'e vahyi konusunda Kur'ân'a aykırı bilgilerin olduğunu da belirtelim. Rasul meleğin kimsenin göremediği bir adam kılığında gelmesi, Rasul'ün vahiy anında gösterdiği gayretin ona çok ağır gelmesi, az daha canının alınacağını sanması, vahyin bazen zil sesi şeklinde gelişi gibi bilgiler Kur'ân'a aykırı şeylerdendir. Hatta vahyin zil sesi şeklinde gelişinin bazen meleğin beraberliği olmadan bile ortaya çıktığını söyleyebilmektedirler.

2. Rasul'ün Sadece Vahyi Yazdırması:

Rasul'den gelen haberlere göre, o Kur'ân dışında, kendisinden herhangi bir şeyin yazılmasını yasaklamıştır[160]. Bunun yanında tevatürle kaydedilen haberlere göre o, kendisine inen vahyi, bir kâtibini çağırtarak hemen yazdırıyordu. Bu iki olgu da onun, kalbine inen Kur'ânî vahiy ile normal sözleri arasındaki farkın özellikle bilincinde olduğunu gösterir. Onun, kendisine indirilen Kur'ân vahyi ile normal sözlerinin karışmamasına çok dikkat ettiğini ifade etmektedir. Rasul'e indirilen vahiy Kur'ân'dır ve Rasul hiçbir şeyi getirip Kur'ân'ın yanına koymamış, Kur'ân dışında hiçbir şeyi vahiy gibi değerlendirmemiştir. Örneğin; Kutsi Hadis denilen sözler Kur'ânî vahiyle bir tutulmamış, Kur'ân vahyi yazdırılırken böyle bir şey yazdırılmamıştır.

Her ne olursa olsun biz, insan aklının kendi bedenindeki güçler, kabiliyetler karşısında dehşete düştüğünü, evrendeki büyüklük, düzen, güçler, genişlik, alemler ve incelikler karşısında apışıp kaldığını, onları kavramak ve kuşatmaktan aciz kaldığını söyleyenlerle beraberiz. Bu nedenle insanın, bunların ötesindeki şeyleri kavramaktan ve kuşatmaktan aciz kalmasının pek tabii olacağını belirtenlerle aynı düşünüyoruz. Evrenin yasalarıyla, imanî meseleleri bağdaştırmaya çalışmanın gerekliliğine ya da daha doğru bir ifadeyle, birbirine aykırı gibi görülen bu durumları uzlaştırmak gibi bir zaruret olduğuna inanmıyoruz. Yahut Kur'ân'da geçen şeyleri bu yasalarla çelişmesin diye te'vile kalkışanların yanında değiliz. Mü'min olan kimse ezeli, ebedi, her şeye gücü yeten, tüm kainatı yaratan, yoktan var eden, onları hikmetinin gereğine göre idare edip yürüten bir ilâha iman ettikten sonra; risâlet, Rasullerin Allah ile ilişkileri gibi imanî meselelere inanmakta bir zorluk çekmez. Te'vîl ve bağdaştırmanın gereğine ihtiyaç duymaz ve duymaması gerekir; yeter ki bir şey kesin olan Kur'ân âyetleriyle ya da Rasul'ün sünnetiyle ortaya konmuş olsun.

---

160 Müslim, Ebu Said el-Hûdri'den, o da Rasul'den rivâyet ettiğine göre; Rasulullah: "Kur'ân dışında benden bir şey yazmayın. Bir şey yazan varsa onu imha etsin." demiştir. Sıbai; es-Sünne, s. 72.

Bir müslümanın müslümanlığı, Kur'ân'ın kapsadığı ve açıkladığı bir ilişkinin her sahasına iman etmesiyle ancak sağlıklı olabilir. İyi niyet sahibi herhangi bir şahıs, inancı ne olursa olsun, bu âyetleri basiretli bir incelemeden geçirdikten sonra Peygamber'in vahyin bilincinde olduğunu ve Peygamber'in kendisine yüklenilen dış bir emir ve emanetle hareket ettiğini doğrulamaktan başka çare bulamaz. Bu dıştan gelen emir ve emanetin münakaşa ve kuşku götürmeyen Rabbani bir sır olarak kalışı söz konusu olguyu fazla etkilemeyecektir.

Ayrıca Rasul'ün şahitliğinin bizim için açık seçik, kesin bir hakikat olduğuna inanıyoruz. Bu hakikatin gücünü arttıran kanıtlardan biri de, Kur'ân'ın hem Mekkî hem de Medenî âyetlerinde bunu açık ve kesin bir biçimde kaydetmiş olmasıdır. Çünkü Kur'ân, Peygamber döneminden bu yana bize sağlıklı ve sağlam olarak ulaşan biricik kaynaktır. Peygamber (s)'in dilinden ve tebliğinden doğrudan doğruya rivâyet edilmiştir. Bir araya getirilişi ve korunuşu konusunda daha önceki büyük kitaplarla bir benzerliği yoktur. Rasul'e, yaşamına ve Kur'ân'ı tebliğine insanlardan binlercesi tanık olmuştur. Araplar ve Arap olmayanlar bunlardandır. Müşrikler de, Ehli Kitap'tan olanlar da bunlardandır. Mekke'de ve Medine'de yerleşmiş olanlar da, kendilerine ulaşan büyük haberi tetkik etmek ve onun mahiyetini kavramak amacıyla özellikle gönderilen elçiler de...Peygamber'in Kur'ân'ın diliyle desteklendiğini duyan, Allah'ın meleğinin ona vahiy getirdiğinin bilincinde olduğunu ve bu vahyin onun zatından apayrı bir şey olduğunu duyanlar, incelemeye gelenler de bunlardandır. İşin başında Peygamber'in peygamberliğine yüzlerce kişi iman etmiştir. Bunların bir kısmı Mekke'de yaşayan güzel ahlâklı, iyi niyetli kimselerdir. Liderlerin ve güçlülerin, Kur'ân'ın belirttiği pek çok nedenlerden dolayı, başını çektikleri şiddetli bir karşı çıkış sırasında, Hakk, onların kalblerini aydınlatmıştır. İleride tekrar bu konuya döneceğiz.

Mü'minler arasında, akıllılıkta, kişilikte, yönelişlerinde güçlü olan aydın tabaka da vardı. Onların her bir ferdinin çok kısa bir zamanda büyük etkinlikler göstermeleri ve oldukça ilerlemeleri bunu göstermektedir. Ebu Bekir, Ömer, Osman, Ali, Sa'd, Saîd, Talha, Zübeyr, Halit, Amr, Ebu Ubeyde, Abdurrahman ve diğerleri (r) gibi. Sonra onların arasında Ehl-i Kitap'tan oraya yerleşmiş olan ya da dışarıdan oraya gelenlerden iyi niyet sahibi ve fıtratları

temiz, heva ve hevesten, çirkin emellerden paçasını kurtaranlar, daha önceleri andığımız İsrâ, 107-109; Kasas, 52-53; Ra'd, 36-43 ve Ahkâf, 10. âyetlerinin sahnelediği kibir ve inat duygusundan uzaklaşanlar da vardı. Ayrıca risâlete, Medinelilerin seçkin grubu iman etti. Allah'ın dinini ve Rasulü'nü desteklemek, onlara yardım etmek ve onların uğrunda kendilerini feda etmek onlara yakışan tavırlardı. Bazı Arap ve yahudi liderlerin -Kur'ân'ın nedenlerini zikrettiği sebeplerden- başını çektikleri şiddetli bir karşı koyuş içinde bile yahudi bilginlerinden bir grup da iman etmişti. (Bu konu ilerde bu kitabın bölümlerinden biri olacaktır). Hristiyanların bilginlerinden, papazlarından ve ruhbanlarından bazıları da iman etmişti. Onlar da Nisâ, 162; Âl-i İmrân, 199 ve Mâide, 82-84. âyetlerin haberlerini ve sahnelerini verdiği gibi Medine'de bilgi edinmek ve olayı tetkik etmek amacıyla Peygamber'e elçiler göndermişlerdi.

Bütün bu saydığımız; Mekke ve Medine'de bulunan Araplar, yahudi ve hristiyan bilginler, diğer Ehl-i Kitap olanlar, gerçeği araştırmak üzere dışarıdan gelenler vb. tüm insanlar zor şartlara ve güçlü, zalim büyük bir topluluğu karşılarına almalarına rağmen inananlar, risâletin alametlerini, delillerini, nebevi çağrının doğruluğunu, Rasul'ün Allah'ın vahyi ile ilişkisinin doğru belirtilerini ve gerçek delillerini görmemiş olsalardı inanmazlardı. Bu gerçek, iyi niyetli, özgür düşünceli heva-heves ve çirkin emellerin peşinde sürüklenmeyen hiç kimsenin kuşkulanacağı bir şey değildir.

Şûrâ Sûresi'nin şu âyeti belki de bunu anlatmaktadır:

"(İnsanlar tarafından) kabul edildikten sonra, Allah'ın (dini hakkında) tartışanların delilleri, Rabbleri yanında geçersizdir.." (Şûrâ, 16)

Ayet, Allah'a ve Rasul'e karşı büyüklenenleri eleştirirken, susturucu bir gerçek ve sarsılmaz bir delille ortaya çıkmaktadır.

Bu susturucu gerçeğin ve sarsılmaz hüccetin gücünü ortaya koyan durumlardan biri de; Mekke'de bu âyetin indiği sırada Allah'ın çağrısına uyanların, uyruklarının, dillerinin, bölgelerinin ve dinlerinin farklılığına rağmen insanlığı temsil ediyor oluşlarıdır. Çünkü onların içinde putperestler, müşrikler, Sabiîler, hristiyanlar, yahudiler, mecusiler ve yıldızlara tapanlar vardı. Onların içinde, en ileri gelen eşraf takımından en vasıfsız vatandaşa, en zenginden en fakire, en öndeki liderlerden en güçsüz kimselere, hür insanlardan

kölelere, kadınlara, erkeklere, ihtiyarlara, olgunluk devresinde olanlara ve genç delikanlılara varıncaya kadar her çeşit insan vardı. Onların içinde Asyalı, Afrikalı ve Avrupalı insanlar vardı. Araplar, Mısırlılar, Şamlılar, Farisiler, Iraklılar, Habeşliler, Bizanslılar... vardı. Siyahlar vardı. Beyazlar vardı...

Kur'ân'da Peygamber'e vahyin nasıl gelmeye başladığı hakkında bir jşaret yoktur. Yalnız daha önce naklettiğimiz Tekvir Sûresi, 15-26. ve Necm Sûresi, 1-13. âyetlerde Peygamber'in güçlü meleği ufukta gördüğünü destekleyen bir vurgu vardır. Taberi'den naklettiğimiz Abdullah b. Zübeyr'den rivâyet edilen hadis de Peygamber'in meleği gökte nasıl gördüğünü tasvir etmektedir. Bize göre, sözü edilen her iki sûrenin âyetleri; vahyin Rasul'e ilk gelişini ve Rasul'ün ilk olarak Allah'ın meleğini görmesini tasvir etmektedir. Ayetlerin ifade biçimi ve âyetlerdeki güçlü vurgu bunu düşündürmektedir. Ayrıca bunlar, Rasul'ün, Allah'ın vahyi ile ilişkiye geçtiği, Allah'ın meleğini gördüğü gibi konularla ilgili olarak verdiği haberlere karşı gelen, yalanlayan ya da kuşkuyla karşılayanlara karşı bir reddiye kabilinden gelmişlerdir. Her iki sûrenin ilk dönemlerde inmiş olması da bunu güçlendirmektedir. Özellikle iniş sıralamasıyla ilgili rivâyetlerin dördünde altıncı sûre, üçünde ise yedinci sûre olarak gösterilen[161] Tekvir Sûresi'nin, üslubu ve kapsamı da onun ilk sûrelerden olduğunu vurgulamaktadır.

Ayetlerin tanıtımı ile hadislerin tanıtımı arasındaki bu genel ahenk, hadisle vahiy ilişkisinin nasıl başladığı hakkındaki tanıtımın doğru olduğuna kanaat getirmemize neden olmuştur. Hadis bununla ilgili olarak yeterli bir tanıtımı kapsamaktadır. Daha önce verilen hadis metninde bu açıkça ortaya çıkmıştır. Buhari'nin Aişe'den aldığı birinci hadis ise; hadisenin şartları, ilk yeri, ondan önceki kişisel olarak ibâdet amacıyla girdiği davranışları belirtmesi

---

161 Bu sıralamalar şunlardır: "Kral Fuad Mushaf'ı" diye bilinen Mushafın tertibi; özel bir ulema heyeti vasıtasıyla güvenilir klasik kaynaklardan alınmıştır. Bir sıralamayı Hazin rivâyet etmiş, diğer bir sıralama da Mecma'ul Beyan tefsirinde rivâyet edilmiştir. Suyuti'nin İtkan'ında nakledilen diğer sıralamalar ise; birincisi Hüseyin'e ve İkrime'ye, ikincisi Cabir b. Zeyd'e, üçüncüsü İbn Abbas'a nispet edilmiştir. Dördüncüsünün kime nispet edildiği belirtilmemiştir. Siretu'r Rasul'ün Mekke Devri bölümünün girişinde Mekkî Sûrelerin iniş sıralamasını Medine Devri bölümünün girişinde ise Medeni Sûrelerin iniş sıralamasını liste halinde verdik.

yönüyle bu tanıtımı tamamlamaktadır. Bunda, âyetlerle ya da İbn Zübeyr hadisi ile çelişen herhangi bir şey yoktur.

Kur'ân'da birkaç âyet vardır ki, bunlardan hareketle, Kur'ân'dan ilk inen vahyin zamanını belirleyebiliyoruz. Bu âyetler şunlardır:

1- Ramazan ayı ki, insanlara yol gösterici, hidayeti, doğruyu ve yanlışı birbirinden ayırt edip açıklayıcı olarak Kur'ân o ayda indirilmiştir... (Bakara, 185)

2- Hâ, mim. Apaçık Kitab'a andolsun ki, biz onu mübarek bir gecede indirdik. Çünkü biz uyarıcıyız. Her hikmetli emir onda ayırt edilir. (Yani) katımızdan (verilen her) emir. Çünkü biz elçi göndericiyiz. Senin Rabbinden bir rahmet olarak, o işitendir, bilendir. (Duhân. 1-6)

3- Biz o (Kur'a)nı Kadir gecesinde indirdik. Kadir gecesinin ne olduğunu sen nereden bileceksin? Kadir gecesi bin aydan hayırlıdır. Melekler ve Ruh, o gece Rabblerinin izniyle her iş için iner de iner. Esenliktir o, tâ tan yeri ağarıncaya kadar! (Kadir, 1-5)

Bakara Sûresi'nin âyetinde Kur'ân'ın Ramazan ayında indirildiği açıkça ifade edilmektedir. Ama onun inişi yalnız bir aya münhasır kılınmamıştır. O halde bu ifade, hemen ilk inişi çağrıştırmaktadır. Alimlerden ve müfessirlerden pek çoğu da bu görüştedir ve bu aynı zamanda güvenilir bazı rivâyetler tarafından da desteklenmiştir.Bu âyetle ilgili olarak şöyle denilmiştir: Kur'ân, Ramazan ayında topluca dünya semasına indirilmişti. Sonra Cibril, onu azar azar Peygamber'e indirdi. Bu görüş tatmin edici olmadığı gibi, sağlam bir rivâyetle de desteklenmiş değildir. Böyle olmasının anlaşılır bir tarafı da yoktur. Eşyanın tabiatıyla da uyum sağlamamaktadır. İlk anda aklımıza gelen; bunun, Kur'ân'ın yaratılmış oluşu(Halku'l-Kur'ân) ve onun ezeliyeti konusunda yapılan tartışmalarda uydurulmuş ve bu sırada oluşturulan spekülasyonlardan biri olduğudur.

Allah Kur'ân'ı, Duhân ve Kadir Sûreleri'nin âyetlerinde açık bir biçimde belirttiği üzere, Kadir gecesinde indirmiştir. Kadir Sûresi'nde Kur'ân açık olarak zikredilmemiştir. Yalnız müfessirler ve râviler buradaki zamirin Kur'ân'a ait olduğunda ittifak etmişlerdir. Duhân Sûresi'nin âyetleri ise; ikinci âyet "Kitab-ı Mü-

bin" kavramını zikreder ve "enzelnâhu(onu indirdik)"teki zamir ona döner. Tabiidir ki, Kur'ân, zaman zaman iniyordu. Buradaki övgü, açıkça anlaşılacağı gibi, ilk inişe yöneliktir. Bakara Sûresi'nin âyeti hakkında söylenenler bu âyetler hakkında da söylenmiştir. Yani onlar buradaki maksadın Kur'ân'ın tümü olduğunu ve indirmekten amacın da dünya semasına indirme olduğunu ileri sürmektedirler. Bu uydurma rivâyet üzerinde az önce bir değerlendirmede bulunmuştuk. Duhân Sûresi âyetlerinde geçen "mübarek gece" konusunda denilmiştir ki: "O, Şaban'ın yarısına rastlayan gecedir. Senelik ömürlerin ve rızıkların takdir edildiği gecedir." Bu görüş de sağlıklı bir rivâyetle sağlamlaştırılmamıştır. Böyle olmasında anlaşılır bir yan da yoktur. Ayrıca eşyanın tabiatıyla da uyum içinde değildir. Daha önce "Kitap" kavramının geçmiş olması, bundan kastedilenin Kur'ân'ın inişi olduğunu gösteren kesin bir delildir. Yanı sıra âyetlerin ana teması da buna işaret etmektedir. Bu kesin delile rağmen bazılarının bu görüşe yapışmasına akıl erdirmek imkansızdır.

Kadir gecesine gelince; onunla ilgili olarak rivâyet edilen bazı hadisler vardır. Bazılarında bu gecenin Ramazan'ın son on gününde olduğu kaydedilmiş, bazılarında ise yirmi yedinci gecesi olduğu nakledilmiştir. Yaygın olarak bilinen, bu gecenin Ramazan'ın yirmi yedinci gecesi olduğudur.

Böylece, Kur'ân'dan alınan işaretlerle; vahiyle Kur'ân'ın inmeye başlama zamanının Ramazan ayının gecelerinden biri olduğunu söylemek doğru olur. - Bu konuda gelen hadislere itibar edilirse bu gecenin de Ramazan'ın yirmi yedinci gecesi olduğunu tespit etme olanağı olabilir- Fakat bunun tarihini belirlemeye gelince bu konuda Kur'ân'dan bir çıkarım yapmanın imkanı yoktur. Gelen rivâyetlere göre ise Peygamber ömrünün kırkıncı senesindeydi. Bu, Miladi 570 yılına denk düşer. Uzmanların hesabına göre bu yıl Peygamber'in hicretinden on üç yıl önceydi.

Bununla beraber Ahkâf suresinde bir âyet vardır ki, ondan hareketle, vahyin inişi sırasında Peygamber'in kırk yaşında olduğunu bir ölçüye kadar tespit etme olanağı vardır. Fakat bu hüküm kesinlik arz etmez. Ayet şudur:

"Biz insana, ana babasına iyilik etmesini tavsiye ettik. Anası onu zahmetle taşıdı ve zahmetle doğurdu. Taşınması ile sütten kesilmesi otuz ay

sürdü. Nihâyet güçlü çağına erip kırk yaşına varınca: 'Ya Rabbi' dedi, 'beni, bana ve anama babama verdiğin nimete şükretmeye, razı olacağın yararlı işler yapmaya sevk eyle. Benim için zürriyetim içinde de salahı devam ettir. Ben sana tevbe ettim. Ve ben müslümanlardanım'" (Ahkâf, 15)

Çünkü burada âyet, kırk yaşına ulaşmayı, kişinin güçlü çağına ulaşması, aklının olgunlaşması ve idrakinin kemale ermesi olarak göstermiştir.

3. İlk İnen Ayetler:

Kur'ân'da, ilk inen Kur'ân âyetlerini göstermeye yarayan bir bilgi yoktur. Bu konudaki bilgilerin tamamı Kur'ân âyetlerinin iniş sebebini ve ortamını belirten rivâyetlere dayanmaktadır. İşte bunlar Kur'ân tarihinde Kur'ân'ın ilk inen âyetlerini belirlemektedir. Kur'ân'dan ilk inen âyetlerin Alâk Sûresi'nin ilk beş âyeti olduğunu belirten rivâyetler daha sağlam ve kabule şayan olmasına rağmen, bunun yanında başka rivâyetler de vardır, ki onların da bazıları ilk inen âyetlerin "Fatiha" olduğunu, bazıları "Duha" olduğunu, bazıları Müddessir Sûresi'nin ilk âyetleri olduğunu, bazıları da Müzzemmil Sûresi'nin ilk âyetleri olduğunu zikretmektedirler.

Alâk Sûresi'nin ilk âyetlerinin, rivâyetlerinin sağlamlığından ve itibarından da öte, ilk inen âyetler olarak kabul edilişinin nedeni,davetle ilgili hiçbir emir ihtiva etmemeleri, Peygamber için bir hazırlık, bir uyarı ve telkin kabilinden bir kapsama sahip olmalarıdır. Elde edip gözden geçirdiğimiz Kur'ân Sûreleri'nin en iyi sıralamalarının -hiç istisnasız- hepsi Alâk Sûresi'ni ilk sıraya koymuşlardır. Bu, tercih edilen görüşe göre ilk beş âyetinden dolayıdır. Zira onlardan sonraki âyetlerin kapsamı ve içeriği gösteriyor ki bunlar ilk beş âyetten belli bir süre sonra inmişlerdir. Zira, azgın bir adamın -Rasul'e karşı takındığı- tutumlarını tasvir etmektedir. Bunun, Peygamber'in davetle görevlendirildikten ve bu emri belli bir ölçüde uyguladıktan sonra inmiş olması makul olandır.

İniş sıralamaları, ihtilafsız olarak, Kalem Sûresi'ni ikinci sûre, Müzzemmil'i üçüncü, Müddessir'i dördüncü olarak gösterirler. Bundan sonra ihtilaf başlar. Fatiha'yı ya da Mesed'i beşinci olarak gösteren sıralamalar olduğu gibi, Tekvir Sûresi'ni altıncı ola-

rak gösteren sıralamaların yanında başka bir sıralama onu yedinci olarak gösterebilmektedir.

Bizim inancımıza göre, Kalem'in en doğru sırası ancak sadece ilk dört âyet göz önünde bulundurulduğu zaman belirlenebilir. Onlarda şu âyetlerdir:

"Nûn. Kaleme ve yazdıklarına andolsun. Sen, Rabbinin nimetiyle cinlenmiş değilsin. Senin için kesintisiz bir mükâfat vardır. Ve sen, büyük bir ahlâk üzerindesin." (Kalem, 1-4)

Çünkü geri kalan âyetleri Alâk Sûresi'nin geri kalan âyetleri gibi daha sonra inmiştir. Zira bu sûrede karşı koyuş ve yalanlamanın konumunu belirleyen bir anlatım vardır. Ayrıca bazı liderlere karşı şiddetli bir saldırı vardır. Onlarla uyuşmaya ve onlara şirin görünmeye yanaşmayı yasaklama vardır. Bu da Rasul'ün, davetin herhangi bir aşamasını katetmiş olmasını gerektirir. Sonra bu sûrede geçen, *"Ona âyetlerimiz okunduğu zaman: 'Öncekilerin masalları' dedi." (Kalem, 15)* âyeti Kur'ân'dan bir kısmının inmiş olduğunu gösteriyor. Rasulullah onları insanlara okuyordu. İşte bu sırada yalancılar bu sözü söylemiş olabilirler.

Kalem Sûresi'nin ilk dört âyetinin birlikte indiği doğruysa, bunlarla amaçlanan; Peygamber'in gönlüne huzur vermek, cinlenmiş olmasından endişe edişini ve bununla ilgili olarak aklında dolaşan düşünceleri bertaraf etmek -zira Taberi hadisinde Peygamber'in bundan endişe ettiği kaydedilmiştir- ve bu vesile ile onun yüce ahlâkını övmek olmalıdır. Oysa bu yaklaşımın hiçbir dayanağı yoktur. Ayrıca sûrenin âyetleri birbiriyle ahenklidir ve bir süreklilik içerisinde birbiriyle bağlantılı bir durumdadır. Çünkü beşinci âyet öncekilerin kaldığı yerden meseleyi ele almakta ve onları izlemektedir. Yine bu âyette Peygamber'in cünun (delilik) ithamının kaldırılmasınında aslında âyetlerin kastettiği kimselerin töhmetlerine reddiye olduğu görülmektedir:

"Sen de göreceksin, onlar da görecekler; hanginizin fitnelenmiş (cinlenmiş, delirmiş) olduğunu. Şüphesiz Rabbin, kim(ler)in kendi yolundan saptığını ve kimlerin yolda olduğunu en iyi bilendir." (Kalem, 5-7)

Ayetleri çok iyi kavradığımızda, Kalem Sûresi'nde görülen bu durumun, Alâk Sûresi'nin ilk âyetleri ile sonraki âyetleri arasında geçerli olmadığını görebiliriz. Kalem Sûresi'nde -de aynı şekilde- beş ve sonrası âyetlerin ilk dört âyetten sonra inmiş ol-

ması da bunu engellemez. Bu açıdan ikisinde de aynı durum vardır, ancak Alak Sûresi'nin ilk âyetleriyle sonraki âyetleri arasında bir uyum ve ahenk farkı varken; Kalem Sûresi'nin ilk âyetleriyle onlardan sonra inen sonraki âyetler arasında bir ahenk, uyum ve ortak bir üslup vardır.

Müzzemmil Sûresi'nin ilk dokuz âyetini takip eden âyetlerde, yalancıların yalanlamalarına karşı Rasul'ü direnmeye çağıran bir öğüt ve o yalancılara bir uyarı vardır. Bu da Rasul'ün davette ileri bir aşamaya gelmiş olmasını gerektirmektedir. Yalnız bu görüşü, ilk dokuz âyet birden inmiş, sonraları ise geri kalan âyetler inmiştir, demek suretiyle geçersiz kılmaya çalışmak olasıdır. Ancak burada ilk dokuz âyetin bir demet Kur'ân âyetinin üçte biri olduğunu gösteren iki dayanak vardır. Birincisi âyetlerin içeriğidir:

"Ey örtüsüne bürünen. Geceleyin kalk; yalnız gecenin birazında(uyu). Gecenin yarısında (kalk), ya da bundan biraz eksilt veya bunu artır ve tertil üzere (düzenli, programlı bir şekilde) Kur'ân oku. Doğrusu biz, senin üzerine ağır bir söz bırakacağız. Gerçekten gece kalkmak, daha oturaklı ve (geceleyin Kur'ân) okumak daha etkilidir. Çünkü gündüz, senin uzun süre uğraşacağın şeyler vardır. Rabbinin adını an ve her şeyden kalbini boşaltarak bütün gönlünle O'na yönel. (O), doğunun ve batının Rabbidir. O'ndan başka ilah yoktur. Yalnız O'nu vekil tut." (Müzzemmil, 1-9)

Ayetlerde Rasul'e Kur'ân'ı tertil üzere okuması emredilmektedir.Bunun nasıl olduğunu bilmiyoruz. Çünkü o sırada henüz Alâk Sûresi'nin ilk beş âyeti ve Kalem Sûresi'nin ilk dört âyeti inmiş bulunuyordu, eğer rivâyetler sahih ise. Bu görüş, buradaki emir geleceğe yöneliktir, demekle ve beşinci âyette bunu gösteren bir ipucunun bulunduğuna işaret etmekle reddedilebilir. Her ne olursa olsun âyetlerde davete dair bir emir yoktur; yalnız, Peygamber'i hazırlamakta, onun gönlüne huzur vermekte, gece ibâdetinin önemine işaret etmekte ve bunun ileride yükleneceği büyük göreve karşı onun gönlünü arındıracak ve güçlendirecek yararlarına dikkat çekmektedir. Giriş kısmı sevgi ifade eden bir hitap içermektedir. Buhari hadisi bu hitabın sebeplerini hikâye etmiştir: "Peygamber, Hira Mağarası'ndan evine döndüğünde kalbi titriyordu. Ailesine: 'Beni örtün, beni örtün' dedi". Bunların hepsinin birinci dayanağa cevap olma olanağı vardır. Ve âyetlerin iniş sebepleri ile ilgili rivâyet onların ilk inen âyetler

olduğuna bir ölçüde aydınlık kazandırmaktadır. İkinci dayanak ise; ilk dokuz âyet ile onları takip eden âyetlerin güçlü bir ahenk ve uyum içinde oluşudur. Onuncu âyetin "fa" harfiyle başlaması Kalem Sûresi âyetiyle ilgili olarak söylediklerimizin burada da geçerli olduğunu göstermektedir.

Müddessir sûresinin ilk yedi âyetini izleyen âyetler -geçen üç sûrenin ilk bölümünü izleyen âyetler gibi- inkârcı birinin inancına saldırmaktadır. Ve onun Kur'ân'a karşı tutumu tasvir edilmektedir. Bu adam diyor ki: "Bu rivâyet edilip öğretilen bir sihirden başka bir şey değildir. Bu sadece bir insan sözüdür" (Müddessir, 24-25). Bu sözün söylenebilmesi için Kur'ân'dan bir kısmının inmiş olması ve Peygamber'in davette ileri bir aşamaya gelmiş olması gereklidir. Buna göre sûrenin sıralaması ancak, ilk âyetlerinin birlikte ve diğerlerinden ayrı olarak inmiş olabileceği kabul edildiği zaman doğru olabilir. Bu ilk âyetleri görelim:

"Ey elbisesine bürünen, kalk ve uyar. Rabbini yücelt, kendini arındır. Kötülüklerden uzaklaş. Verdiğini çok görerek başa kakma. Rabbin için sabret..." (Müddessir, 1-7)

Bu olasılığı engelleyen bir şey de yoktur. Öyle ki, Kalem ve Müzzemmil Sûreleri'nin ilk âyetleriyle, onlardan sonraki âyetleri arasında bir uyum ve dizin birliği olmasına karşın, bu sûrenin ilk âyetleri ile onlardan sonraki âyetleri arasında -Âlak Sûresi'nde olduğu gibi- bir dizin ve uyum farklılığının olması bu olasılığı güçlendirmektedir. Bu âyetlerin önce indiklerinin kabul edilmesi girişte yer alan Rasul'ün gönlüne huzur verici sevgi ifadesinden çok, burada insanları Allah'a çağırma ve onları uyarmada etkin bir eylemin emredilmesi sebebiyledir. Geçen üç sûrenin -Alâk, Kalem, Müzzemmil- ilk âyetlerinin önce inmiş olduğu doğruysa ahenk ve uyum tamamlanmış olur. Zira sûrelerin girişleri birer sağlamlaştırma, huzur verme, uyarıda bulunma ve hazırlamayı ihtiva etmiş, böylece Rasul'ün ilk vahiy ve meleği görmesinden kaynaklanan endişesi giderilmiştir. Bundan sonra dördüncü sûrenin -Müddessir- giriş kısmı inmiş ve ona etkin bir davet ve uyarı eylemini emretmiştir. Sûrenin girişi -bizde ilk çağrıştırdığı şey- bundan da öte Rasul'e davette izleyeceği yolu çizmiştir. Allah'ın büyüklüğünü kalbi ve dili ile zikretmelidir. Sabır, sebat, güzel ahlâk; yüklendiği büyük görevin başarıya ulaşmasına birer garanti vesilesidir. Buna göre o, Rabbinin kendisine emrettiği eylemlerde sabırlı davran-

malıdır. Sözün, davranışların ve tutumların çirkin olanlarını bırakmalı, alçak gönüllü olmalı; başa kakıcı olmamalıdır.

Beşinci sûrenin Fatiha mı yoksa Mesed mi olduğu hususunda rivâyetler arasında ihtilaf olduğunu daha önce belirtmiştik. Biz beşinci sûre Fatiha'dır diyoruz. Zira Mesed Sûresi'nde Ebu Leheb ve karısına bir saldırı vardır. Bunun, davetin ileri aşamalarından birinde olması gerekir. Bunun yanında Fatiha'da Allah'ı yüceltme, onun hidayetini isteme, yalnızca O'na ibâdet etme konularında bir öğüt vardır ve genel çağrının temel ilkelerinden bazıları belirlenmektedir.

Fatiha'nın ilk inen âyetlerden olmasının, hatta ilk âyetler olmasının delillerinden biri; onun yakîn ifade eden Nebevi Sünnet ile tüm namazların ve namazların her rek'atının anahtarı olarak belirtilmesi, Kitab'ın anası ve Kitab'ın başlangıcı olarak adlandırılmış olmasıdır[162]. Çok kesin olduğunu söylemesek de bu görüşü tercih ediyoruz. Fatiha ve ona benzer bazı sûreler uyarma ve müjdeleme olarak davetin ilkelerini açıklamış, bunun yanında kâfirlerin tartışma durumlarına, inkârlarına, yalanlamalarına karşı ayıplamadan, azarlamadan ve A'lâ, Şems, Leyi, Asr, İhlas, Adiyât, Tin, Tekâsür, Karia vb. sûrelerde olduğu gibi onlara saldırılar yöneltmekten uzak kalmış ve Mesed'den önce inmiştir. Ayrıca sıralamaların altıncı ya da yedinci olarak gösterdiği Tekvir Sûresi'nden de önce inmiştir. Zira Tekvir'de cedelleşmeyi kapsayan bir tablo vardır. Fatiha aynı zamanda ilk dört sûrenin -Alâk, Kalem, Müzzemmil, Müddessir- girişlerini takip eden âyetlerden de önce inmiştir. Pek tabii ki bu söz, bu giriş bölümlerinin erken zamanda ve arkadaki âyetlerden ayrı olarak indiği sözünün doğru olması halinde sağlıklı olur. Çünkü Rasul insanları davete, onları uyarıp müjdelemeye, onlara Allah'ın vahyini iletmeye, kendisine vahyedilen Kur'ân âyetlerini okumaya başlayınca; engellenme, yalanlanma, kuşkuyla karşılanma, inkâr et-

162 Beyhaki ve Vahidi'nin Rical-i Sika olarak nitelendirilen Şûrâhbil'den tahriç ettiği onun da Rasul'den rivâyet ettiği bir hadiste kaydediliyor ki: "Fatiha, Kur'ân'dan ilk inen bölümdür." Mücahid ve İbn Abbas'tan gelen bir rivâyete göre de Fatiha, Kur'ân'ın ilk inen kısmıdır. Alak Sûresi'nin ilk âyetlerinin Kur'ân'ın ilk âyetleri olduğunu belirten hadis daha güvenilir ve sened yönünden daha kuvvetli olduğundan Fatiha'nın, Kur'ân'ın tam olarak inen ilk sûresi olduğunu söylemek mümkündür. Böylece hadisler arasında bir uygunluk da olur. Allah daha iyi bilir.

meye kalkısma, hücuma uğrama, asık suratla karşılanma gibi durumlarla yüz yüze geldi. İlk inen dört sûrenin giriş kısmını takip eden âyetler, Mesed, Tekvir, Humeze vb. sûreler arka arkaya inmeye başladı. Bunları ortamları gereği olarak, reddiyeler, eleştiriler, düşmanın belini büken saldırılar içeriyordu. Yanı sıra sağlamlaştırmaları, vurguları, öğütleri örnekleri, kıssaları vs. kapsıyordu. Bunlardan bir-iki örnek verelim.

A'lâ Sûresi:

"Rabbinin yüce adını tesbih et. O ki, yarattı, düzene koydu. O ki belirleyip hedefini gösterdi. O ki otlağı çıkardı. Sonra da onu kupkuru, siyah bir çöpe çevirdi. Sana (Kur'ân'ı) okutacağız ve sen unutmayacaksın. Yalnız Allah'ın dilediği başka. O açığı da bilir, gizliyi de. Seni en kolay yolu tutmaya muvaffak edeceğiz. O halde eğer hatırlatmak fayda verirse hatırlat. Korkacak olan hatırlar. Bahtsız olansa ondan kaçınır. O kimse en büyük ateşe girer. Sonra onun içinde ne ölür ne de yaşar. Doğrusu mutluluğa ermiştir arınan; Rabbinin adını anıp namaz kılan. Ama siz dünya hayatını üstün tutuyorsunuz. Oysa ahiret daha iyi ve daha süreklidir. Bu (hüküm), elbette ilk sahifelerde de vardır: İbrahim'in ve Musa'nın sahifelerinde." (A'lâ, 1-19)

Şems Sûresi:

"Güneş'e ve onun aydınlığına, onu takip ettiği zaman Ay'a, Güneş'i ortaya çıkardığı zaman gündüze, onu örttüğü zaman geceye, göğe ve onu yapana, yere ve onu yuvarlayıp, döşeyene, nefse ve onu şekillendirene, ona bozukluğunu ve korunmasını ilham edene andolsun ki; kendisini arındıran kurtulmuş, onu kirletip nankörlük eden ziyana uğramıştır. Semûd azgınlığı yüzünden yalanladı. En bahtsızları ayaklandığı zaman, Allah'ın elçisi onlara: "Allah'ın devesine ve onun su içme hakkına dokunmayın!" dedi. Onu yalanladılar, deveyi kestiler. Rabbleri de, günahları yüzünden azabı başlarına geçirdi, orayı dümdüz etti. Allah onun sonundan çekinmez." (Şems, 1-15)

Asr Sûresi

"Asra andolsun ki; inanıp iyi işler yapanlar ve birbirlerine hakkı ve sabrı tavsiye edenler hariç; insan ziyan içindedir." (Asr, 1-3)

Daha önce adını verdiğimiz benzeri diğer sûreler de okunulduğunda, burada belirttiğimiz olgunun isabetliliğinin şüphe götürmediği görülür. Ayrıca rivâyetlerin ilk inenler olarak andığı sûrelerin ve onlarla aynı statüye giren sûrelerin -sekizinci sıraya konan A'lâ, dokuzuncu sıraya konan Leyl, onuncu sıraya konan Fecr, on üçüncü sıraya konan Asr, on dördüncü sıraya konan Adiyat sûreleri gibi- nüzul sıralaması da görüşümüzü desteklemektedir.

4. Vahyin Rasul Üzerindeki Etkisi

Önceki konu sırasında verilen bilgiler ve Kalem, Müzzemmil, Müddessir Sûreleri'nin giriş kısımları ilk inen vahiylerin -Buhari veTaberi'nin rivâyet ettikleri hadiste de belirtildiği gibi- Rasul üzerinde ciddi etkileri olduğunu doğrulamaktadır. Çünkü, ona "Müzzemmil" ve "Müddessir" diye hitap edilmekte, cinlere çarpılma düşüncesi reddedilmekte, ona huzur verilmekte, ahlâkı övülmekte; ayrıca ondan sabretmesi, Allah'a tevekkül etmesi, Allah'ın vahyini almak için hazırlanması, üstlendiği görevde sebat etmesi, sözünde, işinde dürüst davranması ve genel görünüm olarak güzel ahlâka yapışması istenmektedir.

Bu olgunun, üç sûrenin girişi olan üç ayrı âyetler grubunda tekrar edilmesi, bu psikolojik sıkıntının bir müddet devam ettiğini göstermektedir.

Bununla beraber vahyin Rasul üzerindeki etkisi, onun psikolojik yapısında meydana getirdiği sıkıntıdan ibaret değildir. Çünkü Duhâ Sûresi, söz konusu psikolojik sıkıntıdan öte, başka öğeleri de ihtiva etmektedir:

"Kuşluk vaktine andolsun. Durgunlaştığı zaman geceye andolsun ki, Rabbin seni terk etmedi ve sana darılmadı. Elbette senin sonun, öncekinden iyidir. Rabbin sana verecek ve sen razı olacaksın. O seni yetim bulup barındırmadı mı? Seni dalâlette bulup hidayete iletmedi mi?.." (Duhâ, 1-8)

Bu sûrenin inişiyle ilgili olarak birkaç rivâyet nakledilmiştir. Bunların genel olarak işlediği temaya göre, vahiy başlangıcından birsüre sonra; uyarma, müjdeleme, davet aşamalarında ilerledikten, düşmanlarının, yalanlayıcılari ve gözetleyicilerinin ortaya çıkmasının ardından kesilmiştir. Bu "ara dönem" (fetret devri) onun

için bir yıkım olmuş ve kendisini çok üzmüştür. Özellikle Hatice -rivâyetlerin birinde de belirtildiği gibi- Allah'ın vahyinin ondan kesilme korkusunu açığa vurmuş ve Rabbinin ona darılıp yalnız bıraktığından endişelenmiştir. Bir rivâyette de, Ebu Süfyan'm bacısı ve Ebu Leheb'in karısı Ümmü Cemil'in, vahyin kesildiğini öğrenince onunlaalay etmeye ve onu ayıplamaya kalktığı kaydedilmiştir.

Her ne olursa olsun, âyetlerin metni ve içeriğinin işaret ettiğine göre; bu süre, vahyin kesilmesi nedeniyle Rasul'ün girdiği psikolojik sıkıntının hakim olduğu bir ortamda inmiştir. Bununla beraber Hatice'nin endişesini zikreden rivâyetin sağlam olduğuna kani değiliz. Rivâyet güvenilir değildir. Çünkü Hatice Rasul'e bütün varlığıyla inanmış ve onu sürekli cesaretlendirmiştir. Ayetlerin içeriği ve özü, bunu söyleyenin, fetret haberini olumsuz yönde kullanmaya çalışan düşman biri olduğuna işaret ediyor. Çünkü Rasul'ün gönlüne huzurun yerleştiği, insanların zannının yalan olduğu Allah'ın ona darılmadığı ve terk etmediğini kesin olarak biliyoruz. Zaten inkârcılar, Rasul'ün aleyhinde kullanılabilecek her türlü hadiseyi istismar için her zaman fırsat kollamışlardır. (gelecek bölümde bunun bir örneğini sunacağız.) Kaldı ki, Duhâ ilk dönemde inen sûrelerdendir. Çünkü sıralamada onuncu ya da on birinci olarak gelmektedir. Bu da gösteriyor ki, fetret dönemi, vahyin başlangıç dönemlerindeydi. Yine bu, Rasul'ün vahiyle çok sağlam bir ünsiyet oluşturduğunu gösteriyor; kesildiğinin farkına varınca üzüntüsünü gizleyemedi. Bu durum yayıldı ve düşmanlarına kadar ulaştı. Bu olayın, konumu ve etkileri itibariyle, Rasul'ün Allah'ın vahyiyle ilişkisinin sağlıklılığını ve Rasul'ün, vahyin kendi kişiliğinden tamamen ayrı -onun isteğine bağlı olmadan; süren ya da kesilebilen- bir şey olduğunun bilincinde olduğunu gösterdiğine inanıyoruz.

Bu olay karşısında Ebu Leheb'in karısının takındığı kötü tutumdan söz edilmesi ile Mesed ve Duha Sûreleri'nin erken inmiş olmaları arasında anlamlı bir uygunluk vardır. Bu, Ebu Leheb'in karısının tutumu ile Mesed Sûresi'nde Ebu Leheb ve karısına yöneltilen eleştiri arasında bir ilişki olduğunu göstermektedir. Gelecek bölümde bu konuya tekrar döneceğiz.

Vahyin kesilme süresiyle ilgili rivâyetler oldukça çok vebirbiriyle çelişkilidir. Rivâyetler, gün, ay ve sene olarak farklılık göster-

mektedirler. Bazılarında bu süre üç seneye çıkmaktadır.

Fakat ne var ki; uyarma, müjdeleme, davet, kâfirlerin durumunu hikâye etme ve onları eleştirme gibi konuların yer aldığı Mekkî Sûrelerin art arda inişi –öyle ki, Mekke döneminin ortalarında gerçekleşen Habeşistan Hicreti'ne bir işaret bulunan Nahl Sûresi'nin inişine, Mekkî Kur'ân'ın hemen hemen yarısına varıncaya kadar bu durum böyle sürmüştür- vahyin fetret döneminin yıllarca sürdüğünü bildiren rivâyetleri şüpheyle karşılamamıza neden olmuştur. Kabul edilebilecek olan, bu fetret döneminin ancak sayılı birkaç gün ya da birkaç haftadan ibaret olabileceği görüşüdür.